

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ВЫСШЕЕ ОБЩЕСТВО ПО ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЕ, ЯЗЫКУ И ИСТОРИИ имени АТАТЮРКА

38. ICANAS

(Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)
(International Congress of Asian and North African Studies)
(Международный конгресс по изучению Азии и Северной Африки)

10-15.09.2007 ANKARA / TÜRKİYE

BİLDİRİLER/ PAPERS / СБОРНИК СТАТЕЙ

**MÜZELER, ARŞİVLER, KÜTÜPHANELER, YAYINEVLERİ,
TELİF HAKLARI**

**MUSEUMS, ARCHIVES, LIBRARIES, PUBLISHERS
COPYRIGHT ISSUES**

**МУЗЕИ, АРХИВЫ, БИБЛИОТЕКИ, ИЗДАТЕЛЬСТВА,
АВТОРСКИЕ ПРАВА**

ANKARA-2009

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU YAYINLARI: 8

5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna aittir. Bildiri ve panel metinleri içinde geçen görüş, bilgi ve görsel malzemelerden bildiri sahipleri ve panel konuşmacıları sorumludur.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission of the Publisher, except in the case of brief quotations, in critical articles or reviews. Papers reflect the viewpoints of individual writers and panelists. They are legally responsible for their articles and photograp.

Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38: 2007: Ankara)

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Müzeler, Kütüphaneler, Yayınevleri, Telif Hakları= 38th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15 September 2007. – Ankara / Türkiye: Papers: Museums, Archives, Libraries, Publishers, Copyright Issues / Yayına Hazırlayanlar / Editors; Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın. – Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2009.

XXII, 430; 24 cm (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 8)

ISBN 978-975-16-2102-7

1. Kültür, Asya-Toplantılar. 2. Kültür, Kuzey Afrika-Toplantılar. 3. Müzeler -Toplantılar I. Dilek, Zeki (yay. haz.) II. Akbulut, Mustafa (yay. haz.) III. Özer, Zeynep Bağlan (yay. haz.) IV. Gürses, Reşide (yay. haz.) V. Karababa Taşkın, Banu (yay. haz.)

301.2

Yayına Hazırlayanlar/Editors: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın.

ISBN 978-975-16-2102-9

Kapak Tasarım/Cover Design: Tolga Erkan

Baskı/Print: Fayton Tanıtım Yay. Org. İnş. Taş. ve Bil. Hizm. Tic. Ltd. Şti.

Mebusevleri Ergin Sokak No: 33/5 • Tandoğan/ANKARA

Tel: (0312) 223 65 55 **Fax:** (0312) 223 66 64

e-posta/e-mail: ayse@faytontanitim.com

Web: www.faytontanitim.com

Baskı Sayısı / Number of Copies Printed: 400

Ankara 2009

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Adres/Address: Atatürk Bulvarı Nu: 217, 06680

Kavaklıdere-ANKARA/TÜRKİYE

Tel.: 90 (0312) 428 84 54

Belgegeçer/Fax: 90 (0312) 428 85 48

e-posta/e-mail: yuksekkurum@aturkyuksekkurum.gov.tr

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL ADVISORY BOARD
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГКОМИТЕТ

Abdıldacan AKMATALİYEV	Kırgızistan//Kyrgyzstan/Кыргызстан
Muhammet Adnan el BAKHİT	Ürdün/Jordan/Иордания
Jugderyn BORR	Moğolistan/Mongolia/Монголия
Nizami CAFEROV	Azerbaycan/Azerbaijan/Азербайджан
Jean-Louis Bacque-GRAMMONT	Fransa/France/Франция
Halil GÜVEN	Kuzey Kıbrıs/North Cyprus/Северный Кипр
Mansura HAYDAR	Hindistan/India/Индия
György HAZAI	Macaristan/Hungary/Венгрия
Şakir İBRAYEV	Kazakistan/Kazakhstan/Казахстан
Mustafa İSEN	Türkiye/Turция
Abdallah J. JASSBİ	İran/Iran/Иран
Quacem Abdo KACEM	Mısır/Egypt/Египет
Barbara KELLNER – HEINKELE	Almanya/Germany/Германия
Kemal el KORSO	Cezayir/Algeria/Алжир
Mitsuki KUMEKAWA	Japonya/Japan/Япония
Charles LE BLANC	Kanada/Canada/Канада
Andrew MANGO	İngiltere/UK/Англия
Lesya V. MATVEEVA	Ukrayna/Ukraine/Украина
Justin A. McARTHUR	ABD/USA/США
Naeem QURESHI	Pakistan/Pakistan/Пакистан
Rostislav B. RYBAKOV	Rusya/Russia/Россия
Jikido TAKASAKI	Japonya/Japan/Япония
Abduljelil TEMİMİ	Tunus/Tunisia/Тунис
Sadık TURAL	Türkiye/Turция
Dmitri D. VASİLYEV	Rusya/Russia/Россия
Hu ZHENHUA	Çin/China/ Китай

ULUSAL DÜZENLEME KURULU
NATIONAL ORGANIZATION COMMITTEE
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОРГКОМИТЕТ

Beşir ATALAY*
Sadık TURAL Başkan / President
Şükrü Halûk AKALIN
Mustafa AKBULUT
Seçil Karal AKGÜN
Nusret ARAS
Zeki Cemil ARDA
Esat ARSLAN
Ayşe AYATA
Tuncer BAYKARA
Ahmet BURAN
Salim CÖHCE
Zeki DİLEK
Emel DOĞRAMACI
Nevzat GÖZAYDIN
Bozkurt GÜVENÇ
Yusuf HALAÇOĞLU
Osman HORATA
Mustafa İSEN
Esin KÂHYA
Tahsin KESİCİ
Suna KİLİ
Utkan KOCATÜRK
Zeynep KORKMAZ
Bülent OKAY
Hasan ONAT
İlber ORTAYLI
Zeynep Bağlan ÖZER
Osman Fikri SERTKAYA
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU
Cemalettin TAŞKIRAN
Kâzım YETİŞ
Refet YİNANÇ

* Prof. Dr., Hükûmet adına eş güdümden sorumlu Bakan/The State Minister,
Prof. Dr. Beşir ATALAY is the coordinator.

YÜRÜTME KURULU
EXECUTIVE COMMITTEE
ОПКОМИТЕТ

Sadık TURAL	Başkan/President
Zeki Cemil ARDA	Başkan Yrd./Vice President
Tuncer BAYKARA	Başkan Yrd./Vice President
Ahmet BURAN	Başkan Yrd./Vice President
Zeki DİLEK	Başkan Yrd./Vice President
Mustafa AKBULUT	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Cemalettin TAŞKIRAN	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Esat ARSLAN	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Reşide GÜRSES	Genel Sekreter Yrd./Asistant to Secretary General
Banu KARABABA TAŞKIN	Genel Sekreter Yrd./Asistant to Secretary General

ANA KONULAR VE SORUMLULARI
MAIN TOPICS/SECTIONS AND THE CHAIRS
ГЛАВНАЯ ТЕМАТИКА И ОТВЕТСТВЕННЫЕ ЛИЦА

1. Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi - Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
Linguistics, Grammar and Language Teaching
Языкознание, грамматика и обучение языку
2. Tarih ve Medeniyetler Tarihi - Prof. Dr. Salim CÖHCE
History and History of Civilizations
Общая история и история цивилизаций
3. Din - Prof. Dr. Hasan ONAT
Religion
Религия
4. Felsefe - Prof. Dr. Esin KÂHYA
Philosophy
Философия
5. Maddi Kültür - Prof. Dr. Mustafa ARLI
Material Culture
Материальная культура
6. Doğubilim Çalışmaları - Prof. Dr. Bülent OKAY
Oriental Studies
Исследования по востоковедению
7. Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümleri - Prof. Dr. Ayşe AYATA
Problems and Solutions of Environment and Urbanization
Проблемы экологии и урбанизации и пути их решения
8. Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik - Prof. Dr. Bozkurt GÜVENÇ
Cultural Change, Growth and Mobility
Культурный обмен, развитие и мобильность
9. Ekonomi - Prof. Dr. Ayhan TAN
Economics
Экономика
10. Uluslararası İlişkiler - Prof. Dr. Osman Metin ÖZTÜRK
International Relations
Международные отношения
11. Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri - Prof. Dr. Kâzım YETİŞ
Problems and Solutions in the Science of Literature
Проблемы литературоведения
12. Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınevleri, Telif Hakları
Prof. Dr. Mustafa AKBULUT
Museums, Archives, Libraries, Publishers, Copyright Issues
Музеи, архивы, библиотеки, издательства, авторские права
13. Müzik Kültürü ve Eğitimi - Prof. Dr. Ali UÇAN
Music Culture and Music Education
Музыкальная культура и музыкальное образование

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ

	Sayfa Numarası/Page Number/Стр.
SUNUŞ	XI
PREFACE.....	XII
YURTTA SULH, CİHANDA SULH KATILIMCILARA SAYGILARIMLA.....	XIII
PEACE AT HOME PEACE IN THE WORLD A GREETING TO THE PARTICIPANTS.....	XV
МИР В СТРАНЕ-МИР ВО ВСЁМ МИРЕ ОБРАЩЕНИЕ К УЧАСТНИКАМ КОНГРЕССА.....	XVII
38. ICANAS KAPANIŞ KONUŞMASI.....	XIX
CLOSING REMARKS ICANAS 38.....	XXI

BİLDİRİLER/PAPERS/СТАТЬИ

ULUSAL VE ULUSLAR ARASI BOYUTLARIYLA TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLİ KÜTÜPHANESİ ACAR, Tuncel.....	1
ФОНД РУКОПИСЕЙ ИИЯЛ УНЦ РАН ИМ. Г.Б. ХУСАИНОВА AKBEROV, R. YU./AKKUBEKOV, P. Ю.....	9
ANADOLU’NUN İLK KÜTÜPHANELERİ ALKAN, Nazlı.....	13
OSMANLI ARŞİVLERİ’NİN TÜRKİYE’NİN YAKIN KOMŞULARI AÇISINDAN ÖNEMİ ALTINTAŞ, Ahmet.....	35
TÜRKİYE’DE CUMHURİYET’İN İLANINDAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR SİYASİ YAPI VE KÜTÜPHANELER(1923-1946) ANAMERİÇ, Hakan.....	45
MEKEDONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN TÜRKÇE YAZMA ESERLER ÜZERİNE AYDEMİR, Yaşar.....	69
YABANCI PAZARLARA GİRMEK VE BÜYÜMEK İÇİN, TEKNOLOJİ TRANSFERİ AÇISINDAN KURUMSAL BİLGİ/KNOW-HOW’IN ÖNEMİ BAYRAKTAR, Bir Berat.....	77
GELİŞEN TEKNOLOJİ İŞİĞİNDE TELİF HAKLARI, YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ERTAŞ, Selahattin.....	97
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ’NİN TÜRK TAPUSU MAHİYETİNDE OLAN ŞER’İYYE SİCİLLERİ VE VAKFİYELER ÜZERİNE ÇALIŞMALAR HAKKINDA GÜZEL, Abdurrahman/ГЮЗЕЛЬ, Абдуррахман.....	109

ŞER'İYYE SİCİLLERİ BAĞLAMINDA KLASİK DÖNEM BURSA HALKININ KİTAP DÜNYASI KARATAŞ, Ali İhsan.....	119
ISPARTA MÜZESİ ÖRNEĞİ VE SDÜ GSF ÖĞRENCİLERİ ÇALIŞMALARI KARTAL, Zerrin.....	137
MÜZELER VE TOPLUM Yrd. Doç. Dr. Levent MERCİN.....	151
ELEKTRONİK BELGE SİSTEMLERİNDE AÇIK SİSTEMLER, PAYLAŞILABİLİR VERİ YAPILARI VE ÜSTVERİ ODABAŞ, Hüseyin.....	161
BURSA'DA TEKKE HAYATI VE KİTAP (TEKKE KÜTÜPHANELERİ) ÖCALAN, Hasan Basri.....	181
CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLÎ ARŞİVİMİZİN ÖRGÜTSEL YAPILANMA GEREKİNİMLERİ ÖZDEMİRCİ, Fahrettin.....	189
ARŞİV BELGELERİMİZİN ULUSLARARASI ÖNEMİ RUKANCI, Fatih.....	205
BÖLGE VE DÜNYA TARİHİ AÇISINDAN TÜRK ARŞİVLERİNİN ÖNEMİ SARINAY, Yusuf.....	219
MATBAA VE DEĞİŞEN HAYAT: MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E BURSA HALKININ KİTAP SEVGİSİ SELİMOĞLU, İsmail.....	241
THE NATIONAL LIBRARY OF BHUTAN: A WORK IN PROGRESS SHAW, Felicity.....	255
MÜZE EVLER UZ, Seden.....	267
MABED VE KİTAP: ULUCAMİ KÜTÜPHANESİ YEDİYILDIZ, M. Asım.....	285
PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ	
TARİHİN TANIKLARINI KORUMAK ..... PROTECTION OF THE WITNESSES OF HISTORY БЕРЕЖНОЕ ОТНОШЕНИЕ К СВИДЕТЕЛЯМ ИСТОРИИ	307
ÇAĞDAŞ MÜZECİLİKTE ANADOLU MEDENİYETLER MÜZESİ ÖRNEĞİ Hikmet DENİZLİ	309
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ANKARA Mustafa METİN	322
TÜRK MÜZECİLİĞİ Melek YILDIZTURAN	334
KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI Latif ÖZEN	351

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ MÜZE BİLGİ SİSTEMİ (MUBİS) Oğuz BOSTANCI	355
ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI Okan CİNEMRE	363
ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ EĞİTİM ETKİNLİKLERİ VE MÜZE EĞİTİM ATÖLYESİ Asuman ALPAGUT	370
BİLDİRİLERDEKİ RENKLİ RESİMLER..... THE COLOURED PICTURES OF THE PAPERS ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ	389
PANELDEKİ RENKLİ RESİMLER..... THE COLOURED PICTURES OF PANEL ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ КРУГЛОГО СТОЛА	399

SUNUŞ

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) toplantısı 10-15 Eylül 2007 tarihinde Türkiye'nin başkenti Ankara'da gerçekleştirilmiştir. ICANAS, 1873 yılından bu yana dünyanın tanıdığı ve geleneği çok önceden oluşmuş, farklı ülkelerden çeşitli sahalardaki bilim insanlarını bir araya getiren en katılımcı ve en büyük toplantılardan biridir.

Bu toplantıya 3000'in üzerinde başvuru yapılmıştır. 38. ICANAS Yürütme Kurulu ve 13 Ana Konu Sorumlusu'nca kabul edilen 62 ülkeden 1500 dolayındaki bildiriye kongre programında yer verilmiştir. İki ayrı Kongre Merkezi'nde bulunan 17 salonda gerçekleştirilen 287 oturumda günümüz teknolojisi de kullanılarak bildiri sunumları yapılmıştır. Sunulan 162 ortak bildiride 342 bilim insanının ismi yer almıştır. Ayrıca 7 ana konuda, 18 panelde 100'ün üzerinde panelist konuşmacı olarak katılmıştır. 300'ü aşkın kişi de bildirisiz olarak kongreyi takip etmiştir.

38. ICANAS'ın bir diğer özelliği de, bu toplantıların sürekliliği açısından önemli olan çok sayıda genç bilim insanının kongreye katılımının sağlanması olmuştur.

Kongre'de sunulan ve "tarafımıza teslim edilen bildiriler" sunulduğu ana konu başlığı altında baskıya hazırlanmıştır. Baskı aşamasında bildiriler yayımlanacağı şekliyle sahiplerine e-posta ile ulaştırılmıştır. Böylece bildirilerin bir defa daha gözden geçirilmeleri sağlanmıştır. Bildirilerde görev yeri ve iletişim bilgileri bulunanların bu bilgileri yayında yer almıştır. Panel metinleri, ait oldukları ana konulara ilişkin bildirilerin sonunda yer almıştır. Bildiri ve paneldeki renkli resimlere kitabın sonunda yer verilmiştir.

Kongre'ye ait bildiri kitaplarının tamamında, 38. ICANAS Başkanı'nın, Kongre'nin II. Duyurusu'nda ve Genel Ağ (<http://www.icanas38.org.tr>) sayfamızda Türkçe-İngilizce-Rusça olarak yer almış olan parola metni ile Kongre kapanış konuşmasının yanı sıra, Uluslararası Danışma Kurulu, Ulusal Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ve Ana Konu Sorumlularına ait listelerin yer alması görüşü benimsenmiştir.

13 Ana Konu'da, farklı alt başlıklarda, ayrıntılı bilgileri de kapsayan ve üç ayrı dilde sunulan bildirilerin yer aldığı bir yayın hazırlamanın zorluğunu takdir edeceğinizi ümit etmekteyiz. 62 ülkeden katılımın sağlandığı böylesine büyük bir Kongre'yi başarıyla tamamlamış ve takip eden yıl, bildirileri içeren kitapları yayımlamaya başlamış olmanın gururuyla 38. ICANAS Ana Konu Sorumluları, Uluslararası Danışma Kurulu, Ulusal Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ile Kongre'de görev alan ve destekte bulunan kişi ve kuruluşlara katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Kitapta yer alan bildirilerdeki her cümlenin bilgi ve bilim dünyasına yeni yorum ve katkılar getirmesi dileğimizle...

Zeki DİLEK

**38. ICANAS Ulusal Düzenleme Kurulu Başkan Yrd.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yrd.**

PREFACE

The 38th ICANAS (International Congress for Asian and North African Studies) was held in Ankara, the capital of Türkiye, on September 10-15, 2007. The world known ICANAS has been organized since 1873 and has established its esteemed tradition. It is one of the biggest organizations in terms of participation which brings many academicians together from different countries who have expertise in many scholarly fields.

The 38th ICANAS received 3000 applications. The program of the Congress includes 1500 papers from 62 countries accepted by the Executive Committee and the 13 chairs of the Main Topics. The papers presented in 287 sessions by using today's technological facilities in 17 halls of the two major Congress Centers. 162 papers jointly presented by academicians. In addition to this, more than 100 panelists made presentations at 18 panels in 7 main topics. 300 participants attended the congress without presentations.

One of the important features of the 38th ICANAS was to encourage and enable the participation of younger scholars in order to provide continuity of the Congress.

The papers forwarded to the Executive Committee were made ready for publication, under their related main topics. At this stage, papers to be published were forwarded to their authors by e-mail. Thus the authors were given the opportunity to control their papers before publication. Furthermore, if provided, information concerning their positions and communication addresses were included in the publication. The panel texts are included at the end of the paper presentations of the related main topics as well. The coloured pictures of the papers and panels are included at the end of the paper book.

We thought it would be appropriate to include the followings in all books to be published:

The motto of the Congress in Turkish, English and Russian included at the II. Circular and WEB site of ICANAS 38th (<http://www.icanas38.org.tr>) and the closing speech of the Chairman of the 38th ICANAS and the lists of International Advisory Board, National Organization Committee, Executive Committee and The Chairs of Main Topics.

We know that you understand how difficult a task to prepare a publication of this magnitude which includes papers under 13 topics and subtopics with every detail and in three languages (Turkish/English/Russian). We are proud that we succeeded to organize such a big Congress participated by many esteemed scholars from 62 countries and to initiate publishing the paper books that include presented papers and panel texts during the following years. On this occasion, it is our pleasant duty to thank to the 38th ICANAS Chairs of the Main Topics/Sections, the members of the International Advisory Board, the members of the National Organization Committee, The Executive Committee Members, and to those who devoted their valuable times and the contributing organizations for the success of the Congress.

It is our hope that every sentence of the presentations in the book will bring new contributions and interpretations to the world of science and knowledge.

Zeki DİLEK
Vice President
38th ICANAS National Organization Committee and
Atatürk Supreme Council of Culture, Language and History

“YURTTA SULH CİHANDA SULH” KATILIMCILARA SAYGILARIMLA

Dünya, barışla savaş arasında sıkışarak, kaynaklarını dikkatsizce tüketmekte ve gelecek kuşaklara yönelik sorumluluk duygusunun aşılınmadığı, geçmişin insanlarına karşı hesap verme bilincinin geliştirilemediği bir ortama dönüşmektedir. Bu bağlamda dünya, kişi, topluluk ve toplum ölçeğinde derin bir bencilliği ve huzursuzluğu yaşamaya devam etmektedir. Oysa, bundan tam 72 yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk “Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa ‘bana ne’, dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi, onunla alâkadar olmalıyız. Hadise (bize) ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükûmetleri bencillikten kurtarır.” diyerek, insanlık ailesinin barış ve esenlik içerisinde varlığını sürdürmesinin önemine işaret etmiş ve insanlığın bugün yaşadığı pek çok sorunun çözüm anahtarını da bu sözünde ortaya koymuştur.

20. yüzyıl, bilimin, sanatın ve dinin, yeteri kadar barış ve huzur getirdiği bir zaman dilimi olamamıştır. Bu yüzyılda, iki büyük dünya savaşı ve yüzyılın sonunda ise, neredeyse bir dünya savaşına benzeyen Orta Doğu savaşları olmuştur. 20. yüzyılda, sömürgeci anlayışların veya üstünlük kompleksi türünden olumsuzlukların doğurduğu soğuk ve sıcak savaş biçiminde yürüyen uluslararası çatışmalar, her geçen yılla birlikte artmıştır. Bu konudaki düşündürücü durumlardan birisi de, 20.-120. boylamlar arasında kalan ülkelerin yeraltı ve yerüstü servetlerinin ilk 20 boylam içinde yaşayan ülkelere biçimlendirilmekte olmasıdır. Bilimin, sanatın ve dinin bile görmezden geldiği bu acı gerçek, 100 boylamlık bir dilimde yaşayan devletlerin ve halkların, bölgede süregelen açık veya örtülü çatışmaların zararlarını yaşamalarına yol açmıştır.

Dünyanın bu gergin ortamı karşısında bilim, sanat ve spor alanlarının yumuşatıcı, yaklaştırmacı ve barış içinde bir arada yaşatıcı gücünden yararlanılmasına, her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktayız. Ancak, öncelikle kanaat önderlerinin, büyük siyaset adamlarının ve bilginlerin barışa inanması ve barış bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir.

İnsan hücrelerinin içinde oluşan özel barış ve dengeden, organların her biri ve birbirleriyle ilişkilerine kadar varolan veya varolması gereken barış kurulamıyorsa rahatsızlık ve hastalık başlar. İnsan sağlığının hücre içi barış ve ilişkiler arası dengeye dayalı olması gibi, bir toplumun içindeki gruplar arası barış ve denge de sağlanabildiği ölçüde sosyal yapı sağlıklıdır.

Gerek ülkelerin iç barış ve iç dengeleri, gerek bir bölgedeki veya kıtadaki veyahut yerküredeki barış ve denge bozulduğunda aydınlar elele vermek zorundadır. Aydınlar insanlığın barış ve dengesinin sürdürülebilmesi konusunda doğrudan sorumlu insanlardır. Barışa inanmayan, barış ve dengeyi insanlığın yürüyüşü için hava ve sudan sonraki doğal ihtiyaç saymayan bilim, fikir, sanat, siyaset veya askerlik alanlarındaki aydınlar gerçek aydın sayılmamalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk 57 yıllık hayatını iç barışın, bölge barışının ve dünya barışının sağlanmasına adanmış yüce bir kişiliktir. Atatürk'ün hayat hikâyesini

okuyan fikirlerini öğrenmiş olan kişiler, insanlığın bu yüce oğlunun barışa düşkünlüğünü bilirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, **“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”** diyerek dünya ülkeleri arasında her türlü iletişimin, ekonomik ve sosyal iş birliğinin geliştirilmesinin ancak ve ancak, barış ortamında mümkün kılınabileceği gerçeğini bundan tam 76 yıl önce özlü bir şekilde ortaya koymuştur. Bu ilke doğrultusunda, medeniyetler arası çok yönlü iş birliğinin gerçekleşmesi umuduyla 38. ICANAS'ın dünya barışı ve bilimine katkı sağlamasını diliyor, **“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”** parolasıyla tüm katılımcıları saygılarımla selamlıyorum.

Prof. Dr. Sadık TURAL
38. ICANAS Başkanı

“PEACE AT HOME PEACE IN THE WORLD” A GREETING TO THE PARTICIPANTS

The world, torn between war and peace, has been wasting its resources irresponsibly without having the sense of accountability to previous generations and the sense of responsibility for future generations. In this context, the world has been suffering from selfishness and unrest both at the individual and societal levels. Atatürk, the founder of the Republic of Türkiye, stated 72 years ago that: “If there is a problem in any part of the world, we should not say, it is not our problem. We must care about any problem as such, as if it occurred among us. We must follow this principle, regardless of how far is the problem from us. This way of thought would prevent individuals, nations, and governments from selfishness.” Thus Atatürk with his remarks emphasized the importance of peace and welfare for the continuing existence of humanity and provided us with a key to solve many problems surrounding the mankind in our time.

The Twentieth Century has in no way been a century wherein science, art and religion could bring about peace and reconciliation. The 20th century has witnessed two great world wars and the Middle-East Wars almost similar to the world wars, as well. In the Twentieth Century we have also witnessed ever increasing international conflicts, in the form of conventional or cold war caused by colonial politics or superiority complex. Another subject which troubles us is the exploitation of the natural and human resources of countries between 20th and 120th meridians by the countries of the first 20 meridians. This bitter truth ignored by science, art and religions, shows us that nations lying between 20th and 120th meridians and their populations have suffered from the effects of hidden or open warfare.

In the tense situation of the world, we must benefit from uniting and peace-making power of science, arts and sports, more than ever. But first of all, opinion-makers, politicians and scientists must believe in peace and act accordingly in establishing worldwide peace.

Seventy-six years ago, through his famous dictum **“Peace at Home Peace in the World”**, Atatürk clearly expressed the importance and indispensibility of the concept of peace in developing global interaction at all levels, economic and social cooperation among nations.

The harmony and balance supposed to be found within every single cell of the human body should also exist within the structure of every single organ as well as among all the organs constituting the whole system; otherwise the body is not healthy. The same harmony and balance should also be established among social groups within a society in order to have and maintain a healthy and strong social structure.

All the intellectuals are to cooperate with one another in case of a conflict or disharmony in any country, region or continent or in the world because they are unquestionably responsible from the peace, harmony and balance and the healthy existence of humanity upon the world. We should seriously reconsider to name

those as intellectuals who do not heartily perceive peace as a prerequisite as oxygen and water for the survival of humanity whether they are from scientific, academic, artistic, political, administrative or military fields.

Mustafa Kemal Atatürk is an admirable leader and intellectual who devoted his life of 57 years to provide peace at home, peace in the region and peace in the world.

Under the light of this principle, I hope that ICANAS 38th will provide valuable contribution to the world peace and science for the realization of fruitful cooperation among civilizations. I greet all participants respectfully. “Peace at Home Peace in the World.”

Prof. Dr. Sadık TURAL
President ICANAS-38

“МИР В СТРАНЕ-МИР ВО ВСЁМ МИРЕ” ОБРАЩЕНИЕ К УЧАСТНИКАМ КОНГРЕССА

Земля, находящаяся на грани войны и мира, грозит очутиться в положении, когда ее ресурсы будут бездумно исчерпаны, а грядущим поколениям не будет привито чувство ответственности и осознание своего долга перед предками. В связи с этим, мир, в масштабах личности, общины и общества, пронизан чувством тревоги и глубокого эгоизма. Между тем, как говорил 72 года тому назад создатель Турецкой Республики Ататюрк: *«Если где-нибудь в мире существует проблема, мы не должны говорить: «Что нам до этого?!» Если возникла проблема, мы должны проявить такое участие, словно бы она случилась с нами. Независимо от того, насколько далеко от нас проблема, мы не должны отходить от этого принципа. Именно такой способ мышления спасет людей, нации и государства от эгоизма».* Этой фразой Ататюрк подчеркнул необходимость продолжения сосуществования людей в атмосфере мира и благополучия и нашел ключ к решению многих проблем, переживаемых в эти дни человечеством.

XX век не был тем периодом, когда наука, религия и искусство принесли достаточно мира и спокойствия. В прошлом веке произошли две мировые войны, а к концу двадцатого столетия на Ближнем Востоке вспыхнули военные действия, почти напоминающие по своим масштабам мировую войну. В XX веке год за годом возрастало количество международных конфликтов в виде «холодных» и «горячих» войн, причиной появления которых были такие негативные явления как колониальный подход или комплекс превосходства какой-либо страны. Одной из причин, заставляющих нас задуматься над этой темой, является тот факт, что подземные и наземные богатства стран, расположенных между 20° – 120° градусами долготы, находятся в распоряжении государств, находящихся до 20° градуса долготы. Эта горькая истина, которая умалчивается наукой, искусством и религией, и привела к тому, что народы, живущие на территории 100° – градусной долготы, испытывают на себе все горести явных и скрытых конфликтов, до сих пор продолжающихся в этом регионе.

Оказавшись лицом к лицу с этой напряжённой ситуацией в мире, мы как никогда нуждаемся в смягчающей, сближающей и миротворческой силе науки, искусства и спорта. Но для этого сами идеологи, крупные политические деятели и учёные должны проникнуться идеей мира и проводить миролюбивую политику..

Создатель Турецкой Республики Ататюрк своим глубоким высказыванием: *«Мир в стране - мир во всем мире»* ровно 76 лет назад показал, что культурные взаимоотношения, экономическое и социальное сотрудничество между странами могут осуществляться только в мирной среде. Следуя этому принципу, с надеждой на возможность многостороннего сотрудничества между цивилизациями, мы желаем Конгрессу ICANAS-38 внести свой вклад в развитие науки и установление мира на земле и приветствуем всех участников Конгресса девизом *«Мир в стране - мир во всем мире».*

Проф.Др. Садык ТУРАЛ
Президент ICANAS-38

38. ICANAS KAPANIŞ KONUŞMASI

Sayın Bakanım,

Değerli Bilginler, Değerli Konuklar,

Sizlerle birlikte kapanış konuşmalarına ulaşmanın gurur ve heyecanını paylaşıyoruz. 18 panelde 100'den fazla kişi söz aldı. Sunulan bu bildirilerin 160'a yakını 2 veya daha çok kişi tarafından hazırlanmıştı. 62 ülkeden 2000'e yakın kişi salonlarımızda yer alarak bilimlik düşüncelerle ilgilileri zenginleştirici katkılarda bulundular.

38. ICANAS, dünyanın büyük lideri Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" vecizesini ufuk cümle olarak benimsemiştir. Barışı ve doğru bilgiyi esas alan insanların sunumlarını dinlemek, bizleri mutlu ettiği gibi barışın sembolü, bağımsızlığın önderi Yüce Atatürk'ün ruhunu da şad ettiğini düşünüyoruz.

Konuk Şeref Defteri'ne yazılan notları okumalısınız. Yabancı konuklarımızın bu toplantıya ait başarıyı alkışlamalarını, milletimizin hanesine yazılmış sayıyoruz.

Dört kongredir ICANAS'ın Genel Sekreteri olan, şu anda en yaşlı ICANAS'çı olarak tanınan György HAZAI Hoca az önce söz aldı. Yalnızca Macar Türkolojisi'nin değil, Dünya Türkolojisi'nin de, Altayistğin de, ICANAS'ın da en kıdemlisi HAZAI Hoca'yı alkışlamanızı istirham ediyorum.

Niçin alkışlattığımı şimdi söyleyeyim:

1. HAZAI Hoca 38. ICANAS'ın Türkiye'de yapılması için benim resmî başvurumun işleme koyulmasını sağlamış, diğer başvurulara rağmen Türkiye'nin seçilmesine büyük katkılarda bulunmuştu.

2. Prof. Dr. György HAZAI bir Türkolog ve Türkiye dostudur.

3. "Uluslararası Şarkiyatçılar Birliği" Genel Sekreteri olan HAZAI Hoca, dün yapılan seçimde Union Genel Sekreterliğinden ayrılıp, Union'un Başkanlığına seçildi. Onun Başkanlık görevini, yeni unvanını alkışladınız.

Prof. Dr. Jikido TAKASAKI, International Orientalist Union'un Başkanı idi. Kendilerini ilk gördüğüm günden beri sanki 1000 yıldır tanıdığımı düşündüğüm TAKASAKI Hoca, kendi isteğiyle 'International Orientalist Union'un Başkanlığından çekildi. Problem çözme başarısıyla tanınan Mr. RYBAKOV'un teklifi üzerine, Mr. TAKASAKI Onursal Başkanımız olarak kaldılar.

Bu arada az önce Prof. Dr. György HAZAI'nin de konuşmasında bildirdiği üzere 134 yıldır ilk defa bir Türk, 'Union' Yönetimi'ne üye oldu; bana verilen bu unvanı Yüksek Kurum'a ve milletime verilmiş sayıyorum.

Yarisına kadar su dolu bir bardağa bakıp, 'su yok' diyen, kusur arayan kötümserleri, kıskançlık nöbeti geçiren birkaç katılımcıyı bir kenara bırakır isek, aileleri ile birlikte 2200 insana hizmet vermiş olmaktan bahtiyarız.

İnternet sayfamızdan Kongre'ye ilişkin bilgileri lütfen izleyiniz. <http://www.icanas38.org.tr> yazmanız yeterlidir. Birlikte yaptıklarımızı da, basındaki yankılarını da göreceksiniz.

Bu vesile ile açıklayalım ki, Union tarafından 39. ICANAS Kongresi'nin Hollanda, Ürdün, Kazakistan, Moğolistan ve Çin ülkelerinden birinde yapılması da karara bağlandı. Hollanda'da yapılması konusu Moskova'da bir bakıma karara bağlanmış ise de, anılan devletin tutumu bütünüyle netleşmiş değil.

Uluslararası Danışma Kurulu'nu, Prof. TAKASAKİ'nin şahsında saygıyla selamladığımı bir kez daha ifade edeyim.

Ulusal Düzenleme Kurulu da olumlu katkılarda bulundu; Ana Konu Sorumluları ise, kongrenin bilimsel düzenini üstlendiler. Onlara teşekkür ettiğimi biliyorlar.

Bu arada kongrenin bütün sıkıntılarını üstlenen Yürütme Kurulu'nun bütün üyelerine ve Atatürk Yüksek Kurumunun çalışanlarına Zeki DİLEK'in şahsında saygı, sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

ICANAS 38'in haberlerinin, ülkemizde ve dışarıda yayılmasını sağlayan Anadolu Ajansı başta olmak üzere ajanslarımızın, gazetelerimizin, yerel ve ulusal radyo ve televizyon kuruluşlarımızın yayıncıları için şükranlarımı ifade ediyorum.

Kardeş Kuruluşlarımızdan TİKA'ya ve Başkanına, TRT'ye ve Genel Müdürü'ne, Gazi Üniversitesi Rektörü'ne, TOBB Üniversitesi Rektörü'ne, Vehbi Koç Vakfı Başkanlığı'na, Beypazarı Belediye Başkanı ile Keçiören Belediye Başkanı'na, Millî Piyango İdaresi Genel Müdürü'ne, Ankara Sanayi Odası Başkanı'na, Eti Holding Genel Müdürü'ne dostlukları ve destekleri için teşekkürler ederim.

Kültür ve Turizm Bakanımız ilk akşam, Başbakanımız ikinci akşam, Meclis Başkanımız üçüncü akşam yemek verdiler, kendilerine şükranlarımızı arz ediyoruz.

Kendi vatandaşları ile Ulusal Düzenleme Kurulu Üyelerine, Çin, Japonya, Ukrayna, Kazakistan, Moğolistan ve Kuzey Kıbrıs Büyükelçilerine Cuma akşamı verdiği yemeklerle dostlukların pekişmesini sağladıkları için teşekkürlerimi sunuyorum.

12 Yıldız, 12 Burç saydığımız büyüklüremize verdiğimiz ONURLUKLAR bundan sonraki ICANAS ev sahipleri için bir gelenek oluştursun beklentisindeyiz.

Az sonra Sayın TAKASAKİ'ye, Sayın HAZAİ'ye ve Sayın RYBAKOV'a birer anlık sunacağım; bu anlık vermenin de geleneğe dönüşmesini dileriz.

Değerli Konuklar,

59. Hükümet adına eş güdümden sorumlu Devlet Bakanı iken, 60. Hükümet'te ise, İçişleri Bakanı olan Sosyolog Sayın Prof. Dr. Beşir ATALAY'a hiçbir desteği esirgemediği için şahsım ve Ulusal Düzenleme Kurulu adına teşekkürler ederim.

Yoğun programına rağmen açılışa katılıp bir konuşma yapan Başbakanımız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'a, Atatürk Yüksek Kurumu, şahsım ve 38. ICANAS Yürütme Kurulu olarak, saygı ve şükranlarımızı ifade ediyoruz.

İyi niyetli değerli araştırmacılar; yüreğimizi ve çalışma gücümüzü önünüze koyduk; kervan yürüdü, engelleri aştı, menziline ulaştı.

Böyle güzel toplantılarda buluşmak dileği ve ümidiyle, hepinizi tekrar saygılarla, sevgilerle selamlıyorum.

Prof. Dr. Sadık TURAL
38. ICANAS Başkanı

CLOSING REMARKS ICANAS 38

Dear Mr. Minister,

Distinguished Scholars, Honorable Guests,

I am proud to deliver the closing remarks at the end of the congress, ICANAS 38th. More than 100 panelists made presentations at 18 panels. 160 papers jointly presented by academicians. 2000 people from 62 countries made significant contributions to the different disciplines of social sciences and humanities.

The motto of ICANAS 38 is the famous dictum: “Peace at Home, Peace in the World” by Mustafa Kemal ATATÜRK, the great leader of the world. So, we believe that the spirit of Atatürk, the symbol of peace and the leader of independence, has been satisfied as we do when the distinguished scholars and researchers, who are heartily for peace and truth, presented their papers.

You have to read what our guests have written to our memorandum. We gladly accept their applauses and praises for success of the congress on behalf of our nation.

Gyorgy HAZAI, who has been the Secretary General of ICANAS for the last four congress organizations, made his speech a few minutes ago. I kindly ask you to applaud Prof. Dr. HAZAI who is the senior member of ICANAS as well as being the most distinguished expert of Hungarian Turkology, World Turkology and Altaistic Language.

There are several reasons why I ask you to applaud him:

1. Prof. Dr. HAZAI highly supported me when I officially applied to take 38th ICANAS organization to Türkiye and he greatly contributed to the acceptance of our proposal for ICANAS 38 despite other candidates.

2. Prof. Dr. Gyorgy HAZAI is a Turkologist and he is a sincere friend of Türkiye.

3. Yesterday Prof. Dr. HAZAI quitted his post as the Secretary General of “International Orientalist Union” and he has been elected to be the President of the Union. You have applauded him for his new post.

Prof. Dr. Jikido TAKASAKI was the President of “International Orientalist Union”. I have always had a feeling since the day I met him first as if I have known him for 1000 years. Prof. Dr. TAKASAKI has resigned from his post as the President of “International Orientalist Union” and he has been the honorary President of the Union upon Mr. Rybakov’s appropriate proposal.

As Prof. Dr. Gyorgy HAZAI has also pointed out in his speech, it is also notable here that a Turkish scholar has been a member of the Union Executive Committee for the first time in its 134 years old history; I accept this honor on behalf of my institution and my nation.

We are proud to have served 2200 people –including the members of the families of some scholars here– and we prefer to ignore a few envious and pessimistic people who refuse to see the positive aspects of the organization in a craze of jealousy.

Please visit our web page, icanas38.org.tr, to learn more about the congress and the organization. You will find there all the details about the congress as well as its reflections on written and visual media.

I would also like to state here that the Union has decided to organize 39th ICANAS in one of the following countries: Netherlands, Jordan, Kazakhstan, Mongolia or China. Although it had almost already been determined to hold 39th ICANAS in Netherlands during 37th ICANAS in Moscow, the attitude of the mentioned country has not been very clear yet.

It is my pleasure to greet the members of the International Advisory Board in the personality of Prof. TAKASAKI.

Our National Organization Committee also significantly contributed to the organization of the Congress; the Chairs of the main topics carried out the responsibility of the scientific order of the Congress. They know that I am grateful to them.

I would also like to express my gratitude and respect to every member of the National Executive Committee and the officials of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History, who have shouldered all the troubles of the Congress organization, in the personality of Zeki DILEK.

Additionally, I would like to acknowledge the efforts the Turkish national press, including the members of Anadolu Ajansı, of national newspapers, of local and national radio and TV channels, for their contributions to publicize and broadcast the news of ICANAS 38. I would also like to extend my gratitude to TİKA and its President, to TRT and its General Manager, to the Rector of Gazi University, to the Rector of TOBB University, to Vehbi Koç Foundation, to the Mayors of Beypazarı and Keçiören, to the General Manager of Turkish National Lottery, to the President of Ankara Chamber of Industry and to the General Manager of Eti Holding for their friendly support.

Our guests were offered dinners by our Minister of Culture and Tourism the very first night, by our Prime Minister on the second night, and by the Speaker of the Grand National Assembly of Türkiye on the third night; we are deeply grateful to them.

Our special thanks go to the Embassies of China, Japan, Ukraine, Kazakhstan, Mongolia and North Cyprus for treating the members of our National Organization Committee along with their own native scholars and researchers attending to the Congress during dinner parties on Friday night, which was a significant opportunity to make the relations and friendship between our countries stronger.

We presented plates to the 12 stars of Turkish Science and Art whose names and work are acknowledged internationally. We hope that this attitude of honoring the elders will turn into a tradition for the future hosts of ICANAS. We are going to present plates to Prof. TAKASAKI, Prof. HAZAI and Prof. RYBAKOV, as well. We expect it to be transformed into a tradition, too, in the upcoming congresses.

Dear Guests,

I also wish to express my personal gratitude along with the indebtedness of the National Organization Committee to the Minister of Internal Affairs of the 60th government, Prof. Dr. Beşir Atalay, who is a sociologist, for his immense help during his post as the Minister of State and our coordinator on behalf of the 59th Government.

I would like to express my respect and gratitude personally to Recep Tayyip ERDOĞAN, our Prime Minister, who made a speech during our opening ceremony despite his heavy program, on behalf of the National Executive Committee and Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History.

Dear Scholars and Researchers; we have brought our heart and physical power together to organize the Congress; we have overcome the difficulties and reached our destination.

I greet you all with my deepest affection in the hope of meeting again in such pleasant organizations.

Prof. Dr. Sadık TURAL
President ICANAS-38

ULUSAL VE ULUSLARARASI BOYUTLARIYLA TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLÎ KÜTÜPHANESİ*

ACAR, Tuncel**
TÜRKİYE/TURCIYA

Misyon

Millî Kütüphane'nin misyonu:

- Millî kültür araştırmalarını desteklemek.
- Bu amaca elverişli yurt içindeki ve yurt dışındaki bütün eser ve belgelerle, Türk kültürüne ait yayınları bir araya toplayarak esaslı bir merkez meydana getirmek.
- Aynı zamanda her türlü bilimsel ve sanatsal çalışmalarını kolaylaştırmak.
- Araştırmacılara ve okuyuculara hizmet vermek, millî birikim merkezi olarak yurt içi ve yurt dışında bilgi akımını sağlamak.
- Bütün bunlara bağlı olarak ülkenin millî kültür politikalarının siyasî etkilerden uzak olarak yönlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Millî Kütüphane, Türk kültürünün aynası, millî kültür hazinesi ve Türk milletinin hafızasıdır.

Vizyon

Vizyonumuz; Millî Kütüphane'nin ulusal bilgi ağının merkezi hâline gelerek, toplumun kültürel gelişimine, ekonomik büyümesine ve bilgi toplumunun yaratılmasına katkıda bulunmaktadır.

Millî Kütüphane'nin Uluslararası İş Birliği Alanları

Niteleme ve Erişim Standartlarında İş Birliği,

Online Toplu Katalog Oluşturmada İş Birliği,

Bibliyografik Veri Transferinde İş Birliği,

Koleksiyon Geliştirmede İş Birliği,

Belge ve Bilgi Sağlamada İş Birliği,

Elektronik Kaynakların Kullanımında İş Birliği (Avrupa Birliği Millî Kütüphaneleri Ortak Ağ Erişimi gibi).

---

* Renkli resimler için bkz.: s. 391-393

** Millî Kütüphane Başkanı.

İşbirliğinde Ulusal Hedefleri

- Yasal Yükümlükler Kapsamında Belge ve Bilgi Kaynaklarını Eksiksiz Sağlamak.
- Bilimsel ve Kültürel Dış Taleplerin Bilgi İhtiyaçlarını Zamanında ve Doğru Karşılama.
- Bilgiye Hızla ve Kolayca Erişmek için Gerekli Düzenlemeleri Yapmak.
- Elektronik Tabanlı Bilgi Hizmetleri Sunmak.
- Kaynak Arz ve Taleplerini Karşılama.
- Küresel Bilimin Gelişmesini ve Paylaşımını Desteklemek.
- Ulusal Bibliyografik Veri Merkezi Hizmetlerini Gerçekleştirmek.

Kurumsallaşma Süreci

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gündeme gelen, “**Millet Kütüphanesi**” kurma fikriyle kendisini göstermeye başlayan, Ahmet Zeki Bey'in 1909'da “**Kütüphane-i Osmanî**” adlı bir millî kütüphane kurulması önerisiyle devam eden, 1911 yılından 1934'e kadar sürüncemede kalan ulusal kütüphanenin kuruluş çalışmaları; 15 Nisan 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Müdürlüğü'nde başlatıldı. 1934'te çıkarılan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'ndan da yararlanılarak 1946'da 8000 eseri içeren bir koleksiyon oluşturuldu.

1 Nisan 1947'de geçici bir süre için başka bir binaya taşınıldı ve bu dönemde 60. 000 eserlik bir koleksiyona ulaşıldı. Söz konusu koleksiyonu hizmete sunabilmek için Ankara Kumrular Sokak'ta bulunan ve günümüzde Ankara İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet veren bina sağlandı. Ve hazırlık evresini tamamlayan **Millî Kütüphane**, 16 Ağustos 1948'de fiilen hizmete açıldı.

Devlet tarafından Almanya'da kütüphane ve arşivcilik öğrenimi görmesi sağlanan Adnan Ötügen'in, “**Millî Kütüphane Hazırlık Bürosu**” şefliğine getirilmesinden sonra, Mehmet Emin Yurdakul'un iki kitabı ile başlatılan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî Kütüphanesi, 29 Mart 1950 tarihinde kabul edilen **Kuruluş Kanunu** ile yasal kimlik kazandı.

Millî Kütüphane 1950 tarih ve 5632 Sayılı Kanun'la “millî kültür araştırmalarını mümkün kılmak, basılı, yazılı ve görsel materyalleri bir araya toplayarak millî belge-bilgi merkezi oluşturmak, eğitim, kültür ve bilimsel araştırmaları yönlendirerek kolaylaştırmakla” yükümlü kılınmıştır. Bu kanun kapsamında üretmesi gereken yasal hizmetler ve kendisinde beklenen çalışmaları gerçekleştirmek için 1983'te yeni binasına taşınmış ve 1993'te elektronik kütüphanecilik için bibliyografik veri tabanı oluşturmuştur.

Temel Görev ve Sorumlulukları

Millî Kütüphane, bilgi ve belge özelliği taşıyan tüm yazılı, basılı ve kayıtlı ortamları derlemeye ve satın almaya yetkilidir. Ayrıca, gerek Türkiye ve gerekse Türklerle ilgili olarak yurt dışında yayımlanmış ve oluşturulmuş materyalleri de sağlamakla görevlidir. Bilgi ve belgelerin, ulusal ve uluslararası kütüphane ve arşiv standartlarına göre teknik işlemleri yapmak, okuyucu hizmetine sunmak ve ülkenin ulusal hafızası olan bu bilgi ve belgeleri gelecek nesillere aktarmakla yükümlüdür.

Millî Kütüphaneler tüm ülkelerde; bilgi, belge ve görsel-işitsel materyalin toplandığı, düzenlendiği, hizmete sunulduğu ve gelecek nesillere aktarıldığı merkezlerdir. Millî Kütüphanelerimizin yasal olarak yapması gereken görevleri ise:

a. Derleme, satın alma, bağış ve mübadele gibi yöntemlerle ulusal ve uluslararası bilgi ve belgeleri sağlamak. Sağlanan bilgi ve belgeleri koleksiyona katmak. Bu bilgi ve belgelerin teknik işlemlerini yaparak okuyucuların hizmetine sunmak ve gelecek nesillere aktarmak üzere saklamak.

b. Sağlanan bilgi ve belgelerin ulusal bibliyografik denetiminin gerçekleştirilmesi amacıyla Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası yayımlayarak duyurmak.

c. Hazırlanan söz konusu bibliyografyaların elektronik ortamda kullanıcıların istifadesine sunmak ve ulusal veritabanları oluşturarak elektronik bilgi ve belge değişimini gerçekleştirmek.

d. Yurt dışında yayımlanmış Türkler hakkında ve Türk dillerine ait bilgi ve belgeleri temin etmek ve arşivlemek.

e. Uluslararası benzer kurumlarla iş birliği yaparak, ülkenin kütüphanecilik politikasının geliştirilmesi ve uygulamasına, Türkiye’de yayıncılık ve kütüphanecilik faaliyetlerine önderlik etmek.

f. Ulusal ve uluslararası bilimsel, sanatsal, kültürel ve eğitsel etkinlikler düzenlemek.

g. Birleşmiş Milletler, UNESCO, IFLA ve Avrupa Konseyi ve benzeri uluslararası kuruluşların hizmetleri ve programları dahil, uluslararası iş birliğine katılmak. Bu gibi kurum ve sivil örgütlerle karşılıklı anlaşmalara bağlı olarak, bu kuruluşların yasal depo işlevini görmek. İlgili kuruluşların işlevleri çerçevesinde kültür, bilim ve eğitim alanlarında ortak stratejiler belirlemek.

h. El yazması ve nadir eserler alanında arşiv materyallerinin kayıt, koruma ve restorasyon işlemlerini yürütmek.

i. Ulusal derleme kütüphanelerinin hizmetlerini yönlendirmek, planlamak, hizmet kalitesinin yükseltilmesi için gerektiğinde kurumsal rapor hazırlamak ve

sunmak. Bu kütüphanelerle birlikte elektronik kütüphanecilik hizmet alanının organizasyonunu koordine etmek ve gerçekleştirilmesine destek sağlamak.

j. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile mutabakat hâlinde, Türkiye'deki kütüphanelerin profilini belirlemek. Yasal yetkiler kapsamında hükümet ve yerel makamlar nezdinde, tüzel ve özel kişilerle düzenlenen belgelerde, Türk kütüphaneciliğini temsil etmek, Millî Kütüphane adına anlaşma ve sözleşme imzalamak,

Koleksiyonu

Millî Kütüphane kitap, süreli yayın ve kitap dışı materyallerden oluşan **2.677.740** adetlik bir koleksiyona sahiptir. Millî Kütüphane'nin kitap sayısı **1.122.295** adet olup, günlük gazete, dergi, bülten, yıllık vb. materyalleri bünyesinde barındıran ve **1.274.094** cilt/sayıdan oluşan bir süreli yayın koleksiyonuna sahiptir. Ayrıca afiş, harita, nota, ses kaydı (CD ve kaset), resim vb. gibi özel koşullarda depolanmış **199.156** eserden oluşan bir görsel-işitsel materyal koleksiyonu ve dijital erişime açılmış, **26.359** adet elyazması/nadir eser ve **55.836** adet Arap harfli basma eser mevcuttur.

Teknolojik Alt Yapısı

1993'te faaliyete geçen Bilgi İşlem Merkezi'nce hazırlanan Millî Kütüphane Web Sitesi açıldığı tarihten (1 Ekim 1996) bugüne kadar 4,5 milyondan fazla kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Günümüzde, ULAKNET üzerinden 2 Mbit ve Türk Telekom üzerinden 10 Mbit olmak üzere toplam 12 Mbit hız ile Internet erişimi bulunmaktadır.

1993 yılından beri kullanılmakta olan ALEPH 300 kütüphane otomasyon programının yerine 21 Mayıs 2007 tarihinden itibaren bu programın yeni versiyonu olan ALEPH 500 kullanılmaya başlanmıştır. Veri tabanında yaklaşık 750.000 bibliyografik kayıt bulunmaktadır.

Dijital kütüphane uygulamaları anlamındaki en önemli çalışma, 2004 yılında başlanan ve yaklaşık 26.000 cilt yazma ve nadir eserin dijital ortama aktarılmasıdır. Bilgisayar ortamına aktarılmış olan tüm bu eserler, internet aracılığıyla taranabilmekte ve sisteme aktarılmış olan eserlerin tam metin olarak çıktısı alınabilmektedir.

Ayrıca 2003 yılında hazırlanmış olan **Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu** ile 59.339 adet yazma eserin bibliyografik künyeleri internet aracılığıyla taranabilmektedir.

1584-1986 yılları arasında Arap, Yunan ve Ermeni harfleri ile basılmış 50.760 bibliyografik künyeden oluşan Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası ve 1923-1999 yılları arasında Türkiye'de yayımlanmış 4.418 adet süreli yayında yayımlanan 566.627 makaleden oluşan **Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası** çevrim içi olarak kullanıcıların hizmetine

sunulmuştur. Ayrıca söz konusu eserler CD ortamında isteyen kullanıcıların istifadesine açıktır.

Araştırmacıların, **Türkiye Makaleler Bibliyografyası**'nı 1995 yılından itibaren yurt içinden ve yurt dışından internet aracılığıyla taraması ve taranan künyelere ait belgelerin fotokopilerini istemesi veya rezerv ettirmesi hizmeti gerçekleştirilmiştir.

Niteleme Çalışmaları

Bibliyografik kayıtların bilgisayar ortamına aktarılması çalışması, **MARC (Makinaca Okunabilir Kataloqlama)** uyumlu olarak gerçekleştirilmektedir. Hâlen dünya millî kütüphanelerinin yaygınlıkla kullandığı **MARC 21** standartları ile **ALEPH 500 Programı** üzerine data girişi yapılarak niteleme hizmetleri sürdürülmektedir.

Yayın Faaliyetleri

Millî Kütüphane Başkanlığı'nın yayın faaliyetleri içerisinde;

Türkiye Bibliyografyası

Türkiye Makaleler Bibliyografyası

Kişi Bibliyografyaları

Özel Konulu Bibliyografyalar

Toplu Kataloglar

Mesleki Yayınlar

Edebî ve Kültürel Yayınlar

öncelik kazanmaktadır.

Uluslararası Etkinlikleri

2003 yılında Balkan Ülkeleri Millî Kütüphane yöneticilerinin katılımıyla, bölgesel iş birliği olanaklarının araştırılması ve planlanması konulu bir toplantıya Başkanlığımız ev sahipliği yapmıştır.

Ayrıca Türk Cumhuriyetleri Millî Kütüphane Başkanları Konferansı; 4-8 Haziran 2007 tarihinde Azerbaycan, Başkurdistan, Hakas Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan, Kırım, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Saha Cumhuriyeti, Tacikistan, Tataristan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan'ın katılımlarıyla düzenlenmiştir.

Konferans sonunda görüşülen konularda resmi mutabakat metni imzalanmıştır.

Bu etkinlikler haricinde; Millî Kütüphane Başkanlığı; Bosna-Hersek Millî Kütüphanesi Koleksiyonunun Yeniden Oluşturulması ve Gagauz Yeri Millî Kütüphanesi'nin Yeniden Yapılandırılması çalışmalarını koordine etmiştir.

Türkiye Millî Kütüphanesi'nin yasal görev ve sorumlulukları kapsamında ve küresel ölçekte istenen hizmet kalitesine ulaşması için her yıl yeni projeler ürettiği bilinmektedir. 2007 yılı içerisindeki önemli projelerinden bazıları:

- ✓ Millî Kütüphane bünyesindeki öncelikli koleksiyonun görüntülü sisteme aktarılması çalışmalarına devam edilmiştir.
- ✓ Millî Kütüphane yazma ve süreli yayın koleksiyonunun mikroform ortamına aktarılması sürdürülmektedir.
- ✓ Görme özürlüler için Konuşan Kitaplık hizmetinin internet üzerinden verilmesi son aşamaya gelmiştir.
- ✓ İnteraktif Araştırma Salonunu Tesisi projesi gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Online Kütüphaneler Arası Ödünç Verme işlemi başlanmıştır.
- ✓ Millî Kütüphane Ses ve Görüntü Bankası kullanıcıların istifadesine açılmıştır.

Bu projelerin hayata geçirilmesi neticesinde Türk Millî Kütüphanesi'nin gelişmiş ülkelerdeki millî kütüphaneler ile aynı kalitede hizmet sunulması sağlanmıştır.

Millî Kütüphane Başkanlığı, 2008 yılında özellikle Ulusal Atıf Dizini, Derleme Kütüphaneleri online Katalog erişim sistemi ve Ulusal Derleme ve Bibliyografik Denetim Sistemi üzerinde çeşitli projelerle atılımlarını sürdürerek vermiş olduğu hizmet kalitesini daha da ileri götürecektir.

Özellikle tam metin erişimli belge ve bilgi havuzlarını oluşturma çabasına yönelik olarak bütün birimlerini sayılabilir, denetlenebilir ve dönüştürülebilir bir sisteme ulaştırabilmek için, TSE iş birliğiyle ISO 9001 Toplam Kalite Yönetimi uygulamasını başlanmıştır. Bu uygulama sonunda birimlerin hizmet kalitesi arttırılacaktır.

SONUÇ

Millî Kütüphanemizin ve dünyanın diğer millî kütüphanelerinin çağdaş bilgi ve belge hizmetlerinde yeterliliğe kavuşması için aşması gereken ortak sorunlar:

1. Özerk bir statüye sahip olup, siyasi etkilerden korunuyor olmalıdır.
2. Güncel teknolojiyi aktif olarak kullanabilmeli, ulusal ve uluslararası organizasyonlara katılarak kararları yönlendirebilmelidir.
3. Ulusal ve uluslararası veri transferlerini gerçekleştirebilmeli, materyal sağlama yöntemlerini yasal olarak yürütebilmelidir.
4. Koleksiyon ve donanımdaki yetersizlikler giderilmeli, okuyucu ve araştırma hizmetlerinde ihtiyaç duyulan uzman eleman sayısı artırılmalıdır.

5. Ulusal bibliyografik denetimi gerçekleştirerek, uluslararası veritabanı standartlarına ulaşılmalı.

6. Koleksiyonlarını gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarmalı.

7. Her yıl düzenli olarak konu-şahıs bibliyografyaları ile toplu kataloglar hazırlayabilmeli.

8. Kütüphanecilik, arşivcilik ve enformasyon bilimi konusunda ülke Kütüphaneciliği'ni temsil edebilmeli ve öncülük yapmalıdır.

9. Yazılı ve görsel medya ile sektörel ilişkiler kurabilmelidir.

10. Kütüphanecilik, arşivcilik ve dokümantasyon bilimleri alanlarında ulusal konu başlığı sistematiği geliştirmelidir.

11. Kültür ve sanat etkinliklerine aktif katkı sağlamalı.

12. Görsel ve işitsel materyaller ile hizmet üreten ve denetleyen kurum ve kuruluşlarla (ülkemiz için bu kurumlar; TRT, SESAM vb.) iş birliği arttırılmalıdır.

13. Koleksiyonunu elektronik kütüphanecilik hizmetlerine uygun hâle getirmeli ve elektronik kütüphanecilik hizmetlerine uygun teknik donanımları bünyesinde barındırmalıdır.

14. Özellikle el yazması ve nadir eserlerin ulusal mikrofilm merkezi görevini üstlenerek koruma ve konservasyon hizmetleri için uygun ortam yaratabilmelidir.

15. Ülke, bilgi birikiminin tanıtılması için ulusal ve uluslararası boyutta; iletişim, kültür, sanat ve eğitim alanlarıyla çok yönlü ilişkileri sürdürebilmelidir.

16. Yayın denetimi için ISBN, ISSN ve ISMN ajanslarının yayıncılar ve matbaacılarla iş birliğini online olarak gerçekleştirebilmeli. ISBN, ISSN, ISMN protokollerinde “Derleme Kod Numarası” uygulamasına geçilmeli.

Her ülkenin bilgi birikimlerinin arşivlendiği, korunduğu ve araştırma kitlelerine sunulduğu millî kütüphaneler, ülkelerinin **ULUSAL BELLEKLERİDİR.**

ФОНД РУКОПИСЕЙ ИИЯЛ УНЦ РАН ИМ. Г. Б. ХУСАИНОВА

AKKUBEKOV, R. YU./АККУБЕКОВ, Р. Ю.
RF, TATARİSTAN / RF, TATARSTAN / РФ, ТАТАРСТАН

Фонд арабографических рукописей ИИЯЛ УНЦ РАН им. Г. Б. Хусаинова начал формироваться после организации в 1972 г. Южноуральского отделения Археографической комиссии в Уфе. Первая научная археографическая экспедиция под руководством профессора Г. Б. Хусаинова была проведена в 1973 г. С тех пор в ИИЯЛ организованы 24 археографические экспедиции, 43 командировочных выезда по районам РБ и соседним областям, где проживают башкиры. Фонд принимает арабографические рукописи и от частных лиц. Особенно богато представлены коллекции Р. Шакура, Г. Б. Хусаинова. В результате этих мероприятий собран богатый и разнообразный материал литературного, фольклорного, этнографического характера. Ныне в Фонде хранятся учтенные 5665 письменных памятников: рукописей – 2894, старопечатных книг – 2771, родословных записей-шежере – 63, написанных на языке тюрки, арабском, персидском, турецком, позднее на татарском и башкирском языках. Здесь хранятся редчайшие списки XVIII – XIX вв. литературных памятников как «Киса-и Йусуф» Кул Гали, дастанов «Кисекбаш», «Дастан-и султан-и Джумджума», Хусамата Катиба, «Хикметы» Мавля Кулуя и др.

Фонд располагает оригиналами и списками произведений местных дореволюционных писателей: Т. Ялыгула, А. Каргалы, Х. Салихова, Ш. Заки, Г. Сокрыя, М. Акмуллы, Ш. Амина-Тамьяни, С. Якшигулова и др. Представляют большую ценность произведения таких классиков восточной литературы как Саади «Гулистан», «Бустан», Руми «Маснави» и др.

В настоящее время Фонд занимается каталогизацией и научным описанием хранящихся в нем материалов, а также проводит работы по публикации научного наследия Р. Фахретдинова.

Ключевые Слова: фонд рукописей, археографическая экспедиция, старопечатные книги, родословные записи-шежере арабографические рукописи, каталогизация.

Фонд арабографических рукописей ИИЯЛ УНЦ РАН начал формироваться после организации в 1972 г. Южноуральского отделения Археографической комиссии в Уфе. В фонд были включены и некоторые поступления рукописей, имевшие место в 60-е гг. Впрочем, большинство

рукописных поступлений 40 – 60-х и более ранних годов, имевших несистематический характер, отложились в Научном архиве УНЦ РАН и научной библиотеке УНЦ РАН.

Первая научная археографическая экспедиция под руководством профессора Гайсы Батыргареевича Хусаинова была проведена в 1973 г. С 2006 г. фонд по праву носит имя академика Академии наук РБ Г. Б. Хусаинова, внесшего огромный вклад в развитие археографических исследований, в собирание и изучение арабографичных рукописей в Башкортостане. С его именем связано начало целенаправленного экспедиционного сбора рукописей и старопечатных книг в республике, Г. Б. Хусаинов был руководителем нескольких первых археографических экспедиций, материалы которых составляют значительную долю рукописного фонда. Кроме Г. Б. Хусаинова, значительный вклад в комплектование фонда внесли А. Ф. Кудашев, В. И. Ахмадиев, З. Я. Шарипова, И. Г. Галяутдинов, Н. Д. Шункаров, Р. М. Булгаков, М. Х. Надергулов, С. М. Хусаинов, А. Г. Салихов и другие.

С 1973 г. Институтом истории, языка и литературы организованы 24 археографические экспедиции, 43 командировочных выезда по районам РБ и соседним областям, где проживают башкиры. Фонд рукописей ИИЯЛ принимал и принимает рукописи и старопечатные книги и от частных лиц. Большая часть из этих рукописей и книг была получена в дар (некоторые, как например, «История деревни Ахуново», – по завещанию владельцев); часть приобретена покупкой. Рукописи и печатные книги принимались независимо от их физического состояния; поэтому многие единицы хранения фонда представлены фрагментами, что создает сложности с установлением их датировки. Плохое физическое состояние многих единиц хранения потребовало создания специальной лаборатории по химической обработке рукописей, которая недавно после длительного перерыва частично возобновила свою работу. В настоящее время фонд продолжает комплектоваться лишь за счет поступлений от частных лиц.

Из хранящихся в фонде особо следует выделить коллекции Г. Айдабулова, Г. Б. Хусаинова, Н. Д. Шункарова, Р. Шакура. Коллекция преподавателя Стерлибашевского медресе Г. Айдабулова представляет собой небольшое собрание книг, принадлежавших в свое время библиотеке медресе. Она насчитывает 124 единицы хранения. Это, конечно, лишь небольшая часть богатых стерлибашевских книжных собраний, значительная доля которых, к сожалению, к настоящему времени утрачена. Рукописные и старопечатные книги коллекций Г. Б. Хусаинова, Н. Д. Шункарова, Р. Шакура и других собраны ими во время различных поездок по районам РБ и соседних областей или были переданы этим ученым различными частными лицами.

В результате более чем 30-летней работы собран богатый и разнообразный материал, представляющий ценность для литературоведов, языковедов, фольклористов, историков, этнографов, специалистов по истории образования, истории культуры и истории религии.

На сегодняшний день в фонде имени Г. Б. Хусаинова учтено 5665 письменных памятников, из них рукописей – 2894, печатных книг (в основном изданных до 1917 г.) – 2771, среди рукописей имеются родословные записи и шежере, которые составляют 63 единицы хранения. Большинство книг и рукописей – арабографичные, они написаны на тюрки Урало-Поволжья, среднеазиатском тюрки, османском, арабском, персидском языках, среди рукописей XX в. имеются написанные на башкирском, татарском и казахском языках. Есть небольшое собрание (8 ед. хр.) церковнославянских книг, по своему происхождению в основном связанных с местными старообрядческими общинами, и единичные документы на русском языке.

Значительную долю арабографичных рукописей составляют сочинения религиозного характера – списки Корана, сборников хадисов, сочинений по мусульманскому праву – фикху – и иным богословским наукам. Религиозными идеями проникнуты и многие литературные сочинения XIII –XIX вв. , списки которых, датируемые XVIII – XX вв. , обильно представлены в фонде. Это «Кисса-и Юсуф» болгарского поэта Кул Али, дастаны «Дастан-и Джумджула султан», «Кисекбаш», сборники хикматов, приписываемых Ахмеду Ясави, хикматы поэта XVII в. Мавля Кулуя и других. Рукописный фонд располагает списками, а в единичных случаях и оригиналами произведений Тажетдина Ялсыгулова, Абульманиха Каргалы, Хибатуллы Салихова, Шамсутдина Заки, Гали Сокрыя, Мифтахутдина Акмуллы, есть список стихов казахского поэта Абая и других.

Классическая восточная литература представлена произведениями Саади («Гулистан» и «Бустан»), «Маснави» Джамаладдина Руми, «Субат ал-Адджизин» Суфи Аллаяра и другими подобными сочинениями, имевшими хождение среди образованной части мусульман Урало-Поволжья.

Исторические сочинения представлены списками или фрагментами списков «Чингиз-наме», «Таварих-и Булгария» Ш. Муслими, «Тарих-наме-и Булгария» Т. Ялсыгулова, историко-родословными записями Г. Киикова. Из родословий особую ценность представляют шежере башкирских племен и родов Бурзян, Усерган, Мин, Табын; есть отдельные мишарские, тептярские и татарские шежере. Значительный интерес представляют рукописные истории сел и деревень, составленные в XIX – XX вв. , из них наиболее объемной (в нескольких томах) является

арабографичная «История деревни Ахуново Учалинского района», составленная в 50 – 60-е гг. XX в. В. С. Султановым.

Старопечатные арабографичные издания охватывают период с XVIII в. Самые ранние экземпляры – это турецкие издания XVIII в. и издания, вышедшие в Казани в начале XIX ст. Основная часть печатных книг – это продукция типографий Казани, Петербурга, Оренбурга, Уфы, Стерлитамака XIX – начала XX в. Многие из этих изданий представляют значительный интерес для изучения истории книгопечатания, распространения и бытования арабографичной печатной книги в Башкортостане. На сегодняшний день наиболее значительная работа в этой области проделана Р. М. Булгаковым. Периодика начала XX в. представлена целым рядом газет и журналов; правда, ни одно из этих периодических изданий не составляет достаточно полной подшивки. Многие рукописи и старопечатные книги имеют владельческие записи, записи о продаже и покупке книг, об их переходе к другим владельцам; все это позволяет в некоторых случаях частично проследить историю того или иного письменного памятника. Значительный интерес представляют колофоны – приписки переписчиков рукописей (как правило, они делались на арабском языке, независимо от того, на каком языке было написано само переписываемое сочинение); иные из этих колофонов очень краткие и содержат лишь дату переписки, другие достаточно подробные и указывают имя переписчика, а иногда и имя заказчика, место переписки – очень часто медресе того или иного муллы – и иные сведения. Эти записи безвестных тружеников XVIII – XIX вв., равно как и весь рукописный фонд имени Г. Б. Хусаинова, составляют крайне важный источник для изучения образовательной и культурной жизни Башкортостана на протяжении достаточно длительного периода времени.

В настоящее время Фонд занимается каталогизацией и научным описанием хранящихся в нем материалов, а также проводит работы по публикации научного наследия Р. Фахретдинова.

ANADOLU’NUN İLK KÜTÜPHANELERİ

ALKAN, Nazlı*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Yaklaşık MÖ 3000’lerden itibaren insanların ürettiği ilk yazılı belgeler, bilgi ve iletilerin başka yerlere aktarılmasını kolaylaştırmış ve varolan kültür, bilgi birikimi ve geleneğin sonraki kuşaklara aktarılmasını mümkün kılmıştır. Dayanıklı kil tabletler insanlık belleğinin ilk bölümünü oluşturmaktadır. Kil tabletleri topluca koruma gereksinmesi, önce arşivlerin, sonra kütüphanelerin oluşmasına yol açmıştır. Kütüphaneler, tarihin başlangıcından beri, uygarlığın belgelerini koruyarak insanlık belleği olarak hizmet etmişlerdir. Anadolu kütüphaneleri en eski örnekler arasındadır. Varolan bilgiyi kil tabletlere yazma, çoğaltma, onları belli bir düzen içinde koruma ve erişimi mümkün kılma gibi esaslara dayanan eski Mezopotamya geleneğinin akışı, MÖ II. binlerde Anadolu’ya ulaşmış, özellikle Hitit arşiv-kütüphanelerinin oluşumunda etkili olmuştur. Bu çalışmada, Anadolu’nun ilk kütüphaneleri tanıtılmış; en dikkate değer örnek olan Hitit Boğazköy kraliyet arşiv-kütüphanesi üzerine odaklanılarak Anadolu’nun, insanlık bilgi birikimi ve belleğinin oluşumuna ilk önemli katkılarda bulunan ve ilk kütüphanecilik uygulamalarına tanıklık eden coğrafyalardan biri olduğu gösterilmiş ve Hitit kâtiplerinin önemli çabaları vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlk Mezopotamya arşivleri/kütüphaneleri, ilk Anadolu arşivleri/kütüphaneleri, Hitit Boğazköy kraliyet arşiv-kütüphanesi, Hitit kâtipleri, yazı, kil tabletler.

ABSTRACT

The first written records produced by human beings from ca. 3000s BC facilitated to transfer information and messages to other places and also enabled to transmit the existing culture, the knowledge base and the tradition to next generations. Lasting clay tablets became an early part of the memory of mankind. Need for collecting together and preserving the clay tablets caused the formation of the archives, then the libraries. Libraries have served as the memory of mankind by preserving the records of civilization since the beginning of history. Anatolian libraries are among the earliest examples. The stream of the old Mesopotamian tradition, which was based on writing the existing knowledge on clay tablets, copying and preserving them in a given

---

* A.Ü., DTCF, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. e-posta: nazlialkan2001@yahoo.com.

arrangement and making access possible, reached to Anatolia in IInd millenium BC and effected the formation of Hittite archive-libraries particularly. The present paper introduces the earliest libraries of Anatolia; demonstrates that Anatolia is one of the geographical parts of the world where early considerable contributions to the formation of knowledge base and the memory of mankind achieved and the early practices of librarianship are witnessed –by focusing on the Hittite Boğazköy royal archive-library, the most noticeable example–, and emphasizes the importance of the Hittite scribes.

Key Words: Earliest Mesopotamian archives/libraries, Earliest Anatolian archives/libraries, Hittite Boğazköy royal archive-library, Hittite scribes, writing, clay tablets.

GİRİŞ

İnsanlar yaklaşık olarak MÖ 3000’lerden itibaren gelenek, tarih, bilim, dil, din ve kültürlerini yazılı belgeler yoluyla korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için çaba harcamışlardır. Bilinen en eski kalıcı yazılı belgeler olan kil tabletler insanlık belleğinin ilk bölümünü oluştururken, bunların belli bir düzen içinde korunması ve istendiğinde erişilmesi gereksinmesi, arşiv ve kütüphane geleneğinin doğmasına neden olmuştur. Böylece arşiv özelliği taşıyan ilk kütüphaneler, kayıtlı belge ile başlayan tarihin doğuşundan itibaren uygarlığın kayıtlarını koruyup düzenleyerek insanlık belleği olarak hizmet vermeye başlamışlar, ait oldukları toplumlarda bilginin hatırlatıcısı olmuşlar, uygarlığın ve kültürün gelişiminin temel unsuru hâline gelmişlerdir (Tolzmann, 2001; 1). Çağlar boyunca insanlık belleğinin ve bilginin korunmasını, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan kütüphanelerin en eski örnekleri arasında Anadolu’da MÖ II. binlerde kurulanlar da vardır. Hitit döneminin kil tabletlerden oluşan ilk arşiv nitelikli kütüphaneleri, doğaları, özellikleri, içerikleri, düzenlenmeleri ve erişim olanakları sağlamaları açısından, uygarlık, kültür ve kütüphane tarihinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Hitit başkenti Hattuşa’da (Boğazköy) arkeologlar tarafından yapılan kazılarda, birbirine yakın farklı yerlerde toplu hâlde bulunan kil tabletlerin farklı arşiv veya kütüphanelere mi, yoksa tek bir arşiv veya kütüphaneye mi ait oldukları üzerinde durulmuş, sonunda tabletlerin Hitit kraliyet arşiv-kütüphanesine ait oldukları belirlenmiştir. Hem arşiv hem kütüphane niteliği taşıdığı anlaşılan bu arşiv-kütüphane, Anadolu’nun bugüne kadar bilinen ilk kütüphanesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Hitit Boğazköy kraliyet arşiv-kütüphanesine ağırlık vererek, Anadolu’nun ilk arşiv veya kütüphanelerini kökenlerine inerek değerlendirmek ve bu oluşumlar kanalıyla Anadolu’nun insanlık belleği ve bilgi birikiminin oluşmasına ilk ve önemli katkılarda bulunan, aynı zamanda ilk kütüphanecilik uygulamalarına tanık olan coğrafyalardan biri olduğunu göstermek amaçlanmıştır.

Hitit arşiv veya kütüphanelerinin gerçek değerlerini belirleyebilmek için kökenlerine inmek, hatta yazının bulunmasından önceki çağlara uzanmak

gerekir. Bu çağlarda insanların iletişim ve bilgi aktarımını ne şekilde sağladıklarına ışık tutmak, yalnızca, insanlık tarihinde yeni bir çığır açan yazının ve en eski kalıcı yazılı belgeler olan kil tabletlerin önemini vurgulamak açısından değil, bu tabletlerin belli bir düzen içinde korunmasını, onlara erişilmesini sağlamak üzere oluşturulan ilk arşiv veya kütüphanelerin önemini ortaya koymak için de gereklidir. Böyle bir aydınlatma, Hitit arşiv veya kütüphanelerinin de aralarında yer aldığı ilk oluşumların varoluş nedenlerini açıklığa kavuşturmada yardımcı olacaktır.

Yazının bulunmasından önceki çağlarda konuşulanlar ve düşünülenler kalıcı olamamıştır. Doğal olarak, aynı mekânda, aynı anda birlikte olan ve birbirleriyle konuşan iki veya daha çok kişi ortak bir algılama alanı oluştursalar da, konuşmaların ve sözcüklerin sesleri uçucudur, keza düşünülenler de unutulabilir. Yazının bulunmasından önce, konuşulanlar ve düşünülenler, konuşan ve düşünenlerin yalnızca belleklerinde devam edebilmiş, özellikle konu, korunması gereken bir bilgiyi içerdiğinde, bu bilginin mekân ve zaman boyutlarını aşarak başkalarına aktarılması bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu soruna çözüm getirmek, düşünülen veya konuşulanan bilgiyi barındıran içeriğinin eriyip gitmesini önleyebilmek, mekân ve zaman boyutlarını aşarak bilginin canlılığını koruyabilmek ve sürekliliğini sağlayabilmek için birtakım olanaklardan yararlanmak gerekmiştir. Bilginin ve iletilerin değişik uzak yerlere aktarılması sorunu, mükemmel bir belleğe sahip olan ulakların kullanımı yoluyla çözülmüştür. Bilginin aktarılmasında mekân sorununun çözümü bu yolla sağlanabilmiştir. Ancak, doğal olarak, ulakların kullanımının tarihsel boşluğu kapatması ve zaman sorununu çözmesi mümkün değildir. Bilginin aktarılmasında zaman sorununun çözümü birtakım ritüellerin uygulanmasına bulunmuştur. Ne var ki, toplumun varolan kültür, bilgi birikimi ve geleneğinin sonraki kuşaklara sürekli olarak aktarılabilmesi için kalıcı kılınan bu ritüeller, yine belleğe dayalı olma niteliklerini korumuşlar, kültür, bilgi birikimi ve geleneğin aktarımını sağlamada uzmanlaşmış kişilerin, özellikle rahip, şaman ve ozanların belleklerinin gücüne bağlı olarak kuşaktan kuşağa sürdürülmüşlerdir. Aynı mekânda ve zamanda birlikte bulunan konuşmacı ve dinleyiciler arasındaki konuşmanın içeriğinin ve düşünenlerin fikirlerinin yok olup gitmesini önlemede bir sonraki aşama, bellek yerine yazıyı kullanmak olmuştur. Yazının önemi, görülebilir işaretler yoluyla sesin uçuculuğunu gidermesinde, fikirlerin eriyip gitmesini önlemede yatmaktadır. Yazının bulunmasıyla birlikte, bilginin aktarılması için belleklerin zorlanmasına gerek kalmamıştır. Artık konuşan ve dinleyenlere benzemeyerek, yazarlar ve okuyanlar aynı mekânda, aynı anda ve ortak bir algılama alanında birlikte bulunmak zorunda değillerdir. Sözlü, sesli, işitsel aktarımın yerini alan görsel işaretler bilgi aktarımını kolaylaştırmıştır (Jochum, 2004; 36-37). “Embriyo yazı” adı verilen, resimsel özellikler taşıyan, imge, sembol ve işaretlerden oluşan ilk yazı, duygu ve düşüncelerini aktarabilmek için her çeşit hüner ve yöntemi kullananlar sayesinde geliştirilebilmiştir. İnsan aklının en değerli ürünlerinden biri, belki de

birincisi, tarihin ve uygarlığın başı sayılan yazı, Baysal (1992; 18)'in ifadesiyle "...ağızdan ağza çıkan seslerin, dolayısıyla sözcüklerin, gözle görülebilen, elle dokunulabilen işaretler hâlinde biçimlendirilmesi...kulak ve jest yardımı olmadan belirli değerdeki şekillerin aracılığı ile dilin anlatımını olanaklı kılan biricik araçtır". Karasu (2006a; 46)'ya göre "Yazı, insanların, konuşma dışında duygu, düşünce ve isteklerini anlatabilmek için başvurdukları, belli işaretler ile işaret sistemlerinden oluşmuş kalıcı bir anlatım aracı olarak yorumlanabilmektedir". Yazı hem bilginin ve iletilerin başka yerlere aktarılmasında hem de varolan kültür, bilgi birikimi ve geleneğin korunarak sonraki kuşaklara aktarılmasında devrim yaratan, insanlık tarihinde zaman ve mekân sınırlılıklarını aşarak iletişim ve bilgi aktarımında çığır açan bir araç olmuştur. Bilginin kaydedildiği ortamların maddî olarak doğuşu, gelecek kuşaklara aktarılacak olan bilgi birikimi ve geleneğin görülebilir olmasını sağlamış, sonraki kuşaklar geçmişin bilgisiyle ilişki kurabilmişlerdir (Jochum, 2004; 37).

Görülebilen, iletilebilen, uzaklık sorununu ortadan kaldıran bu yazılı geleneğin ilk düzeyi kil tablet, ikinci düzeyi ise kütüphanedir (Jochum, 2004; 38). Kütüphane, arşivsel niteliği ile ilk varolduğu günden beri, insanlığın bilgi bütünüünün ve geleneğinin hatırlatıcısı, yazılı hâle getirilmiş insanlık belleğinin sunucusu olmuştur. Yazılı belgelerin artan ekonomik ve kültürel ilişkiler sonucunda çoğalmaya başlaması, onların korunup saklanmaları gerektiğini gündeme getirmiş, böylece arşiv ve kütüphanelerin ortaya çıkması zorunlu olmuştur (Yıldız, 1985; 8). Çakın (1986; 12)'a göre, uygarlığın ilk dönemlerinde oluşturulan kütüphaneler, bilgi kaynakları zamanlarının koşullarında büyük zahmetlerle hazırlandıkları, dolayısıyla az bulunur oldukları için, onların korunup saklanmalarına çok önem vermişlerdir. Bilgi kaynaklarının korunup saklanması kütüphanelerin tarih boyunca önem verdikleri, günümüzde de önemsemek zorunda oldukları bir yükümlülüktür. Ne var ki, kütüphanelerin geleneksel işlevlerinden sayıp önemsedikleri bu koruyup saklama eylemi uygarlığın hiçbir döneminde onların nihaî amacı olmamıştır. Öyle olsaydı kütüphanelerin müzelerden farkı olmazdı. Bilgi kaynaklarının korunup saklanması, yakın veya uzak gelecekte kullanımlarını olanaklı kılmak içindir. Geçmiş kuşakların fikir ürünlerini sonraki kuşaklara iletebilmek için koruyup saklama, kullanımlarını amaçladığı ölçüde anlam kazanır. O hâlde, insanlık belleğini koruyarak, uygarlığın kayıtlarını toplayıp düzenleyerek, kayıtlı bilgiyi gereksinme duyanların yararına sunma, kütüphanenin temel varoluş nedenidir. İnsanlığın fikir ürünlerini toplama, koruma, düzenleme ve bilgiye gereksinme duyanların yararına sunma, yani bilgi kaynakları ile bilgiye gereksinme duyanlar arasında aracılık işlevini yürütme ve insanlık belleği olarak hizmet verme misyonu, kütüphanenin oluşturulduğu ilk günden beri değişmemiş, önce Mezopotamya, sonra Hitit uygarlıklarında ve başka uygarlıklarda başlayıp çağlar boyunca çeşitli coğrafyalarda sürdürülerek bugüne

aktarılmıştır. Anadolu toprakları kütüphanenin ilk gelişim sürecinin bir bölümüne tanık olmuştur.

İlk Yazılı Belgeler, Arşivler ve Kütüphaneler

Potts (2004; 19-20; 2006; 36)'a göre Güney Irak'ta, bugün "Varka" denilen antik Sümer kenti Uruk'ta kil tabletler üzerine yazılı arkaik metinlerin, dünyada bugüne kadar bulunan en eski yazılı belgeler oldukları kabul edilmektedir. 20. yüzyılın başlarında bulunan bu metinlerin kesin yazılış tarihleri hâlâ tartışma konusu olmakla birlikte yaklaşık MÖ 3400-3000 (Potts, 2004; 20; 2006; 36) veya MÖ 3200-2800 (Karasu, 2006a; 46) arasını kapsayan geniş zaman aralığına ait oldukları belirtilebilir. Yazının Güney Mezopotamya'da geniş bir alanda değil, özellikle Uruk'ta icat edildiği söylenmektedir. Bir Sümerolog olan Powell (1981; 422)'a göre yazı, belirsiz bir yazıcılar grubu tarafından değil, *Literatus Sumericus Urukeus* adlı tek bir mucit tarafından icat edilmiştir. Son yıllarda birçok uzmanın vurguladığı gibi, MÖ IV. binin sonlarında genişliği ve büyük bir olasılıkla nüfus yoğunluğu açısından bölgedeki kent merkezlerini geride bırakan Uruk'ta, yazının bulunmasına zemin hazırlayan önkoşulların varolduğuna dair net kanıtlar vardır. Sümerler tarafından icat edildiği bilinen ilk yazı, sonradan çivi yazısı hâlini alarak bütün Yakındoğu'nun ifade aracı olmuştur.

İnsanların tanrılara ait toprakları onlar adına işlemeleri, tanrının evi olan tapınağın onun hizmetkârları, yani ruhban sınıfı tarafından yönetilmesi gerektiği doğrultusundaki kurgular, toplumsal tabakalaşma yaratmakla kalmayıp geniş bir tarım kesiminin ve dağıtımlı bir ekonominin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üretim ile çalışanlara pay verilmesi biçimindeki dağıtım arasında bir bağlantı noktası kurma gereği, aritmetik ve cebir hesaplamalarının yapılmasını gerektirmiş, böylece yazı, hesaplamayla ilgili bir probleme çözüm bulmak gibi basit bir nedenden doğmuştur (Potts, 2004; 20; 2006; 37). Ödemeleri kayıt altına alma gereği duyulması ve toplumun ekonomisini geliştirme gereği duyacak bir düzeye gelmiş olması, yazının ekonomik bir araç olarak icat edilmesine yol açmış ve ilk metinler ekonomiye ilişkin işlemlerin kayıtları şeklinde ortaya çıkmıştır (Jochum, 2004; 37). Efsane, destan, ilâhî ve tarihsel olayların, ayrıca kraliyet propagandasının kayıtlarını tutmak hemen bunu izlemiştir. Ekonomiye ilişkin metinlere hemen eşlik eden bir başka oluşum da farklı alanlara ait sözcüklerin listeleridir; unvanlar ve meslekler, metal ve seramik nesnelere, dokumalar, kentler, çeşitli hayvan ve bitki isimlerine ait listeler yazılmıştır. Aritmetik ve cebir hesaplarıyla birlikte bu sözcük listeleri yazı yazma geleneği ve eğitiminin belkemiğini oluşturmuştur (Potts, 2004; 20; 2006; 37).

Ortaya çıkan bilginin kil tabletler üzerine yazılmasının nedeni, bilgiyi belgelendirmek, koruyarak unutulmamasını sağlamak, hatırlanmasına yardımcı olmak, ilerdeki kullanımına olanak tanımak, toplumun varolan bilgi, kültür ve

geleneğini geleceğe aktarmak olmuştur. Bu anlayış bilgiyi barındıran kil tabletleri toplu olarak saklama ve koruma gereksinmesini ortaya çıkarmıştır.

Potts (2004; 21, 30; 2006; 37-38, 48)'a göre arşivleme geleneğinin MÖ IV. binde yazının bulunmasıyla eşzamanlı olarak doğduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Yakınoğu'da yazının icat edilmesiyle birlikte bir kayıt altına alma, belgeleme, arşivleme geleneği belirmiştir. Sümerlerin Uruk'ta bulunan, üzerlerinde resim, imge, sembol, işaret ve sayıların yazılı olduğu, sayısı yaklaşık olarak 4.500'ü bulan kil tabletleri belirlenemeyen bir zaman dilimi içerisinde, olasılıkla birkaç kuşak boyunca arşivlenerek saklanmışlardır. Aralarındaki ekonomik metinler güncelliklerini yitirmelerine rağmen korunmuşlardır. Bununla birlikte, eski Uruk metinlerinin nasıl depolandıklarına dair bir bilgimiz yoktur. Arşivleme geleneğine ait ilk bilgi MÖ III. binin ortalarına aittir (MÖ 2600-2400); tabletlerin sistematik olarak depolandıkları, Suriye Fara'daki (eski Şurupak) "tablet evi" ve Tell Mardikh'teki (eski Ebla) kraliyet sarayında bulunan L. 2769 numaralı odayla kanıtlanmaktadır. Bu oda metinlerin depolandığı, gerektiğinde başvurulup incelendiği asıl arşiv odasını temsil ederken, bitişindeki L. 2875 numaralı oda, daha çok, kâtiplerin yeni metinler yazdıkları bir yazım odası gibi görünmektedir. Bu durum, Mezopotamya tarihinin başlangıcından beri bilginin depolanması ve yazma-çoğaltma etkinliğinin birlikte yürütüldüğünün bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Tablet koleksiyonlarında yönetsel ve ekonomik kayıtların, öğretici uygulama metinlerinin vb. bulunması, kâtiplik eğitiminin süregiden günlük yönetimle birlikte yürütüldüğünü, kopyalanmaya değer metinlerin öğrenciler tarafından kopyalandıktan sonra saklanıp korunduğunu akla getirmektedir.

Eski Mezopotamya arşiv odası, kuşkusuz, genel anlamda kütüphanenin tarihi bakımından ilgi çekicidir. Resmî ve devlet yönetimiyle ilgili belgelerden oluşan arşive karşılık, kütüphanenin daha çok insanların düşünce etkinliklerinin ürünlerini içerdiği bilinir. Eski Mezopotamya'da "arşiv" ve "kütüphane" kavramları kesin çizgilerle ayrılmış değildir (Yıldız, 1985; 8); çünkü tablet koleksiyonları yönetimle ilgili kayıtlar; kontratlar; alım-satım belgeleri; iş mektupları; ekonomik kayıtlar yanında efsane, destan, ilahi, tarihsel olaylara ait metinler; çeşitli nesne, meslek, unvan ve kişilere ait sözcük listeleri; dua, ritüel, büyü, fal ve kehanet metinleri; tıbbî reçeteler; yasalar; öğretici uygulama metinleri gibilerini de içerebiliyordu. Aralarında edebî değer taşıyanları da vardı. Mezopotamya'daki hem arşiv, hem kütüphane niteliği taşıyan, özellikle saraya ve tapınağa bağlı oluşumları "arşiv-kütüphane" olarak tanımlamak ve bunları ilk örnekler olarak ele almak doğru olur. Çeşitli yazarlar (Otten, 1961; 202-203; Yıldız, 1985; 10-11, 14, 17-21; Baysal, 1992; 31; Casson, 2001; 2-4; Karasu, 2001; 248; Tolzmann, 2001; 2-3; Potts, 2004; 21-22; 2006; 38-39) Eski Mezopotamya toplumsal koşullarında birçok antik kentte doğan bazı arşiv-kütüphanelerden ve bunların birtakım özelliklerinden söz etmektedirler.

Yukarıda verilen bilgi, tablet koleksiyonlarını bir düzen içinde koruyup saklayan eski Mezopotamya arşiv-kütüphanelerinin, Asur kralı Assurbanipal'ın (MÖ 668-626) kurduğu dünyanın ilk kütüphanesi olarak bilinen Ninive'deki (Koyuncuk) kütüphanesinden çok daha önce gelişmiş olduğunu göstermek için yeterlidir. Esasen bu kütüphane, eski Mezopotamya yazı yazma, kopyalama ve arşiv-kütüphane oluşturma geleneğinin akışının bir ürünüdür.

İyi yetişmiş kâtiplerin birbirini izleyerek kuşaklar boyunca hizmet ettiği, toplumda varolan bilgiyi kayıt altına alma, yazı yazma, kopyalama, yazılan belgeleri bir düzen içinde koruyup saklama ve erişilmesini olanaklı kılma gibi esaslara dayanan eski Mezopotamya geleneğinin akışı, MÖ II. binler Anadolu'suna kadar uzanmıştır. Mezopotamya geleneği Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (yaklaşık MÖ 1950-1700) Kayseri yakınındaki Kültepe/Kaniş'te, MÖ 1650'lerden sonra da Hitit topraklarında kurulan arşiv-kütüphanelerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Asurlu tüccarların ticaret yapmak üzere geldikleri Kaniş'te bir arşiv-kütüphanenin bulunduğu, burada yere gömülü küpler içerisinde, yapının bodrum katlarında ve zemininde büyük gruplar hâlinde ele geçen eski Asur çivi yazılı kil tabletlerle kanıtlanmaktadır. Tabletlerin büyük bölümünün içerdiği konular, burasının yalnızca bir arşiv olduğu kanısını uyandırmıştır. Bulunan belgeler arasında kent yönetim şeklini ve komşularıyla siyasal ilişkilerini, sürdürülen ticarî ve ekonomik ilişkileri içerenler olduğu gibi, tarih, büyücülük, aile hukuku ve ekonomisi, toplumun yapısı ve dili hakkında bilgi verenler ile yıllıklar ve mektuplar da vardır (Yıldız, 1985; 11-12). Koleksiyonun içeriği bu yerin bir arşiv-kütüphane olduğunu düşündürebilirse de yaygın görüş, bir arşiv olduğu yönündedir.

Hitit, özellikle Boğazköy arşiv-kütüphanelerinin nasıl bir uygarlık düzeyinde oluştuğunu belirleyebilmek için Hitit uygarlığı hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar vardır.

Hitit Uygarlığı

Hititler, MÖ 1680-1190 yıllarında büyük bir uygarlık kurmuşlardır (Karasu, 2006b; 1). Hitit uygarlığı temelde, Erken Dönem (MÖ 1700'ler), Eski Krallık Dönemi (MÖ 1680'ler-1400'ler) ve Yeni Krallık/İmparatorluk Dönemi (MÖ 1400'ler-1190'lar) olarak üç döneme ayrılır (Hititler, 2006; 14-15). Hitit Devleti yaklaşık MÖ 1190'larda yıkıldıktan sonra Anadolu'nun İç Güney ve Güneydoğusu'nun bazı kısımlarında ve Kuzey Suriye bölgelerinde, yaklaşık MÖ 700'lere kadar yaşayan Geç Hitit Devletleri/Beylikleri ortaya çıkmıştır. Hititlerin Anadolu'ya hangi tarihte, nereden göç ettikleri, ya da göç edip etmedikleri kesin olarak belirlenememiştir (Karasu, 2006b; 1-2).

Hititler Mezopotamya'da kullanılmakta olan eski Babil tarzında bir hece yazı sistemiyle yazılan çivi yazısını kendi dillerine uygulayarak kullanmışlardır (Karasu, 2006b; 4). Gerçi Anadolu, çivi yazısıyla Hititlerden önce, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (yaklaşık MÖ 1950-1700) karşılaşmıştır. Anadolu'ya

ticaret yapmak üzere gelen Asurlu tüccarların kullandıkları çivi yazısı Anadolu’da bir süre kullanıldıysa da MÖ 1700’lerde buradaki önemini kaybetmeye başlamıştır. Hititlerin kullandığı eski Babil yazı tarzının Kuzey Suriye yoluyla Anadolu’ya girdiği düşünülmektedir (Hititler, 2006; 18). Hitit metinlerinde “Neşa kentinin dili” olarak geçen Kayseri Kültepe/Kaniş dilinin, Hititçe olduğu bilimsel olarak onaylanmıştır. Hitit öncesi Anadolu halkının buluşu olarak semboller şeklinde ortaya çıkan, daha sonra bir yazı türü olarak gelişen ve Mısır hiyeroglif yazısından oldukça farklı olan bir hiyeroglif yazısı, Hititler tarafından çivi yazısının yanı sıra kullanılmıştır. Bu yazının MÖ II. binlerde Güneybatı Anadolu’ya yerleşen Luviler tarafından icat edildiği anlaşılmaktadır. Hititler Luvî hiyeroglifini kullandıkları gibi, Hititçe ile aynı dil ailesinden, yani Hint-Avrupa dil ailesinden olan Luvice’yi de kullanmışlardır. Çivi yazılı metinlerde kullanılan bir dil de, Hititçe ile bir dil akrabalığı olmayan Hurrice’dır. Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmı, Kuzey Mezopotamya ve Suriye’de yerleşmiş olan Hurriler, Mezopotamya sanat, kültür ve geleneğinin Anadolu’ya aktarılmasında aracı rolü oynamışlardır. Çivi yazılı metinlere göre Hitit ülkesinin adı “Hatti”dir. Hititler kendilerinden önce Anadolu’da yaşayan Hatti ülkesinin adını değiştirmemişler, Hatti dili ve kültüründen etkilenmişlerdir. Hititler kendilerini “Hatti ülkesi halkı”, krallarını da “Hatti ülkesinin büyük kralı” olarak tanımlamışlardır. Zamanın diplomasi dili olan Akadçanın (Asur-Babil dili) da Hititler tarafından kullanıldığı Akadça kil tabletlerle kanıtlanmaktadır (Karasu, 2006b; 5-7, 11). Araştırmacılar, özellikle Boğazköy’de bulunan yukarıda değinilen çeşitli dillerde yazılmış olan çivi yazılı kil tabletleri inceleyerek Hititlerin kendilerine özgü sanat ve düşün çalışmalarını, maddî ve manevî değerleriyle, hukuk ve düzen anlayışlarıyla ne kadar gelişmiş bir uygarlığa sahip olduklarını ortaya çıkarmışlardır.

Eldeki bilgilere göre Hititler ekonomik yapılarını tarım ve hayvancılığa dayandırmışlar, vergi sistemlerini geliştirmişlerdi. Vergi, ürün ya da hizmet olarak da verilebiliyordu. Ticaret genellikle sarayın denetimindeydi ve saray adına çalışan tüccarlar tarafından yapılıyordu. Gelişmiş bir mutfak kültürleri olan Hititler, şarap, bira, yağ, parfüm üretiminde, boyama işleri, camcılık ve deri tabakalamada çağlarına göre ileri kimyasal teknolojileri kullanıyorlardı. Yün üretimi, dokuma teknolojisi ve maden işletmeciliğinde oldukça ileri düzeydeydiler. Hititler heykel sanatı ile sanat eserleri tasarım ve üretimini geliştirmişlerdi. Anıtsal heykeller yapar, tunç, demir, seramik sanat eserleri ve heykelcikler, altın ve gümüş ziynet eşyaları üretirlerdi. Kaya anıtları ve kabartmalarının Anadolu’daki gelişimine Hititlerin öncülük ettiği belirtilebilir. Tapınaklar ve surlar Hitit mimarîsinin en ihtişamlı örneklerindedir. Diğer taraftan, silâh, tarım araçları ve mühür yapımı da gelişmişti. Hititlerin düzenli bir orduya sahip oldukları, savaş teknolojisini geliştirdikleri, değişik savaş teknikleri kullandıkları belirlenmiştir. Ordunun en önemli gücü savaş araçları ve savaş arabalarıydı. Üzerinde önemle durulması gereken ise, Hititlerin inanç, tıp ve hukuk sistemleridir; çünkü bunlar Hitit kültürünün temel yapı taşlarındandır.

Özellikle, insanlar ve tanrılar arasındaki bağıllık anlayışı Hitit yaşam biçimini simgeler. Hititler toplumlarının bin tanrılı olduğunu metinlerde vurgulamışlardır. Tanrıların insanlar gibi yaşadıklarına inanmaktaydılar. Baş tanrıları Fırtına Tanrısı Teşub/Taru, baş tanrıçaları ise onun eşi Güneş Tanrıçası Hepat/Arinna idi. Ayrıca birçok tanrı ve tanrıçaları vardı. Hititler başlarına gelen tüm felâketlerin nedeni olarak tanrı veya tanrıçalarının öfkelerini görürler, öfkelenmemek için onlara sürekli yiyecek, içecek sundukları sıkı kurallara bağlı dinî törenler düzenlerlerdi. Hitit inanç sistemi şenlik/bayram, ritüel, dua, büyü, fal ve kehanetleri akla getirir. Günlerce süren çok çeşitli şenliklerin yılın belli dönemlerinde yapılmamasının tanrıların gazabına yol açacağı inancı yaygındı. Şenlik ve törenlerde kralın, kraliçenin, tanrı heykellerinin yer aldığı bir alayı, dinî merkezlerde müzisyen ve dansçılar ile halk karşılardı. Baş rahip olan kral, tapınağın tanrı heykelinin bulunduğu kutsal odasında dua eder, tanrıya yiyecek, içecek sunardı. Daha sonra tanrının onur konuğu olduğu ziyafet verilir, tanrı için kurbanlar kesilirdi. Kral, kraliçe, hanedan mensupları, yüksek rütbeli görevliler dışında hiç kimse tapınaklara giremiyordu. Halk dua sırasında dinleyici olarak orada bulunurdu. Şenlikler tanrılar için düzenlenen dinî tapınma törenleri iken, ritüeller genellikle kişilere özgü olurdu; kişilerin belli isteklerini yerine getirmek için yapılırdı. Katılımcıların istek, yakarış ve dualarına müzik ve dinî şarkılar eşlik ederdi. Ritüelleri deneyimli kişiler düzenlerlerdi. Büyücülük ve falcılık çok önem taşıyordu. Büyüler özellikle çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılıyordu. Hititlerde hastalıkların tanı ve tedavi yöntemlerinin ritüel, fal ve büyülerle iç içe olduğu görülür. Hastalıkların tanrıların ihmal edilmesinden, yapılan haksızlıklardan veya sorumlulukların yerine getirilmemesinden ileri gelen ilahî cezalar oldukları düşünülürdü. Hastalıklara karşı korunmak için Hititler, tanrıları memnun etmeye çalışırlar, hiyerarşik bir düzene bağlanmış sıkı kurallı törenler yaparlardı. Tedavi yapan kişiler hem büyü, hem de şifalı bitki karışımlarını yapabilen okuryazar insanlardı. Hekimler sarayda usta-çırak sistemine uygun bir eğitimden geçiyor ve hiyerarşik bir yapı içinde rütbe ve unvanlar alıyorlardı. Kadın hekimler daha çok ritüellerle iyileştirme yapıyorlardı. Hekimler ile “doğum yaptıran kişi”ler olan “haşava” unvanlı kadınlar, çoğu zaman kâhin, falcı, büyücü ve büyücü rahiplerle birlikte çalışıyorlardı. Diğer taraftan, Hititlerde adalet ve huzur çok önemliydi, bu nedenle gelişmiş bir hukuk sistemleri ve yazılı yasaları vardı. Krallar ülkeyi tanrı adına yönetir, yasaları tanrı adına yapar ve uygularlardı. 200 maddeden oluşan, 100’er maddelik iki gruba ayrılan Hitit yasaları insancıl bir yapıya sahipti. Suçlu bulunanlar genellikle tazminat cezası alırlardı. Bununla birlikte ölüm cezasını gerektiren bazı suçlar da vardı. Mahkemelerin yetkisini aşan konularda son karar, baş yargıç olan kral tarafından verilirdi. Kralın ya da kral adına yargıçlık yapan yüksek rütbeli görevlinin kararına karşı gelmek ölüm cezası gerektiren suçlardandı. Hitit toplumunda ufak adlî konuların ilk başta kentlerde ve kırsal kesimlerde yaşlılar ve önemli kişilerin oluşturduğu bir yönetici heyetin önüne geldiği tahmin edilir. Bu heyet adlî düzenin en alt

düzenini oluşturdu. Yazılı yasalar uygulanırken gelenek hukuku da göz ardı edilmezdi. Evlilik hukuku ve boşanmalarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler vardı. Yasalarda kadın ve köle haklarının gözetilmesine, eşitlik ilkelerinin uygulanmasına önem verilirdi (Hititler, 2006; 27-124).

Hitit uygarlığının bütün bu özellikleri, doğal olarak kil tabletlere, dolayısıyla arşiv-kütüphane koleksiyonlarına yansımıştır.

Boğazköy Kraliyet Arşiv-Kütüphanesi

Avuç içi büyüklüğünde olanlardan yaklaşık 30 cm olanlarına kadar çeşitli büyüklüklerdeki arka yüzleri genellikle bombeli Hitit kil tabletleri (Baysal, 1992; 31), Anadolu'nun dışında Mısır ve Kuzey Suriye'de de bulunmuştur. Ancak en çok sayıda buldukları yer Anadolu topraklarıdır; Çorum Boğazköy'ün dışında, Hatay Tel Açana, Tarsus, Boğazköy'e çok yakın olan Alacahöyük, Yozgat Kerkenez Dağı Taşlık Höyük, Ankara Çankırı arasındaki İnandıktepe, Tokat Zile Maşat Höyük, Çorum Ortaköy, Sivas Şarkışla Kuşaklı ile Yıldızeli Kayalıpınar ve Samsun Viranşehir Oymaağaç tabletlerin ele geçtiği yerlerdir. Bulunan tabletlerin en büyük çoğunluğu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir. Dünyanın çeşitli müzelerinde (British Museum, Louvre vb.) ve çeşitli kentlerimizin (İstanbul, Çorum, Boğazköy, Sivas, Tokat, Antakya vb.) müzelerinde yer alan tabletler de vardır (Karasu, 2006b; 7).

Hitit kil tabletlerinden oluşan, arşiv veya arşiv-kütüphane oldukları tartışılabilir olan oluşumların daha çok arşiv niteliği taşıdıkları görüşü yaygındır. Bu oluşumlardan biri, Hattuşa'ya bağlı Hitit merkezlerinden olan Maşat Höyük'te bulunmuştur. Höyüğün üçüncü yapı katındaki sarayın 19 odasından ikisinde toplu hâlde tabletler ele geçmiştir. 50 cm genişliğinde bir duvarla bölünmüş olan bu iki odanın bir saray arşivi olduğu düşünülmüştür. Tabletlerin daha çok, Hattuşa'da bulunan büyük kral ile onun bu küçük kentteki temsilcileri arasında sürdürülen yazışmaları; düşmanlar hakkındaki bilgileri; tarlaların, çeşitli yerlerdeki kişilerin, depolardaki değerli eşyaların, yiyecek ve içeceklerin listelerini içerdikleri görülmüştür. Din ve edebiyat metinlerinin bulunmaması, burasının daha çok bir arşiv olduğunu düşündürmüştür. MÖ 1400'lere tarihlendirilen bu arşivin tabletleri altındaki kömürleşmiş ağaç parçalarından, tabletlerin yanmış olduğu, yangından önce tahta zemin üzerindeki tahta raflara düzenli bir şekilde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır (Yıldız, 1985; 13). Boğazköy'de bulunan arşiv-kütüphane ise, uzmanların genellikle görüş birliği içinde oldukları gibi, Anadolu'nun ilk ve en belirgin arşiv-kütüphanesidir. Aşağıda, Assurbanipal'in Ninive'deki kütüphanesinden yüzyıllarca önce oluşturulan, Hititlerin Boğazköy'de yaşadıkları dönemin tamamında var olduğu düşünülen bu arşiv-kütüphane üzerinde durulmuştur.

Boğazköy'de Hugo Winckler tarafından 1906-1913 arasında yapılan ilk resmî kazılar sonucunda büyük çoğunluğu kırık olan yaklaşık 10. 400 çivi yazılı tablet bulunmuştur. Winckler, bulduğu Akadça tabletlerden Boğazköy'ün, Hitit

İmparatorluğu'nun merkezi Hattuşa olduğunu ortaya koymuştur (Karasu, 2006b; 3). Büyük Kale'nin yamacındaki bu ilk buluntu yeri tabletlerin toplu olarak muhafaza edildiği esas yerlerden biridir. Winckler burada bir kraliyet arşivinin varlığından söz edebileceğini belirtmiştir. Büyük Kale'nin batı yamacındaki E binası ise depo yeri olarak gösterilmiştir. Bu binanın içindeki iki odada, özellikle birinde, büyük miktarda çok değerli tabletler bulunmuştur. İkinci büyük buluntu yeri aşağı şehirde I. tapınak alanındadır. Yeni tapınağı çerçeveleyen depolar içinde 10-12 numaralı odalar tabletlerin topluca bulunduğu yerlerdi. Özellikle büyük tapınağın 11 numaralı odasında, birer bütün hâlinde bulunan ve sıralandıkları açıkça belli olan tabletler vardı. Düzenli dizilmiş bu tabletler için, depoların üzerinde bulunan arşivdeki sıralarından yangın esnasında derinlere düştükleri şeklinde bir yorum getirilmiştir. Böylece bu buluntu yerinin evvelce tabletlerin saklandığı asıl yer olduğu iddia edilmiştir. Maşat Höyük'te olduğu gibi, burada da tabletlerin ateşe maruz kaldıklarını belli eden izler, tablet raflarının ve zeminin tahta olduğunun kanıtları olarak gösterilmiştir. Üçüncü buluntu yeri, K. Bittel yönetiminde 1931'de yapılan Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan Büyük Kale'nin güney köşesindeki büyük A binasıdır. Bu binadaki odalar birbirlerine bir çeşit koridorla bağlıydı. IV ve V numaralı odalar arasındaki duvar odaların en az iki kısma ayrıldıklarını ve aralarında bir bağlantı olmadığını gösteriyordu. Burada bulunan 3.000'den fazla tabletin yaklaşık 2.000'i V numaralı odadan çıkmıştır. Bunlar arasında en iyi durumda elde edilen tabletler vardı. Hiç şüphe yoktur ki MÖ XIV. ve XIII. yüzyıllardaki arşiv, A binası içinde bulunuyordu. Olasılıkla V numaralı oda arşivdi (Otten, 1961; 204-205). Yıldız (1985; 12-13) bu odaların bulunduğu alt katın arşivin deposu, üst katın ise esas arşiv olduğunun sanıldığını belirtmiştir.

Yukarıda değinilen kazı buluntuları Boğazköy'de arşiv-kütüphanelerin veya bir tek arşiv-kütüphanenin uzantılarının varlığına hak verdiren kanıtları ortaya çıkarmıştır. Tabletlerin Boğazköy'ün birden fazla yer ve yapısında bulunmasının nedenini Karasu (1998; 159) iki olasılıkla açıklamaktadır; ilk olasılık arşiv-kütüphane yapısının zamanla ihtiyacı karşılayamadığı için farklı yerlere taşınmış olabileceği, ikincisi ise belli dönemlerde görülen tahribatların, tablet koleksiyonlarının farklı yerlere dağılmasına neden olmuş olabileceğidir. Bu görüş farklı arşiv-kütüphanelerden çok, bir tek arşiv-kütüphanenin var olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, Boğazköy'de bugüne kadar yapılan kazılarda çoğu kırık parçalar hâlinde ele geçen yaklaşık 25.000 tablet bulunmuştur. Kırık parçalar üzerinde zaman içinde yapılan çalışmalarla parçalar birleşebilmekte, tablet sayısında değişimler olabilmektedir (Karasu, 1998; 150).

Boğazköy'de ilk kazılarda bulunan tabletler üzerinde çalışıldığında, bunların çeşitli konularda olduğu, ilk dikkati çeken husus olmuştur. Tabletlerin toplu hâlde bulunması, önce burada bir kraliyet arşivinden söz edebileceğini akla getirmişse de, bu oluşumun yalnızca devlet yönetimine ilişkin tabletleri değil, sözlükleri, destan ve efsaneleri ve çeşitli konulardaki tabletleri de içerdiği

görülmüş ve sadece bir arşiv olmadığı anlaşılmıştır. Otten (1961; 208) burasının daha çok bir kraliyet kütüphanesi olduğu görüşündedir. Aslında bir kraliyet arşiv-kütüphanesi olduğunu destekleyen olgulardan biri de, Boğazköy tabletlerinin genellikle saray tarafından yazdırılmış olması, bunların Hitit halkıyla ilgili olmaktan çok, kral, kraliçe ve çevreleri ile saray ve tapınaklarda görevli kişiler vb. hakkında bilgi vermesidir. Halka ait bilgiler ise yasalardan ve arazi bağış belgelerinden öğrenilebilmektedir (Karasu, 2006a; 50).

Boğazköy tabletlerinin incelenip çözülmesi, bir yandan Hititler hakkında bilgilere ulaşılmasını sağlarken, bir yandan da arşiv-kütüphanede bulunan tabletlerin ne gibi bilgiler içerdiklerini ortaya çıkarmıştır. Çeşitli konularda yazılan tabletlerin toplu hâlde saklanması gereksinmesi sonucunda oluşan arşiv-kütüphane koleksiyonunda yer alan kaynaklar arasında kral yıllıkları; siyasal antlaşmalar; siyasal mektuplar; resmî yazışmalar; arazi bağış belgeleri; hukuk belgeleri ve yasalar; yönetimle ilgili veya dinî yönerge metinlerinin yanı sıra, mitolojik metinler; dinî metinler (dua metinleri, ritüel ve şenlik törenlerine ait metinler); fal, büyü ve kehanet metinleri; tıbbî reçete metinleri ve sözlükler vardır (Karasu, 1998; 149-150). Metinlerden bazılarının içerikleri hakkında birkaç noktaya değinilebilir. Örneğin sıkı kurallı dinî törenler, krallar tarafından düzenlenen yasa niteliğindeki yönerge metinlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yönergelerde yer alan kurallar arasında, tapınak görevlilerinin tanrıya sunum sırasında uymaları gereken temizlik kuralları ve sunumların içeriğini belirleyen kurallar vb. vardır. Ayrıca şenlik metinlerinde, şenliğin tanımı, kutlama biçimi, şenlikte okunan dualar, kullanılan malzemeler, tüketilen yiyecek ve içecekler, yarışmalar, dans, müzik, şarkılar hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Diğer taraftan, dua metinlerinin büyük bölümü krallara aittir. Zamanla dua, fal ve büyü metinleri koleksiyonu oluşmuştur. Her büyü metninde büyüün geldiği yer ve büyü yapan kişinin adı yer almaktadır. Fal ve kehanet metinlerinde, fal rahiplerinin oluşturduğu komisyonlar tarafından titizlikle yapılan araştırma ve soruşturmaların sonucunda ortaya çıktığı varsayılan gerçekler yazılıdır. Hastalıklara fâl yoluyla tanı koymanın, hastalıkları büyü, şifalı bitkiler ve kocakarı ilâçlarıyla tedavi etmenin yol ve yöntemlerini gösteren reçete metinlerinde, hastalığın adı, belirtileri, rahatsız olan uzuvlar sıralanmıştır. İnşaat işleriyle ilgili belgeler arasında, inşaat sırasında yapılan bazı işlemlerden ve kullanılan malzemeden söz edenler bulunmaktadır. Hititlerin gelişmiş savaş taktik ve teknikleri kral yıllıklarında yer alabilmektedir. Hukuk sistemini yansıtan belgeler arasında, mahkeme tutanakları, kralın taşra yöneticilerine gönderdiği yönergeler, eyalet içi ve eyaletler arasındaki davaların kayıtları vb. vardır. Bütün bu bilgileri ve diğer çeşitli bilgileri içeren tabletler arşiv-kütüphanede saklanıyor ve ilgili bilgiye gereksinme duyulduğu zaman çıkartılarak yarara sunuluyor olmalıydı. Örneğin, ülkenin başına bir felâket geldiğinde ya da hanedandan birisi hastalandığında dua metinlerine başvuruluyordu. Boğazköy arşiv-kütüphanesinde astronomi, matematik,

geometri vb. gibi bilimlerle doğrudan ilgili bilgileri içeren tabletlerin eksikliği fark edilmiştir (Hititler, 2006; 43, 46-47, 61, 72, 94-98, 100-101, 107).

Koleksiyonda çivi yazısıyla Hititçe, Sümerce, Akadça ve Hurrice sözlük niteliğinde tabletlerin bulunması, çeşitli tabletlerin dilinin Hititçenin yanı sıra Luvice, Palaca, Hurrice, Hattice, Akadça olması dikkat çekicidir. Hititçe metinler arasında Hattice yazılmış bölümler bulunmaktadır. Yalnızca devletlerarası antlaşmalar ve siyasal mektuplar değil, bazı dinî içerikli metinler ile fal ve kehanet metinleri de Akadçadır. Ayrıca Akadça-Hititçe, Hurrice-Hititçe yazılmış iki dilli metinler ele geçmiştir. (Karasu, 1998; 149-150; 2006b; 4-7. Otten 1961; 208) Babil dilinde yazılmış edebî metinlerin ve çok sayıda epik ve mitolojik masalların koleksiyonda bulunduğundan söz etmektedir. Sonuç olarak, Boğazköy arşiv-kütüphanesi koleksiyonunun çeşitli tür, konu ve dilde tabletleri içerdiği görülmekte, Mezopotamya'nın heterojen yapıli arşiv-kütüphane geleneğinin Hititlerde de devam ettiği göze çarpmaktadır.

Tabletlerle ilgili görevliler olasılıkla kâtiplerdi. Boğazköy arşiv kütüphanesinin oluşumunu, doğasını, düzenini iyice anlayabilmek, öncelikle Hitit kâtiplerinin özelliklerini bilmeye bağlıdır. Hitit kâtipleri eski Mezopotamya geleneğini sürdürmüşler, zamanlarına ait bilginin geleceğe aktarılmasında önemli bir rol alarak insanlığa büyük bir hizmette bulunmuşlardır. Hitit uygarlığının günümüzde geniş çapta araştırılmasında kuşkusuz onların payı vardır. Hitit sosyal sınıfları içerisinde çok önemli bir yeri olan, devlet protokolünde üst düzey bir mevkide bulunan kil tablet kâtipleri toplumda varolan bilgiyi yalnızca tabletler üzerine yazmakla ve çoğaltmakla kalmamış, zamanın koşullarına uygun arşivleme ve kütüphane sistemlerini uygulayarak toplumun bilgisinin derlenmesini, bir düzen içinde korunup saklanmasını, gerektiğinde erişilmesini ve yarara sunulmasını gerçekleştirmede en etkili rolü oynamışlardır (Karasu, 1992; 224). Metinlerde “kütüphaneci” veya “arşiv görevlisi” unvanına rastlanmamıştır; kütüphanecilerin işini “baş kâtip” ve onun denetiminde çalışan kâtipler görmüşlerdir. Kil tablet kâtiplerinin görev ve mevkileri çoğu kez babadan oğula geçiyordu. Yetişmeleri Babil çivi yazısını bilmelerine bağlıydı (Otten, 1961; 211). Kil tablet kâtipleri, Hitit devletinin diğer devletlerle yaptığı antlaşmalara tanık olarak katılan üst düzey yöneticileri arasındaydılar. Kil tablet kâtiplerinin kendi aralarında çeşitli rütbelere ayrıldıkları, rütbelere göre unvanlar aldıkları metinlerin incelenmesiyle anlaşılmaktadır. Metni yazan kâtibin denetçiliği görevini üstlenen “baş kâtip” için genellikle GAL DUB. SAR sözcüğü kullanılmıştır. Tableti yazan kâtip ise genellikle DUB. SAR şeklinde belirtilmektedir. Öğrencilikle kâtiplik arasına yerleştirilebilecek “küçük kâtip” veya “asistan kâtip”ler de vardı. Bunlar DUB. SAR TUR’lardı. LUGAL DUB. SAR ise “kral kâtibî”nin unvanıydı. Tabletlerde kâtiplerin sarayda hoca-öğrenci veya usta-çırak ilişkileri içinde yetiştiklerine dair bazı kanıtlar bulunmuştur. Genellikle babadan oğula geçen kâtiplik mesleği, toplumda belirli bir mevkii olan kişilerin ailelerinden

seçilenler tarafından da yürütülebilmekteydi. Hititlerde ancak güvenilebilecek kişiler kâtip olabilirlerdi (Karasu, 1992; 224-226).

Kâtiplerin arşiv-kütüphanenin düzenlenmesi için ne kadar emek verdikleri hazırladıkları tablet kolofonlarından, tablet kataloglarından ve etiket tabletlerinden anlaşılmaktadır. Kil tablet kâtiplerinin uyguladığı yöntemlerden birinin tabletlerin son kısımlarında yer alan “kolofon” yazımı olduğu, belgelerin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. “Kolofon” aslında eski Yunanca bir terimdir ve “bir şeyin bitmesi” anlamına gelir. Tablet yazımının bittiğini belirtmek için tabletlerin sonlarına yazılan ifadeler “kolofon” adıyla anılır. Mezopotamya geleneğinden Hititlere geçen kolofonlar, genellikle Hitit kâtiplerinin kendileri ve etkinlikleri hakkında da bilgi verir. Boğazköy tabletlerinin büyük bölümünde kolofonun bulunduğu araştırmalarla belirlenmiştir (Karasu, 1998; 150-151). Metnin sonuna, tabletin arka yüzüne yazılarak birkaç satırla tableti tanımlayan kolofonlar, günümüz kitaplarının başında yer alan “iç kapak”ların işlevini görüyor, koleksiyonun kullanıcılarının bir bakışta tabletin içeriğini görmelerine olanak getiriyorlardı (Casson, 2001; 4-5).

Karasu (2001; 249)’ya göre, tam gelişmiş bir Mezopotamya kolofonunda şu öğeler bulunabilir: Hatırlatma satırı; tabletin numarası; tabletin ait olduğu tablet serisinin başlığı; tabletteki satır sayısı; tabletin hangi prosedüre göre yazıldığı (orijinal bir eserin nüshası olup olmadığı, yazdırmaya dayalı bir nüsha olup olmadığı); orijinal kaynağı; kâtibin adı; tabletin sahibinin adı; tabletin yazılmasını isteyenin adı; kimin denetiminde yazıldığı; kopyayı üretmenin amacı; kâtibin dilekleri (tabletten gelecekteki durumu hakkında olabilir); beddua, kutsama ve dualar; tabletin yazıldığı tarih; tabletin düzeni ve fiziksel özellikleri. Bu öğelerin hepsinin tek bir kolofonda yer alması gerekmez. Mezopotamya kolofonlarına benzeyen Hitit kolofonlarında genellikle şu öğelerin bulunduğu görülür: Tabletten konusu; konusuna göre sayısı; bitip bitmediği; kâtibin adı ve (bazen) soyağacı; kâtibin denetleyen baş kâtibin adı. Dinî tabletlerin kolofonlarında ritüel ya da şenlik törenlerinin kaçınıcı günlerinin tamamlandığı hakkında bilgi verilmiştir (Karasu, 1998; 151). Tablet serilerinin adları genel içeriğe göre verilip tabletten seri içindeki numarası belirtildikten sonra bitip bitmediği hakkında kayıt düşülmüştür (Otten, 1961; 207). Karasu (1997; 218-229; 1998; 151-155; 2001; 250-252)’nun Boğazköy arşiv-kütüphanesindeki tablet kolofonlarına verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

- *Şuppiluliuma*’nın etkinlikleri: (II. *Murşili*’nin kaleminden).

Kahraman büyük kral *Şuppiluliuma*’nın kahramanlıklarının üçüncü tableti bitmemiştir.

(Kâtip) A. A.nın eli (yazdı).

- Tapınak görevlileri ile rahiplere yönergeler.

Bütün tapınak görevlileri, tanrıların yemek görevlileri, tanrıların çiftçileri ve tanrının sığır çobanları (ile) tanrının koyun çobanlarının yönergesinin birinci tableti (sadır 78) bitmiştir.

- Ay bayramı.

Ay bayramının ikinci gününün dördüncü tableti bitmemiştir.

Zuzzu'nun eli şef (kâtip) *Anuvanza*'nın önünde yazdı.

- Ejderha veya *Illuianka*'ya karşı mücadele efsanesi. Melhemli rahip *Kella*'nın sözünün birinci tableti bitmiştir.

Kâtip *Pihaziti*, kâtiplerin başı *Valvaziti*'nin önünde yazdı.

Otten (1961; 207)'in verdiği şu kolofon örneği de, tableti yazdıran kadının adını, yazdırdığı metnin baş sözcüklere göre isimlendirilmesini ve tabletin seri içindeki numarasını göstermektedir:

- *Hierodul Kuvatlla*'nın üçüncü tableti. Bitmemiştir.

Eğer ben bir insana büyük ritüeli yaparsam.

Kraliyetin baş kâtime ne kadar değer verdiğini gösteren ve yazan kâtibin soyağacını veren aşağıdaki tablet kolofonu da ilginçtir:

- *hişuva* bayramı.

hişuva bayramının on üçüncü tableti bitmiştir. Kraliçe *Puduhepa* kâtiplerin başı *Valvaziti*'yi *Hattuşa* kentindeki *Kizzuvatna* tabletlerini araştırmak için görevlendirdikten sonra, bu *hişuva* bayramı tabletlerinin aynı gün nüshalarını çıkardı.

Kâtiplerin başı *Valvaziti*'nin oğlu, *Mittannamuva*'nın torunu, MAH. DINGİRMEŞ-na'nın öğrencisi/çırağı kâtip *Talmi-Teşub*'un eli, kâtiplerin başı *Valvaziti*'nin önünde yazdı (Karasu, 1998; 155).

Verilen son kolofon örneği sarayın kütüphane işleriyle ilgilendiğinin kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Başka bir metinde de *Mittannamuva* ve oğullarının oluşturduğu kâtip ailesinden söz edilmiş, kâtip adları subaylar ve yüksek düzeydeki saray memurları arasında sayılmıştır. Bir dua metninin kolofonundaki ifadeden ise, baş kâtibin bazı durumlarda kralı temsil edebildiği anlaşılmaktadır (Otten, 1961; 208-209). (Casson 2001; 5) da birkaç ilgi çekici kolofon örneği vermiştir.

Boğazköy tabletleri arasında oldukça çok sayıda olan şenlik/bayram töreni metinlerinin kolofonlarında “tahta tabletine göre düzenlenmiştir.” veya “orijinal tabletine göre kaleme alınmıştır.” gibi ifadeler geçmektedir. Bir örnek şöyledir:

- KI. LAM bayramı.

Düzenli olarak yapılan KI. LAM bayramının on birinci tableti bitmemiştir. Tahta tabletine göre düzenlenmiştir (Karasu, 1998; 155).

Karasu (1992; 226)'nun yorumuna göre, konunun önceden tahta bir tablet üzerine müsveddesi hazırlanıyor, buradan kalıcı olan kil tablete aktarılıyordu. Tahta tabletlerde hiyeroglif yazısının kullanıldığı fikri yaygındır. Dayanaksız tahta tabletlerden günümüze kadar gelmiş bir örnek yoktur. Ancak aynı döneme tarihlenen Kaş yakınlarındaki Uluburun açıklarında bir gemi batığında “yazı tahtası” adı verilen bir buluntu ortaya çıkmıştır (Karasu, 1995; 119). Ayrıca Boğazköy’de yazılı zengin materyal arasında ekonomiye ilişkin belgelerin yokluğu, bunların daha çok tahta üzerine yazılmış oldukları doğrultusunda bir tahmine yol açmıştır. Toplumda kil tablet kâtipleri kadar önemsenmeyen tahta tablet kâtipleri işlerinin yanı sıra, sarayda ve tapınaklarda çeşitli ayin ve törenlerde de görev alabilmekte, sofracılar ve nalbantlarla eşit tutulmaktaydılar (Otten, 1961; 209, 211; Karasu, 1992; 226). Tahta tablet kâtiplerinin unvanları, kil tablet kâtiplerinin unvanlarına benzerdi. Bu unvanlardan biri, tahta anlamına gelen GIŞ ile kâtip anlamına gelen DUB. SAR’ın birleşmesiyle oluşan DUB. SAR. GIŞ şeklinde ifade edilmiştir. Bayram töreni metinlerinin kolofonlarında bazen önce tahta, sonra kil tablet kâtiplerinin isimleri geçmektedir. Tahta tablet kâtibinin adının başındaki “KASKAL” sözcüğü, yol, sefer ya da kere anlamlarını taşımaktadır. Kil tablet kâtipleri özellikle bayram töreni metinlerini müsveddesinin tahta tablete yazılması, daha sonra kalıcı kil tablete aktarılması zorunluluğunu duymuşlardır. Tahta hafif bir malzeme olduğu için, doğal ortamlarda yapılan bayram törenleri esnasında olup bitenleri aktarmada kullanımı uygun görülmüştür. Müsveddeler daha sonra Babil usulüne göre uygulanan çivi yazısıyla yaş kil tabletlere aktarılır ve bu tabletler fırınlanırdı. Böylece, gereğinde kullanılmak üzere, güvenilir bilgiyi içeren sağlam ve kalıcı kil tabletin arşiv-kütüphaneye kaldırılması sağlanabiliyordu. “KASKAL” sözcüğü bayram törenleri esnasında görev alan kâtiplere özgü bir unvan olabilir ve kâtibin tören yerine gidişini belirleyebilir. Dolayısıyla tahta tablet kâtipleri için “yol kâtibî” veya “seferî tahta tablet kâtibî” unvanlarının kullanımı uygun görülmüş olabilir (Karasu, 1992; 226-227, 1995; 121). Tahta tabletten kil tablete aktarma sırasında kâtiplerin birbirlerini ikaz niteliğinde yazdıkları notlar olarak yorumlanabilecek bazı ifadeler kolofonlarda rastlanmaktadır (Karasu, 1992; 228).

Yeri gelmişken belirtilmesi gereken bir husus da, tahta tabletlerin/yazı tahtalarının arşiv-kütüphane nüshası olarak kullanılmış olması olasılığıdır. Bunlardan bazıları arşiv-kütüphanede uzun süre, belki de kuşaklar boyu saklanmış olabilirler (Symington, 1996; 107). Yıllarca kil tablete geçirilmelerini bekledikleri bir olasılık olarak akla gelmektedir.

Birçok tablette kolofonun bulunmaması, bu tabletler için kolofon hazırlanmasına gerek duyulmadığını gösterebilir. Bazı durumlarda, aynı seri içindeki tabletlerin numaralarının kâtipler tarafından çivi yazısıyla üzerlerindeki

boş satıra yazıldığı görülmektedir (Otten, 1961; 208). Bu uygulama, düzenlemeye yönelik bir kâtip girişimi olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, Boğazköy arşiv-kütüphanesinde kâtiplerin tabletler üzerine yazarak hazırladıkları kataloglar da bulunmuştur. Koleksiyonu denetim altına almak, gerektiğinde erişimi kolaylaştırmak üzere hazırladıkları anlaşılabilir bu kataloglar, raflardaki tabletler hakkında özlü bilgi veren, çoğu kez raf kontrol kayıtlarını içeren tabletlerdir. Mezopotamya'nın yalnızca tablet adlarını listeleyen kataloglarından daha ileri bir düzeye gelinmişti. Kataloglardaki bibliyografik girişler genellikle tabletin serisi içindeki numarasıyla başlıyordu. Bu uygulama, günümüz kütüphane kataloglarının çok ciltli eserlerin cilt numaralarını göstermesi gibidir. Tablet numarasını, genellikle tabletin ilk satırını almak veya içeriği özetlemek suretiyle verilen eser/konu adı izliyor, sonra da tabletin bitip bitmediği belirtiliyordu. Tablet kataloglar, tabletlerin eksik veya yerlerinde olup olmadıklarını da gösterebiliyor, bazen tabletlerin dili, fiziksel özellikleri, raftaki duruş şekilleri ve yazarları hakkında bilgi verebiliyorlardı. Kataloglar daha çok, kâtiplerin kullanımı için hazırlanmıştı, ancak tabletlerden yararlanmak isteyenlere de kolaylık sağlıyorlardı. Örneğin bir rahip, belli bir sorunu çözmek için bir ritüele gereksinme duyduğunda, tableten tablete geçerek, varsa tabletlerin kolofonlarını okumak, yoksa kendilerini incelemek yerine, katalogdaki girişleri tarayabilirdi. Kuşkusuz bu kataloglar yalnızca tablet adlarının basit bir listesinden ibaret değildi. Bununla birlikte belli sınırları da vardı; girişler gelişigüzel sıralanmıştı. Alfabetik sıralama henüz bilinmiyordu. Katalogların tabletlerin raflardaki yerlerini gösterdiklerine dair bir işarete de rastlanmamıştır (Otten, 1961; 205; Karasu, 1998; 156; Casson, 2001; 5-7). (Karasu, 1997; 230-233; 1998; 156-157)'nin ve (Casson, 2001; 6)'un tablet kataloglarda yer alan bilgilere verdikleri örnekler arasında aşağıdakiler de vardır:

- İkinci tablet: Eğer kral, kraliçe ve prensler Yer'in Güneş Tanrısı'na yedek heykelcikler verilerse. Bitmiştir. Buna ait birinci tableti bulamadık.

- *Hurma* kentinin ilkbahar bayramının üçüncü tableti: Efendi kral *Hurma*'da bayramları icra ederken. Birinci ve ikinci metinde sonuncu tablet eksiktir.

- I. Uzun kil tablet: Eğer ilâhi söyleyen Tanrıça *Inar*'ın tapınağında geceleyin *harşi* ekmeklerini parçalarsa; ve bu şekilde Hatti dilinde söyler. Bitmiştir.

- Birinci uzun kil tablet: *Iştanuva* halkının ilâhileri. Bitmiştir.

- Deniz hakkında [x'inci] tablet dik durmuyor.

- Za/ilipuri rahibi hakkında ikinci tablet dik durmuyor.

Verilen son kayıtlar, tabletlerin genellikle yatık değil, dik olarak sıralandıkları hususunda bir kanıt elde edilmesini sağlamaktadır. Olasılıkla söz konusu tabletlerin, raflara sığamadıkları için, arandıkları zaman yatık olarak

bulunabilecekleri belirtilmek istenmiştir (Otten, 1961; 206; Karasu, 1998; 157). Genellikle tabletlerin tahta raflarda, kolofonları kolaylıkla görülebilecek şekilde dik olarak durduklarının sanıldığı (Yıldız, 1985;19) tarafından da vurgulanmıştır. Kataloglarda yer alan metinlerden çoğu ele geçmiş, ancak, sadece kataloglarda eksik olarak gösterilenler değil, var oldukları belirtilenlerden bazıları da bulunamamıştır. Bu kataloglar yoluyla tableti bulunamamış olan metinler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Kataloglar Boğazköy'ün yıkılışından sonra tabletlerin etrafa nasıl dağılıp yayıldığını göstermektedir. Tablet kataloglarında bir düzen ilkesinin varlığı fark edilebiliyorsa da, bu düzenin sistematik olmadığı, örneğin bir ayın yönergesi veya çeşitli dua metinlerinin yanında bir devlet antlaşmasının özlü bilgisinin verildiği görülebilmektedir. (Otten, 1961; 206-207) Bu bilgiyi verdikten sonra, kataloglardaki tablet sıralamasını örneklerle göstermiştir.

Boğazköy'de, A binasının IV ve V numaralı odalarında çoğu kırık parçalar hâlinde bulunmuş olan "etiket tabletler" de vardı (Otten 1961; 207). Bu küçük tabletler (Karasu, 1998; 157)'ya göre 6-7 cm. genişliğinde, 4-5 cm. boyundadır. Bunlar, ait oldukları tabletin/tabletlerin adını veya konusu hakkında çok kısa bilgi vermekte ve genellikle başlangıç satırlarını içermektedir. Birçok araştırmacının katıldığı gibi, etiket tabletler raflarda ait oldukları tabletin/tabletlerin önüne yerleştiriliyorlardı. Dolayısıyla tablet arandığı zaman, ona kolaylıkla erişilmesini sağlıyorlardı. (Karasu, 1997; 235-238; 1998; 158-159)'nun etiket tabletlere verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

- *II. Murşili*'nin yıllıkları. *II. Murşili*'nin kahramanlıklarının tabletleri.
- Ordunun *Şanta* olayı.
- *Kuşata* (başlık/nişan parası/nişan armağanı) tabletleri.
- İftiracıların tabletleri.
- Hitit yasalarının ikinci dizisi.

• Üçüncü tablet: Eğer hür bir adam. Otten (1961; 208) Hititlerde metinlerin konuya göre gruplandırılmasının, pek küçük istisnalar dışında, söz konusu olmadığını belirtmiştir. Zaten Mezopotamya geleneğinde, az sayıda bazı örnekler dışında, konu gruplandırması yoktur. Hititlerde kâtiplerin çabalarıyla koleksiyonun belli bir düzen içinde korunması sağlanabilmiştir; kolofonlar, tablet kataloglar ve etiket tabletlerin varlığı, Boğazköy-arşiv kütüphanesinde bir düzen veya sistemin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Böyle bir düzenleme, arşiv-kütüphanenin olasılıkla baş kullanıcılarından olan kralların; üst düzey yöneticilerin; rahiplerin; şenlik ve ritüel düzenleyicilerinin; duacı, falcı ve büyücülerin; hastalıklara tanı koymak ve tedavi etmekle yükümlü hekim ve şifacıların; tapınak ve saray görevlilerinin; hukuk metinleri ve yasalarla ilgilenenlerin gereksinme duyduklarında bilgiye erişmelerini kolaylaştırıyordu.

Genellikle halk okuma yazma bilmediği için kraliyet arşiv-kütüphanesini kullanamıyordu.

SONUÇ

Bir toplumda arşiv ve kütüphanelerden söz edebilmek için, öncelikle o toplumun belirli bir kültür ve uygarlık düzeyine gelmiş olması, toplumun bilgisinin çok sayıda yazılı belgeye aktarılmış olması ve bu belgelerin topluca, bir düzen içerisinde korunduğuna dair kanıtların olması gerekir. MÖ II. binlerin Anadolu'sunda bunlar gerçekleşmiş, böyle kanıtlar elde edilmiştir. Anadolu'da, arşiv oldukları düşünülen ilk örnekler arasında, yaklaşık MÖ 1950-1700'lere tarihlendirilen Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Kayseri Kültepe/Kaniş'te bulunan bir oluşum vardır. Diğer bir örnek ise yaklaşık MÖ 1400'lere tarihlendirilen Hitit dönemine ait Tokat Zile Maşat Höyük'te bulunan bir oluşumdur. Bu oluşumların Anadolu'daki ilk kütüphanelerin ilk biçimleri olan arşivler oldukları yaygın olarak benimsenmiştir. Hititlerin Hattuşa'da yaşadıkları dönem içinde (yaklaşık MÖ 1650-1200) varolduğu bilinen kraliyet arşivinin ise, koleksiyonunun içeriğinden dolayı yalnızca bir arşiv değil, aynı zamanda bir kütüphane olduğu belirlenmiş, böylelikle Anadolu'nun ilk arşiv-kütüphanesi, hatta ilk belirgin kütüphanesi olduğu onaylanmıştır.

Anadolu'da kültür, bilgi birikimi ve geleneğin gelecek kuşaklara aktarılması düşüncesi, varolan bilgiyi kil tabletlere yazma, yazılan tabletlerin nüshalarını çoğaltma, toplu olarak bir düzen içerisinde koruma ve erişimlerini sağlama sürecini doğurmuş, sonuç olarak arşivsel nitelikleriyle ilk kütüphaneler oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece Anadolu, MÖII. binlerde eski Mezopotamya geleneğini devralıp sürdürerek insanlık bilgi birikimi ve belleğinin oluşumuna ilk ve önemli katkılarda bulunan coğrafyalardan biri olmuştur.

Söz konusu süreçte Hitit kâtiplerinin çabaları dikkate değerdir. Kâtiplerin tahta tablete yazılmış bilgiyi kil tablete aktarma çabaları, bilginin kalıcı kılınmasına verdikleri önemi gösterir. Kâtipler sayesinde sadece zamanın kültür, bilgi birikimi ve geleneğinin ve Hitit uygarlığı hakkındaki bilginin değil, kendileri ve kütüphane uygulamaları hakkındaki bilginin de gelecek kuşaklara, hatta günümüze aktarılması mümkün olmuştur. Zamanlarının kütüphanecileri sayılabilecek olan kâtipler, tablet kolofonlarını, tablet kataloglarını ve etiket tabletleri yazarak tabletlere erişimi kolaylaştırmak istemişler, bu etkinlikleriyle Anadolu'nun, ilk kütüphanecilik uygulamalarının yapıldığı coğrafyalardan biri olduğunu kanıtlamışlardır. Kâtiplerin okuma yazma bilmeleri, yazı yazma sanatını icra etmeleri ve belgelerin kalıcılığını sağlamaları, kütüphane uygulamaları yürütmeleri ve güvenilir kişiler olmaları, üst düzey görevlileri arasında sayılmalarını getirmiştir.

Sonuç olarak, Anadolu topraklarında geçmişten bugüne kurulmuş olan kütüphanelerin gelişim süreci, yaklaşık olarak bundan 4000 yıl öncesine

dayanmaktadır. 4000 yıla yakın bir geçmişe sahip olan Anadolu kütüphane ve kütüphanecileri, varlıklarını geleceğin Anadolu'suna taşıyacaklardır.

KAYNAKÇA

Baysal, J. , (1992), **Kitap ve kütüphane tarihine giriş**. 2. bs. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi: 18-31.

Casson, L. , (2001), **Libraries in the ancient world**. New Haven: Yale University Press: 2-7.

Çakın, İ. , (1986), “Kütüphanenin Toplumsal Konumu ve İşlevleri”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, 35 (1), 8-16.

Hititler, (2006), Derleyenler Ç. Atakuman ve diğerleri. İ. Koç (ed.) Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim: 14-15, 18, 27-124.

Jochum, U., (2004), “The Gnosis of Media”, **Library Quarterly**, 74 (1), 21-41.

Karasu, C. , (1992), “Hitit Katipleri Üzerine Bazı Düşünceler”. **Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi, 19-21 Temmuz 1990, Bildiriler**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı. 224-228.

Karasu, C., (1995), “Some Considerations on Hittite Scribes”, **Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri 1**, 117-121.

Karasu, C., (1997), “Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar”, **Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri 3**, 215-238.

Karasu, C., (1998), “Boğazköy Arşivleri Üzerine Bazı Yorumlar”. **Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu, 24-26 Nisan 1996, Bildiriler**. Ankara: Ankara Üniversitesi. 149-159.

Karasu, C., (2001), “Observations on the Similarities and Differences Between the Hittite and the Babilonian-Assyrian Colophones”. G. Wilhelm (ed.) **Atken des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, 4-8 Oktober 1999**. Würzburg: Harrassowitz Verlag. 248-254.

Karasu, C., (2006a), “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15(3), 45-65.

Karasu, C., (2006b), “Hititler Devri (MÖ 1650-1190) ve Hitit Biliminin Kuruluşu”. Derleyenler: Ç. Atakuman ve diğerleri. İ. Koç (ed.) **Hititler**. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim. 1-13.

Otten, H., (1961), “Eski Şarkta Kütüphaneler”, Çev.: F. Kınal, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 19 (3-4), 201-211.

Potts, D. T. , (2004), “Before Alexandria: Libraries in the Ancient Near East”. R. MacLeod (ed.) **The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World**. London: I. B. Tauris. 19-33.

Potts, D.T., (2006), “İskenderiye’den Önce: Antik Yakındoğu’daki Kütüphaneler”. Çev. : E. Böke. R. MacLeod (ed.) **İskenderiye Kütüphanesi: Antik Dünyanın Öğrenim Merkezi**. Ankara: Dost Kitabevi. 35-52.

Powell, M.A. , (1981), “Three Problems in the History of Cuneiform Writing: Origins, Direction of Script, Literacy”, **Visible Language**, 5 (4), 419-440.

Symington, D., (1996), “Geç Tunç Devri Yazı-Tahtaları ve Kullanılışları: Anadolu ve Suriye’den Metin Kanıtları”, Çeviren: C. Karasu, **Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri**, 2, 99-121.

Tolzmann, D.H., (2001), **The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History**. New Castle, Delaware: Oak Knoll Press: 1-3.

Yıldız, N., (1985), **Eskiçağ kütüphaneleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi: 8, 10-14, 17-21.

OSMANLI ARŞİVLERİ'NİN TÜRKİYE'NİN YAKIN KOMŞULARI AÇISINDAN ÖNEMİ*

ALTINTAŞ, Ahmet**
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Osmanlı Arşivleri Sultan Orhan Gazi'den itibaren 1922 yılına kadar belgeleri içeren bir arşivdir. 150 milyon belgeyi içeren bu zengin arşiv; Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırlarının genişlediği ölçüde yeni topraklarla ilgili bilgileri bize kazandırmıştır. Türkiye'nin yakın coğrafyası içinde bulunan Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ile ilgili belge ve bilgileri içermesi açısından son derece önemlidir.

Bu gün dünyanın kriz merkezleri olan bu bölgelerde Osmanlı Arşiv belgelerinden hareketle ortaya konabilecek yeni çözüm önerileri ve çıkarımlar mevcuttur. Kafkaslar, Kuzey Irak Sorunu, Filistin Sorunu, Makedonya ve Kosova'nın Statüsü vb. sorunlarla ilgili değerlendirmelerde Osmanlı Arşiv Belgelerinden hareketle yaklaşmak dünya barışına katkı sağlayacaktır. Ben fırsat verildiği takdirde bu konularla ilgili Osmanlı Arşivlerinin neleri içerdiğini ve hangi sorunlarla ilgili farklı yaklaşımlar sergilenebileceğini arz etmek istiyorum.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşivleri; Kafkasya, Kuzey Irak, Filistin, Balkanlar, Makedonya, Kosova.

ABSTRACT

The Importance of Ottoman Archives for Türkiye's Neighbours

The Ottoman archive includes documents from the period of Sultan Orhan Gazi to 1922. This archive, consisting of 150 million documents, includes the knowledge about the new lands that the empire acquired. The archive is very important because it includes documents and knowledge about Balkans, Middle-east and Caucasia.

These regions are the world known areas with perennial problems and we can provide new suggestions and solutions to solve them in the light of archival documents. By using Ottoman archival documents we can solve many problems concerning Caucasia, Iraq, Palestine, Kosovo, and Macedonia. Thus, contribute to world peace. I want to submit what these related Ottoman archive documents include and what kind new approaches can be displayed.

---

* Haritalar için bkz.: s.394.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Ottoman Archives, Caucasia, Northern Iraq, Palestine, Balkans, Macedonia, Kosovo.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, çok geniş bir coğrafi alana hâkimdi. Bu coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Doğu'da Kafkaslar, Batı'da Avrupa ortaları, Balkanlar, Ortadoğu Akdeniz ve Karadeniz havzalarının bu coğrafya içinde yer aldığı ortadadır. Bir yandan Doğu-Batı eksenini öbür yandan da Kuzey-Güney ekseninin kesişme noktası ve aynı zamanda bu eksenlerin merkezi çekim gücü ve yönlendiricisidir. Bunun yanı sıra üç büyük dinin en kutsal mekânlarının bulunduğu topraklara sahip olan tek ülke konumundadır. Bu gün bu noktalar gerek Kuzey-Güney eksenini gerekse Doğu-Batı eksenini çatışma noktalarıdır. Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar günümüzde de çok yoğun olarak gerek siyasi gerekse sosyo-kültürel kırılma noktalarını teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra semavi dinler arasında da bu bölgeler zor paylaşılan hatta paylaşılmayan dinî bölgeler hâlinindedir. Kudüs bunların arasında en dikkate değer olanıdır. Günümüzde yaşanan Kudüs Sorunu'na hangi şartlar altında çözüm bulunabileceğine ve o dönemdeki hoşgörüyü bir örnek olarak Kudüs ve çevresindeki Ermenilere, Hz. Ömer ve Melik Salahattin Eyyubi zamanlarında tanınan hakların aynı biçimde tanınması ibadet yerlerinin ve mallarının ellerinden alınmayıp tam aksine Yavuz, Kanunî, I. Mahmut ve III. Osman taraflarından yayınlanan fermanlarda bölgedeki halkın ibadetlerini rahatça yerine getirmeleri, her türlü emlaklarını değerlendirmeleri için tedbirler alınması istenmiştir¹. Yine Kanuni tarafından 1565 yılında Kudüs beyine ve kadısına gönderilen bir hükümlerle de Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra ve Hz. İsa'nın kabri gibi kutsal mekânlara ibadet ve ziyaret için gelen bazı kadınların mekânların ruhuna ters düşecek davranışlar sergilediklerinin haber alındığını bu tür olayların kesinlikle engellenmesini, bu emrin sicile geçirilerek bundan sonra gelen kadıların da aynı şekilde dikkatli olmalarının sağlanması istenmiştir².

Bildirimde bu çatışma noktaları hakkında Osmanlı Devleti'nin engin devlet tecrübesi ile dönemin şartları içinde bugünkü kriz noktalarındaki sorunlara nasıl çözümler getirdiğini, getirmeye çalıştığını ve hangi sonuçların alındığını ortaya koymayı hedefliyorum.

Kerkük

Bu gün Ortadoğu bölgesinin en önemli kriz alanlarından birisi hiç şüphesiz Türkiye'yi de çok yakından ilgilendiren Musul ve Kerkük bölgesidir. Bu bölge Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesinin ardından uzunca bir dönem refah ve

¹ T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, **Osmanlı Fermanları Sergisi**, Yayına Hazırlayanlar: Cevat Ekici, Ayhan Özyurt, Sinan Çuluk, Ankara 2007, s. 48.

² **Osmanlı Fermanları Sergisi**, s. 20.

huzur içinde yaşamıştır. Musul ve Kerkük bölgesinin Osmanlı idaresine geçişinde ilk aşama Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran'da elde ettiği zafer olmuştur. 1516 yılında gerçekleştirilen Koçhisar Muharebesi ve Mardin'in alınması ile bu yöredeki Safavi egemenliğine son verilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534-1535 yıllarında gerçekleştirmiş olduğu Bağdat seferi, bu bölgelere Osmanlı hâkimiyetini kesin olarak yerleştirmiştir. Bu tarihten itibaren Musul, altı sancağı kapsayan bir eyalet merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerden geri çekilişine kadar da Musul, Kerkük ve Süleymaniye ilk statülerini korumuşlardır³.

Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki sayımla ilgili belgelerde Kerkük'te yüzde 91 oranında Türkmen çıkıyor. Barzani ve Talabani yanlıları tarafından, Kerkük bölgesinin son 1 yılda demografik yapısı oldukça değiştirildi. Bu açıdan Kerkük'ün gerçekten kime ait olduğunu tespit edebilmek için, tarihî belgelerde geriye doğru gidilmesi lazımdır. Bu konuda da en önemli kaynak Osmanlı Arşivleridir. Bugünkü durum olduğu gibi kabul edilirse, uluslararası camia da, Irak'ta, Türkiye'de yanlış sonuçlara gidebilir. Örneğin, Kanunî Sultan Süleyman döneminde tahriri yapılan 111 numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri'nde bölgede yaşayan toplumların etnik kimliği ve bağlı oldukları aşiretler belirtilmiştir. Defterdeki veriler incelendiğinde, bölgede 7 bin 320 erkek nüfusunun yaşamakta olduğu ve bunların yüzde 90'ının Türkmenlerden meydana geldiği görülmektedir. Bunların 6 bin 990'ı Müslüman, 180'i Hristiyan ve 150'si Yahudi'dir. Bölgenin demografik yapısı Mondros Mütarekesine kadar hemen hemen aynı kalmıştır. Nitekim, bu bölgenin demografik yapısından rahatsız olan Saddam yönetimi, nüfus yapısının Sünni Araplar lehine değiştirilmesi için zaman zaman teşebbüslerde bulunmuşlardır. Saddam yönetiminin devrilmesinin ardından bölgeyi ele geçiren Kürt aşiretlerinin bilhassa Kerkük'ün nüfus yapısını değiştirmek için çok sayıda Kürt yerleşimciyi bölgeye getirmesi de aynı politikanın bir diğer aktör tarafından sürdürülmesidir. Bölgenin ele geçirilişinin hemen ardından tapu dairelerinin yağmalanıp talan edilmesi bu bilinçli politikanın ürünü olmuştur. Bu bölgedeki huzur ve güven ortamının yeniden tam anlamıyla tesis edilebilmesi için bölgedeki emlakın asıl sahiplerine verilmesi ile mümkündür. Bu da Osmanlı arşivlerinde bulunan tapu tahrir defterleri, tapu suretleri vb. arşivlik malzemeye müracaatla mümkündür⁴.

Kıbrıs

Günümüz dünya sorunlarının başında hiç şüphesiz Kıbrıs da gelmektedir. Kıbrıs, Güney Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasıyla birlikte, bir Türk-Yunan meselesi olmaktan çıkarak hızla Türkiye-Avrupa

³ Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan yayıncılık, İstanbul 1995, s. 13.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.; **Musul-Kerkük'le İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 11, Ankara 1993.

topluluğu sorunu hâline dönüşmüştür. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasında belirleyici unsurlardan biri olacağını çok kısa sürede göstermiştir. Türkiye'nin elini güçlendirmek ve Doğu Akdeniz'de barışı tesis edebilmek için Osmanlı Arşivlerinin zengin Kıbrıs koleksiyonundan yararlanmak gereklidir. Osmanlı arşivini incelediğimizde Osmanlı dönemine ait belgeler, arazi ve iş yeri yapısı itibarıyla Kıbrıs'ta Türk hâkimiyetini gösteriyor. Mesela Osmanlı Devleti'nde ilk defa nüfus sayımı adı altında 1831 yılında Müslüman ve gayr-i Müslim nüfusu ortaya çıkarmak ve bu sayede asker ve vergi potansiyelini tespit etmek için sayım yapılmış. Kıbrıs'ta bulunan dükkân, han, hamam, kahvehâne, fırın, vb. gibi işyerlerinin sayısı 969 olarak görülürken, bunun 676 adedi Müslümanlara, 293 adedi de gayr-i Müslimlere ait. Yalnızca erkek nüfusunun esas alındığı 1831 tarihli sayımda Kıbrıs Adası'nın nüfusu 45 bin 365 kişi çıkmış. Bunlardan 29 bin 780'i gayrimüslim, 15 bin 585'i de Müslüman ahalidir⁵. Bu veriler, gerçeklere önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs idaresine baktığımızda bu verilerin yanında uyguladığı Kıbrıs Kanunnâmeleri ve Kıbrıs İdari Teşkilatı Kıbrıs sorununun nasıl hakkaniyet içinde çözülebileceğinin de önemli ip uçlarını bize göstermektedir.

Kafkaslar

Orta Asya ve Kafkasya'yı Rusya açısından önemli kılan faktörlerin başında petrol, doğalgaz ve bölgenin sahip olduğu yüksek rezervli doğal kaynaklar gelir. Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, Rusya için hammadde bulamama tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra bu topraklar, coğrafi olarak da Rusya için stratejik bir önem taşımaktadır. Özellikle Kafkasya, Orta Asya'nın kapısı ve Rusya'nın kendisine büyük rakip olarak gördüğü İran ve Türkiye'nin kesişme noktası olması itibarı ile son derece değerlidir. Tüm bu nedenler, Rusya'nın bu bölgeyi kendi nüfuz alanı hâline getirmek için gösterdiği çabayı açıklamak için yeterlidir. Aslında bölge üzerindeki hedeflerinden tarihin hiçbir döneminde vazgeçmeyen Rusya, Türkiye'ye karşı Osmanlı döneminden beri süregelen tavrını da hiçbir zaman değiştirmemiştir. Rusya'nın Türkiye'ye ve Türk Milleti'ne bakış açısının tam anlamıyla kavranabilmesi için öncelikle Rusya'nın dış politika anlayışının iyi irdelenmesi gerekir. Bir kara ülkesi olan Rusya, kuruluşundan bu yana sürekli olarak sınırlarını genişletmek ve kendisine açık kapı sağlayabilecek denizlere ulaşabilmek ihtiyacını hissetmiştir. Bu yayılmacılık anlayışı, Rusya'nın 18. yüzyılın başlarında, sınırlarını Baltık Denizi'ne kadar genişletmesini sağlamıştır. 1721 yılında ise imparatorluğunu ilan eden Rusya, bir kıta devleti hâline dönüşmüştür. Kıta devleti olmanın doğal bir sonucu olarak Rusya bu tarihten itibaren dış politikasını, kıtaya en yakın bölgeleri denetimi altında tutabilecek bir strateji izlemek üzerine bina etmiştir. Buna göre Rusya kendi güvenliğini dört ana bölgeye nüfuz edebilme gücüyle eşdeğer tutmuştur. Bu

⁵ BOA. Kıbrıs Mühimmesi, 67/28.

bölgeler Balkanlar, Baltık Ülkeleri, Kafkaslar ve Orta Asya'dır⁶. Bu nedenle Ruslar tarih boyunca bu bölgelerde karşı karşıya geldikleri milletler ile sürekli çatışma içinde olmuşlardır.

Rusların en çok karşı karşıya geldikleri ülke ise hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ruslar ile Osmanlılar son 300 yıl içinde dokuz büyük savaş ve çok daha fazla sayıda çatışma yaşamışlardır. Kafkaslarda yaşayan halklardan olan Gürcüler Osmanlı Devleti'nin bölge barışı için ne denli önemli olduğunun bilinci içinde zaman zaman bu durumu ifade etmekten geri durmamışlardır⁷. Osmanlı Sultanlarına yazdıkları mektuplarda onları kendi topraklarına davet etmişler, resmen de Osmanlı topraklarının bir parçası olmayı kendileri teklif etmişlerdir. Yine bir Gürcü Meliki tarafından Osmanlı padişahına gönderilen bir mektup bu tarihî gerçeği göstermektedir:

“Öteden beri Devlet-i Aliyye'nin bir kölesi ve tebaasıyım ve Gürcistan Osmanlı topraklarının bir parçasıdır. Bütün Gürcistan halkının Osmanlı Devleti'nin sayesinde sakin bir hayat sürdüğü de gün gibi ortadadır⁸.”

Gürcistan ileri gelenleri ve halkı tarafından gönderilen bir başka mektup ise şöyledir:

“On yıldır Ruslar hile ile memleketimize girdi. İleri gelenlerimizi aldattı. . . Çok şiddetli baskılar başladı. Çoluk çocuğumuza saldırdı, yaşlılar ve yedi yaşında çocukların dışında kalanları Rusya'ya götürdü, hâlbuki Gürcistan, altı yüz yıldır Osmanlı Devleti sayesinde asayışı düzgün bir ülke idi. Biz artık kesin kararımızı vermiş bulunuyoruz. Ya Rusları memleketimizden çıkaracak ya da bu ülkeyi baştan başa tahrip edeceğiz. Biz Devlet-i Aliyye'nin tebaasıyız. Osmanlı Devleti'ne sığınıyoruz⁹.”

O gün olduğu gibi bugün de, Kafkaslar'da yaşayan ve çoğu Müslüman olan halklar, doğrudan veya dolaylı olarak Rus baskısına ve şiddetine maruz kalmakta, hatta pek çoğu sıcak savaşın içinde bağımsızlıklarını, kendi örf ve âdetlerini koruyabilmek, dinlerini özgürce yaşayabilmek için canlarını vermektedirler¹⁰. O gün olduğu gibi bugün de bu masum ve zavallı halklar aleni bir zulme maruz kalmakta, kendilerine uzanacak bir yardım eli beklemektedir.

⁶ Oya Akgönenç, “Rusya/Ortodokslar”, **Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası, Özel Sayısı)**, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, s. 446.

⁷ **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri: Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy (1578-1914)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın nu: 4, Ankara 1992, s. 6-22.

⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 44615/T. 1814.

⁹ Şinasi Altundağ, **Osmanlı İdaresi ve Gürcüler**, DTCFD, X, 1-2 (11952), s. 88.

¹⁰ **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 3, Ankara 1992. s. 16-19.

Bu coğrafyada jeostratejik ve jeopolitik açıdan bu halklara tek yardım eli uzatabilecek ülke ise hiç şüphesiz Türkiye'dir. Bu ülkelerle hem din, hem dil birliğine sahip olan Türkiye, geçmişle olduğu kadar bugün sahip olduğu çağdaş ve demokratik yönetimiyle de söz konusu bölgede liderlik rolünü üstlenebilecek tek ülkedir. Üstelik bu, söz konusu ülkeler için olduğu kadar, Türkiye için de çok ciddi manada stratejik avantajlar içeren bir roldür. Çünkü Türkiye için burada söz konusu olan siyasi nüfuz alanı Kafkaslar'la sınırlı değildir. Sayıları 250 milyonu bulan dev Türk Dünyası kendilerini tek bir birlik altında toplayacak otoriteyi beklemektedir.

Orta Asya'da 1990'lar itibariyle ortaya çıkan yeni tablo Türkiye'ye çok önemli ve yeni bir stratejik kapı açtığı gibi, 21. yüzyıl için çok önemli bir sorumluluğu da beraberinde yüklemektedir. 1991 yılı, yıllar boyunca komünist Rus yönetiminin şiddete dayalı politikaları altında ezilmiş, zulüm görmüş olan Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları bir dönüm noktası olmuştur. 70 yıl süren baskının ardından komünizmin çökmesiyle Orta Asya bozkırlarında esmeye başlayan bağımsızlık rüzgarları, Türk Dünyası'nı birlik ve beraberliğe, güçlü bir dünya hâkimiyetine doğru yönlendirmektedir. Üstelik tarih boyunca dünya devletleri kurmuş, üç kıtaya nizam vermiş Türk Milleti, bir Türk birliği gerçekleştirme konusunda da son derece tecrübelidir.

Türk ülkeleri, her ne kadar uzun yıllar başka ülkelerin boyunduruğu altında yaşamış olsalar da, bu süre içinde sosyal ve kültürel yapılarında köklü bir değişiklik olmamıştır. Türk örf ve geleneklerine olan bağlılıklarını muhafaza eden bu devletler, tarihte Osmanlı Devleti'nin doğal liderliğini kabullendikleri gibi, bugün de Türkiye liderliğinde oluşturulacak güçlü bir "Türk Birliği"nin özlemi içerisindeyler. Bugün Özbek'inden Azeri'sine, Türkmen'inden Kırgız'ına bütün Müslüman Türk halkları Türkiye'nin bu birlik konusunda atacağı adımları beklemektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 28 Eylül 1991 yılında İstanbul'da yaptığı konuşma, Türk Cumhuriyetlerinin bu beklentisini ve geleceğe yönelik umutlarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir:

"Ancak bahar sellerini ne kadar engellemeye, önüne bentler çekmeye çalışırsanız çalışın, su yine de kendi yolunu açacaktır. İşte tarih nehri ile de aynısı olmuş ve 'soğuk savaş' engelini yıkan tarih, insanlık kanunlarıyla belirlenen esas yatağına dönmüştür. Halklarımız arasında karşılıklı anlayış ve güven duygusu oluştu. Dostluk, etkili bir iş birliğinin en güvenilir garantisidir. Bu durum bizi umutlandırıyor¹¹.

Balkanlar

Bu gün dünya çatışma haritasına bakıldığında en yoğun çatışma alanlarından birisi Balkanlardır. Bu bölgenin Birinci Dünya Savaşı'nın çıkma merkezi oluşu

¹¹ Ramazan Özey, "Türk Dünyası", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Aralık 1996, s. 60.

tesadüfi değildir. Bölge âdeta bir milletler mozayığı olduğu gibi bir dinler mozayığıdır. Sırp, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar, Yunanlılar, Türkler, Romenler, Çekler, Lehler, vb. etnik unsurlar bölgenin unsurlarıdır. Bu unsurların ayrı hedefleri, mevcut siyasi yapılanmaları ile tam anlamlandırılmamıştır. Bölge aynı zamanda yoğun bir din ve mezhep savaşlarına da sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgede tesis ettiği yönetim anlayışı bütün parçalamadan en geniş anlamda hak ve özgürlüklerin tanınması olmuştur. Bu yönetim modeli Balkanların tarihinde en geniş zaman dilimli barış süreci olmuştur. Bunun nasıl sağlandığı ile ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek'te Osmanlı'nın âdil ve hoşgörülü idaresi sayesinde bu bölge insanları hiçbir baskı altında kalmadan İslâm dinini seçmişler ve Osmanlı Devleti'ne ve onun temsil ettiği ideallere bağlı kalmışlardır. Büyük Fatih, Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına dînî hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Fatih'in 1478 yılında Bosna Ruhbanlarına gönderdiği bir fermanla bölge halkına tanınan mal ve can güvenliği, dinî serbestiyet ve sağlanan hürriyet ortamı açıkça ifade edilmektedir¹².

“Ben ki Sultan Mehmet Hanım. Cümle avâm ve havass u avama ma'lûm ola ki, iş bu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna rahiblerine mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, **Mezbûrlara** ve kilisalarına kimesne mânî ve müzahim olmayıp ihtiyatsız memleketimde duranlara ve kaçup gidenlere dahi emn ü emân ola ki gelip bizim hâssa memleketimizde havfsız sâkin olup kilisalarında mütemekkin olalar ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve reâyalarımından ve memleketim halkından kimesne mezburlara dahl ve taarruz etmeyüp incitmeyeler. Kendülerine ve canlarına ve mallarına ve kilisalarına ve dahi yabandan hâssa memleketimize adam getirirler ise yemin-i mugallaza ederim ki, yeri ve göğü yaratan Perverdigâr hakkı için ve ulu Peygamberimiz Muhammed Mustafa (SAV) hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için bu yazılanlara hiçbir ferd muhalefet etmeye. Mâdem ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz.”

Yine aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü idaresinden dolayı Bosna'da bulunan bazı manastır müdürleri dini serbestliklerinden dolayı 1853 yılında teşekkür mektubu göndermişlerdir¹³. Fatih'in fermanından ifadesini bulan temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınarak ve şefkatli ve âdil bir idare sayesinde Balkanlarda asırlardır devam eden Balkan feodal beylerinin zulüm ve baskıları sona ermiştir. Osmanlı'nın bu topraklardan elini çekmesi ile ne yazık ki burada kargaşa ve zulüm tekrar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin âdil idaresi altında hayatlarını devam ettiren gayrimüslim tebaa devletin son dönemindeki

¹² **Osmanlı Fermanları Sergisi**, s. 4-5; Geniş bilgi için bkz, **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu.: 7, Ankara 1992.

¹³ **Osmanlı Fermanları Sergisi**, s. 66-67.

otorite boşluğu ve bu arada dış mihrakların tahrikleri neticesi, küllenmiş kin ve düşmanlıklardan doğan baskı ve zulümleri tekrar sahneyecekler ve maalesef bugünkü Bosna ve Kosova trajedisinin gerçekleşmesine giden yolu açacaklardır.

Bugün Kosovalıları etnik temizliğe tabi tutan Sırp faşizmi bundan beş yüz elli sene önce Osmanlının şefkatli ellerine sığındığını çoktan unutmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırlar, Macaristan ile Osmanlı Devletinden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır¹⁴. O dönemde Sırlar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlarda birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı nezdine bir heyet gönderir ve sorar:

“Macarlar Türklere galip gelirse, Sırlıların mezhepleri olan Ortodoksluk hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?”

Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtmaya açıısından çok ilgi çekicidir.

“Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım.”

Aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş ve Fatih'in verdiği cevap ise şöyle olmuştur:

“Her caminin yanında bir kilise inşa edilecek.” Bu cevabı alan Sırbistan Kralı, Hristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir.

Fatih'in İstanbul'u fethettiği zaman Galata Cenevizlilerine verdiği Ahidnâmede gayr-i Müslim tebaanın temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve toplum barışının tesis edilmesini ifade eden tarihimizin önemli vesikalarından biridir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, uzun tarih tecrübesi, coğrafi konumu, üç dinin merkezi olması gibi nedenlerle tarihte çok az devlete nasip olan bir yaşam dönemine sahip olmuştur. Göstermiş olduğumuz data-showlar, bu unsurların günümüz dünya sorunları için ne denli önemli yer tuttuğunun işaretleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişte toprakları içinde olan bu gün kırılma noktaları ve kriz bölgeleri hâline dönüşen, coğrafyalar için geliştirdiği model hoşgörü modelidir. Dinlere, dillere ve yaşayışlara karışmamak olarak formüle edebileceğimiz modelden bu gün içinde yakın komşularımızın

¹⁴ Geniş bilgi için bkz.: Noel Malcolm, **Kosova Balkanları Anlamak için**, Sabah Kitapları 91, İstanbul 1999.

faaydalanabilecekleri çok önemli ögeler bulunduğu inancındayım. Geçmişte uygulanan projelerin bu gün için bire bir uygun olması, çözüm yollarını mutlak olarak göstermesi tabii ki mümkün değildir. Ancak, bu tecrübelerden yararlanmak en azından nelerin olup olamayacağı noktasında bize önemli ip uçları verecektir. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET’İN İLANINDAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR SİYASÎ YAPI VE KÜTÜPHANELER (1923-1946)

ANAMERİÇ, Hakan*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

*“Uygulamalı ve kapsamlı bir eğitim için
yurdun önemli merkezlerinde çağdaş
kütüphaneler kurulması gereklidir.”*

M. K. Atatürk

ÖZET

1923-1946 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti, siyasi, askerî, kültürel ve bilimsel alanlarda çok önemli süreçlerden geçmiştir. Bu süreçlerin en büyüğü cumhuriyet yönetim sisteminin kabul edilerek, devlet kurumlarının bu sisteme göre yapılandırılma sürecidir. Bu sistemin oluşturulmasında eğitim sisteminden, hukuk sistemine birçok çeşitli alanda yeni yönetim sisteminin gerektirdiği yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. Bunlar içinde en fazla üzerinde durulan alan, eğitim-kültür alanıdır. Yeni alfabe, eğitim kurumları ve sistemi, eğitim felsefesi ve uygulamaları; kurulduğu dönemlerden beri eğitimin temel parçalarından olan kütüphanelerin de yeniden yapılandırılması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemlerde kütüphaneler, köy enstitüleri ve halkevleri ile birlikte en küçük yerleşim merkezlerine kadar indirgenerek, toplumun her sınıfının bilgi gereksinimlerini eğitim ile de birleştirerek karşılama niyetini ortaya koymuştur. Türkiye, Cumhuriyet ile birlikte halk eğitimine yönelmiş ve devlet, çeşitli kurumları ile birlikte bu yönelişi destekleyip geliştirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet’in ilanından Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüne kadar dönem içerisinde gerçekleştirilen bir dizi yenilik ve atılım, 1939’da II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla yavaşlamıştır. II. Dünya Savaşı, Türkiye’nin yeni bir sürece girmesine ve yeni siyasi stratejiler belirlemesine neden olmuştur. 1939-1945 yılları arasından Türkiye, bu stratejileri, mümkün olduğunca dengeli bir biçimde sürdürmeye çalışmıştır. 1946 yılına girildiğinde ise; Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası farklı bir siyasi ve ekonomik sistem içerisinde yerini almaya çalışmış; eğitim-öğretim, kültür ve bilim kurumlarını tekrar yapılandırmak durumunda kalmıştır. Bildiride sözü edilen sürecin kütüphaneleri nasıl ve hangi yönlerden etkilediği arşiv belgeleri yardımıyla irdelenecektir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. **e-posta:** hakananameric@gmail.com, anameric@humanity.ankara.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Kütüphaneler, Türkiye’de siyasal yaşam, siyasal yaşam ve kütüphaneler, Türk kütüphaneleri.

ABSTRACT

The Republic of Türkiye has gone through some very important processes in political, military, cultural and scientific domains between 1923 and 1946. The greatest process among those is the adoption of a republican administration system and the structuring of State bodies according to this system. Restructurings required by the new administration system in many different fields from education to law have been implemented. The most emphasized domain among those is education-culture. The new alphabet, educational system and institutions, education philosophy and practices have brought to light the need to also restructure libraries that constitute one of the primary components of education since their foundation. During these periods, libraries have expressed the will to reach even the smallest residential areas, along with rural institutes and community centres, and meet knowledge/information needs of every social class. With the founding of the Republic, Türkiye focused on education of the public and the State supported this orientation and endeavoured to contribute to its development with its various institutions. A series of reforms and breakthroughs undertaken during the period between the proclamation of the republic and Mustafa Kemal Atatürk’s death have slowed down with the outbreak of the World War II in 1939. The Second World War caused Türkiye to enter a new period and determine new strategic policies. Between 1939 and 1945, Türkiye tried to implement those strategies as balanced as possible. In 1946, Türkiye strived to find its place in a different political and economic system, and had to restructure its institutions in the fields of education/instruction, culture and science. The paper will study, with the help of archive documents, how and in which aspects the mentioned process affected libraries.

Key Words: Libraries, political life in Türkiye, political life and libraries, Turkish libraries.

GİRİŞ

Türkiye’de kütüphaneler, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren devletin denetimi ve yönetimi altına girmiş sosyal kurumlar olmuşlardır. Kütüphaneler 1857’de kurulan Maarif Nezareti’ne bağlanmış ve uzun süredir vakıf kurumları olarak hizmet veren bu kurumlar bu tarihten itibaren birer *devlet kurumu* niteliği kazanmışlardır. 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile medreseler bünyesindeki kütüphaneler hariç; Maarif Vekaleti’ne bağlanmış, denetimleri, kadro atamaları, bütçeleri ve yönetimleri bu bakanlık tarafından sürdürülmüştür. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre Maarif Nezareti’nde *İlmî* ve *İdari* olmak üzere iki daire kurulmuştur. İlmî Daire; medreseler dışındaki tüm okullar için gerekli olan kitap, dergi ve Türk dilinde yazılmış olan ilim ve fen

kitaplarının zamanında ve sırasıyla yazılması ve dilimize çevrilmesi işlerinden sorumludur. İdari Daire'nin görevi ise, Osmanlı Devleti bünyesindeki tüm okul, *kütüphane*, müze ve matbaaları denetlemek ve öğretmenlerin ödüllendirilme veya cezalandırılmalarına, onların özel davalarına bakmaktır (Maarif-i Umumiye..., 1869, Mahmud Cevad, 2001; 446-459).

1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte Maarif Nezareti'ne bağlanan kütüphaneler, 20 Temmuz 1912'de *Evkaf Nezareti Merkez Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Nizamname*¹ ile tekrar Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu nizamnamenin 1. maddesinde “*Evkaf Nezareti Memalik-i Osmaniye dahilinde bilumum evkaf-ı mazbutanın idaresine memur ve evkaf-ı mazbutadan maada kaffe-i evkaf üzerinde hakk-ı nezaret ve murakebeye haizdir.*” denilmektedir. Bu da o ana kadar kurulan tüm vakıf kütüphanelerinin bu bakanlığa bağlanmış olduğunu belirtmektedir. Bu Nizamname'nin 1. bölüm 2. maddesinde teşkilat yapısı altında, 13 merkezi teşkilat olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de *Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye Müdiriyeti*'dir. Aynı nizamnamenin 18. maddesinde “*Kütüphanelerin ıslah ve tanzimi ve kütüb-i mevcudenin kayd ve tahriri ile hüsn-i muhafazası esbabının temini dahi Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiyeye İdaresine muhavveldir.*” ifadesi bulunmaktadır (Kahraman, 2006; 151, 156). Böylelikle yaklaşık 40 yıl sonra kütüphaneler yine eski bakanlığına bağlanmıştır. Bu değişiklik, kütüphaneler ile ilgili çok da etkili bir düzenleme olmamıştır.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nden kalan birçok bakanlık kapatılmış veya yetki-sorumluluklarında yenileştirilmeler yapılmıştır. 3 Mart 1924'te 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'ndaki;

“**Madde 1-** *Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye² ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.*

Madde 2- *Şeriye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.*”³

maddeleri ile kütüphaneler tekrar Maarif Vekaleti'ne (Millî Eğitim Bakanlığı) bağlanmıştır. 1912'de çıkarılan *Evkaf Nezareti Merkez Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Nizamname*'de medreseler bünyesindeki kütüphaneler kapsam dışı bırakılmıştır. Ancak, *Tevhid-i Tedrisat* ile medreseler kapatılmış, dolayısıyla bünyelerindeki kütüphaneler de Maarif Vekaleti'nin denetimine girmiştir.

¹ Ayrıca bkz.: “*Maarife bağlı kütüphanelerin Vakıflara devredilmesi nedeniyle teftiş ve idaresi masraflarına karşılık Evkaf Bütçesi'ne konan tahsisatın sarfına dair layiha.*”, 15 Rebiülahir 1330 (3 Nisan 1912) tarih, 227/65 no'lu ve MV. (Meclis-i Vâlâ) fonuna kayıtlı belge.

² Tüm bilim ve eğitim-öğretim kurumları anlamında kullanılmaktadır.

³ Bkz.: “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*”, *T. C. Resmi Gazete* (06. 03. 1924, 63).

Cumhuriyet'in İlanı ve Türkiye'deki Kütüphanelerin Dönüşüm Süreci

Kütüphaneler, toplumların bilgi gereksinimlerini karşılamada, bilimsel araştırmalara destek olmada, okuma alışkanlığının geliştirilmesinde ve var olan bilgi kaynaklarının gelecek nesillere aktarılmasında kullanılan başlıca kamu kurumları arasında yer almaktadır. Bu görevlerinin tümü aslında üretilen her türlü bilginin toplumsallaşmasını da ifade etmektedir. Bu işlevde de aracı rolü üstlenen yine kütüphanelerdir. Bilindiği gibi; derme ve kuruluş amaçlarına göre dört temel kütüphane türü vardır. Bunlar; *millî kütüphaneler*, *araştırma-ihhtisas kütüphaneleri*, *halk kütüphaneleri* ve *okul kütüphaneleridir*. Bu kütüphane türleri, tarih boyunca eğitim-bilim-kültürdeki gelişim/değişim sonucu doğal olarak ortaya çıkan bilim-eğitim-öğretim-kültür kurumları olmuşlardır. Kütüphaneler tarih boyunca toplumun çeşitli kesimlerine faydalı olmaya çalışmış ve bu süreç içerisinde devletlerin ve hükümetlerin içlerinde buldukları siyasi, askeri, dini ve kültürel durumlardan etkilenmişlerdir. Bu nedenle kütüphaneler, okuma alışkanlığı ya da bilgi depolama/aktarma işlevlerini yerine getirirken, yukarıda sayılan durumlardan da etkilenen ve şekillenen sosyal kurumlar olmuşlardır. Bu bağlamda kütüphaneler ekonomik, siyasi ve kültürel politikalarından etkilenen ve yönetici gücün iletişim araçları olarak da kullanılan kurumlardır.

1923 tarihi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Türk Devleti'nin doğuşunu ifade etmektedir. Bu tarih ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti yeni bir gelişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bir devletin temel unsurlarından olan eğitim-öğretim ve kültür de bu yeni süreç içerisinde bambaşka bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Yukarıda da belirtilen 1924'teki *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile devlet içerisindeki tüm eğitim-öğretim ve bunlara yardımcı kurumlar, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış yeni ve ayrıntılı bir eğitim müfredatı hazırlanmıştır. Bu kanunun ardından 30 Kasım 1925'te kabul edilen 677 sayılı "*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*"⁴ ile eğitim tamamen laikleştirilmiştir. 430 ve 677 sayılı kanunlarla birlikte Türkiye'deki tüm kütüphaneler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından idare olunacaktır. Bunun yanı sıra, sözü edilen kütüphanelerde bulunan dermenin de kontrol ve envanteri çıkarılacaktır. Bu işlemle de illerdeki Maarif Müdürlükleri görevlendirilmiştir. Dönemin hükümetinin⁵ ve millî politikanın, kütüphaneleri önemli birer kültür kurumu olarak kabul etmesi, onlar hakkında ciddi çalışmaların yapılmasına ön ayak olmuştur. 1925 ve 1926 yıllarında Türkiye'deki kütüphanelerin genel durumu ile ilgili iki önemli rapor hazırlanmıştır. Bu raporlardan ilki Amerikalı eğitimci

⁴ Bkz. "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun", *T.C. Resmi Gazete* (13. 12. 1925, 243).

⁵ IV. ve V. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, III. ve IV. İsmet İnönü Hükümetleri, 3 Mart 1925-1 Kasım 1927, 1 Kasım 1927-27 Eylül 1930.

John Dewey tarafından “*Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*” adlı çalışmadır. Bu raporun “*Kütüphane Faaliyetleri*” konulu bölümde daha çok eğitim yöntem ve teknikleri açısından değerlendirilen kütüphaneler özellikle gençleri okuma ve araştırma faaliyetlerine yardımcı olması açısından ele alınmıştır. Bu raporda; “*Her mektep, faal bir kütüphane merkezi olmalıdır, her binanın inşasından evvel plan yapılırken kütüphane salonu düşünölmelidir. Kütüphaneye alınacak kitaplar yalnız talebenin değil, mektebin bulunduğu muhitteki halkın da ihtiyacatına tetabik edecek suretde intihab edebilmelidir.*” ifadeleriyle okul binalarında mutlaka kütüphanelerin olması gerektiğini ve bu kütüphanelerin sadece öğrencilerin değil çevrede yaşayan halkında yararlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dewey bu raporda “*Bütçeye Konulması Muktazi Tahsisat Hakkında Muhtura*” bölümünün 5. maddesinde iki ana öneride seyyar kütüphanelerin kurulması ve bu kütüphanelerde çalışacak bilgili kütüphane memurlarının yetiştirilmesi için ödenek ayrılması önerisinde de bulunmuştur (John Dewey..., 1925; 5, Dewey, 1939; 2, 4). İkinci önemli çalışma ise; Maarif Vekaleti Hars Müdürü Hamit Zübeyr Koşay’ın “*Kütüphanelere Dair*” adlı çalışmasıdır. Koşay bu çalışmasında, Türkiye’deki kütüphanelerin genel durumu ve alınması gereken önlemlerle ilgili bilgiler vermektedir.

1923-1946 yılları arasından Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde kütüphane kurma faaliyetleri genel olarak şu üç yöntem ile gerçekleştirilmiştir:

- a. Devletin toplumsal bilinci besleyici bilgi kaynaklarını içeren –“millî kütüphane” adı ile– kurduğu kütüphaneler,
- b. Çeşitli eğitim-öğretim ve kamu kurumları bünyesinde kurulan ve/veya bu kurumlara devredilen kütüphaneler/dermeler,
- c. Daha önce medrese, cami, han, zaviye, türbe gibi; kanunlarla faaliyetleri yasaklanmış olan kurumların, mübadele veya göçlerle terk edilmiş veya Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne bırakılmış binaların/arazilerin kütüphaneye çevrilmesi/kütüphane inşa edilmesi.

Cumhuriyet Dönemi’nde kütüphanelerle ilgili ilk önemli siyasi gelişme, Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Mart 1923’te Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Dönem IV. Oturum açılışında yaptığı açılış konuşması ile gündeme gelmiştir. Atatürk konuşmasında, kütüphanelerin ve diğer eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasını “*Ameli ve şamil bir maarif için hudud-ı vatanın merkez-i mühimmesinde asri kütüphaneler, darülmesaiiler, müzeler tesisi lazım olduğu gibi bil-hassa şimdiki teşkilat-ı mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla techizi icab etmektedir.*” şeklinde ifade etmiştir (Soysal, C. 1. , 1998; 107).

Devletin toplumsal bilinci besleyici bilgi kaynaklarını içeren kütüphaneler kurma girişimleri Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından başlatılmış ve ilk olarak da 1924 yılında Antalya’da gerçekleştirilmiştir. Antalya’da açılan “Millî

Kütüphane”, dermesindeki yetersizlik nedeniyle ilk yıllar iyi bir kütüphane hizmeti verememiş, daha sonra başka kütüphanelerden ve kişilerden gelen bağışlarla zenginleştirilmiştir. Bu kütüphane günümüzde Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Bu kütüphanenin ardında Erzincan (1924), Kastamonu Memleket Kütüphanesi (1925)⁶, Çorum (1925), Niğde (1925), Aksaray (1926), Balıkesir-Dursunbey (1926), Sinop (1926)⁷ ve Trabzon (1927) millî kütüphaneleri kurulmuştur. 1926 yılında Ordu’da da bir kütüphanenin açıldığı bilinmektedir, ancak bu şehirdeki kütüphanenin adı Gazi Kütüphanesi’dir (Ordu ilinde..., 1926, Türkiye..., 1957; 181). 1924-1927 yılları arasında Anadolu’nun çeşitli kentlerinde kurulan bu millî kütüphaneler aynı zamanda Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılan medreselerin kütüphanelerinde yer alan kitapların da korunarak hizmete sunulduğu mekânlar olmuşlardır.

1925’te 677 sayılı “*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*”un kabulü ile birlikte şehirlerde kanunda sözü edilen kuruluşlarda bulunan eşya ve eserlerin ayrımı için görevlendirilen heyetlerin çalışması ile ilgili şu maddeler kütüphaneleri yakından ilgilendirmektedir.

“Tekke ve türbelerde bulunan kitaplar İstanbul’da komisyonun kütüphaneler müfettişi-i umumisinin nezareti altında Süleymaniye’ye, Bursa’dakiler Müze Kütüphanesi’ne, Kastamonu’dakiler Dar’ül-kariye, Konya’dakiler Yusuf Ağa Kütüphanesi’ne toplanacak, diğer vilayetlerdeki eserler de mahalli kütüphanelerde muhafazası temin olunacak ve müteferrik eserler doğrudan Ankara’daki Kütüphane-i Umumi’ye gönderilecektir.

Tekke ve türbelerde bulunan kitapların iki nüsha olarak mufassal fihristi vücuda getirilecek ve bir nüshası nihayet on beş gün zarfında merkeze gönderilecektir” (Soysal, C. 1. , 1998; 111, Resmi Ceride, 1925; 765).

Bu iki madde ile yakından ilgili olan “*Tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyanın koruma altına alınması*”⁸ ve “*Vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesi*”⁹ konulu iki belge de, kanun yürürlüğe girmeden kapatılması kararlaştırılan tekke ve zaviyelerdeki eşya, sanat eseri ve kitapların korunması ve saklanmasına ilişkin düzenlemeleri ve yapılması gereken işlemleri içermektedir. Bu belgeler ve maddelerde göze çarpan nokta, sözü edilen kurumlar bünyesindeki tüm

⁶ İnşaatına 1916’da başlanmış ama çalışmalar 1925’te bitirilebilmiştir.

⁷ “*Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından kurulan Milli Kütüphane’nin giderlerini karşılamak üzere 250 dönüm hazine arazisinin temliki.*” 10. 01. 1926 tarihli, 3002/146-23 nolu, 30. . 18. 1. 1 fonuna kayıtlı ve 17. 83. . 16 yer numaralı belge.

⁸ “*Tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyanın koruma altına alınması*”. DAGM. CADB. 11. 10. 1925 tarih, 2. 6. . 7 yer no’lu ve 51. . 0. 0. 0 fonuna kayıtlı belge.

⁹ “*Vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesi*” DAGM. CADB. 29. 06. 1925 tarih, 13. 110. . 16 yer no’lu ve 51. . 0. 0. 0 fonuna kayıtlı belge.

kültürel, sanatsal ve bilimsel eserlerin titizlikle korunmasını ve bunlardan mümkün olduğunca fazla faydalanılmasını sağlamaktır. Bu konuyla ilgili bir diğer önemli belge ise; yine 430 ve 677 sayılı kanunların çıkarılmasından önce hazırlanan yurt genelinde; minyatür, değerli kitap, tezhip gibi sanat eserlerinin yurt dışına çıkarılması ve yabancılara satılmasını engelleyen kararnamedir.¹⁰ Bu kararname de toplumu sahip olduğu değerlerin ve kültür varlıklarının elden çıkmasını engelleme düşüncesini kanıtlamaktadır.

1924 yılıyla birlikte kurulmaya başlayan “millî” veya “memleket” kütüphaneleri, aslında daha önce temelleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından atılan ulusal bilincin kurulması ve toplumu bu bilince eriştirme çabalarının birer devamı niteliği taşımaktadır. Bu düşünce cumhuriyet döneminde biraz daha yumuşatılarak -özellikle halk evleri ve köy enstitülerinin kurulması ile- kurumsallaştırılarak devam ettirilmiştir. Bu kütüphanelerin büyük bölümü 1932’de kurulan halkevleri ile birlikte hizmet vermişlerdir. 1927’den 1946’ya kadar olan dönem içerisinde, millî ya da memleket kütüphanelerinin tamamına yakını halkevleri, halk odaları ve köy enstitülerinin kurulması ile birlikte *umumi*¹¹ ya da *genel kütüphane/kitaplık* isimlerini almışlar, daha sonraki dönemlerde ise *halk kütüphanesi* olarak hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Dönemin siyasi gücünün bu tür kütüphaneleri kurmasının altında iki önemli amaç bulunmaktadır. İlki, 1923’e kadar Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde kurulmuş olan kütüphanelerdeki Türk kültürü, tarihi, edebiyatı, bilimi ve sanatına ait her türlü eserin bir araya getirilerek koruma altına alınması ve gelecek nesillere aktarılması ikinci ise; büyük bir savaş döneminden çıkmış Türk Ulusu’na bundan sonra gerçekleştirilecek reformlar için ulusal bilinç kavramının yerleştirilmesinde aracı birer kurum olarak kullanılmak istenmesidir. Bu amaçlar, yukarıda değinilen belge ve düzenlemelerle açıkça görülebilmektedir.

Millî veya memleket kütüphaneleri açısından, üretilen bilgi kaynaklarının denetimi ve halka ulaştırılması konusundaki bir diğer önemli gelişme ise; 1934

¹⁰ “Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Maarif Vek. hazı. ” DAGM. CADB. 26. 08. 1925 tarih, 15. 55. . 8 yer no’lu ve 30. . 18. 1. 1 fonuna kayıtlı belge.

¹¹ 1931-1932’de Türkiye’deki halk kütüphanelerinin sayısı 74, bu kütüphanelerdeki kitap sayısı da 362. 818’dir. 1933-1934 yıllarına ait bir istatistikte Türkiye’deki umumi kütüphane sayısı 102’dir. Bunların 46 tanesi maarif Vekaleti’ne 36 valiliklere, 4 tanesi vakıflara, 9 tanesi halkevlerine, 3 tanesi şahıslara, 2 tanesi belediyelere ve 2 tanesi de cemiyetlere bağlı olarak hizmet vermektedir. Aynı istatistikte sözü edilen yıllara ait verilere göre 119’u şehirlerde ve 659’u köylerde olmak üzere toplam 778 tane okuma odası vardır. Bu umumi kütüphanelerde yer alan kitap sayısı da 419. 056’dır. Bkz.: *Maarif İstatistikleri No. 26, 1923-1932*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s. 106; *Maarif İstatistikleri 1933-1934: Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935, ss. 3, 32, 36.

yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün¹² de büyük desteği ile hazırlanan 2527 sayılı “*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*”nun yürürlüğe girmesidir. Bu kanunun ilk defa 1926’da gündeme gelmiştir. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi müdürü olan Fehmi Ethem Karatay’ın Fransa ziyareti dönüşünde tercüme ettiği Fransız “*Dépot Légal Obligatoire*”ı Hamit Zübeyr Koşay’a sunmuş, ancak 1934’e kadar hiçbir işlem yapılamamıştır (Acaroğlu, 1953; 126). 1926’da belki de aynı amaç ve içerikte bir derleme kanunu tasarısı daha gündeme gelmiştir. Bu tasarıda, başta günlük gazete ve risalelerin yanı sıra yayımlanacak kitapların da derlenmesi öngörülmektedir¹³

Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ile “*Türkiye’de her türlü baskı teknikleriyle basılıp yayınlanan gazeteler, ajans tebliğleri, mecmualar, kitaplar, risaleler, tahsil tezleri, haritalar, atlaslar, tablolar, oyma baskılar (gravür), her çeşit resimler, sanat kıymetini haiz duvar ilanları, kılavuzlar, planlar, krokiler, destan ve şarkı mecmuaları, musiki notaları, dans notaları ve tiyatro piyesleri, cemiyet ve şirketlerce neşredilen raporlar, her çeşit kataloglar, takvimler, yıllıklar, yullaçlar ve muhtıralar ve ülkenin kültür hayatıyla ilgili olduğu Maarif Vekilliğince tespit ve ilan olunan eserler*” derlenecektir.

Bu eserler 8. maddede belirtilen şu kütüphanelere verilecektir:

a) Bir nüsha Millî Kütüphane’ye (Millî Kütüphane kuruluncaya kadar derlenen basma yazı ve resimler Maarif Vekilliği’nin derleme işi ile görevlendirilen birimi tarafından toplanacaktır.);

b) Bir nüsha Ankara Umumi Kütüphanesi’ne (Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi);

c) Bir nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi);

d) Bir nüsha İstanbul Umumi Kütüphanesi’ne (İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi);

¹² Kanunun hazırlanması, Mustafa Kemal Atatürk’ün önerisi Çankaya Köşkü’ndeki bir toplantı sırasında yurt içinde yapılan yayım çalışmalarının nasıl yürütüldüğünü, basılan kitapların kütüphanelerde bulunup bulunmadığını ve yayım işlerinin kontrol edilip edilemediği ile ilgili bir sorusu üzerine gelişme göstermiştir. Toplantıya katılanlardan yeterli cevabı alamayan Atatürk, yurt dışında bu denetimlerin nasıl yapıldığı ile ilgili bir soru yöneltiyor. Verilen cevapta kendisine *dépot légal* olarak adlandırılan devlet nüshasından bahsediliyor ve çeşitli ülkelerde 15-20 nüshaya kadar devlet nüshası verilmesinin zorunlu olduğu belirtiliyor. Bu açıklama üzerine Mustafa Kemal Atatürk buna benzer bir kanunun Türkiye’de de olması gerektiğini işaret ederek çalışmaların başlatılmasını istiyor. Bu anı için bkz. Muzaffer Gökman, “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hatıra”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 1 (2): 111-114.

¹³ “*Günlük gazete ve risalelerle, neşredilecek kitaplar için derleme usulünün tabiki hakkında kanun tasarısı.*” DAGM. CADB. 16. 03. 1926 tarih, 18. 20. . 5 yer no’lu ve 31. . 18. 1. 1 fonuna kayıtlı belge.

e) Bir nüsha İzmir Umumi Kütüphanesi'ne (İzmir Millî Kütüphane) (Basma Yazı ve..., 1934).

Kanun, yayınların derlenmesinin yanı sıra ülkedeki bibliyografik denetimin de sağlanmasını kolaylaştırmış, 1924'ten itibaren kurulmaya başlayan kütüphanelere gidecek eserlerin seçimini ve denetimini de sağlamıştır.

Kütüphanelerin açılması ve derleme kanunun yürürlüğe girmesinin yanı sıra kütüphanelerden faydalanacak ve okuma-yazma bilecek toplumun yetiştirilmesi için çıkarılan düzenlemelerde önemlidir. Bunların en önemlisi 1 Kasım 1928'de yürürlüğe giren “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*”dur.¹⁴ Kanunda eski harflerden yeniye doğru geçiş kademeli olarak planlanmıştır. Bu nedenle öncelikle eski harflerle kitap ve diğer yayınların baskısı yasaklanmıştır. Eski harfli kitapların, yeni harflerle yeniden basılmasını sağlamak amacıyla da öğretimdeki tüm eski harfli kitapların kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bu kitapların kütüphanelerden toplatılmasını ve araştırma için kullanılmasını engelleyen bir düzenleme yapılmamıştır (Türk Harflerinin..., 1928, Alpay, 1976; 22-24). Harf devriminin işletilmesi için yapılan en önemli ve verimli yenilik, 1932'de halkevlerinin açılmasıdır. Bu kurumların açılmasıyla millî ve memleket kütüphaneleri ya da umumi kütüphanelerin yanına halkevi kütüphaneleri de eklenmesidir.

Harf devrimi, 1928-1946 yılları arasında kütüphaneleri **nicelik** ve **derme** olmak üzere iki temel noktada etkilemiştir. Bu dönem içinde millî, memleket, maarif, umumi, kitapsaray ve halk ismi ile kurulmuş ve süreç içerisinde değişimlere uğramış kütüphanelerinin sayısı yaklaşık 55'tir¹⁵, halkevi kütüphanelerinin sayısı ise; 1932-1946 yılları arası 400'dür.¹⁶ (Türkiye..., 1957; 105-195, Erdem, 1957; 248-250; Erdem, 2007). Kütüphanelerdeki derme özellikleri için ise; ilginç bir durum söz konusudur. 430 ve 677 sayılı kanunlarla Maarif Vekaleti'ne devredilen kurumlarda yer alan dermeler genelde eski harfli eserlerdir ve ağırlıklı olarak dini kaynaklardan oluşmaktadır. Bu nedenle, dermelerin birleştirilerek korunduğu ve hizmete açıldığı umumi/maarif/memleket (halk) kütüphanelerinin dermeleri çoğunlukla bu eserlerden meydana gelmiştir. Ancak harf devriminin hızlı bir biçimde uygulanması ve Maarif Vekaleti bünyesinde oluşturulan Tercüme Heyeti'nin (1940) çalışmaları ile bu kütüphanelerin de dermeleri konu ve nicelik olarak hızlı değişimler göstermiştir. Dönemin tek siyasi gücünün kütüphaneler ile ilgili görüşünü yansıtan diğer önemli noktalar; 1931 ve 1935'te düzenlenen CHF III. ve IV. Büyük Kurultay'larında kabul edilen programlardaki ifadelerdir. III.

¹⁴ “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” *T. C. Resmi Gazete* (1030, 3. 11. 1928).

¹⁵ Bu kütüphanelerin tümü 1928'den itibaren Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. 1946 yılından sonra da halk ve umumi isimleriyle kütüphaneler kurulmuştur. 1960 yılında ise tümü halk kütüphanesi olmuştur.

¹⁶ 1946'da halkevlerinin sayısı 455'tir.

Büyük kurultayda kabul edilen ilk programın *Millî Talim ve Terbiye* başlıklı bölümünün “*Okullar Hakkındaki Başlıca Fikirlerimiz*” alt başlığı 48. maddesinde “*Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz*” ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca programda kütüphanelerin de bağlı bulunduğu Maarif Vekaleti'nin tüm ilim ve tedris müesseselerinin tanzimi ile sorumlu olduğu da vurgulanmaktadır (CHF..., 1931; 30, Ergin, C. 5. , 1943; 1368). IV. Büyük Kurultay'da kabul edilen programın taslağında, “*Millî Talim ve Terbiye*” adlı bölüm madde 45'te “*Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri parti için mühimdir. Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz*” ifadeleri yer almaktadır (CHP Büyük..., 1935; 30). Programın aslında bu ifadeler “*Kitap, yayın ve kitapsaray işleri parti için önemlidir. Şehirlerde kitapsaraylar kent ve köylerde okuma ev ve odaları kurmak ve arttırmak isteriz.*” olarak tekrar düzenlenmiştir (CHP Dördüncü..., 1935; 32, CHP Programı, 1935; 18).

Bu bağlamda dönemin siyasi yapısının kütüphaneleri yeniden canlandırma, eski koleksiyonları İstanbul¹⁷, Ankara ve Konya gibi büyük merkezlerde toplama ve bunları bilimsel araştırmalar için kullandırma çalışmaları üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ancak dönemin ekonomik, siyasi, kültürel ve bilimsel hayatı göz önüne alındığında bu çalışmaların alt yapısını oluşturacak yeterli hukuki düzenleme, eleman, kurum ve kullanıcı¹⁸ kesimi olmadığı da görülmektedir. Bu nedenlerle de araştırma, okul ve millî kütüphane kurulma çalışmaları aksamıştır.

1923-1946 yılları arasında Türkiye'de siyasi yapının kütüphane kurma için kullandığı ikinci yöntem; çeşitli eğitim-öğretim kurumları bünyesinde kurulan ve/veya bu kurumlara devredilen kütüphaneler/dermeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemle kurulan en önemli kurumlar daha önce de bahsedilen halkevleridir. Halkevleri, “*muhtelif ihtisas, istidat ve arzulara göre her vatandaşın tercih edeceği bir faaliyet sahası bulabilmesi için halkevleri müteahhit şubelerden tereküp edecek tarzda teşkil olunur*” tarzında bir yapılanmayla 1932'de açılmaya başlamış ve sayıları 1946'da 455'e ulaşmıştır (Halkevleri..., 1932; 3-4). Halkevlerinde açılan dokuz şubeden biri de “*Kütüphane ve Neşriyat Şubesi*”dir. Bu şubenin işlevi ve amacı Halkevleri Talimatnamesi'nin 7. bölümünde üç başlık altında açıklanmıştır. Buna göre; kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesinde önemli role sahip unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir ve kurulan her halkevinde, kurulduğu bölgede başka kütüphane olsa bile oluşturulması zorunlu bir mekân olarak görülmektedir (Halkevleri..., 1932; 11-13). Halkevi kütüphanesi bu döneme kadar varlığı ve

¹⁷ 1935'te Maarif Vekaleti bünyesinde, yazma eserlerin yeni tekniklere göre sınıflanması amacıyla bir *Kütüphaneler Tasnif Komisyonu* kurmuştur.

¹⁸ 1927'deki ilk nüfus sayımında okuma-yazma oranı % 10, 1935'teki sayımda bu oran, % 20'ye erişmiş, 1945'te ise, % 30-35 civarına çıkmıştır.

hizmetlerini sürdüren diğer kütüphaneler arasına katılan ayrı bir kütüphane türü de olmuştur. 1932’de kurulmalarından itibaren halkevleri bünyesinde kurulan kütüphaneler için de birçok düzenleme ve resmi yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalar, halkevleri kütüphanelerinin düzenlenmesinden, bu kütüphanelere bağışlanan kitaplara kadar çeşitli konularda yapılmıştır. Halkevleri kütüphanelerinin düzenlenmesi ile ilgili ilk düzenleme 12 Nisan 1934’te gerçekleştirilmiş ve kütüphanelerde kitapların tasnifinden mobilyalara kadar bilgi istenmiş ve ne şekilde düzenlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Ardından 21 Nisan 1936’da benzer bir talimatname daha gönderilmiştir. 1938’de de halkevleri kütüphanelerinin nasıl çalışacağı ile ilgili bir tamim yayımlanmış ve o tarihe kadar açılmış olan tüm halkevlerine gönderilmiştir (Halkevleri kütüphanelerinin..., 1934, Halkevleri kütüphanelerinin..., 1936, Halkevleri kütüphanelerinin..., 1938). Bu yazışmaların büyük çoğunluğu halkevleri kütüphanelerine tavsiye edilen eserler ve temsil şubelerine gönderilen piyesler hakkındadır ve ilgili fonlarda binlerce yazışma yer almaktadır.¹⁹

Çok partili döneme geçişe kadar açılan bir diğer önemli eğitim-öğretim kurumu da Köy Enstitüleri’dir. Köy Enstitüleri, 17 Mart 1940’da²⁰ poli-teknik eğitim metoduyla kırsal kesimdeki yaşamı geliştirmek ve burada yaşayan kesimin ekonomiye katkılarını artırmak amacıyla kurulmaya başlamıştır. Kuruluşunun ilk yıllarında köy enstitülerinde daha önceden planlanmış ve hazırlanmış kütüphaneler yer almamıştır. Bunun en büyük nedeni, enstitülerde henüz okumayı bile bilmeyen öğrencilerin eğitimlerine başlamış olmalarıdır. Köy enstitülerindeki kütüphaneler (genelde kitaplık olarak kullanılmaktadır) kuruluşlarından 3-4 yıl sonra oluşturulmaya ve derslerde –özellikle Türkçe derslerinde– etkin bir biçimde kullanılmaya başlamıştır. Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü’nün 435 sayılı ve 24 Haziran 1940’da hazırlanarak 1 Temmuz 1940 tarihli Tebliğler Dergisi’nde yayımlanan “Köy Enstitülerinin Eğitim ve Öğretimle İlgili İşleri Hakkında” konulu genelgesi ile köy enstitülerinin ilk dönem eğitimleri ile ilgili genel hükümler açıklanmıştır. Genelge, 21 maddeden oluşmaktadır. Genelgenin 13. maddesi kütüphane faaliyetleri ile ilgilidir ve *“enstitülerde köy hayatını ilgilendiren kitaplar başta olmak üzere çocukların bilgilerini artırıcı mahiyetteki kitap, mecmua diksiyoner (sözlük), ansiklopedi, broşür, prospekt, katalog vesaireyi ihtiva eden bir kütüphane teşkil edilecek, talebenin bu kütüphaneden münferiden ve müştereken muntazam şekilde istifade etmesi temin olunacaktır”* ifadeleri yer almaktadır (Köy Enstitülerinin..., 1940, Kuruluşunun..., 1990; 15-20).

Köy enstitülerinde oluşturulan kütüphaneler, öğrencilerin yaşadıkları çevreyi, bölgeyi, ülkeyi; tarihî, coğrafi, kültürel yönlerden tanıyıp öğrenmelerine yararlı

¹⁹ Bkz.: DAGM. CADB. 490. . 1. 0. 0. fonu, 1932-1951 yılları 1. ve 5. BÜRO yazışmaları.

²⁰ Köy Enstitüleri’nin kurulması ile ilgili kanun tasarısı için bkz. *“Köy enstitüleri kurulması”*. DAGM. CADB. 05. 03. 1940 tarih, 90. 23. . 3 yer no’lu ve 30. . 18. 1. 2. fonuna kayıtlı belge.

olurken dünyada olup bitenleri de görüp yorumlayabilmelerine yardımcı olmaktaydı. Özellikle 1940 yılında çalışmalarına başlayan Tercüme Heyeti'nin çevirip yayımladığı yerli ve yabancı klasikler, bu bilgilerin edinilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sınıflarda ve ayrı olarak oluşturulan kütüphanelerde mesleki kitaplar ve ders kitapları ağırlıkta olmuştur.

Köy Enstitüleri'nin kuruluşunda büyük etkisi ve katkısı olan dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç enstitülere gönderdiği bir mektupta “*Köy Enstitüleri'nin çoğu artık, kitapları ciltli, dolapları sağlam, düzenli birer kütüphane kurma devrine girdi. Her yuvanın ayrılmış bir programa uyarak ve bu işe meraklı adamını bularak, kütüphane kurmaya başlamalıdır. Kütüphanesizlik ya da derme çatma kütüphane arkadaşları rahatsız etmelidir. Öğrencilere gidecekleri köylerde kütüphane kurma alışkanlığının verilmesi bu anlayışın enstitülere yerleştirilmesine bağlıdır.*” ifadeleriyle okuma alışkanlığı, bilgilenme ve kültürlenmenin kitap ve kütüphaneler sayesinde olabileceğini belirtmiştir (Tonguç, 1976; 89).²¹

Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin yanı sıra örgün eğitim kurumlarında da kütüphanelerin kurulması çalışmaları sürdürülmüştür. Bu çalışmaların başında çalışmanın ilk bölümünde de değinilen John Dewey'in Türkiye'deki eğitim ile ilgili raporu yer almaktadır. Bilindiği gibi raporda okullarda mutlaka bir kütüphanenin bulunması ve öğrenciler kadar ailelerinin de faydalanması gerektiği vurgulanmıştır. 1927'de, daha önce Maarif Vekaleti'ne devredilen tüm kütüphanelerin gereksinimleri için, Maarif Vekaleti bütçesinden ödenek ayrılması ile ilgili bir kararnamesi çıkmıştır. Bu kararnamenin o dönemde hâli hazırda kurulu olan ve Osmanlı Devleti'nden miras kalan okul kütüphaneleri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.²²

Maarif Vekaleti'ne bağlı tüm ilk-orta ve yüksek öğretim kurumlarında kütüphaneler ile ilgili ilk bahisler, 1924 ve 1927'de yine sözü edilen bakanlık tarafından hazırlanan “*1340 (1924) Tarihli Orta ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl*” ve “*Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi*”nde yer almaktadır. İlk müfredat programında kütüphaneler, boş zamanların giderileceği ya da danışma kaynaklarından yararlanılacak bir mekân olarak anlatılmaktadır. Talimatnamede ise; kütüphane bir eğitim aracı olmaktan çok ayniyat konusu²³ olarak ele alınmaktadır (1340 Tarihli..., 1927; 4-8, Lise ve..., 1927; 16, 18-22).

²¹ Köy Enstitüleri kütüphaneleri ile ilgili yeni düzenleme için bkz. Köy Enstitüleri Yönetmeliği, 1947. Bu yönetmelik çalışmanın tarih sınırlaması dışına çıktığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

²² “*Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi'nden kütüphaneler faslına aktarma yapılması.*” DAGM. CADB. 20. 01. 1927 tarih, 20. 115. 7 yer no'lu ve 30. . 10. 0. 0. fonuna kayıtlı belge.

²³ Ayrıca bkz. “*Ayniyat memuru bulunan ve bu işlerde öğretmenlerle müşterek görevi olmayan lise, öğretmen ve ortaokulların katip, hesap ve ambar memuru ile kütüphane memurlarına 6036 sayılı Kararname'nin uygulanmaması.*” DAGM. CADB. 01. 04. 1928 tarih, 28. 19. . 9 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 1. fonuna kayıtlı belge.

Bu iki düzenleme Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde ilk ve orta eğitim kurumlarında kütüphane olgusuna diğer dönemlere göre fazla ilgi gösterilemediğini ve en önemlisi bu kurumun eğitime doğrudan etkili olduğunun anlaşılmadığı göstermektedir.

15 Şubat 1943'te düzenlenen II. Maarif Şurası'nda Ahlak Komisyonu tarafından hazırlanan rapor, Türk eğitim tarihinin de önemli bir belgesi olma niteliğini taşımaktadır. Bu komisyon tarafından hazırlanan raporda, “Okullarda Ahlak Eğitiminin Geliştirilmesi” adlı bölümün “Orta Dereceli Okullar” alt başlıklı bölümün 11. maddesinde “Kütüphane çalışmalarıyla talebede okuduğunu anlamak, faydalı notlar almak, notları sıralamak ve arkadaşlarıyla birlikte araştırmalar yapmak alışkanlığı kazandırmak” amaçlarından bahsedilmektedir. Aynı raporda, “Talebelerin Okul Dışı Durumlarının Murakebesi” başlıklı bölümde ise; “Çocuğun okul içindeki hayatı kadar dışı ile de meşgul olmaya mecbur olduğumuz için bu dış hayatı da teşkilatlandırmak lazımdır. Arada okul dışında talebe kulüpleri, faal izcilik faaliyetleri, spor kulüpleri, kütüphaneler, okuma odaları, açık ve kapalı havalarda çeşitli oyun yerleri, müzik, konuşma, münakaşa odaları, sanat uygulamalarını yükseltmeye yarayacak teşkilat, iyi filmli sinemalar, çocukluk ve gençlik psikolojisine uygun bol neşriyat, bu alanda çok esaslı rol oynayacaktır.” denilmektedir. (Ergin, C. 5. , 1943; 1425-1434).

Ancak döneme ait resmî düzenleme ve çalışmalar incelendiğinde ilk, orta ve lise düzeyinde eğitim veren örgün eğitim kurumlarında, kütüphane-eğitim ilişkisinde kopukluklar, istikrarsızlık ve bütünlükten uzaklık görülmektedir.²⁴ Kütüphaneler daha doğrusu kitaplıklar, okulun geneline değil belirli bir zümreye hitap eden mekânlar olarak nitelendirilmekte ve sınıf kitaplıkları düzeyinde ele alınmaktadır (İlkokul Programı..., 1962).

İlk ve orta öğretimde kütüphane kurumunun işleyişi ve görevi bu şekilde iken yüksek öğretimde daha farklı bir ilginin olduğu gözlemlenmektedir. 1923-1946 yılları arasında Türkiye’de tamamı Ankara ve İstanbul’da olmak üzere 13²⁵ yüksek öğretim kurumu bulunmaktadır. Bu eğitim kurumları arasında

²⁴ 1933-34 yıllarında Türkiye’de 6156 ilköğretim okulunda toplam 402. 234 kitap yer almaktadır. 14 yatılı okulda 4. 483, 99 orta dereceli okulda 101. 275, 36 lisede 79. 690 ve 14 yüksek okulda 90. 062 kitap bulunmaktadır. Bkz.: *Maarif 1933-34*, ss. 69-75. tüm umumî ve okul kütüphanelerinde ise toplam 1. 380. 237 kitap bulunmaktadır.

²⁵ 1. İstanbul Üniversitesi (Darülfünun olarak kullanılmaktadır. Bu üniversite içinde Fen, Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakülteleri, Dişçilik ve Eczacılık okulları yer almaktaydı. 2. Yüksek Öğretmen Okulu, 3. Güzel Sanatlar Akademisi, 4. Yüksek Mühendis Okulu, 5. Yüksek Deniz Ticaret Okulu, 6. Ankara Hukuk Fakültesi, 7. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 8. Ankara Siyasal Bilgiler Okulu, 9. Gazi Terbiye Enstitüsü 10. Yüksek Ziraat Enstitüleri (Ziraat, Veteriner ve Ormanlık Fakülteleri) 11. Devlet Konservatuvarı, 12. Ankara Fen Fakültesi ve 13. Ankara Tıp Fakültesi. 1946’da Siyasal Bilgiler, Hukuk, Ziraat, Dil ve Tarih-Coğrafya, Fen ve Tıp Fakülteleri birleştirilerek “Ankara Üniversitesi” ismini almıştır.

en fazla üzerinde durulanlar İstanbul Üniversitesi (Darülfünun), Ankara Hukuk ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakülteleridir. Bu üç yüksek öğretim kurumu, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin toplumsallaştırılacağı, Türk kültürünün ve dilinin araştırılacağı ve Türk toplumunun sosyal düzeninin oluşturulacağı temel bileşenlerdir. Bu nedenle eğitimlerini mümkün olduğu kadar üst seviyede vermeleri için her türlü imkân kullanılmış ve sağlanmıştır. Eğitimlerinin en büyük destekçisi olan kütüphaneleri de bu imkânlardan faydalanmıştır. Bu uygulamalarla ilgili en ilginç örneklerden biri, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun hemen ardından 19 Mart 1924'te kaldırılmış olan Şeriyeye Vekaleti'ne ait kütüphanenin ve 1 Haziran 1924'te Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin daha faydalı bir biçimde kullanılabilmesi için eşyaları ile birlikte Darülfünun'a devredilmesidir.²⁶

İstanbul Üniversitesi ile birlikte kütüphaneye sahip diğer yüksek öğretim kurumları arasında A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935-36) (Evkaf Apartmanı'nda), A. Ü. Fen Fakültesi (1943), Ankara Tıp Fakültesi (1945), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Seminer (1916), Güzel Sanatlar Akademisi (1919) ve İstanbul Yüksek Ekonomi Ticaret Okulu (1885) kütüphaneleridir (Türkiye Kütüphaneleri..., 1957; 12-36). 14 Mayıs 1930'da Maarif Vekaleti tarafından çıkarılan bir kararname ile İstanbul Üniversitesi, Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat fakülteleri, Eczacı ve Dişçi okulları ile üniversite kütüphanesi için gerekli kitap ve eşyanın alınması kararlaştırılmıştır (Darülfünun..., 1930). 18 Eylül 1933'te de Ziraat Enstitüsü ve şubeleri için Avrupa'ya sipariş edilmiş olan kitap başta olmak üzere çeşitli malzemenin getirilmesi için kolaylık gösterilmesi ile ilgili bir karar alınmıştır (Ziraat Enstitüsü..., 1933). 1946 yılına kadar dönem içerisinde yalnızca iki üniversite ve bunlara bağlı fakülteler ile yüksek öğretim sürdürülmekteydi. Bunun yanı sıra; meslek yüksek okulları, enstitüler ve sanat okulları da yüksek öğretimin diğer parçalarını oluşturmaktaydı. *Türkiye Kütüphaneleri Rehberi* adlı çalışmada 1923-1946 yılları arasında kurulan 28 üniversite/fakülte/kürsü/seminer kütüphanesi ve 10 yüksek okul kütüphanesi olduğu belirtilmektedir (Türkiye Kütüphaneleri..., 1957; 12-36, 37-44). Burada yer alan bazı kütüphaneler, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurulmuş ve sözü edilen döneme kadar çeşitli mekânlarda hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Türkiye'de üniversite kütüphaneleri ile ilgili yapılan ilk ve en ciddi iç düzenleme 1926'da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin talimatnamesidir. Bu

²⁶ Bkz.: "Mülga Şeriyeye Vekaleti'ne ait kütüphanenin Darülfünun'a devredilmesi." DAGM. CADB. 19. 03. 1924 tarih, 144. 30. . 8 yer no'lu ve 30. . 10. 0. 0. fonuna kayıtlı belge; "Yıldız Kütüphanesi'nin daha faydalı olabilmesi için Darülfünun Kütüphanesi'ne devri." DAGM. CADB. 01. 06. 1924 tarih, 10. 28. 2 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 1. fonuna kayıtlı belge. ; "Yıldız Kütüphanesi'nin eşya ve mefruşatı ile birlikte Darülfünun'a devri." DAGM. CADB. 10.09.1924 tarih, 11. 43. . 3 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 1. fonuna kayıtlı belge.

talimatname 50 maddeden oluşmakta ve kütüphanedeki teknik hizmetlerden, ödünç verme hizmetine kadar tüm konuları içermektedir.²⁷

1923-1946 yılları arasında üniversite ve diğer yüksek okulların eğitim-öğretim ile ilgili tüm plan, program ve düzenlemeleri Maarif Vekaleti tarafından yapılmıştır. 1970'li yıllara kadar üniversite ve yüksek okullarda seminer/bölüm kütüphaneleri ağırlıklı olarak kurulmuş ve kullanılmıştır. Bu tür kütüphanelere en önemli örnekler; Ankara Üniversitesi'ni oluşturan önemli fakültelerden biri olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin çeşitli bölüm ve kürsülerine ait seminer kütüphaneleri ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki bölümlerin seminer kütüphaneleri verilebilir.

Tek partili siyasal yaşamda dönemin siyasi yapısının kütüphaneler ile ilgili ortaya koyduğu diğer bir önemli durum da daha önce medrese, cami, han, zaviye, türbe gibi; kanunlarla faaliyetleri yasaklanmış olan kurumların, mübadele veya göçlerle terk edilmiş veya Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakılmış binaların/arazilerin kütüphaneye çevrilmesi/kütüphane inşa edilmesidir. Bu durum, daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere var olan bilgi kaynaklarının bir araya getirilmesi ve çeşitli çalışmalarla döküm (envanter) ve kayıtlarının çıkarılması, uygun ortamların yenileri yapılan veya onarılan kadar kütüphane olarak kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu uygulama ile bazı yabancı dernek ve diğer kuruluşların dermeleri de çeşitli kütüphanelere aktarılmış ve günümüze kadar hizmetini devam ettirmiştir. Kütüphanelerin bu yolla niceliksel olarak çoğaltılmasında 677 sayılı kanunu rolü büyüktür. Bunun yanı sıra 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Nezareti'nin de kaldırılması bu uygulamayı zorunlu kılmıştır. Bilindiği gibi bu kanunla birlikte vakıf mülklerinin büyük bir kısmı çeşitli kamu kurumlarına devredilmiştir. Bunlar arasında yer alan vakıf kütüphaneleri de Maarif Vekaleti'ne devredilmiştir. 6 Haziran 1924 çıkarılan bir kararname ile vakıf kütüphaneleri Maarif Vekaleti'ne ve bu kütüphaneler için ayrılan ödenekler de Maliye Vekaleti'ne devredilmiştir. Aynı kararnamede bu kurumlarda çalışan kütüphaneciler için herhangi bir ödeme tahsisatı bulunmadığı, ancak işlemlerin yürütülmesi için Maarif Vekaleti'nin ödeneğinden tahsisat ayrılması kararlaştırılmıştır (Eski Vakıf..., 1924). Bu kararnamenin ardından birçok medrese, türbe, zaviye vb. mekânların kütüphane olarak kullanılması ve bu mekânlarda bulunan dermelerin merkez şehirlerde toplanması ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlamıştır.

2 Haziran 1925'te daha önce Rum Cemiyet-i Edebiyyesi²⁸ (1860-1912) (Ellinikos Filologikos Sillogos - Elliniki Filologiki Eterya - Rum Sillogu)'ne ait

²⁷ Bkz.: *İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1926.

²⁸ Osmanlı Devleti içerisinde kurulan en önemli gayr-ı müslim derneklerden biridir. 1861 yılında İstanbul'da kurulmuş ve çalışmalarına 1912 yılına kadar devam etmiştir. Bu derneğin yönetici ve üyeleri, dil bilmelerinin de avantajıyla Avrupa'daki bazı ünlü bilim akademilerinin de fahri üyeliğini yapmakta, bilimsel çalışmaları desteklemekte ve ayrıca çeşitli dillerden farklı

Beyoğlu'ndaki binada bulunan kitapların Maarif Vekaleti'ne tahsis edilerek Ankara Umumi Kütüphanesi'ne gönderilmesi için bir girişimde bulunulmuştur. O dönemde bu bina Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da merkez binası olarak hizmet vermektedir. Bu kararnameden üç buçuk ay sonra 27 Eylül 1925'te yeni bir kararname ile Rum Sillogogu ve Esad Efendi Kütüphaneleri'nde bulunan kitapların ve bu kurumların müzelerinin Ankara'da bulunan Erkek Muallim Mektebi'nin tek bir odasında hizmet vermekte olan Ankara Umumi Kütüphanesi'ne aktratılmasının doğru olmayacağı ve bu nedenle sözü edilen kütüphane ve müzenin bir kısmının Hacı Bayram Cami avlusundaki binaya ve diğer kısmının da Hoca Paşa ve Hallac-ı Mahmud Mescitlerine nakledilmesi kararlaştırılmıştır (Beyoğlu'nda Cumhuriyet..., 1925; İstanbul'dan nakledilecek..., 1925). Bu tür uygulamalarda ilginç durumların da meydana geldiği görülmektedir. 17 Haziran 1924'te TBMM'ye sunulan bir dilekçede Konya'nın Ilgın ilçesinde bulunan terk edilmiş bir binanın kütüphaneye dönüştürülmesi istenmektedir (Konya'nın Ilgın..., 1924). 21 Temmuz 1926'da Başvekalet tarafından çıkarılan bir kararnamede Amasya'da bulunan ve daha önce bimarhane (tımarhane) olarak kullanılan binanın Hars Dairesi'nin isteği üzerine kütüphane olarak kullanılması kararlaştırılmıştır (Amasya'da daha..., 1926). Binaların kütüphane olarak kullanılması ve nakillerin yanı sıra bazı arazilerin de kütüphane yapılması için tahsis edildiği görülmektedir. 10 Ekim 1925'te Ankara Kız Lisesi'ne kütüphane binası eklenebilmesi için okul yakınında bulunan mezarlıkların istimlak edilerek okula bırakılması ve bu arazinin değer ve miktarını bildiricek iki bilirkişinin görevlendirilmesi ilgili bir kararname çıkarılmıştır (Ankara Kız..., 1925). Benzer bir uygulama ise, 31 Aralık 1930 tarihli bir kararnamede İstanbul'da Rumelihisarı'nda bulunan Robert Koleji'nin arazisinin bir bölümüne kütüphane kurulması uygun bulunmuştur 1941'de ise; İstanbul'da yaptırılacak bir kütüphane için gerekli arsanın Emlak Bankası aracılığıyla İstanbul Belediyesi'ne uygun bir bedelle devredilmesi kararlaştırılmıştır (Robert Koleji..., 1930; İstanbul'da..., 1941).

1923-1946 arası Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde bu tür kütüphane kurma/oluşturma çabalarının yanı sıra bazı ilginç olayların da olduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların başında kurulan/oluşturulan bu kütüphanelerde yetişmiş kütüphaneci sıkıntısının önemli bir sorun olduğudur. Uzman eleman sıkıntısı genellikle yazma eserler ve yeni uygulanacak sınıflama sistemleri konularına baş göstermektedir. Bu nedenle de yaş haddinden emeklilikleri gelmiş olan birçok kütüphane müdürü ve memuru 1925'ten

---

konulardaki eserleri çevirmekteydiler. Bu derneğin bünyesinde bu şekilde bir araya getirilmiş; tarih, arkeoloji, coğrafya, edebiyat, dil bilimi vb. alanlarda eserleri içeren önemli bir kütüphanesi de mevcuttur. Her ne kadar bu dernek, kendi azınlığı yararına çalışmalar yapmış olsa da 1933'te Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle derneğin kütüphanesi oluşturan tarih, coğrafya ve arkeoloji ile ilgili büyük kısmı (yaklaşık 50. 000 cilt) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne devredilmiştir. 1863'teki Beyoğlu yangınında derneğin binası da büyük hasar görmüş o ana kadar oluşturulan ve yaklaşık 2000 cilt eserden oluşan kütüphanesi de tamamen yanmıştır.

İtibaren kütüphanecilik eğitimi başlamış olmasına rağmen çıkarılan kararnamelerle görevlerine devam etmişlerdir. Bu uygulamalar genelde Ankara ve İstanbul'daki kütüphaneler için uygulanmıştır. Örneğin Darülfünun Kütüphanesi'ndeki sınıflama çalışmaları için bu kütüphanede çalışan ve yazma eserler konusunda deneyimi olan Ali Sabri Bey yerine görev yapacak uzman olmaması nedeniyle görevine bir yıl daha devam etmiştir. Ali Sabri Bey'in görevi 1930'da bir kere daha uzatılmıştır (Darülfünun Kütüphanesi..., 1927; Darülfünun kütüphane..., 1930). Benzer bir uygulama İstanbul Umumi Kütüphanesi (Beyazıt Devlet Kütüphanesi) memurlarından Ebulhayır için de üç defa olmak üzere uygulanmıştır.²⁹ Büyük şehirlerde olduğu gibi diğer Anadolu şehirlerinde de benzer sıkıntılar gözlemlenmektedir. Kastamonu Memleket Kütüphanesi'nde de bu tür görev süresi uzatma kararı alındığı görülmektedir. Bu kararnamede de yaş haddinden emekliliği gelen Kastamonu Memleket Kütüphanesi memuru Hafız Nuri'nin, bir yıl daha görevine devam etmesi istenmiştir (Kastamonu Memleket..., 1932).

Sözü edilen eleman sıkıntıları yaşanırken 1926 yılından itibaren başta Ankara ve İstanbul'daki kütüphaneler olmak üzere çeşitli şehirlerde sürdürülmekte olan sınıflama işlemleri için yeterli kadro ve bu kadrolara ait ödeneklerin titizlikle çıkartıldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra bazı Avrupalı uzmanların da getirdiği görülmektedir.

Dönemin siyasi gücünün kütüphanelere bakış açısını göstermesi açısından diğer ilginç olaylardan biri, dönemin cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938) yapmış olduğu kütüphane ziyareti diğeri, İsmet İnönü'nün üniversitelerin yeni öğretim yılında gereksinim duydukları kitapların biran önce alınması ile ilgili telgraflarıdır. Bu gezi ile ilgili Başvekil İsmet İnönü'ye çekilen telgrafta, 3 Şubat 1933'te Mustafa Kemal Atatürk İzmir gezisi sırasında Buca'daki İzmir Millî Kütüphanesi'ni de ziyaret etmiştir.³⁰ Diğer telgraf ise; dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün yine dönemin İstanbul Üniversitesi rektörü Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel ile yaptığı görüşmenin ardından Ankara'daki Maarif, Sıhhiye ve Maliye vekillerine, üniversitenin gereksinim duyduğu araç-gereç ve kitabın en kısa sürede alınmasını bildirdiği telgraftır.³¹

²⁹ Atanma yazıları için bkz.: "Yaş haddinden emekliliği gelen İstanbul Umumi Kütüphanesi memuru Ebu'lhayır'ın bir müddet daha görevine devam etmesi." DAGM. CADB. , 30. 04. 1930 tarih, 10. 24. . 4 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 2 fonuna kayıtlı belge; "Emekliliği gelen İstanbul Umumi Kütüphane Memuru Ebulhayır'ın bir yıldaha çalıştırılması." 07. 06. 1931 tarih, 30. 28. . 3 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 2 fonuna kayıtlı belge; "İstanbul Beyazıt Kütüphanesi Memuru Ebulhayır'ın emekliliğinin bir yıl ertelenmesi." DAGM. CADB. , 25. 06. 1932 tarih, 29. 47. . 15 yer no'lu ve 30. . 18. 1. 2 fonuna kayıtlı belge.

³⁰ Telgraf metni izin bkz.: Cumhurbaşkanı'nın İzmir-Buca'da bir gezinti yaparak Millî Kütüphane'yi ziyaret ettiğini bildiren 03. 02. 1933 tarihli ve 231 no'lu resmî telgraf. DAGM. CADB. , 03. 02. 1933 tarih, 2. 11. . 10 yer no'lu ve 30. . 10. 0. 0 fonuna kayıtlı belge.

³¹ Telgraf metni izin bkz.: Üniversitelerin yeni öğretim yılında ihtiyaç duydukları çeşitli araç-gereç ve kitapların biran evvel karşılanmasını isteyen İsmet İnönü'nün 06. 08. 1934 tarih ve 4155

Son olarak değinilmesi gereken olay ise; Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürlüğü tarafından 23 Ekim 1939'da yayımlanan “Umumi Kütüphane fihristlerinin hazırlanması” ile ilgili genelgedir. 10 maddelik genelgenin amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Umumi kütüphanelerimizin bundan yarım asır önce³² tertip ve tabettirilmiş olan fihristlerinin bugün ihtiyaca cevap vermekten uzak buldukları, bir kısmının mevcudu kalmadığı ve İstanbul dışındaki umumi kütüphanelerimizin de basılı fihristlerinin olmadığı malumdur. Vekillik bu eksikleri tamamlamak ve umumi kütüphanelerimizle müzelerimizde bulunan kitapları ilmi tetkikler yapacakların istifadesine en verimli bir şekilde hazır bulundurmaya gayesiyle umumi bütçeden idare edilen kütüphanelerimizle müze kütüphanelerimizin fihristlerini yeniden yaptırarak muntazam bir seri hâlinde bastırmağa karar vermiştir” (Umumi Kütüphane..., 1939: 59). Bu çalışmalar için bütçeden ödenek ayrılmış ve kadrolar için birçok yazışma yapılmıştır. Ancak tüm bu çalışmalara rağmen toplu bir katalog hazırlanamamıştır.

SONUÇ

1923-1946 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmiş olduğu tek partili siyasi yaşam sosyal birer kurum olan farklı türdeki kütüphaneleri de yakından etkilemiştir. Yeni cumhuriyetin yeni kurumları olan kütüphaneler, 1923-1939 yılları arası kendisini oluşturan beş temel unsuru (bina, kullanıcı, derme, personel ve bütçe) ile birlikte önemli değişimler geçirmiştir. Aslında kütüphaneler bu olaylardan aldığı etki ile toplumun ve devletin her kesimi ve kurumu ile de bağlantılı olduğu yani bir sosyal/kültürel/egitim-öğretim kurum olduğunu kanıtlamıştır. Çalışmada kullanılan tüm belgeler sözü edilen dönem içerisinde kütüphaneler ile ilgili yapılan çalışmaların hiç de küçümsenmeyecek kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Özellikle köy enstitüleri ve halkevleri bünyelerinde kurulan kütüphanelerin üzerinde daha fazla durulduğu bir

---

no'lu telgraf. DAGM. CADB. , 063. 08. 1934 tarih, 143. 26. . 4 yer no'lu ve 30. . 10. 0. 0 fonuna kayıtlı belge.

³² İstanbul'daki umumî kütüphaneler ile ilgili ilk fihrist çalışmaları 1884-1898 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma bünyesinde; Valide Cami, Esat Efendi Medresesi, Yeni Medrese, Mehmet Ağa Cami, Fatih, Kara Mustafa Paşa Medresesi, Musalla Medresesi, Hekimoğlu Cami, Kuyucu Murat, Amuca Hüseyin Paşa, Aşir Efendi, Atıf Efendi, Ayasofya, Beyazıt, Beşir Ağa, Eyüb Cami, Çelebi Abdullah Efendi, Çorlulu Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa, Damatzade Kazasker Mehmet Murat, Düğümlü Baba, Esat Efendi, Feyzullah Efendi, Şeyh Murat, Kalkandereli İsmail Ağa, Elhac (Hacı) Selim Ağa, Emir Hoca Kemankeş, Hacı Beşir Ağa, Halet Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa, Hüsrev Paşa, İsmihan Sultan, Karaçelebizade Hüsamettin, Laleli, Servili Medresesi, Mihrîşah Sultan, Ragıp Paşa, Selimiye, Süleymaniye, Veliyüddin, Yahya Efendi, Hamidiye, Kılıç Ali Paşa, Mahmut Paşa Medresesi, Nuruosmaniye, Köprülü ve Yeni Cami kütüphanelerinin katalogları da hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Bu kütüphanelerin bazılarının dermeleri daha önceden diğer kütüphanelerinki ile birleştirilmiştir. O nedenle burada 47 kütüphane ismi geçmektedir. Gerçek sayı özel kütüphane dermelerinin de yer aldığı 40 katalog içerisinde 75 kütüphanedir (dermedir).

gerçektir. Dönemin siyasi yapısının kütüphaneler aracılığıyla ortaya koyduğu iki temel sonuç vardır; bunlardan ilki Türk ulusunun 1923'e kadar üretmiş olduğu bilgi ve kültür varlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması, diğeri ise; eğitim-öğretim kurumları bünyesinde açılan kütüphanelerle eğitime, kültürlenmeye ve bilginin toplumsallaşmasına katkıda bulunmaktır. Kütüphaneler için 1939-1945 arası ise; kütüphanelerin kurulması ve/veya oluşturulması ile ilgili çalışmaların azaldığı, daha çok sınıflama işlemlerinin yürütüldüğü ve halkevleri kütüphanelerinin de bu dönem içerisinde önemli gelişmeler gösterdiği görülmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'ndan alınan tüm bu belgelerde kütüphanelerin resmi işlemlerde nasıl ele alındığı ve gösterilen ilgi irdelenmek istenmiştir. Bu belgelerden yola çıkılarak eski bir geleneğin devam ettirildiği ve kütüphanelerin her zaman gereken ilgiyi gördüğü söylenebilmektedir. Ayrıca bu dönemde kütüphanecilik bir meslek ve bilim dalı olarak gelişme göstermiş, kendini ilerleyen yıllarda daha da ön plana çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

1340 (1924) Tarihli Orta ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl. (1927). İstanbul: Maarif Vekaleti.

Acaroğlu, M. Türker. (1953). "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunumuz". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 2 (2): 125-138.

Alpay, Meral. (1976). *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

"Amasya'da daha önce tumarhane olarak kullanılan binanın Genel Kütüphane olarak kullanılması." (1926). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 1. /19. 43. . 13, 21. 07. 1926.

"Ankara Kız Lisesi'ne kütüphane olmak üzere istimlak edilecek mezarlıkların miktarını ve değerini belirleyecek 2 kişinin seçimi hakkındaki yazıya cevap verildiği." (1925). DAGM. CADB. , 30. . 10. 0. 0. /193. 321. . 3, 10. 10. 1925.

"Ayniyat memuru bulunan ve bu işlerde öğretmenlerle müşterek görevi olmayan lise, öğretmen ve ortaokulların katip, hesap ve ambar memuru ile kütüphane memurlarına 6036 sayılı Kararnamenin uygulanmaması." (1928). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 1. /28. 19. . 9, 01. 04. 1928

"Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu". (1934). *T. C. Resmi Gazete* (2741, 21. 06. 1934).

"Beyoğlu'nda Cumhuriyet Halk Fırkası'na merkez olan Rum Silloğu binasındaki mevcut kitapların Ankara Şehir Kütüphanesi'ne verilmek üzere Maarif Vekaleti'ne tahsisi." (1925). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 1/14. 35. . 2, 02. 06. 1925.

CHF Programı: Fırkanın Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Olunmuştur. (1931). İstanbul: Devlet Matbaası.

CHP Büyük Kurultayının Tetkikine Sunulan Program Taslağı. (1935). Ankara: [yayl. y.].

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Taslak ve Program Komisyonunca Hazırlanan Onanan Program Taslağı. (1935). Ankara: [yayl. y.].

CHP Programı. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.

“Cumhurbaşkanının İzmir-Buca’da bir gezinti yaparak Millî Kütüphane’yi ziyaret ettiğini bildiren telgraf.” (1933). DAGM. CADB. , 30. . 10. 0. 0/2. 11. . 10, 03. 02. 1933.

“Darülfünun Kütüphanesi memurlarından Ali Sabri Bey’in, yazma kitapların tasnifinde uzman eleman olması sebebiyle, yaş haddine bakılmaksızın görevine devamının sağlanması.” (1927). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 1. /26. 64. . 3, 20. 11. 1927.

“Darülfünun kütüphane memuru Sabri Bey’in görevine bir yıl daha devam etmesi.” (1930). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 2. /13. 55. . 19, 10. 08. 1930.

Dewey, John. (1939). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor.* İstanbul: Devlet Matbaası.

“Darülfünun Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat fakülteleri, Eczacı ve Dişçi mektepleri ile kütüphanesi için lüzumlu olan eşya ve malzemenin satın alınması”. (1930). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 2. /10. 30. . 19, 14. 05. 1930.

“Emekliliği gelen İstanbul Umumi Kütüphane Memuru Ebülhayır’ın bir yıldaha çalıştırılması.” (1931). 30. . 18. 1. 2. /30. 28. . 3, 07. 06. 1931.

Erdem, Tarhan. (2007). “Kapatıldıktan 55 Yıl Sonra Halkevleri”. *Radikal Gazetesi* (19. 02. 2007).

Erdem, Tarhan. (1957). “Halkevleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kuruluşunun Hayatı”. *Vazife* 2 (15): 242-252.

Ergin, Osman. (1943). *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla* c. 5. İstanbul: Osmanbey Matbaası.

“Eski vakıf kütüphanelerinin Maarif Vekaleti’ne, bunlara ait ödeneğin de maliye vekaleti’ne devri; kütüphanecilerin görevlerinde kalabilmeleri için de düşünülmemeyen giderlerden ödenek ayrılması”. (1924). DAGM. CADB. 30. . 18. 1. 1/10. 38. . 4, 06. 08. 1924.

Genelge. (1940). Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü (01. 07. 1940, 435).

Gökman, Muzaffer. (1952). “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hatıra”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 1 (2): 111-114.

“Günlük gazete ve risalelerle, neşredilecek kitaplar için derleme usulünün tabiki hakkında kanun tasarısı.” (1926). DAGM. CADB. 30. . 18. 1. 1/18. 20. . 5, 16. 03. 1926.

“Halkevleri kütüphanelerinin tanzimi”. (1934). DAGM. CADB. 490. . 1. 0. 0/2. 9. . 6, 12. 04. 1934.

“Halkevleri kütüphanelerinin düzenlenmesi”. (1936). DAGM. CADB. 490. . 1. 0. 0/3. 12. . 34, 21. 04. 1936.

“Halkevleri kütüphanelerinin çalışma şeklini gösteren tamim”. (1938). DAGM. CADB. 490. . 1. 0. 0/4. 19. . 55, 06. 12. 1938.

Halkevleri Talimatnamesi. (1932). Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.

“John Dewey’in Maarifle İlgili Raporunun Kütüphaneler Bölümü”. (1925). *Maarif Vekaleti Mecmuası* (2): 5-6.

İlkokul Programı 1926-1961. (1962). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Köy Enstitülerinin Eğitim ve Öğretimle İlgili İşleri Hakkında 435 Sayılı Genelge. (1940). *Maarif Vekaleti Tebliğler Dergisi* (1 Temmuz 1940) 2 (77): 243.

İstanbul Darülfünun Kütüphanesi Talimatnamesi. (1926). İstanbul: Yeni Matbaa.

“İstanbul Beyazıt Kütüphanesi Memuru Ebülhayır’ın emekliliğinin bir yıl ertelenmesi.” (1932). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 2. /29. 47. . 15, 25. 06. 1932.

“İstanbul’da yaptırılacak kütüphane için arsanın Emlak bankasından belediyeye uygun bir bedelle devir edilmesi isteği.” (1941). DAGM. CADB. , 30. . 10. 0. 0. /144. 31. . 10, 01. 11. 1941.

“İstanbul’dan nakledilecek Sillogog ve Esad Efendi kütüphaneleri ile müzesinin Kurşunlu Camii ile Hacı Bayram Camii avlusundaki kütüphaneye konulması.” (1925). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 2. /15. 63. . 9/, 27. 09. 1925.

Kahraman, Seyit. (2006). *Evkaf-ı Hümayun Nezareti.* İstanbul: Kitabevi.

“Konya’nın Ilgın kazasında bulunan terk edilmiş binanın kütüphane olarak kullanılması.” (1924). DAGM. CADB. , 30. . 10. 0. 0. /144. 30. . 10, 17. 06. 1924.

“Köy enstitüleri kurulması”. (1940). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 2/90. 23. . 3, 05. 03. 1940.

Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri. (1990). Ankara: Eğit-Der Yayınları.

Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi. (1927). İstanbul: Maarif Vekaleti.

Maarif İstatistikleri 1933-1934: Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği. (1935). İstanbul, Devlet Matbaası.

Maarif İstatistikleri No. 26, 1923-1932. (1933). İstanbul: Devlet Matbaası.

“*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*”. (1869). DAGM. OADB. , Y. . EE. . 112/6, 24 Cemazi’ül-evvel 1286 (1 Eylül 1869).

“*Maarife bağlı kütüphanelerin vakıflara devredilmesi nedeniyle teftiş ve idaresi masraflarına karşılık Evkafl Bütçesi’ne konan tahsisatın sarfına dair layiha.*” (1912). DAGM. OADB. 227/65, MV. (Meclis-i Vala), 15 Rebiülahir 1330 (3 Nisan 1912).

Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi.* Haz: Taceddin Kayaoğlu. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

“*Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi’nden kütüphaneler faslına aktarma yapılması.*” (1927). DAGM. CADB. , 30. . 10. 0. 0/20. 115. . 7, 20. 01. 1927.

“*Mülga Şeriyeye Vekaleti’ne ait kütüphanenin Darülfünun’a devredilmesi.*” DAGM. CADB. 144. 30. 8/30. 10. 0. 0. , 19. 03. 1924.

“*Ordu ilinde açılan kütüphane*”. (1926). DAGM. CADB. 30. . 10. 0. 0/144. 30. . 15, 11. 10. 1926.

Resmi Ceride III. (1925). Ankara: Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü. (19 Kanun-ı Evvel 1341 - 19 Aralık 1925).

“*Robert Koleji arazisinde kütüphane binası inşasına izin verilmesi.*” (1930). DAGM. CADB. 30. . 18. 1. 2/16. 84. . 10, 30. 11. 1930.

“*Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından kurulan Millî Kütüphane’nin giderlerini karşılamak üzere 250 dönüm hazine arazisinin temliki.*” (1926). 30. . 18. 1. 1. /3002/146-23, 10. 01. 1926.

Soysal, Özer. (1998). *Türk Kütüphaneciliği: Geleneksel Yapı’dan Yeniden Yapılanış’a.* Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.

“*Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Maarif Vek. hazı.*” (1925). DAGM. CADB. , 30. . 18. 1. 1/15. 55. . 8, 26. 08. 1925.

“*Tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyanın koruma altına alınması*”. (1925). DAGM. CADB. , 51. . 0. 0. 0/2. 6. . 7 11. 10. 1925.

“Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”, *T. C. Resmi Gazete* (13. 12. 1925, 243).

“Tevhid-i Tedrisat Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete* (06. 03. 1924, 63).

Tonguç, İsmail Hakkı. (1976). *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*. İstanbul.

“Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” *T. C. Resmi Gazete* (1030, 3. 11. 1928).

Türkiye Kütüphaneleri Rehberi. (1957). Ankara: Millî Kütüphane.

“Umumi Kütüphane fihristlerinin tanzimi hakkında tamim.” (1939). *Maarif Vekaleti Tebliğler Dergisi* 2 (23 Birinciteşrin 1939, 43): 59.

“Üniversitelerin yeni öğretim yılında ihtiyaç duydukları çeşitli araç-gereç ve kitapların biran evvel karşılanmasını isteyen İsmet İnönü'nün telgrafı.” (1934). *DAGM. CADB.* , 30. . 10. 0. 0/143. 26. . 4, 06. 08. 1934.

“Vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesi.” (1925). *DAGM. CADB.* , 51. . 0. 0. 0/13. 110. . 16, 29. 06. 1925.

“Yaş haddinden emekliliği gelen İstanbul Umumi Kütüphanesi memuru Ebu'lhayır'ın bir müddet daha görevine devam etmesi.” (1930). *DAGM. CADB.* , 30. . 18. 1. 2. /10. 24. . 4, 30. 04. 1930.

“Yaş haddinden emekliliği gelen Kastamonu Memleket Kütüphanesi memuru Hafız Nuri'nin, bir yıl daha göreve devamı.” (1932). *DAGM. CADB.* , 30. . 18. 1. 2. /32. 78. . 7, 19. 12. 1932.

“Yıldız Kütüphanesi'nin daha faydalı olabilmesi için Darülfünun Kütüphanesi'ne devri.” (1924). *DAGM. CADB.* 30. . 18. 1. 1/10. 28. . 2. , 01. 06. 1924.

“Yıldız Kütüphanesi'nin eşya ve mefruşatı ile birlikte Darülfünun'a devri.” (1924). *DAGM. CADB.* 30. . 18. 1. 1. /11. 43. . 3, 10. 09. 1924.

“Ziraat Enstitüsü ve şubeleri için Avrupa'ya sipariş edilmiş olan alet, tedris vasıtaları makine, kitap ve kütüphane malzemesinin kontenjan harici memlekete sokulması.” (1933). *DAGM. CADB.* 30. . 18. 1. 1. /39. 65. . 17, 18. 09. 1933.

KISALTMALAR LİSTESİ

DAGM: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CADB: Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

OADB: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

YEE: Yıldız Esas Evrakı

MAKEDONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN TÜRKÇE YAZMA ESERLER ÜZERİNE

AYDEMİR, Yaşar*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Bildirimiz, Makedonya Kütüphanelerinde bulunan Türkçe el yazması eserlerin genel bir tanıtımını konu almaktadır.

Makedonya'nın değişik şehirlerinde bulunan kütüphane ve arşivlerde 1231 Türkçe el yazması eser bulunmaktadır. Çalışmamızda bu eserlerin alt dalları ile birlikte farklı disiplinlere göre dağılımı ele alınacak ve Makedonya kütüphanelerinde bulunan Türkçe yazma eserlerin saklama koşulları ile eserlerin bilim âlemine sunulması hususunda yapılması gerekenlere dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Ohri, Manastır, İslam Birliği Kütüphanesi, Üsküp Devlet Arşivi.

GİRİŞ

Balkanlar, coğrafi konumu ve değişik dinlerden, kültürlerden ve ırklardan halkları ile tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün de aynı önemini muhafaza etmektedir. Dünya tarihi ve kültüründe etkin olduğu kadar Türk tarihi ve Türk kültürü açısından da son derece önemli bir bölgedir. Bugün irili ufaklı devletçiklere bölünmüş olan Balkanlar hâlâ büyük bir imparatorluğun; Osmanlı medeniyetinin izlerini taşımaktadır.

Osmanlı yönetim geleneğinin, devleti temsil eden zevatın etrafında kültürün taşıyıcısı olan sanatçılara yer vermesi, belli şehirleri kültür merkezi hâline getirmiştir. Balkanlarda da neredeyse her bir şehir bir kültür merkezi hâline gelmiştir. Âşık Çelebi'nin "Prizren'de çocuk doğsa adından önce mahlasın koyarlar", "Priştine'de çocuk doğsa diviti belinde doğar." (Kılıç, 1994: 482; İsen, 1997: 144-45) ifadeleri bölgedeki kültürel ortamın zenginliğini göstermesi açısından önemlidir.

1392 yılında Yıldırım Bâyezid döneminde Türk yönetimine giren ve 20. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluk bünyesinde kalan Makedonya'nın kültürel varlığımız bakımından büyük bir önemi vardır. Her taşına Osmanlı medeniyetinin ruhu sinmiş olan Makedonya, taşınır taşınmaz birçok kültürel

---

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. e-posta: yasaraydemir@yahoo.com; aydemir@gazi.edu.tr

mirasa da ev sahipliği yapmaktadır. Makedonya, kültürel ve bilimsel hayatın canlılığının göstergesi el yazması nadir eserler açısından da zengin bir ülkedir.

Tebliğimize konu olan Türkçe el yazması nadir eserler Makedonya'nın belli merkezlerinde toplanmıştır. Bunların başında aynı zamanda başkent unvanını da taşıyan Üsküp gelir. Ülke çapındaki el yazması eserlerin büyük bir kısmı bu şehirdeki Üniversite kütüphanesi olarak da bilinen Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Makedonya genelinde tespit edebildiğimiz 1231 el yazması Türkçe eserin 998'i bu kütüphanenin koleksiyonlarında bulunmaktadır. Bunlardan MST I koleksiyonunda 4, MST II koleksiyonunda 468, OMCT I koleksiyonunda 166, OMCT II koleksiyonunda 264, OMCT III koleksiyonunda 96 eser mevcuttur. Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi'ndeki 104, Makedonya Devlet Arşivindeki 20 eser bu sayıya dâhil edilince Türkçe yazmaların büyük bir bölümünün Üsküp'te bulunduğu görülecektir. Geri kalan eserlerden 104'ü Ohri Devlet Arşivi'nde, 5'i de Manastır Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Makedonya kütüphanelerinde bulunan el yazması Türkçe eserlerin buldukları koleksiyonlar, eserlerin değişik bilim dallarına göre tasnifi ve koleksiyonların fizikî şartlarına dair bilgilere geçmeden önce, çalışmamızda eserlerin oluşturduğu gruplamaya ilişkin bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Kütüphanelerde bulunan eserleri ayrıntılı olarak kesin bir ifade ile bir gruba dahil etmek hayli zordur. İlahiyat alanına giren bir eserin estetik değeri dikkate alınarak aynı zamanda edebiyat grubuna girmesi mümkündür. Aynı şekilde tasavvuf grubuna giren bir eserin aynı zamanda hem ilahiyata hem halk kitapları grubuna hem de edebiyat alanına girmesi olasıdır. Biz gruplandırma yaparken bu zorlukların bilincinde idik. Kabaca bir tasnifle mümkün olduğu kadar estetik değeri ağır basan eserleri edebiyat grubuna alırken muhteva açısından belli bir bilim dalına ağırlık veren eserleri de ilgili başlıklar altında topladık. Buna rağmen tereddüt ettiğimiz eserler varsa bunları “Diğer” başlığı altında bir araya getirdik. Özellikle mecmualarda karşılaştığımız birden fazla konuya giren, tasavvufî, dinî, tarihî ve estetik ürünleri içinde barındıran eserleri de “Karışık” grubu içerisinde değerlendirdik. Farklı disiplinlerdeki eser sayısını verirken zaman zaman da o disiplinle ilgili dikkat çekici sayıda eser varsa onlara işaret etmeye çalıştık. Şüphesiz en sağlıklı olanı, adı geçen koleksiyonların katalogunun ortaya konması ve taramanın oradan yapılmasıdır. Biz tebliğimizde yaptığımız kaba bir tasnifle Makedonya'da bulunan Türkçe el yazması eserlerin zenginliğine dikkat çekmeye çalıştık. Konuyla ilgili çalışmamızın basıldığını da buradan ifade etmek isterim (Aydemir-Hayber, 2007: VI+610).

Makedonya Arşiv ve Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazma Eser Koleksiyonları

1. Makedonya Devlet Arşivi Kütüphanesi

Makedonya Devlet Arşivi kütüphanesinde biri fetva 11'i ilahiyat, 3'ü edebiyat, 1'i sözlük, 1'i astroloji, 2'si tasavvuf, 1'i mantık ve diğeri de karışık olmak üzere toplam 20 eser yer almaktadır.

Karton kutular içerisinde Arapça ve Farsça olanlarla birlikte saklanan eserlerin tasnifi ve katalog bilgileri tarafımızdan yapılmış ve kütüphane yönetimi de bu tasnife uyararak eserleri ayrı kutulara koymuştur.

2. Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi

Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi adından da anlaşılacağı üzere bir fakülte kütüphanesidir. Çalışma yaptığımız 2003 yılında henüz yeni bir fakülte ve buna bağlı bir kütüphane olması hasebiyle yazma eserler üzerine bir çalışma yapılmamıştı. Buradaki Türkçe el yazması eserler kütüphane yönetiminin destekleri ile diğeri Arap harfli yazma ve basmalardan ayrılmış ve numara verilerek fişlenmiştir (Aydemir-Hayber: 2004: 157-189).

Bu koleksiyon, 2'si tefsir, 6'sı fetva-vaaz, 8'i mecmua, 6'sı Birgivi Vasiyetnamesi, 3'ü ilmihal olmak üzere 40'i ilahiyat; 2'si tarih; 3 mecmua, altı Muhammediye nüshasının dikkat çektiği 22'si edebiyat; 4'ü sözlük, 2'si tıp, 1'i Debre Mahkeme Zabıt Kayıtlarını içine alan 9 hukuk, 4'ü tasavvuf, 3'ü sarf-nahiv, altısı gruplanamayan, 13'ü de çoğu manzum-mensur mecmuaların oluşturduğu eserleri içine almaktadır.

Adı geçen kütüphanedeki eserlerin korunma şartlarının diğeri kütüphane ve arşivlerdeki eserlerden daha iyi olduğunu söylemek yerinde olur.

3. Makedonya Millî Kütüphanesi Manuscript Turks I Koleksiyonu

Bu koleksiyonda bulunan 4 eserin 2'si ilahiyat, mecmualardan oluşan 2'si de edebiyat alanına giren eserlerdir.

4. Makedonya Millî Kütüphanesi Manuscript Turks II Koleksiyonu

Bu koleksiyon hem Üsküp Millî Kütüphanesinin hem de Makedonya'da yazma eser bulunduran koleksiyonların en hacimlisidir. Toplamda 468 el yazması Türkçe eser barındırmaktadır. 468 yazmadan 132'si ilahiyat, 7'si tarih, 180'i edebiyat, 3'ü felsefe, 8'i tıp, 10'u tabirname, 30'u tasavvuf, 26'sı hukuk, 26'sı sözlük, 10'u astroloji, 2'si coğrafya, 24'ü diğeri başlığı altında, 5'i fal, 5'i sarf-nahiv, 2'si de karışık grubuna girmektedir.

İlahiyat başlığı altındaki 107 eserden dördü akaid, 6'sı tefsir, 25'i fetva, ondan fazlası ilmihal, 20'si birden fazla eseri içinde barındıran 25 mecmua,

10'u Birgivî Vasiyetnamesi şerhi olmak üzere 12'si şerhtir. Edebiyat başlığı altında gruplanan 180 eserden 16'sı divan, 23'ü Hamzaname ciltleri, 39'u mecmua, yedisi mevlid ve 21'i şerhtir. Tasavvuf konulu 30 eserin 12'si mecmuadır. Hukuk başlığı altındaki 26 eserin altısı mecmuadır. 26 sözlükten yarısı Tuhfe-i Şâhidî nüshasıdır. Divanlar arasında Azbî, Bahrî, Şerîf, Hevâyî, Nesîmî, Rûhî, Fizâhî, Nâbî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Şâkir, Zuhûrî, İbrahim Hakkî, Zâtî gibi şairlerin divanı bulunmaktadır.

5. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks I Koleksiyonu

Adı geçen koleksiyonda 166 Türkçe el yazması eser tespit edilmiştir. Bunlardan 65'i ilahiyat, 60'ı edebiyat, 7'si sözlük, 2'si tıp, 3'ü astroloji, 1'i halk kitapları, 1'i hukuk, 14'ü tasavvuf, 2'si sarf-nahiv, 5'i diğer, 1'i veterinerlik, 4'ü de karışık grubuna dâhil ettiğimiz eserlerden oluşmaktadır.

Bu koleksiyonun İlahiyat başlığı altındaki 65 eserden 3'ü akaid, biri tefsir, ikisi vaaz, 17'si mecmua olup 9'u dua mecmuasıdır. 7 ilmihal, 5'i Birgivî'nin Vasiyetname Şerhi olmak üzere 6 şerh yer alır. Edebiyat konulu 60 eserden 41'i cönktür. Cönklerde, çoğu mutasavvif şair olmak kaydıyla, birçok divan şairine ait şiir mevcuttur. Bu grupta 10 mecmua ile Remzî ve Fehîmî'ye ait iki de divan yer alır. Bu koleksiyondaki yedi sözlükten 2'si Tuhfe-i Şâhidî'dir. Tasavvufî eserlerin 8'i mecmualardan oluşur.

6. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks II Koleksiyonu

OMCT II Koleksiyonunda 82'si ilahiyat, 5'i tarih, 65'i edebiyat, 17'si sözlük, 6'sı tıp, 2'si astroloji, 5'i halk kitapları, 14'ü hukuk, 23'ü tasavvuf, 1'i sarf-nahiv, 25'i diğer, 19'u karışık grubuna giren 264 eser bulunmaktadır.

İlahiyat başlığı altında 3 akaid, 2 tefsir, 7 ilmihal, 18 mecmua, 7'si vasiyetname şerhi olmak üzere 9 şerh, ayrıca 8 vasiyetname, 10'u fetva; edebiyat başlığı altında 7 divan, 9 mecmua, 8 mevlid, 7 Muhammediye, 2'si Muhammediye şerhi olmak üzere 5 şerh bulunmaktadır. Divanlardan 2'si Nakşî, 2'si Niyazî-i Mısırî'ye, diğerleri de Şevkî, Nâbî ve Vîrânî'ye aittir. Bu koleksiyonda bulunan sözlüklerden 5'i **Ahterî-i Kebîr**, 8'i de **Tuhfe-i Şâhidî** ve şerhleri olarak dikkati çeker. Hukuk başlığı altında bulunan eserlerden 6'sı mecmuadır. Yine tasavvuf bahsinde 12, diğer bahsinde 7 ve karışık bahsinde de 19 mecmua bulunmaktadır.

7. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks III Koleksiyonu

Bu koleksiyondaki eserlerin 40'ı ilahiyat, dördü tarih, 38'i edebiyat, 5'i sözlük, 2'si tıp, 12'i halk kitabı, 1'i hukuk, 1'i tasavvuf, 3'ü diğer, 1'i ziraat grubuna girer. Toplamda 96 el yazması Türkçe eser bulunmaktadır.

İlahiyat grubu ikisi şerh, altısı İmadu'l-İslam isimli eser, 21'i fetva, 5'i tefsirden oluşmaktadır. Edebiyat bahsinde 27 Muhammediye yazması dikkati çekmektedir. **Sultan Selim'in Divanı Şerhi** ile **Virânî Baba Divanı**, Garipname, **Hadikatü's-Süedâ** ve **İskendername** de bu grubun dikkate değer eserlerindedir. Sözlüklerin üçü **Ahterî-i Kebîr**, biri **Vankulu Lügatı**, diğeri **Tercümânu's-Sihâh**'tır. **Câmiü't-Tevârih**, **Târih-i Resûlullah**, **Târih-i Taberî**, **Tevârih-i Âl-i Osman** bu koleksiyonun tarih grubunu oluşturur.

Makedonya Millî Kütüphanesi'nde yer alan koleksiyonların bir kısmının kütüphane kataloğu yapılmıştır. Ancak bunların sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kütüphane fişlerinde yer alıp da istenildiğinde farklı eser gelmesi veya adı geçen eserin yerinde olmaması veya bulunamaması çok sık karşılaşılan bir durumdur. Kısmen Osmanlı Türkçesi bilen kütüphane görevlisinin emekli oluşu ve yerinin Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça bilen bir uzman tarafından doldurulmaması bu eserlere ulaşmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Buradaki eserlerin bir kısmı çelik raflarda saklanmakta, bir kısmı ise hâlâ yığın hâlinde kurtarılıp okuyucunun hizmetine sunulmayı beklemektedir. Her yıl özel ellerde bulunan eserlerin bu kütüphaneye toplanması buradaki iş yoğunluğunu artırmakta, konusuna hâkim bir uzmanın ilgisini beklemektedir.

8. Ohri Devlet Arşivi Koleksiyonu

Ohri Devlet Arşivi'nde 36'sı ilahiyat, biri tarih, 27'si edebiyat, 6'sı sözlük, 4'ü hukuk, 3'ü tıp, 6'sı astroloji, 6'sı tasavvuf, 2'si halk kitabı, 8'i diğer, 4'ü karışık ve 3'ü sarf-nahiv kitabı olmak üzere toplam 105 eser bulunmaktadır.

İlahiyattaki eserlerin 8'i mecmua, 1'i tefsir, 8'i fetva, 4'ü ilmihal, 4'ü Birgivi'nin Vasiyetname'si ve Şerhi'dir. Edebiyatta, Bâkî ve Ahmed Paşa'nın divanı ile dokuz mecmua, 2 mevlid dikkati çekmektedir. Astroloji konusunda da 4 mecmua bulunmaktadır.

Ohri Devlet Arşivi'nde bulunan eserler üzerinde arşiv yetkililerince yapılmış herhangi bir çalışma yoktur. Eserler, kolilere gelişigüzel doldurulmuştur. Arşivde bu eserlerin herhangi bir kaydı da bulunmamaktadır. Eserlerin tamamı gelişigüzel atılmış koliler içerisinde. Arapça, Farsça, Türkçe, hatta Makedonca el yazması ve matbu eserler aynı kutularda yer almış, herhangi bir tasnife tâbi tutulmamıştır. Göl kenarında olan Ohri şehrinin arşivinde gerekli önlemler alınmadığı için eserlerin bir kısmı nemden ciddî olarak etkilenmiş, kâğıdı birbirine yapışmış, mürekkebi dağılmış durumdadır. 2004 yılı yazındaki çalışmalarımızda önce matbu ve el yazması Arap harfli eserler ayıklanmış, sonra Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları ayrılarak farklı kutulara konmaları sağlanmıştır. Katalog için üzerinde çalışılan buradaki Türkçe el yazmalarına geçici birer numara verilerek ötekilerden ayrılmaları sağlanmıştır (Aydemir-Hayber, 2007: 341-386).

9. Manastır Müzesi Koleksiyonu

Bu koleksiyonda 3'ü ilahiyat, 1'i tıp, 1'i de karışık olmak üzere 5 eser bulunmaktadır. İlahiyata ait **Duâ Mecmuası**, **Kitâb-ı Kırk Suâl**, **Mecmua-i Resâil**; Tıp alanına ait **Mecmua-yı Şifânâme**; Karışık başlığına da **Mecmua-i Resâil ve Eş'âr** adlı eser girmektedir.

Atatürk'e ait bir bölümün de bulunduğu bu müzede, beklenen sayıda Türkçe el yazması eser bulunamamıştır. Önceki kayıtlarda Manastır Müzesi'nde gösterilen kimi eserlerin bulunamayışı ve Makedonya Millî Kütüphanesi'ndeki bazı eserlerin üzerinde Manastır Müzesi mührü bulunması, eserlerin merkeze toplandığı intibamı veriyor.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda ayrıntılarıyla gösterilen Makedonya kütüphane ve arşivlerindeki dokuz koleksiyonda 1231 eser yer almaktadır. Genel bir gruplama ile bu eserlerin 375'i ilahiyat, 339'u edebiyat, 80 kadarı tasavvuf, 66'sı sözlük, 55 kadarı hukuk, 23'ü tıp, 19'u tarih alanına girmektedir. Karışık ve diğer gruplarındaki eserlerin büyük bir kısmının edebiyat alanına giren eserler olduğu dikkate alındığında edebiyat ve ilahiyat alanlarının başa baş geldiği görülecektir.

Kitaplar, bizim bilimsel, kültürel ve toplumsal hafızalarımızdır. Makedonya arşiv ve kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz Türkçe el yazması 1231 nadir esere, her biri en az Türkçe el yazması eserlerin sayısı kadar olan Arapça ve Farsça eserler ile özel ellerde bulunan eserler ilave edildiğinde rakamın birkaç katına çıkacağı ortadadır. Makedonya'da bulunan eserlerin bir kısmının dünyada tek nüsha olduğu göz önüne alınırsa meselenin ehemmiyeti kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Buradan hareketle;

– Atalarımızdan bize miras kalan, hatta dünya mirası kabul edilen bu eserlerin bir an önce sıhhatli bir envanterinin çıkarılması elzem görünmektedir. İlgili sahaların bilim adamlarının katkılarıyla Arapça ve Farsça eserlerin de katalogu hazırlanmalıdır.

– El yazması eserlerin sıhhatli ortamlarda saklanması hem uzman hem de fizikî mekân ve malzeme gerektirmektedir. Bugünkü hâliyle Makedonya devlet makamları ve kütüphane yönetimlerinin bunun üstesinden gelmesi ve buraya kaynak ayırması mümkün görünmemektedir. Kültür Bakanlığı veya TİKA kanalıyla bir süreliğine de olsa uzman veya uzmanlar görevlendirilmesi ve fizikî imkânlarının desteklenmesi isabetli olacaktır. Uzman görevlendirilmesi yapılmıyorsa, konuyla ilgili uzmanlaşmış Makedon vatandaşı bir soydaşımızın burada görevlendirilmesi sağlanabilir.

– Aynı durum Makedonya Devlet Arşivlerine bağlı kütüphaneler için de geçerlidir. Arşivlerle ilgili iki devlet arasında bir protokolün olduğunu bilmemize ve bu durumu Makedon makamlarına iletmemize rağmen, özellikle

Ohri Devlet Arşivindeki eserlerin baş ve sonlarının kopyasına bile müsamaha gösterilmemiş, her bir kopya için astronomik rakamlar istenmiştir. Buradaki pürüzün Devlet Arşivleri nezdinde çözülebileceğine inanıyoruz.

– Envanteri çıkarılan eserlerin bir sonraki aşamada değişik nedenlerle tahrip olmuş, bozulmuş olanlarının bakımı yapılmalıdır. Bunun için yetkili mercilerce Makedonya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunularak konuyla ilgili uzman görevlendirilmesi yapılarak eserlerin bakım ve tamiri yoluna gidilmelidir.

– Gelişen teknolojik imkânlardan istifade ile buradaki eserlerin dijital ortama aktarılarak arşivlenmesi, araştırmacı ve okuyucuların hizmetine sunulması mümkündür.

– Bu kütüphane ve arşivlerden ikili ilişkiler dışında neredeyse kitap kopyası almak imkânsız gibidir. Arşiv ve kütüphaneler arasındaki kitap alış-veriş ağı geliştirilmeli, Makedonya nezdinde kurulan ilişkilerin sürekliliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi, Meşâiru's-Şuarâ, İnceleme Tenkitli Metin**, GÜSBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

Mustafa İsen, *Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, “*Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi Katalogu*” **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı**, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. , Ankara 2004, s. 157-189.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, “*Makedonya Ohri Arşivi Türkçe Yazmalar Katalogu*”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Bahar 2007, S. : 41, s. 341-386.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Katalogu**, Ankara 2007.

YABANCI PAZARLARA GİRMEK VE BÜYÜMEK İÇİN, TEKNOLOJİ TRANSFERİ AÇISINDAN KURUMSAL BİLGİ/KNOW-HOW'IN ÖNEMİ

BAYRAKTAR, Berat Bir
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Bilgi kurumlar için önemli bir girdi ya da kaynak olarak görülmekle birlikte, günümüzde aynı zamanda ticari bir faktör olarak da yer almaktadır. Çeşitli sektörlerde hizmet veren firmalar, geçmişten günümüze edindikleri tecrübeleri ve bilgi birikimlerini, hizmet verdikleri alanlarda rakiplerine karşı “kalite, tecrübe, birikim” farklılıklarıyla ortaya koyarak pazarlama silahı olarak kullanılmaktadırlar. Aslında tüm bu bilgi birikimi ve tecrübelerin tamamı “Know-How” konseptini oluşturmaktadır.

Artık bilgiyi üreten ve kullanan toplumlar, bilimsel, siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda güçlü olabilmektedirler ve sahip oldukları bilgi birikimlerini diğer toplumlara pazarlamaktadırlar. Bu sayede ülkeler arasında “teknoloji transferleri” ortaya çıkmaktadır. “Know-How” konsepti içindeki en önemli bileşenlerden biri de, teknoloji transferidir. Teknoloji transferi, gelişmiş ülkelerin ürettikleri teknolojilerini az gelişmiş veya gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerine götürerek adapte etmeleridir. Bu, diğer bir anlamda teknoloji danışmanlığını da kapsamaktadır. Yeni üretilen ve sürekli geliştirilen teknolojiler neticesinde ülkelerin verimliliğinin arttığı ve hızla büyümeye başladığı gerçeği artık çok iyi bilinmektedir. Teknolojilerin üretilmesinde kullanılan teorik ve pratik teknikler ve makinalar için büyük bir bölümünü oluşturur ve aslında işin elle tutulur en somut kısmıdır. Fakat arka planda “bilgi birikimi” yani “know-how” vardır.

Birçok ülkedeki yabancı sermaye yatırımları, teknolojik bilgilerin, bilgi birikimlerinin ve yeni fikirlerin hızla yayılmasına ve “know-how”ın paylaşılmasına vesile olmuştur. Okullarda üretilen teorilerin de sanayi ve teknoloji alanında kullanılabilmesi, ülkeleri bilgi üreten ve “know-how” sahibi olan konuma taşıyabilir. Artık birçok firma kendisi için rekabetin ve bilgi gücünün kıyasıya olduğu pazarlarda lider olmak için yarışmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı gibi kısaca günümüzde bilgi ve bilgi birikimi (know-how) “her şey” demek anlamı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji transferi, know-how, teknolojik gelişme, büyüme ve gelişme, yabancı pazarlara girme, Ar-Ge faaliyetleri.

ABSTRACT

Knowledge is very important for organizations both as one of the most important resources or input and as a commercial element. The organizations, serve in various sectors, use their own experiences and knowledge savings as marketing weapons against their rivals. Actually, all of these experiences and knowledge savings form “The Know-How Concept”.

Today, only the societies which generate and use knowledge can be powerful in means of scientific, political, economic, social and these kind of societies can market their knowledge savings to other societies. In that way the technology transfers between countries take place. One of the most important components in the Know-How Concept is the technology transfer. Technology transfer is a process in which developed countries take their own technology to less developed or being developed thrid world countries and adapt them. In other words the process can be seen as tecnology consultancy. It is very obvious that because of new technologies efficiency of countries always increases and these countries always develop. The theoretical and practical technics and machinery is the most concrete part and forms the widest part of the process. But in background, actually “Knowledge Saving”, Know-how is the most important part.

Foreign capital investments in most countries cause technological knowledge, knowledge savings and new ideas to widen and know-how to be shared. To be able to use the theories formed at schools can take countries to a knowledge forming and having know-how position. Nowadays most organizations race in order to be the leader in markets in which knowledge power is vey important. As being discussed above; today, knowledge and knowledge saving (know-how) means everything.

Key Words: Technology transfer, know-how, technological development, growing and development, penetration to foreign market, R&D.

GİRİŞ

Bilgi çağının bir sonucu olarak, bilgi odaklı kurum olabilmelinin yollarından biri de, kendi teknolojisini üretebilme ve bunu başka kurum ve ülkelere taransfer edebilme yeteneğine sahip olmaktır. Bu anlamda adım atan, girişimde bulunan kurumlar, rekabet avantajı sağlayacağı gibi, ellerinde bulunan üstünlüklerini, farklı ve yabancı pazarlara girme konusunda rahatlıkla kullanabilecekler ve sonuçta daha fazla pazar payı, daha fazla kâr ve daha büyük bir kurum olabileceklerdir.

21. yüzyılın bilgi çağı olarak isimlendirilmesinin ardında yatan en önemli nedenlerinden biri de, bilgi ve teknoloji kullanımının, sadece kurumların operasyonlarında değil, toplumsal bazda da yaygınlaştırılmasıdır. Bilgi toplumu

olabilmek için, Avrupa Birliği'nin çizdiği vizyon ve oluşturduğu strateji ve politikalar, Birliğe üye olmayan, dünyanın birçok ülkesi tarafından örnek alınmakta, birçok ülke bu anlamda adım atmaktadır. Örneğin, Lizbon Stratejisi, daha gelişmiş ve ekonomik refaha sahip bir Avrupa için bilgi teknolojilerinin kullanılmasının önemini vurgulamakta, Avrupa'da yenilikçi bir performans sergileyerek, bilgi ekonomisinin gereklerini yerine getirebilmek için, daha fazla bilgi ve teknolojiye yatırım yapılması vurgusunda bulunmuştur (http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0118en01.doc).

Bilgi, teknoloji, ülkeleri, kurumları öne çıkartan, rekabet üstünlüğü sağlayan ve başka pazarlara girmelerinde önemli bir araç olan değerlerdir. Bilgi ve teknolojisini, pazarlayabilen, transfer edebilen ülkeler, bugün ekonomik ve sosyal anlamda, dünyanın en gelişmiş ülkeleri konumundadırlar.

Bu çalışmada, bir kurumun sahip olduğu bilgi ve tecrübenin oluşturduğu "know-how" kavramı üzerinde durularak, teknoloji transferi açısından "know-how"ın önemi ve kurumun büyümesi, gelişmesi ve yabancı pazarlara girebilmesine olan katkısı üzerinde durulacaktır.

1. Teknolojik Gelişme

İçinde yaşadığımız bilgi çağıının, en önemli sembolü olarak öne çıkan bilgi ve teknoloji odaklı üretim ve hizmet anlayışı, gerek toplumlar, gerekse o toplumlarda faaliyet gösteren kurumlar için, vazgeçilemeyen bir girdi durumuna gelmiştir. Artık bilgiyi ve teknolojiyi sadece kullanan değil, üreten ve pazarlayabilen kurumlar ve ülkeler ekonomik ve sosyal gelişimde yerlerini almaktadır.

Sanayi toplumuyla başlayan teknolojinin üretimde kullanılması anlayışı, bilgi çağında artık doruk noktalara kadar çıkarak, yüksek teknoloji üreten üretim anlayışını da öne çıkarmıştır.

Dünyadaki değişim eğilimleri gözlemlendiğinde, ekonomik, siyasal, teknolojik, sosyal-kültürel, ekolojik ve demografik dönüşümlerin giderek artan bir şekilde önem kazandığı görülmektedir (http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-yeni-dinamikler.pdf).

Teknolojik gelişme, geçmişteki tanımıyla; var olan üretim yöntemleri ve ürünler üzerinde, yeni yöntemler, ürünler ve şekiller, yeni kullanım olanakları, yeni örgüt, yönetim ve pazarlama teknikleri getirme yoluyla, teknolojinin ileri gitmesidir (Dalgıç,1982:14). Günümüzde bu tanım içine dahil edebileceğimiz en önemli kavram rekabet olgusudur. Artık pazardaki yerini koruyabilmek, yeni pazarlara girebilmek ve en önemlisi rakiplerinin önüne geçebilmek için, kurumlar kullandıkları teknolojiyi araç olarak kullanmaktadırlar. Daha modern, az maliyet getirecek, ürün ve hizmet anlayışında toplam kaliteyi sağlayacak, müşteri memnuniyetini en üst seviyede gerçekleştirebilecek bilgi ve teknolojiyi girdi olarak kullanabilen kurumlar ayakta kalabilmekte, rakiplerinin önüne

geçebilmektedirler. Bu da mevcut kullanılan üretim, yönetim, pazarlama ve iletişim teknolojilerinde daha ileriye gitmeyi, gelişmeyi zorunlu kılmaktadır.

Makro açıdan bakıldığında da, ülkelerin teknolojik olarak ilerlemeleri, araştırma geliştirme faaliyetlerine ayırdıkları kaynaklar, uluslararası bilimsel dergilerde yayımlar ve alınan patentlerin sayılarını ortaya koymaktadır. Artık ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, bu ölçütler göz önüne alınarak değerlendirmeye alınmaktadır.

2. Teknolojik Gelişmenin Aşamaları

Her değişim süreci gibi, teknolojik gelişim de, bir süreci beraberinde getirmekte, belli adımlar, yöntemler ve ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilebilmektedir. Aksi taktirde, bir değişimden söz edilebilir ama, bu gelişmeyi sağlayacak, kalıcı ve yapıcı bir ilerleme olmayacaktır.

Aslında teknolojik olarak bir kurumun kendisini daha ileri seviyelere taşıması, o kurumun en önemli hedeflerinden biri olmalıdır. Bu hedefe ulaşmak, kurumun, daha fazla büyümesini, Pazar payının artmasını, müşteri profiline de değişmesini beraberinde getirir.

Teknolojik gelişmenin var olabilmesi için;

- bir ürün veya üretim yönteminin, **buluş (invention)**,
- **yenilik (innovation)** ve
- **yayılma (diffusion)** aşamalarından geçmesi gerekiyor ([http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/ulser-kapitalizm\(alkan\).pdf](http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/ulser-kapitalizm(alkan).pdf)).

Bir kurum, üretmiş olduğu ürün ve hizmetlerde kullandığı yöntemleri değiştirecek, yeni yöntem ve modeller bulacaktır.

Bulmuş olduğu bu yöntem ya da modelleri, herkesin kullanımına açabilecek platformları yaratabilecek, resmi kimlik kazandırabilecektir.

Söz konusu bu buluşunu, daha geniş kitlelere ulaştırabilecek altyapıyı sağlayarak, transfer edebilecek duruma getirecektir.

Kurumların, bütün bu aşamaları geçebilmesi için;

- Bilgisayarlaşma
- Hızlı haberleşme
- Robotlaşma gibi dünyadaki son teknolojileri uyarlayabilmesi ve kurumsal politikaları ve uygulamaları, kurum içine yerleştirebilmesi gerekmektedir (http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-yeni-dinamikler.pdf).

3. Teknoloji Transferi

Teknoloji bilgisini yaratan Ar-Ge ve inovasyonun içerdiği karmaşık ve maliyeti yüksek bir “diğerlerinden öğrenme” prosesi, fikir ve tekniklerin bir yerde geliştirilip bulunduğu ve başka yerde uygulandığı bir proses veya devlet, firmalar, finansal kuruluşlar, araştırma, geliştirme ve eğitim kuruluşları, sivil toplum örgütleri vb. değişik paydaşlar arasında, bilgi, deneyim ve ekipman akışı gibi bir dizi etkileşim içeren geniş bir proses bütünü (Uyanık, 2005: 10) olarak tanımlanabilen teknoloji transferi, hem bir kurumun, hem de bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli parametrelerden biridir. Nitekim teknoloji transferi kavramından söz edilirken, genellikle gelişmiş ülkelere, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere olan transfer kastedilir (Çam, 2005: 31).

Teknoloji transferinin gerçekleşebilmesi için, o konuda gerçekten teknolojik bilgi ve birikim konusunda yeterliliğe sahip olan, bir kurum ya da ülkenin var olması gerekir. Zira belli bir alanda marka olmuş, üretim süreçlerinin sonucu istenilen verimli sonucu elde etmiş olduğu ispatlanmış, global ölçekte düşünebilen ve davranabilen kurumlar ve bu ülkelerin faaliyet gösterdiği ülkeler söz konusudur.

3. 1. Süreç Olarak Teknoloji Transferi

Daha önce de belirtildiği üzere, teknolojiyi başka ülkelere, kurumlara transfer edebilmek için, belli aşamaları tamamlamak gerekmektedir. Bu anlamda dört temel süreçten bahsedilir (Çam, 2005: 32).

- **Dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenmesi:** Teknolojiyi transfer edecek bir kurum ya da ülke, öncelikle bu alanda, dünyada neler olduğunu, gelişmeleri izlemelidir. Bu anlamda, kendi zayıf ve güçlü yönlerini daha iyi teşhis etme şansını yakalmış olacak, pazardaki fırsatları daha iyi değerlendirebilecektir. Böylece, son eğilimlerin neler olduğunu anlayacak, kendisinin öne çıkabileceği alanları da belirlemiş olacaktır.

- **İhtiyaç duyulan teknolojinin edinimi:** Bir kurumun ya da ülkenin üretim süreçlerinde kullanması gereken, maksimum kalitedeki üretimi gerçekleştirmeyi sağlayacak en uygun ve ihtiyacı karşılayabilecek teknolojiyi belirlemesi aşamasıdır. Bu durumda bu tarz bir teknolojiyi transfer edecek kurum, o teknolojinin uzmanı olarak, transferde avantaj sağlamış olacak, transferi yapacağı kurumun gerçekten ihtiyacı karşılayacağını düşündüğü teknolojiyi onlara sunmuş olacaktır.

- **Gereksinim duyulan teknolojilerin seçilmesi:** Teknoloji transferi yapılacak ülkenin ya da kurumun, kendisini zayıf hissettiği ve ihtiyaç duyduğu teknolojilerin seçilmesi aşamasıdır. Bu aşamanın titizlikle aşılması gerekir zira, bazen çok yüksek, ileri düzeydeki teknolojileri transfer etme çabası sonucu, istenilen sonuç elde edilememektedir. Çünkü bu teknoloji, teknolojiyi ithal eden

ülkenin ya da kurumun ihtiyacını karşılayamamıştır. Ya bir numara küçük ya da bir numara büyük gelebilmektedir.

• **Seçilen teknolojinin ülkeye ithali:** Teknoloji transferi yapacak ülke ya da kurum, transferi gerçekleştireceği pazarın, ekonomik, hukuki, politik ve diğer koşullarını çok iyi irdelemek durumundadır. O ülkenin ithalat rejiminin tüm detayları hakkında bilgi toplaması gerekir. Karşılaşabileceği her türlü sorun ya da engeli önceden öngörmek ve belirlemek zorundadır. Bir başka deyişle, ithalat sürecini bütün aşamalarıyla etkin bir şekilde yönetebilmelidir.

Bu aşamalardan sonra, gerek teknolojiyi kendi ülkesine ithal eden kurum, gerekse transferi gerçekleştiren, ihraç eden kurum, iki temel aşamayı da göz önüne almalıdır:

• **Teknolojilerin ulusal koşul ve teknolojilere uyarlanması:** Gerek teknolojiyi transfer eden ülke ya da kurum ya da ithal eden ülke ya da kurum, o ülkenin koşullarını göz önüne alarak bu transferi gerçekleştirmelidir. Örneğin serbest ticaret koşullarının neler olduğu, vergi politikası, patent politikaları gibi tüm detaylar hakkında bilgi toplanmalı ve eyleme geçilmelidir. İthalatı gerçekleştirecek kurum da, aynı şekilde, elde edeceği teknolojiyi, süreçlere nasıl uygulayacağını, faaliyet gösterdiği pazar ve ülkenin koşullarını göz ardı etmeksizin gerçekleştirmelidir.

• **Üretime geçilmesi, geliştirilmesi ve yayılması:** Teknoloji transferi sonucunda, teknolojinin transfer edildiği kurum ya da ülke, bu teknolojiyi üretim süreçlerine aktarabilmelidir. Amaç daha kaliteli, verimli bir üretim süreci ise, bu anlamda elde edilen teknoloji, tüm süreçlerde maksimum kapasitesinde kullanılabilir hâle getirilmeli, üzerine belki farklı teknik ve yöntemler eklenmeli, geliştirilerek yaygınlaşması sağlanmalıdır.

3. 2. Teknoloji Transfer Yöntemleri

Teknoloji transferi yapılırken, transferin yapılacağı ülkenin koşullarına göre, farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu hem teknolojiyi transfer edecek kurumun kurumsal yapısı, politikaları açısından, hem de ithalatı gerçekleştirecek ülkedeki kurumun kendi iç dinamikleri açısından önemlidir. Genellikle teknoloji transferinde aşağıda yazılı olan yöntemler kullanılır (Çam, 2005: iii);

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları
- Lisans anlaşmaları
- Yönetim sözleşmesi
- Teknik yardım sözleşmesi
- Anahtar teslim anlaşmalar
- Teknik iş birliği

- Makine donanım alımları
- Finansal kiralama(leasing)
- Yabancı uzman çalıştırılması
- Serbest bölgeler
- Uluslararası taşeronluk
- Ar-Ge faaliyetleri
- Diğer yöntemler

Bir kurum ya da ülke, teknoloji transferini gerçekleştirirken, bu yöntemlerden hangisini/lerini uygulayacağına, kurumun yapısal özellikleri, transfer edilecek teknolojinin niteliği, kolay adapte edilebilirliği, ülkenin teşvik politikaları, ekonomik, mali ve finansal koşullar, hukuki yapı, mevzuatın elverişliliği gibi birçok bileşeni göz önüne alarak karar vermek durumundadır. Aksi takdirde, bu unsurlar, transfer sürecini engelleyebilir, transferin doğru zaman ve koşullarda gerçekleşmesine set vurabilir.

3. 3. Teknoloji Transfer İlkeleri

Teknoloji transferinin istenilen sonucu vermesi için, bir başka deyişle başarıyla sonuçlanması için, belli ilkelerin var olması gerekir. Bunlar (Roberts, 1988: 37);

• **Kontrol:** Teknoloji transferinin tüm aşamalarının kontrol edilmesi ve transferi gerçekleştirecek kurum ya da ülkenin oluşabilecek zarar ya da sorunları kontrol altında tutabilme ilkesidir.

• **Zamanlama:** Global ölçekten hareketle, tüm ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve de en önemlisi, rekabet koşullarını ve değişiklikleri düşünerek, transferi gerçekleştirmek için, doğru zamanı belirlemek

• **Feragat etme:** Teknoloji transferini gerçekleştiren kurum ya da ülke, teknolojiyi kullanacak kurumun, o teknoloji üzerinde yapacağı değişiklikleri, ekleme ya da çıkarmaları kabullenmeli, bu anlamda kendi geliştirdiği orijin hâlden, çok daha farklı bir şekilde dönüşümünü saygıyla karşılayabilmelidir.

• **Kâr/Zarar etme:** Teknoloji transferinin en temel hedeflerinden biri olan kâr elde etme, büyüme ve gelişme boyutları açısından değerlendirildiğinde, bazen, kurum istediği başarıyı elde edemeyebilir. Bir başka deyişle, hedefine ulaşamayabilir. Bazen maalesef beklentinin aksine, kurum, kar yerine zarar elde edebilecektir. Bu olasığın da var olabileceği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan, Haspeslagh ve Jemison, 1991 yılında yaptıkları bir çalışmada (Campodall’Orto, 1997: 295), teknoloji transferinin başarıyla sonuçlanması için, her iki tarafın da benimsemesi gereken ilkeler olduğunu vurgulamışlardır. Bu

ilkeler aslında, bu transferin gerçekleşmesi için gerekli altyapıyı da oluşturmaktadır;

- Transferi yapan ve ithal eden kurumların, karşılıklı olarak, birbirlerinin kurumsal yapı ve kültürünü çok iyi özümsemesi.

- Teknolojiyi kullanacak nitelikli kişilerin varlığı ve transferi yapan kurumun personeli arasındaki etkileşim.

- Transfer edebilme kapasitesinin var olması ve transferi kabul edebilecek ve uyarlayabilecek kurumsal yeteneğin var olması.

- Transfer sürecini hızlandırabilecek sağduyunun her iki tarafca sağlanması.

- Elde edilecek kazanımdan beklentinin elde edilebilmesi.

3. 4. Teknoloji Transferinde Kurumsal Destek

Kurumların sahip olduğu bilgi birikimi, tecrübe ve diğer kurumlara göre farkındalık yarattıkları yetenekleri, onların konumlarını gerek ulusal, gerekse uluslararası piyasalarda sağlamlaştırdığı gibi, lider konumuna getiren değerler olarak da ortaya çıkar. Nitekim birçok kurum sahip olduğu teknik bilgi ya da insan gücü sayesinde, birçok kuruma dışarıdan destek vermekte, hatta bunu ticarileştirerek, franchising sistemleri çerçevesine bile taşımaktadır.

3. 4. 1. Danışmanlık Sistemi

Günümüzde özellikle birçok kurumun, bazı faaliyet alanlarını dışkaynaklama yoluyla devreye soktuğu bilinen bir gerçektir. Örneğin, daha önce hiç girmediği bir pazara girmek isteyen bir kurum, o pazarla ilgili Pazar araştırmasını bir başka kuruma yaptırabilir. Ya da, daha önce üretimde kullanmadığı bir teknolojiyle ilgili detaylı bilgiyi, bu konuda bilgi ve tecrübeye sahip bir danışmanlık kurumundan elde edebilir. Özellikle danışmanlık hizmetleri kapsamında çoğu firma, bilgisini, tecrübesini, zaman zaman faaliyetlerini, zaman zaman da insan gücünü bu anlamda talepte bulunan diğer kurumlarla paylaşmaktadır. Teknoloji transferinde, hem bu teknolojiyi transfer edecek kurum, hem de transfer konularında geçmiş tecrübelerden yararlanarak yol gösterecek kurum, danışmanlık hizmeti sunmuş olur.

3. 4. 2. Devlet Desteği

Teknoloji transferi, daha önce de sözü edildiği üzere, hem kurumların gelişmesinde, hem de makro boyutta, ülkelerin gelişmesinde önemli bir etkidir. Bunun en güzel örnekleri Uzak Doğu ülkelerinden Japonya, Güney Kore'dir. Devlet bu ülkelerde finans, koruma, teşvik politikalarıyla, yatırımların, gelecek vadeden sektörlerle ulaşmasını sağlamıştır (Çam, 2005: 64). Bu hedefe yönelik olarak, birçok ülkede devletin kendisi gerek bilgi, gerekse finansal, ekipman, insan gücü anlamında destek vermektedir. Hatta bu tarz destekleri, ülkenin

ekonomi politikaları içine dahil ederek, devlet desteğini zorunlu hâle getiren ülkeler mevcuttur.

Ayrıca, birçok ülkede, devletin araştırma, geliştirme, kapsamında faaliyet gösteren kurumları da, özel sektöre aynen bir danışmanlık firması gibi destek vermektedirler. Ülkemizde de, bunun en güzel örnekleri olarak, TÜBİTAK, TURDOK; Teknoloji Geliştirme Vakfı gibi kurumlar mevcuttur.

3. 5. Teknoloji Transferini Özendiren ve Engelleyen Unsurlar

21. yüzyılın önemli eğilimlerinden biri olarak göze çarpan teknoloji transferi, birçok kurum için, büyümek, yenileşme, yeni pazarlara girme açısından önemli bir araç olmasına rağmen, sürecin hızlı ve etkili bir şekilde işlemesi ve sonuçlanması açısından bazı önemli unsurlara dikkat etmekte fayda vardır. Eğer yeterli önlem alınmazsa ve süreç iyi yönetilemezse, teknoloji transferi istenilen sonucu vermeyecektir. Aslında kurumların yaptığı her türlü değişim, bir dirençle karşılaşmaktadır, teknolojiyi transfer etme kararı da, bir kurumun önemli değişim kararlarından biridir ve bu sürecin etkin bir şekilde yönetilmesi gerekir.

Teknoloji transferini engelleyebilecek unsurları, kurum içi ve kurum dışı olmak üzere ikiye ayırmakta fayda vardır. Kurum içi faktörlerin başında (Dalgıç, 1982: 106);

- Kurum strateji ve politikalarının ağır ve doğru işlememesi.
- Ar-Ge çalışmalarının yeterli olmaması.
- Organizasyonel yapının elverişsizliği.
- Yeterli finansal desteğin sağlanamaması.
- Nitelikli, transfer konusuna hâkim personel olmaması sayılabilir.

Bunların yanı sıra, yönetsel problemler de bazen bu tarz değişimlere engel teşkil edebilir. Örneğin aile yönetimiyle yönetilen kurumlarda, özellikle değişime direnç gösteren birinci kuşakla, ikinci ve üçüncü kuşak arasında görüş ayrılıklarının var olması, kurumsal karar verme mekanizmalarının ağır işlemesi, bazen, kurum dışında meydana gelen değişimlere hızlı ve zamanında cevap verilmesi gerekirken, aksi şekilde davranılması gibi örnekler verilebilir.

Kurum dışı faktörler olarak da; transferi yapma konusunda, devlet desteğinin az olması ya da hiç olmaması. Örneğin teşvik politikaları, hukukî yapı ve vergi politikalarının, transfer sürecini zorlaması ya da transferin yapıldığı ülkenin koşullarının yine aynı şekilde prosedürel anlamda zorlayıcı olması ve sürecin etkinliğini engellemesi, piyasa koşullarının uygun olmaması, rakiplerin varlığı ve bu değişim kararını engelleme girişimlerinin olması vb. unsurları sayabiliriz.

4. Türkiye’de Teknoloji Transferi Politikaları ve Mevcut Durum

Türkiyenin günümüzde de hâlen baz alınan ve henüz yinelenmeyen bilinen ilk bilim ve teknoloji politikası, 1993-2003 dönemine aittir (<http://www.inovasyon.org/html/AYK.TMMOBsem.Ocak96.htm>) ve Türkiye’ nin teknoloji yeteneğini yükseltmek, çağın jenerik teknolojileri tabanında ‘innovation’ yeteneğini kazanmak ve dünya teknolojisini yakalamak, Türkiye’de teknoloji geliştirmek gibi, makro planda, çok taraflı ve geniş kapsamlı düzenlemeleri gerektiren bir atılımı gerçekleştirmek anlamında farklı hedefleri içine almakla beraber, bugün gelinen nokta itibariyle bakıldığında, bu politikanın revize edilmeye ve global ölçekte geliştirilmeye ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Türkiye’de genel anlamda teknoloji politikaları konusunda bazı problemler olduğu göze çarpmaktadır. Maalesef bu konuda çalışma yapan kişi ve kuruluşlar, etkili bir politikanın var olmadığı ve var olan uygulamaların da yetersiz olduğu görüşündeler.

Örneğin; TBV Genel Sekreteri Behçet Envarlı’ya göre (http://bilgicagi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=231&Itemid=455): bu konudaki en üst mercii olan, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun almış olduğu kararların gerek kamu, gerekse toplumun diğer kesimlerine yaygınlaştırılmasında neredeyse yirmi yılı aşkın bir süredir ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle teknoloji tasarlama ve transfer etme kararı alan, uygulayan, sonuçları yansıtan ve denetleyen organlar arasında katılım ve sahiplenme düzeyinde büyük bir farklılık var. Toplumun farklı paydaşları da göz önüne alınarak ve onların da bu konuda hassasiyet göstermeleri zorunluluğu getirilerek, politika üretilmelidir.

Ülkemizde mevcut politika ve gelişmeler açısından bir değerlendirme yapıldığında; özellikle çalışmamızın konusu olan, teknoloji transferi açısından alınan kararlar ve geleceğe yönelik hedef ve faaliyetlerin var olması, olumlu adımlar atıldığının bir göstergesidir. Zira, BTYK’nın 2006/201 no’lu kararı gereğince TÜBİTAK koordinasyonunda hazırlanan, 2008-2010 dönemine ait Yenilik Strateji’ne göre (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/15/15btyk_karar.pdf), bir eylem planı ortaya konulmuştur. Buna göre;

Amaç: Ülkedeki bilim ve teknoloji kapasitesini en etkin şekilde kullanmak.

Stratejiler

- Genel bilim ve teknoloji yapısını desteklemek.
- Bilim ve araştırma alanında çalışan bilim insanı sayısını, yetkinliğini ve yeteneklerini artırmak.
- Yerel ve uluslararası araştırmacılar ve araştırma kuruluşları ile etkin ilişki ve işbirliği oluşturmak.

- Bilim ve araştırmanın ekonomik kalkınma ve yaşam kalitesine katkı yapacak şekilde bilgi transferi için destekler tasarlamak ve kapasite oluşturmak.

Eylemler

- Özel sektörün mevcut Ar-Ge ve yenilik performansının analiz edilmesi.
- Bilim alanı ve sanayi arasındaki ortak Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi.
- Bilim ve araştırma altyapısının desteklenmesi.
- Temel bilimler ve teknoloji araştırmalarının desteklenmesi.
- Bilim ve araştırmayı destekleyen kurumların yenilikçiliğin desteklenmesine öncelik vermesinin sağlanması.
- Akademik ve sanayi destek programlarının yenilikçiliği içerecek şekilde çeşitlendirilmesi.
- Bilim ve araştırma kuruluşlarının faaliyet ve sonuçlarının yayılımının teşvik edilmesi.
- Araştırma merkezlerinin firmalar ile olan yenilik ilişkilerinin güçlendirilmesi.
- Akademik araştırmacıların sanayi ile olan ilişkilerinin analizi.
- Araştırma merkezlerinin dünya çapında yetenek ve başarı sahibi araştırmacıları istihdamı için teşvikler sağlanması.
- İşgücünün geleceğin iş sahaları için uygun yeteneklerle donatılması için eğitim programlarının oluşturulması.
- Araştırmaların ticarileştirilmesi için uygun destek programları geliştirilmesi yolunda kararlar alınmıştır.

5. Teknoloji Transferinde Yeni Eğilimler

Avrupa Birliği ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerin, gelişmişlik düzeylerine önemli bir katkısı olduğu inkar edilemeyen teknolojik gelişme ve teknoloji transfer faaliyetleri kapsamında, fikri ve sınai mülkiyet haklarının evrensel olarak korunması gibi bazı temel unsurların, devlet politikaları kapsamına dâhil edilmiş olduğu görülmektedir. Özellikle, teknoloji boyutu, ticari anlamda fikrî mülkiyet haklarına yönelik oluşturulan platformlar ve ilgili anlaşma ve yasalarla, desteklenerek, gündeme konulmuştur. 14 Haziran 1967’de kurulan Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, özellikle endüstriyel buluşlar, ticari markaları hizmet markaları, ticari unvan ve isimler, haksız rekabete karşı korunma gibi konularda kararlar almış ve devamında, Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) imzalanmıştır (Çam, 2005: 72-74). Bu anlamda Türkiye’de de, ulusal yasaların, TRIPS yasasıyla uyumlu hâle getirilmesine yönelik girişimler vardır. Örneğin; 1995 Haziranında yürürlüğe giren patent, ticari

marka, endüstriyel tasarım ve coğrafi işaretlerle ilgili fikri ve sınai haklar yasası, uyumlaştırma açısından olumlu bir adımdır (a.g.e.: 79).

21. yüzyılın üretim ve piyasa koşullarıyla ilgili değişim süreçlerine bakıldığında, özellikle öne çıkan yeniliklerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (<http://paribus.tr.googlepages.com/akyuz.doc>);

- Yüksek Teknoloji ve Bilgisayarlar.
- Karmaşık Ürün Yapıları.
- Üretim Sistemlerindeki Değişim.
- Ürün Geliştirme Sürecindeki Temel Yaklaşımlar.
- Üretimde Bilgi ve Teknoloji Kullanımının Artması.
- Yetişmiş İnsan Gücüne Olan İhtiyacın Artması.
- Finans Piyasalarının Globalleşmesi.
- Global Finansal Yönetim Anlayışının Ortaya Çıkması.
- Yeni Finansal Tekniklerin Ortaya Çıkması.

Tüm bu gelişmeler, doğal olarak, teknoloji transfer süreçlerini etkilemekte, teknolojiyi üretme, yaygınlaştırma ve daha sonra da uluslararası platformlara taşıma, transfer etme idealini öne çıkarmaktadır. Zira, bu değişimlere ayak uydurmak, bu değişimleri kurumun yakalayabileceği fırsatlar hâline dönüştürmek, bir kurum için, büyümek, farklı pazarlara girebilmek için öncelikli hedeflerden biridir.

6. Know-how (Bilgi Birikimi) Kavramı

Bilinen bir işin hayata nasıl geçirilebileceği bilgisidir (Tiwana, 2003: 94). Bir başka deyişle, bir kurumun sahip olduğu teknik bilgi ve tecrübeyi ifade eder.

Modern yönetim anlayışı, artık kurumların sahip olduğu temel kaynakları ve süreçlerde kullandıkları girdileri ortaya koyarken, bilgiyi en önemli unsur olarak öne çıkarmaktadırlar. Zira bir kurumun sahip olduğu finansal kaynaklar, insan kaynağı, makine ve araç-gereçlerden farklı olarak, bilgi, o kurumu öne geçirecek, hatta, bu saydığımız tüm kaynakları elde etmeye yarayacak önemli bir araçtır. Burada bilgi derken aslında, kurumun sahip olduğu, idari, teknik, üretim, yönetim gibi kurum içinde üretilmiş ve kurum süreçlerinde kullanılan her türlü bilgi kastedilmektedir. Öte yandan, bizim daha çok üzerinde durmak istediğimiz teknik bilgi ve birikimi ifade eden, “know how” kavramı, Barutçugil’in (Barutçugil, 2002: 64) tanımlamasıyla, bir kurumun yapısal kapitalleri arasında yer alan sistem ve süreçlerle ilgili bilgidir.

Eğer bir kurum, sahip olduğu değerleri, onu öne çıkartacak, farkındalık yaratabilecek şekillere dönüştürebilirse o kurum, büyür, gelişir ve pazarın lideri

konumuna geçer. İleri teknoloji ürün ve hizmet üreten, diğer rakiplerinden farklı olarak, farklı ve stratejik yeteneklere sahip insan gücünün var olduğu bir kurum, bu üstünlüklerini, farklı pazarlara girme ve transfer etme yolunda kullanabilir. Zira bu üstünlükler, o kurumun geçmişten gelen, sahip olduğu tüm bilgiyi içeren unsurlar olup, doğru yönetilir ve doğru zamanlama sağlanırsa, hem kurumun, hem de kurumun faaliyet gösterdiği sektör ve ülkenin gelişmişlik düzeyine katkı sağlar. Bunun en güzel örneklerinden biri Japonya'dır. Özellikle elektronik, otomotiv alanlarında artık dünya markası olmuş bir ülkedir ve bu ülkenin ihraç ettiği sayısız teknoloji, bugün ülkemiz dahil birçok gelişmiş ülkede dahi kullanılmaktadır. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütünün 1996 yılı üretim rakamlarına göre dünya otomobil üretiminde Japonya % 33.0, Avrupa Birliği % 31.0, ABD % 28.0, Güney Kore % 6.0 ve diğer ülkeler % 2.0 paya sahiptir (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/dun1.doc>)

Tablo: 1'de görüldüğü üzere, 1996 yılında Japon otomobil üreticileri iç pazarın % 97'sine hâkim oldukları gibi ABD'de % 20, Avrupa'da % 4 üretim payı elde etmişlerdir.

Bu gelişmede en önemli rol, Japonya'nın "transplant üretim" olarak isimlendirilen yeni bir teknolojiyi üreterek bunu transfer etmesi olmuştur. Özellikle, yatırımın yapıldığı ülkede yeni istihdam yaratması, yerli sanayiye ve ekonomiye kaynak sağlaması nedenleriyle de, toplumlarda yerli üretimi sahiplenme duygusu yaratarak, ürüne sosyo-ekonomik rekabet gücü sağlaması açısından son derecede avantajlı bir tekniktir.

Tablo: 1: Otomobil Üretiminde Ülke-Bölge Durumu-1996

ÜRETİMİN YAPILDIĞI ÜLKELER -1000 ADET												
ÜRETİCİ ÜLKELER	AB		ABD		Japonya		G, Kore		Diğer		Toplam	
	ADET		ADET		ADET		ADET		ADET		ADET	%
AB	8,945	0	290		0		0		1,923	7	11,158	100
ABD	3,585	6	5,463	6	0		0		818		9,866	100
JAPONYA	499		2,360	0	7,864	8	0		935		11,658	100
G. KORE	0		0		0		2,109	2	177		2,286	100
DİĞER	32		0		0		0		611	5	643	100
TOPLAM	13,061		8,113		7,864		2,109		4,464		35,611	

Kaynak: WTO Annual Reporti, 1997.

7. Yabancı Pazarlara Girmek ve Büyümek için "Know How"ın Teknoloji Transferinde Rolü

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, eskiden ürettiği çelik ve enerji miktarı ile ölçülürken artık; enformasyon teknolojilerini oluşturan mikroelektronik, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerinin imkânları ile elde edilen,

işlenen, iletilen, saklanan, bilgi miktarı ile ölçülmeye başlanmıştır. Bu yeni dönemde gelişmişlik kriterlerinde fizikî miktarlardan çok daha farklı bilgiye dayalı miktarlar ağırlıkla yer almaktadır. Sanayinin kurulmasında, yenileştirilmesinde, işletiminde yer alan bu yeni teknolojiler, edinilip üretilir olmak; ülke ekonomisi için olduğu kadar ülkenin bütünlüğü ve güvenliği açısından da son derece önemli bir değer taşır olmuşlardır (<http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek03.pdf>).

Bir ülkede yeni teknolojilerin bulunması, kullanılması ve yaygınlaştırılması, o ülkenin farklı katmanlarını da etkilemektedir. Örneğin yeni bir teknoloji demek, yeni iş gücünün doğması demektir, buna bağlı olarak yeni mesleklerin ortaya çıkması demektir. Aslında teknolojik gelişme, beraberinde sosyal ve ekonomik gelişmeyi de getirmektedir. Nitekim, bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla, bilgi toplumu olma yolunda atılan adımlar hızlanmıştır. Bu toplumun eğitim ve kültür seviyesinin de yükselmesine yol açmaktadır. Aslında zincirin parçaları gibi, her bir parçayı oluşturan, büyüme, gelişme, ürün ve hizmet kalitesini arttırmak, iyileştirmek, insan kaynağının niteliğini arttırmak, ileri teknoloji odaklı üretim ve hizmet yapmak gibi hedefler, sonunda, kurumu, pazarda daha sağlam bir konuma getirecek, bu altyapı, kurumun farklı pazarlara girmesine araç olacağı gibi, pazar payını büyütmesine de aracı olacaktır.

Yeni pazarlara girmek ve dolayısıyla da büyüme ve gelişme için teknoloji transferini yöntem olarak kullanmak, akılcı bir seçimdir. Zira, teknoloji, her işletmenin üretim sürecinde ihtiyacı olan bir girdidir ve birçok kurum, kullandığı teknolojiyi, kendisi üretmediği zaman, bir yerlerden ithal etme, satın alma yoluna gitmektedir. Bu durumda, elinde uygun, süreçlerde kullanıldığında, elde edilen çıktının tatmin olunan, sonuçları kanıtlanmış teknolojilere sahip olan kurum ya da kurumlar, bunu pazarda bir üstünlük olarak kullanabildikleri gibi, yabancı ve farklı pazarlara girmek için de kullanabilirler. Çünkü artık bu teknoloji konusunda, yeterli, doğru bilgiye ve tecrübeye sahip oldukları için, bunu yaygınlaştırma ve paylaşma amacını gütmeleri kaçınılmaz bir hedeftir. Aslında bilgi toplumu olmak demek de böyle bir şeydir; elindeki kaynağı, bilgiyi, teknolojiyi, başkalarıyla da paylaşmak. Böylece, daha kaliteli ürün ve hizmet üretmek, dolayısıyla da, daha kaliteli bir yaşamın yollarını açmak.

Yukarıda sözünü ettiğimiz yabancı pazarlara girmek için teknolojiyi transfer ederek, büyüyen, gelişen ülkelere örnek olarak yine Japonya verilebilir. Japonya'nın gelişmesindeki, ekonomik olarak büyümesindeki en önemli etken, farklı yerlerden satın aldığı teknolojiyi, aynen kullanmayıp, kendi bilgi ve tecrübesini yansıtarak, yeniden, farklı bir teknoloji üretmesi ve bunun sonuçlarının garantisinden emin olduktan sonra da, farklı ülkelere transfer edebilmesi olmuştur (<http://www.ekonomi.name/dunya-ekonomisi/japon-pazarlama-tarzi.html>).

Aslında, bir kurumun sahip olduğu ve elde edeceği her türlü bilgi, başarılı olmasında önemli bir faktördür. Know how, bir kurumun sermayesidir, onun

farklı ürünler üretmesi, rakiplerinin önüne geçmesini sağlaması açısından bir katma değer yaratmaktadır. Aynı zamanda, bir kurumun, pazar araştırması ya da araştırma –geliştirme çalışmaları sonucu elde edeceği bilgi de, o kurumu, karşılaşacağı tehlikelerden, problemlerden en az zararı alması yolunda engelleyecektir. Bugün, yabancı pazarlara girmiş, teknolojisini transfer etmiş birçok kurumun, pazarlama, büyüme stratejilerini incelediğimizde, yaptıkları ön bilgi toplama çalışmalarının, önemli bir başarı kriteri olduğunu görmekteyiz. Örneğin; ABD'nin, yeni pazarlara girişi konusunda çalışan uzmanlar, giriş stratejisi için belli koşulların yerine getirilmesini zorunlu kılarken, en başta, mevcut ticaret anlaşmaları kapsamındaki hakları konusunda bilgi vermekte, ayrıca pazara giriş engelleri konusunda güncel bilgiler sunmaktadırlar (<http://www.dtm.gov.tr/dtmdadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/pazara.doc>). Kurumun bu yolla elde edeceği bilgi de, onun entelektüel sermayesini, bir başka deyişle, know how'ını oluşturur.

Ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlamak ve bu avantajını sürekli kılmak isteyen işletmelerin rakiplerine göre daha kaliteli ürünü, daha kısa sürede üretebilecek uygun teknolojiyi seçmeleri gerekiyor. Bunu sağlamanın en önemli yollarından biri, Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık vermektir. Böylece, elde edilebilecek bilgi, kurumun üreteceği ürün ya da hizmette farklılık ortaya koyacaktır. Yanı sıra, kurum araştırma faaliyetleri sonucu elde edeceği bilgiyle, yabancı pazarlara girebilmenin daha kolay yollarını keşfedecek, pazarda, karşılaşabileceği tehlikeleri daha hızlı ve kolay yollarla fırsata dönüştürebilecektir.

Türkiye'de Ar-Ge faaliyetlerine harcanan para ve insan gücü maalesef istenilen düzeyde değildir. Türkiye, ülke sıralamalarında genellikle son sıralarda yer almaktadır. Aşağıda **Tablo 2**'de görüldüğü üzere, Ar-Ge harcamasının gayri safi yurt içi hasılaya oranı ve kişi başına düşen Ar-Ge, yıllar itibarıyla incelendiğinde, 1992 yılında, % 4. 2 iken, 1999 yılında, % 6. 3'e çıkmıştır ama, bu gelişme tatmin edici değildir. Bu oran, kişi başına düşen ar-ge harcamaları açısından değerlendirildiğinde, 1992'de, 91. 436 TL (13. 1 Amerikan Doları) iken, 1999'da, 7. 387. 828 TL (17. 5 Amerikan Doları)'dir. Öte yandan, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen 2005 yılı Ar-Ge Faaliyetleri Araştırması sonuçlarına göre de; Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payının % 7,9 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, 2005 yılında Ar-Ge harcamaları satın alma gücü paritesi cinsinden 2004 yılına göre % 19.71 artarak 3.653 milyon ABD Doları'ndan 4.373 milyon ABD Doları'na yükselmiştir. Satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına düşen Ar-Ge harcaması ise aynı yıllarda 51.4 ABD Doları'ndan 60.7 ABD Doları'na yükselmiştir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=574>)

AB, millî gelirinden sadece % 1.96'sını, ABD % 2.59'unu Japonya, % 3.12'sini ve Kore'de, % 2.9'unu araştırma geliştirme harcamalarına ayırmaktadır (http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0118en01.doc),

Tablo 2

ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME				
432. ARGE Harcamasının gayri safi yurt içi hasılaya oranı ve kişi başına düşen AR-GE harcaması				
Gross domestic expenditure on R &D (GERD) as a percentage of GDP and GERD per capita				
ARGE Harcaması-R&D expenditure				
			Satın alma gücü paritesi	Dolar
			Current	
			pop	US \$
			\$	(1)
			Türk Lirası	
			Turkish Lirası	
ARGE harcaması				
Gross domestic expenditure on R&D				
(gerd)(000 000).....	1992....	5,356,814	1436.1	767.5
	1993....	8,776,139	1476.5	785.3
	1994....	13,991,270	1154.8	476.1
	1995....	29,509,395	1302.8	639.0
	1996....	66,727,983	1719.1	817.8
	1997...	141,781,665	2011.7	933.3
	1998...	260,422,137	2114.3	1005.1
	1999...	489,162,882	2636.0	1157.7
AR-GE harcaması GSYİH				
GERD/GDP				
(%).....	1992....	4.9	4.9	4.9
	1993....	4.4	4.4	4.4
	1994....	3.6	3.6	3.6
	1995....	3.8	3.8	3.8
	1996....	4.5	4.5	4.5
	1997...	4.9	4.9	4.9
	1998...	5.0	5.0	5.0
	1999...	6.3	6.3	6.3
Kişi başına düşen AR-GE harcaması-				
GERD per capita.....				
	1992....	91,436	24.5	13.1
	1993....	147,521	24.8	13.2
	1994....	230,971	19.1	7.9
	1995....	478,707	21.1	10.4
	1996....	1,064,197	27.4	13.0
	1997...	2,268,144	32.2	14.9
	1998...	4,003,292	32.5	15.5
	1999...	7,387,828	39.8	17.5
(1) İthalat ağırlıklı ortalama dolar kuru				
(1) Import weighted average exchange rate (US \$)				

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilim ve teknolojinin ekonomik kalkınma ve toplumsal refah açısından stratejik önemi olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bu anlamda, eğer, bilim ve teknoloji politikaları doğru seçilir ve uygulanırsa, ülkemizin bilim ve teknoloji kapasitesinin artacağı konusunda şüphe yoktur. Özellikle, bilim ve teknolojiyi, ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürecek mekanizmaların devreye sokulması gerekmektedir.

Kaliteli ürün ve hizmet üretebilmenin en önemli araçlarından biri kullanılan teknolojidir. Bu teknolojinin uygunluğu, farklı şekillere dönüşebilme özelliği, daha az maliyetli olması, pazarda rekabet üstünlüğünü sağlayacak farklı özelliklere sahip olması gibi faktörler transfer etme yollarını açmada kilit rol oynarlar. Artık sadece teknoloji üreten ya da başka yerlerden satın aldığı teknolojiyi kullanan kurumlar piyasada var olmamaktadır, yanı sıra, bu teknolojiyi, yenileştirerek, değişik ve üstün nitelikli teknolojiler yaratan ve bu yeni formdaki teknolojiyi de başka yerlere, özellikle yabancı pazarlara transfer edebilen kurumlar, gelişmeye, büyümeye aday konumuna gelmektedir. Bu teknoloji, onlara farklı kapılar açacaktır, çünkü sahip oldukları bu yeni, rekabet üstünlüğü sağlayan teknoloji, o kurumun sahip olduğu önemli bir sermayedir; bilgidir, tecrübedir, kısaca “know-how”ıdır.

Dünyanın gelişmiş ülkelerine bakıldığında, başarılı olmalarının ardında, öncelikle, sağlam altyapıya sahip olmaları, gerçekten kaliteli ürün ve hizmet üretebilmeleri ve doğru pazarlama stratejilerini kullanmaları ama en önemlisi de, doğru zamanı yakalayıp, kendi geliştirdikleri teknolojileri, başka ülke ve kurumlara satabilme, transfer edebilmeleri gibi çağı yakalama, çağın ötesine geçme girişimleri gelmektedir. Aslında tüm girişimler, onların sahip olduğu, diğer kurumların belki bildiği ya da bilmediği, farkında olduğu ya da olmadığı bilgi ve tecrübeleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Tarım toplumlarında, bir ülkenin ya da kurumun sahip olduğu toprak ya da ürün onu öne çıkartırken, sanayi toplumunda, bunların yerini, sahip olunan makine, araç-gereç ve tabii ki, bunları kullanabilecek insan almıştır. Bilgi ve teknoloji çağı olarak ifade edilen 21. yüzyılda ise artık, kurumların ve ülkelerin sahip olduğu toprak, malzeme, makine değil, bilgi ve tecrübeleri, sermaye olarak addedilmekte ve gelişmelerine, büyümelerine katkı sağlamaktadır. Burada, doğal olarak insan, iş gücü ya da emeği de göz ardı etmemek gerekir. Zira, bir kurumun sahip olduğu kurumsal bilgisi, tecrübesi, kısaca, “kow-how”ını oluşturan birikimin ana kaynağı, istihdam ettiği iş gücüdür. Bir kurum eğer nitelikli, doğru işi, doğru zamanda ve doğru kaynakları kullanabilen çalışanlara sahipse, doğru yönetsel modelleri kullanarak, bu iş gücünün sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi, süreçlere aktarabilirse, pazarlayabileceği, yenileştirebileceği, farklı ürün ve hizmetler üretebilir, yeni teknolojiler geliştirebilir ve bunları büyümek, gelişmek ve yeni pazarlara girebilme yolunda kullanabilir.

KAYNAKÇA

Barutçugil, İsmet, (2002), **Bilgi Yönetimi**, Kariyer Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 15. Toplantısı, “Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeler ve Kararlar”, 07 Mart 2007, TÜBİTAK UZAY Enstitüsü Toplantı Salonu, Ankara (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/15/15btyk_karar.pdf), (**Erişim Tarihi:** 14.08.2007).

Campodall’Orto Sergio, (1997), **Managing Technological Knowledge Transfer**, European Commission Social Sciences, Cost A 3, vol. 4, Belgium.

Can, Aktan, (1999), “Değişen Dünya ve Yeni Dinamikler”, **Toplumsal Dönüşüm ve Türkiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları (http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-yeni-dinamikler.pdf), (**Erişim Tarihi:** 27. 07. 2007)

COMMUNICATION FROM THE COMMISSION, Building the ERA of knowledge for growth (COM(2005) 118 final, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0118en01.doc

Çam, Feza, (2005), **1990 Sonrası Üretim Küreselleşmesi ve Teknoloji Transferi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dalgıç, Tevfik, (1982), **Bilişim ve Teknoloji**, Ankara İktisadi İlimler Akademisi Yayını, No.: 203, Ankara.

“Dünya Otomotiv Sanayiinde Küresel Boyut” (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/dun1.doc>).

Eleren, Ali-Bektaş, Çetin-Akyüz, Yılmaz, “Değişim Sürecinde Üretim Sistemlerinde Ortaya Çıkan Yeni Global Boyutlar ve Finansal Etkileri”, (<http://paribus.tr.googlepages.com/akyuz.doc>), (**Erişim Tarihi:** 28. 07. 2007).

European Commission European Technology Platforms: Knowledge for Growth, (2005), (www.cordis.lu/technology-platforms), (**Erişim Tarihi:** 10. 08. 2007).

Genel, “Japon Pazarlama Tarzı” (<http://www.ekonomi.name/dunya-ekonomisi/japon-pazarlama-tarzi.html>), (**Erişim Tarihi:** 10.08.2007).

Genel, “Türkiyenin teknoloji politikası nasıl hazırlanmalı? (http://bilgicagi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=231&Itemid=455), (**Erişim Tarihi:** 12.08.2007).

Göker, Aykut, (1996), “Teknolojik Gelişmeler ve Türkiye’nin Teknoloji Geliştirme Koşul ve Olanakları” **TMMOB, Kentsel ve Kırsal Alan Gelişme Stratejileri Semineri**, Ankara (<http://www.inovasyon.org/html/AYK.TMMOBsem.Ocak96.htm>), (**Erişim Tarihi:** 28.07.2007).

Oğuz, Serpil, “Pazara Giriş Stratejileri ve Türkiye için Bir Pazara Giriş Modeli” <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/pazara.doc>, (Erişim Tarihi: 29.07.2007).

Roberts, Philip, A., (1988), **Technology Transfer: A Policy Model**, National Defense University press, Washington, Dc, U.S.A.

Soyak, Alkan, (1997), “Ülser ve Kapitalizm” **Radikal İKİ**, Sayı. 48, s. 23, ([http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/ulser-kapitalizm\(alkan\).pdf](http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/ulser-kapitalizm(alkan).pdf)) (**Erişim Tarihi:** 01.18.2007).

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 129, 08 Ağustos 2007. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=574>), (**Erişim Tarihi:** 15.07.2007).

T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu, Bilim-Teknoloji, Araştırma-Geliştirme İstatistikleri (<http://www.die.gov.tr/konulari/arastirmaGelistirme.htm>).

Tiwana, Amrit, (2003), **Bilginin Yönetimi**, Dışbank Kitapları, No: 5, 1. Basım, İstanbul.

Uyanık, Fatih, (2005), **Teknoloji Transferi ve Çokuluslu Şirketler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yücel, İ., (1997), “Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. yüzyılın Toplumu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Araştırma Dairesi Başkanlığı, Temmuz, “21. Yüzyılda Bilgi Toplumu” (<http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek03.pdf>), (**Erişim Tarihi:** 21.07.2007).

GELİŞEN TEKNOLOJİ İŞİĞİNDA TELİF HAKLARI, YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

ERTAŞ, Selahattin
TÜRKİYE/TURPIYA

ÖZET

Eser sahipleri ve bağlantılı hak sahiplerinin haklarını konu alan “fıkrî mülkiyet” kavramı, bilgi çağı olarak adlandırılan 21. yüzyılın en önemli kavramlarından biridir. Küreselleşme sonucunda genişleyen ticaret hacmi ve bunun dünya çapında getirdiği rekabet, üretim sürecinde emek yerine, araştırma-geliştirme, ileri teknoloji, bilgi ve yaratıcılığın ön plana çıkmasına sebep olmuştur. “Fıkrî mülkiyet” haklarının uluslararası alanda artan önemi de, bilgi ve bilgiye dayalı üretimin önem kazanması sonucudur.

Ancak teknolojik gelişmeler bir taraftan eser üretim sürecine katkıda bulunurken, diğer taraftan iletişim ve çoğaltım tekniklerini kolaylaştırarak fıkrî hakların ihlali anlamına gelen korsan faaliyetlerin yaygınlaşmasına da neden olmaktadır. Dijital hâle dönüştürülmüş eserler hak sahiplerinin izni olmaksızın dijital ortamda kusursuz bir şekilde çoğaltılmakta ve değişim programları ile de tüm dünyaya inanılmaz bir hızla yayılmaktadır.

Ülkemiz açısından ise, gerek ekonomi ve gerekse kültür hayatı için vazgeçilmez olan müzik, sinema ve ilim/edebiyat sektörlerinin gelişimini ve bu sektörlerde nitelikli eserler üretilmesini engelleyen korsan faaliyetlerle mücadele etmek, ülkemizin uluslararası alanda rekabet şansını artırmak bakımından son derece önemlidir. Bu nedenlerle Türkiye’deki uygulayıcı ve düzenleyici birimler, toplumu telif hakları konusunda bilinçlendirmeyi ve aldığı önlemlerle nitelikli eser üretimini teşvik ederek kültür endüstrisinin gelişimine katkı sağlayan güçlü bir “fıkrî mülkiyet sisteminin oluşturulmasını hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Telif, internet, peer to peer, Dijital Hak Yönetimi.

ABSTRACT

The concept of intellectual property, concerning rights of authors and related right holders, is one of the crucial concepts of the 21st century, which is called information age. Trade volume, expanding as a result of globalization, and competition brought about throughout the world in this respect, have given rise to research-development, high technology, information, creativity in lieu of labor in the course of production. The increasing importance of intellectual

property rights internationally is the result of fact that information and information-based production have become significant.

However, technological developments on the one hand contribute to work production process, on the other hand facilitate communication and reproduction techniques, and bring forth expansion of piracy activities; thus infringement of intellectual rights. Digitalized works are reproduced in digital medium flawlessly without being authorized by the rightholders and expand worldwide with an incredible speed through exchange programmes.

In respect of our country, struggle with piracy activities, which hinder economy, and development of music, cinema, and science/literature sectors, and production of quality works in the said sectors, is highly important with a view to increasing rivalry chance of our country in the international arena. Therefore, implementing and regulatory organizations in Türkiye aim at raising awareness of the society in the field of copyrights, encouraging quality work production via precautions, and establishing a stable intellectual property system, contributing to development of culture industry.

Key Words: Copyright, the internet, peer to peer, Digital Rights Management

Telif Haklarının Doğuşu

Telif haklarının korunmasına ilişkin fikirlere ilk kez Yunan ve Roma medeniyeti döneminde rastlanmaktadır. Eser hırsızlığı anlamındaki plagiarism kelimesi Latince plagium'dan gelmekte olup aslen bir köleyi çalmak ya da özgür bir adamı köleleştirmeyi ifade etmektedir. Kelime edebi anlamıyla ilk kez şair Martial'in öfke dolu bir şiirinde kullanılmıştır. Şair, bir yazarın onurunu çalmayı adam kaçırma kadar ciddi bir suç saymıştır. Ancak bu, ekonomik bir hakkın ihlali olarak görülmemiş, bir yazarın onurunun korunması ile ilişkilendirilmiştir.

Telif hakkının ekonomik bir hak olduğu fikri ilk kez Gutenberg'in 1453'te matbaa makinasını icat etmesiyle ortaya atılmıştır. Bu nedenle, matbaanın icadı, fikri hakların gelişimi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Matbaanın icadıyla, o zamana kadar sadece el yazısıyla ve sınırlı sayıda kopya edilebilen eserlerin sayısız çoğaltılması ve satılması imkânı doğdu. Matbaacıların elde ettiği "basım imtiyazları" ile bir eserin belli bir bölgede ve belli bir süre zarfında sadece bir matbaacı tarafından basılabilmesi mümkün olmuştur. Böylece, matbaacılar eser sahibine ödedikleri ücret karşılığında, eser sahibi olarak görülmüşlerdir.

16. yüzyılın ortalarında, yazarlar da eserden pay almaya başlamıştır. 1709 yılında İngiltere'de kabul edilen "Act Anne Kanunu" eser sahiplerini koruyan ilk kanundur.

Gelişen Teknoloji ve Telif Hakları

Kanadalı filozof Marshall McLuhan'ın "Dünya küresel bir köy olacak." ifadesi hayallerin ötesine geçerek artık gerçeğe dönüşmüştür. Kuşkusuz bu süreçteki en büyük aktör ise teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği internettir. 1960'lı yıllarda ABD'de nükleer savaş hâlinde iletişimin sürdürülebilmesi amacıyla geliştirilen İnternet 1990 yıllardan itibaren hızla yaygınlaşmış, 2006 yılında tüm dünyadaki internet kullanıcı sayısı 1,093 milyara ulaşmıştır.

İnternet küresel düzeyde birbirine bağlı bilgisayar ağları arasındaki iletme imkân veren bir sistem olarak, alışılmış haberleşme yollarını tamamen değiştirmiş, kişilerin bir araya gelmeleri gerekmeksizin sınırları olmayan evrensel bir kullanım mecrası yaratmıştır. Tam bu noktada yeni teknolojinin getirdiği bu olağanüstü gelişme fikri haklar alanında da hem yarar hem de birtakım sakıncalar beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte eser sahipleri kendi eserlerini çok geniş çevrelere kolayca duyurabilmektedir. Eser sahibi, iletişim imkânları ile fikri çalışmasının karşılığında eskiye oranla daha fazla bir bedeli elde edebilmektedir. Eserini doğrudan pazarlama imkânına da günümüz teknolojisi ile kavuşmuştur.

Bütün bunların yanında bazı risklerin de burada belirtilmesi gerekmektedir. Dijital hâle dönüştürülmüş eserler hak sahiplerinin izni olmaksızın digital ortamda kusursuz bir şekilde çoğaltılmakta ve değişim programları ile de tüm dünyaya inanılmaz bir hızla yayılmaktadır. Bu kullanım tarzı eserden normal faydalanmanın çok ötesine geçmiş durumdadır.

Sanal ortamda en fazla değişime konu olan eser türü, müzik eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mp3'ün keşfedilmesi bu durumun temel sebebidir. Müzik parçalarının geliştirilen bir usulle sıkıştırılmış hâli, Mp3 olarak isimlendirilmektedir. Mp3 olarak isimlendirilen bu sıkıştırma usulü, Almanya'nın Erlangen şehrinde bulunan Fraunhofer Enstitüsü'nde bulunmuştur.¹ Bu sıkıştırma sayesinde bir müzik parçasının bilgisayarda işgal edeceği hacim on kat azaltılmakta; böylece müzik parçalarının daha hızlı ve daha kolay bir şekilde bilgisayar ortamında kullanılabilmesi imkânı sağlanmaktadır.

Mp3 formatına dönüştürülmüş olan müzik parçalarının bilgisayar hafızalarında fazla yer tutmaması, bu eserlerin kolaylıkla kaydedilebilmesini, bilgisayar ortamından CD yazıcılar tarafından çoğaltılabilmesini mümkün hâle getirmiştir. Müzik parçalarının bilgisayar ortamında bulunmasının bu kadar kolaylaştırılması, onun İnternet ortamında da hızla yayılmasını ve karşılıklı değişiminin yapılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra peer to peer (P2P) gibi geliştirilen programlarla hak sahiplerinin izni olmaksızın İnternete bağlı olanlar

¹ Geniş bilgi için bkz.: www.zdnet.de/technik/artikel/prg/9802/mp3-wf.htm .

arasında Mp3 formatına çevrilmiş müzik parçalarının değiş tokuş edilebilmesine imkân sağlanmıştır. Günümüzde bu programlar internette ücretsiz olarak sunulmaktadır. Bu programların Napster gibi bazıları merkezi sisteme dayalı işletim sistemine sahiptir. Buna karşılık, Grokster, StreamCast ve Gnutella gibi bazıları ise, merkezi olmayan işletim sistemlerini kullanmaktadır.²

Bu değişim programları yalnızca müzik eserlerinin değil, aynı zamanda film ve yazılım programları içinde ciddi tehlikeler barındırmaktadır. Video verilerinin sıkıştırılmasında kullanılan “DivX” teknolojisi sinema eserlerinin sanal ortamda kullanıcılara sunumunu kolaylaştırmıştır.³

Big Champagne firmasının 2004 yılı araştırma raporuna göre dünya üzerinde 95 Milyon P2P kullanıcısı bulunmaktadır. P2P ağlarında 44 milyon film dosyası ile 1, 4 milyar ses dosyası paylaşılmaktadır.

Bir web sayfasında ücretsiz olarak sunulmuş olan bir şarkı, 2 gün içerisinde yaklaşık 40 bin kişi tarafından kopyalanmıştır.⁴ Mp3 formatında müzik sunumlarının hem CD hem de online olarak Türkiye’de ve dünyada çok büyük bir illegal pazar oluşturduğunun vurgulanması gerekir. 2005 yılında İngiltere, Almanya; ABD’nin de dâhil olduğu 10 pazarda Uluslararası Fonogram Yapımcıları Birliği (IFPI) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre 20 Milyar şarkı yasal olmayan yollardan bilgisayarlara indirilmiştir.

Konuyla İlgili Dava Örnekleri

Değişim programlarıyla ilgili yasal sürecin işletilmesi hiç kolay olmamaktadır. Dosya değişiminin hak sahibinin kamuya iletim hakkını ihlal ettiği ve eserin yetkisiz olarak çoğaltıldığı yönünde kimsenin şüphesinin olmamasına rağmen, konuyla ilgili olarak dünyada verilen mahkeme kararları birbirinden farklı niteliktedir.

Telif hakkıyla korunan eselerin internet kullanıcıları tarafından yükleme (upload) ve indirme (download) işlemlerinin hak sahipleri tarafından takip edilmesinin son derece zor olması sebebiyle, davalar öncelikli olarak P2P yazılımlarını üreten ve dağıtan şirketler aleyhine açılmıştır. Bu davalardan sonuçları itibariyle önemli olanları şunlardır:

Napster Davası: Dosya paylaşımını kolaylaştıran ve kullanıcılarının bilgisayarlarındaki paylaşıma açık bilgilerin listesinin kayıtlı olduğu merkezi bir sunucu çalıştıran Napster yazılımıyla, sisteme kayıtlı kullanıcılar arasında veri paylaşımı yapılabilmekte, diğer kullanıcıların bilgisayarlarında kayıtlı verilerin kopyaları bilgisayarlara indirilebilmektedir. “Peer-to-peer” olarak adlandırılan yöntemle, programın kullanıcıları diğer kullanıcıların bilgisayarlarıyla doğrudan

² Memiş, Müzik, s. 40.

³ Memiş, Müzik, s. 40.

⁴ Bkz.: www.nethics.net/nethichs/de/themen/urheberrecht/ende_urheberrecht.html.

bağlantı kurup bir aracı olmadan istedikleri biçimde bilgi alışverişi yapabilmektedirler. Bu nedenle, müzik dağıtımı ve plak üretimi yapan müzik şirketleri, Napster'a karşı, telif haklarının ihlali nedeniyle dava açmış ve Napster'ın üçüncü kişilerin fiilinden sorumlu olduğu tezini ileri sürmüşlerdir.

Napster, bir servis sağlayıcı olarak, kullanıcıların eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamayacağını, insanların bu hizmeti farklı amaçlarla kullanmalarının kendilerinin suçu olmadığını, dosya paylaşımının da “*adil kullanım*” kuralının kapsamına girdiğini iddia etmiştir.

Ancak mahkeme “Biz sadece teknolojiyi sunuyoruz, nasıl kullanacaklarına kullanıcılar karar verir.” şeklindeki iddiayı kabul etmemiş ve Napster'ın davacı müzik şirketlerine CD satışlarının düşmesine yol açarak ve müzik yapımcılarının dijital müzik piyasasına girmelerini zorlaştırarak zarar verdiği yönünde karara varmıştır.

Ayrıca, mahkeme paylaşımındaki dosyaların hak ihlaline neden olup olmadığını kontrol etme, bu tür kullanıcıları dosya paylaşımından uzak tutma veya üyeliklere son verme eylemlerini gerçekleştirilerek gözetleme yükümlülüğünü ihlal etmesi gerekçesiyle de Napster sorumlu tutulmuştur.

Mahkeme kararından sonra kapatılan Napster'ın hakları, Roxio adlı şirket tarafından satın alınarak, paralı abonelik sistemine geçilmiştir.

KazaA Davası: İnternette dosya paylaşımına olanak sağlayan KazaA sitesine karşı Hollanda Müzik Eserleri Birliği Buma/Stemra tarafından “peer to peer” programının fikrî hakları ihlal ettiği gerekçesiyle açılan davadır. Davada KazaA, dosya paylaşım yazılımını 1980'lerdeki video kayıt cihazlarına benzeterek, KazaA yazılımının birçok kullanım alanı olduğunu, yazılımın dosya paylaşımına müdahale edemeyeceğini, sitesinde gerçekleşen veri alış verişi üzerinde kontrol gücü olmadığını ve bu nedenle de sorumlu tutulamayacağını savunmuştur.

İlk derece mahkeme KazaA'nın fikrî hak ihlallerinden sorumlu olduğunu, bu nedenle ihlallere son verecek gerekli tedbirleri almasını karara bağlamış, KazaA tarafından bu tedbirler alınmayınca mahkeme KazaA şirketini tazminat ödemeye mahkum etmiştir. Ancak dava sonucuna şirket tarafından İstinaf mahkemesi nezdinde itiraz edilmiş olup Mahkeme; KazaA dosya paylaşımı sisteminde koruma altındaki müzik eserlerinin yanı sıra her tür verinin paylaşımına açık olduğu, KazaA sisteminin işleyişinin KazaA'nın kendisine bağlı olmadığı, KazaA'nın aktivitelerinin durdurulmasının ihlalleri azaltmayıp aksine ihlallerin tespitini zorlaştıracağı ve fikri hak ihlallerinin KazaA'nın kullanıcıları tarafından işlendiği gerekçeleriyle KazaA'nın sorumluluğunu reddetmiştir

Diğer taraftan, KazaA aleyhine Avustralya'da eser sahiplerinin haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle müzik şirketleri tarafından açılan davada, mahkeme

KazaA şirketini dev bir korsan makinesinden farklı görmeyerek sorumlu bulmuştur.

Grokster Davası: ABD’de bazı filmlerin ve müzik eserlerinin mali haklarını elinde bulunduran MGM (Metro-Goldwyn-Mayer Studios), bu eserlerin kullanıcılar arasında değişimine imkân veren yazılımların mucidi ve dağıtıcısı olan Grokster aleyhine davalar açmıştır. Mahalli mahkemeler ve 9. İstinaf Mahkemesi davalı şirketlerin yazılımlarının “önemli ölçüde hukuka aykırı olmayan kullanıma elverişli” olmaları gerçeğiyle, kullanıcılara bu yazılımları dağıtan davalı şirketlerin, sadece dağıtımdan ibaret olan bu davranışlarından dolayı sorumlu olmayacaklarına karar vermiştir. Daha sonra bu dava Amerikan Yüksek Mahkemesi’nin önüne götürülmüştür. Yüksek Mahkeme, dünyada İnternet üzerindeki dijital dosya paylaşımı ile ilgili en kapsamlı kararını 27 Haziran 2005 tarihinde vermiştir. Bu karara göre davalılar kullanıcıların fikri hak ihlallerinden sorumlu tutulabilirler.⁵

Kasım 2005’te taraflar anlaşma yoluna gitmişler. Grokster firması faaliyetlerini durduracak ve hak ihlallerinden kaynaklanan zararı tazmin edecektir. Önemli bir gelişme olarak Grokster’in web sayfasında yer alan “Telif hakkıyla korunan müzik eserlerinin ve sinema eserlerinin izinsiz P2P kullanımın yasal değildir ve yasal olmayan kullanımlar hak sahipleri tarafından dava edilir.” notun altına çizilmesi gerektiğidir.

Scarlet Davası: 24 Haziran 2004 tarihinde kısa adı SABAM olan Belçika Yazarlar Şirketi Brüksel Birinci Asliye Hukuk Mahkemesi’nde, SABAM’ın repertuarında bulunan müzik eserleri üzerindeki telif hakkının “P2P” aracılığıyla ihlal edildiğinin tespit edilmesi amacıyla İnternet Servis Sağlayıcı olarak hizmet veren SA Scarlet Extended adlı şirket aleyhine dava açmıştır. Açılan davada SABAM, SA Scarlet Extended şirketinin hak sahiplerinin izni alınmadan müzik eseri içeren dosyaların P2P aracılığıyla gönderilmesini ve kullanıcılar tarafından bu dosyaların alınmasını imkânsız hâle getirerek, hak ihlallerine son verilmesini talep etmiştir.

Yapılan yargılama neticesinde, Brüksel Birinci Asliye Hukuk Mahkemesi 28/06/2007 tarihinde, SA Scarlet Extended şirketini SABAM repertuarına ait müzik eserini içeren dosyaların kullanıcılar tarafından alınmasının ya da gönderilmesinin, P2P kullanımının herhangi bir şekilde durdurularak engellenmesine, P2P kullanımını durdurmadığı her gün için 2.500 EURO para cezası ödemesine karar vermiştir.

Uluslararası Yasal Düzenlemeler

İnternet ortamında telif haklarının korunması ile ilgili olarak temel çerçeveyi 1996 yılında kabul edilen ve WIPO İnternet Anlaşmaları olarak bilinen WIPO

⁵ Başpınar, Kocabay, **İnternette Fikrî Hakların Korunması**, s. 178.

Telif Hakları Anlaşması ile WIPO İcralar ve Fonogramlar Anlaşması oluşturmaktadır.

Her iki anlaşmada da eserin İnternet ortamında bulundurulması eser sahiplerinin ve bağlantılı hak sahiplerinin münhasır hakları arasında yer almıştır.

Anlaşmalarda hak sahiplerince kullanılan etkin teknolojik yöntemlerin etkisiz hâle getirilmesine karşı uygun yasal koruma ve etkin yasal yaptırımlar getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ayrıca “Hak Yönetim Bilgisi”, bilgi öğelerinden herhangi biri eser nüshası üzerinde olduğunda veya eserin topluma iletimine bağlı olarak görüldüğünde eser, eser sahibi, eser üzerindeki herhangi bir hakkın sahibi veya eserin kullanımına ilişkin süreler ve koşullar hakkındaki bilgiler ve bu bilgileri temsil eden tüm sayı ya da kodları tanımlayan bilgiler olarak tanımlanmış, yetkisiz olarak elektronik hak yönetim bilgilerini değiştirmek ya da ortadan kaldırmak, ya da elektronik hak yönetim bilgilerinin izinsiz değiştirildiği ya da ortadan kaldırıldığı bilinen eserleri veya eser nüshalarını yetkisiz olarak dağıtmak, dağıtmak üzere ithal etmek, radyo ve televizyonla yayınlamak ya da topluma iletmek yasaklanmıştır.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda 2001 yılında 4630 ve 2004 yılında 5101 sayılı Kanunlarla yapılan değişiklikler çerçevesinde söz konusu Anlaşma hükümlerine tam uyumun sağlanmasını hedeflenmiştir. Anlaşmalara taraf olunmasına ilişkin prosedür ise devam etmektedir. Son olarak WIPO Telif Hakları Anlaşması’nın onaylanmasının uygun bulunduğu 2 Mayıs 2007 tarih ve 5647 sayılı Kanun ile “WIPO İcralar ve Fonogramlar Anlaşması”nın onaylanmasının uygun bulunduğu 2 Mayıs 2007 tarihli ve 5646 sayılı Kanun 8 Mayıs 2007 tarihli ve 26516 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

2001/29 Sayılı ve 22 Mayıs 2001 Tarihli Bilgi Toplumunda Eser Sahibinin Hakları Ve Bağlantılı Hakların Uyumlaştırılması Hakkında Parlamento ve Konsey Direktifi

Direktifin temel amacı, WIPO Telif Hakkı Sözleşmesi (WCT) ile WIPO İcralar ve Fonogramlar Sözleşmesi’nin (WPPT) Avrupa Birliği içerisinde uygulanmasını sağlamaktır.

Direktif, teknolojik önlemlerin korunmasına ilişkin hükümler içermektedir.

Direktife göre “Teknolojik önlem” eserin, hak sahibi tarafından müsaade edilmeyen kullanılmalarını önlemek ve sınırlandırmak için tasarlanan her türlü teknoloji, araç veya bunların parçaları şeklinde tanımlanmıştır.

Direktifte; teknolojik önlemleri ortadan kaldıracak ürün ve hizmetlerin üretiminin, ihracatının, dağıtımının, satışının, kiralananmasının, satış veya kiralama için reklamının yapılmasının engellenmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği hükme bağlanmıştır.

Ayrıca Direktifte; Hak Yönetim Bilgileri tanımlanarak, herhangi bir elektronik hak yönetimi bilgisinin değiştirilmesi veya kaldırılması ile hak yönetim bilgileri izinsiz olarak değiştirilmiş veya kaldırılmış olan eserlerin dağıtımını, dağıtım için ithali, yayınlanması, iletilmesi veya kamunun erişimine sunulmasının engellenmesi için AB üyesi devletlerin yasal tedbirler alması gerektiği belirtilmiştir.

ABD DMCA (Dijital Milenyum Telif Hakları Yasası)

ABD’de, WIPO Telif Hakkı Sözleşmesi (WCT) ile WIPO İcralar ve Fonogramlar Sözleşmesi’nin (WPPT) iç hukuka uygulamak ve elektronik ortamda meydana gelen hak ihlallerini ve uyuşmazlıkları giderilebilmek amacıyla 28 Ekim 1998 tarihinde DMCA kabul edilmiştir.

DMCA’nın asıl amacı dijital haklarla ilgili hukuki ve cezai sorumluluklara yer vererek, dijital hakların düzenlenmesini sağlamaktır. Kanun, Dijital Haklar Yönetimi ve elektronik ortamda eserin sunulması ile ilgili konuları kapsamaktadır.

Kanunda WCT ve WPPT hükümleri göz önünde bulundurulmak suretiyle eğitim kurumları, kütüphaneler ve arşivler, tersine mühendislik, şifreleme araştırmaları, küçüklerin korunması, kişisel mahremiyet ve bilgi güvenliği testleri konularında istisnalar düzenlenmiştir.

Kanunda hangi şartlar altında servis sağlayıcıların sorumluluklarının var olacağı belirlenmiştir. Ayrıca servis sağlayıcıların hak ihlaline sebebiyet veren içeriği sistemden kaldırmaları için “Uyar ve Kaldır” (Notice and Take Down) uygulaması benimsenmiştir. Buna göre servis sağlayıcılar hak sahiplerinden kendilerine gelen hak ihlalinin yaşandığına dair bildirim üzerine ihlale sebebiyet veren veriyi sistemden kaldıracaklardır.⁶

Türkiye’deki Hukuki Düzenlemeler ve Uygulamalar

Ülkemizde eser sahibi ve bağlantılı hak sahiplerinin hakları, 5846 sayılı **Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu** ile koruma altına alınmıştır. Bir eserin 5846 sayılı **Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu** çerçevesinde korunabilmesi için, sahibinin hususiyetini taşıması ve Kanun’da sayılan eser türlerinden birine girmesi gerekmektedir. Kanun’da eser türleri ilim ve edebiyat, müzik, güzel sanatlar ve sinema eseri olarak sayılmıştır. Kanunda, işlenme ve derlemelere de ayrıca yer verilmiştir.

Kanun’un 8. maddesinde eser sahibi, eseri meydana getiren olarak belirtilmektedir. Eseri yaratan kişinin eser sahipliği, eserin yaratılmasıyla birlikte başka bir işleme gerek olmaksızın kendiliğinden doğar.

---

⁶ DRM Raporu, İstanbul 2006, s. 66.

Eser sahibinin eseri üzerinde malî ve manevî olmak üzere iki tür hakkı bulunmaktadır.

Manevî Haklar

1. Umuma arz hakkı,
2. Eser sahibinin adını belirtme hakkı,
3. Eserde değişiklik yapılmasını yasaklama hakkı,
4. Eser sahibinin malik ve zilyede karşı haklarıdır.

Malî Haklar

1. İşleme hakkı,
2. Çoğaltma hakkı,
3. Yayma hakkı,
4. Temsil hakkı,
5. İşaret, Ses ve/veya Görüntü Nakline Yarayan Araçlarla Umuma İletim Hakkı

olarak yasada yer almaktadır.

Ayrıca bir eseri özgün bir biçimde yorumlayan, tanıtan, anlatan, söyleyen, çalan ve çeşitli biçimlerde icra eden sanatçıların, bir icra ürünü olan veya sair sesleri ilk defa tespit eden fonogram yapımcılarının, filmlerin ilk tespitini gerçekleştiren film yapımcılarının ve radyo-televizyon kuruluşlarının sahip oldukları haklar Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında koruma altına alınmıştır.

İnternet ortamında telif haklarının korunmasıyla ilgili olan uluslararası mevzuata ve teknolojik gelişmelere paralel olarak ulusal mevzuatımızda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre;

FSEK'in "Çoğaltma Hakkı" başlıklı 22'nci maddesinde bir eserin aslını veya kopyalarını, herhangi bir şekil veya yöntemle tamamen veya kısmen, doğrudan veya dolaylı, geçici veya sürekli olarak çoğaltma hakkı münhasıran eser sahibine ait olduğu ifade edilmiştir. Buradan çoğaltmanın dijital ortamdaki şeklini de kapsadığı anlaşılmalıdır. Ayrıca madde de eserlerin aslından ikinci bir kopyasının çıkarılması ya da eserin işaret, ses ve görüntü nakil ve tekrarına yarayan, bilinen ya da ileride geliştirilecek olan her türlü araca kayıt edilmesinin de çoğaltma sayılacağı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere madde sınırlayıcı bir şekilde değil, gelecekte olabilecek teknolojik gelişmeleri de dikkate almak suretiyle kaleme alınmıştır.

FSEK'in "İşaret, Ses ve/veya Görüntü Nakline Yarayan Araçlarla Umuma İletim Hakkı" başlıklı 25'inci maddesi eser sahibinin 'eserinin aslı ya da çoğaltılmış nüshalarının telli veya telsiz araçlarla satışı veya diğer biçimlerde umuma dağıtılmasına veya sunulmasına ve gerçek kişilerin seçtikleri yer ve zamanda eserine erişimini sağlamak suretiyle umuma iletimine izin vermek

veya yasaklamak hakkına” sahip olduğu ifadesi yer almaktadır. Aynı hak, FSEK madde 80’de icracı sanatçıları fonogram ve film yapımcıları ile radyo-televizyon kuruluşlarına da tanınmıştır. Bu madde çerçevesinde, İnternet üzerinden bir eserin, hak sahiplerinin izni dışında üçüncü kişilerin erişimine sunulması “umuma iletme hakkını”nın ihlali olarak değerlendirilmektedir.

FSEK’in diğer bir önemli maddesi olan Ek 4’ncü madde iki husus düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında fikir ve sanat eserlerine ait hak yönetim bilgilerini koruma altına almıştır. Maddeye göre; “eser ve eser sahibi ile, eser üzerindeki haklardan herhangi birinin sahibi veya eserin kullanımına ilişkin süreler ve şartlar ile ilgili olarak eser nüshaları üzerinde bulunan veya eserin topluma sunulması sırasında görülen bilgiler ve bu bilgileri temsil eden sayılar ve kodlar yetkisiz olarak ortadan kaldırılamaz veya değiştirilemez. Bilgileri ve bu bilgileri temsil eden sayıları ve kodları yetkisiz olarak değiştirilen veya ortadan kaldırılan eserlerin asılları veya kopyaları dağıtılamaz, dağıtılmak üzere ithal edilemez, yayımlanamaz veya topluma iletilemez.”

Maddenin 3’ncü fıkrası ise servis sağlayıcıların sorumluluklarına ilişkindir. Madde gereğince; dijital iletim de dahil olmak üzere işaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla servis ve bilgi içerik sağlayıcılar tarafından eser sahipleri ile bağlantılı hak sahiplerinin Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda tanınmış haklarının ihlâlî hâlinde, hak sahiplerinin başvuruları üzerine ihlâlê konu eserler içerikten çıkarılır. Bunun için hakları haleldar olan gerçek veya tüzel kişi öncelikle bilgi içerik sağlayıcısına başvurarak üç gün içinde ihlâlîin durdurulmasını ister. İhlâlîin devamı hâlinde bu defa, Cumhuriyet savcısına yapılan başvuru üzerine, üç gün içinde servis sağlayıcıdan ihlâlê devam eden bilgi içerik sağlayıcısına verilen hizmetin durdurulması istenir. İhlâlîin durdurulması hâlinde bilgi içerik sağlayıcısına yeniden servis sağlanır.

Görüldüğü üzere FSEK’te yasadışı içerik bulunduran web siteleriyle mücadele konusunda önemli bir yasal düzenleme yapılmıştır. Bu çerçevede MÜYAP Bağlantılı Hak Sahibi Fonogram Yapımcıları Meslek Birliği Temmuz/2005 tarihi itibarıyla internet üzerinden yapılan hak ihlallerine karşı çalışmalara başlamış olup 2006 yıl sonu itibarıyla İstanbul 1. ve 2. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemeleri ile İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığına yapılan başvuruları neticesinde 549 adet site hakkında FSEK Ek Madde 4 gereğince işlem tesis edilmiş ve bu siteler hakkında erişimin engellenmesi kararı verilmiştir. Ayrıca 162 adet site de mahkeme kararı beklemeksizin yasadışı içeriklerini kaldırmışlardır.

Eser sahipleri, ayrıca eserlerinin internet üzerinden izinsiz erişimini engelleyen şifreleme gibi yöntemlere başvurabileceklerdir. Bu tür yöntemlerin aşılına çalışılması konusuna ilişkin olarak FSEK’nin 73/1. c maddesinde, “Yegane amacı bir bilgisayar programını korumak için uygulanan bir teknik aygıtın geçersiz kılınmasına veya izinsiz ortadan kaldırılmasına yarayan

herhangi bir teknik aracı, ticari amaç için elinde bulunduran veya dağıtan” kişiler hakkında dört yıla kadar hapis ve 150 milyar liraya varan para cezası uygulanacağına dair hüküm bulunmaktadır. Bu maddeyle bilgisayar programlarının korunmasını sağlayan teknolojik önlemlere yapılacak müdahalelere engel olunabilecektir. Ancak yasa metninde teknolojik önlemlerin korunması sadece bilgisayar programları için öngörülmüş olup söz konusu korumanın tüm eser grupları için sağlanması AB direktiflerine ve uluslararası anlaşmalara uyum açısından önemlidir.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun bir diğer önemli maddesi ise Ek Madde 9’dur. Maddeye göre; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından meslek birlikleri, umuma açık mahaller, radyo-televizyon kuruluşları ile fikir ve sanat eserlerinin tespit edilmesi ve çoğaltılmasına ilişkin materyalleri üreten ve/veya bu materyallerin dolum, çoğaltım ve satışını yapan veya herhangi bir şekilde yayan yerlerin dâhil olduğu ortak bir veri tabanı oluşturulacaktır.

Ortak veri tabanı ile Emniyet Genel Müdürlüğü, Gümrük Müsteşarlığı, Mahkemeler, Meslek Birlikleri ve Genel Müdürlüğümüz arasındaki koordinasyon ve iş birliğinin geliştirilmesi, bürokratik işlemlerin azaltılması, fikri mülkiyet haklarının takibi için güvenilir bilgiye hızlı bir şekilde erişimin sağlanması amaçlanmaktadır. Veri tabanı içerisinde bandrol bilgileri, sertifika bilgileri, kayıt-tescil bilgileri, eser ve hak sahiplerine ait bilgiler yer alacaktır.

Bu doğrultuda Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü nezdinde “Ortak Veri Tabanı” oluşturulması için çalışmalara başlanılmış olup Sertifika Otomasyonu ile Bandrol Otomasyonu tamamlanmıştır. Kayıt Tescil Otomasyonu ise önümüzdeki aylarda tamamlanacaktır.

Dijital Hak Yönetimi Sistemleri

Yukarda bahsettiğimiz üzere dijital ortamda bulunan eserler artık çok kolay kopyalanabilmekte, özellikle peer to peer (P2P) gibi yazılımlar aracılığıyla bu iletişim ağlarını kullanan herkese ulaşmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler bu noktada devreye girmekte, klasik anlamdaki telif hakkı korumasının yeni teknolojiler karşısındaki eksikliklerini ortadan kaldırmaya yönelik olarak, etkin bir izleme ve kısıtlama sisteminin kurulmasına yardımcı olmaktadır. Bu izleme ve kısıtlama sisteminin genel adı ise bilindiği üzere “Dijital Haklar Yönetimi”dir. DRM internet ortamında fikri hakların korunması için gerekli olan hukuk eksikliğinden doğan boşluğu doldurulmaya çalışılmaktadır.

DRM sistemlerinin temelde iki ayrı unsuru bulunmaktadır. İlki dijital veriler üzerindeki fikri mülkiyet haklarının ve hak sahiplerinin tanımlanmasıdır. Bu tanımlama eserin oluşturulma zamanını, eser üzerinde korunan hakların neler olduğunu, eser üzerindeki hak sahiplerinin kimler olduğunu ve tanımlama işleminde kullanılan metodun tanımlanmasını içermektedir. Diğeri ise; esere erişilmesinin veya eserin kullanılmasının hak sahipleri tarafından

engellenmesidir. DRM sistemini kullanan hak sahibi içeriğin tümüne erişimi engelleyebilir, içeriğin belli bir bölümüne zaman, bütünlük ve devamlılık akımından erişimi engelleyebilir, içeriğin değiştirilmesini engelleyebilir ya da içeriğin kopyalanmasını engelleyebilir.

Dijital ortamda bulunan verilerin güvenliğini sağlamak için steganografi, su-izi (watermarking) ve gibi teknikler kullanılmaktadır. Steganografi eski Yunancada “gizlenmiş yazı” anlamına gelir ve “bilgiyi gizleme bilimi”ne verilen addır. Veri gizleme (steganografi) sayesinde eserlerin, sadece bilinen bir grup veya kişi tarafından görülebilmesi mümkündür. Burada asıl metin, bir başka metin veya resim içerisine gizlenir. Görünürdeki resmî veya metni, sadece izin verilen kişiler deşifre edebileceği için asıl metnin izin verilmeyen kişiler tarafından okunması engellenmiş ve sadece istenilen kişilerle güvenli bir şekilde paylaşım sağlanmış olur.

İnternet üzerinden kopyalamaya karşı koruma ve izleme imkânı sağlayan Dijital Hak Yönetimi tekniklerinden bir diğeri Watermarking (su izi) uygulamasıdır. Bu uygulama; eseri internette izleyerek, eseri izinsiz kopyalayan kişileri eser sahibine bildirme işlevine sahiptir.⁷

Bütün bunların yanı sıra dosya paylaşım ağlarına (P2P) karşı çözümler sunan yazılımlar üretilmektedir. Bu yazılımlar otomatik olarak dosyaları (müzik, film, ilim/edebiyat eseri) belirleyerek, filtreden geçirir ve dosya paylaşım ağlarında (P2P) bu tür dosyaların dağıtımını bloke eder.

Konuyla ilgili olarak dikkat edilmesi ve üzerinde çalışma yapılması gereken başka bir husus da lisanslama modelleridir. Bilindiği üzere hak sahipleri eserleri üzerindeki mali hakları hakkında kendi istekleri doğrultusunda tasarrufta bulunabilirler. Bu doğrultuda özellikle de yeni ortaya çıkan lisanslama modelleri, bu modellere ilişkin yazılımlar ve araçlar önümüzdeki dönemde fikri ürün piyasasında büyük değişikliklere yol açacaktır. Lisanslama modellerinin gelişmesi sonrasında arama motorları, web siteleri ve P2P programları fikri mülkiyet yönetim araçları olarak kullanılabilir. Bu sebeple lisanslama modelleri ile ilgili öncelikle meslek birlikleri ve üyelerine yönelik olmak üzere kamuoyunda bilgilendirme ve farkındalık yaratma çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca lisanslama modellerinin ve ilgili araçların geliştirilmesi, lisanslama modellerinin hukuki açılımların ortaya konulabilmesi için gerçekleştirilen akademik ve ticari çabalara destek olunması gerekmektedir.⁸

⁷ http://www.haberkenti.com/news_detail.asp?id=10546.

⁸ DPT 9. Kalkınma Planı. Fikrî Mülkiyet Hakları Özel İhtisas Komisyonu. 2005. s. 46.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NİN TÜRK TAPUSU MAHİYETİNDE OLAN ŞER'İYYE SİCİLLERİ VE VAKFİYELER ÜZERİNE ÇALIŞMALAR HAKKINDA

GÜZEL, Abdurrahman/ГЮЗЕЛЬ, Абдурахман*
TÜRKİYE/TURÇIA

PEZİOME

Исследование вопроса о принадлежащих турецкой стороне записях шерие¹ и вакфах² в Турецкой Республике Северного Кипра

Существуют документы, “Вакфие и шерие сиджиллери”, подтверждающие принадлежность Кипра туркам на протяжении семи веков. И с этими документами необходимо ознакомить мировую общественность.

На современной турецкой территории, в Центральном Государственном Архиве Турецкой Республики Северного Кипра находятся 770 вакфие и 1150 записей шерие с 1571 года до наших дней. Эти документы ждут интереса со стороны исследователей и государства, особенно турецкого. С целью дать некоторым понять всю *критичность* положения постараемся кратко обозначить содержание вышеуказанных документов:

а) Вакфие содержат разного рода документацию, демонстрирующую социэкономическую и социокультурную структуру общества того периода, об имуществе (здания, земли и т. д.) и переходе этого имущества от владельца к владельцу, а также семейные древа и принципы имущественного раздела.

б) Записи шерие содержат разного рода судебные иски, договоры, долговые обязательства, вакфие, официальные цены, результаты инспекционных проверок торговых цехов, регистрационные записи официальных приказов и указов, а также оригинальные документы об устройстве ежедневной жизни того времени, ее условиях, работе управленческих, исполнительных и контролирующих органов.

---

* Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe'nin Eğitimi Bölüm Başkanı. E-posta: guzel@baskent.edu.tr. Заведующий отделением методики преподавания турецкого языка педагогического факультета университета “Башкент”.

¹ Мусульманский суд.

² Вакуф, вакф, вакыф (ар. «удержание») - имущество, завещанное на религиозные и благотворительные цели, не отчуждаемое и не облагаемое налогами.

“Остров Кипр”, который на протяжении веков является частью “Моря островов”, позволит документально подтвердить население, недвижимость, турецкую историю и культурные ценности, в результате чего будет доказано место и наследие турков на Кипре и исправлена многочисленная неверная и искаженная информация по этому вопросу.

Ключевые Слова: Северный Кипр.

GİRİŞ

Bilindiği gibi Kıbrıs adası, XIII. yüzyıldan bu yana “*Türk Bölgesi* olarak bilinmekte ve 1571’den itibaren de *Osmanlı Devleti*’nin bir vilayeti olarak yerini almaktadır. Ancak, 1877-78 *Osmanlı-Rus Savaşı*’ndan sonra İngilizlerin hâkimiyeti altına girdiği de bir gerçektir. 1960’da ise, *Türkiye-İngiltere-Yunanistan* üçlüsü “**garantörlüğünde bir Kıbrıs Devleti**” de kurulmuştur.

İşte ne olursa bu 1960’lı yıllardan sonra Yunanistan’ın bizzat desteği ile Rumlar, *Kıbrıs Türkleri*’ni bu *ada*’dan çıkarmak için ellerinden gelen her türlü “*yok etme ve ada da yaşatmama politikasını*”, yani *ada*’nın Yunanistan’a ilhakını, ENOSİS’in kanlı olaylar zulmünü uygulamaya koyuldular. Neticede binlerce masum Türk, banyolarda öldürüldü ve dünyanın hiç de kılı kılmıdamadı.

Bu olaylar son haddine vardı ki artık “**Ayşe’nin tatile çıkması da mukadder olmuştur**” ve **20 Temmuz 1974**’te garantör *Türk Devleti*’nin Türk Silahlı Kuvvetleri bir ***Barış hârekati***” düzenledi ve böylece Kıbrıs Türkleri de özgürlüklerine kavuşmuş oldular. Ancak bu geçen dönem içinde **1985’te kurulan KKTC**’nin dünya devletleri tarafından tanınmaması da ayrı bir “*enternasyonel politika*” oluverdi. Hâlâ aradan 33 yıl geçmesine rağmen bu devletin tanınmaması, her insanın aklına;

‘KKTC’deki mevcut barış ve huzur’u Annan Planı ile tekrar bozmaya çalışanların ve adanın istikrarını 1960 öncesine doğru gitmesini kolaylaştırmak isteyenlerin, gerçek anlamda bir enternasyonel güçler politikası olduğunu düşünmemek imkânsızdır. Bu cümleden olarak bu ve bunun gibi belli başlı senaryolar hâlâ Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC’nin önünde değişik isimler altında durmaktadır.’ Bu sebeple daha gerçekçi ve bilimsel politikalar üretmeliyiz.

Başlangıçta gerçek anlamda KKTC’nin geçmişine ve geleceğine hayatını adayan “**bir kurtarıcı vardır ki adı Rauf Denktaş’tır**”. Sayın Denktaş, 1960’lı yılların önünde Kıbrıs’ın kurtulması için çürük bir tekne ile Taşucu’ndan *ada*’ya giderken, fırtınalarla boğuşurken, bugün eyyam kesenlerin bazıları o zaman “*çelik çomak*” oynuyorlardı. Tabii ki şimdi her şey güzel. Öyle ise bu güzellik, huzur ve dostluk içinde masa başında en güzel şekilde çözülebilirsin. Yalnız bilinen bir tarihi gerçeği de unutmamak gerekir ki, Türk tarihinde 1299’dan 1918’e kadar geçen dönem içinde 215 savaşa katılan Türk

milleti, bunun 165'ini zaferle neticelendirir, 25'ini masa başında kaybeder. Onun için bu “*Kıbrıs*’ın da masa başında kaybedilmesini” istemiyoruz.

Şimdi burada konumuz itibariyle 1571’den buyana elimizde bulunan ‘*Yavru vatan Kıbrıs’ın Türk tapusu olan bu Vakfiye ve Şer’iyye Sicilleri*’ üzerindeki asıl belgelerimizi dünya kamu oyu önüne çıkarılması için bazı hususları huzurlarınızda sizlerle paylaşmak istiyorum. Yani bugünkü Türk Bölgesinde, 1571’den günümüze değin olan zaman dilimi içinde “**KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 770 Vakfiye ve 1150 Şer’iyye Sicili**” bulunmaktadır. Bu *Vakfiye*’ler ile *Şer’iyye Sicilleri*’nde nelerin olduğunu da kısaca özetlemeye çalışalım. Onlar da:

a. Vakfiyeler; “ toplumun bütün *sosyo- ekonomik ve sosyo-kültürel* yapısını ortaya koyan, vakıflara ait **mal** (*ev, eşya toprak, arsa vb.)* dökümünü ve kime ait olduğunu veya kime verildiğini içeren bilgiler, belgeler veren ve toplumun aile şeceresi yanında, mal varlığı ve paylaşımının nasıl yapıldığını da aktaran bilgileri içermektedir.

Vakfiyeler, bir toplumun aynası gibidir, içerisinde bulunan bilgilere bakıldığı zaman, yukarıda da ifade edildiği gibi, mal varlığının dökümünün bir göstergesi durumundadır. Bu dökümün özellikle, *toprak, arsa vb.*lerinin maddî değerleri içermesi, Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs’taki 307 senelik dönem içerisinde uyguladığı mali sistemin de bir dökümünü vermektedir.

Vakfiye’lerin içerdiği bilgiler sadece *toprak, mal devri, miras vb.*’leri konuları dışında sosyal bir gösterge niteliği de taşımaktadır. O açıdan bu vakfiyelerin günümüz Türkçesine aktarımı ve İngilizceye çevrilerek basılması ve bütün dünyaya dağıtılması, belgelenmesi ‘*Kıbrıs adasının tamamındaki Türk mal varlığının bu belgelerle Türk Tapusu’nun bulunduğu göstermesi* bakımından son derece önemlidir.” Ancak bu güne kadar Kıbrıs’taki bu ‘*Türk mal varlığının belgeleri*’ olan bu *vakfiyeler*, Kıbrıs Türkü’nün en eski, tarihî ve köklü varlıkları olmasına rağmen maalesef kesin bir şekilde ortaya konulamamıştır.

Bilindiği gibi *Vakıf hukuku* ve vakıfların statüsü, “**Ahkâmü’l Evkâf**” olarak tanımlanır. Bugüne dek adada 770’den fazla vakıf kurulduğunu biliyoruz. Kıbrıs’taki vakıflar, 1571’den beri “**Ahkâmü’l Evkâf ve Mülhak Vakıf**” kuralları çerçevesinde, *Kıbrıs Vakıflar İdaresi* (KVİ) yönetim ve denetimi altındadır. Bu kurallara göre, vakıf malları devredilemez ve zaman aşımına uğrayamaz. Nitekim bu kurallar, 1878-1960 İngiliz Yönetimi ve 1960-1974 **ortak Kıbrıs Cumhuriyet** döneminde de yasal ve anayasal düzeyde tanınmıştır.

4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ve Kıbrıs adasının İngiltere’ye kiralanmasını da içeren anlaşma ekindeki *1 Temmuz 1878 tarihli protokolün 2. maddesi* “**Ahkâmü’l Evkâf**”ı yürürlükte tutmaktadır. 1914’te İngilizler, Birinci Dünya Savaşı’nı bahane ederek Kıbrıs’ı ilhak ederken

Ahkâmü'l Evkâf'ı ilga eden bir düzenleme de yapmadılar. Tam tersine 1915 Kıbrıs (Taşınmaz Vakıf Emlâki) İmparatorluk emirnâmesi *Ahkâmü'l Evkâf*'ın yürürlükte olduğunu teyit etmektedir.

Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile **Kıbrıs**, İngiltere'ye devredilirken *Ahkâmü'l Evkâf* ile ilgili aksi bir düzenleme veya karar da bulunmamaktadır. **1959 Londra ve Zürih Antlaşmaları** yapılırken ise, **Rauf Denктаş**,

“gasp edilen Vakıf mallarıyla ilgili Kıbrıs Türk toplumunun haklarının saklı olduğuna ve söz konusu malların geri alınması ve tazmini için gerekli çarelere başvurulacağına” dair anlaşma metin taslağına şerh koymuştur.

Tüm bu hukukî çerçeveye rağmen, 1878'den ve özellikle de 1913'ten itibaren aşamalı olarak bu kurallar **İngiliz ve Rumlar** tarafından ihlal edilmiş ve vakıf emlâkin önemli bir kısmı gasp edilmiştir. Yasa dışı yöntemlerle el konulan bu emlâkin kaba bir hesaplama ile yalnızca arazi olarak değerinin **100 milyar doları** aştığını ve Vakıflar İdaresi'nin *yüz yıla yaklaşan* sürede yoksun kaldığı malî gelirin **1 trilyon dolar** civarında olduğunu söylemek, olayın önemi ve malî boyutu hakkında bir fikir verebilecektir.

Vakıf emlâk yağmasının önemli bir bölümünü oluşturan ve 1913 yılında Rumlar tarafından gasp edildiği tespit edilen **Kapalı Maraş** bölgesindeki taşınmazlar, **Abdullah Paşa ve Lala Mustafa Paşa Vakıfları**'na aittir.

Maraş'ta tesadüfen bir otelin bodrum katında bulunan 1910-1930 dönemlerine ait **koçanların (tapuların)** üzerinde, mal sahibi bölümünde **Abdullah Paşa Vakfı** veya **Lala Mustafa Paşa Vakfı** yazılmaktadır ve koçanlar Maraş'ta bulunan taşınmaz mallara aittir. Vakıflar İdaresi, bu koçanlardan hareketle, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait kütükleri tarayarak vakıflara ait tüm taşınmaz malları tespit ettirir ve **Magosa Kaza Mahkemesi**'nde dava açar. 271/2000 ve 272/2000 sayılı bu davaların sonucunda, **Lala Mustafa Paşa ve Abdullah Paşa Vakıflarına** ait taşınmaz malların *Ahkâmü'l Evkâf* prensiplerinin ihlal edilerek gayri yasal bir şekilde gasp edildikleri bulguları yapılır. Mahkeme, kapalı Maraş bölgesindeki “*mülhak*” olan taşınmazların bir kısmının **Lala Mustafa Paşa Vakfı**'na³, geriye kalan büyük bir bölümün de **Abdullah Paşa Vakfı**'na⁴ ait olduğu yönünde tespit kararı verir.

³ **Lala Mustafa Paşa Vakfı**, 1571 yılında Kıbrıs'ı fetheden Osmanlı ordusunun başkomutanı olan Lala Mustafa Paşa tarafından kurulmuş. Söz konusu mülk kendisine Padişah II. Selim tarafından bahşedilmiş. Otağını Derinya civarında kuran Lala Mustafa Paşa'nın kurduğu vakfın sahip olduğu mülk, otağından Maraş'a kadar uzamakta olup yaklaşık 30, 000 dönümdür. (Bak: Prof. Dr. Ata ATUN-Sema SEZER, Cumhuriyet Strateji, 20 Şubat 2006, s. 6.)

⁴ **Abdullah Paşa Vakfı**, 1761 yılında Halep Beylerbeyi iken ölen Abdullah Paşa tarafından kurulmuş. Abdullah Paşa, sahibi bulunduğu Maraş Mağusa bölgesinde bulunan 60, 000 dönüm, araziye vakfetmek sureti ile adı “Abdullah Paşa Vakfı” olan “MÜLHAK” bir vakıf kurmuş. Söz konusu vakfın vakfiyesi bizzat Abdullah Paşa'nın kendisinin hazır olduğu 24 Temmuz 1748

Şimdi burada sadece BAF BÖLGESİ'nde *Türklere âit mal varlığı*'nı belirlemek için '1 Zilkade 1039 tarihli *Mahpeyker Sultan Vakfı (Çinili Sultan Vakfı)* örnek olarak aşağıda vermeye çalışalım:

Kukla Çiftliği, toplam 1339 dönüm tarla

Arazinin dökümü:

*70 dönüm tarla, Karaflıye tarlası, diye bilinen 76 dönüm tarla,
Colfade tarlası, diye bilinen 90 dönüm tarla,
Vağl tarlası, diye bilinen 30 dönüm tarla,
Eryanmut tarlası, diye bilinen 80 dönüm tarla,
Kanderl tarlası, diye bilinen 40 dönüm tarla,
Stavrl tarlası, diye bilinen 12 dönüm tarla, 3. 000 adet dut ağacı, 14 dönüm bahçe
Molekamrol tarlası, diye bilinen 80 dönüm tarla,
Manderya tarlası, diye bilinen 38 dönüm tarla,
Mandra Yaylası tarlası, diye bilinen 90 dönüm tarla,
Cıraca tarlası, diye bilinen 70 dönüm tarla,
Lizade tarlası, diye bilinen 45 dönüm tarla,
Bokarı tarlası, diyebilinen 78 dönüm tarla,
Balyokit tarlası, diye bilinen 30 dönüm tarla,
Cecort tarlası, diye bilinen 40 dönüm tarla,
Brodart terlası, diye bilinen 50 dönüm tarla,
Taro tarlası, diye bilinen 60 dönüm tarla,
Bederice tarlası, diye bilenen 80 dönüm tarla,
Kanderci tarlası, diye bilinen 20 dönüm tarla,
Gonem tarlası, diye bilinen 16 dönüm tarla,
Malacez tarlası, diye Bilinen 20 dönüm tarla,
Şafer Tirmit tarlası, diye bilinin 20 dönüm Tarla,
Kater Tirmit tarlası, diye bilien 30 dönüm tarla,
Totokarmet tarlası, diye bilinen 20 dönüm tarla,*

*Katomermo tarlası, diye bilinen 30 dönüm tarla,
İslarya tarlası, diye bilinen 70 dönüm tarla,
Kebirala tarlası, diye bilinen 10 dönüm tarla,
Komenderya tarlası, diye bilinen 18 dönüm tarla,
Balyokillse tarlası, diye bilinen 12 dönüm tarla,
Çiftlek içerisinde bulunan 22 oda, hayvanlar, demirbaşlar ve müştermilatı.*

Mamonya Çiftliği, toplam 232 dönüm tarla

Arazinin dökümü:

Karda tarlası, diye bilinen 42 dönüm tarla İldiyoz tarlası diye bilinen 15 dönüm tarla,

*Darballse tarlası, diye bilinen 56 dönüm tarla,
All tarlası, diye bilinen 16 dönüm tarla,*

Kanavrl tarlası, diye bilinen 12 dönüm tarla,

Ballyokılar tarlası, diye bilinen 18 dönüm tarla,

Kalmo tarlası, diye bilinen 8 dönüm tarla

Bozca tarlası, diye bilinen 50 dönüm tarla, 3 adet değirmen, 15 dönüm arsa üzerinde dut bahçesi,

Aşelya çiftliği toplam 4. 317dönüm tarla

Arazinin dökümü:

Mecikobada tarlası, diye bilen 40dönüm tarla,

Ayanikola tarlası, diye bilinen 70 dönüm tarla,

Valreş tarlası, diye Bilinen 120 dönüm tarla

Barba Zimmi tarlası, diye bilinen 150 dönüm tarla,

Baryos tarlası, diye bilinen 200 dönüm tarla,

Katabortta tarlası, diye bilinen 80 dönüm tarla,

Merbitci tarlası, diye bilinen 100 dönüm tarla,

Meşliye tarlası, diye bilinen 120 dönüm tarla,

Ayanikola tarlası, diye bilinen 20 dönüm tarla.

Yukarıda kısa bir dökümünü verdiğimiz Türk'lere ait *mülhak olan taşınmaz mal varlığı* asla satılamaz. Bu konuda yasa çıkarılsa bile satılamaz. Mülhak ilan edilen bu mallar, dünya durdukça *Abdullah Paşa Vakfı*'na veya başka vakıflara aittir veya varisleri ya da mütevellî heyeti tarafından sadece idare edilebilir ve

gelirleri vakıf vakfiyesi uyarınca kullanılabilir. Vakıfların iptal edilemez ve süresiz olmalarına bağlı olarak kurallar gereği gelir getiren vakıf malları istibdal (*değiştirilemez*) dahi edilemez, yani takas bile edilemezler.

Ancak İngiliz Sömürge Yönetimi dönemindeki bu yönetim, *Ahkâmü'l Evkâf*'ı ihlal ederek 1913-1930 yılları arasında yaptığı icraatlarla, anılan vakıf arazilerini ve emlakı 3. kişilere devretmiş ve bu kişilerin adına *koçan (tapu)* çıkarılmıştır. Bu yasal olmayan yöntemle *Abdullah Paşa ve Lala Mustafa Paşa Vakıfları*'na ait taşınmaz mallar yağmalanmış ve gasp edilmiştir.⁵

b. Şer'iyye Sicilleri'nde; “Kadılar tarafından görülen her türlü ‘davalar, karşılıklı yapılan mukaveleler, senetler, vakfiyeler, narhlar, esnaf teftişlerinin sonuçları, merkezden gelen emir ve fermanların suretlerinin kaydedildiği; tutulduğu dönemin günlük hayatını, yaşama şartlarını, idari mekanizmanın işleyişini ve adli olayları doğrudan doğruya geleceğe aksettiren birinci elden kaynakları’ vermektedir.

Yine ekonomik, sosyal, hukuk ve kültür tarihi açısından vazgeçilmez kaynaklar olarak kabul edilen **Şer'iyye sicilleri'nin** önemi, bu yönden araştırmalar yapıldıkça daha açık belgeler ve tapular ortaya çıkmaktadır.

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti döneminde, eyalet merkezleri, sancak ve kaza gibi yerlerde, Kadı tarafından tutulmakta idi. Devlet merkezi ile yazışmalar, belediye hizmetleri ile ilgili kararlar, mahkemede görülen davalar, halk dilekleri, fermanlar, i'lamlar, hüccetler, beratlar, vakfiyeler ve bu sicillere kaydedilmekte idi.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, Kıbrıs tarihi, vakfiyeler ve Türklerle Rumlar arasında geçen *adli olayların* incelenmesi, Kıbrıs tarihinin sağlıklı ve gerçek belgelere dayalı olarak yazılabilmesi için öncelikle üzerinde çalışılması ve araştırmaya açılması gereken kaynak eserlerin başında gelmektedir.

Olaya Kıbrıs açısından bakınca Kıbrıs'ın; Türk idaresi dönemine ait tarihinin, idari, kültürel, eğitim, iktisadi ve sosyal yönlerden araştırılmasına yarayacak binlerce vesikayı içeren **Şer'iyye sicilleri de 988/1580-1330/1888 yıllarına kadar tutulan kayıtlar** bulunmaktadır.

c. Projemiz

İşte biz bu önemli noktalardan hareketle “*KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü*” nezninde ve “*Sayın Rauf Denктаş'ın da bizzat himayelerinde*” bu vakfiyelerin “*bugünkü Türkçe'ye aktarımını, ingilizce'ye tercümesini orijinaleri ile beraber, Türkçe-İngilizce*” olarak basılması için 25 ciltlik bir proje yaptık, her bir cilt 950 sayfadan oluşacak idi.

⁵ Bakınız: Ata ATUN-Sema SEZER, *Cumhuriyet Strateji*, 20 Şubat 2006, s. 6-7.

T.C. hükümetlerinin bu projeyi, maddi ve manevi bakımdan sahiplenmeleri için **2000 yılında**; 9. Cumhurbaşkanı **Sayın Süleyman Demirel**, *Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclis Başkanı, KKTC'den sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Başbakanlık Tanıtma Fonu, diğer ilgili Devlet Bakanlıkları, Kültür Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı ve Kıbrıs Dairesi Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara Ticaret Odası Başkanlığı*, vb. leri nezdinde bizzat görüşüp, projemizi her birine ayrı ayrı anlattık, proje kopyalarımızı takdim ve yardımlarını talep ettik. Ama aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, günümüze kadar maalesef bu kurum ve kuruluşlardan olumlu veya olumsuz da olsa bir cevap ve sonuç alamadık.

Biz yinede de yılmadık, ekip olarak başladığımız bu Vakfiyelerin günümüz Türkçesine aktarımına devam ettik. Bu arada tekrar Kültür Bakanlığı'nın kapısını çaldık. İsteğimizi şöyle sıraladık: *'Hiç olmazsa şu kritik dönemde Bakanlığınız nezdinde lokal bir bölge olarak "Magosa Vakfiyeleri"ni hazırlayıp Türk ve dünya kamu oyunun istifadesine sunalım, böylece hem Türk kamu oyu, hem de dünya kamu oyu bu konuda bilgilensin'* dedik ve projenin bitimi için de bir yıllık zaman verdik. Fakat bu projemize dönemin Kültür Bakanlığı sadece iki yıl sonra *'zaman aşımına uğradı'*, diye geri gönderdi.

İşte *'Kıbrıs hakkındaki özel ve resmi ilgi'* bu kadarlıkla kalıverdi. Ama diğer taraftan da herkes ayrı yerlerden hareketle bir bütünleşmeye ve davanın ciddiyetine varamadılar ve galiba böyle giderse varamayacaklar da ....

Ancak *bizim bu çalışmalarımızın bir başka yönünün*, ayrı bir kurum olan *Türk Arşivciler Derneği* tarafından, *'Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü ile KKTC Millî Arşivi'*nde bulunan *Osmanlı ve İngiliz Dönemlerinde tutulan Sicil Defterlerinin günümüz Türkçesine* aktarımı, restorasyon ve ciltlerinin yapılması ve mikrofilm ortamına aktarılması projesinin bir kısmının hayata geçirildiğini memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. *Türk Arşivciler Derneği* tarafından sürdürülen bu çalışma; bugüne kadar başta *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Şer'iyeh Sicilleri* olmak üzere 100'ün üzerinde Sicil ve *Zabıt Defterinden* 20. 000 (yirmi bin) orijinal sayfayı aşkın belgeler yeni harflere geçirilmiş, bilgisayar ortamına aktarılmış, hüküm özetleri çıkartılmış ve katalogları hazırlanmıştır. Demek oluyor ki bu projenin tamamlanması hâlinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arşivlerinde bulunan *Osmanlı ve İngiliz Dönemlerine ait sicil ve zabıt defterlerinin* tamamı araştırmacıların hizmetinde olacaktır. Böylece Kıbrıs adasının tamamının önemli arşiv belgelerine sahip olan KKTC arşivleri, Kıbrıs tarihiyle ilgilenen ilim adamları ve araştırmacıların yararlanabilecekleri önemli bilgi ve belgelerin bulunduğu bir merkez hâline gelecektir.

SONUÇ

Netice olarak ifade etmek isteriz ki *biz*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan *770 adet vakfiyenin* günümüz Türkçesine aktarımını vaktiyle projelendirmiştik. Söz konusu vakfiyeler, içinde

bulduğumuz siyasal, toplumsal ve kültürel ortamda hem geçmişimizin bir devamı niteliğinde, hem de geçmişle günümüzün ve geleceğimizin bağlantısını sağlayan bir kaynak durumundadır. Bu cümleden olarak Kıbrıs'taki Türk mirasının ortaya çıkarılması ve dünyaya tanıtılmasında önemli bir yeri olan bu vakfiyelerin başta *Türkçe olmak üzere İngilizceye çevrilmesi* de ayrıca büyük önem arz etmektedir. Biz bu proje sonucunda ortaya çıkarılacak olan 25 ciltlik eserin yanında, ayrıca CD-ROM, değişik dünya TV kanalları ve internet ortamına taşınmasını da sağlamayı planlamış idik.

Bu proje ile aşağıdaki hususlarında yapılacağına inanıyoruz. Onlar da:

1. *Kıbrıs'taki Türk varlığı ile Türk mirasının ortaya çıkarılması yoluyla geçmişimizle ilgili dünyadaki yanlış ve kasıtlı bilgilerin ortadan kaldırılması,*

2. *Milletimizin insan haklarına, kültür ve medeniyete yaptığı katkıların bir kez daha dünya kamuoyuna duyurulması,*

3. *Bizatihi bu belgelerle, Kıbrıs'taki Türk halkının hukukî dayanaklarının ortaya konulması ve bütün mal varlığımızın geri alınması.*

4. *“Vakfiyeler, Şer’iyye Sicilleri ve haritalar’ ile, Kıbrıs’ın güney ve kuzeydeki toprağın neredeyse 2/3’nün Türklere ait olduğunun belgelendirilmesi ve Kıbrıs’ın Türkler için vazgeçilmezliğinin uluslararası platformda bütün dünya kamu oyuna duyurulması vb. leridir.*

5. *Ayrıca bu Vakfiyeler ve Şer’iyye Sicilleri üzerinde yapılacak her türlü çalışma ve değerlendirmelerle ortaya çıkacak olan önemli bilgiler neticesinde bütün dünya kamuoyunu, Kıbrıs'taki Türk varlığının haklılığına bir kez daha dikkatlerini çekmek olacaktır.*

Bu çalışmalar sayesinde **Kıbrıs**’ın; bizim asırlar ötesinden günümüze değin “*Adalar Denizi*” nin bir parçası olduğunu ve *Ada*’daki **nüfus, emlak, tarih ve kültürel** değerlerimizle ‘**haklılığımızı**’ bir kere daha belgeleyecektir

ŞER'İYYE SİCİLLERİ BAĞLAMINDA KLASİK DÖNEM BURSA HALKININ KİTAP DÜNYASI

KARATAŞ, Ali İhsan
TÜRKİYE/TURPIYA

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin en eski tarihli Şer'iyye Sicilleri bu devletin ilk başkenti olan Bursa'ya aittir. Siciller içerisinde yer alan tereke kayıtları, birçok konuda olduğu gibi eğitim ve kültür hayatı bakımından da oldukça önemli veriler içermektedir. Bunlardan biri de kitap isimleridir. Ölen insanların geride bıraktıkları miraslarının yazıldığı tereke kayıtlarına, menkul ve gayrimenkul eşyayla birlikte ilgili dönemde yaşayan insanların ellerinde mevcut olan kitaplar da kaydedilmekteydi. Bu kitaplar tespit edilerek ilgili dönemin ilim ve kültür hayatı, insanların kitapla olan irtibatı ve benzeri konularda incelemeler yapmak mümkündür. Bu amaçla XVI. asır Bursası'na ait terekeler incelenmiş ve 252 kişinin terekesinde toplam 2.098 adet kitap tespit edilmiştir. Aklî ve naklî ilimlerin her alanıyla ilgili oldukları gözlenen bu eserlerden bazıları diğerlerine nazaran halkın daha çok ilgisine mazhar olmuştur. Kitaplardan bir kısmı, medreselerde okutulması sebebiyle yaygınlık kazanırken diğer bir kısmı ihtiva ettikleri konular nedeniyle toplumun ilgisini çekmiştir. O dönemde matbaanın olmayışı ve kâğıt sıkıntısının yaşanması, kitapların pahalı olmasına yol açmıştır. Bununla birlikte terekelerdeki kitap adedi, çoğunluğu ilmiye mensupları olmak üzere toplumun önemli bir kısmının kitap sahibi olmak için gayret içinde olduklarını göstermektedir. Bu tebliğde XVI. yüzyıl Bursa toplumunun ilim ve fikir dünyasını etkileyen, diğer bir ifadeyle Bursa halkının daha çok rağbet ettiği kitapların hangi eserlerden oluştuğu belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik dönem, Bursa, tereke kayıtları, kitap.

ABSTRACT

According to Court Records Book World of Bursa People in The Classical Period

As the first capital of the Ottoman State, Bursa has the oldest of Ottoman court records. Among them were heritage records which have very important information about education and culture as well as social and economic living. The most significant among those are book names. The heritage records, which contain legacy of dead people, included not only movable goods and real properties, but also their books. By locating and examining these books it is possible to make research on the scientific and cultural activities of the period and peoples' relations and interest in books living in Bursa. Therefore, it was examined the heritage records of Bursa of the 16th century and 2.098 books

were located in the heritage records of 252 people. Some of these books which are related to every fields of intellectual and transmitted sciences took much attention of people. While some, because they were on the curriculum of madrasah, could be spread out on a large scale, the others could not. In this century books were very expensive due to the unavailability of the press in the state and insufficiency of paper. However, the numbers of books in the heritage records shows that, not only the scholars but people from different classes wanted to possess books. In this article it will be dealt with that which books influenced world of science and thought, and took much interest among Bursa people in this century.

Key Words: Classical period, Bursa, heritage records, books in Bursa.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa, fethinden sonra siyasî ve ekonomik yönden geliştiği gibi kısa sürede ilmi ve kültürel bakımdan da önemli bir merkez hâline gelmiştir. Şehrin bu özelliği kendisine, etkisini asırlarca devam ettirecek bir şöhrete sahip olmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ilim adamları genellikle Ortadoğu ve Maverayunnehir bölgelerine gidip oralarda bulunan ulemeden ders alarak kendilerini yetiştiriyorlardı. Nitekim ilk alimlerden Davud-i Kayseri, Molla Fenarî ve Ahmedî Mısır'da, Kadızâde-i Rûm-i Horasan'da eğitim görmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1972; 520; Erünsal, 1988, 5). Ancak daha sonraki yıllarda idarecilerin yanında gerek dışarıda ihtisaslarını tamamlayan gerekse içeride yetişen ulemanın gayretleriyle özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra başta İstanbul ve Bursa olmak üzere Anadolu'da birçok şehir ilim merkezi hâline gelmiştir (Uzunçarşılı, 1972; 520-521; Banarlı, 1972; 557; Baltacı, 1976; 617). Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olarak adlandırdığımız bu asırlarda Bursa'da da medreseler inşa edilmiş, bu nedenle çok sayıda yerli ve yabancı âlim Bursa'ya gelerek şehrin ilim ve kültür hayatının yükselmesinde etkili olmuşlardır. (Uzunçarşılı, 1972; 522-23; Banarlı, 1972; 557) Nitekim 1530'larda, Bursa'da 22 medrese (İnalçık, 1992; 447) var iken bu yüzyılın sonlarında 50 civarında medrese ve yaklaşık 150 kadar da sıbyan mektebi inşa edilmiştir. (Hızlı, 1998; 197)

Bir toplumun kitapla ilişkisinin tespit edilmesi o toplumun okur-yazarlık durumu, bilgi ve kültür düzeyi gibi konularda fikir sahibi olmamız bakımından önemlidir. Ancak bunun için yalnızca idarî kadrolarda yer alanların veya ilmiye mensuplarının kitaplarını tespit etmek yeterli değildir. Müderristen talebeye, kadından erkeğe, efendiden köleye varıncaya kadar toplumun her kademesinde yer alan insanların sahip oldukları kitaplar tespit edilerek halkın kitapla münasebeti sağlıklı bir şekilde belirlenmelidir. Böylece toplumun okuma düzeyi, kitap sahibi olma durumları, hangi sınıfın daha çok ne tür kitapları tercih ettikleri, kitap sahibi olabilmenin imkânları ve zorlukları gibi konular

aydınlatılmış olur. Sözüünü ettiğimiz böyle bir incelemenin en önemli kaynağı şer'iyeye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarıdır. Tereke kayıtları ölen insanların geride bıraktığı tüm menkul ve gayrimenkul malların, alacak ve borçlarının tespit ve İslâm hukukuna göre varisler arasında taksim edildiğini gösteren kayıtlardır. (Pakalın, 1972; 460; İnalçık, 1996; 188)

Osmanlı şehirlerine ait en eski siciller Bursa'ya aittir. Bursa Şer'iyeye Sicilleri de 15. asrın sonları olan 1460'lardan itibaren başlamaktadır. Maalesef Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 15. yüzyılın son çeyreğine kadarki dönemin tereke kayıtları bulunmamaktadır. Üstelik 15. asrın son yirmi yılına ait sicillerde yer alan tereke kayıtları çok fazla değildir. Oysa 16. yüzyıl Bursası'na ait yaklaşık iki yüz civarında şer'iyeye sicili vardır ki bunlar arasında binlerce tereke kaydı mevcuttur. Bu sebeple tebliğimizdeki tespit ve değerlendirmeler XVI. asır kayıtlarına göre olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tereke kayıtları menkul ve gayrimenkul eşyayı ihtiva etmektedir. Söz konusu eşya içerisinde kitaplar da yer almaktadır ki bu durum ilgili dönemin kitap dünyasının ele alınması bakımından son derece önemlidir. Yalnız burada, ölen herkesin terekesinin kaydedilmediğinin bilinmesi gerekir. Zira terekenin kaydedilmesi için varislerden birinin mirasın taksimi için mahkemeye müracaat etmesi, (Molla Hüsrev, 1883; 773) ölen şahsın varisi yoksa terekesinin beytül-mala devredilmesi için Kadı'nın terekeye el koyması (Özdeğer, 1988; 10) veya varis mecnun ya da henüz ergenlik çağına ermemiş bir çocuk ise yetimin hakkını korumak amacıyla mahkemenin terekeye müdahale etmesi (Molla Hüsrev, 1883; 735; İnalçık, 1996; 188) gibi sebepler gerekmekteydi. Terekelerin kaydedilmesindeki söz konusu şartlar toplumun tamamı üzerinde inceleme yapmayı engellemektedir. Dolayısıyla tereke kayıtlarını esas alarak yapılan bu inceleme, toplumun tamamı değil, terekesi kaydedilenlerle sınırlı olacaktır. Bununla birlikte söz konusu kayıtlar, ilgili dönem toplumunun kitap dünyası hakkında bazı değerlendirmeler yapmamıza imkân tanımaktadır.

Yaptığımız incelemede XVI. yüzyıl sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından 252'sinde kitap ismine rastlanmıştır. Bu kayıtlarda 2. 098 adet kitap belirlenmiştir. Hiç şüphesiz bu yüzyılda Bursa'da bulunan kitapların tamamı bundan ibaret değildir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere terekesi tescil edilmeme veya başka sebeplerle kaydedilmeyen binlerce eserin olması kuvvetle muhtemeldir.

Tespit edilen 2.098 adet kitap değişik konularda kaleme alınmış yaklaşık 400 farklı eserden oluşmaktadır. Bu kitapların 1.472'sinin (% 70) konusu belirlenmiştir. Tahmin edileceği üzere eserlerin büyük çoğunluğu dinî konularla ilgili olsa da tıp, matematik, felsefe ve astronomi gibi ilimlerle ilgili kitap sayısı da az değildir.

Klasik dönem Osmanlı toplumunun düşünce ve davranışlarına yön veren bu kitapların konuları hakkında şunları söyleyebiliriz: Bursa halkının elinde bulunan kitapların büyük çoğunluğu *Kur'ân-ı Kerim* ve ona bağlı olarak tefsir, hadis, fıkıh ve akâid-kelâm gibi dinî ilimlerle ilgilidir. Ele aldığımız kayıtların büyük bir kısmında mutlaka *Kur'ân-ı Kerim* bulunmaktadır. Bu da dindarlığıyla tanınan Osmanlı toplumu için pek şaşırtıcı değildir. Osmanlı Devleti'nin *Kur'ân'a* bağlılığının ne kadar güçlü olduğunun vurgulanması amacıyla tarih boyunca anlatılan ve günümüzde de zaman zaman dile getirilen, Osman Gazi'nin gecelediği odanın duvarında asılı olan *Kur'ân'a* hürmetinden dolayı sabaha kadar uyumadığı rivayetleri bu toplumun *Kur'ân'a* bakışını da açıklamaktadır. Öyle ki *Kur'ân-ı Kerim*, tarih boyunca en güzel yerlerde muhafaza edilmiş, evlenecek kızların çeyizine konulacak en güzel hediye olarak görülmüştür. İşte bu düşünce, ileride de belirtileceği üzere klâsik dönemde kitap temin etmenin bütün zorluklarına rağmen hemen herkesin birer *Kur'ân-ı Kerim* sahibi olmasını sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in yorumlarının yapıldığı tefsir kitapları da klâsik dönem Bursa toplumunun terekelerinde yer almıştır. Bu döneme kadar İslâm dünyasında yüzlerce tefsir yazılmışsa da bunlardan özellikle birkaçı Bursa'da daha çok rağbet görmüştür. Tereke kayıtlarında farklı tefsirlere rastlanmasına rağmen, Bursa halkının tercih ettikleri tefsirler arasında Zemahşerî'nin *Keşşâf* ve Kâdı Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-te'vîl* adlı eserleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Taftazânî ve Cürcânî'nin *Keşşâf'a* yaptıkları şerhler de tercih edilen tefsirler arasında yer almıştır.

Bilindiği üzere *Kur'ân-ı Kerim*'den sonra ikinci kaynak hadis kitaplarıdır. Hukukî hükümlere kaynak olmasının dışında Osmanlı toplumunda hadislere özel bir önem verilmiştir. Bu önem toplumun Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbetten kaynaklanmaktaydı. Hadis kitaplarından özellikle *Sahîh-i Buhârî*, *Mesâbihu's-Sünne*, *Meşâriku'l-Envâr* ve *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserler terekelerde daha çok yer almıştır. Bunlardan başka Hz. Peygamber'in gündelik hayatta sıkça karşılaştığımız olaylar ve güzel ahlâka yönelik sözlerinin derlendiği ve *Hadîs-i Erbaîn* (Kırk Hadis) olarak bilinen hadis mecmuaları da toplumda yaygınlık kazanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, tefsir ve hadisten sonra dinî meselelerle ilgili ele alabileceğimiz bir konu da fıkıh kitaplarıdır. İslâm hukukuyla ilgili meselelerin yanında ibadetlerin yapılış şekillerini de düzenleyen fıkıh kitaplarının bir kısmı, Osmanlı medreselerinin de vazgeçilmez kaynakları arasında yer almıştır. Bu alandaki kitaplardan Kudurî'nin *Muhtasar*'ı halk arasında en fazla rağbet gören fıkıh kitabı olmuştur. Bunun en önemli nedeni, muhtemelen Kudurî'nin daha çok halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak basit ilmihâl konularını sade bir lisanla anlatmasıdır (Katip Çelebi, 1970; 1632; Bilge, 1984; 50). Ayrıca, özellikle medreselerde okutulması dolayısıyla yaygınlık kazanan Nesevî'nin *Kenz*'i, Cürcânî'nin *Şerh-i Ferâyız*'ı, Secâvendî'nin *Ferâiz*'i, Burhan

eş-Şerîa'nın *Vikâye*'si, Merginânî'nin *Hidâye*'si, Sadru'sh-Şerîa'nın *Sadru'sh-Şerîa* ve Fahrüddin Kâdihan'ın *Fetâvâ-yı Sirâciyye*'si veya diğer adıyla *Fetâvâ-yı Kâdihân*'ı diğer fıkıh kitaplarına oranla daha çok terekede yer almıştır. Burada özellikle basit ilmihâl konularını işleyen ve Osmanlı döneminde Türkçe yazılmış ilk ilmihâl olan Kutbeddîn İznîkî'nin *Mukaddime-i Kutbeddîn* adlı eserinin belirtilmesi de yerinde olacaktır. Bu kitap birçok terekede yer almaktadır.

Bu alanda ele alacağımız bir konu da akâid-kelâm kitaplarıdır. Terekelerden görebildiğimiz kadarıyla daha çok ulemanın elinde olduğu anlaşılan akâid-kelâm kitaplarından Neseî'nin *Akâid-i Neseî* ve Sadeddîn Taftazanî'nin bu kitaba yaptığı şerhi, Adudiddîn el-İcî'nin *Mevâkıf*ı ve Nasıruddîn Tusî'nin yazdığı *Tecrîdü'l-Kelâm* adlı eserleri bu dönemin konuyla ilgili kaynaklarını oluşturmuştur.

Tasavvuf ve ahlâkla ilgili eserler, *Kur'ân-ı Kerim*'den sonra en sık rastlanan kitaplar arasındadır. Bu tür eserler, kolay anlaşılmaları, tekke ve zaviyelerde okunmaları ve genellikle insanların iç dünyalarına hitap etmeleri sebebiyle halkın ilgisini çekmiştir. Günümüzde de etkinliğini devam ettiren söz konusu eserler, avamdan havassa toplumun her kesiminde bulunmaktadır. Sühreverdî'nin *Avârîfû'l-Maârif*, Gazalî'nin *İhyâ-u Ulûmî'd-dîn* ve *Kimyây-ı Saâdet*, Sa'dî Şirâzî'nin *Gülistân* ve yine Sa'dî Şirâzî'ye ait olup vefatından sonra Ahmet b. Ebu Bekr tarafından külliyat hâlinde toplanan *Külliyât-ı Sa'dî* ve Feridüddân Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserleri tasavvuf ve ahlâk konularında daha çok tercih edilen kitaplar arasında yer almışlardır.

Bu kısımda zikredilmesi gereken çok önemli iki eser vardır. Onlar da kaleme alındıkları günden itibaren tarih boyunca hemen her kesimin ilgisini çeken ve büyük bir coşkuyla okunan *Muhammediyye* ve *Mevlid*'dir. Hz. Peygamber'in hayatını manzum şekilde anlatan ve Yazıcıoğlu Mehmed Bican tarafından telif edilen *Muhammediyye*, her dönemde halkın büyük teveccühünü kazanmıştır. Zira her sınıftan insanın terekesinde bulunmaktadır. Çok yakın zamanlara kadar Anadolu'nun birçok yerinde büyük bir coşku ve muhabbetle kıraat edilen bu eser, Osmanlı tarihi boyunca da hemen her mahfilde okunmuştur. Okuyucularına *Muhammediyehân* denilen eserin kıraati için zaman zaman bazı vakıflardan belli bir miktar ücret de tahsis edilmiştir (Bursa Şer'iyye Sicilleri, B240/23a).

Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı ve asıl adı *Vesîletü'n-Necât* olan *Mevlid*'in şöreti ise herkes tarafından bilinmektedir. Hz. Peygamber'in hayatının çok güzel bir üslûpla anlatıldığı *Mevlid*, farklı dillere çevrilmiş ve asırlarca halk kitleleri tarafından çeşitli törenlerde huşu ve coşku ile okunmuştur. XVI. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen hemen şöhret kazanan eser, aynı yüzyıl insanlarının *Kur'ân-ı Kerim*'den sonra en çok sahip oldukları eser olmuştur. Zira terekelerde yer alan kitaplar arasında *Mevlid*, *Kur'ân*'dan sonra

ikinci sırada yer almıştır. Osmanlı toplumu bu esere o kadar önem vermiştir ki her yıl yalnızca birkaç kere mevlid okunması için mevlid vakıfları kurmuşlardır (*Bursa Şer'iyeye Sicilleri*, B208/37b).

Bursa halkının sahip olduğu kitaplar arasında Edebiyatla ilgili olanlar da dikkat çekicidir. Aslında tasavvuf, ahlak ve edebiyat kitaplarını birbirinden ayırmak zordur. Bununla birlikte yukarıda zikredilen eserlere edebiyat kitapları olarak ilâve edebileceğimiz çok sayıda divan, hikâye vb. kitaplar mevcuttur. Terekelerde bir hayli divan ismi geçmektedir. Ancak, bunlar arasında, diğerlerine nazaran Abdurrahman el-Câmi, Hafız Şirazî, Lamiî Çelebî, Necatî, Enverî, Ahmet Paşa ve Aşıkpaşa'nın divanları daha çok tercih edilmiştir. Divanlardan başka *Battal Gazi*, *Hüsrev ü Şirin*, *Leyla vü Mecnûn* ve *Yusuf u Zeliha* gibi hikâye kitaplarının da çok sayıda Bursalının ilgisini çektiği anlaşılmaktadır. Bu divan ve hikâyelerle bir taraftan toplumun manevî dünyaları şekillenirken diğer taraftan fetihlerin devam ettiği bu yıllarda halkın mücadele ve gaza ruhu canlı tutulmuştur.

Edebiyat alanında Bursalıların okuduğu eserler yukarıda belirtilen divan ve hikâye kitaplarından ibaret değildir. Meselâ Şeyhi Nizamî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şirin*, *Leyla vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* adlı eserlerinden oluşan ve *Hamse-i Nizamî* olarak bilinen külliye de terekelerde geçmektedir. Ayrıca Lamiî Çelebi'nin *Hüsn ü Dil*, el-Busirî'nin *Kaside-i Bürde*, Harirî'nin *Makâmât-ı Harirî* adlı kitapları da yine edebiyat konusunda zikredilebilecek eserler arasındadır.

Terekelerde yer alan kitaplara bakıldığında Osmanlı toplumunun sahip olduğu kitapların yalnızca dinî, tasavvufî ve edebî eserlerden ibaret olmadığı görülmektedir. Zira; gramer, lügat, belağat, tarih, felsefe, mantık ve tıp alanlarında da bir hayli kitap bulunmaktadır.

İslâm dininin temel kaynaklarının Arapça olması nedeniyle Osmanlı ulemasının bu dili iyi derecede bilmeleri çok önemsenmiştir. Arapçanın öğrenilmesi için kaleme alınmış çok sayıda gramer kitabı vardır. Bu eserlerden bir kısmı Osmanlı toplumunda daha çok kabul görmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır: Birgivi'nin *Avâmilü'l-Mie*, İbn Hişam Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf'un *el-İ'rab 'an Kavaid-i İ'rab*, İbrahim ez-Zencanî'nin *İzzî*, Cemaleddîn Osman b. Ömer'in *el-Kâfiye*, yazarı hakkında bir şey söylenememekle birlikte İmam-ı Azâm'a atfedilen *Maksûd*, Ahmed b. Ali b. Mes'ud'un *Merahu'l-Ervâh*, Makrizî'nin *Misbâh* ve Ebu Amr Osman b. Ömer'in *Şâfiye* adlı eserleri.

Muslihiddîn Mustafa'nın *Luğat-ı Ahterî*, Cevherî'nin *Sihâh-ı Cevherî* ve Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Ta'rifât* adlı eserleri Bursalıların lügat kitaplarını oluştururken Siracüddin Yusuf b. Ebubekir Sekkaki'nin *Miftâhu'l-Ulûm* ve Sadeddin Taftazani'nin *Mutavvel* adlı belagatle ilgili kitapları özellikle medreselerde ders kitabı olarak okunmaları nedeniyle terekelerde diğerlerine göre daha çok yer almışlardır.

Terekelerde yer alan başlıca tarih kitapları, başta Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyerle ilgili eserlerdir. Bununla birlikte, Osmanlı ve diğer milletlerin tarihiyle ilgili kitaplara da rastlanmaktadır. Tarih konusunda iki eser ön plâna çıkmıştır. Bunlardan ilki, 1390 yılında Ahmedî tarafından Türkçe olarak te'lif edilen ve son kısmında Osmanlı tarihiyle ilgili malûmat bulunan *İskendernâme*'dir (Mehmed Tahir, 1333; 73; Günay, 1989; 165-66). Diğeri ise Sasaniler, Hz. Muhammed, Dört Halife, Emevi ve Abbasiler dönemlerinden bahseden ve Taberî tarafından kaleme alınan *Târihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, diğer meşhur adıyla *Târih-i Taberî* adlı eserdir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin ilk hastanesi Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'da inşa edilmiştir. Bu kurumda binlerce hasta tedavi edilmiş ve onlarca hekim görev yapmıştır. Hastane ve hekimlerin olduğu bir şehirde tıp kitaplarının olmaması düşünülemez. Tahmin edileceği üzere genellikle müderrislerin terekelerinde çıkan tıp kitaplarından özellikle dört tanesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar, İbn Sina'nın *el-Kâmûn fi't-Tıb*, İbnu'n-Nefis'in *Mu'cez*, İbnu'l-Baytar'ın *Müfredât* ve Hacı Paşa'nın *Teshîl* adlı eserleridir.

Tıp kitaplarında olduğu gibi felsefe ve mantık kitapları da genellikle ilmiye mensuplarının terekelerine yer almaktadır. Dönemin bilgi düzeyi ve imkânları göz önüne alındığında bu durumun normal kabul edilmesi gerektiği düşünülebilir. Bu dönemde felsefeden, hukema ile Gazalî arasında bir hüküm vermek maksadıyla Fatih'in isteği üzerine Hocazâde olarak tanınan Mustafa Muslihiddîn Bursevî tarafından kaleme alınan *Tehâfüt* ön plana çıkmaktadır. Mantıktan ise Kazvinî'nin *Şemsiyye*, Urmevî'nin *Metâliu'l-Envâr* ve Husâm-ı Kâti'nin İsağojî'ye yaptığı şerh klasik dönem kitaplarından. Mantıkla ilgili kitapların tamamı medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserlerden oluşmaktadır.

Tereke defterlerinde yer alan diğer eşya isimlerinde olduğu gibi kitap isimlerinin de alt kısımlarına bilirkişi görevi yapan bir heyet tarafından o günkü rayiç değerleri kaydedilmekteydi (Özdemir, 1986; 252; Özdeğer, 1988; 12; Öztürk, 1995; 237). Söz konusu değerler dikkate alınarak diğer eşya fiyatlarıyla kitap fiyatlarını karşılaştırma imkânı bulmaktayız ki bu da bize halkın ilgili dönemde kitap alım gücünü tespit etmemize yardımcı olmaktadır. Terekelerde fiyatları yazılan yatak-yorgan, giyim-kuşam, tas-tabak gibi gündelik hayatta kullanılan malzeme, canlı hayvan ve gayrimenkul fiyatlarının değerleriyle kitap bedellerini karşılaştırdığımızda kitap fiyatlarının gündelik kullanılan eşyadan çok daha yüksek olduğu, hatta bazen bir kitabın bir canlı hayvandan ya da orta durumdaki bir evden daha pahalı olduğu görülmektedir. 2. 098 adet eserden konusu tespit edilen 1. 472 adet kitabın toplam değeri 164. 204 akçe olup kitap başına düşen ortalama fiyat yaklaşık 112 akçedir. Bu kitaplardan 15-20 akçelik olanları olduğu gibi çok pahalı olanları da vardır. Nitekim terekelerde değeri 3. 600 akçe olan bir *Kur'ân-ı Kerim*'in (Bursa Şer'iyye Sicilleri, A71/65a) ve 2. 580 akçe olan *Kamus* (Bursa Şer'iyye Sicilleri, A137/122b) adlı bir kitabın

olduğu görülmektedir. Bunların dışında 1.000-1.500 akçelik kitaplar da bir hayli fazladır. Kâğıt ve cilt kaliteleri, tezhib, ebru gibi bazı süsleme sanatlarının bulunup bulunmaması eserlerin fiyatlarını etkilemiştir. Bununla birlikte bu dönemde bir kitabın ortalama değerinin 150-200 akçe arasında olduğunu söyleyebiliriz. Aynı dönemde büyükbaş bir canlı hayvanın ortalama değerinin de 200 akçe olduğu göz önüne alınırsa kitap temin etmenin zorluğu çok daha iyi anlaşılır. Peki kitapların bu kadar pahalı olmasının sebebi neydi? Bu dönemde matbaanın olmaması sebebiyle bütün kitapların elle yazılması, bunun da talebi karşılamaması hiç şüphesiz kitapların pahalı oluşunun en önemli etkenidir. Ayrıca bu dönemde kâğıt sıkıntısının yaşandığı, dışarıdan kâğıt ithal edildiği bilinmektedir ki (Uzunçarşılı, 1972; 685) bu da kitap fiyatlarını etkilemiştir. Kitap fiyatlarının bu kadar yüksek olduğu bir dönemde Bursa insanının kitap sahibi olması kolay değildi. Bu yüzden olacaktır ki zaman zaman hayır sahibi bazı şahıslar ellerindeki gerek *Kur'ân-ı Kerim* gerekse medreselerde okutulan diğer eserleri başka insanların da faydalanabilmesi için vakfetmişlerdir. Vakfedilen kitapların bir kısmı halkın okuması amacına yönelik iken diğer bir kısmı öğrencilerin istifadesi için şart koşulmuştur. Mesela bir miktar kitap vakfeden Hoca Pir Ahmet Çelebi, Daye Hatun Mahallesi'ndeki mektepte okuyan öğrencilerin bu eserlerden istifade etmelerini şart koşmuştur (Demirel, 2006; 78).

Müderriş, kadı ve imam gibi ilmiye mensubu olmayanların *Kur'ân-ı Kerim* dışındaki kitapları daha çok pratik hayatta lazım olan ve okunup-anlaşılması kolay olan eserlerden oluşmuştur. İlmiye mensubu olmadığı hâlde ihtisas gerektirecek kitaplara sahip olanların ya özel bir gayretle kendilerini yetiştiren ve bu kitapları okuyan kişiler oldukları veya bu eserlerin ölen yakınlarından kendilerine miras kaldığı düşünülebilir. İlmiye mensuplarının ise aklı ve nakli ilimlerin her alanını konu edinen eserlere sahip oldukları görülmektedir. Bu konuda vereceğimiz örnek, ilgili dönemde bir ilim adamının bilgi kaynaklarını göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Sultan Murad Mahallesi'nde ikamet ederken 6 Ocak 1533 tarihinde vefat eden Müftü Medresesi Müderrişlerinden Mevlânâ Mustafa Çelebi b. Mehmed'in kitapları, terekesindeki sıraya göre **EK 1**'de verilmiştir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Terekelerdeki kitaplar yukarıda bahsedilenlerden ibaret değildir. Bunların dışında da çok sayıda eser vardır. Ancak diğerlerine göre daha fazla terekede yer alması nedeniyle burada kendilerine yer verilmiştir. Bu eserlerin önemli bir kısmı medreselerde ders kitabı olarak okutulmaları sebebiyle yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte özellikle temel dini bilgilerin yer aldığı ilmihâl kitapları, günlük meselelere işaret eden hadis kitapları, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan siyer kitapları, tekke ve zaviyelerde okunan tasavvuf kitapları, içerisinde anlatılan kahramanlık olaylarıyla halkın millî duygularını kabartan destanlar ve hikâye kitapları, *Muhammediyye* ve *Mevlid* gibi toplumun Hz. Peygamber'e duyduğu hislere

tercüman olan eserler ve evrâd u ezkâr kitapları her kesimden halkın elinde bulunmaktaydı. Matbaanın olmayışı nedeniyle pahalı olan kitapların temin edilmesinin bütün zorluklarına rağmen bu kadar çok eserin terekelerde yer alması, klâsik dönem Bursa halkının kitaba olan ilgilerinin, okur-yazarlık ve en azından temel bilgi düzeylerinin iyi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Bursa Şer'iyye Sicilleri.

Baltacı, Cahit, (1976), **Osmanlı Medreseleri**, İstanbul.

Bammat, Haydar, (1963) **İslâmiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri**, (Çev.: Bahadır Dülger), Ankara.

Banarlı, N. Sami, (1972) **Resimli Türk Edebiyatı, 1**, İstanbul.

Bilge, Mustafa, (1984) **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul.

Demirel, Hale, (2006) **Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl ilk Yarısında Bursa Vakıfları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Erünsal, İsmail, (1988) **Türk Kütüphaneleri Tarihi, 2**, Ankara.

Hızlı, Mefail, (1998) **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İstanbul.

İnalçık, Halil (1992) "Bursa", **DİA, 6**, 445-449.

İnalçık, Halil, (1996) "XVI. Asır Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Kaynakları", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul, 187-201.

Katip Çelebi, (1970) **Keşfü'z-Zunun, 2**, İstanbul.

Kut, Günay, (1989) "Ahmedi", **DİA, 2**, İstanbul, 165-167.

Molla Hüsrev, (1883) **Dürer-Gurer, 2**, İstanbul.

Özdeğer, Hüseyin, (1988) **Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul.

Özdemir, Rıfat (1986), **XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Ankara, Fizikî-Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öztürk, Said, (1995) **İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul.

Pakalın, M. Zeki, (1972) **Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, 3**, İstanbul.

Tahir, Mehmed, (1333) **Osmanlı Müellifleri, 2**, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1972) **Osmanlı Tarihi, I**, Ankara.

EKLER

EK 1: Mevlânâ Mustafa çelebi b. Mehmed'in terekesinde yer alan kitaplar (*Bursa Şer'iyye Sicilleri*, A91/30a):

1. Tefsîr-i Kâdî (1. cilt)
2. Tefsîr-i Kâdî (2. cilt)
3. Mesâbîh
4. Hidâye (2 cilt)
5. Sihâh-ı Cevheri
6. Sarf
7. Şerh-i Ferâiz li's-Seyyid
8. Şerh-i Miftâh li's-Seyyid
9. Şerh-i Mecma' li Musannif
10. Şerh-i Miftâh li's-Sadeddîn
11. Şerh-i Mecma'
12. Sadru'sh-Şerî'a
13. Şerh-i Vikâye
14. Yakup Paşa
15. Tevfik-i Vikâye
16. Kudûrî
17. Dürer-Gurer
18. Diğer Kudûrî
19. Hâşiye-i Mutavvel li Hasan Çelebi
20. Şerh-i Mevâkîf
21. Şerh-i Menâr
22. Muhtasar-ı Telhîs
23. Şerh-i Lübâb
24. Yusuf-u Zeliha li İbn Kemal Paşa
25. Şerh-i Metâli
26. Tasavvurât-ı Sa'deddîn ve Tasdîkât
27. Külliyyât-ı Selmân
28. Şerh-i Ebyât-ı İzah
29. Şerh-i Makâsîd
30. Haşiye-i Sadru'sh-Şerî'a
31. Gülistan
32. Divan-ı Celâl
33. Hüsrev ü Şirin
34. Şerh-i İhtiyâr
35. Sadru'sh-Şerî'a
36. Haşiye-i Metâli

37. Mûcez
38. Şerh-i Miftâh
39. Münşeât-ı Hoca
40. Hâşiye-i Çelebi li Mutavassıt
41. Hâşiye-i Küçük li Sadeddîn
42. Hâşiye-i Mutavvel
43. Hatip-zâde
44. Şâfiye fi Şerh-i Kâfiye
45. Seyyid Abdullah
46. Hâşiye-i Şerh-i Mevâkıf li Hasan
47. Metn-i Miftâh
48. Hâşiye-i Telvîh li Hasan Çelebi
49. Muînu'l-Hukkâm
50. Kitabu'l-Envâr li Mezhebi's-Şâfiî
51. Ali Kuşî
52. Mutavvel
53. Mutavassıt
54. Hâşiye-i Tecrîd,
55. Şerh-i Miftâh li'l-Allâme
56. Bidâye
57. Şerh-i Mevâkıf
58. Kâfiye
59. En'am ma'a Evrâd
60. Zîc
61. Şerh-i Mesâbih
62. Tâbirnâme
63. Türessil
64. Metn-i Mecma'
65. Metn-i Makâsıd
66. Şerh-i Tecrîd
67. Telhîs-i Miftâh
68. Hâşiye-i Şerh-i Miftâh li'l-Müezzini
69. Telhîs
70. Telvîh
71. Şerh-i Akâid
72. Mufassal

73. Hâşiye-i Envâr ala Mezhebi'ş-Şâfiî
74. Seyyid Abdullah İsfehanî
75. Hevesnâme-i Cafer
76. Dâvân-ı Ahmed Paşa
77. İskendernâme
78. Dâvân-ı Necâtî
79. Sıhah-ı Acem
80. Tezkiretü'l-Evliya li Sinan Paşa
81. Dâvân-ı Hâfız
82. Şerh-i Dîbâce-i Mesâbîh
83. Şerh-i Metâli
84. Şerh-i Merâh li Hasan Paşa
85. Şerh-i Fıkh-ı Ekber li Dinkoz
86. Hâşiye-i li Hâşiye-i Ali Kuşçu ma'a Resâil
87. Gunye
88. Hâşiye-i Metâli
89. Tabsıra fî İlm-i Hey'et
90. Ziyâdât-ı Kâdîhân
91. Gazaliyyât-ı Şuarâ
92. Şerh-i Mevâkîf
93. Şerh-i Metn-i İbnu'l-Hacîb
94. Hüsrev ü Şirin,
95. Husâm-ı Kâti
96. Hâşiye-i Şerh-i Mevâkîf li Hocazâde
97. Hey'tten Bir Risâle
98. Kitâb-ı Manzûm
99. Pâre-i Sihâh-ı Cevherî
100. Kenz
101. Evrâk-ı Hâşiye-i Keşşaf li's-Seyyid
102. Fârisi Mevâız
103. Pâre-i Şerh-i Câmîu'l-Kebîr
104. Metn-i Mevâkîf li Adudiddîn
105. Divân-ı Kemal
106. Risâle-i Ali Kuşçu fî İlm-i Hey'et
107. Hâşiye-i Metâli
108. Şerh-i Kutbuddîn ma'a Hâşiye-i Küçük

109. Misbâh ma'a Şerh-i Dibâce
 110. Kitâb Mine'l-Hey'et
 111. Şerh-i İzzî li'z-Zencânî
 112. Hâşiye-i Metâli
 113. Kitâbu'l-Ahlâk
 114. Risâle Mine't-Tasavvuf
 115. Hâşiye-i Şerh-i Metâli li Mevlânâ Ahmed
 116. Mevlîd
 117. Mesâbîh ma'a Mu'rib-i Kâfiye
 118. Resâil
 119. Dîvân-ı Camî
 120. Mesâbîh-i Sinan Paşa
 121. Maksûd.

EK 2: Tebliğde *Kur'an-ı Kerim*'in dışında adı geçen kitapların yazar ve buldukları sicil numaraları:

İlim Dalı	Kitap Adı	Yazarı	Bulduğu Sicil/Tereke (Bursa Şer'iyye Sicilleri)
Tefsir	<i>Keşşâfani'l-Hakâik</i>	Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî	A31/1b; A71/26b (2 adet), 49a, 53a; A163/52b; A165/176b; A191/20b; A71/49a (2adet); A56/65a; A91/30a; A56/11a (2 adet); A91/30a
	<i>Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-te'vîl</i>	Nasıruddin Said Abdullah b. Ömer el-Beyzavî	A31/1b; A56/11a; A91/30a (2 adet); A137/122b; A165/189b
Hadis	<i>Sahîh-i Buhârî</i>	Buhârî	A71/26a (2 adet); A165/189b; A191/20b (2 adet)
	<i>Mesâbîhu's-Sünne</i>	Begavî el-Ferra	A28/138b (2 adet); A71/53a, 90b; A91/30a (2 adet); A137/22b; A163/52b; A165/176b, 181a (2 adet), 189b, 251a; A191/20b; A91/30b
	<i>Meşâriku'l-Envâr</i>	Hasan b. Muhammed es-Sağani	A56/11a; A71/10a (2 adet), 26b, 53a, 61a; A137/122b; A165/176b (2 adet), 181a, 251a
	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	Muhammed b. Ebu Bekir	A31/1b; A71/59a, 79a; A137/122b (2 adet); A165/181a, 239a;

			A176/98b; A191/12b A71/53a; A91/56b; A191/20b
	<i>Hadis-i Erbaîn (Kırk Hadis)</i>	-----	A71/10a, 21a, 52b, 61a
Fıkıh	<i>Muhtasar-ı Kudurî</i>	Ahmed b. Muhammed Kudurî	A31/86a, 105a; A41/120b; A56/25a; A71/10a (2adet), 49a (2 adet), 53a, 86a; A91/30a (2 adet), 42b, 56a; A106/91a; A137/110b (2 adet); A163/52b; A165/114b, 176b (2 adet), 181a, 207a, 251a, 252a (2 adet); A191/26b, 40a, 47b
	<i>Kenz</i>	Hafızuddîn en-Nesefî	A22/14b; A28/138b; A56/29a, 65b; A71/10a, 53a, 65a, 87a; A91/30a, 48a; A165/127a, 176b, 181a, 207b, 251a; A176/98b, A191/12b, 26b, 48a
	<i>Şerh-i Ferâyız</i>	Seyyid Şerif Cürçânî	A56/65b; A71/26b; A91/30a; A137/122b (3 adet); A165/176b (2 adet), 181a (2 adet), 189b (2 adet), 251a; A191/20b, 33a, 40a
	<i>Ferâiz</i>	Secâvendî	A56/29b, 65b; A71/53a, 59a, 65a; A91/56b (3 adet), A137/87a, 122b; A165/14a, 181a, 189b; A176/98b; A191/22a
	<i>Vikâye</i>	Burhan eş-Şeria	A22/14b; A28/138b; A71/10a (2adet), 53a, 79a; A91/42b, 56b; A163/52b (2adet); A165/114b, 181a; A191/26b, 48a
	<i>Hidâye</i>	Merginânî	A31/1b; A71/26b, 49a (2 adet), 53a, 59a; A91/30a, 56b; A137/122b (2 adet); A165/181a, 251a, A191/20b
	<i>Sadru'ş-Şeria</i>	Sadru'ş-Şeria	A56/11a; A71/53a; A91/56b (2adet), 30a (2adet); A137/87a; A165/181a, 251a; A191/33a

	<i>Mukaddime-i Kutbeddîn</i>	Kutbeddîn İznîkî	A22/19a; A56/25a
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	Fahrüddin Kâdîhan	A56/65a; A71/26a, 26b (2 adet), 53a; A137/122b; A165/251; A191/20b
Akâid-Kelâm	<i>Akâid-i Neseî</i>	Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin	A137/123b; A165/176b, 181a; A178/98b; A185/8b
	<i>Şerh-i Akâid</i>	Sadeddin Taftazanî'nin	
	<i>Mevâkıf</i>	Adudiddin el-İci	A56/65b; A71/59a; A91/30a; A163/52b; A91/30b; A71/79a; A91/30a (2adet), 30b, 56b; A137/122b; A165/181a
	<i>Tecridü'l-Kelâm</i>	Nasirüddin Tusî	A91/30b, 56b; A91/30a (2adet); A137/122b
Tasavvuf-Ahlak	<i>Avârîfû'l-Maârif</i>	Sühreverdî	A71/49a; A91/20b; A163/52b; A165/17b
	<i>İhyâ-u Ulûmi'd-din</i>	Gazalî	A71/52b, 59a; A165/127a, 176a; A191/40a
	<i>Kimyây-ı Saadet</i>	Gazalî	A22/59a; A71/61a; A165/166b, 181a
	<i>Gülîstan</i>	Sa'dî Şirazî	A22/14b, 55b, 59b, 106b; A71/26a, 53a (2adet), A91/30a; A137/122b; A146/14a; A165/36a, 181a; A191/40a; A137/87a, 122b; A191/20b (2adet)
	<i>Külliyat-ı Sa'dî</i>	Sa'dî Şirazî	A71/52b; A165/181a, 166b
	<i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i>	Feridüddin Attâr	A91/30a; A134/39b (2adet); A163/52a; A165/14a, 184b, 251a; A191/42b, 59a
	<i>Muhammediyye</i>	Yazıcıoğlu Mehmed Bican	A22/14b; A37/40b (4adet), 96a (2adet), A71/50a; A134/37a, 122b; A158/24b; A163/5b; A164/4b; A165/124b, 259a; A176/16b; A191/12b, 59a; A202/70a; B9/183a
<i>Mevlid</i>	Süleyman Çelebi	A22/64b; A31/86a (2adet); A90/80b, 101b (2adet), 105a; A41/120b; A71/87a; A90/61b; A134/9b;	

			A137/87a (3adet); A165/28a, 35a (2adet), 114b, 124a (2adet), 239a, 248a, 251a, 259a (2adet); A172/76b; A176/98b (2adet); A190/242b; A191/12b (3adet), 26b (2adet), 47b, 59a; A194/4a; A202/7a
Edebiyat	<i>Divan</i>	Abdurrahman el-Câmi	A22/59b; A71/30a, 61a; A91/30a; A165/67b, 181a
	<i>Divan</i>	Hafız Şirazî	A22/59b (2adet); A71/59a; A91/30a; A137/87a, 122b; A165/36a, 166b, 252a
	<i>Divan</i>	Mahmud b. Osman el- Bursevî (Lamiî Çelebi)	A191/20b (2adet)
	<i>Divan</i>	Necatî	A22/23a; A91/30a
	<i>Divan</i>	Enverî	A71/61a; A191/20
	<i>Divan</i>	Ahmet Paşa	A22/19a; A191/59a
	<i>Divan</i>	Âşıkpaşa'nın	
	<i>Battal Gazi</i>	-----	A28/141a; A71/75b; A165/248a, 251a; A191/22a, 27a (2adet)
	<i>Hüsrev ü Şirin</i>	Nizâmî	A22/23a; A71/52b, 79a; A91/30a (2adet); A165/14a, 67b (2adet)
	<i>Leyla vü Mecnun</i>	Hâtifî	A71/61a (2adet); A165/176b; A185/8b; A191/20a
	<i>Yusuf u Zeliha</i>	Lamiî	A91/30a; A137/122b; A191/20b; A191/40a
	<i>Hamse-i Nizami</i>	Nizâmî	A22/59b; A71/52b; A165/181a; A191/20b
	<i>Hüsn ü Dil</i>	Lamiî Çelebi	
	<i>Kasîde-i Bürde</i>	el-Busirî	A71/61a; A137/122b; A165/67b; A71/59a, 61a (2adet); A71/59a; A165/176b
<i>Makâmât-ı Harirî</i>	Ebu Muhammed el-Kasım el- Harirî	A56/11a; A71/59a; A165/181a; A191/20b	
Gramer	<i>Avâmilü'l-Mie</i>	Birgivi	A22/64b; A71/10a; A91/42b, 56b; A165/67b, 181a; A176/98b;

			A137/122b; A191/12b; A165/67b, 181a (2adet)
	<i>İ'rab 'an Kavaid-i İ'rab</i>	İbn Hişam Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf	A71/10a; A191/12b (2adet)
	<i>İzzî</i>	Abdulvahhab b. İbrahim ez- Zencanî	A22/14b, 59b, 64b; A28/138b; A37/110b; A91/42b (3adet); A165/181a (2adet); A191/40a
	<i>Kâfiye</i>	Cemaleddin Osman b. Ömer	A22/14b; A56/29b; A71/10a, 53a, 65a; A90/61b; A91/30b, 56b, 61b; A137/87a; A163/52b; A165/67b, 181a; A176/98b; A185/8b; A191/12b, 40a; A91/56b; A91/56b; A165/181a (2adet), 251a
	<i>Maksud</i>	İmam-ı Azam	A22/64b; A28/38b; A91/30a, 42b; A137/22b; A165/67b (2adet), 81a ; A56/65b; A91/30a
	<i>Merahu'l-Ervah</i>	Ahmed b. Ali b. Mes'ud	A22/64b, 55b; A28/138b; A91/42b; A71/53a; A165/35a, 114b, 181a
	<i>Misbah</i>	Nâsır b. Abdüsseyyid Makrizi	A22/14b, 64b; A71/10a, 26b, 53a (3adet); A91/30a, 56b; A137/87a; A165/67b; A191/12b, 40a; A71/49a; A91/30a, A191/40a
	<i>Şafiye</i>	Ebu Amr Osman b. Ömer	A91/30a; A165/176b; A176/98b; A191/40a; A71/53a; A163/52
Lugat	<i>Luğat-ı Ahterî</i>	Muslihiddin Mustafa	A56/65b; A71/79a
	<i>Sihah-ı Cevherî</i>	İsmail b. Hammad Cevherî	A71/26b, 53a, 65a (2adet); A91/30a, 30b; A137/122b; A165/176a, 181a (2adet); A191/20b
	<i>Tarifat</i>	ve Seyyid Şerif Cürcanî	A71/49a; A137/87a; A165/252b; A176/98b
Belagat	<i>Miftahu'l-Ulûm</i>	Siracüddin Yusuf b. Ebubekir	A91/30a; A137/122b; A165/189b; A56/65b; A71/49a (2adet), 87a;

		Sekkakî	A91/30a (4adet); A137/122b; A191/33a; A56/65b; A91/30a; A91/30a
	<i>Mutavvel</i>	Sadeddin Taftazanî	A56/65a (2adet); A91/30a (3adet); A137/122b (2adet); A163/52b (2adet); A165/181a; A71/79a; A91/30a
Tarih	<i>İskendernâme</i>	Ahmedî	A71/61, 75b; A91/30a, 42b; A165/166b; A191/59a (2adet)
	<i>Tarihu'l-Ümem ve'l- Müluk (Tarih-i Taberi)</i>	Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî	A31/1b; A71/61a; A90/4a (2adet); A165/181a
Tıp	<i>el-Kanun fi't-Tıb</i>	İbn. Sina	A91/42b; A165/176b (3adet)
	<i>Mucez</i>	İbnu'n-Nefis	A31/1b; A71/53a, 65a; A91/30a; A165/176b; A191/20b; A31/1b; A191/20b
	<i>Müfredât</i>	İbnu'l-Baytar el-Malakî	A31/1b; A71/53a; A191/20b
	<i>Teshîl</i>	Hacı Paşa	A22/14b; A71/49a (2adet), 53a (2adet); A91/18b, 27a, 42b, 56b
Felsefe- Mantık	<i>Tehâfüt</i>	Hocazade Mustafa Muslihiddin Bursevî	A171/26b; A91/30a; A191/12b (7adet)
	<i>İhvân-ı Safâ</i>	-----	
	<i>Şemsiyye</i>	Necmeddin Ömer b. Ali	A137/122b; A165/67b, 181a
	<i>Metâliu'l-Envâr</i>	Siracüddin Mahmud b. Ebu Bekir Urmevî	A191/12b
	<i>Husâm-ı Kati (Şerh-i İsagoji)</i>	Husâm-ı Kati	

**ISPARTA MÜZESİ ÖRNEĞİ VE SÜLEYMAN DEMİREL
ÜNİVERSİTESİ GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ
ÖĞRENCİLERİ ÇALIŞMALARI***

KARTAL, Zerrin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Müzeler, toplumların kültür, sanat, bilim yapıtlarını ve doğa nesnelarını toplayarak, bunları toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla sergileyen, inceleyen ve koruyan kurumlardır. Müzeler; bilim ve sanat ürünlerinin yer altı ve yer üstü zenginliklerini sergilemenin yanı sıra, tarihin eski dönemlerinde yaşamış toplumları bu nesnelar üzerinden tanımlamak, hem günümüzü hem de geleceği aydınlatmak, bireylerin geçmişi daha iyi tanımlarına olanak sağlamak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır.

Toplumsal bir iletişim aracı olarak da tanımlanan müzeler, bir ülkenin kültürel miras yönünden zenginliğinin ve değerlerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunurlar. Çağımızda müzecilik, alan olarak bilimden sanata, uygarlığın gelişimini simgeleyen çeşitli dallarda etkinlik göstermektedir. Müzelerin; **Arkeoloji** Müzeleri, **Etnografya** Müzeleri, **Tarih** Müzeleri, **Güzel Sanatlar** Müzeleri gibi türleri de bulunmaktadır. Müzelerde bilim, sanat, **folklor** ve antika eşyalar gibi çeşitli konuları içeren eserler bir arada sunulabileceği gibi **doğa tarihi**, **etnoğrafya** ve **havacılık** gibi sadece tek bir konuyu içeren eserler de sergilenebilmektedir

Müzecilik, kavram olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ülkemizde Tarih Vakfı müzecilikle ilgili, gerek bireysel gerekse ulusal veya uluslararası sivil inisiyatifler ve fon kuruluşları ile işbirlikleri geliştirerek Türkiye'nin kültürel mirası ile kamuoyu bilinci oluşturmayı amaçlayan projeler üretmektedir. Vakıf toplantı, atölye çalışmaları düzenlemekte, çeşitli yardımcı/alternatif ders kitapları, yayınlar ve eğitim programları oluşturarak, önemli çalışmalarda bulunmakta ve ilgili mercilerin dikkatini çekmeye yönelik faaliyetler düzenlemektedir. Kanımca bizlerde sanat eğitimcisi olarak bu bilinçlenmeye katkıda bulunmak zorundayız. Bu bildiride Isparta Müzesi hakkında bilgi verilerek ve Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin müzelere bilinçli yaklaşımının ve bakış açılarının geliştirilebilmesi amacı ile SDÜ, GSF öğrencileri ile müzede yürütülen faaliyetler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Isparta Müzesi, SDÜ, GSF öğrenci çalışmaları.

* Renkli resimler için bkz.: s. 395-397.

ABSTRACT

The Sample of Isparta Museum and the Studies of the Students of Süleyman Demirel University of Fine Arts Faculty

Museums are institutions which collect the culture, art, science works and nature objects of the societies and exhibit, study and keep with a view to develop and educate the society. Museums are the institutions which have been formed with a view to get individuals to know the past better to illuminate (clarify) both today and the future, and to define the societies living in the old times of the history by means of these objects; besides they exhibit the underground aboveground richness of works of art and science.

Museums which are defined as a means of social communication, significantly contribute to form the richness and values of a country in view of cultural heritage. In our era, museology activate in various branches which symbolize the development of the civilization from science to art known as fields. Museums have types such as archaeology museums, ethnography museums, history museums and museums of fine arts. In the museums works that comprise of various subjects such as science, art, folklore and antique things can be shown together; besides works that comprise of a single subject can be exhibited such as nature history, ethnography and aviation.

Museology emerged as a concept in the 17th century. In our country, History Foundation is forming projects which aim at molding public opinion with Türkiye's cultural heritage by improving collaborations whether individually or nationally or internationally or with public opinion initiatives and fund enterprises. The Foundation has held meetings, organized workshops, done important things by forming various alternative-auxiliary school books, issues and educational programs and arranged activities which tend to attract attention of the authorities concerned. In my opinion we, really have to contribute to this becoming conscious as art instructors. In this notification, by giving information about Isparta's museum, the activities carried out in the museum will be told together with the students of SDU Faculty of Fine Arts in order to improve their standpoints and the conscious approach to the museums of the Faculty of Fine Arts.

Key Words: Isparta's Museum, students of SDU Faculty of Fine Arts' works.

GİRİŞ

1. Müzenin Tanımı

Müzeler, toplumların bilim ve sanat ürünleri ile yer altı ve yer üstü zenginliklerini sergilemek, tarihin eski dönemlerinde yaşamış toplumları bilim ve sanat açısından inceleyerek, hem günümüzü hem de geleceği aydınlatmak,

bireylerin geçmişi daha iyi tanımlarına olanak sağlamak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Bir başka tanıma göre müzeler; Kültürel ya da tarihsel değeri olan nesnelerin toplanarak sergilendiği, bilim yapıtlarının ve doğa nesnelere toplanarak, toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla sergilendiği, incelendiği ve korunduğu kurumlardır.

Bugün dilimizde de kullanılan “Müze” sözcüğü eski Yunanca “Mouseion” kelimesinden türemiş olup, Yunan mitolojisinde Zeus’un Helikon dağında oturan dokuz güzel kızına “Musalar” denir. Onların bir diğeri adı da “İlham Perileri”dir. Müze sözcüğünün kaynağı Musalar’dır. Yani, müze “İlham Perisi” demektir. Aynı kelime “Museum” şeklinde Latince’ye ve diğeri Batı ve dünya uluslarının dillerine geçmiştir.

Diğeri bir kaynağa göre ise; “MÜZE” kelimesi, ilkçağlarda ; yazar ve ozanların ondan söz ederken, duygusallık ve içtenlik yüklü cümleler kullandıkları bir tanrısal varlıktan gelmektedir. Bu varlık; Yunanca “MOUSA”, Latince “MUSA” olarak adlandırılan ve batı dillerinin hemen hepsine giren, güzel sanatların da kaynağı olarak gösterilen esin perisidir. İlkçağ inançlarına göre, insan ve tanrı arası birer varlık olan “MUSA”lar, bilimden sanata her alanda, insana yaşamın tadını bağışlayan, insanı tanrı, tanrıyı insan yapan, kökeninde akıl, düşünce ve yaratıcılık gücü özelliklerini içeren bir varlık olarak belirginleşir. “MUSA”lar, genelde şu isimlerle çağrılırlar; *Kalliope*, lirik şiir; *Klio*, tarih; *Polhymnia*, mim oyunu; *Euterpe*, flüt-müzik; *Terpsikhere*, dans; *Erate*, korolu şiir; *Melpomene*, tragedya; *Thalia*, komedy, *Urania*, Gökbilimi. . . İnsanların unutulmaması gereken eylemlerini ve olayların akışını değerlendirmeyi simgeleyen “MUSA Klio”, müzecilik düşüncesinin de izdüşümü sayılmaktadır.

1. 1. Müzenin Amacı

Müzeler, tarihin eski dönemlerinde yaşamış toplumları bilim ve sanat açısından inceleyerek, hem günümüzü hem de geleceği aydınlatmak amacıyla taşıyan kurumlardır. Ayrıca müzeler, toplumu aydınlatmak amacıyla insan soyunun gelişimi, doğa olaylarının oluşumu ve teknolojinin geçirdiği değişim gibi konularda araştırmalar yapan bilimsel merkezlerdir. Yüzyıllar boyunca toprak altında saklı kalmış tarihî eserlerin gün ışığına çıkarılarak sergilenmesi, toplumu oluşturan bireylerin geçmişi daha iyi tanımlarına olanak sağlamaktadır.

Sergiledikleri geçmişe ait eserlerle, ülkelerin ulusal değerlerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunan müzeler, aynı zamanda etkin katılım ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan eğitim kurumlarıdır. Müzelerde bulunan nesnelerin anlam ve önemi müze içinde ve dışında yazılı ve sözlü olarak da aktarılmalıdır.

1. 2. Müze Türleri Nelerdir?

Müzeleri içinde bulundurdukları koleksiyonların içeriği açısından üç ana grupta toplamak mümkündür:

1. Bilim Müzeleri (Arkeoloji, Etnoğrafya, Antrpoloji, Jeoloji- Botanik vb.)
2. Sanat Müzeleri (Resim- Heykel, Şiir, Yazma Eserler vb.)
3. Teknoloji Müzeleri

Koleksiyonların korunma şekline göre de Kapalı ve Açık Müzeler olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Ülkemizdeki müzelerin hemen hepsi Kapalı Müzelerdir. Açık Müzelere örnek olarak Nevşehir-Göreme Açık Hava Müzesi, Eskişehir Pessinus Açık Hava Müzelerini verebiliriz.

Ayrıca idari şekillerine göre müzeleri dört gruba ayırabiliriz;

1. Devlet Müzeleri
2. Şehir (Belediye) Müzeleri
3. Üniversite Müzeleri
4. Özel Müzeler

1. 3. Müzecilik Nedir?

Müzedeki yapıtların saklanması, korunması ve sunulması için gerekli teknik bilgileri içeren bilimsel çalışma alanına **müzecilik** adı verilir. Müzecilik; müzenin kurulması, müzede yer alan eserlerin kimin tarafından ne zaman yapıldığının belirlenmesi, sınıflanması, gerekliyse onarılması ve ısı, nem gibi dış etkenlerden korunması gibi konularda faaliyet gösterir.

1. 3. 1. Müzeciliğin Tarihsel Gelişimi ve Dünyada Müzecilik

Tarihin eski dönemlerinde, tanrı ve tanrıçalara armağan edilen nesnelere birikmesiyle ilk doğal müzelerin oluştuğu söylenebilir. Daha sonra Atina, İskenderiye ve Roma gibi kent merkezlerinde yaşayan zengin kişiler, evlerinde değerli eşyaları biriktirerek koleksiyonculuğa başlamışlardır. İlgi çekici doğal nesnelere koleksiyonlar hâlinde biriktirilmesi, Orta Çağ boyunca devam etmiştir. Hatta haclı seferlerinden dönen Avrupalıların yağmaladıkları değerli eşyaları evlerinde sergiledikleri bilinmektedir.

Rönesans döneminde, Floransa'da yaşayan Medici ailesinin, sanatı ve sanatçıları desteklemek amacıyla çok sayıda sanat eserini satın alarak biriktirmesi, bugünkü müzeciliğin temellerini oluşturmuştur. Günümüzde, dünyanın en önemli sanat galerilerinden biri olan **Uffizi Sanat Galerisi**'nin bir bölümünde, Medici ailesinin özel koleksiyonları sergilenmektedir. Müzecilik, kavram olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk müze yapısı İtalya'daki Uffizi Galerisi'dir. İlk bilim müzesi olarak ise, 1683'te Oxford Ashmolean Müzesi kurulmuştur. Louvre Müzesi, 1793 yılında, Fransa'da, Avrupa'nın ilk müzesi olarak açılmıştır. Daha sonra, İngiltere'deki, Victoria and Albert Müzesi, 1819'da Madrid Prado Müzesi, daha sonra Berlin, Hermitage ve Belvedere Müzeleri 1852 yılında hizmete girmiş, bu arada, sadece bilim adamları ve araştırmacıların yararlandığı İngiltere'deki British Museum, İngiliz hükümetinin kararıyla, kapılarını halka açmıştır. 19. yüzyılda ABD'de de ilk müze açılmıştır.

Müzecilik konusuna bilimsel yaklaşım, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, teknolojinin katkısı ile gerçekleşmeye başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın her yerinde yaygınlaşan yeni müzeler, bugün aynı zamanda, çağdaş eğitimin önemli bir parçası hâline gelmiştir.

1. 3. 2. Türkiye’de Müzecilik

Ülkemizde müzecilik, 19. yy. ortalarında başlamış ve 1846 yılında, Sultan Abdülmecit’in emri ile, bazı eski eserler ve eski silâhlar Aya İrini Kilisesi’nde toplanmıştır. Daha sonra 1868 yılında, Ali Paşa’nın sadrazamlığı sırasında, bu kilise ve içerisindeki eserler “Müze-i Hümâyûn” adı altında ilk müze olarak açılmıştır. İlk müze yöneticisi, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Mr. Gooldt’dur. Daha sonra 1872’de Dr. Dethier görevlendirilmiştir. Dr. Dethier ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi’ni yayımlamış ve eserleri Çinili Köşk’e nakletmiştir. Ülkemizde gerçek anlamda müzecilik 1881 yılında, Osman Hamdi Bey müze müdürü olunca başlamıştır.

Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi’ni yeniden düzenlemiş ve eserlerin yurt dışına çıkışına yasak getirmekle, müzeciliğimiz açısından önemli bir adım atmıştır. Osman Hamdi Bey 1883 yılında eski eserlerin yurt dışına çıkışını önleyen “Eski Eserler Kanunu”nu hazırlamış müzeciliğimiz açısından önemli bir adım atmıştır. Yine bu dönemde, Anadolu’daki kazılar denetim altına alınmıştır. 1910 yılında, Osman Hamdi Bey’in ölümü ile yerine kardeşi Halil Edhem Bey geçmiş ve Cumhuriyet’in ilanından sonra da bu göreve devam etmiştir.

Müzeler, kültürel varlıkların korunması konusunda özel bir önem arz etmektedir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilânına kadar müze kurma çalışmaları sınırlı kalmıştır. Cumhuriyet’in ilânından sonra Atatürk’ün kültür varlıklarının araştırılıp ortaya çıkarılmasına ve müzelerin ülke çapında yaygınlaştırılmasına verdiği önem nedeniyle çağdaş Türk müzeciliği büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim Cumhuriyet ilân edildiği sırada Türkiye’de yalnızca “Âsâr-ı Atika Müzesi” adıyla anılan İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Aya İrini’de kurulmuş olan Askerî Müze, Süleymaniye Külliyesi’nin imaretinde yer alan Evkaf-ı İslâmîye Müzesi ile Anadolu’nun birkaç büyük kentinde açılmış Müze-i Hümayun şubeleri bulunmakta idi.

Müzecilik, özellikle Atatürk’ün ilgisiyle, Cumhuriyet Dönemi’nde büyük önem kazanmış, Atatürk’ün emri ile, bir yandan yeni müzeler kurulurken bir yandan da bazı tarihsel anıt ve yapılar müze olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan “Türk Âsâr-ı Atikası”, her türlü arkeolojik ve etnografik buluntunun toplanması ve korunmasına yönelik çalışmaları üstlenmiştir. Anadolu’nun birçok ilindeki kilise, cami, han vb. gibi anıtsal yapılar onarılarak yeni müzeler kurulmuştur. İçindeki eşyalar ile birlikte müzeye dönüştürülen Topkapı Sarayı 1927’de ziyarete açılmıştır. Yine aynı yıl Evkaf-ı İslâmîye Müzesi, “Türk ve İslâm

Eserleri Müzesi” olarak yeniden düzenlenmiş; Konya’daki Mevlânâ Dergâhı müze hâline getirilmiştir. Ülkenin müze olarak tasarlanan ilk yapısı olan “Ankara Etnografya Müzesi”, 1930 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. Ayrıca Bursa, Adana, Manisa, İzmir, Kayseri, Antalya, Afyon, Bergama ve Edirne’de yeni müzeler kurulmuştur.

Yine bu dönemde, müzecilik ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve 1945 yılında dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, bugün Anadolu’yu bir açık hava müzesi durumuna getiren önemli çalışmaların temelini atmıştır 1940 yılında Mahmut Paşa Bedesteni’nde kurulan Hitit Müzesi, 1968 yılında restore edilerek “Anadolu Medeniyetleri Müzesi”ne dönüştürülmüştür. Müzecilik faaliyetleri daha sonraki yıllarda da devam etmiş, yurdun hemen hemen her köşesinde çok sayıda müze kurulmuştur. Bugün ülkemizde Kültür Bakanlığına bağlı 99 adet Müze Müdürlüğü ve bu müdürlüklerin denetiminde faaliyet gösteren 91 adet özel müze ve 1028 adet koleksiyoner bulunmaktadır.

Anadolu; coğrafi konumu, doğal şartları ve jeopolitik yapısı nedeniyle insanlığın varoluşundan bu yana kesintisiz iskân görmüş ve bunun haklı sonucu olarak “Uygurliklar Ülkesi” olarak tanımlanmıştır. Nitekim Türkiye müzelerindeki koleksiyonları meydana getiren eserler, genellikle Anadolu’daki uygarlık çağlarına aittir. Büyük çoğunluğu 1935’lerden itibaren başlayan arkeolojik kazılar sonucu çıkarılmıştır. Tarih öncesi devirlerin eserleriyle, antik çağ ürünlerinin oluşturduğu arkeolojik ağırlıklı koleksiyonların yanında; Doğu Sanatı ve Türk-İslâm devirlerinin eserleri ikinci büyük grubu meydana getirir. Bu nitelikleriyle Türkiye müzeleri arkeoloji-etnografya ağırlıklı tarihsel eser müzeleridir. Isparta Müzesi de bu gruba girmektedir.

Isparta’da biri kent merkezinde bulunan Isparta Müzesi, diğeri Yalvaç ilçesinde Yalvaç Müzesi, ayrıca İslamköy’de Süleyman Demirel Demokrasi Müzesi olmak üzere üç tane müze vardır. Yalvaç Müzesinde tarih öncesi devirlere ait arkeolojik ve etnografik eserler ile Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait eserler sergilenmektedir. Antiocheia ve Men kutsal alanından elde edilen birçok tarihî eser ile müzenin içinde sergilenen Yalvaç Evi dikkat çekicidir. Süleyman Demirel Demokrasi Müzesi’nde ise 9. Cumhurbaşkanı S. Demirel’in hayatı çerçevesinde Türkiye’nin ve demokrasinin son elli yılını fotoğraf, tablo, ses, görüntü ve internet aracılığıyla tanıtan özel bir müzedir. Konumuz olan Isparta Müzesi ise tarih öncesi dönemlerde Isparta ile ilgili ön bilgiler verilerek aşağıda kapsamlı bir şekilde anlatılacaktır.

2. Isparta’nın Tarihçesi

Isparta, Akdeniz Bölgesi’nin batı bölümünde, “Göller Bölgesi” denilen iç kesimde yer almaktadır. Isparta il merkezi eski ve tarihî bir kenttir. Isparta’nın ilkçağlardaki tarihi, Pisidia bölgesinin genel tarihî akışı içinde ele alınabilir. Pisidia bölgesi kuzeyde Sultan Dağları, doğuda Beyşehir Gölü ve Manavgat Çayı, güneyde Torosların etekleri, batıda söğüt Dağları ile çevrilidir. Çeşitli

zamanlarda sınırları değişen bölgede kendi dillerini konuşan yerli halk Pisidialılar yaşamıştır. Aksu ilçesi Zindan Mağarası ve çevresindeki Senitli Yaylası ve Sofular Köyü'nden gelen taşlar “Pisidçe” denilen dilin varlığını göstermiştir. Anadolu'nun tarihi ve medeniyeti ile yakından ilgisi olan Pisidia çevresi, Anadolu'da cereyan eden siyasi olaylarda faal rol oynamış ve zaman zaman büyük devletlerin egemenliği altına girmiştir. Pisidia bölgesinin önemli yerleşme bölgelerinden biri olan Isparta'nın tarihi, tarih öncesi dönemlere kadar gitmektedir. Şevket Aziz Kansu'ya göre; bölgeye yerleşim Paleolitik Dönemle başlamaktadır.

Kansu, 1944 yılında yaptığı araştırmalar sonucunda, Bozanönü Ovası'nın ortasında bulunan Kapalıin Mağarasının üst Paleolitik döneme (MÖ 600.000-10.000) ait olduğunu belirtmiştir. Mezolitik dönemde de yörenin yerleşim yeri olduğu, yaşayış özelliklerinin de bunu doğruladığı, bu dönem insanın göl ve ırmaklarda besin sağlayarak, topraklarda açtıkları çukurlarla, ilk ilkel sarnıçları yaptıklarını göstermektedir. Tarih öncesi çağın üçüncü dönemi, Neolitik devri (MÖ 8000-5500) olmuştur. Bu devire ait Yeniköy Höyüğü'ndeki (S. Karaağaç) buluntular bunu doğrulamaktadır. Bu dönem insanı, avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra, toprağı ekip biçmeye, yerleşik köy hayatına da başlamıştır. Toprak Tok Hüyüğü ve Köşktepe'de rastlanan küp mezarlar ile ele geçen başka buluntular, Isparta'daki yerleşimin Kalkolitik dönemde de var olduğunu göstermektedir. Kalkolitik dönem sonrası Tunç kültürleri, Pisidia Ovasında oldukça yaygın bir biçimde gözlenmektedir.

Bu bölgeye daha sonra İyonlar ve Lidyalılar hâkim olmuşlardır. Şehrin tam anlamı ile kuruluşu da Lidya dönemine (MÖ 690) rastlamakla beraber yapılan araştırmalarda Isparta civarında Lidya eseri tespit edilmemiştir. MÖ 546 tarihinde Perslerin Lidya Devleti'ni yenmesi ve Anadolu'ya hâkim olmaları ile Isparta, Perslerin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. İskender, MÖ 333 yılında Lidya'yı alarak tarihi Asya Seferi'ne başlamış Pisidia üzerine yürümüştür. Önce Saglassus'u alan İskender, daha sonra Dinar'a geçerek Pisidya'nın tamamını, ülkesine bağlamıştır. Pisidya İskender İmparatorluğunun parçalanması ile Selefkos'ların hissesine düşmüş, daha sonra da Bergama Krallığı'na bağlanmıştır. Bu Krallığın MÖ II. yüzyılda yıkılmasını izleyen günlerde, Romalılar Anadolu'yu ele geçirmişlerdir. Bu devirlerde Isparta'nın merkezi bir rol oynadığı, Sagalassos'un eski önemini kaybetmesinden sonra ise, Pisidia Piskoposluğu'nun merkezi hâline geldiği kaynaklarda görülmektedir. Pisidia Antiokheia Isparta iline bağlı Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km kuzeyinde ve Sultan Dağları'nın güney yamaçları boyunca uzanan verimli arazide kurulmuş bir Pisidia kentidir.

Şehrin yaklaşık 5-6 bin yıllık bir tarihi olduğu tahmin edilmektedir. Isparta'ya Hititlerin (MÖ 1900-1200) ki bu döneme ait metinlerde bölgenin adı “Pitaşsa” olarak geçmektedir. Bölgede Frigyalıların, Lidyalıların, İranlıların, Makedonyalıların (Yunanlıların), Romalıların (Bizans), Arapların, Haçlıların,

Selçukluların, Hamitoğullarının, Osmanlıların zaman akışı içinde hükümran oldukları bilinmektedir. Miladın başlangıcında “*Baris*” adını taşıyan bu günkü Isparta’nın da içinde bulunduğu Pisidia Bölgesi uzun süre Romalıların da egemenliği altında kalmıştır. Romalılar döneminde Hristiyanlığın en önemli din merkezleri arasında Isparta’da bulunmaktadır. Bizans egemenliği sırasında 714 yılında Emeviler, 771 yılında Abbasiler tarafından istilaya uğrayan Isparta 1204 yılında Selçuklu Hükümdarı 3. Kılıç Aslan tarafından Bizans egemenliğinden alınmış Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştır. Anadolu Beylikleri döneminde Isparta 1300 yılında Hamitoğulları Beyliğinin merkezi olmuş, Hamitoğlu Kemalettin Hüseyin Bey 1380 yılında yaptığı bir anlaşmayla 80.0000 altın karşılığında Isparta’yı Osmanlı Devleti’ne vermiş ve Isparta, 1390’da Osmanlı topraklarında merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti’nin bir sancağı olmuştur. Isparta, Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile birlikte 1923 yılında bağımsız il olmuş ve 1926 yılında “Isparta” adını almıştır.

2. 1. Isparta Müzesi

Isparta ilinde ilk müzecilik çalışmaları, 1933 yılında Halkevi’nin açılması ile başlamıştır. Çevreden toplanan Arkeolojik eserler ve İslami mezar taşları müze salonu olarak düzenlenen Halkevi binasının bir odasında sergilenmiştir. Halkevi’nin kapatılması ile birlikte eserler çeşitli depolara kaldırılmıştır. 1973 yılında Isparta Halil Hamit Paşa Kütüphanesi’nin bir odası müze deposu olarak kullanılmış ve ilk müze memurluğu kurulmuştur. Müze binasının temeli 1971 yılında atılmıştır. İnşaatin bitmesinden sonra 1977 yılında yeni müze binasına taşınan eserler burada koruma altına alınmış, müze memurluğu da müze müdürlüğüne dönüştürülmüştür. 1984 yılında tamamlanan müze binası 6 Mart 1985 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. Onarım, teşhir, tanzim ve çevre düzenlemesi çalışmaları nedeni ile 1998 yılında ziyarete kapatılmış, 2003 yılında yeni teşhir ve tanzimiyle eğitim ve kültür kurumu olarak yeniden halkın ziyaretine açılmıştır.

İki katlı karkas binanın giriş katında bürolar, arşiv, kütüphane, laboratuvar, eser ve belgeleme odası ve sergi salonlarına giriş bulunmaktadır. Alt katta ise halı ve seramik atölyesi, konferans salonu ve depolar yer almaktadır. Etnografik eser, arkeolojik eser ve sikke koleksiyonlarına sahip müzede 2001 yılı itibari ile toplam 16. 283 eser bulunmaktadır.

Müzenin Sergi Salonlarına Giriş Kısmında: Aksu ilçesi sınırları içinde bulunan Tymbria Antik Kenti, Sofular Köü ve Senitli Yaylası’nda bulunmuş olan Roma İmparatorluk Çağı Pisidia mezar taşlarının küçük boyutlu örnekleri sergilenmektedir.

Arkeoloji Salonu: Salona girişte sol tarafta Gündürle (Harmanören) kazı buluntuları yer almaktadır. Kazı alanından getirilmiş olan Eski Tunç Çağına (MÖ 3000-2000) ait küp mezarlar, nekropol alanındaki şekliyle teşhir edilmektedir. Vitrinlerde yine bu kazılardan çıkarılan mezar içi buluntuları

sergilenmektedir. Ayrıca, MÖ 1. binyıla ait seramikler, Helenistik ve Roma dönemine ait buluntular yer almaktadır.

Salonun sağ tarafında Aksu Zindan Mağarası'ndan getirilen Eurymedon heykeli ile Aksu Deresi'nin Akdeniz ile buluştuğu noktada bulunan Perge Antik Kentinden getirilmiş heykeller yer almaktadır. Bu salonda MÖ 6. yüzyıla ait Senirkent-Yassıören'den getirilmiş 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait ikonalar ile Aya Yorgi Kilisesi'nden getirilmiş kapı yer almaktadır.

Hazine Salonu: Bu salonda girişte sağ tarafta Pisidia bölgesi şehir sikkeleri (MÖ 30-MS 393-423) ile Bizans ve Venedik sikkeleri (MS 5. yüzyıl-15. yüzyıl) devamında Abbasi, Sasani, Büveyhoğulları, Selçuklu, memluk, İlhanlı, Timurlu ve Osmanlılara ait İslami sikkeler, kronolojik bir sırayla yer almaktadır.

Ayrıca Osmanlılar'a ait madalya ve nişanlar ile Sultan II. Mahmut'un 32 yıllık saltanatının her yılına ait sikke örneklerinin bulunduğu Sultan II. Mahmut koleksiyonu, 374 adet altın sikkenin bulunduğu Eğirdir Definesi ve 468 adet gümüş sikkeye sahip Karaağaç Mahallesi Definesi'nin yanı sıra MS 2. -3. yüzyıla ait cam eserler, altın, gümüş, cam takılar, bronz ve gümüş aynalar, bronz eserler ve kemik objeler de bu salonda teşhir edilmektedir.

Etnografya Salonu: Salonun açık teşhir bölümünde Isparta geleneğinde kız isteme, kına gecesi, kınada çalgıcılar, kına seramonisinde ikram edilen "Bulgur Aşı"nın hazırlanması, Yörükler'e ait topak ev, oba, hamur tahtasında yufka açan Yörük kadını, yayık yapan genç kız ve çıkırıkta ip eğiren Yörük erkeği konuları tasvir edilmiştir. Bu sahneler Isparta'da yaşayan Yörüklerin yaşam öyküsünden kesitler olarak verilmiştir. Vitrinlerde aydınlatma araçları (lambalar, fitil makası), gülabdanlar, şifa taşları, buhurdanlık, kadın ve erkek giysileri ile aksesuarları, mutfak ve kahve kültürü, tartı-ayar aletleri, silahlar ve fermanlar sergilenmektedir.

Halı Salonu: Bu salondaki eserler genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıla aittir.

Müzeler geçmişin derinliklerine açılan penceredirler. Bu pencereden tarihte var olup da bugün yaşamayan toplumlara ait kültürü ve bunların sosyoekonomik yaşantılarının kronolojik bir düzen içinde izleme imkânı buluruz. Müzeler, aynı zamanda öğrencilerin ve yetişkinlerin eğitilmesinde önemli bir yer tutan eğitim kurumlarıdır. Polonya'da bir müzenin önündeki "Geçmiş, gelecek içindir." yazısı, müzelerin önemini çok güzel açıklamaktadır.

İnsanın kişiliğine bağlı öznel güçler, insanın dışındaki nesnel değerler ve diğer insanların bunlara kattığı değerler çağlar boyunca ortaya konan bilim, teknik ve sanat ürünlerini meydana getirmiştir. Bu oluşum için gerekli ortam, toplum tarafından hazırlanmış ve bunun sonucu olarak uluslararası yaşam gelişimleri içinde çeşitli ulusal, özgün biçimler ortaya çıkmıştır. Yeryüzünde korunması ve sürdürülmesi gereken yaşam kaynaklarının başında, doğal,

tarihsel ve kültürel değerler gelmektedir. Turizm servetimiz olan, turistleri çekip getiren ve turizm hareketlerinin gelişmesinde rol alan çekiciler arasında; doğal güzellikler, tarihsel ve dinsel yapılar, kültürel değerler, anıtlar, eski eserler, tarihsel kalıntılar, harabeler ve arkeolojik alanlar ve müzeler önemli bir yer tutmaktadır.

Müzeler aynı zamanda Etnografya, fen, doğa ve folklorik özellikleriyle yakın geçmişin sanat ve zeka ürünlerinin ortaya konduğu yerlerdir. Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim elemanları olarak, öğrencilerimizin bu bilinci kazanması için gerekli idari izinleri alarak Isparta Müzesi'nde çeşitli çalışmalar yapmakta, sergilerimizi müzede açmak sureti ile halkı da buraya yönlendirme yoluna gitmekteyiz. Müzik Bölümü öğrencilerimiz müze bahçesinde dinletiler yapmakta, tiyatro bölümü öğrencilerimiz oyunlar sergilemektedir. Ayrıca öğrencilerimize müzede eserlerle ilgili Bitirme Projeleri vermekteyiz. Bu sayede objeleri daha yakından tanıma, inceleme imkânı bulmaktadırlar. Sanat Tarihi ve Desen derslerini zaman zaman müzede yapmaktayız. Müzede uzmanlardan destek alarak öğrencilerimize belirli dönemlerde seminerler verdirmekteyiz. Kanımca bu uygulamaların tüm eğitim kurumlarında yaygınlaştırılması gelecekte müzecilikle ilgili bilinçli çalışmalar yapacak ve bunları çevresine aktaracak bireyler yetiştirmek için gereklidir. Bunların dışında araştırma, inceleme gezileri düzenleyerek büyük kentlerdeki müzelere de öğrencilerimizi götürmekte ve bu müzeler hakkında seminer çalışmaları vermekteyiz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Binlerce yıllık geçmişi olan Anadolu yüzyıllar boyu farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Coğrafi konumu, doğal güzellikleri, zengin tarihi, farklı kültürel özellikleri ile renkli bir mozağe sahiptir. Birçok tarihî kentimiz bulunmaktadır. Bu kentler, üstün sanatsal özelliklere sahip eserler ve ürünler de barındırması nedeniyle günümüzde turizm açısından da önemli bir potansiyele sahiptir.

İlkel toplumdaki klandan başlayarak gelişen ve evrimleşen, aynı topraklar üzerinde birlik hâlinde yaşayan fertler; tinsel ve maddesel değerler yaratarak, her ulusun kendine özgü değerlerini oluşturmuşlardır. Tarihsel gelişim süreci içinde bir arada ya da ayrı ayrı yerlerde yaşayan toplumlar, kendi yaşam ve düşünce biçimlerine göre bir sanat ortaya çıkarmışlardır. Sanat yapıldığı ortam koşullarında, toplumun dinsel, kültürel, ekonomik ve politik yaşamsal yönlerini ortaya koyar. Toplumlara sanatlarının kaynağı, o toplumu oluşturan tüm halk yığınlarının, ortaklaşa geliştirdikleri folklorü, gelenekleri, görenekleri ve yaşam biçimleridir. Hiçbir ulusu tarihsel gelişim süreci içinde salt kendine özgü yaşam koşulları ile değerlendirmek mümkün değildir. Sanat toplumsal bir üründür, insanı ve toplumu etkileyen tüm etmenler sanatı da etkileyerek onun değişimine sebep olmuştur.

Tarihsel ve kültürel miras, insanlara yeryüzünde buldukları ülkenin, yörenin ya da kentin uygarlık birikimleriyle de bütünleşen, özgün yöresel kimliklerini verir. Doğal çevre güzellikleri tarihsel ve sanatsal birikimle de bütünleşince insanoğluna kimlikli bir yaşam ortamı hazırlayan en büyük zenginlik hâline dönüşürler. İşte bu noktada, tarihi ve sanatsal çevre değerleri, turizmin hem temel kaynağı, hem de çok daha önemlisi var oluş nedenidirler. Geçmiş medeniyetlerin kalıntıları ve o dönem de yaşayan insanların, makinelerin olmadığı dönemlerde vardıkları teknolojik düzey kanımca sadece ülkemize gelen turistlere değil aynı zamanda kendi halkımıza da çekici gösterilmelidir. Aydın çevrelerce dahi çok az ilgi gören müzeleri halka tanıtmak, en önemlisi sanat eğitimi alan öğrencilere tanıtmak ve kültürel varlıkların değerlerini ve korunmasının gerekliliğine onları inandırmak biz eğitimcilerin en önemli görevi olmalıdır.

Çağımızda, müzecilik; alan olarak bilimden sanata, uygarlığın gelişimini simgeleyen çeşitli dallarda etkinlik göstermektedir. Çeşitli denemelerle görülmüştür ki hangi yaşta olursa olsun ziyaretçiler, eski arkeolojik eserlerle ilgili bilgileri en iyi biçimde, ören yerlerini gezerken algılayabilmektedirler. Şüphesiz ören yerleri içinde bulunan veya bulunması gereken plan, etiket, eğitici panolar ve rekonstrüksiyon örnekleri gibi iletişimi tamamlayan unsurların da etki gücünü arttırdığını unutmamak gerekir.

Müzeler yalnızca eski eserlerin depolandığı ve sergilendiği yerler değildirler. Müzeler geçmişin derinliklerine açılan penceredirler. Bu pencereden tarihte var olup da bugün yaşamayan toplumlara ait kültürü ve bunların sosyoekonomik yaşantılarının kronolojik bir düzen içinde izleme imkânı buluruz. Müzeler, aynı zamanda öğrencilerin ve yetişkinlerin eğitilmesinde önemli bir yer tutan eğitim kurumlarıdır. Okullardaki Fizik ve Kimya laboratuvarları gibi, müzelerde bir yönüyle okulların Tarih ve Sanat Tarihi laboratuvarlarıdır. Ziyaretçi ya da öğrenci geçmişini burada görür, sanatını burada tanır. Müzelerin eğitime katkısı sadece vitrinlerindeki eserleri sergilemek değil; konferans, sergi, slayt ve video gösterileri ile gerek okullara giderek tanıtım yapmak gerekse okulları sık sık ziyarete yöneltecek dikkat çekici çalışmalar yapmak olmalıdır.

Türkiye, kültürel miras yönünden zenginliğini, bu mirası koruma ve iyileştirmeye yönelik çalışma alanlarında ne yazık ki gösterememektedir. Tarih Vakfı, Türkiye'nin her geçen gün bir parçası daha yok olan ve yeri doldurulması imkânsız kültürel mirasına karşı sorumluluğunu, kamuoyunu konunun önemiyle ilgili bilgilendirici sivil toplum faaliyetleriyle bir ölçü dahi olsa telafi etme ihtiyacı duymuştur. Bu noktadan hareketle, gerek bireysel gerekse ulusal veya uluslararası sivil inisiyatifler ve fon kuruluşları ile işbirlikleri geliştirerek; Türkiye'nin kültürel mirası ile kamuoyu bilinci oluşturmayı amaçlayan projeler üretmek, toplantı, atölye çalışmaları düzenlemek, çeşitli yardımcı/alternatif ders kitapları, yayınlar ve eğitim programları oluşturarak, sivil toplumun ve ilgili mercilerin dikkatini çekmeye

yönelik faaliyetler düzenlemektedir. Kanımca bu uygulamalar yerel yönetimler tarafından Anadolu'nun her kentinde de uygulanmalı ve bu konuda projesi olan kişi ve kurumlar da desteklenmelidir.

Kültür varlıklarının içerdiği birikimin toplumun bilgisine aktarılmasında, en etkin olması gereken kurum müzelerdir. Çok zengin koleksiyonlara sahip olan, buna karşılık çok güç ve kısıtlı olanaklarla varlıklarını sürdürme çabasında bulunan müzelerimizin, çağımızda gelişen yeni anlayışlar doğrultusunda, kültür sektörüne çok yönlü olarak katkıda bulunacak şekilde yeni bir yapılanma içine girmesi gereklidir. Müzelerin sergileme dışında, çekim noktası olma, bilgilendirme ve tanıtma işlevlerini de yüklenmesi gereklidir.

Müzelerin kültür sektörü oluşturmada önemli bir yeri olmalıdır. Müzelerin, yalnızca eski eserlerin korunup sergilendiği mekânlar olmakla yetinmeyip toplumu eğiterek bilgilendirme, kimlik bilinci oluşturma, düzeyli bir çekim noktası olmayı geliştirerek kültür sektörüne katkıda bulunma görevlerini de üstlenmesi gereklidir.

Aynı şekilde, “müze mimarisi” diye bir kavram da ülkemizde gelişmemiştir. Ülkemizdeki müzeler, bazı istisnalar dışında çoğu yeterli laboratuvar, atölye, depo ve çalışma alanlarından yoksun, sınırlı bir teşhir ve daha da sınırlı depo mekânları olan yapılardır. Yeni yapılacak müzelerde tip proje uygulamasından vazgeçilmeli, yapının sergilenen eserler kadar önemli olduğu ilkesinden hareketle Kültür Bakanlığı tarafından Güzel Sanatlar Fakülteleri ve Mimarlık Fakülteleri öğrencilerine yönelik yarışmalar organize edilmeli ve yeni projeler ortaya konulmalıdır.

Ülkemizde genel olarak ören yerlerinin gezilmesi ile “açık hava müzeciliği” kavramları birbirine karışmaktadır. Batıda gelişen şekilde “açık hava” müzelerini kurabilecek ve çok daha çekici bir ortam yaratacak koşullarımız mevcuttur farklı projelerle bunların gerçekleştirilmesi mümkündür.

Halkımızın müzelere olan ilgisi maalesef çok düşüktür. Özellikle büyük müzelerimizde yerli ziyaretçi sayısı yabancılara göre çok azdır. Bunun nedenleri arasında yetersiz eğitim en önemlisi ise de; on beş, yirmi yıl öncesine kadar özellikle Anadolu müzelerinin elverişsiz yapılarda ve tamamen bir depo görünümünde olmaları ve bu durumun insan üzerinde yarattığı kötü iz de olabilir. Artık bu durum değişmelidir. Müzeler artık geçmişle aramızda kültür köprüsü kurulan eğitim yerleri olmalıdır. Çünkü günümüzden yüzlerce yıl önce yaşamış insanların kültürleri, yaşayış biçimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Türkiye’de müzecilik ayrı bir uzmanlık alanı olarak görülmemiş, sanat tarihi ya da arkeoloji eğitimi alanların müzeci olması beklenmiştir. Oysa müze, konservasyon, aydınlatma, sergileme, toplum psikolojisi, halkla ilişkiler, pedagoji, işletmecilik gibi birçok uzmanlık alanını içermektedir. Günümüzde

müzecilik okulu ya da eğitimi, arkeoloji ve sanat tarihinden bağımsız olarak başlatılmış olması olumlu bir gelişmedir.

Bugüne kadar müzelerimiz pasif bir teşhir anlayışı sistemi içinde gelişmiş; göze güzel gelen nesne ya da eserlerin, göze güzel gelecek biçimde sergilenmesi ön plana çıkarılmıştır. Müzelerin, artık geçen yüzyılın başlarından kalma, aşırı ağırbaşlı, çekinerek girilecek mekânlar olmaktan çıkıp çekici, canlı bir ortama dönüşmesi gereklidir. Ancak, müzelerin çekiciliğini sağlarken, yapılan uygulamaların belirli bir düzeyin altına düşmemesi gerekir. Müzelerimizin bilgilendirme, eğitme işlevini de üstlenecek, gençlerin, öğrencilerin ilgisini çekecek, daha canlı bir sergileme anlayışına dönüşmesi gereklidir. Bu amaçla teknolojinin olanaklarından olabildiğince yararlanılmalı, gençleri etkileyebilmek için sanal anlatım yöntemleri de uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Isparta Müzesi Broşürü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Dösım Basımevi, Ankara.

Kantarcıoğlu, S., (1990), **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 730, Kültür Eserleri Dizisi/71, Yorum Matbaası, Ankara.

Müze ve Müzecilik, (2007), Isparta Müzesi Kayıtları, Isparta.

Tolungüç, A., (1999), **Turizmde Tanıtım ve Reklam**, Media Cat Yayınları, Birinci Basım, Ankara.

Özgüç, N., (1998), **Turizm Coğrafyası/Özellikler. Bölgeler**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Yaldız, M., (1992), “Atatürk ve Müzecilik”, **Kültür Dergisi**, No: 101, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

WEB

<http://www.geocities.com/gyaldiz/muze.htm>

<http://www.kultur.gov.tr>

<http://www.yalvac.bel.tr>

MÜZELER VE TOPLUM

MERCİN, Levent*
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, müzelerin, toplumlar açısından ortak kültür oluşturma ve insanların başka medeniyetlerin kültürlerini anlamadaki rolünü ortaya koymaktır.

Müzeler, insanlara medeniyetlere ait eserleri bir arada sunarak, onlar arasındaki ilişkiyi sorgulamalarına ve o değerleri fark etmelerine yardımcı olur. Medeniyetlere ait kültür değerlerini fark etme önyargıları ortadan kaldırır. Böylece birey ile diğer kültürler arasında önyargısız bir iletişim kurulmuş olur. Örneğin müzelerin, Hindistan gibi karmaşık ve kalabalık toplumlarda, kırsal halk ile modern halk arasında birleştirici rol oynadığı bilinmektedir. Buradaki müzeler, etkinliklerle toplumların ortak mirasın sahipleri olduklarını gündeme getirerek onların birlikteliğini sağlamaya çaba gösterir.

Müzeler, antropoloji, tarih, endüstri, çevre vb. gibi farklı bilim dalları için eşi olmayan kaynaklar sunar. Bu durum müzeleri bilim dallarıyla bir araya getirir. Bilim ve sanat konusunda hizmet veren müzeler, evrensel değerleri içerisinde barındıran kurumlardır. Evrensel değerleri insanlığın hizmetine sunmak ve paylaşımını sağlamak ise medeniyete doğru atılan adımlar olarak kabul edilebilir.

Bu gerekçeyle olmayan ülkelerde, içerisinde insanlığın evrensel değerlerinin yer aldığı medeniyet müzelerin oluşturulması ve olanlardakilerin de sayılarının artırılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Müze, toplum, müze eğitimi, müzeler ve sanat.

ABSTRACT

Museums and Society

The purpose of this research is to introduce the role of museums in forming common culture from the point of societies and people for apprehending cultures of other civilizations.

By presenting the works of art belonging to civilisations, museums help people to question the relation among them and to perceive those values.

---

* Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü Kütahya-Türkiye. e-posta: leventmercın@hotmail.com

Perception of cultural values regarding civilisations removes prejudgements. So, an unprejudiced communication is made between the individual and other cultures. For example, museums play an assembly role between rural and modern community in complicated and crowded societies such as India. By bringing up with activities that, societies are the owner of common heritage, the museums herein endeavour to provide the synergy of them.

Museums present unique sources for various sciences such as anthropology, history, industry, environment, etc. This situation assembles museums with sciences. The museums servicing in the matter of science and art are institutions including universal values within its scope. And presenting universal values to the service of human and providing share are accepted as steps towards civilisation.

With this reason, it is necessary to create civilisation museums including universal values of humanity, in countries where they are absent and their number should be increased.

Key Words: Museum, society, museum education, museums and art.

GİRİŞ

Müzeler, kültürel mirasın korunduğu ve gelecek kuşaklara aktarıldığı, onarıldığı, sergilendiği, eğitim amaçlı kullanıldığı ve halkı eğlendirici yönleri olan kurumlardır (Mercin, 2003: 112). Bu nedenle müzeler toplumlar için vazgeçilmez alanlardır.

Müzelerin sağladığı avantajlardan dolayı gelişmiş birçok ülke müzelerini önemli bir kaynak olarak kullanmaktadır. Müzelerden bir kaynak olarak yararlanılmasında müze eğitimi önemli bir rol oynar. Ancak müze eğitimi genel bir eğitim kavramı olarak düşünülmelidir. Bu genel kavram içerisinde örgün eğitim verilen bireyler kadar yaygın eğitim içerisindeki tüm yaş guruplarının eğitimi de düşünülmelidir.

Çoğu duyarlı ve bu konuda doğru karar verebilen insanlar, müzeleri, farklılıklar içerisinde bir arada yaşamayı öğrenmeyi, barış ve insanlığın gelişimi için bir gereksinim olarak düşünmektedir (Lohman, 2006: 16). Bu gereksinimi sağlamak için birçok kurumdan yararlanılabildiği gibi müzelerden de yararlanılmaktadır. Örneğin Avustralya'nın köşe taşlarından biri olan Ulusal Müze'nin misyonu, kültürel olarak çeşitlilik gösteren toplumlara ulaşmak ve onları bir araya getiren Avustralya mirasını araştırmak ve bunun öncülüğünü yapmaktır (McIntyre, 2006: 16).

Örgün eğitim içerisinde eğitim alan bireylerin müzelerden yararlanarak eğitilmeleri, onlara kendi kültürlerini anlayabilme ve gelecek kuşaklara aktarabilme konusunda deneyim kazandırabilir. Yaygın eğitim içerisindeki bireyler açısından ise, kendi kültürlerini anlayabilme yetilerini kazanmaları

yanında başka uygarlıkların kültürlerini anlama konusunda da önemli kazanımları elde etmelerine yardım edebilir. Çünkü Dickenson'un da (2006) değindiği gibi, müzeler objelerin toplandığı bir yer olmaktan öte daha fazla anlam taşıyan bir kurumdur. Onlar şu anki yaşadığımız yaşam tarzına ulaşmamız için bize tarihimizi öğrenmemize yardım eder. Böylece bizler tarihimizi anlayarak kendi dünyamızı oluşturacak yaşam biçimimizi yaratırız.

Kendi tarihimizi öğrenmemiz sadece bireysel olarak bir sorumluluğumuz olduğundan değil, aynı zamanda küresel dünyada toplumsal bir varlık olarak kendimizi tanımamız açısından bir vatandaşlık görevidir. Bu anlamda müzeler sadece bir ulusun geçmiş tarihini yansıtmaz, birlikte yaşamakta olduğumuz değerleri tanımlamaya ve onları bir anlama koymamızı da sağlarlar. Müzeler, uluslar açısından hem kültürel hem de medeniyete doğru atılan her olumlu adım içerisinde kendisine yer verilebilecek bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden bu araştırma, müzelerin toplumlar açısından sağladığı kazanımların irdelenmesini ve buna yönelik dünyadaki uygulamaların ortaya konmasını amaçlamıştır.

Eğitim ve Müzeler

Bir milleti oluşturan kültür değerlerini korumak ve bilimsel normlara göre halka aktarmak, ilgili kurumların olduğu kadar müzelerin de görevidir. Bu değerleri koruyarak geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmak ve dolaysız öğrenmenin gerçekleştirileceği eğitimi vermek müzelere de düşer.

Müzedede öğrenme bireyin dolaysız öğrenmesini sağladığı için kalıcı öğrenmenin gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktadır (Mercin, 2006; Gartenhaus, 2000; Atagök, 1999). Okul çağındaki çocukların derslerinin bir bölümünün müzelerde gerçek objelerle işlenmesi, objelere görsellik katılarak tarihin canlandırılması, konuyu kavrama ve anlamayı kolaylaştırması uygulamalarla kanıtlanmıştır (Geleş, 2002: 166).

Stocholm Kent Müzesi tarafından gerçekleştirilen bir eğitim projesi sonucunda, bir müzenin insanlara geçmiş tarihlerini yaşattığı ve atalarının yaşam tarzlarına yönelik empatiyi arttırdığı saptanmıştır. Benzer bir örnek Blockmaker (müze) evinde yaşanmıştır. Buna göre gençler 1917 yılının yaşam tarzını yaparak-yaşayarak, canlandırarak öğrenmişler; birkaç saat içerisinde tarihsel dönemin bütün özelliklerini oluşturarak eski kuşağın düşünme tarzlarını kavramışlardır (Siedel ve Hudson, 1999: 31). Bu eğitim programının sonucu incelendiğinde bir müzenin, kalıcı öğrenmeyi sağlayarak kültürler arasında "empati kurabilme" becerisini geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu da genelde gençlerde varolan geçmişe yönelik olumsuz değer yargılarını olumlu yönde etkileyebilir. Değer yargılarının olumlu yönde değişimi, geçmiş ile yeni kuşak arasındaki çatışmaları ortadan kaldıracak daha dengeli ve sağlıklı bir toplum oluşmasını sağlayacaktır.

Müzeden destek olarak elde edilen kalıcı öğrenme, birey açısından olduğu kadar toplumlar açısından da önem taşır. Kendi kültürünü ve bir başka kültürü kalıcı olarak öğrenen, aralarındaki ilişkiyi kavrayan bireyler, yaşadığı toplumun ve diğer toplumların değerlerini anlayabilirler. Müzeler, bireylerin birbirlerini anlama sürecinde anlama becerisini olumlu yönlendirebilmede, toplumlar arasında uyum ve karşılıklı hoşgörü yaklaşımını sergileyebilmede önemli rol oynarlar. Müzeler bunu koleksiyonlarında barındırdıkları eşî benzeri olmayan örneklerle sağlayabilirler. Örneğin müzeler bu hoşgörüyü, eserlerin farklı kültürlerle ait ancak insanlığa hizmet eden objeler olduğunu iddia ederek, farklı nesnelere arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, her birinin kendine has özelliklerinin olduğunu doğal karşılanması gerektiğini belirterek ve bunların her birinin evrensel değerleri bünyesinde taşıyan ender örnekler olduğunu anlatarak gerçekleştirebilirler.

Müzeler bir toplumun kendi geçmişine ait eserleri sunması yanında yaşadığı topraklardaki geçmiş medeniyetlere ait eserleri de sunarlar. Bu durum müzelerin birer cazibe merkezi olmalarını sağlar. Çünkü o medeniyeti oluşturan insanların ürettiklerini merak eden, araştırmak isteyen ve izlemeye gelen hem yerli hem de yabancı birçok insan müzelere giderler. Böylece yurt dışından gelen bireyler için müzenin içerisindeki eserleri oluşturan toplum ile müzenin bulunduğu yerdeki toplum açısından ise yurt dışından gelen insanların kültürleri, birbirleriyle iletişim kurmuş olur. Bu iletişim toplumlar arasında zaman içerisinde gelişerek hoşgörüyü geliştirir.

Ulus Birliği ve Müzeler

Müzeler, genel olarak bireylerin hem kendi hem de farklı kültürleri anlamasını sağlamaları yanında başka görevler üstlendikleri de görülür. Örneğin Hindistan karmaşık ve kalabalık bir toplumdur. Buradaki müzelerin, halk ile modern halk arasında birleştirici rol oynadığı anlaşılmaktadır (Appadurai and Breckenridge, 1992). Buradaki müzelerin farklı etkinlikler ile bu toplumlara, ortak mirasın sahipleri olduklarını anlatarak onların birlikteliğini sağlamaya çaba gösterdiği görülmüştür. Benzer bir uygulamanın Singapur'da da gerçekleştirildiği görülmektedir. Singapur'da müzelerin toplumların yapılanmasında ve edinecekleri kimliklerin tanımlanmasında önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Singapur'da "müzeler, 19. yüzyılda ulusçuluğun yükselmesiyle, bireylerin halk olarak ulusal bir karakterde tanımlanmasına ve ulusal kimliklerinin oluşturulmasına politik bir kaynak olmuşlardır (Maleuvre, 1999: Akt.: Tezel, 2007).

Singapur yöneticileri, halkın teklifini gösterebilmek için, tarihi ve kültürel miraslarını toplayıp, koruyarak, müzelerde halkına sunmuşlardır. Müzelerde toplanan ve halkın ortak belleğini yansıtan nesnelere oluşan koleksiyonlar, ülkenin ulusal kültür mirasını oluşturmaktadır. Singapur 1819 yılında İngilizler tarafından ticaret kolonisi olarak kurulan ve 1965 yılında bağımsızlığına

kavuşan Güneydoğu Asya'nın coğrafi açıdan en küçük ülkesidir. Ülke halkının yapısına bakıldığında, etnik bir ulustan bahsetmenin zor olduğu söylenebilir. Tamamı neredeyse göçmenlerden oluşan Singapur halkı, Çin, Malezya, Hindistan gibi ülkelerden göç etmiş insanlardan oluşmuştur. Bu yüzden ülke, çok ırklı, çok dilli, çok dinli kısacası çok kültürlü bir yapıya sahiptir. 2006 yılının Ağustos ayında bağımsızlığının 41. yılını kutlayan ülke, halkı meydana getiren farklı etnik kimliklerin sahip olduğu kültürler ile ulusal kimliğini müzeler ve diğer etkinlikler sayesinde zenginleştirerek, kendisine farklı ve eşsiz bir kültür yaratmıştır. Birbirlerinden çok farklı kültürleri içerisinde barındıran ülke, hem her bireyin kendi kültürünü özgürce yaşamalarına imkân vermiş hem de tüm bireyleri tek bir ulus çatısı altında bir araya getirmeyi başarmıştır (Tezel, 2007: 133).

Ulus birliğini sağlama açısından müzelerin etkinliklerine bir örnekte Latin Amerika'dan verilebilir. Latin Amerika'nın Caribbean bölgesi hem etnik hem de doğal çevre çeşitliliği olan bir bölgedir. Bu bölgedeki farklı kültür ürünlerinin (mimari, sanat, zanaat, sözlü olan geleneksel efsaneler vb.) ve çevrenin korunması gerektiği kabul edilmektedir. Bölgede bu değerlerin korunması ve yaşatılması için müzelerin sorumluluklarının olduğu üzerinde durulmuştur. Bu amacı gerçekleştirmede toplumun ve bölgedeki tüm kurumların, müzelerde yeni etkinlik ve eğitim aktiviteleriyle müzelere destek olmaları gerektiği ifade edilmiştir (Astudillo, 1990).

Ekonomi, savaş, iklim, sosyal yaşam vb. gibi gerekçelerle dünya genelinde birçok insan yer değiştirmektedir. Bu durumda insanlar bazen topluluklar hâlinde göç etmektedirler. Bu yüzden bu insanların kendi kimliklerini koruyabilmeleri ve göç ettikleri topluma ayak uydurabilmeleri için müzelerin o toplumlara yönelik programlar yapmaları gerekir. Bu anlamda müzelerde (özellikle de antropoloji müzelerinde), başka ülkelerden gelen veya sömürgece yaşayan ya da yeni sömürge edilmiş toplumların kültürleri korunabilir ve onların da kültür ve sanat ürünleri gösterilebilir. Bu amaçla müzelerin bölgelerindeki başka kültürlerin mirasını araştırmaları, o toplumlarla iletişim kurmaları ve onları korumak için çabalamaları gerekir (Shun, 2004: 21). Bu anlamda Londra Müzesi, ziyaretçi kitlesinin Londra'nın bütününe temsil etmediğini ve ezici bir çoğunlukla beyaz Anglosaksonlardan oluştuğunu fark edince, ikili amacı olan projeyi (Londra'nın iskanı) gündemine almıştır. Projenin içe yönelik amacı, yeni düşünme biçimleri ve yaratıcı bir yaklaşım geliştirmek, dışa yönelik amacı ziyaretçi kitlesini genişletmek ve etnik azınlıkları çekmektir. Bu gruplarla kurulan ilişkiler, sergiler, yayınlar, eğitim programları bu bağlamda olumlu sonuçlar vermiştir (Birkan, 2001: 242).

Amerikan Müzelerinin sorumluluğunu Gaither (1992: 58) şöyle ifade etmektedir: "Müzeler, hem eğitimsel ve sosyal bir kurum olmak için çabalamak hem de ülkemizdeki toplulukların tamamının geçmiş kültür mirasını bir araya getirmek için katkı yapmak zorundadır. Onlar yaşadığımız karmaşık yaşam

içerisindeki ana unsurlar olan kültürel gruplar arasında birbirini anlamayı arttırmalıdır. Onlar bizim sanat ve sosyal tarih hakkında sık sık tam olmayan ve dağınık olarak işittiğimiz hikayeleri toplamaya, gerçekleri bulmaya ve güçlendirmeye yardım etmelidirler”.

Vallance’in (1999: 42) belirttiğine göre, Amerikan Müzeler Birliği tarafından yayımlanan “Yeni Yüzyılda Müzeler” adlı kitapta, özellikle sanat müzelerinin eğitim bölümlerinin, çokkültürlülük konusundaki rolü üzerine daha aktif olması ve daha fazla tartışma yapılması gerektiği anlatılmaktadır. Çünkü müzelerin bu çabaları, özellikle Amerika Birleşik Devletleri gibi çokkültürlü uluslarda bir gereksinim olarak görülmektedir. Bu tür çabalarla müzelerin yapacağı etkinlikler sonucunda, aynı ülkede yaşayan toplumların birbirlerini anlayışla karşılayabilecekleri beklenmektedir. Örneğin bu amacı sağlamada şu tarz bir etkinlik gerçekleştirilebilir: Bir müzede müze eğitimcisi müzeye gelen bireylere, Çin seramiğini göstererek onun renklerini, ender olarak kabul edilen eserlerle olan benzerliklerini ve farklarını bulmalarını ve eserin türünün ne olduğunu sorgulatabilir. Daha sonra aynı vazoyu Ortadoğu’da yapılmış vazo örnekleriyle karşılaştırmalarını isteyebilir. Bu karşılaştırma sonucunda vazoların aralarındaki ilişki; renk, biçim, motif ve işlevi konularında sorgulama yaptırabilir. Bu sorgulama sonucunda o vazoları önemli kılan şeyin ne olduklarını anlatmalarını sağlayabilir. Her iki vazunun da çok değerli eserler olduğunu ancak üzerlerindeki motifler ve renklerin farklı olduğunu düşünerek farklı kültürlerin kültür değerlerinin diğer insanlar tarafından aynı düzeyde kabul edilmesinin normal karşılanması gerektiğini belirtebilir.

Müzelerin kültürel bir kimlik oluşturmak için görev üstlenmesi gerektiği yapılan bilimsel toplantılarda da dile getirilmektedir. Salzburg’da 1990 yılında “Müzeler ve Avrupa Mirası: Hazine mi, Araçlar mı?” adlı sempozyumun amacının 3. Maddesi’nde: “Avrupa mirası hakkında gençlerin ve yetişkinlerin eğitiminde üstlenecekleri rolde müzeler arasında iş birliğini artırma stratejilerini çizmek” olarak ifade edilmiştir. Sempozyumun konuşmacısı olan Helena Ahrweiler’in “Müzeler: Avrupa kimliği için bir eğitim evresi mi?” adlı bildirisinin sonucunda yapılan tartışmalar neticesinde “eğer modern müze geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir köprü işlevini göreceyse, yaratıcı bir yer olmalıdır.” inancı büyük ölçüde benimsenmiştir. Çıkan sonuca göre müzelerin birincil görevinin, kültür zincirinin kırılmamasını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bunu sağlamak için müzelerin, ziyaretçilerine imajların nasıl deşifre edileceği ve sonra da Avrupalılık kimliğinin ne olduğunu öğretmelidir önerisi getirilmiştir.

Müzeler, insanoğlunu ilgilendiren; insanların önemseydiği maddi değerleri belirleyerek üç boyutlu mirasın gerçek fiziksel görüntüsünü koruduğu kurumlar olmaları yanında aynı zamanda elle tutulamayan mirasın korunduğu yerler olarak da kabul edilebilirler (Shun, 2004: 21). Yani müzeler aynı zamanda bir toplumun fiziksel olarak görünmeyen mirasının korunduğu yerlerdir denilebilir.

Fiziksel miras, bizim gördüğümüz kültür ürünleridir. Fiziksel olarak algılanan kültür ürünlerinin oluşumu, hikayeleri, yapılış süreci, yapılış amacı, etkilendikleri ve etkiledikleri ise görünmeyen miras olarak adlandırılabilir. Fiziksel olarak gözle görülemeyen miras, görülebilen miras kadar değer taşır. Çünkü o kültürün yada ürünün arkasında yatan gerçekler, bize yansıyan mirasın nasıl oluştuğunu anlatır. Bu da bireylerin bir kültürü daha iyi anlamasına yardımcı olur.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi gelişmiş batı toplumlarındaki müzelerin görevleri arasında, aynı ülkede yaşayan topluluklar arasında ortak değerleri hatırlatma ve oluşturmanın yanı sıra ülkeler arasındaki kültür farklılıklarının dünya mirasına katkı sağlayan bir zenginlik olduğunu benimsetmektir. Dünya mirası olarak kabul edilen kültürel farklılıkların korunması ve toplumlar açısından benimsenmesi, öncelikle bir kültürün yaşatılması olarak görülse de aslında insanlık için, medeniyeti oluşturan sürece hizmet eden adımlardan biri olarak kabul edilebilir.

Bilim, Sanat ve Müzeler

Müzelerin sorumluluğu, genel olarak kabul edilen özellikleri yanında aynı zamanda diğer bilim dalları ile iş birliği içerisinde olmaktır. Çünkü müzeler, antropoloji, sanat tarihi, tarih, endüstri, sanat, çevre vb. gibi farklı bilim dalları için eş olmayan kaynaklar sunan bir araştırma merkezidir. Bu anlamda sanat, bilim, tarih, arkeoloji, tabiat tarihi, etnografya, kent vb. türleri her geçen gün artan müzeler, isimleriyle anıldıkları alanlara hizmet sunmaktadırlar.

Gelişmiş batı ülkelerindeki müzelerin çoğu farklı bilim dallarına, yıl boyu hazırladıkları programlarla müzede ve müze dışında, amaçlarını gerçekleştirmede destek vermektedirler. Çünkü müzeler “erkeklerin/kadınların istikrarlı bir temelde ilerlemeyi nasıl görmek gerektiğini saptayacakları; refahı, güvenliği ve özgüveni nasıl anlamak gerektiğini belirleyecekleri kapsamlı toplumsal sürecin parçaları olarak kabul edilmektedirler (Kramer, 2001: 38).

Batılı gelişmiş ülkelerde müzeye gerçekleştirilen ziyaretler programlı ve randevulu yürütülmektedir. Okullar müze ziyareti öncesi program hazırlamakta, müzelerle iş birliği yapmakta ve müzelerin programlarına da uygun olarak kapsamlı müze ziyaretleri gerçekleştirmektedirler. Bu tür müze ziyaretleri, öğrencilerin okullarında aldıkları eğitimin devamı niteliğinde ve o derslerin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Örneğin sanat okullarında alınan derslerin devamı veya bir bölümü sanat müzelerinde gerçekleştirilmektedir. Programlar sadece okullar için geçerli değildir. Okul dışındaki meslek kuruluşlarına, öğretmenlere, ev hanımlarına vb. toplumun her katmanındaki bireylere yönelik programlar da uygulanmaktadır. Bu etkinliklerin amacı, müzelerin toplumun vazgeçilmez bir eğitim kaynağı olarak kabul edilmesindedir. Bu olgu bize toplum ve müzelerin iç içe olduğunu gösterir.

Müzelerin koleksiyonlarında çok farklı objeleri barındırmaları, müzelerin farklı bilim dalları için bir kaynak olarak algılanmasını sağlamaktadır. Örneğin sanat müzeleri sanatla ilgilenenler için önemli bir kaynaktır. Bu kaynak öğrenciler açısından olduğu kadar bilim insanları içinde geçerlidir. Bilim ve sanat konusunda hizmet veren müzeler, aynı zamanda evrensel değerleri de içerisinde barındıran kurumlardır. Sanat ve Arkeoloji müzeleri bu türdendir. Bu müzeler insanlık tarihinin mirası olan kabul edilen kültür ve sanat eserlerini yine insanlığa sunmaktadırlar. Bu sunuş şekli sadece sergileme şeklinde olmamakta, uygulama yapabilme, araştırma ve eğitime amaçlı da gerçekleştirilebilmektedir. Müzelerin evrensel değerleri insanlığın hizmetine sunması ve paylaşımını sağlaması ise medeniyete doğru atılan adımlar olarak kabul edilebilir. Çünkü evrensel değerlerin insanlığa sunulması, onların farklı toplumlar tarafından paylaşımını sağlar. Bu paylaşım sayesinde toplumlar arasında ortak bir dil oluşturulmuş olur. Ortak bir dilin oluşması ise hem kültür ürünlerinin hem de medeniyetin gelişimi açısından önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müzeler, toplumun ürettiklerini toplum için koruyan ve tüm dünya genelindeki halkın hizmetine sunan ve toplumun farklı gereksinmelerini karşılayan kurumlardır. Bu yüzden müzeler toplum için vazgeçilmez kurumlardır.

Müzeler insanları doğrudan ilgilendiren ekonomi, kültür, eğitim, politika, bilim, sanat, turizm gibi birçok alanda etkili bir araç olarak yerini korumaktadır. Örneğin bireyi ve buna bağlı olarak toplumu ilgilendiren her alanda, sadece okula bağlı kalmadan müzelerden de destek alınarak gerçekleştirilen öğrenmenin, genel eğitim bütünlüğü içerisinde etkili öğrenmeyi sağladığı görülmüştür.

Müzedede öğrenme sürecinde bireylerin öğrenirken süreçten haz alması, zihinsel açıdan farklı medeniyetlere ait kültür değerlerini algılamaları, o medeniyete karşı önyargıları gidermeye katkı sağladığı da anlaşılmaktadır. Kültür ve sanat eserlerine yönelik değer yargılarının önyargılarla değil de estetik kaygılar ön plana alınarak yapılması, bireyin etrafındaki olup bitenleri daha sağlıklı algılamasına yardımcı olur. Bu da sağlıklı birey ve sonrasında toplumlar oluşmasına yardım eder.

Her toplumun kendi kültür değerlerinin farklılığı, medeniyeti oluşturan unsurların birer basamağı olarak algılanmalıdır. Bireyin içinden çıktığı toplumun kültür değerlerinin bir başka birey veya toplum tarafından beğenilmesini ve takdir edilmesini beklemesi doğaldır. Bu yüzden aynı bireyin veya toplumların farklı bir topluma ait kültür değerlerini kendi beklediği anlayışta olduğu gibi o topluma ait bir bireyin de beklentisi olduğunu bilerek hareket etmesi doğal kabul edilmelidir.

Müzeler, toplumların kültür değerlerini medeniyeti oluşturan ortak bir miras gibi değerlendirerek insanlara sunmalıdır. Bunun gerçekleştirilmesi için tüm dünyada yaygın olan müze türleri (arkeoloji, tarih vb.) yanında içerisinde tüm insanlığa ait ortak kültür değerlerinin ve evrensel nitelikte ürünlerin de yer aldığı medeniyet müzelerinin kurulması ve olanlarında yaygınlaştırılması gerekir. Bu müzelerde farklı medeniyetlere ait benzer veya farklı kültür-sanat eserleri bir arada sunulmalı ve eğitim programlarıyla toplumların, birbirlerini hoşgörüyü karşılayabilecek anlama becerisi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Appadurai, A. & C. A. Breckenridge (1992). *Museums are Good to Think: Heritage on View in India*. **Museums and Communities**. Ivan Karp and Steven D. Lavine (ed). Washington and London.

Astudillo, L. (1990). *An Overview of the Needs For Museum Training in Latin America and the Caribbean*. **Icom Committee for The Training of Personel, Annau Meeting**. Agust 5-10. Washington, D. C. U. S. A.

Atagök, T. (1999). **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**. Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul.

Birkan, Ç. (2001). VIII: 28-30 Haziran 1995 *Tarihleri Arasında Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri Üzerine İstanbul'da Düzenlenen Üç Günlük Atölye Çalışmasında Sunulan Bildirilerin Önemli Noktaları*. B. Mardan (ed). **Kent, Toplum, Müze-Deneyimler, Katkılar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Dickenson, V. (2006). *History, Ethnicity and Citizenship: the role of the history museum in a multi-ethnic country*. **Museum International**. No: 231, Vol. 58, No. 3. s. 21-31. UNESCO.

Gaither, E. B. (1992). *“Hey! That’s Mine”*: *Thought on Pluralism and American Museums*. **Museums and Communities**. Ivan Karp and Steven D. Lavine (ed). Washington and London.

Gartenhaus, A. R. (2000). **Yaratıcı Düşünme ve Müzeler**. (Çev. Bekir Onur, Ruhiser Mergenci), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Geleş, F. (2002). *Kültürel Şekillenmede, Avrupa’dan Örneklerle Oyuncak Müzelerinin Rolü*. **6. Müzecilik Semineri Bildirileri** içinde, İstanbul: T. C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 25-27 Eylül.

Kramer, D. (2001). *Alman Müzelerinde Modern Toplumsal Tarih*. **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar**. B. Mardan (ed). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul.

Lohman, J. (2006). City Museum: do we have a role in shaping the global community? **Museum International**. No: 231, Vol. 58, No. 3. s. 15-20. UNESCO.

McIntyre, D. (2006). *The National Museum of Australia and Public Discourse*. **Museum International**, No: 232, Vol. 58. No. 4. s. 13-20, UNESCO.

Mercin, L. (2006). **Resim Dersini Müze Kaynaklı Oluşturmacı Öğrenme Yaklaşımı Etkinliklerine Göre Uygulamanın Erişiye, Kalıcılığa ve Tutuma Etkisi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Mercin, L. (2003). *Kültür ve Sanat Değerlerinin Yaşatılmasında Müzelerin Rolü*. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Y. 2003 C. 2 S. 6 (106-114). www.e-sosder.com (01. 07. 2007 tarihinde alınmıştır).

Shun, S. C. Y. (2004). *Museums and Intangible Folk Heritage in the Republic of Korea*. **Museology and Intangible Heritage II, International Symposium, organized by ICOFOM**, Seul, Korea.

Siedel S. & K. Hudson (1999). **Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik**. Yay. Haz. Bekir ONUR, (Çev. Bahri ATA), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

Tezel, C. Ö. (2007). *Ulusal Kimliğin Oluşumunda Müze ve Toplum İlişkisi: Singapur*. C: 6, S: 20 (133-155). **www.e-sosder.com** (01. 07. 2007 tarihinde alınmıştır).

Vallance, E. (1999). *The Multicultural World of Art Museums: Visible and Programmatic Choices for Art Education*. D. Boughton and R. Mason (ed). **Beyond Multicultural Art Education: Internatioanal Perspectives**. New York.

ELEKTRONİK BELGE SİSTEMLERİNDE AÇIK SİSTEMLER, PAYLAŞILABİLİR VERİ YAPILARI VE ÜSTVERİ

ODABAŞ, Hüseyin*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Belge sistemleri, e-devlet uygulamalarının en önemli bileşenlerinden biridir. Kamu kuruluşlarında oluşturulan belge sistemlerinin kurum içinde ya da kurumlar arasında veri aktarımını güvenilir, kalıcı ve paylaşılabilir bir biçimde yapabilmesi, belge sistemleri ve veri yapılarının açık standartlara dayalı çözümler arasından seçilmesini gerektirir. Bu nedenle kamusal belge sistemleri, açık kaynak kodlu işletim sistemleri üzerinde işleyen açık standartlara dayalı yazılımlardan oluşmalıdır. Bununla birlikte söz konusu sistemlerde belge üretimi özellikle XML olmak üzere paylaşılabilir veri yapıları üzerinden yürütülmelidir. Paylaşılabilir veri yapıları ile üretilen belgeler ise üstverilerle kataloglanmalıdır. Çalışmada Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarında kullanılmakta olan belge sistemlerinde söz konusu özelliklerin varlığını sınamaya yönelik değerlendirmeler yapılmakta ve bu doğrultuda önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belge sistemleri, Açık Kaynak Kodlu Yazılımlar, Birlikte Çalışabilir Yazılımlar.

ABSTRACT

Open Systems, Shareable Data Structures and Metadata in Electronic Records Softwares

Records systems are one of the most important component of e-government applications. Reliable permanent and shareable data transfer among institutions by records systems formed in government institutions requires to select data systems and data structures among solutions depending on open standards. Hence, government records systems have to be formed by softwares depending on open standards operating upon operation systems with open source code. In addition, in these systems, records production has to be carried on shareable records structures specifically XLM. Records produced according to shareable records structures have to be cataloged with metadata. In these paper, it is examined whether these features of records existed in records systems of Turkish government institutions and made some propositions according to this situation.

Key Words: Records Software, Open Source Softwares, Interoperable Softwares.

---

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim elemanıdır.
e-posta: odabashuseyin@atauni.edu.tr.

GİRİŞ

Günümüzde daha dinamik bir kamu hizmeti sağlama amacıyla gelişmiş devletlerin çoğunda e-devlet uygulamaları kapsamında çok sayıda proje yürütülmektedir. Yürütülen bu projelerin asıl hedefi bürokratik engelleri azaltan, kamu kuruluşları arasında veri paylaşımını olanaklı kılan ve kamusal hizmetlerin interaktif biçimde yürütülmesini sağlayan bir hizmet ortamı oluşturmaktır. E-devlet modeli, kamu ve özel kuruluşlar ile vatandaşlar arasında yürütülen her türlü işlemin bilişim teknolojileri aracılığıyla ve daha çok çevrim içi yöntemle sürdürüldüğü ortamdır. Güvenli veri paylaşımına dayalı e-uygulamaları söz konusu model içinde başarı ile hayata geçirebilmek, ancak bilgi ve belge iletişimi ve paylaşımı konularında ulusal bir birliktelik sağlamakla olanaklı olabilir. Günümüzde elektronik ortamlarda bilgi ve belge paylaşımını doğru, hızlı, güvenli ve ekonomik olarak gerçekleştirebilmek için çözümlenmesi gereken çok sayıda sorun bulunmaktadır. Örneğin mevzuat hazırlama, güvenli bir iletişim ortamı oluşturma, kamusal bilgi kaynakları ve işlemlerini analiz etme, iş akış sistemlerini düzenleme, ulusal iletişim altyapısını geliştirme, sayısal imza kullanımı için gerekli altyapıyı tamamlama, belge ve belge sistemlerinde standartlaşma sağlama gibi pek çok sorun bu sınıf altında sıralanabilir.

Elektronik bilgi ve belge paylaşımı, e-devlet modeli oluşturma sürecinde dikkate alınması gereken en önemli konulardan biridir. E-devlet uygulamalarında işlemler, belli bir belge işlem süreci ve belge kayıt ortamı üzerinde yürütülmek zorundadır. Bu nedenle belge işlem süreci ve kayıt ortamları konusunda yaşanan sorunların çözümü, aynı zamanda e-devlet modelinin tam ve sağlıklı olarak hayata geçirilmesine de olanak sağlayacaktır. Elektronik bilgi kaynaklarının paylaşımı konusunda yaşanan sorunların özünü, bilgi ve belge veri yapısında yaşanan farklılıklar, bütünlendirilemeyen bilgi ve belge sistemleri ve standart olarak kimliklendirilemeyen kaynaklar oluşturmaktadır. Bu sorunlar ise e-devlet modelinin üç temel odağını oluşturan kamu kuruluşları, özel sektör ve vatandaşlar arasında kaynak paylaşımının istenen düzeyde yapılmasına olanak tanımamaktadır.

“Açık sistemler”, “paylaşılabilir veri yapıları” ve “üstveri”, bilgi ve belge niteliği ve paylaşımı konularında bir belge sisteminde bulunması gereken ve günümüzde bütün dünyada üzerinde uzlaşa sağlanan üç önemli çözüm olarak düşünülmektedir. E-devlet uygulamaları içinde oluşturulması düşünülen bilgi ve belge sistemlerinin, gerek bilgi ve belge, gerekse sistem bağlamında benzer özelliklere sahip olması sağlanmalıdır. Buna göre e-devlet uygulamalarında kullanılacak şekilde oluşturulan bir belge sisteminde bulunması gereken üç önemli özellik şu şekildedir:

– Veri ve bilgi kaynaklarını özgür bir biçimde paylaşma ve kullanabilme özelliğine sahip olması,

- Sistemler arası esnekliği sürekli olarak desteklemesi,
- Ortak standartlara uyulanabilir olması.

Belge sistemlerinin bu özelliklere sahip olabilmesi hiç şüphesiz bilişim uygulamaları alanında yer alan çok sayıda belirleyici unsurun da göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Son yıllarda belge sistemleri konusunda yürütelen çalışmaların çoğunda özellikle üç unsur üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bunlar, belge sisteminin açık sisteme dayalı bir mimari üzerinde işlemesi, paylaşılabilir veri yapısı ile üretim yapması ve üretilen her tür belgenin belli bir üstveri seti ile nitelendirilmesidir.

Açık Sistemler

Açık sistemler¹, kaynak kodları yazılımı kullanan kişi ya da kurum tarafından bilinen ve gerektiğinde ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilebilir esnekliğe sahip yazılımlardır. Bu tür sistemler yararlılıkları ve sakıncaları nedeniyle dünyada hâlen tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. Kurumsal ve ulusal güvenlik söz konusu olduğunda kullanıcı kurumun yazılımın kaynak kodlarına sahip olması yaşanabilecek risk olasılıklarını azaltacak önemli bir etkidir. Aynı zamanda belli bir telif hakkına sahip yazılımlar, kullanıcı gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır ve bu nedenle de zaman zaman bir yazılımın aynı kurumdaki diğer sistemlerle entegre olamamasına bile neden olabilmektedirler. Buna karşın açık sistem mimaride aynı kurumda kullanılmakta olan çok sayıda yazılım, kaynak kodlarında yapılan gerekli düzenlemelerle aynı gövde üzerinde birbiriyle entegre bir biçimde işletilebilmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde genel olarak açık sistem mimarilerin kullanıcılarına sağladığı yararlılıkları üç madde altında sıralayabiliriz:

- Kaynak kodlar sistem sahibine açıktır ve dolayısıyla geliştirilebilir bir özelliğe sahiptir.
- Yazılım diğer sistemlerle entegre olabilmektedir.
- Sistemin paylaşımı ve yayımında mülkiyet hakkı engeli bulunmamaktadır.

Hiç kuşkusuz açık sistem mimariler, telif sahibi yazılımlara oranla önemli sorunlara da sahiptir. Örneğin telif sahibi yazılımlara oranla henüz düşük bir olgunluk düzeyine sahip olmaları veya kullanıcılara teknik desteğin gönüllülük esasına bağlı olarak sürdürülmesi bu sorunlardan bazılarıdır. Anca bu tür sorunlar kullanıcıların telif sahibi paket yazılımlara yönelmesinin temel nedenleri arasındadır.

Bütün bu sorunlara rağmen yukarıda da vurgulandığı gibi kurumsal ve ulusal güvenlik söz konusu olduğunda ulusal bilgi kaynaklarının yönetilmesinde kaynak

---

¹ Açık sistemler, aynı zamanda açık kaynak kodlu yazılımlar ve özgür yazılımlar olarak da bilinmektedir.

kodları paylaşımına ve gelişime açık olmayan yazılımların tercih edilmesi, güvenlik ve işletim sorunlarına yol açabilmektedir. Bu nedenle bütün dünyada ulusal bilgi kaynaklarının açık sistem mimariler üzerinde işletilmesi ve yönetilmesine doğru bir eğilimin yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin 2001 yılında Alman Parlamentosu federal birimlerde açık kaynak kodlu yazılımların tercih edilmesini önermiş ve Münih'teki yerel hükümet, 14.000 bilgisayardan oluşan Windows işletim sistemini Linux'a dönüştürme kararı almıştır (Gözükeleş, 2004). Benzer şekilde Çin, Brezilya, Finlandiya, Tayvan ve Güney Afrika gibi pek çok ülkede olduğu gibi, son yıllarda Avrupa Birliği, Dünya Bankası ve UNESCO gibi uluslararası birlik ve örgütlerde de açık sistem mimarilerin geliştirilmesi, desteklenmesi ve mevcut sistemlerin bu doğrultuda değiştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır.

Yaygın standartlara uygun olarak üretilemeyen ve dolayısıyla üretimin yapıldığı kurum dışında kullanılmayan elektronik belgeler, yalnızca kurumsal süreç içinde değil, aynı zamanda ulusal bilgi hizmetlerinde değerlendirilmesi gereken önemli bir kayıptır. Ulusal belleğin en önemli araçlarından biri olan kamusal belgelerin sağlıklı bir biçimde gelecek kuşaklara aktarılması, bunların standartlara uygun olarak üretilmesini, sahip olduğu her türlü unsurun yitirmeksizin korunmasını, farklı sistem ve kayıt ortamlarına aktarılabilmesini gerekli kılar. Son yıllarda bütün dünyada e-devlet uygulamaları ile birlikte bütün kamu kuruluşlarında elektronik iş süreçlerini artırma girişimleri hızlanmaya başlamıştır. Bu artışa paralel olarak da yeni belge sistemleri oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalar süresince oluşturulan belge sistemlerinin kendi içinde ve birbirleri ile anlamlı veri alışverişi yapabilmesi, standart bir veri yapısının ve tanımlama dilinin kullanılmasına paralel olarak değişiklik gösterecektir. Bu nedenle her ortamda veri transferini ve yönetimini kolaylaştıran bir veri ve tanımlama standardına gereksinim vardır. Bu gereksinim günümüz belge sistemlerinde büyük ölçüde ve yaygın biçimde XML veri yapısı ve üstveri nitelene yöntemi ile giderilebilmektedir.

Paylaşılabilir Veri Yapıları ve XML

Elektronik verilerin paylaşılabilirliği, bu verilerin sahip olduğu bütün özellikleri ve/veya fonksiyonları koruyarak hizmet verme kapasitesini uzun bir süre saklayabilmesi olarak ifade edilebilir. Örneğin elektronik bir belgeyi tanımlamada içerik, bağlam ve yapıdan oluşan üç temel tanımlama bilgisinden söz edilebilir² (Guidelines..., 2001). Dolayısıyla elektronik bir belgenin

---

² Belge içeriği, belge üretimine neden olan konudur ve belgede ifade edilen karar ve/veya faaliyetten oluşur. Bağlam, belgenin kökeni (adresini, başlığını, işlevini ya da aktivitesini ortaya koyan bağlantılar, kuruluş, birim veya ünite), uygulama yazılımı ve kurumsal model yapısı hakkında teknik ve kurumsal yapı ile ilgili bütün verilerin elde edilmesini sağlayan arka plan bilgisidir. Belgenin sahip olduğu içeriği yansıtanın yanı sıra, üretimi ve kullanımı ile ilgili bütün ayrıntılar bağlam altında ifade edilirler. Yapı ise bir belge içeriğinin görünümü ve düzenidir. Belge içindeki bölümler arasında kurulan bağlantılar, dil, şekil, yazı tipi, sayfa ve paragraf

paylaşılabilirliği, o belgenin içeriği, bağlamı ve yapısının özgün hâliyle başka sistemlerce de kullanılabilir olmasını ifade eder. Daha genel bir tanımla paylaşılabilirlik, kullanıcıların belgeyi oluşturan bütün unsurlara özgün olarak erişebilmesidir. Belge sistemlerinde üretilen verilerin paylaşılabilir olabilmesi, belge sistemlerinin ve bu sistemlerde üretilen verilerin genel geçerliliği olan ürün ve hizmet standartlarına sahip olması ile mümkün olabilir.

Bilginin elektronik olarak kurum içi ve kurum dışında etkin bir şekilde paylaşılmasında yaşanan sorunlar günümüz e-devlet uygulamalarında karşılaşılan en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Ancak, eğer devlet hayatında verimliliğin artırılması ve kamusal hizmetlerin daha etkin bir biçimde verilmesinin yolu kurumsal bilgi kaynaklarının paylaşılmasından geçiyorsa, bu kaynakların evrensel ölçü olarak kabul edilen paylaşılabilir veri yapıları üzerinde üretilmesi zorunludur. XML (Extensible Markup Language), günümüzde çoğu e-devlet uygulamalarında yaygın olarak kullanılan ve uluslararası çevrelerce kabul gören en önemli paylaşılabilir veri yapısıdır.

Günümüz bilgi ve belge sistemlerinde kullanılmakta olan çok sayıda paylaşılabilir veri yapısından söz edilebilir. Örneğin, SGML, HTML, XHTML ve XML günümüzde yaygın olarak kullanılan paylaşılabilir veri yapılarından bazılarıdır. İşaretleme dili olarak da bilinen bu veri yapıları, hem kayıtlı veriyi görüntüleme formatıdır, hem de kendi kimliğini ortaya koyan bir katalogdur. Bu bakımdan diğer sayısal veri yapılarından çok daha karmaşık ve farklı bir özelliğe sahiptir.

1998 yılından beri uluslararası bir standart olarak kabul edilen XML, donanım ve işletim sistemlerinden bağımsız olup, hem bir dosya formatıdır, hem de metin tabanlı kendi kendini tanımlayabilen ve insan tarafından okunup algılanabilen bir biçimleme dilidir. Platform bağımsızlığına sahip olma özelliği nedeniyle XML, bir belge sisteminde belgenin içeriğini yeniden düzenlemek ve/veya başkalarıyla paylaşmak için yararlanılabilecek en iyi çözümlerden biridir (Emulation..., 2003; 15).

XML, 1998 yılında World Wide Web Consortium (W3C)'un önerdiği bir dildir ve bu gün önemli yazılım üreticilerinin büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenmektedir. Söz konusu yapı, SGML (Standardized Generalized Markup Language) dosya yapısından türetilmiş yalın, esnek ve platform bağımsızlığına sahip bir biçimleme dilidir. XML, SGML'ye alternatif olarak üretilmiştir; çünkü bu yapıyı anlama, tanımlama ve web uygulamalarında kullanma sırasında XML'in içine kod yazmak daha kolaydır. XML belirteçleri tamamıyla genişleyebilir bir yapıya sahiptir ve bu özelliği nedeniyle her türlü kullanıcı gereksinimi karşılanabilmektedir. Söz konusu dil, metnin görüntüsünden çok içeriğini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu özelliği yönüyle de tarama

işlemlerinde daha etkin bir performans sunmaktadır (Guide to..., 2004; Guidelines... 2005). Özetle XML hem bir belgedir hem belgeyi tanımlayan katalogdur. XML'in yazılım ve donanımdan bağımsız olması, belgelerin gelecekte kullanılabilirlik düzeyini de önemli oranda arttırmaktadır.

Kurumlar arasında veri değişiminde yazılım ve donanım bağımsızlığı sağlaması yönüyle önemli bir üstünlüğe sahip olan XML'in diğer yararlılıklarını şu maddelerle açıklamak mümkündür (Tanın, Gürsül ve Ovatman, 2004; 8; Extensible..., 2000; 4):

Yalnlık: XML, diğer dillere göre daha yalın bir dile sahiptir. Html kodlamada kullanılan karmaşık dil yapısı, XML'de insanların etiketleri okuyup anlamlandırabilecekleri yalın bir yapıda sunulur.

Genişleyebilirlik: XML'de sabit bir etiket kümesi bulunmaz; söz konusu küme kullanıcıların gereksinimleri doğrultusunda artırılabilir.

Kendini Tanımlayabilme: Geleneksel belge sistemlerinde ya da veritabanlarında, üretilen belge ve veriler kullanıcılar tarafından önceden hazırlanan şemalar doğrultusunda tanımlanır ve sınıflandırılır. XML belgesi ise, kendi kendini tanımlayabilme özelliğine sahiptir ve tanımlama bilgileri belgenin üstverisinde kayıtlı tutulur. Bu yapı, aynı zamanda XML belgeleri üzerinde daha nitelikli bir erişim sonucunun yakalanmasını da sağlar (Demirkol, 2001; 4).

İçeriği Görünümünden Ayırma: XML etiketleri, belgenin görünümünü değil anlamını ve dolayısıyla bağlamını tanımlamaktadır. XML belgesinin görünümü ve içeriği, XSL 'style sheet'leri tarafından oluşturulur. Bu, bir belgenin görünümünün, belgenin bağlamına dokunulmadan değiştirilmesine olanak sağlar. Bu yöntemle aynı içerikten ortaya çıkan birçok görünüm veya sunum elde edilebilir.

Multimedya Ortamları ve Araçlarıyla Çalışabilme: XML belgeler, resim, ses ve görüntü gibi multimedya ve Java Applet, ActiveX gibi multimedya araçları tarafından üretilen nesnelere çalışabilmektedir.

Özetle XML, sayısal verilerin transfer edilmesi, depolanması ve sorgulanması gibi her türlü belge yönetimi sürecinde günümüzde bütün dünyada yaygın olarak kullanılan ve gelecekte de artan biçimde kullanım alanı genişleyecek olan veri standardıdır. Gereksinimler doğrultusunda genişleyebilir ya da daraltılabilir bir esnekliğe sahip olması ve farklı veri formatlarını ve dillerini desteklemesi yönüyle XML, günümüz belge sistemlerinde kalıcı arşivleme formatı olarak kullanılabilir önemli bir standarttır.

Üstveri

Üstveri (metadata), herhangi bir bilgi kaynağının kimliğini ortaya koyan, kayıt altında tutulduğu yeri gösteren, erişimini mümkün kılan ve uzun süreler

boyunca kontrol altında tutulmasını sağlayan yapılandırılmış betimleme bilgisidir (Federal..., 2005; 30).

Üstveri kullanımı, özellikle web tabanlı kaynaklara yüksek nitelikli erişimi sağlamak açısından oldukça yararlıdır. Ancak üstveri tekniğinin, yalnızca web üzerinde kaynak keşfi ve bu bağlamda kurumsal aktivitelerin yürütümüne yönelik değil, uzun süreler boyunca güvenli ve erişilebilir kanıtlar olarak kullanılabilmesi için kağıt ya da elektronik kayıt ortamlardan hangisi olursa olsun her tür belgenin kimliklendirilmesine, erişim ve güvenilirliğinin sağlanmasına yönelik önemli işlemlere de sahiptir. New South Wales'ın Recordkeeping Metadata Standard'ında üstveri, 'belgelerin içerik (content), bağlam (context) ve yapısal (structure) bilgilerini betimleyen, bunları üreten ve muhafaza eden kişiler, süreçler ve sistemleri kayıt altına alan ve bu yolla belgeleri yönetebilmeyi, anlayabilmeyi ve bunlara erişebilmeyi kolaylaştıran bilgi' olarak tanımlanmaktadır (NSW recordkeeping..., 2000). Bu tanımdan hareketle üstveri, belgenin kimliğini ortaya koyan ayrıntılı bilgidir.

Elektronik ortamlarda kayıtlı bilgiye erişim için günümüzde üç tür teknikten yararlanılmaktadır. Bunlar, tam metin erişim, taksonomi (taxonomy) ve üstveri tekniğidir. Üstveri erişim tekniğinin amacı ve faydasını daha iyi ifade edebilmek için tam metin ve taksonomi erişim tekniklerinin ne olduğu konusuna bir kaç cümle ile değinmek gerekir. Tam metin erişim tekniğinde, aranan kaynağa ilişkin sisteme girilen anahtar terimlerle, kaynaklarda yer alan bütün kelimeler karşılaştırılır ve birbiriyle örtüşen kavramlar yakalanmaya çalışılır. Örneğin, internette yer alan arama motorlarının önemli bir bölümü bu tekniğe göre işlemektedir. Bu teknikte tarama motorlarına aranan anahtar terimler girilmekte; tarama alanındaki ya da sayfalar içindeki bütün terimler crawler adı verilen tarayıcılarla kontrol edilmekte ve sonuç olarak aranan ve taranan terimler arasında, yapılan isteğe göre örtüşen ve/veya benzeşen sonuçlar rapor edilmektedir. Bir sonraki erişim tekniği olan taksonomide, kaynağa ilişkin niteleyici bilgiler, daha önceden hazırlanan ve konu temeline dayanan hiyerarşik yapı içinde yerleştirilirler. Kütüphane sınıflama sistemlerine benzer özellikler sergileyen taksonomi tekniği, uzun bir altyapı gerektirmesi ve yapılacak işlemlerin daha fazla emeğe dayalı olması nedeniyle uygulanması daha zor bir tekniktir (Metadata..., 2001).

Daha esnek bir yapıya sahip olması nedeniyle üstveri tekniği, günümüzde artan şekilde yaygınlaşmasını sürdürmektedir. Üstveri, kütüphane katalogları gibi, elektronik kaynakları sınıflamak ve erişebilmek için kullanılan ve onların bütün özelliklerini içeren elektronik bir katalogdur. Bir elektronik kaynağın üstverisi, hem el yordamı olarak hem de üstveri oluşturma editörleri aracılığı ile otomatik olarak üretilebilmektedir. Otomatik üretim tekniğinde az emekle daha yüksek performans sağlanabilmektedir. Henüz gelişimini ve standartlaşma düzeyini yeterince tamamlayamamış olmasına rağmen üstveri setlerinin önemli bir bölümü uluslararası düzeyde kabul görmüştür. Bu nedenle farklı yazılım,

donanım, belge türü ya da dil kullanımına rağmen, üstveri tekniği ile üretilen kaynakların farklı sistemler arasında paylaşımı ve aktarımı da büyük ölçüde sorunsuz gerçekleşebilmektedir.

Üstveri kullanımının belge erişim işlevi konusunda sağladığı en önemli avantaj ise, arşiv belgesi, dosyası ya da klasörünün bir yerden başka bir yere aktarılması, paylaşılması veya sistemden çıkarılması durumunda, üstverilerin söz konusu kaynaklar ile birlikte işleme girecek olmasıdır. Bu, üstverilerin kaynağına bağlı olarak hareket edebilme yeteneği ile ilgili önemli bir yararlılıktır. Geleneksel belge yönetimi sistemlerinde herhangi bir kaynağa ilişkin iki varlıktan söz edilebilir. Biri kaynağın kendisi, diğeri ise kaynağa ilişkin bibliyografik verilerdir. Herhangi bir kaynağın sistemden çıkarılması, ikinci bir adım olarak bibliyografik verilerinin de sistemden çıkarılmasını gerektirmektedir. Üstveri, kaynağa bağlı olarak ikinci bir doküman şeklinde ya da doğrudan kaynağın içine gömülü bir biçimde üretilir, saklanır ve kullanılır. Üstveri tekniğinin kullanıldığı sistemlerde kaynağın sistemden çıkarılması durumunda, kaynağa ilişkin üstveriler de otomatik olarak sistem dışına taşınabilmektedir ve bu nedenle paylaşım, aktarım, ayıklama ve imha işlemlerinin daha az emek ve daha az hata ile tamamlanabilmesi söz konusudur.

Elektronik belge yönetimi alanında iki temel üstveri kategorisinden bahsedilebilir (Digital..., 2004; 31): *Belge kayıt üstverisi ve kaynak keşfi üstverisi*.

Belge kayıt üstverisi, yapılan hizmet süresi ve alanı içinde belgelerin üretimi, kayıt altına alınması, sınıflandırılması, erişilmesi, muhafaza edilmesi ve düzenlenmesi işlemlerine alt yapı sağlayan yapılandırılmış ya da yarı yapılandırılmış bilgidir. Belge kayıt üstverisi, insanlar ve kurumsal süreçler içerisinde ya da çeşitli sistemler tarafından üretilen, yönetilen, saklanan ve kullanılmakta olan belgelerin kimliğini saptama, doğruluğunu kanıtlama ve durumunu ortaya koyma işlevini yerine getirir. Bu nedenle e-devlet modeli tasarımı sürecinde bütün kurum ve kuruluşları kapsayacak şekilde ulusal bir üstveri standardı oluşturma, öncelikli çalışma alanlarından biri olmalıdır. Ulusal üstveri standardı içinde yer alan maddeler, öncelik düzeylerine göre zorunlu veya seçmeli olmak üzere iki temel düzlemde ele alınmalıdır. Ulusal üstveri standardından hareketle kamu kurum ve kuruluşları da kendi üstveri setlerini oluşturmalı ve bu setleri sahip oldukları belge sistemlerine uyarlamalıdır. Bu noktada önemli olan, kurum ve kuruluşların sahip olduğu elektronik belge sisteminin, e-devlet yapılanmasına paralel olarak geliştirilen ulusal üstveri standardına uygun olarak geliştirilmesi ve yeniden yapılandırılmasıdır.

Kaynak keşfi üstverisi ise bilgi erişim tekniğini geliştirmek, erişim performansını yükseltmek ve kaynak tanımlamasına destek olmak için kullanılmaktadır. Kaynak keşfi üstverisi işlemi, belge kayıt üstverisinin açıklayıcı unsurları ile örtüştürülerek sürdürülür. Her iki üstveri türü de birbirleri için veya diğer bir ifade ile aynı amaçla kullanılabilir. İşlem

sırasında bu iki tür üstveriye ait şemalar arasında bağlantısal ilişki kurulabilmektedir. Kaynak keşfi için gereksinim duyulan üstveri elemanlarının pek çoğuna, belge kaydı işlevini sağlaması için de gerek duyulur. Buna karşılık belge kayıt üstverisi de, sınıflama tabloları, denetimli kelime dizini veya kavramsal dizin (thesaurus) için temel oluşturabilmektedir. Belge kayıt üstverisi, belgeleri dizinleme, kimliklendirme ve bunlara erişme için kullanılacak anahtar terimlerin seçilmesinde altyapı oluşturmaktadır.

Bir başka tanımlamaya göre üstveri üç grup altında nitelendirilmektedir (Ergün, 2000; Hodge, 2001: 3):

- **Açıklayıcı üstveri:** Herhangi bir bilgi kaynağının kimliklendirilmesi ve bu doğrultuda erisilebilmesi için kullanılan üstveri türüdür. Bilgi kaynağının kendisinin, sorumlusunun ve/veya yayıncısının adı gibi verilerden oluşmaktadır.

- **Yönetimsel üstveri:** Kaynağın oluşturulma zamanı, kaynak türü, erişim ölçütleri, telif hakkı gibi kaynağın yönetimi için gereksinim duyulan verilerdir.

- **Yapısal üstveri:** Bilgi kaynağının ya da belgenin kayıtlı bulunduğu ortamın bütün ayrıntılarını gösteren ve bu şekilde kaynağın farklı platformlarda nasıl kullanılacağını belirten verilerdir. Bu tür üstveriler, kaynağın kayıtlı olduğu yazılım, donanım veya sistemin niteliğini ortaya koymaktadır.

Dünyada Ulusal Arşivlerin Belge Sistemlerine Yaklaşımı

Kamu kuruluşları tarafından üretilen belgeleri gerek üretimin yapıldığı kuruluşa gerekse ulusal arşivde özelliklerini kaybetmeksizin uzun süreler boyunca muhafaza edebilmek, büyük ölçüde belge sistemlerini açık sistem mimariye bağlı olarak oluşturmak ve belge üretimini paylaşılabilir veri türü üzerinde sürdürmekle mümkün olabilir. Kamu kuruluşlarında üretilen belgelerin büyük bir çoğunluğu idari saklama süreleri sonunda ulusal arşivlere devredilir. İdari kullanım süreci sonrasında her belge, önce kurum daha sonra eğer varsa bölge ve son olarak da ulusal arşive devredilerek muhafaza edilir. Belge muhafaza işlevinin asıl yürütüldüğü yer arşivlerdir ve bu nedenle belge muhafazası konusunda arşivcilerin görüşleri ve muhafaza sürecine bakış açıları önemlidir.

Elektronik belgenin muhafaza süreci, belge üretimi ile başlamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi elektronik belge, içerik, bağlam ve yapısal unsurlar olmak üzere üç temel bileşenden oluşur. İdari kullanım işlevi sona eren elektronik belgenin arşivde özgün bir belge olarak değerlendirilebilmesi için, bu üç bileşenin eksiksiz ve orijinal olarak korunmuş olması gerekmektedir. Söz konusu niteliğin sağlanabilmesi içinse arşivciler ve belge yöneticilerinin belge sistemlerinin tasarımında aktif rol üstlenmelerini gerekli kılmaktadır. Son yıllarda dünyada elektronik arşivleme ve elektronik belge yönetimi konularından ilerleme kaydetmiş devletlerin ulusal arşivleri tarafından elektronik belge sistemlerinde bulunması gereken özelliklerin ortaya konduğu

çok sayıda proje yürütülmüştür. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ise belge sistemlerinin açık sistem mimariler üzerinde tasarlanması, üstveri ile birlikte paylaşılabılır veri üretimini desteklemesi ve paylaşılabılır veri türünün arşiv formatı olarak kullanılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Avustralya Ulusal Arşivleri tarafından elektronik belge yönetimi alanında yürütülen çoğu proje raporları ve yayınlarda arşivleme amacıyla kullanılacak belge sistemi ve belge kayıt formatının özel bir mülkiyete bağlı olmaması üzerinde ısrarla durulmaktadır. Örneğin Avustralya Ulusal Arşivlerinin 2004 yılında hazırladığı Digital Recordkeeping (2004; 41, 58-59, 62)'de arşivleme formatı olarak paylaşılabılır veri yapılarının kullanılması önerilmektedir. Aynı kaynakta patentli veri formatlarının uzun süreli arşivlemede kullanılmaması gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır. Aynı zamanda 2006 yılında yine Avustralya Ulusal Arşivleri tarafından hazırlanan 'Functional Specifications for Recordkeeping Functionality in Business Information Systems Software' adlı kaynakta şifreleme, depolama ve veritabanı oluşturma işlevlerini yürütecek olan kamu bilgi sistemlerinde kamuya açık sistem ve veri standartlarının kullanılması zorunlu tutulmaktadır (Functional..., 2006; 56-60). Benzer şekilde kamu bilgi sistemlerinde üstverili XML veri formatından yararlanılabileceği ifade edilmiş ve diğer her türlü belge içinse üstveri kullanılması zorunlu tutulmuştur. İngiltere hükümetinin 1999 yılında kamuoyuna açıkladığı kararda, İngiliz Ulusal Arşivlerinin uzun süreli belge depolama gereksinimi de göz önünde bulundurularak bütün kamu kuruluşlarında sayısal işlem ve depolama fonksiyonunu yerine getirmek için XML tabanlı açık kaynak kodlu bir yazılımın geliştirileceği duyurulmuştur (New digital..., 1999; 1). Benzer şekilde Hollanda Ulusal Arşivlerinin de içinde bulunduğu e-devlet uygulama projelerinden biri olan The Digital Preservation Testbed çalışma grubunun hazırladığı From Digital Volatility to Digital Permanence Preserving Email adlı kaynakta PDF ve XML'in, kalıcı arşivleme formatı olarak kullanılabileceği ifade edilmektedir (The Digital..., 2003; 33-34). Belge sistemlerinin tasarımı ya da sağlanmasında açık sistem mimarilere bağlı kalınmasını ısrarla vurgulayan bir başka çalışma ise Minnesota Devlet Arşivleri tarafından 2004 yılında çıkarılan Elektronik Belge Yönetimi Rehberi (Electronic Records Management Guidelines: Version 4)'dir (Electronic..., 2004b; 8).

Ulusal arşivlerin yanı sıra yüksek hacimli arşivleme amacıyla oluşturulan kamusal ya da uluslararası projelerin büyük birçoğunda da belge sistemlerinde açık sistem mimariler, paylaşılabılır veri yapıları ve üstverinin önemine değinilmekte ve bu doğrultuda öneriler sıralanmaktadır. Örneğin, İngiltere Yüksek Öğretim Konseyi Ortak Bilgi Sistemleri Komitesi tarafından desteklenen ve Elektronik Kütüphaneler Programının (Electronic Libraries (eLib) Programme) bir bileşeni olan THE CEDARS (CURL Exemplars in Digital ARchives) Projesi (2002; 26) rehberinde, sayısal arşivleme projeleri için açık kaynak koda dayalı sistemler ve üstverinin önemli bir gereksinim olduğu

vurgulanmaktadır. 2001 yılında Avrupa Birliği tarafından hazırlanan Model Requirements for the Management of Electronic Record (MoReq)'da da belge dönüştürme ve/veya transfer işlemlerinin yürümü için kullanabilecekleri veri formatları olarak XML ve PDF önerilmektedir (Model..., 2001; 37).

Örneklerde de görüldüğü gibi bütün dünyada kamu belge sistemlerinin kullanımını ve güvenliğini tehlikeye sokabilecek tehditler yukarıda sıralanan üç çözümle aşılmaya çalışılmaktadır. Ulusal belge sistemleri, sistem güvenliğini tehdit eden olasılıklardan uzak ve güvenlik sınırları kurumsal organlar tarafından belirlenen bir yapı içinde tasarlanmalıdır. Bu nedenle son yıllarda bütün dünyada açık sistem mimariye dayalı işletim sistemi üzerinde işletilen belge yönetimi yazılımları üzerinde ısrarla durulmaktadır. Aynı zamanda yürütülen bütün bu çalışmalarda paylaşılabılır veri yapıları, XML ve üstveri kullanımı artık bir zorunluluk olarak düşünülmektedir.

Türk Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Belge Sistemleri

Türkiye'de bazı kamu kurum ve kuruluşlarında gerek e-devlet olgusundan önce gerekse sonra, kısa vadede kurum içi, uzun vadede ise kurumlararası veri alışverişini hayata geçirmeye yönelik çeşitli projeler yürütülmüş ve yürütülmeye devam edilmektedir. Bu projelerin bir kısmının geçmişi 80'li yıllara kadar gerilere gitmektedir. Türkiye'de kamu kuruluşlarında oluşturulan belge sistemleri, aynı kuruluşlarda elektronik hizmet sağlama amacıyla yürütülen e-devlet uygulamalarından ayrı değerlendirilemez. Çünkü belge sistemleri çoğu kurumda e-hizmet sunumunun ana gövdesini oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile kurumlarda e-hizmet sunumu için geliştirilen sistemin çekirdeğini belge sistemleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte e-devlet uygulamalarını yürütmek için oluşturulan sistemler ile belge sistemleri bütünleşik bir yapı içinde hizmet vermektedir. Türkiye'de e-devlet uygulamaları içinde oluşturulan bazı belge sistemlerinin diğerlerine göre üstünlüğü olan bir takım özellikleri bulunmaktadır. Örneğin İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından sürdürülen *MERNİS* ve *Adres Kayıt Sistemi (AKS)* projeleri, diğer kamu kuruluşlarınca oluşturulacak bilgi ve belge sistemlerinin yararlanacağı altyapı projeleridir. MERNİS Projesi, kapsam bakımından Türkiye'nin en büyük bilişim projesidir ve vatandaş kütüklerinin kaydedildiği bu veritabanı e-devlet çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Çünkü kurum ve kuruluşların yürüttüğü çoğu elektronik hizmetlerde vatandaşların kimlik bilgisi üzerinden işlem yapılmaktadır. Proje ile ulaşılmak istenen hedef, kağıt belge üzerinde sürdürülen vatandaş kütük bilgilerini güvenilir koşullar içinde bütün kurum ve kuruluşlar ile paylaşmaktır. Veri paylaşımı bağlamında MERNİS Projesi ile her vatandaşa bir kimlik numarası verilmiş ve kamu kuruluşlarında yapılan her işlemde bu numaraların temel alınması sağlanmıştır (Mernis... 2006).

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen diğer bir altyapı projesi ise Kimlik Paylaşımı Sistemi (KPS)'dir. KPS'nin amacı, MERNİS Projesi ile oluşturulan vatandaşlık kayıtlarının çevrimiçi yöntemle kamu kurum ve kuruluşları ile kamu hizmeti sunan kurumların kullanımına açılmasıdır. 2003 yılında çalışmalarına başlanan KPS Projesi 2005 yılında hizmete sunulmuş ve vatandaşların bütün kurumlarda yalnızca T. C. kimlik numarası ile işlem yapması sağlanmıştır. Bu proje tamamlandığında tüm kamu kuruluşlarında tutulan kişisel bilgi ve dosyalar birleştirilecek ve daha güvenilir bir ulusal veritabanı oluşturulacaktır. Kamu kuruluşlarının elektronik ortamda kimlik doğrulama işlemleri KPS üzerinden sağlanacaktır. Bu işlem, kurumların sahip oldukları bilgi sistemlerine ekleyecekleri birkaç modülün KPS üzerinde kullanılan XML belge formatını sistemlerine aktarmaları ile birlikte gerçekleştirilecek (Kimlik..., 2006). XML belge formatı üzerinde işleyen bu sistem, kurumlar arasında veri paylaşımını olanaklı kılması yönüyle bütün kurum ve kuruluşlarda örnek alınması gereken bir projedir.

Kamu kuruluşlarında yürütülen bilişim hizmetlerine altyapı sağlayan MERNİS ve KPS'nin yanında, belli bir kuruluşun hizmetlerini yürütmek üzere tasarlanmış daha özel belge sistemleri de bulunmaktadır. Örneğin Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı tarafından kullanılan **Elektronik Veri Değişimi (Electronic Data Interchange-EDI)** sistemi bunlardan biridir. EDI, paylaşımına açılmak istenen verilerin bütün kuruluşların sistemlerince algılanabilecek yapısal özelliklere sahip bir format içinde sunulmasına olanak tanıyan bir sistemdir. EDI, **Bilge** adlı yazılımla bütünleşik şekilde hizmet vermektedir. Bu durum söz konusu sistemde XML belge formatının kullanılmasıyla elde edilmektedir. Dış dünya ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin gümrük teşkilatlarıyla yapılan işlem trafiği, uluslararası geçerliliğe sahip XML şablonlarının EDI üzerine uyarlanması ile işler hâle getirilmiştir. Bu özelliği nedeniyle aynı zamanda EDI, Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı ile diğer kamu kuruluşları arasında kayıpsız ve otomatik veri paylaşımının yapılabilmesi için uygun bir altyapıya sahiptir.

Bu sistemde ithalat ve ihracat yapan işletmeler, EDI çevrimiçi sistemini kendi sistemlerine yükleyerek Bilge yazılımı ile bütünleşebilmekte ve gümrük beyannamelerini çevrimiçi yöntemle işleme koyabilmektedirler. Bu beyannameler, gümrük müdürlüklerinde işleme konmakta ve sistem aracılığıyla tekrar söz konusu işletmelere geri gönderilmektedir (Gümrük..., 2005). Bu sistemde çevrim içi yöntemle çift yönlü iletişim kurulabilmekte, ancak sayısal imza kullanımına geçilemediği için aktarılan verilerin yasal açıdan kabul edilebilirliği söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle incelenmesi tamamlanmış gümrük beyannamelerinin son sürümü gümrük müdürlüklerine ıslak imza kullanılarak teslim edilmektedir.

Türkiye'de son yıllarda Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın da içinde bulunduğu kağıt belge kullanımını en alt düzeye indiren, daha düşük maliyette ve yüksek

bir hızda gerçekleştirilen dış ticaret ortamı oluşturmaya yönelik yeni projeler yürütülmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda ticari işlem trafiği ise **E-Birlik Projesi** aracılığıyla hayata geçirilen EDI sistemi ile yürütülmektedir. E-Birlik projesi Türkiye'de kamu kurumları ve onlarla işlem gerçekleştiren özel ve tüzel kişilerin elektronik ortamda bilgi alışverişinde XML standardının etkin bir şekilde kullanıldığı ilk proje olma özelliğini de taşımaktadır (E-birlik..., 2005). Dış Ticaret Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve İhracatçı Birlikleri arasında yürütülen E-Birlik Projesi ile kurumlar arasında işlemlerin bilgisayar ve ağ ortamına alınmasına yönelik çözümlerin oluşturulması amaçlanmaktadır (İhracatçı..., 2005).

Bunların yanı sıra kurumsal belge sistemlerine verilebilecek bir başka örnek ise iki farklı belge sistemi projesini hayata geçiren Dışişleri Bakanlığı'nın **Belge Arşiv Sistemi** ve **Konsolosluk Otomasyon Sistemi**'dir. Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı merkez teşkilatı ve yurtdışı temsilcileri arasında web ortamı bilgi ve belge aktarımı yapan ilk programlardan biridir. Belge Arşiv Sistemi, söz konusu Bakanlığa bağlı yurt içi ve yurt dışı teşkilatlarının yanı sıra, diğer kamu kuruluşları ile elektronik ortamda veri değişimi yapılabilmesi amacıyla tasarlanmıştır. Ancak veri değişimi günümüzde sadece merkez birimleri ve yurt dışında hizmet veren birimler arasında yapılabilmektedir. Belge Arşiv Sistemi ile

- Merkez ve dış temsilcilikler arasındaki bilgi ve belge iletişimi internet aracılığıyla gerçekleştirilebilmekte,
- İletişim bilgi ve belgeleri onay işleminden sonra merkezi olarak sayısal ortamda arşivlenebilmekte,
- Hazırlanan tüm metinlerde standart format kullanılmakta,
- Arşivdeki belgeler üzerinde çok fonksiyonlu sorgulama yapılabilmektedir (E-devlet proje. . . , 2005; 78).

2002 yılında uygulamaya konan ve kırk bir dış temsilcilikte kullanılmaya başlanan **Konsolosluk Otomasyonu Sistemi** ise, konsolosluk hizmetlerini yurt içi ve dışındaki vatandaşlara daha uygun koşullarda, hızlı ve ekonomik olarak hizmet veren belge sistemidir. Söz konusu sistem, aynı anda çok sayıda temsilcilikle birlikte çalışabilme olanağı sunması ile bilgi paylaşımında ve işlemlerde eşgüdüm sağlamaktadır. Projenin daha sonraki hedefi ise, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen Kimlik Paylaşım Sistemi ile bütünleşerek vatandaşların konsolosluklardan daha hızlı ve etkin hizmet almasını sağlamaktır (E-devlet proje..., 2005; 79). Dışişleri Bakanlığı tarafından kullanılmakta olan her iki sistemde de temel veri yapısı olarak XML ve kelime işlemci dokümanlarda üstveri kullanılmamaktadır.

Bunların yanı sıra 'İnternet Vergi Dairesi' arayüzüyle Maliye Bakanlığı tarafından, web üzerinde işletilen **E-beyanname Düzenleme Programı**,

ülkemizde kamu kuruluşları içinde geliştirilen belge sistemlerinden biridir. E-beyanname Düzenleme Programı, tam otomasyona geçmiş vergi dairelerinden alınan şifreler aracılığıyla, aktif büyüklükleri veya satış tutarları belli bir miktarın üzerinde olması nedeniyle beyannamelerini meslek mensubuna imzalatmak zorunluluğunda bulunmayan mükellefler ile bağımsız çalışan serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavirler tarafından kullanılabilir. Katma değer, özel tüketim vergisi ve özel iletişim vergisi beyannameleri gibi toplam on altı tür beyanname bu yapı üzerinden sisteme aktarılabilir. Onay alıp geri dönen beyannameler, mükellefler tarafından alınıp gerekli ödemeler yapıldıktan sonra ıslak imza kullanılarak vergi dairelerine teslim edilmektedir (E-Beyanname..., 2005; 39). Yapılan işlemlerin bir bölümü interaktif olarak sürdürülse de, sistemde elektronik imza kullanımı söz konusu olmadığı için beyannamelerin son sürümleri geleneksel yöntemlere göre işleme konmaktadır.

Adalet Bakanlığı tarafından kullanılan **Doküman Yönetim Sistemi**, iş akışını büyük bir bölümünü web üzerinde sürdürmek suretiyle kağıt üretimini en alt düzeye indirecek biçimde tasarlanan ve işleme geçirilen sistemdir. Ancak söz konusu sistem yalnızca Adalet Bakanlığı'nın merkez teşkilat birimlerince kullanılmaktadır (Çiçek, 2006; 48). Sistemde, yazışmalar için standart doküman şablonları tanımlanmış ve şablonlar üzerine veritabanında mevcut bulunan verileri otomatik olarak yerleştirip, daha sonra izin verilen alanlar üzerinde değişiklik ve eklemeler yapılabilecek bir kelime işlemci (UYAP Editör) geliştirilmiştir (Yargıçlar..., 2007).

Maliye Bakanlığı'nda yürütülen e-beyanname uygulamasına benzer bir çalışma da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Çalışanların sigorta bildirimleri ve prim ödemelerine ilişkin her işlem, e-bildirge portalı üzerinden yürütülebilmektedir. **E-bildirge Projesi** adı altında yürütülen bu proje ile asıl varılmak istenen hedef, çalışanlar ve işverenlerin çalışma hayatı hakkında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın sahip olduğu bütün belgelerin diğer kamu kuruluşları ile elektronik ortamda paylaşılmasıdır (E-bildirge..., 2004). Bununla birlikte Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın geliştirdiği bir başka belge sistemi ise **Evrak Sorgulama ve İnteraktif İletişim Uygulaması**'dır. Söz konusu uygulama yabancı, uyruklu kişilerin çalışma izni alma konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na yaptığı başvuruları çevrimiçi yöntemle izleyebilmelerine olanak sağlamaktadır (Yabancıların..., 2005). Sigorta işlemi ve çalışma izni konusunda verilen bazı hizmetlerin elektronik olarak sürdürülmesi, vatandaşlara büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Bütün bu proje ve uygulamalar dışında Türkiye'de çeşitli kamu kuruluşları tarafından gerek tamamlanarak işleme sokulmuş gerekse proje aşamasında olan çok sayıda bilgi ve belge sistemi bulunmaktadır. Örneğin Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye Bilişim Vakfı'nın birlikte yürüttüğü bir proje ile XML

temelli **e-belge sistemi** bunlardan biridir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) tarafından kullanılan **Elektronik Doküman Yönetimi ve Arşiv Sistemi** de ülkemizde kamu kuruluşlarında oluşturulan ilk elektronik belge sistemlerinden biridir. Söz konusu sistem, TCDD merkez teşkilatında belge üretimi, izlenimi, muhafazası, erişimi ve dağıtımını işlemlerinin belli bir düzen içinde yürütülmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de bilgi ve belge sistemleri bağlamında yürütülen bütün bu proje ve uygulamalara genel olarak bakıldığında, bunların çoğunun veri paylaşımı konusunda tek yönlü bir iş akışına sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile kurulan bu sistemlerin önemli bir bölümü henüz etkileşimli işlem yapamamaktadır. Bununla birlikte İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı ve Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı dışında oluşturulan belge sistemlerinin hiç birinde üstveri ve XML kullanımı söz konusu değildir. e-Dönüşüm Türkiye Projesi çatısı altında yürütülen çalışma raporları ve yayınların büyük bir çoğunluğunda ise bilgi sistemlerinde yer alan her bir unsurun açık standartlara dayalı ürünlerden oluşması konusunda öneriler yapılmaktadır. Örneğin 2007 yılında DPT Bilgi Toplumuna Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojisi Projeleri Hazırlama Kılavuzu’nda *‘bilgi toplumuna dönüşüm amaçlı çalışmalarda, açık standarda dayalı ürün/hizmetlerin tercih edilmesi, veri paylaşımını esas alan birlikte işleyen sistemlerin kurulması, proje ve uygulamalarda herhangi bir teknoloji tercihinin öne çıkartmayan ve teknolojik bağımlılık yaratmayan çözümlerin benimsenmesi’* temel ilkeler olarak benimsenmektedir. Söz konusu ilkeler, işletim sistemlerinden paket yazılımlara, veri yapısından depolama belgelerine kadar bir belge sistemini doğrudan ve/veya dolaylı olarak ilgilendiren her bir unsurun geleceğini risk altına atabilecek uygulamalardan kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Yine aynı kaynakta kamu kuruluşlarının *‘her türlü gereksinimi karşılaması durumunda yerli ve açık kaynak kodlu yazılımları tercih etmesi ve sağlanan yazılımların tüm kaynak kodları ve ilgili proje dokümanlarının kuruluş tarafından teslim alınması’* doğrultusunda öneriler yer almaktadır (Kamu..., 2007; 5, 16). Benzer önerileri e-Dönüşüm Türkiye Projesi içinde yürütülen çalışma grubu raporları ve yayınların büyük birçoğunda da görmek mümkündür.

DPT bünyesinde 2005 yılında tamamlanan bir diğer proje raporu ‘e-Dönüşüm Türkiye Projesi Birlikte Çalışabilirlik Esasları Rehberi’ adlı kaynakta ise kamu kuruluşlarında oluşturulacak bilgi sistemlerinin XML veri yapısı üzerinde işlem görmesi ve üretilen belgelerin ulusal üstveri şablonları ile nitelendirilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır (e-Dönüşüm..., 2005; 23). Söz konusu kaynakta da ifade edildiği gibi üstveri, kaynak keşfi sağlama ve elektronik belge yönetimine işlerlik kazandırma olmak üzere iki önemli fonksiyonun yerine getirilmesinde kullanılmaktadır. Bu bakımdan yukarıda sıralanan belge sistemlerinin çok azı XML veri yapısı altında üstveri

tekniklerinden yararlanmakta, ancak bunlar da üstveriyi kaynaklara erişimi sağlamak amacıyla kullanılmaktadırlar. Oysa üstveri, elektronik bir belgenin hangi seri ve fona dahil olduğunu, yaşam süreci içinde hangi birimde ne kadar saklı tutulacağını ya da ne tür veri formatına sahip olduğu gibi belgeyi niteleyen bir takım verileri göstererek belge yönetimi ve arşiv disiplini içinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Aynı zamanda üstveri, belgenin hangi adımda ne tür bir işlemde geçtiğini göstermesi bakımından da güvenilirlik düzeyini artıran bir etkiye sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

E-uygulamalar ve e-devlet modelinin hayata geçmesiyle birlikte, bilişim teknolojilerinin kurumsal iş süreçleri içindeki payı önemli oranda artmaya başlamıştır. Elektronik ortamda belge yönetimine duyulan gereksinim ise e-devlet uygulamalarının gelişimiyle birlikte daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Kamu kuruluşları-özel sektör ve vatandaş üçgeni arasında kurulan elektronik hizmetler içinde, her gün sayısız miktarda belge üretilmektedir. Söz konusu odaklar arasında üretilen belgelerin yasal olarak kabul edilebilirliğini, güvenilirliğini ve özgünlüğünü koruyabilmek, içerik, yapı ve bağlam bilgilerini uzun süreler boyunca muhafaza edebilmek, belgelere farklı platformlar üzerinden erişebilmek ve bunları çeşitli sistemler arasında paylaşabilmek için kamu belge sistemleri standardına gereksinim vardır.

Veri yapıları, belge formatları, üstveri şablonu ve uygun denetim araçları da dâhil olmak üzere belge sistemleri arasında daha fazla ortak yapının oluşturulması, kurum ve kuruluşların birlikte çalışabilmelerini destekler ve belgelerin denetimli olarak paylaşımını ve değişimini olanaklı kılar. Zaman içinde yazılım ve/veya donanım alanında yaşanan değişikliklerin belgelerin özgünlük ve erişilebilirliğini olumsuz yönde etkilememesi ve farklı platformlar arasında paylaşımına olanak sağlaması için bu konuda uzun vadeli çözüm ve gereksinimlerin oluşturulması gerekmektedir.

Kamu kurum ve kuruluşlarında oluşturulan belge sistemlerinin kendi içinde ve birbirleri arasında etkileşimli işlem yapabilmesi, hiç şüphesiz bu sistemlerin bir takım standartlara uygun olarak oluşturulmaları ile gerçekleştirilebilecek bir başarıdır. Söz konusu sistemlerin ve bu sistemlerde üretilen belgelerin paylaşımına uygun olması yalnızca idari gereksinimleri karşılamayacak, aynı zamanda geleceğe dönük belge mirasının arşivlerde kullanılabilirliğini de artıracaktır. Elektronik belgelerin paylaşılabilirliğini ve kalıcılığını arttırmak ve güvenliğini tehdit eden etkenleri ortadan kaldırmak, belge sistemi oluşturma sürecinde bir takım uygulamaların göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Günümüzde bir belge sisteminin ve bu sistem üzerinde kullanılan veri yapılarının diğer uygulamalarda kullanılamaması sorunu, büyük ölçüde açık standartlara dayalı ürün ve hizmet kullanımı ile aşılmaya çalışılmaktadır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarında mevcut ve/veya oluşturulacak belge sistemleri üzerinde yapılacak düzenlemeler şu ölçütler dikkate alınarak yapılmalıdır:

– Gerek belge sistemlerinin uygulamaya konduğu işletim sistemleri, gerek belge sistemi yazılımının kendisi ve gerekse söz konusu sistem içinde kullanılan veri yapıları açık sistem mimarilere ve açık standartlara dönüştürülmelidir.

– Bütün kamu kuruluşlarında veri yapısı olarak başta XML olmak üzere paylaşılabılır veri yapılarının kullanımı zorunlu tutulmalıdır. Kelime işlemci dökümanlar, çizelge, resim, ses, animasyon, video gibi her türlü belge tercihi açık standarda dayalı belge türleri arasından yapılmalıdır. Bu konuda yararlanılması gereken ölçüt, DPT Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı tarafından e-devlet projeleri altında hazırlanan rehberler olmalıdır.

– Belge sistemleri tarafından üretilen her belge bir üstveri ile nitelendirilmelidir. Belli bir üst veri şablonu ile kullanılmakta olan XML dışında, bütün belgelerin üstveriye sahip olması sağlanmalıdır. 2006 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından ikinci sürümü yayımlanan ‘Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli’ bütün kamu kuruluşlarında ulusal üstveri seti olarak kullanılmalıdır.

– Kamu belge sistemi konusunda zaman içinde duyulacak gereksinimleri karşılamak amacıyla ulusal belge hizmetlerinden sorumlu kuruluşların ortak olarak yürütecekleri bir kurul oluşturulmalı ve anılan bu ölçütlerin uygulanıp uygulanmadığı sürekli olarak denetlenmelidir.

KAYNAKÇA

Açık kaynak kod bildirgesi, (2007), [http://acik-kaynak.org.tr/Cedars guide to preservation metadata](http://acik-kaynak.org.tr/Cedars_guide_to_preservation_metadata), (2002), <http://www.leeds.ac.uk/cedars/guideto/metadata/>

Çiçek, C., (2006), 2007 yılı bütçe sunuş konuşması, <http://www.adalet.gov.tr/duyuru/haber/2006/kasim/2007butcekonusma.pdf>.

Demirkol, Z., (2001), **XML: Extensible markup language**. İstanbul: Pusula. Digital recordkeeping guidelines: For creating, managing and preserving digital records, (2004), National Archives of Avustralia <http://www.aa.gov.au/recordkeeping/er/guidelines.html>.

E- beyanname kılavuzu, (2005), <http://www.vergiportali.com/doc/pb/e-beyanname.pdf>.

E-Birlik nedir? (2005), Dış Ticaret Müsteşarlığı Uludaş İhracatçı Birlikteli Genel Sekreterliği: Bursa. <http://www.ebirlik.org/>

E-devlet proje ve uygulamaları, (2004), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/eDevletProjeveUygulamalari.pdf>

E-dönüşüm Türkiye Projesi birlikte çalışabilirlik esasları rehberi (taslak sürüm 1. 0), (2005), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Bilgi Toplumu Dairesi. **www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/eDTrBirlikteCalisabilirlik.pdf**

Electronic records management guidelines: Version 4.: Digital Imaging, (2004), St. Paul: Minnesota Historical Society; Minnesota State Archives **<http://www.mnhs.org/preserve/records/electronicrecords/erguidelinestoc.html>**

Ergün, C., (2000), Metadata ve kütüphanelerde kullanımı. **[http://inet-tr.org.tr/inetconf8/bildiri/Extensible markup language \(XML\): 1.0 \(Second Edition\), \(2000\), Keio: W3C. http://www.w3.org/TR/2000/REC-xml-20001006.pdf](http://inet-tr.org.tr/inetconf8/bildiri/Extensible_markup_language_(XML):_1.0_(Second_Edition),_(2000),_Keio:_W3C._http://www.w3.org/TR/2000/REC-xml-20001006.pdf)**

Federal enterprise architecture records management profile: Version 1. 0, (2005), **http://www.cio.gov/documents/RM_Profile_v1.pdf**

From digital volatility to digital permanence preserving email, (2003), **www.digitaleduurzaamheid.nl/bibliotheek/docs/volatility-permanence-email-en.pdf**

Functional specifications for recordkeeping functionality in business information systems Software, (2006), Canberra: National Archives of Australia, **<http://www.naa.gov.au/recordkeeping/er/bis/BISSpecifications.pdf>**

Gözükeleş, İ., (2004), Özgür/Açık kaynak kodlu yazılım ve ulusal yazılım politikaları, **http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=313**

Guide to digital imaging, (2004), Utah State Archives. **http://www.archives.state.ut.us/recmanag/digital_guide.htm**

Guidelines for computer file types, interchange formats and information standards, (2005), Library and Archives Canada. **http://www.collectionscanada.ca/06/0612/061204_e.html**

Guidelines on best practices for using electronic information (DLM Forum), (2001), **<http://europa.eu.int/ISPO/dlm/documents/guidelines.html>**

Gümrük partnerlerinin EDI kullanımı, (2005), **<http://www.customs-edi.gov.tr/icerik.aspx?id=genelbilgiler>**

Hodge, G, (2001), Metadata made simpler: A Guide for libraries **http://www.niso.org/news/Metadata_simpler.pdf**

İhracatçı Birlikleri E-Birlik Projesi, (2005), **<http://www.ebirlik.org/>**

Kamu bilgi ve iletişim teknolojisi projeleri hazırlama kılavuzu, (2007), **www.bilgitoplumu.gov.tr/yatirim/2008_KamuBITKilavuzu_v4.doc**

Kimlik paylaşımı sistemi, (2007),

http://www.nvi.gov.tr/11,Ana_Sayfa_Kps,2.html

Mernis Projesi,(2007),

http://www.nvi.gov.tr/11,Ana_Sayfa_Mernis_Projesi,1.html

Metadata brings knowledge management full circle, (2001), **<http://hisoftware.com/Metadata%20Brings%20KM%20Full%20Circle.pdf>**

Model requirements for the management of electronic records ‘MoREQ’ specification, (2001), **<http://www.cornwell.co.uk/moreq>**

New digital archive at The National Archives, (1999), **www.pro.gov.uk/about/preservation/digital/archive/project_background.pdf**

NSW recordkeeping metadata Standard, (2000), The New South Wales Government’s Archives and Records Management Authority. **<http://www.records.nsw.gov.au/publicsector/erk/metadata/NRKMSexplan.htm>**

Realini, A. F., (2004), G22 E-government: The big challenge for Europe. Zurich: University of Zurich. (Unpublished master thesis). **http://www.ifi.unizh.ch/egov/Diplomarbeit_Realini.pdf**

Tanın, L., M. Gürsul ve T. Ovatman, (2004), XML: Temel özellikler, işlenmesi ve ilgili teknolojiler **<http://www.bilgisayarogren.com/>**

Yabancıların çalışma izinleri, (2005), **http://www.yabancalismaizni.gov.tr/evrak_takip.htm**

Yargıçlar ve Savcılar Birliğine, (2007), **<http://www.adalet.gov.tr/duyuru/haber/2007/ocak/yarsav/yarsavcevap.htm>**

BURSA'DA TEKKE HAYATI VE KİTAP (TEKKE KÜTÜPHANELERİ)

ÖCALAN, Hasan Basri*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

İslam Medeniyeti'nin yayılmasında etkili olan önemli kurumlardan birisi de tekkelerdir. Tekkeler sadece zikir ve ibadetin yapıldığı yerler olmayıp, aynı zamanda ilim, güzel sanatlar, ahlak ve adabın da öğretildiği yerlerdi. Selçuklularla birlikte teşekküllü birer kurum olan tekkelerin Osmanlı devrinde de bu fonksiyonlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Osmanlı sürecinde, Bursa önemli bir ticaret ve kültür merkezi olarak dikkat çekmektedir. Fetihden sonra Bursa'ya önemli derecede göç olduğu, özellikle Ortaasya'dan gelen âlim ve dervişlerin kültür hayatına katkıları dikkat çekmektedir. Bu bildiride Bursa'da kütüphanesi olan tekkeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, tasavvuf, tekke, kütüphane.

ABSTRACT

Tekke Life and The Book in Bursa (Tekke Libraries)

One of the important institutions in spreading Islamic civilization is *tekkes*. Tekkes are not only zikir and praying centers, these are also the places where science, art, ethics and morals were taught. Tekkes as institutions which have been established by the Seljuks have continued their functions in Ottoman period. Bursa has developed as an important commercial and cultural center in Ottoman period. After the conquest, by the immigration of scientists and dervishes from Central Asia, the cultural life in Bursa has revived. In this paper, the tekkes that have libraries will be examined.

Key Words: Ottoman Bursa, Sufism, Libraries-Bursa.

İslâm Medeniyeti'nin yükselmesinde ve yeryüzüne yayılmasında üç sacayağı dikkat çekmektedir: Cami, medrese ve tekke. Bu kurumlarda talim edilen ilim, irfan ve sanat faaliyetleri; İslâm Medeniyeti'ni evrensel bir duruma getirdiği gibi, günümüze kadar aktarılmasında da önemli rol oynamıştır.

Tekkeler tarih içinde özellikle kurumsallaşmaya başladıkları Selçuklular devrinden itibaren, üç faaliyetin yerine getirilmesinde, yani ilim, irfan ve sanat

---

* Dr. , Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

eğitiminde, mühim merkezler olmuştur. Dönem ve coğrafi bölgelere göre tekke, zâviye, dergâh, hânkâh, ribat gibi isimler almakla, aynı amaca hizmet etmekle beraber zamanla bunların arasında bazı küçük farklılıklar oluşmuştur. Ancak temel gayeleri aynıdır, insanların iç âlemini, ruhî dünyalarını eğitmek.

Kuruldukları zaman basit birer ibadet ve inziva yeri olan zâviyeler, zamanla yerini birer büyük külliye durumundaki dergâh ve tekkelere bırakmıştır. Bu zamandan itibaren müdavimleri için irfan yuvası, gönül eğitim merkezi olan tekkeler, aynı zamanda birer ilim öğrenme ve güzel sanatlar eğitim merkezi olarak da hizmet etmişlerdir. Kısaca tekkeler tasavvuf düşüncesinin gerektirdiği bütün hususların müdavimlerine öğretildiği birer mekân olmuştur (Kara, 1980; 60).

Bursa'nın 1326 yılında fethinden sonra, buraya önemli derecede alim ve derviş göçü olduğu, gelen dervişlerin kendilerine ait zaviyeler kurarak, eğitim ve öğretime katkıda buldukları bilinmektedir. Böylece Bursa'da önemli sayıda dergâh kurulmuştur. Hatta daha fetihten önce Buhara'dan gelen ve Abdalân-ı Rûm denilen kimseler tarafından bazı zaviyeler kurulmuştur. Orhan Gazi (1326-1359), Bursa fethine katılan ve manevî desteğini aldığı Abdal Musa için bir zaviye yaptırmıştır (Ayverdi, 1989; I, 104). Aynı şekilde Orhan Gazi'nin Geyikli Baba ile olan münasebeti ve kendisine İnegöl civarında araziler vakfettiği, ayrıca bulunduğu yere bir tekke yaptırdığı Osmanlı kroniklerinde anlatılmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin bu tekkenin kuruluşu ile ilgili ifadesi şöyledir: *“Orhan Gazi ol dervişün üzerine kubbe yaptı. Yanında tekye yapıverdi. Ve dahi Cum'a mescidi yaptı. Şimdiki vakıtta üzerinde ihyâ olunub beş vakitde padişahlara du'â ederler kim dâyim anarlar. Ol zâviyeye Geyikli Baba tekyesi derler.”* (Aşıkpaşaoğlu, 1947; 123). Daha sonra Bursa'da Orhan Gazi kale dışında, Ahi Hasan Hisar'da, Alâaddin Bey Kükürtlü civarında ve Nilüfer Hatun da Hisar'ın dibinde birer zaviye yaptırmışlardır (Ayverdi, 1989; I, 104). Bu tarihten itibaren Bursa'da çeşitli tarikatlara ait olmak üzere birçok zaviye inşa edilmiştir.

Zaviyelerin zamanla büyümeleri ve müdavimlerinin artması ile hizmet sahaları da genişlemiştir. İlk kuruluş zamanlarında “âyende vü revendeye” ye hizmet eden bu kurumların, özellikle Osmanlı devrinden itibaren ilim öğretme, sanat ve musiki ile ilgilenme, hatta kimi dergâhların hastahane olarak kullanılması, Miskinler Tekkesi buna örnektir. Okçular Tekkesi ve Güreşçiler Tekkesi gibi tekkelerin de spor sahalarında hizmet ettikleri görülmektedir.

Bu bağlamda eğitim ve öğretimin en önemli ögesi olan kitap, tekkelerde de gereken önemi görmüş ve sufilerin birçoğu kitap yazdıkları gibi, kitap okumayı ve okutmayı da teşvik etmişlerdir. Tekkelerin kitaba ve okumaya verdikleri önem, yazdıkları eserlerden ve zamanla tekkelerde kurulan kütüphanelerdeki kitap sayılarından anlaşılabilir. Bu konuda yapılan araştırmalar, tekkelerin sadece ibadet ve zikir yerleri olmadığını göstermektedir (Türk, 1995; 25).

Tekke hayatı ve kitap ilişkisini bir başka vakfiyedeki verilerden hareketle tespit etmek mümkündür. Söz konusu vakfiye, Cizyedârzâde Hüseyin Ağa tarafından Bursa Kavaklı mahallesinde bulunan Cizyedarzâde Zaviyesine aittir ve 1174/1760 tarihlidir. Vakfiyede vakfedilen menkul ve gayri menkul mallar dışında vakfedilen kitaplar, kitapların okunması ve korunması ile şartlar dikkat çekmektedir. Buna göre;

- Cuma ve Salı günleri hariç kütüphane haftanın beş günü açık olacaktır.
- Kütüphane yaz günlerinde güneşin doğuşundan iki saat, kış günlerinde ise bir saat sonra açılacak ve ikinci ezanından sonra kapanacaktır.
- Kütüphaneye gelenlere iyi muamelede bulunulacaktır.
- Kitaplar şeyh efendinin odası dâhil dışarıya çıkarılmayacaktır.
- Hiç kimse gelmese de kütüphane açık tutulacaktır.
- Kütüphane için iki görevli bulunacaktır.

Ayrıca dergâhta, ikamet edenler, aşçı hariç, beş vakit namazı cemaatle kılacaklardır ve sabah namazından sonra vakfedilen yedi adet *Delâilu'l-Hayrât* adlı kitaptan birer bölüm okunacaktır (Kara, 2005; 72; Vakfiye, 16). Burada kütüphaneye gelen insanlara nasıl muamele edilmesinin altının çizilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

Dergâhlarda *Delâilu'l-Hayrât* dışında birçok kitap okunduğu ve bunlar için vakıflar kurulduğu bilinmektedir. *Hadikatü's-Sueda, Muhammediye, Mesnevi, Evrâd ve Ezkâr Kitapları: Fusûsu'l-Hikem, Mevlid, Minhacu'l-Âbidin, Miraciye, Beyzavî Tefsiri* gibi kitapların dergâhlarda okunduğu/okutulduğu bilinmektedir (Öcalan, 2007; 8).

Dergâh Kütüphaneleri

Dergâh kütüphanelerinin en büyüğü ve belki de kitap bakımından en zengini Konya Mevlevîhanesi'dir. Söz konusu dergâhın kütüphanesinde bulunan kitapların dört cilt olarak yapılan katalog çalışmasında; Tefsir, Hadis ve birçok tasavvuf kitabı bulunmaktadır¹.

Osmanlılar döneminde dergâhlar, kitaplara ilgisi olan insanlara yazılı kültürü ulaştırmak konusunda önemli bir görev ifa etmişlerdir. Özellikle “merkez dergâh” olarak nitelendirilen büyük tekkelerin birer kütüphanesi bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde Orhan Gazi döneminde dergâhlar bir tarafa, medreselerin de birer kütüphaneye sahip olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu devirden itibaren Osmanlı coğrafyasına yoğun bir âlim akınının başladığını ve Molla Fenârî gibi şahısların kendi imkânları ile elde

¹ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Konya Mevlânâ Müzesi Katalogu*, Ankara 1967-1994, 4 cilt.

ettiği kitaplıklarından bahsedilmektedir (Erünsal, 1991; 5). Molla Fenarî'nin tasavvuf, özellikle vahdet-i vücûd konusundaki görüşleri oldukça önemlidir.

Fatih Sultan Mehmed döneminde müderris ve şeyh olan Mesud Halife (öl. 885/1480) tarafından kurulan zaviyenin kütüphanesindeki kitapların üç tanesi tasavvufla ilgili iken, kalan 16 tanesi ise diğer İslamî ilimlerle ilgilidir (Erünsal, 1991; 22). Aynı şekilde Fatih devrinin önemli alim ve mutasavvıfı, asıl adı Muslihuddin Mustafa olan Şeyh Vefa adına da zaviyesinde, dini ilimlerin yanı sıra, tıp, felsefe ve edebiyat dalındaki kitaplardan oluşan ve iki yüz kadar kitaptan oluşan bir kütüphane kurulduğu bilinmektedir (Barkan, Ayverdi, 1970; 159).

Günümüzde dünyanın sayılı yazma eserler kütüphanesi olarak sayılan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerin bir kısmının dergâhlardan buraya intikal ettiği bilinmektedir. Bunların adları ve bazılarında intikal eden yazma-matbu eser sayıları şöyledir:

<u>Dergâh Adı</u>	<u>Yazma</u>	<u>Matbu</u>
Darü'l-Mesnevi	472	104
H. Nasuhi Dergahı	300	1228
Murad Buhari Tekkesi	333	15
Sütlüce Dergahı Elif Ef	135	316
Şazeli Tekkesi	117	43
Tahir Ağa Tekkesi	143	750

Uşşaki, Hasib Efendi, Düğümlü Baba, Haşim Paşa, H. Hayri Abdullah Efendi, Gelibolulu Tahir, M. Arif -M. Murad, Halet Efendi, Efgani Şeyhi Ali Haydar, Nafiz Paşa, Tahir Ağa Tekkesi ve Hacı Mahmud Efendi. (Yahya Efendi Dergahı) gibi dergâhlardan da matbu ve yazma eserler adı geçen kütüphaneye intikal etmiştir.

Osmanlı sahasında, özellikle İstanbul'da XIX. asrın başlarından itibaren kurulan Halet Efendi, Pertev Paşa, Elmalı Abdal Musa, Eyüp Selami Efendi, Unkapanı Şazeli ve Tophane'de Kadiriler gibi dergâhlarda bulunan kitapların büyük çoğunluğu tasavvufî eserlerden oluşmakta ve Türkçe eserler büyük bir yekün teşkil etmektedir (Erünsal, 1991; 203).

Osmanlı sahsındaki zaviyeler hakkındaki bu genel bilgilerden sonra şimdi de Bursa'da kütüphanesi olan tekkeler hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı'yı kuran ve İstanbul'un fethini hazırlayan bir şehir olması hasebiyle Bursa'nın Osmanlı kültür ve medeniyet tarihinde önemli yeri vardır. Fethedildiği tarihten itibaren hem ticaret, hem de ilim adamlarından birçok insanın Bursa'ya geldiği bilinmektedir. Bunlar arasında dervişler de vardır ve Bursa'da dergâhlar kurmuşlar, kitap yazmış ve okutmuşlardır.

Tarihî kayıtlardan çıkan en eski tekke kütüphanesi Hindiler Kalenderhanesi'ne aittir. 928/1522 tarihli söz konusu belgeye göre dergâhın kurucusu Derviş Baba Şemseddin Kalenderî olup, aynı zamanda dergâha şeyh olmuş ve dergâha bazı kitaplar vakfetmiştir:

“Pınabaşı kurbinde vâki’ olan makbereler içinde merhûm Dervîş Baba Şemseddîn b. Pîr Gayb el-Kalenderî bir Kalenderhâne bina etmiş ki, emr-i pâdişâhîyle şeyh olanlara merhûm Sultân Murâd Hân –eskenellâu fî ğurefi'l-cinân– imâreti evkâfi zevâyidinden yevmî dört akçe ta'yin olunmuş ve mezkûr Baba Şemseddîn dahi mezkûr Kalenderhâne'ye mahsûs bazı kitaplar ve esbâblar vakf eylemiş, zikrolunan esbâba ve kitâblara oğlu Mehmed hasbî nâzır...” (TD, 113; 274). Burada adı geçen dergâh bünyesinde bazı kitapların olduğu bilinmekle beraber, kitapların isimleri ve konuları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Bursa'da Şeyh Mehmed Çelebi b. Şeyh Yakup tarafından 980/1572 tarihli bir vakfiyeye Şeyh İlâhî Zaviyesi'nde (Yoğurtlu Baba Dergâhı) bir kütüphane kurulmuştur. Şeyh İlâhî vakfettiği 16 kitapla beraber, evini de vakfetmiştir (Çavdar, 1980; 108).

Hüsameddin Bursevî, Bursa'da Temenye Dergâhı'nı kurarken odanın birisini de kütüphane olarak ayırmış ve buraya bazı kitaplar vakfetmiştir. Düzenlemiş olduğu vakfiyede 40 civarında değişik ilim dallarına ait kitapların olduğu görülmektedir. Bursevî kitapların nasıl korunması gerektiğini ve mahalle halkının da kitaplardan istifade etmesini vakfiyede belirtmiştir. Buna göre bir “hâfiz-ı kütüb” bulunacak, isteyene kitaplardan verecek ve adlarını deftere kaydedecek, kitap alanları sık sık kontrol edecek ve okumayanlardan kitapları geri toplayacaktır. Görevli, ayrıca kitapların tozlanmasını ve yıpranmasını da önleyecektir. (BŞS, B 41; 160a)

İsmail Hakkı Bursevî, Bursa'da en çok kitap yazan bir sûfi olmakla beraber, kurduğu dergâha bir de kütüphane eklemiş ve kitaplarını buraya vakfetmiştir. Bu kitaplar da günümüzde Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde (BYEBEK), bir kısmı da İsmail Hakkı Bursevî Kur'an Kursu bünyesinde bulunmaktadır.

BYEBEK'in bir bölümünü de, yaklaşık 500 adet, XVII. asırda Cünûnî Ahmed Dede tarafından kurulan Bursa Mevlevihanesi kütüphanesinden gelen kitaplar oluşturmaktadır. Kütüphane kayıt fişlerinden hareketle bu kitapların neler olduğu tespit edilebilir.

Bursa'da kütüphanesi olan dergâhlardan birisi de; XVII. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Ahmed Gazzî Dergâhı'dır. Bursa'da şimdiki Süleyman Çelebi Lisesi ve İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yerde kurulan Ahmed Gazzî Dergâhı'nın şu bölümlerden oluştuğu tespit edilmiştir: a) Kütüphane, b) Mektep, c) Mescit, d) Harem, e) Terzi ve Berber, f) Kadınlar bölümü, g) Bahçe. Burada açıkça görüldüğü gibi dergâhın bir bölümü de kütüphane olarak

kullanılmak üzere ayrılmıştır. Gazzî, dergâhın kütüphanesi için kendi yazmış olduğu eserler ile şeyhi Niyazî-i Mısırî'nin vakfettiği 70 civarında kitabı bağışlamıştır. Ancak daha sonraları gerek satın alma, gerekse bağış yoluyla bu sayı 700 cilde ulaşmıştır. Bu dergâhın kütüphanesi daha sonra tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'ne devredilmiştir (Tekeli, 1991; 41).

Bursa'da bir Nakşibendî dergâhı kuran Abdullah Münzevî, dergâh bünyesinde toplamış olduğu kitapları, bilahare Ulu Cami hünkâr mahfili altında bir kütüphane kurarak buraya vakfetmiş ve bir de vakfiye düzenlenmiştir. Bu kitaplar da daha sonra diğer kitaplarla birlikte BYEBEK'ine intikal ettirilmiştir. Buradaki kitapların sayısının 4500 civarında olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (Dilken, 1999; 34).

Bursa'da kurulan dergâh kütüphaneleri arasında en zengin olanlardan birisi de Cizyedârzâde Zâviyesi olduğu yukarıda belirtilmişti. Zâviyenin 1174/1760 tarihli vakfiyesinde yirmi bilim dalında, bin altı yüzden fazla eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bilim dalları ve kitap sayıları şöyledir:

Tefsir	159
Kur'ân	37
Hadis	172
Zevâcir	181
Fıkıh	254
Ferâiz	24
Fıkıh Usûlü	59
Lügat	51
Sarf	46
Nahiv	132
Me'ânî	57
Mantık	35
Âdâb	19
Kelâm	71
Hikmet	26
Cüziyyât	40
Muhâdarât	59
Tarih	44
Farisî	102
Tıp	41

Bu eserler 1925 tarihinde dergâhların bir kanunla kapatılmasından sonra BYEBEK'ine intikal etmiş ve "Haraççıoğlu Bölümü" adıyla kayda geçirilmiştir (Kara, 2005; 74-78).

Bursa Kütüğü'ne göre kütüphanesi olan bazı dergâhlar ve kitap sayıları ise şöyledir:

- a. Ulucami'de bulunan Abdullah Münzevî Kütüphanesi: 4525 adet kitap bulunmaktadır.
- b. Ahmet Gazzî Dergâhı Kütüphanesi: 1797 adet.
- c. İsmail Hakkı Dergâhı.
- d. İncirli Tekkesi.
- e. Baba Efendi Dergâhı.
- f. Hüsamettin Dergâhı.
- g. Emینیye Dergâhı.
- h. Moralı Dergâhı.
- i. Emir Sultan Dergâhı.
- j. Mevlevîhane.
- k. Haraççızade (Kepecioğlu: 4520; III, 142).

1928 yılı *Bursa Salnâmesi*'ne göre Bursa'da kütüphanesi olan dergâhlar ile buralardaki kitapların miktarları ise şöyledir: (Bursa Vilayeti Salnamesi, 1928; 313).

<u>Dergâhın adı</u>	<u>Kurulduğu Yüzyıl</u>	<u>Matbu Eser Adedi</u>	<u>Yazma Eser Adedi</u>
1. Moralı Dergâhı	(XIX. yy.)	363	93
2. Emir Buharî Dergâhı	(XV. yy.)	261	244
3. Eşrefzâde Dergâhı	(XVII. yy.)	391	21
4. Emینیye Dergâhı	(XVIII. yy.)	191	65
5. Baba Efendi Dergâhı	(XIX. yy.)	204	286
6. Mevlevîhâne	(XVII. yy.)	49	114
7. Hüsameddin Dergâhı	(XVII. yy.)	46	10
8. İsmail Hakkı Dergâhı	(XVII. yy.)	101	71

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Tekkeler, insanların gönül ve ruh eğitimine yaptıkları katkı kadar, onların ilim ve irfan eğitimine de önem vermişlerdir. Sufiler, eğitimin en önemli unsuru olan kitaplara gereken önemi vermişler, birçok konu ile ilgili kitap okumuş ve kendi sahaları ile ilgili kitap yazmışlardır. Aynı şekilde müridlerine de kitap okumayı şart koşmuşlardır. Kitap okuma imkânını sağlamak amacıyla tarih içinde dergâhlar bünyesinde kütüphaneler oluşturulmuştur. Günümüze kadar gelen bu kitapların bir kısmı hâlen çeşitli kütüphanelerde okunmakta, incelenmekte; çoğu ise okunmayı ve incelenmeyi beklemektedir. Bu kitapların günyüzüne çıkarılması medeniyetimizin oluşumunu sağlayan dergâhların nasıl katkı sağladıklarını anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aşıkpaşaoğlu, Ahmed Âşıkî, (1947), **Tevârih-i Âl-i Osman**, haz. Çiftçiöğlü N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, (1989), **Osmanlı Mimârisinin İlk Devri I**, İstanbul: İstanbul Fetih cemiyeti Yayını.

Barkan, Ö. Lütfi-Ayverdi, Ekrem Hakkı, (1970), **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.

BŞS, (B 41); **Bursa Şerîye Sicilleri**; Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü, Ankara.

Bursa Vilayeti Salnâmesi, (1928), Bursa: Bursa Vilayet Matbaası.

Çavdar; R. Tüba, (1989), “Bursa Kütüphaneleri”, **Kütüphanecilik Dergisi**, 2, İstanbul.

Dilken, Şûle, (1999), **Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa.

Erünsal, E. İsmail, (1991), **Türk Kütüphaneleri Tarihi; II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kara, Mustafa, (1980), **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, Mustafa, (2005), “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr u Seferi”, **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu**, ed. Cafer Çiftçi, İstanbul: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayını, .

Kepecioğlu, Kâmil, (4520), **Bursa Kütüğü**, III; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Genel nu: 4520.

Öcalan, Hasan Basri, (2007), “Tekkelerde Okunan Kitaplar”, **Kültürümüz ve Kitap Sempozyumu**; Sivas.

TD, 113; **Tapu Tahrir Defteri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nu, 113, İstanbul.

Tekeli, Hamdi, (1991), **Ahmed Gazzî ve Tasavvufî Görüşleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa.

Türk, Gönül Gülşen, (1995), **Tasavvuf Kültüründe Derviş-Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa.

Vakfiye; **Cizyedârzâde Zaviyesi Vakfiyesi**, Bursa: Mustafa Kara özel Kütüphanesinde bulunan nüsha.

CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLÎ ARŞİVİMİZİN ÖRGÜTSEL YAPILANMA GEREKSİNİMLERİ

ÖZDEMİRCİ, Fahrettin*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Millî arşivlerin bilgi kaynaklarını, bir devletin kurum ve kuruluşlarının ürettikleri belgeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda millî arşivlerin en önemli görevlerinden birisi, millî arşivlerin bilgi kaynaklarının sağlandığı yerler olan kurum ve kuruluşların arşivsel değer taşıyan belgelerinin millî arşive transferini gerçekleştiren sistemin kurulmasını sağlamaktır. Bir ülkede, kurumların etkinliklerinin birer ürünü olan belgeleri gereğince üretecek, dosyalayacak ve değerlendirecek bir sistem oluşturulamamış ise, o ülkede gerçek anlamda bir millî arşivden söz etmek ve geleceğe güvenle bakmak mümkün değildir. Devletin idari yapısını oluşturan her bir kurumun, örgütsel yapısı içerisinde belge ve arşiv işlemlerini yürütecek bir birime sahip olması, hem kurumların etkin yönetiminin gerçekleştirilmesi, hem de millî arşivin oluşması için temel bir gereksinimdir. Arşivcilik yalnızca, eski belgelerin dosyalanması ve depolanması işlemi değildir. Millî arşivlerin varlığı, millî arşivin bilgi kaynaklarını üreten kurumlarda belge yönetim programlarının uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda bildiride, kurum ve kuruluşlarda belge işlemlerinin yürütülmesi için gerekli olan örgütsel yapılanmanın nasıl olması gerektiği ve bu konuda yapılması gereken çalışmalar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî arşivler, belge yönetimi, arşiv yönetimi.

ABSTRACT

The Structural Reorganization of Turkish National Archives

The records created by the institutions of a country form the information sources of the national archives of that country. In this context, one of the important tasks of the countries is foundation of a system for providing the transfer of valuable records created in institutions to archives. If a system, which will generate, file and appraise the records of the products of the activities of the institutions properly, has not been created, it is not possible to talk about a real national archives and to look towards future confidently in that country. Existing of a unit which will execute the process of records and

---

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. **e-posta:** odemirci@humanity. anka. edu. Tr. **Web:** <http://humanity. anka. edu. tr/~odemirci>

archives in the organisational structures of the institutions forming the administrative structure of the states is necessary for both the effective administration of institutions and also for forming of national archives. Archiving is not only filing and storing of old records. Presence of national archives necessitates applying the programmes of records management in institutions and creating the information sources of national archives. In this sense, the paper will examine how the structural reorganization should be that is essential for the records operations and what services to be provided by institutions.

Key Words: National archives, records management, archives management.

Belge ve Arşiv İşlemlerinde Yeniden Yapılanmayı Gerektiren Nedenler

Arşivler, toplumların temel kurumlarından birisidir. Genel olarak arşivler, kurumların, toplumların ve devletlerin hafızası, geçmişinin delili, geleceğin teminatı olan belge ve bilgilerin bulunduğu, korunduğu ve yararlanılmaya sunulduğu bilgi merkezleridir. Bir başka deyişle arşivler, kişisel, toplumsal, kurumsal ve idari ilişkilerle oluşan belgelerin bulunduğu ve çoğunlukla millî nitelik taşıyan bilgi merkezleridir.

Bu çerçevede genel bir olgu olarak belge ve arşiv çalışmaları, toplumları ve devleti oluşturan kurumların ürettiği belgelerin yönetimine ilişkin gerçekleştirilen, idari, tarihi ve sosyal içerikli planlı-bilinçli enformasyon hizmetleridir. Bu da belge ve arşiv olgusunun üç temel özelliğini ortaya koymaktadır;

1. Toplumun, kurumların, devletin geçmişi ve geleceği ile ilgili bir çalışma alanıdır.
2. Planlı ve bilinçli yapılması ve yürütülmesi gereken enformasyon hizmetleridir.
3. Millî niteliği ile birlikte insanlığın entelektüel bilgi birikiminin parçalarını oluşturmaları nedeniyle evrensel boyuta sahiptir.

Gerçekten de arşivlerin görevi; toplumların, kurumların, devletlerin sürekliliğini sağlamak ve insanlığın entelektüel bilgi birikimini geleceğe aktararak geçmişine ışık tutmaktır.

Arşivlerin örgütleniş biçimi toplumlara ve devletlere göre değişebilir ama, varlığı ve gereği değişmez. Onun için evrensel, önemli ve zorunlu bir kurumdur. Arşivlerin varlığını sürdürmesi ve üstlendiği önemli işlevlerini yerine getirebilmesi, toplumsal ve yönetsel gelişmelerle birlikte sürekli kendini yenilemeyi gerektirmektedir.

Belge ve arşiv işlemleri insanlığın başından beri var olagelmıştır. Yani arşivcilik bütünüyle modern bir olgu değildir. Ancak eski toplumların ve kurumların modernizasyonu ile birlikte arşivler de sürekli yenilenmektedir.

Arşivlerin rolü eskiden yalnızca hükümdarların, idarenin haklarını ve çıkarlarını korumak iken günümüzde bu rol artarak gelişmiş, kamu yönetiminde şeffaflığın göstergesi ve vatandaşın bilgi edinme hakkının teminatı olmayı da içeren yeni bir kimlik kazanmıştır.

Bu yeni kimliğin ortaya çıkmasında, 1934'te Birleşik Devletler Millî Arşivi'nin kurulması ile bu yıllarda kurumlarda üretilen çok sayıda belgelerle başa çıkma çabaları ve yürütülen çalışmalar önemli rol oynamış, geleneksel arşiv uygulamalarının dışına çıkılarak, belgelerin üretimiyle birlikte arşivcilik ilke ve yöntemlerinin uygulanması yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım arşiv öncesi çalışmaları içeren ancak arşiv uygulamalarıyla bütünleşen "belge yönetim" anlayışının oluşmasını sağlamıştır. (Recodrs. . . , 1989; 4-5). Bu anlayış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok Avrupa ülkesinde Birleşik Devletler ve Kanada'da arşivin faaliyet alanının genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Bu ülkelerdeki arşivler tarafından modern belgeleri denetlemek ve belgeleri üretimlerinden son düzenlenmelerine kadar tüm aşamalarını yönetmek için programlar geliştirilmiştir. Bu, "Belge Yönetimi" nin arşiv teorisi ve uygulamaları üzerindeki etkisinde ilk adım olmuştur. (Evans, 1988; 80). Faaliyet alanının genişlemesiyle arşivler, geleneksel rollerinin dışına böylece çıkmaya başlamışlardır.

1934 yılından beri bir disiplin ve çalışma alanı olarak varlığından söz edilen belge yönetimi, 1990'larda uluslararası düzeyde ele alınmaya ve tartışılmaya başlanmış, 2001 yılında yayımlanan 'ISO 15489 Uluslararası Belge Yönetim Standardı' ise, belge yönetiminin uluslararası boyutta ele alındığının ve kabul edildiğinin bir göstergesi olmuştur. Böylece belge yönetimi, arşiv uygulamaları ile bütünleşen yeni bir disiplin olarak varlığını ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

"Bir kurumun faaliyet ve işlemleri hakkında enformasyon ve kanıtların belge formunda elde edilmesi yanında korunmasına yönelik süreçler de dâhil olmak üzere, belgelerin üretimi, alınması, korunması, kullanımı ve tasfiyelerinin sistematik kontrol ve etkinliğinden sorumlu çalışma alanı" (ISO, 2001; 3) olarak tanımlanan belge yönetimi (records management)nin temelde iki işlevinin olduğu görülmektedir;

1. Bilgi kaynağı olarak kurumsal belgelerin yönetimi,
2. Arşivsel değer taşıyan belgelerin seçimidir.

Bu iki işlev millî arşivlerin bilgi kaynaklarının hem oluşturulmasında hem de sağlanmasında temel faktörlerdir ve millî arşivlerin varlığı kurumların bu

işlevleri yerine getirmesine bağlıdır. Bu yaklaşım arşiv öncesi çalışmaları içeren ve arşiv çalışmalarıyla bütünleşen yeni bir disiplinin doğmasına neden olmuştur.

Önceleri yalnızca üzerinden belirli yıllar geçtikten sonra aldıkları belgelere işlem yapan ve bu yaklaşımlarla teoriler geliştiren ve uygulamalar yapan arşivciler, artık belgelerin üretimi sırasında arşivcilik ilke ve yöntemlerinin uygulanması gerektiğinin önemini anlayarak çalışmalarını yeniden planlamışlardır. Çünkü arşivlerin bilgi kaynaklarını kurumların ürettikleri belgeler oluşturmaktadır ve başka yerlerden sağlamaları mümkün değildir.

Bu gelişmeler ve uygulamalar, başta ülkelerin millî arşivleri olmak üzere, belge üreten kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürütmek için örgütsel yapılarında değişikliklere gitmelerini zorunlu kılmış, hatta millî arşivlerin yeniden örgütlenmelerini ve çalışma alanlarını genişletmelerini gerektirmiştir.

Bilgi Merkezi Olarak Millî Arşivler ve Kurum Belge/Arşiv Merkezleri

Ülkelerin bilgi merkezleri bağlamında iki önemli kurumu vardır. Bunlar; amaçları evrensel ölçütlerde ulusal bilgi kaynaklarını toplamak ve gelecek nesillere aktarmak olan “Millî Kütüphaneler” ve “Millî Arşivler”dir. Bu iki bilgi merkezi, ülkelerin bağımsızlık simgeleridir.

Millî Arşiv: Bir ülkenin idari, sosyo-kültürel, ekonomik vb. her türlü tarihi ile ilgili dokümanların sağlanmasından, saklanmasından ve hizmete sunulmasından sorumlu bilgi merkezidir. Bu anlamda millî arşivler bağımsızlık simgesi olarak ülkelerin millî kimliklerinin ve geçmişlerine olan bağlılıklarının bir sembolüdür.

Millî arşivlerin etik ve yasal sorumluluğu, kurumların doğal etkinlikleri ve yasal yükümlülükleri gereği devlet ve millet hayatına ilişkin üretilen belgeleri bilgi kaynağı olarak sağlamak, korumak ve erişilebilir kılmaktır. Ancak ülkeler için önemli olan millî arşivlerin bir bilgi merkezi olarak etkinliğini sürdürmesinde ya da millî arşivlerin bilgi merkezi olarak görülmesinde sorunlar vardır. Birçok ülke millî arşivi, eski belgelerin depolandığı yer olarak görmekte ve ulusal bilgi merkezleri arasında değerlendirmemektedir. Dolayısıyla ülkenin ulusal bilgi politikaları içersinde de bu kuruma yeterince yer verilmemektedir. Oysa millî arşivler, başka hiçbir yerde olmayan, o ülkeye özgü birinci el bilgi kaynaklarını bulunduran merkezler olarak, yalnızca kendi ülkesi için değil, tüm dünya için önem taşıyan entelektüel bilgi birikiminin bulunduğu bilgi merkezleridir. Dolayısıyla, ülkeler millî arşivlerini oluşturma konusunda yalnızca kendi toplumlarına değil, tüm dünyaya karşı sorumludur. Bunun için ülkeler millî arşivlerini oluşturma, koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda her türlü çabayı göstermelidir. Çünkü ülkelerin millî arşivleri insanlığın entelektüel bilgi birikiminin birer parçasıdır.

Bu bağlamda ülkeler, millî arşivinin bilgi kaynaklarını oluşturan belgeleri üretimlerinden, millî arşivine aktarılmasına kadar olan tüm çalışmaları kapsayan

belge yönetim programlarını kurumlarında uygulamaya koymalıdır. Bu programların temelde iki amacı vardır:

1. Kurumun faaliyetleri sonucu üretilen tüm belgeleri, belirlenmiş ölçütler çerçevesinde üretmek, düzenlemek, değerlendirmek ve istenildiğinde hizmete sunmak için sürekli olarak kullanıma hazır bulundurmaktır.

2. Millî arşiv sisteminin bir parçası olarak çalışmak ve millî arşive kaynak sağlamaktır.

Bir ülkede kamu kurumlarının faaliyetleri sırasında üretilen belgeler, birinci el bilgi kaynakları olarak kurumların belge ve arşiv merkezlerinde bulunurlar. Bu belgeler güncel kullanım değerlerini yitirdikten sonra çeşitli nedenlerden dolayı millî arşivin bilgi kaynakları olmaya devam ederler. Yani belgeler güncel kullanımda kurumların hafızası ve önemli bilgi kaynakları, daha sonraki yaşamında ülkenin, milletin hafızası olma özelliklerini sürdürmektedir. Millî arşivin kaynaklarını oluşturan kurumların doğal faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan belgelerin niteliği, millî arşivin varlığını ve niteliğini ortaya koyar. Bu da kurum belge ve arşiv işlemlerinin arşivcilik ilke ve yöntemlerine göre yürütülmesini gerektirir. Kurumlarda belge ve arşiv yönetim programları olmadan bir ülkede millî arşivin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Millî arşivlerin bilgi merkezi olarak varlığını sürdürebilmesi, her şeyden önce millî arşivinin ülkedeki kurum belge ve arşiv merkezleriyle iş birliği ve uyum içerisinde çalışmaları ile mümkündür. Bu da millî arşiv politikasının ve programının ülkenin tüm kurumlarını içermesi gerektiğini göstermektedir.

Belge yönetim uygulamalarının yetersiz ve dolayısıyla başarısız oluşunun nedeni, bir kurumda üretilen belgelerin öncelikle o kurumun bilgi kaynaklarını oluşturduğunun başlangıçta farkında olunmaması, dolayısıyla arşiv öncesi çalışmalar olarak ifade edilen belge yönetim çalışmalarının, ulusal nitelik taşıyan millî arşiv çalışmalarını etkileyeceğinin de düşünülmemesidir. Oysa bir ülkenin belge ve arşiv işleri ulusal nitelik taşımakta mıdır? Sorusuna hemen hemen herkes “evet” cevabını verecektir. Bu cevap gerek millî arşivin, gerekse kurumların belge ve arşiv merkezlerinin hangi düzeyde ve nasıl örgütlenmeleri gerektiğini bize gösterecektir. Çünkü ulusal ölçekli işler, görev ve yetkileri iyi tanımlanmış merkezi kuruluşlar tarafından planlanmayı ve yürütülmeyi gerektirir.

Örneğin, teknolojik gelişmelerin ürünü olan elektronik belgeler konusunda millî arşiv, kurumlara rehberlik etmeli, standartlar koymalı ve ilkeler belirlemelidir. Aksi takdirde, ülkeler ileride önemli bilgi kaynaklarına erişememe durumu ile karşı karşıya kalacaktır. Millî arşivlerin bunları yapabilmesi, millî arşiv sistemi içinde yer alan tüm kurumlara yaptırım uygulayacak ve yönlendirebilecek bir konumda olmasını ve devletin en üst yönetimi tarafından desteklenmesini gerektirir.

Bir ülkede arşiv çalışmaları ve hizmetlerinin örgütlenmesi açısından en üst noktada yer alan kurum millî arşivdir. Millî arşiv, ülkenin belge yönetimi ve arşiv vizyonunu belirleyen kurum olmalıdır. Millî arşiv, ülkedeki kurumların belge ve arşiv çalışmalarını yönlendiren ve lider konumunda olan bir bilgi merkezidir. Millî arşiv, kurumların belge ve arşiv çalışmaları üzerinde ne kadar etkinse, bir ülkede belge ve arşiv işlemleri de o derece etkin olacaktır.

Arşivlerin örgütsel yapılarının yeniden oluşturulması, mevcut arşiv belgelerinin ve gelecekte arşiv belgesi olması muhtemel üretilen belgelerin disiplin altına alınması yanında, kamu hizmetlerinin düzenli yürütülmesi ve araştırmacıların isteklerinin karşılanmasını sağlayacaktır. Ülkelerde millî arşivlerin örgütlenmesi, kurumlarda belge yönetimini ve arşiv işlemlerini de içeren bir millî arşiv yasası ile sağlanmalıdır. Böyle bir yasa, bir ülkede belge/arşiv işlem ve hizmetlerinin kurumsallaşması için gereklidir. Etkin ve güçlü bir millî arşiv olmadan, ülkede sürdürülebilir bir belge ve arşiv hizmetini sağlamak imkânsızdır. Millî Arşiv sisteminin en önemli unsurlarından birisi, kurumların belgelerinin millî arşive akışının sağlanmasıdır. Bunun için öncelikle kurumların belge ve arşiv çalışmalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Amaç, özel olarak kurum belge ve arşiv sistemini, genel olarak ise Millî Arşiv Sistemi'ni yasal zemine oturtturarak bir ülkede belge ve arşiv çalışmalarında ve uygulamalarında kurumsallaşmayı sağlamak olmalıdır. Arşivlerin başarıları, kendilerine tanınan olanaklara, işlevlerine bakış açısına, tanınan yetkilere ve sağlanan kaynaklara bağlıdır. Belge yönetimi ve arşiv çalışmaları için millî arşivler yetkilerle donatılmalı, teknoloji ve personel desteği sağlanmalı, mali kaynakları belirlenmelidir. Belgelerin üretimlerinden, millî arşive transferine kadar kurumlarda belge ve arşiv çalışmalarını yürütecek bir örgütsel yapılanma millî arşivin varlığını ve devamlılığını sağlayacak temel faktördür.

Cumhuriyet Dönemi Millî Arşiv Çalışmalarında Örgütsel Yapı

Cumhuriyet dönemi millî arşiv çalışmalarına iki açıdan bakmak gerekir. Birincisi Osmanlı döneminden kalan arşiv kaynaklarımızın durumu; ikincisi ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin arşiv kaynaklarıdır.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı döneminden kalan arşiv kaynaklarını korumak, yönetmek için yeni kurulan devlet yönetimi içinde bir birimin varlığını gerekli görmüştür. Ancak yeni kurulan devletin kurumlarında üretilen belgelerin arşivsel boyutu başlangıçta düşünülmemiştir.

Osmanlı Dönemi Arşiv Kaynaklarının Yönetimi

Cumhuriyet'in kurulmasıyla Osmanlı döneminde Hazine-i Evrak Teşkilatı'nda* bulunan arşiv belgelerinin korunması ve yönetimi için 1923'te

---

* 1846'da Sultan Abdülmecid tarafından modern anlamda bir arşiv binasının inşasına dair bir irade yayınlanmıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın sadarete gelişiyle birlikte, 1846 yılında devlet arşivi niteliğinde 'Hazine-i Evrak' adı verilen bu teşkilatın kurulmasına ve binasının inşasına karar

Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne bağlı Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kurulmuştur. Bu birim çeşitli tarihlerde, çeşitli adlarla değişen statü ve kadrolarla temsil edilerek günümüze kadar gelmiştir. Bu hareketli süreci kısaca şöyle verebiliriz;

1927 yılında söz konusu daire “Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği” adı ile Başvekâlet Müsteşarlığına, 1929 yılında bu Daire Başvekalet Muamelat Müdürlüğüne bağlanmıştır.

1933 yılında Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği, Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir.

1937 yılında Başvekâlet teşkilatı içerisinde Müsteşara bağlı müstakil bir Arşiv Dairesi hâline getirilmiştir.

1943 ve 1954 yıllarındaki düzenlemelerle de Başvekâlet teşkilatında Müsteşarlığa bağlı Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü statüsüne kavuşturulmuştur.

1982 yılında Başbakanlık Teşkilatı içerisinde Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı adını almıştır.

Cumhuriyet'in ilanını müteakip, Osmanlı merkez teşkilatının arşiv belgelerinin yönetimi günümüze kadar Başbakanlık tarafından yürütülmüş ve yürütülmeye de devam etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Arşiv Kaynaklarının Yönetimi

Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerimizin kontrol altına alınması ve Cumhuriyet dönemi millî arşiv kaynaklarımızın oluşturulmasını sağlamak için merkezi bir örgütsel yapı oluşturulması ise ancak, Cumhuriyet'in kuruluşundan 50 yılı aşkın bir süre sonra gerçekleştirebilmiştir. Ülkemizde arşivciliğin kurumsallaşması açısından önemli dönüm noktasını oluşturan bu gelişme, 1976 yılında Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinin kontrol altına alınması düşüncesiyle, Başbakanlık Merkez teşkilatı içerisinde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın kurulmasıdır.

Bu gecikme cumhuriyet dönemi millî arşivimizin oluşturulmasında geç kalınmasına ve sıkıntılarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Belge üreten kimi kurumlar, biriken belge yığınları karşısında kendince önlemler almış, bazen gereksiz yere belgeleri saklarken, bazı durumlarda da bilinçsizce belge imha

---

verilerek, 1847 yılında binanın yapımına başlanmış ve 1848 yılı başında tamamlanmıştır. 1847 yılında Hazine-i Evrak'a konulacak belgelerle ilgili genelge ve nizamnameler de hazırlanmıştır. (Bulgaristan'a..., 1993: X-XIII). Arşivcilik alanındaki bu gelişme, o dönemde arşivlerin kurumsallaşması açısından önemli bir adımdır.

etme yolunu seçmiştir. 50 yıllık gecikme günümüzde hâlen Cumhuriyet dönemi millî arşiv çalışmalarımızın etkin şekilde yürütülmesinde sıkıntılara yol açmaktadır. Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin sağlıklı oluşmasını sağlayacak günümüz gereksinimlerini karşılayacak bir örgütsel yapılanmaya henüz tam olarak ulaşamamıştır.

Kuşkusuz Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın kuruluşuna kadar kurumların ürettikleri belgelere yönelik arşiv uygulamalarına ilişkin bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler;

Ülkemizde kurumların ellerinde bulunan belgelerin ayıklama ve imha işlemlerini düzenlemek ve muhafaza edilmesi gereken arşiv malzemesinin "Umumi Arşive" devredilmesini sağlamak üzere yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Bu konuda bilinen ilk düzenleme "Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname (19 Eylül 1934 tarihli ve 2/1282 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı)"dir. Bu tüzüğün uygulanması, 21.05.1937 tarihli ve 2/6651 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile bu konuda yeni bir proje hazırlanana kadar resmi evrak ve defterlerin hiçbir şekilde yok edilmemesi kararlaştırılarak durdurulmuştur.

Diğer bir düzenleme ise "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun (26 Mart 1956 tarihli ve 6696 sayılı kanun)" ile buna bağlı olarak çıkarılan "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamname (13 Eylül 1957 tarihli ve 4/9438 sayılı)"dir.

Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesini bir çatı altında toplayacak devlet arşiv binasının bulunmayışı sebebiyle, arşiv belge ve dosyalarının devri ile ilgili hükümleri işletilememiş ve uygulamada geçerlilik kazanamamıştır. Ayıklama ve imha işlemlerine ilişkin uygulama ise 1959 ve onu takip eden yılların Bütçe Kanunlarına, 1956 tarihli kanunun uygulanmayacağına dair bir fıkra eklenerek, uygulanması engellenmiş ve bu durum 1988 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bazı kurum ve kuruluşlar, kendi hazırladıkları yönetmelikler çerçevesinde evrak ayıklama ve imhası yapmışlardır. (Başbakanlık... Rehberi, 1996; 6, 24; Binark, 1994; 25). Kısaca bu kanun ve tüzükler günün ihtiyaçlarını karşılayamamış, Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin oluşturulmasına ilişkin dikkate değer gelişmeler sağlanamamıştır.

Bu dönemde dikkate değer bir girişim ise, modern bir devlet arşiv binasına ihtiyaç duyulduğunu bildiren yazının 1959 yılında Arşiv Umum Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa sunulması olmuştur. Bu yazı Başbakanlık tarafından dikkate alınmış ve oluşturulan komisyon gerekli araştırma ve incelemeleri yaparak 1968 yılında Devlet Arşiv Binası yapılmasının gerekli olduğunu belirten raporunu tamamlamıştır. Rapordan sonra ihtiyaçları karşılayacak bir

binanın nasıl olması gerektiği konularında araştırma ve incelemeler sürdürülmüş ve bir ihtiyaç programı hazırlanarak 1971 yılında “Devlet Arşiv Sitesi Proje Yarışması” açılmıştır. Vesile Gönül Aslaner ve Mustafa Aslaner çiftinin projesi yarışmayı kazanmıştır. İnşasına 1974 yılında Ankara’da başlanıp 29 Ekim 1988’de tamamlanarak açılışı yapılan Devlet Arşiv Sitesi modern bir bina olarak, Cumhuriyet dönemi arşivciliğimizin önemli bir abidesi olmuştur. Devlet Arşiv Sitesi, yaklaşık 108 bin metre karelik arsa içerisinde, toplam 38, 210 metre karelik bir yapı alanı üzerine inşa edilmiştir. (Devlet Arşiv Sitesi..., 1988; 16; Başbakanlık... Rehberi, 1996; 12-14).

Bu süreç içerisinde 19 Ekim 1984 tarihinde yürürlüğe giren 3056 sayılı Başbakanlık teşkilatı kanunu çerçevesinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Birbirlerinden ayrı olarak faaliyet gösteren İstanbul’daki “Osmanlı Arşivi” ile “Ankara’daki “Cumhuriyet Arşivi” daire başkanlıkları bu genel müdürlüğe bağlanmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün görevlerini tanımlayan bu kanun, arşiv işlemlerinin yürütülmesi için gereksinim duyulan nitelikli personel istihdamını sağlayacak hükümler içermiş ve bu sayede gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi arşiv çalışmalarını yürütecek çok sayıda eleman istihdam edilmiştir. Bu dönemde ülkemiz millî arşiv çalışmalarında dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. 3056 sayılı yasa aynı zamanda arşiv işlemleri konusunda yeni yasal düzenlemelerin yapılmasının da yolunu açmıştır.

Özellikle Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinin korunacağı ve hizmete sunulacağı bir binaya kavuşması Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nü harekete geçirmiş ve 1956 yılından beri yürürlükte olan ancak uygulanamayan 6696 sayılı kanun yerine 3473 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun” hazırlanarak 1988 tarihinde yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Bu kanun ile kuruluşlarda ayıklama ve imha çalışmalarının kurumlarda oluşturulacak komisyonlar eliyle ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün denetiminde yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu kanuna dayanarak 16 Mayıs 1988 tarihinde “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik” çıkarılmıştır.

Bunlar Cumhuriyet dönemi millî arşiv kaynaklarımızın denetim altına alınması konusunda önemli gelişmeler olmakla birlikte, Cumhuriyet dönemi arşiv kaynaklarımızı elinde bulunduran kurumlarda belge ve arşiv işlemlerini yürütecek etkin birimlerin olmaması ve bu işlemleri yürütecek nitelikli personelin bulunmaması, yıllarca hiçbir işlem yapılmadan birikmiş belgelere gerektiği biçimde işlem yapılamamasına neden olmuştur. Elleriinde belge bulunduran kurumlar, yasa ve yönetmelik olmasına rağmen gereken çalışmaları yapamamışlardır. Millî arşiv çalışmalarının sağlıklı yürütülebilmesinin temelinde, millî arşivin bilgi kaynaklarını üreten kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürütecek bir programa ve birime ihtiyacı olduğu üzerinde yeterince durulmamıştır.

Her ne kadar kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkili, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için bakanlıkların kurulmasına, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usulleri düzenleyen 3046 sayılı yasa arşiv çalışmalarını İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı'na bağlı işler arasında saymakta ise de bu yaklaşım kurumların belge ve arşiv işlemlerinin kurumsallaşmasını sağlamaya yetmemiştir.

Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin bilgi kaynaklarının üretildiği yerler olan kurumlarda belge ve arşiv işlerinin örgütlenme içerisinde bir bütün olarak ele alınmadığı, millî arşive belge transferini sağlayacak bir yapının oluşturulmadığı gözlenmektedir. Kurum ve kuruluşlarda belge ve arşiv işlerinin sıradan işler olarak en alt düzeyde ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin yetersizliğinin nedenini kurumlardaki belge ve arşiv anlayışında ve bu işlere ilişkin örgütsel bir yapının oluşturulamamış olmasında aramak gerekir.

Bütün bu düzenlemeler Başbakanlık teşkilatını düzenleyen kanun ya da bakanlar kurulu kararları çerçevesinde gerçekleşmiş olup, millî bir arşiv kanunu düzenlemesi söz konusu olmamıştır. Bu konudaki girişimler günümüze kadar sonuçsuz kalmıştır. Güçlü bir yasal dayanaktan yoksun, Millî Arşivimiz gerekli örgütsel yapılanmayı oluşturamamış ve arşiv çalışmalarımızın ağır aksak yürütülmesine devam edilmiştir.

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı 1976 yılında kurulmuştur. Ancak hâlen bir millî arşiv kanunu çıkarılamamıştır. Dolayısıyla arşivlerin kurumsallaşmasının önü açılmamış, arşivcilik Bakanlıkların ve Başbakanlığın teşkilat yasaları içine sıkıştırılmıştır.

Cumhuriyet dönemi belge ve arşiv çalışmaları konusundaki kurumsallaşma yeterince sağlanamamıştır. Yasasıyla birlikte güçlü bir örgütsel yapıya sahip millî arşiv olmadan, bir ülkede sürdürülebilir bir belge ve arşiv hizmetini sağlamak imkânsızdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1976 yılına kadar cumhuriyet dönemi millî arşivimizin oluşumunu sağlayacak bir yapının oluşturulmadığı ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılamadığı gözlenmektedir. Cumhuriyet arşivimizin bilgi kaynaklarını oluşturacak belgelerin, üreten kurumların elinde ve tasarrufunda belge yönetimi ve arşivcilik ilke ve yöntemlerinden uzak bir biçimde uygun olmayan ortamlarda depolandığı zaman zaman bilinçsizce imha edildiği bilinen bir gerçektir. 1976 yılında bir daire başkanlığı kurulmakla birlikte Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin oluşturulması çabaları istenilen seviyeye getirilememiştir. Günümüzde hâlâ Cumhuriyet dönemi millî arşiv kaynaklarımızın büyük çoğunluğu, bu belgeleri üreten kurumların elinde kalmaya devam etmektedir.

Devlet arşivlerinin çıkarmış olduğu bir yayında bu durum şöyle dile getirilmektedir:

“... yakın tarihlere kadar, devlet kurum ve kuruluşlarında ve bunların iştiraklerinde arşiv malzemesinin yeniden teşekkülü bir disipline, bir standarda bağlanamamıştır. Arşiv malzemesinin teşekkülü hiçbir müşterek rasyonel düzenlemeye bağlı bulunmadan, tamamen gelişigüzel şekilde cereyan etmiştir. Bu ise Cumhuriyet dönemi arşivleri için halli oldukça zor durumlar ortaya çıkarmıştır. Kurum ve kuruluşlar bünyesinde her yıl yeniden teşekkül eden arşiv malzemesi, dairelerinde yığınlar teşkil etmiş, bunların muhafazası için çoğu zaman yeterli itina gösterilmemiş, bunlar adeta kaderine terkedilmiştir. Bu ilgisizliğin ve sağlıklı olmayan şartların yanı sıra, zaman zaman yangınlar, depremler, su baskınları, biriken evraka yer açma veya diğer yer darlıkları yüzünden yapılan düzensiz ve itinasız taşıma ve yer değiştirmeler, gizli imhalar, uzman olmayan ilgisiz ve sorumsuz kişilerin yaptığı ayıklama ve imhalar, Cumhuriyet dönemine ait bir kısım arşiv malzemesinin maalesef elden çıkmasına neden olmuştur”(Bulgaristan’a satılan. . . . , 1993; xviii).

“... kurum ve kuruluşlar yasa ve yönetmelik hükümlerine istinaden yerine getirmekle mükellef oldukları hizmetleri, asli görev şuuru içinde, istenen seviyede ve zamanında ifa etmedikleri tespit edilmiş bulunmaktadır” (Bulgaristan’a satılan..., 1993; xxiv).

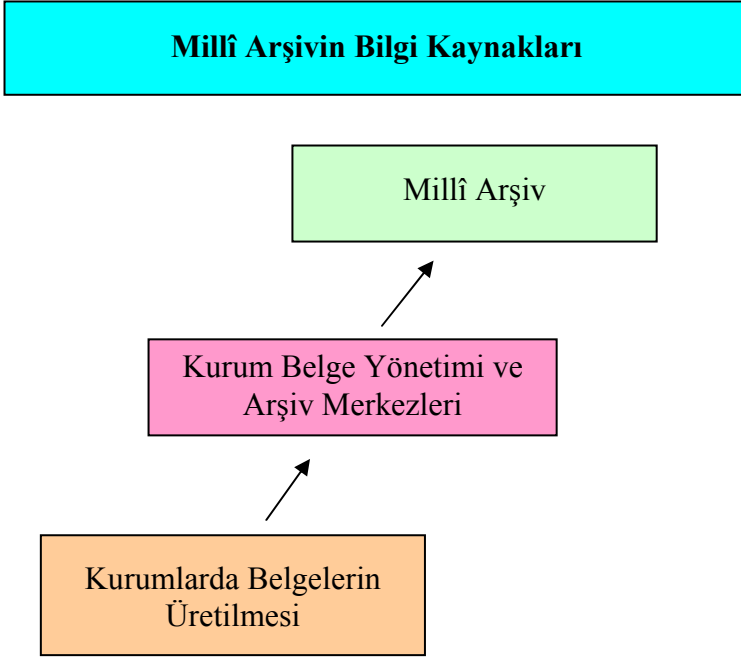
Özellikle 1988 yılından itibaren dikkate değer çalışmalar yapılmış ve Cumhuriyet dönemi millî arşiv kaynaklarımızın denetim altına alınmasında bir hayli yol alınmıştır. Buna rağmen henüz kurumların ellerinde bulunan Cumhuriyet dönemi millî arşivimizin bilgi kaynaklarını oluşturacak olan belgelerin tam bir kontrolü sağlanamamıştır. Bütün bu gelişmeler Cumhuriyet Dönemi Millî Arşiv kaynaklarımızın kurtarılmasına yetmemiştir.

O hâlde millî arşiv çalışmalarını, arşiv kaynaklarını üreten kurumları da kapsayacak şekilde planlamak ve yürütmek gerekmektedir.

Nasıl Bir Örgütsel Yapılanma Olmalı?

Millî arşiv uygulamalarının ana hedefi, devleti oluşturan kurum-kuruluşların belge ve arşiv işlemlerini koordine etmek ve rehberlik yaparak millî arşivin bilgi kaynaklarını sağlamaktır. Belgelerin, bir kurumda üretimlerinden bir arşiv kurumuna devredilmek amacıyla yeniden düzenlenmelerine kadar devam eden süreç belge yönetiminin çalışma alanını oluşturmaktadır. Kurumlarda belge yönetimi ve arşiv sistemi, Millî Arşiv Yönetimi’nin temel yapı taşlarıdır. Belge üretimini yönlendirme ile başlayacak belge yönetimi arşiv ilişkisi ise ülkenin millî arşiv sisteminin temelini oluşturacaktır. O hâlde kurumların belge yönetim uygulamalarında millî arşivin rolü önem taşımaktadır. Bu uygulamaların başarısı yasal düzenlemelere bağlıdır. Millî arşiv, örgütsel yapılanma için kaçınılmaz olan birtakım yasal düzenlemelerin yapılmasını, standartların

hazırlanmasını öncelikle sağlamalıdır. Kurumlarda etkin ve verimli bir belge sistemi olmadan, millî arşivin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü kurumlarda belge yönetimi, kurumsal bilginin saklanması ve kullanılmasını sağlarken, millî arşivin tarihsel bilgi kaynaklarını da oluştururlar. Yani kurumların ürettikleri belgeler, millî arşivin bilgi kaynaklarıdır.

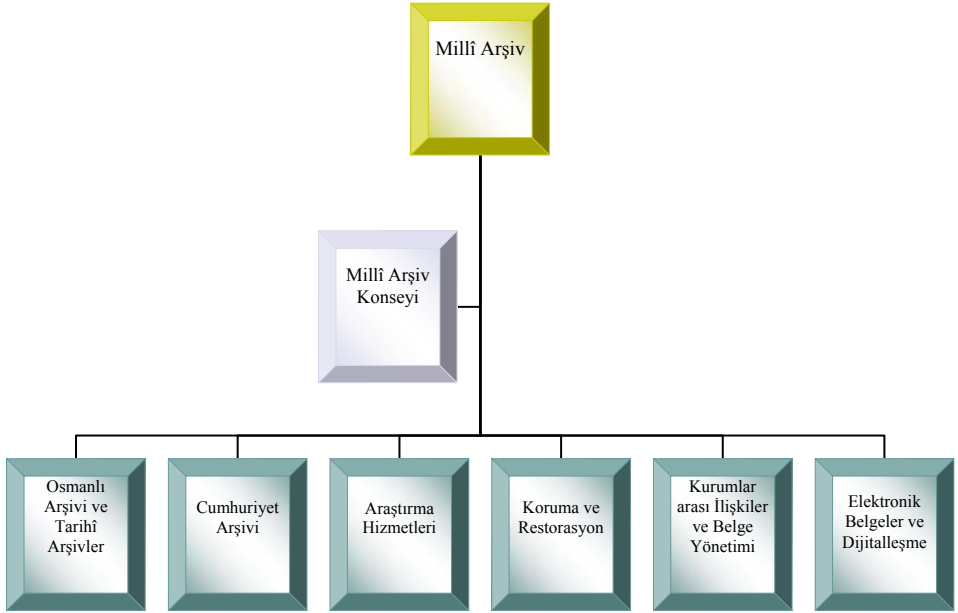
Kurumlarda belgenin üretimiyle başlayan süreç, millî arşive giden yolun başlangıcını oluşturur. Bu süreç sağlıklı bir millî arşiv oluşturmak için örgütsel bir yapılanmayı da zorunlu kılmaktadır.

Bu noktadan hareketle, millî arşivin kaynaklarını oluşturan kurumların doğal faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan belgelerin niteliği, millî arşivin varlığını ve niteliğini ortaya koyacaktır. Bilgi merkezi olarak etkin bir millî arşiv için kurumlara bütünleşmiş bir millî arşiv sisteminin oluşturulmasına ve bu anlayışının yerleşmesine gereksinim vardır. **Sonuç olarak** millî arşiv, bütün bu çalışmaları koordine etmekten sorumludur.

Bu bağlamda, ülkelerin belge ve arşiv çalışmalarını yönlendirecek Millî Arşiv Yapısının ilk etapta dört boyutu ortaya çıkar:

1. Örgütsel yapının oluşturulması (bunun da iki boyutu vardır)

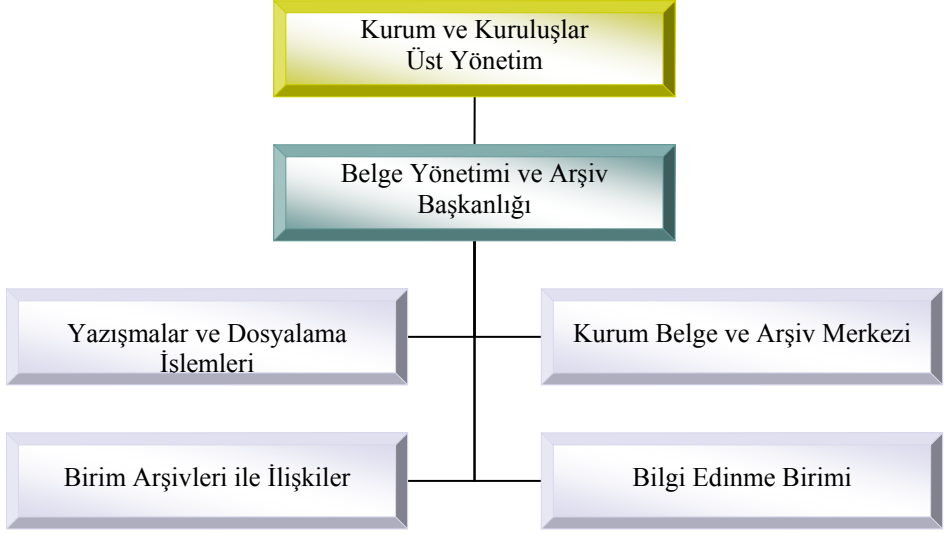
a. Millî arşivin örgütsel yapısı

Millî Arşiv, özel yasası olan ve Başbakanlığa ya da Cumhurbaşkanlığına bağlı müstakil bir kuruluş olmalıdır. Ülkenin millî arşiv politikasını belirleyen ve yönlendiren kuruluş olarak tüm kurumların üstünde olan bir makama bağlanmalıdır. Tüm kurumları kapsayan çalışmalar yapacağı için ülkenin belli başlı kuruluşları ile ülkenin bilgi politikasında etkin olan kurumların temsilcilerinden oluşan bir “Millî Arşiv Konseyi” olmalıdır.

Ülkede müstakil bir kurum olarak kurulan kuruluşlarda bulunması gereken (ilgili yasalar gereği) yardımcı hizmet birimleri olacaktır. Burada verilen birimler doğrudan Millî Arşiv yöneticisine bağlı olarak oluşturulacak ana birimlerdir. Bu birimler, belirlenen görevleri çerçevesinde alt birimler oluşturacaklardır. Burada bu ayrıntıya girilmemiştir. Çünkü amaç millî arşivin çalışma alanlarının genişlemesiyle birlikte kurulması gereken ana birimlerin belirlenmesidir. Yukarıda açıklandığı üzere kurumlarda belge yönetimi çalışmalarının millî arşivlerin çalışma alanı içerisine girmesi nedeniyle “Kurumlararası İlişkiler ve Belge Yönetimi” birimi özellikle dikkate alınması gerekmektedir. Kurumlarda yapılması gereken belge yönetimi ve arşiv işlemleri, bu birimin denetim, eşgüdüm ve yönlendirmesiyle yürütülecektir. Kurumlarda bulunan “Belge Yönetimi ve Arşiv Birimleri”, millî arşivin bilgi kaynaklarının sağlandığı birimler olarak, millî arşivde bulunan “Kurumlararası İlişkiler ve Belge Yönetimi” birimine karşı sorumlu olacaklardır.

b. Kurumlarda “belge yönetimi ve arşiv birimleri” nin örgütsel yapısı

“Belge Yönetimi ve Arşiv Başkanlığı” kurumlarda doğrudan üst yönetime bağlı olmalıdır. Kurumun belge ve arşiv işlemlerini belirleyen ve yönlendiren birim olarak tüm kurumu kapsayan çalışmalar yapacağı için kurumdaki tüm birimlerin üstünde olan bir makama bağlanmalıdır. Bu birim aynı zamanda Millî Arşiv’e karşı da sorumlu olacaktır.

Hem millî arşivde hem de kurumlarda örgütlenme yasal düzenlemelerle sağlanmalı, kurum belge yönetimi ve arşiv birimleri ile millî arşiv ilişkileri açık bir biçimde yasalarda tanımlanmalıdır.

2. Ulusal düzeyde tüm kurumları içeren belge yönetimi ve arşiv politikası oluşturulması.

3. Belge ve arşiv işlemlerine ilişkin mevzuat ve standartların oluşturulması ve uygulanması.

4. Kurumlarda ve millî arşivde meslek elemanlarının istihdamının sağlanmasıdır.

Millî arşiv sistemi, kurumların ürettikleri belgelerin, ilgili kurum içinde ve millî arşivde düzenli saklanması ve kullanılmasını sağlayan bir sistem olmalıdır. Belge yönetim birimleri bu sistemin temel taşlarıdır. Millî arşiv sisteminin bütünlüğü, kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürüten belge yönetim birimlerinin ve programlarının varlığına ve millî arşiv ile uyum içersinde çalışmalarına bağlıdır. Millî arşivin kurumlarla entegrasyonunun sağlanabilmesi için ülkede ayrıntılı belge yönetim modelleri oluşturulmalıdır.

Millî arşiv tek başına var olamaz. Millî arşivin varlığı, ülkenin kurumlarıyla bütünleşen bir belge ve arşiv sistemini gerektirmektedir. Millî arşivi büyük bir bilgi barajı olarak kabul edersek, kurumların belge yönetim birimleri de bu barajı besleyen nehirlerdir. Nehirler kurursa, baraj da kuruyacak ve hiçbir işe yaramayacaktır.

KAYNAKÇA

“Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkında 174 sayılı KHK ile 13/12/1983 gün ve 174 sayılı bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkında KHK'nin bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında 202 sayılı KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3046 s. k.)”, **T.C. Resmi Gazete**, 18540 (09. 10. 1984), 1-8.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, (1996). Genl. 2. Baskı. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Başbakanlık Devlet Arşiv Sitesi: Cumhuriyet Arşivi'nin Açılışı, (1988). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

“Başbakanlık teşkilatı hakkında KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3056 s. k.)”, **T. C. Resmi Gazete**, 18550 (19. 10. 1984), 1-11.

Binark, İsmet, (1994), **Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Faaliyetleri**. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bulgaristana satılan evrak ve cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları. (1993). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

“Devlet arşiv hizmetleri hakkında yönetmelik”, **T. C. Resmi Gazete**, 19816 (16. 5. 1988), 4-20.

Evans, Frank B. (1988). “The organization and status of archival training: An historical perspective” **Archivum**, 34: 75-91.

ISO. (2001). ISO 15489-1: Information and Documentation – Records Management – Part 1: General.–First Edition–15. 09. 2001-(E)

“Muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve malzemenin yok edilmesi hakkında KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3473 s. k.)”, **T. C. Resmi Gazete**, 19949 (4. 10. 1988), 2-4.

Records Management Handbook. (1989). Penn, Ira A. (et. all.) Hants: Gower.

ARŞİV BELGELERİMİZİN ULUSLARARASI ÖNEMİ

RUKANCI, Fatih*
TÜRKİYE/TURÇİYA

*“Biz arşivistler, geçmişin bekçisi,
geleceğin de kurucusuyuz”*
Etienne Sabbe, 1966

ÖZET

Uluslararası ilişkiler tarafların birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini uluslararası hukuk boyutunda ele almasının yanı sıra ulusların birbirleriyle olan etkileşimini de geçmişten günümüze yaşanan tüm olaylar ve faaliyetler çerçevesinde inceleyen disiplinler arası bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı içerisinde ulusların ya da devletlerin tüm faaliyetleri inceleme konusu olabilmektedir ve araştırılan konu ne olursa olsun konuyla ilgili kanıt değeri taşıyan belgelerin incelenerek ortaya konulması gerekmektedir. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerimizi etkilemesi, bu ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, birtakım değişikliklerin yapılması ya da ulusumuzu ilgilendiren bazı iddiaların çürütülmesi veya doğrulanması muhtemel olan konularda bilimsel, ikna edici, objektif bir sonuca varılabilmesi ilgili konuda tarafları ilgilendiren tüm arşiv belgelerinin bulunup incelenmesi ve dünya kamuoyuna duyurulmasıyla mümkün olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Dönemi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi arşiv belgeleri ile göz kamaştırıcı bir arşiv hazinesinin sahibidir. Bu hazine ya da eski adıyla “*Hazine-i Evrak*” 150 milyon civarındaki arşiv belgesiyle yalnızca ülkemizin değil, bugün bağımsızlığını ilan etmiş 35’e yakın ülkenin tarihine ışık tutabilecek nitelik ve niceliktedir. Uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda yabancı devletlerle her konuda yapılmış olan antlaşmalar ve yazışmalar arşiv belgeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, söz konusu arşiv belgelerinin ulusumuz ve ülkemize yönelik tartışmalarda kanıtlayıcı özelliği ile yeterince ve zamanında kullanılabilmesi oldukça önemlidir. Arşivlerimizde koruyup sakladığımız ve diğer ülkelerin arşivlerinde bulunan ulusumuz ile ilgili arşiv belgelerinin içerik ve sayısal olarak denetiminin yapılabilmesi, gereksinim duyulan anda kamuoyuna duyurulabilmesi için modern arşivcilik teknikleri ve uzman personel ile bugüne kadar geç kalınmış düzenleme işlemlerinin bir an önce gerçekleştirilmesi şarttır. Son yirmi yılda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün öncülüğünde arşiv belgelerinin düzenlenmesi ve arşivlerimizin etkin kullanımıyla ilgili gelişmeler sevindiricidir ancak henüz arzu edilen tüm çalışmalar tamamlanamamıştır.

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. e-posta: frukanci@gmail.com.

Uluslararası ilişkilerde adeta kilit rol oynayan ve dünya kamuoyunda ulusumuz aleyhinde oluşturulmaya çalışılan suni ve/veya asılsız gündemleri ortadan kaldırmamızda vazgeçilmez orijinal başvuru kaynağımız olan arşivler, aynı zamanda uluslararası alanda yeni strateji ve politikalar üretmemize yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşivleri, uluslararası ilişkiler, arşivlerin önemi.

ABSTRACT

International relations constitute an interdisciplinary field that studies the interaction among nations in the framework of all events and activities that have been taking place since the past until the present day in addition to dealing with the mutual responsibilities of parties towards each other in the context of international law. In this field, every activity of nations or governments can be the subject of study and the documents that have a value of proof concerning the subject should be analysed and put forth whatever the studied subject is. Consequently, concerning subjects which are likely to affect our international relations, reorganise these relations, bring about certain changes or refute or confirm some allegations concerning our nation, attaining a scientific, convincing and objective result would only be possible through finding all archive documents that concern the parties involved, studying them and announcing them to the public. The Republic of Türkiye possesses a resplendent archives treasury with documents from the Ottoman period, the National War for Independence and the period after the proclamation of the Republic. This treasure, or as it was called in the past, “*Hazine-i Evrak*”, has the quality and the quantity necessary, with its nearly 150 millions of archive documents, to shed light on the history of not only our country but of approximately 35 countries that have declared independence. When it comes to international relations, treaties and correspondence with foreign States on every subject take up an important place in archive documents. However, it is very important that the special feature of proof of those archive documents is used sufficiently and timely in discussions concerning our nation and country. It is essential to realise, with modern archiving techniques and specialized personnel, the organisational procedures that have been delayed until now, to be able to carry on content and quantitative control of the archive documents concerning our nation that are being kept in our archives and in those of other countries and to announce them to the public when needed. During the last twenty years, even though the progress realized under the leadership of the General Directorate of State Archives concerning the organisation of archive documents and the effective use of archives has been somewhat satisfactory, all desired studies have not been finalised yet. Archives that have a key role in international relations and that constitute our indispensable and original source of reference to discard artificial and/or unfounded allegations against our nation in the

worldwide common opinion will also help us produce new strategies and policies in the international field.

Key Words: Ottoman Archives, international relationship, importance of archives.

Türkler, tarih boyunca değişik coğrafyalarda kendi sistemini kurarak belli bir hiyerarşi içinde bu bölgeleri idare etmiştir. Gerek hâkim oldukları bölgelerin idaresi gerekse merkezi yönetim hakkında kararlar alıp yazışmalar yaparak, bunları kaydetmiş bu kayıtları da sandıklar ve tomarlar hâlinde “Hazine-i Evrak”ta koruma altına alarak zengin arşivler oluşturmayı başarmışlardır.

Arşivlerin en büyük özelliği, sosyal ve beşeri bilimler için ilk elden kaynak olmalarıdır. Bundan dolayıdır ki, bir devletin ve milletin tarihi, devlet ve millet hayatının öz çizgileri arşivlerinde gizlidir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan devralınan milyonlarca arşiv belgesinin yanı sıra Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemine ilişkin belge birikimiyle de ülke ve dünya tarihine ışık tutacak arşiv potansiyeline sahiptir. Bu tarihî belge mirasımız bizleri yüzyıllarca kader birliği yaptığımız uluslarla bilgi ve düşünce alışverişine, kaynaşmaya götürebilecek güvenilir ve zengin kaynaklardır (Şahin, 2006; 2).

Güçlü ve hâkim olan devletler, belge ve bilgiye sahip olan devletlerdir. “Tarihe baktığımız zaman, iktidarların Asurlulardan beri veri (enformasyon) topladığını ve güçlerini devam ettirmek için bunu şekillendirdiğini görebiliriz. Eski Romalıların, Çin ve Osmanlı İmparatorluklarının detaylı kayıt sistemleri tuttıkları, arazi tahrirleri düzenledikleri, nüfus sayımı yaptıkları ortaya çıkarılmıştır” (Gökırmak, 2003; 80).

Üç kıta üzerinde, çok geniş bir coğrafyada ve altı yüz seneyi aşkın bir zaman diliminde hükümran olmuş ve çeşitli milletleri bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti’nden, Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal etmiş zengin arşiv malzemesi yalnız Türkiye’nin değil, bugün bağımsız devlet kurmuş çeşitli milletlerin millî ve ortak tarihlerinin tespitinde ve yazılmasında başvurulacak otantik değerdeki kaynaklardır. Özellikle Balkan, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerine âit ilk elden tarihî kaynaklar Osmanlı Arşivleri’ndedir.

Bugün Osmanlı Arşivi’nde bulunan yaklaşık 150 milyon belge, Osmanlı Devleti’nden kalan arşiv malzemesinin ancak % 25-30’unu oluşturmaktadır. Diğer % 70’lik bölümü çeşitli nedenlerden dolayı korunamamış ya da bugüne kadar ulaşamamıştır. Ne yazık ki Osmanlı Devleti’nin ilk dönemleri hakkında ve özellikle ilk 150 yılına ait fazla arşiv belgesi ve malzemesi günümüze kadar ulaşmamıştır. Savaşlar, iç karışıklıklar, saltanat kavgaları Timur istilas, Fetret Devri bu nedenler arasında sayılabilir (Çetin, 2006; 7).

Osmanlı Arşivleri'nin en büyük özelliği, Türkiye'nin olduğu kadar, bugün bağımsız devletler kurmuş olan 35'e yakın Orta ve Yakın Doğu, Balkan, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinin kültür, ekonomi ve siyasî tarihlerinin gün ışığına çıkarılmasında, milletlerarası hakların ispatı ve korunmasında, ayrıca vatandaş haklarının gerektiğinde hukukî dayanağı olması bakımından sahip olduğu özgün değeridir.

Günümüzde, bu ülkelere mensup araştırmacılar, kendi millî arşivlerini kurmak, toplum bilimleri açısından var oluşları ile ilgili meseleleri incelemek, tespit etmek ve değerlendirmek için Osmanlı Arşivleri'nde araştırma yapmak mecburiyetini duymaktadırlar.

Osmanlı Arşivleri içerisinde fethedilen ülkelerin arazisini tescillemek, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini, vergi oranlarını göstermek için tutulan ve devlet topraklarının esas kaydı olduğundan tapu hükmünde bulunan Tapu Tahrir Defterleri veya Defter-i Hakaniler; dönemin nüfusu, yörede kullanılan isimler, lakaplar, ailelerin gelir seviyesi, meslekler, arazi ve ziraat durumu, yetiştirilen ürün ve hayvan çeşitleri, ilgili coğrafya ve döneme ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren Temettuat Defterleri; Osmanlı padişahlarının ülkenin dört bir yanındaki idarecilere gönderdikleri ferman, berat ve benzeri yazışmaları içeren ve Osmanlı idari teşkilat yapısını ortaya koyması bakımından büyük değer taşıyan Mühimme Defterleri; Nişan rütbe, tayin ve terfi kayıtlarını içeren Rü'us Defterleri; Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını içeren Şer'iyeye Sicilleri, vakıf şartlarını bildiren Vakfiyeler bulunmaktadır (Rukancı, 2005; 6).

Osmanlı Arşivleri bu zengin kimliği ile; menşei, mahiyeti, maddi değeri, ustası bilinmeyen bir müze eşyasını, bir saray mensubu tarafından yaptırılan fakat zamanla unutulup giden bir binayı, bir hatıra eseri her cephesiyle açıklamaya, kaybolmuş bir kasrın, bir sarayın veya herhangi bir yapının teşkilatını, mefruşatını, şehzadelere, padişahlara çeşitli sebeplerle verilen hediyeleri aydınlatmaya hizmet edebilecek kültürel öneminin yanı sıra Osmanlı Tarihi'nin gizli ve yanlış bilinen ya da bildirilen yönlerini orijinal belgeler ışığında analiz etme imkânı tanımaktadır (Selvi, 1995). Bu bağlamda arşivler, "*devlet varlığının hafızası*" olarak stratejik önem taşımaları yanında; devletin, kişilerin haklarını, uluslararası ilişkilerin belgelerini korurlar; bir sorunu aydınlatmaya, yeniden düzenlemeye de yararlar.

Kişisel hafıza bireylere, toplumsal hafıza ise bir ulusa kişilik kazandırmaktadır. Bu durum arşivcilerin yanı sıra komutanlar, krallar ve nihayet devlet adamları tarafından da fark edilmiştir. Napolyon; İtalya, Hollanda ve İspanya'dan çok miktarda arşiv malzemesini ülkesine taşımıştır. İngilizler İskoç arşivlerindeki belgeleri 1296 ve 1651 yıllarında olmak üzere iki

kez ele geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda Berlin'i işgal eden Müttefik orduları, Alman Arşivi'nin birer örneğini Washington DC'ye ve Londra'ya taşıma konusunda mutabakat içinde olmuşlardır. Arşiv belgelerine ve resmî kayıtları yıllarca titizlikle korumayı başarmış olan Osmanlı Devleti'nde de askerî hareketler ve savaşlar esnasında mali, idari, askerî işlerin yürütülmesi için Osmanlı idari kayıtları, Divan-ı Hümayun'un çeşitli büroları, görevli kâtipler orduyla birlikte sefere götürülürdü. Bürokratik işlemler, tayin, azil, terfi, vakıf işleri, vergi toplama ve benzeri işlemler hızlı bir şekilde devam ederdi. Gerekli defterler ve kayıtlar birlikte götürülür "*Sefer Divanı*" kurulurdu. Defterhane ve maliye hazinesine ait defterler, önemli belgeler görevlilerle birlikte seferde bulundurulurdu. Bir kısım defterler ise, daha güvenli olan bir kalede bırakılırdı. Savaşta yenilgiler hâlinde bazı defterler ve belgeler düşman eline geçerdi. Avusturya, İran ve Fransa'nın bu yolla eline geçen defterler vardır (Çetin, 2006; 9, Özdemir, 2006; 66-70).

Yakın tarihte birçok örnek göstermiştir ki; ulusal ve uluslararası ihtilafları ortadan kaldırılması umulan arşivlerdeki belgelerin paylaşılması da ayrı bir tartışma konusudur. Kimi zaman bu tür paylaşımlar için uluslararası diplomatik belgelerde özel düzenlemeler yapıldığı da olmuştur:

1923 Lozan Barış Antlaşması'nda eski Osmanlı idaresi altındaki ülkelerin arşivlerinde bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu tarihi yazımı için vazgeçilemez belgelerin yeni Türkiye Devleti'ne iadesinin bir uluslararası diplomatik antlaşmada ayrı madde şeklinde yazılması çok anlamlıdır.

Lozan Antlaşması'ndaki 139. madde şöyledir:

"...mülki, adlî veya malî idarelere veya idare-i evkafa müteallik olup Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprağın hükümetini münhasıran alakadar eden ve Türkiye'de bulunan evrak, defatir, planlar, senedat ve diğer her nevi vesaiik ve bilmukabele bunlardan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprakta bulunup Türk Hükümetini münhasıran alakadar edenler müteakiben iade olunacaklardır" (Özdemir, 2006; 67).

Osmanlı tarihi için Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler kadar Rusya İmparatorluğu Dışişleri Arşivindeki belgeler, Fransa'nın başkenti Paris'de bulunan Dışişleri Tarih Arşivi ve Londra'da İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office)'ndeki belgeler de önem taşımaktadır. Nasıl ki bunlar bilinmeden Osmanlı tarihi yazılamazsa Osmanlı arşivleri taranmadan Rusya, Fransa ve İngiltere'nin de tarihi eksik kalmaktadır. Çünkü büyük devletler dünyanın önemli bölümlerine sahip olmuş ve kendi toprakları dışında da birbirlerinin coğrafyası üzerinde etkin bir faaliyet göstererek önemli stratejik bilgi ve ilişkileri kayıt altına almışlardır. Bu nedenledir ki Osmanlı tarihinin önemli bir kısmı Avrupa arşivlerinde bulunduğu gibi Avrupa devletlerinin tarihlerinin de ilginç boyutları bizim arşivlerimizde bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihe damgasını vurmaya başarmış imparatorlukların mirasçısı olan toplumların

Devlet Arşivleri özellikle de Dışişleri (Hariciye) Arşivi o devletin geçmişi ve onurunu temsil etmektedir (Ortaylı, 1998; 491-492). Ancak günümüzde artık yalnız dış işleri teşkilatının bilgi ve belgesine düzenli sahip olması da yeterli değildir. Tüm devlet teşkilatı bilgi ve belgelerini sağlıklı bir sistem içinde tutmalı, düzenli ve bilimsel metotlarla muhafaza etmeli, istenen zamanda ve en kısa sürede erişim sağlayabilmelidir.

Sahip olduğumuz arşiv belgeleri Arap ülkelerinin tarihi ve aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü açısından da oldukça önemlidir. Zira Yemen'den Tunus'a kadar Arap coğrafyası yaklaşık 400 yıl Osmanlı taşrası olarak yönetilmiştir. Bugün merkezi konuma gelmiş olan Arap Devletlerinin hiçbirinin siyasi tarihi XIX. yüzyılın ikinci yarısından geriye gitmemektedir. Bu da oluşturulan Arap siyasi tarihinin Arap coğrafyasının bütün zamanlarını içermediğini gösterir. Hâlbuki Osmanlı belgelerinin XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Arap coğrafyasını, Arap ülkelerinin elindeki belgelerden daha fazla temsil ettiğini söyleyebiliriz. Örneğin Basra vilayetinin küçük bir kazası üzerinde kurulmuş olan bugünkü Katar (Emirliği) Devleti'nin mahalli hiçbir yazılı kaynağı bulunmadığı gibi, yabancı arşivlerde bulunan belgeler de XIX. yüzyılın ortalarından başlamaktadır. Hâlbuki Osmanlı Arşivi'nde 1555 tarihli bir Rü'us defterindeki kayıt, Katar tarihi için muhtemelen en eski kayıttır. Söz konusu kayıta şu bilgilere yer verilmektedir: *“Ahalisi tamamıyla gemicilikle uğraşan Katar Arapları, büyük küçük bin kadar gemiye sahiptirler. Gerek nakliyece ve gerekse gemici tüccar olarak bu bölgenin refahında etkin olmuşlardır. Bunların Şeyhleri Muhammed B. Sultan Beni Musellem'dir. Bu zatın Lahsa'da emlaki vardır, bunun için Lahsa (Lahsa Beylerbeyliği) ile de sıkı ilişkileri bulunmaktadır.”* XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı nüfuz alanı içinde olan Bahreyn ve Basra vilayetinin içinde küçük bir idari birim olan Kuveyt'in durumu da Katar'dan farklı değildir. Stratejik bir mevkide bulunması nedeniyle, tarih içinde büyük güçlerin çekişme alanlarından biri olan Bahreyn hakkındaki Osmanlı belgeleri de XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu belgeler Arap coğrafyasının siyasi, sosyal, ekonomik, kabile ve aile tarihlerini aydınlatacak özelliklere sahiptirler. Ayrıca bunlar sadece tarihi aydınlatmak için değil, aynı zamanda bugünkü Arap dünyasını anlamak ve hatta Araplar arasında hâlen devam etmekte olan anlaşmazlıkları çözmek için kullanılacak özelliktedir.

Söz konusu bölgelerde bugüne kadar yapılan ve yazılan tarihler, bölge tarihi olmaktan ziyade hâkim olan aile veya hanedanlığın tarihi olmaktan öteye geçmemiştir. Oysaki Osmanlı arşivlerinde Arap şehirlerinin tarihinin yanı sıra, Basra Körfezi başta olmak üzere çeşitli aşiret ve kabile tarihleri, kabile şeyhlerinin birbirleriyle ve devlet ile ilişkileri, dini ve sosyal olaylar, sınır çekişmeleri ve özellikle de Hac ve Hicaz bölgesini ilgilendiren sorunlara da cevap verebilecek gün ışığına çıkarılmamış binlerce belge bulunmaktadır. (Kurşun, 2006; 535-537, 540).

Nitekim Katar ile Bahreyn arasındaki ihtilafli bir konu Osmanlı Arşivi'ndeki bir harita ile çözülmüştür. Mısır ile İsrail arasındaki bir başka sorun yine Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olan bir anlaşma çerçevesinde ele alınmaktadır (Sarınay, 2006; 41). 1985 yılı Mayıs ayında Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in Türkiye ziyareti sırasında; Mısır ile İsrail arasında Akabe Körfezi'nde anlaşmazlık konusu olan bir kilometre karelik bir toprak parçasıyla ilgili olarak Osmanlı döneminde, Akdeniz'den Akabe Körfezi'ne uzayıp giden bir sınır çizgisine ilişkin belgenin fotokopisi Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından kendisine hediye edilmiş ve Mısır Cumhurbaşkanı bunu ziyaretinin en değerli armağanı olarak kabul etmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İhtilafları ortadan kaldıran barışlar bir sonraki savaşa kadar sürmektedir. İhtilaflar ise kalıcı bir çözüm bulunmamışsa kuşaktan kuşağa devrolunmak durumundadır. Eğer bir ihtilaf tarihteki bir olaydan kaynaklanmışsa yapılması gereken şey söz konusu ihtilafı ilgili tüm arşiv belgelerini tarafların önüne koyarak belgelerin nesnellığı ışığında soruna ortak bir çözüme aramaktır (Özdemir, 2006; 70). Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler yalnızca sorunların çözümünde değil, Osmanlı düşmanlığının yayılmaya çalışıldığı, Osmanlı'nın yalnızca savaşlarla tanıtıldığı bazı Avrupa ülkelerinde de olumlu sonuçlar verecektir. Derebeylik sisteminin yaşandığı bir dönemde Balkanlar'da yaşayanlar Osmanlı medeniyeti sayesinde Osmanlı idaresini tercih eder, duruma gelmişlerdir. Bu dönemde çağın çok ilerisinde bir insan hakları uygulaması yaşanmıştır ki, bugün bile birçok ülkede bu özgürlükler sınırlıdır. İstanbul'daki Hristiyanlara hürriyetlerini veren Fatih Sultan Mehmet, Balkanlar ve Kudüs'te de Hristiyanların rahat yaşamalarını sağlamak için fermanlar göndermiştir. Osmanlı'nın hoşgörüsü, bugün bile birçok toplumda rastlanmayacak düzeydeki insani hassasiyeti, buna benzer arşiv belgelerinin deşifre edilip yayımlanmasıyla dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmektedir ve bu çalışmalar devam edecektir. Bu konudaki hassasiyetleri ve özverili çalışmalarıyla arşiv belgelerimiz ışığında birçok eserin yayımlanmasına hizmet etmekte olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü üzerine düşen sorumluluğu layıkıyla yerine getirmektedir. Bu tür bilimsel çalışmalar bazen bilinçli bazen de bilgisizlikten kaynaklanan Türk milletinin dünya üzerindeki imajına ilişkin yanılgılara ya da yanıltmalara son verecektir.

Bulduğumuz coğrafya, kültürel değerlerimiz, tarihten devraldığımız miras, yakın dönemin tarihî gerçekleri, ekonomik egemenlik mücadeleleri, küresel güçlerin gelecekle ilgili hesapları, planları Türkiye Cumhuriyeti'ni fazlasıyla etkilemektedir. Dolayısıyla, *“Ulusal politikanın tespitinde ve geleceğe yönelik stratejik misyonun belirlenmesinde, uluslararası sistemin, süper güçlerin ve bölgesel güçlerin çıkar hesaplarını bilimsel ve ayrıntılı olarak incelemek ve doğru değerlendirmek önem kazanmaktadır”* (Ünal, 2001; 2). Egemen ve küresel güçler uluslararası sistem içerisinde birçok yaptırımlarla dünyayı şekillendirme gayreti içerisinde. Mevcut uluslararası ilişkiler sistemi Batı uygarlığının belirlediği kurallar çerçevesinde şekillenmektedir.

Günümüzde birçok devlet kendi değer algıları ve siyasal ideolojileri doğrultusunda hedeflerine ulaşabilmek için her yolu mubah görmekte, Machiavelist yaklaşımla amaca erişimde kullanılan her şeyin doğru olduğuna inanmaktadır. Dünyada görülen küresel güç mücadelesi aslında yüzyıllardır devam etmektedir. Küresel güç mücadelesinde ülkemiz de daima güç kazanma planlarının uygulama alanı olmuştur. Olmaya da devam etmektedir. Ortadoğu ve Avrasya coğrafyasının egemenlik mücadelesindeki önemi, enerji elipsindeki hâkimiyet kavgaları Türkiye'yi çok eski tarihlerden beri bu çatışmaların odağına çekmiştir. Bu anlamda ABD, AB, Rusya ve diğerleri Türkiye'yi yanına almak, onunla müttefik olmak, müttefik olamazsa bulunduğu coğrafyayı kullanmak istemiştir. Ancak Türkiye ile müttefik olanlar da karşı grupta olanlar da ülkenin kalkınmasına izin vermemiş, çeşitli oyunlarla güçsüz kalmasına neden olmuştur. Ülkemizin uluslararası arenada zor durumda kalması için uygulanan birçok taktik bulunmaktadır. Bu taktiklerden bir tanesi ve en yaygın olanı da hukuki veya meşru savunma haklarını kullandığı olayların çarpıtılması amacıyla bu olaylar hakkında dünya kamuoyunu yanıltacak bilgi ve belgeler oluşturulmasıdır. Bilgi ve belgenin uluslararası ilişkilerde güç verdiğini algılamakta geciken Türkiye, ne yazık ki uydurma materyallerin karşı tarafça belge hâline getirilmesinde ve bu sahte belge yığınlarının dünya kamuoyunu yanıltıp, olumsuz imaj oluşturmasında pasif kalmış ve uluslararası her alanda zorlanmış, savunma pozisyonunu dahi çok geç alabilmiştir. Ülkemizi sıkıştırmak, zor durumda bırakarak ulusal veya uluslararası arenada birtakım yaptırımlara uğratmak ve neticede zor durumumuzdan nemalanmak en geçerli oyunlardan bir tanesidir. Önce ülke içerisinde birtakım gruplar hareketlendirilir, bunlar menfaatler doğrultusunda yönlendirilir, çatışma ortamı oluşturulur, devletin bu grupları ezdiği, haklarına tecavüz ettiği iddia edilir, iddialara haklılık kazandırmak maksadıyla anılar, haberler yayınlanır, daha ileri aşamada bunlar belge hâline getirilir. Bu uydurma belgeler emperyalizmin en büyük araçlarından biri hâline gelmiş olan uluslararası konferanslar, seminerler, sempozyumlar aracılığıyla resmî hâle getirilir. Türkiye uluslararası konferanslar, seminerler, sempozyumlar aracılığıyla belgeleşmiş ve delil hâline getirilmiş materyalle köşeye sıkıştırılır. Türkiye bu iftiraları temizleme gayreti içerisindeyken de yine aynı devletlerce aklama karşılığında birtakım taahhüt ve hak kayıplarına itilir (Torunlar, 2006).

Yıllardır değişmeyen bu senaryoda delinin biri kuyuya bir taş atmakta, kırk tane akıllı çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak burada ne delinin kim olduğu, ne de taşın büyüklüğü önemlidir. Burada sorun bir kuyu olarak görülen Türk Tarihi'dir. Bu kuyular gerçeği yansıtan orijinal arşiv belgeleriyle doldurulmalı ya da aydınlatılmalıdır. O zaman atılan her taş delinin üstüne doğru sekecek yani kendisine zarar verecektir.

Toplumsal hafızası son derece zayıf olan Türk insanı yaşadığı olayları, geçirdiği sıkıntıları belirli bir zaman sonra adeta belleğinden silmektedir. Oysa

bizimle düşmanca çekişme içerisine girenler, bizler üzerinde egemenlik kurmaya çalışan ülkeler bu hafıza zayıflığımızdan faydalanarak, oluşturdukları sahte bilgi ve belgelerle bize geçmişimizi hatırlatmaya kalkıyor bununla da kalmayarak bu sahte geçmişle bağlantılı olarak geleceğimizi kurgulama cüretkârlığını gösteriyorlar. Kurgularına cevap vermeyeceğimiz veya geç kalacağımız düşüncesi onları cesaretlendirmekte, pervasızlaştırmaktadır. Asılsız bir iftiraya cevap vermek için uzun yıllar beklemek devletimizi hiç tahmin edilemeyecek sıkıntılara düşürmektedir (Torunlar, 2006).

Örneğin, Ermeni sorunu, günümüzden 92 yıl önce olduğu iddia edilen 1915 olaylarına dayandırılrsa da zaman geçtikçe Türk dış politikasındaki etkisini artırmış ve Türk politikacılarının manevra alanını daraltarak, özellikle Soğuk Savaş sonrasında Türkiye’yi sıkıştırarak bir sorun olmuştur. Neredeyse bir yüz yıl önce, üstelik Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan önceki bir zamanda bir devletin kendi vatandaşları ile yaşamış olduğu sorunlar, günümüzde Türkiye’nin Kafkasya politikalarından Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ile ilişkilerine kadar geniş bir alanı etkilemektedir (Laçiner, 2004; 13).

Ermeni olayları ile sergilenen oyun, ortaya konulan tavır ve Türkiye’ye ödetirilmek istenen bedel günümüz meselelerine de ışık tutmalıdır. Kendi insanımızın bile bilgilendirilmediği bu ve buna benzer meselelerde artık uyanık davranmanın, her olayla ilgili arşiv belgesinin önemini kavramamız gerekmektedir.

“Ermeni meselesinin 1990’lardan itibaren aldığı şekil, öncekilerden çok farklıdır. Dünya kamuoyunun gündeminde bir soykırım iddiası öylesine hâkimdir ki, ne soykırım olmadığını anlatabilmekteyiz, ne bu soykırım gürültüleri arasında katledilen diplomatlarımızdan söz edebilmekteyiz ve ne de Ermenistan’ın Karabağ’ı işgal ederek bir milyon Azeri Türkünü topraklarından etmesinden söz edebilmekteyiz” (Bilgi, 2003; 35).

Geçmişte olan Ermeni Tehciri, Mübadele gibi meseleler sonunda ülke olarak hazırlıklı olmamanın verdiği gafil avlanma sonucunda, emperyalist güçler ve onlardan destek ve teşvik gören grupların da çabalarıyla dünyada olumsuz bir imajla tanınmış bulunmaktayız. Bu uydurma meseleler kullanılarak ülkemiz defalarca hak kayıplarına uğramıştır. Geçmişin izleri bugün de bizleri etkilemekte, aynı oyun daha da ağır şartlarda tekrar tekrar sahnelenmektedir. Türkiye’yi yönetmek, bölmek, yıkmak isteyen veya zayıflamasında yarar gören güçler bu meseleleri sürekli gündeme taşımaktadırlar. Türkiye’yi bu anlamda bir Güneydoğu Meselesi, Süryani Meselesi, Pontus Meselesi ve benzeri suni gündem ve olaylarla uğraştırmaya devam edeceklerdir (Torunlar, 2006).

Osmanlı’nın parçalanmasını sağlayan olaylar, baskılar, oyunlar bir başkasının acısı, bir başkasının işi değildir. ‘O günler geride kaldı, bir daha yaşanmaz, modern çağda böyle şeyler olmaz, küreselleşen dünyada, gelişen demokratik bilinçte o entrikaları ve acıları artık yaşamayız’ anlayışı maalesef

doğru bir mantıkla oluşmuş değildir. Bugün yaşadığımız terör belasının, toplumsal ve ekonomik sıkıntılarının ortaya çıkışını araştırdığımızda hep aynı sebepler ve aynı aktörler görünmektedir.

Geçmişimizde yaşadığımız dramları tekrar yaşamamak için mutlak surette tarih, bilgi, belge ve strateji arasında ilişki kurmalıyız. Bu kavramlar arasında kurulan nitelikli ve bilimsel ilişkiden doğacak sinerji, devlete, aynı oranda da topluma güç ve zenginlik olarak yansımaktadır.

Türk toplumu, Avrupa ile olan ilişkilerinde de meselelere yüzeysel ve soyut kavramlarla yaklaşmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinin en yoğun ve stresli yaşandığı bugünlerde Türkiye, Avrupa'ya önyargısızca ve iyi niyet duyguları içerisinde yaklaşmakta, konuyu bir zamanlar onlara karşı millî mücadele verdiğini de unutmş olarak değerlendirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; *"...Türkler tarih boyunca Avrupa için bir öteki (otherness) olarak algılanmıştır. ...Türkler olumsuz anlamda Avrupa kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Şüphesiz bu tür bir ilişki Türk kimliğinin de oluşmasında aynı etkiyi göstermiş ve Avrupalılar yüzyıllarca Türk kimliğinin oluşumunda etkili bir öteki olarak algılanmışlardır. Cornell'e göre Poitiers Savaşı'ndan Türklerin Viyana bozgununa kadar geçen sürede Avrupa kimliği Türklerle savaşarak şekillenmiştir"*(Torunlar, 2007).

Yüzyıllar boyunca Türkler başlıca sohbet, tutku, yazı konularından biri olmuşlardır; çünkü Türkler 'inançsız' ve düşman her hangi bir halk değildir, aksine Avrupa tarihinin hem içinde, hem dışındadırlar. Türklerle nefret, dehşet ve küçümsemeyle, ama aynı zamanda merak ve pek de gizlenemeyen hayranlıkla yoğrulmuş yoğun, sancılı bir ilişki kurulmuştur (Ricci, 2005; 10).

Avrupalılarla bin yılı aşan bir süreci kapsayan ilişkimizin temelleri bu cümlelerle özetlenmiştir diyebiliriz. Bu temel Avrupalının Türkiye ile olan ilişkilerini, tavrını her zaman etkilemiş, Türkiye'ye karşı hep önyargılı olmasına sebep olmuştur. İlişkilerin en iyi yürüdüğünü düşündüğümüz dönemlerde dahi, Avrupalılar Türkiye'ye ve Türklere karşı olumsuz tutum ve davranışlarla yaklaşabilmiştir. Türkiye'nin, Türklerin Osmanlı'nın devamı olduğu duygusunu üstünden atamayan Avrupa, Osmanlı kalıntısı olarak görülen Türkiye'ye bu muameleyi reva görmektedir. Belki içten içe bu tavır Avrupa'nın gururunu okşamaktadır (Torunlar, 2007).

Görüldüğü gibi Türkiye birçok şer cephesiyle karşı karşıyadır. Artık bizim de savunma pozisyonunu değiştirip, karşı cepheleri açmamız, bu hususta karşılıklı menfaatlerden kaynaklanan müttefiklikler kurmamız gerekmektedir. *"Uluslararası platformlardaki yalnızlığımız, ne yazık ki ülkemiz kamuoyundaki bilgi eksiklikleri ve yanlışlıkları ile bütünleşerek, giderek inkar ettiği suçu dolaylı da olsa kabullenmeye eğilimli bir ortam yaratmaya başlamıştır"* (Bilgi, 2003; 35). Tarihimizle yüzleşmemiz istenerek, aslında tarihimize iftira etmemiz hedeflenmektedir.

Bilinçli bir plan dâhilinde yürütülen bu faaliyetler konusunda politika üretmek, iş işten geçmeden dinamik yaklaşımlar geliştirmek gereklidir. Ülkemizin yaşadığımız bu olaylardan ders alarak ödevini iyi yapması gerekiyor. Uluslararası ilişkilerde müttefiklerinizle veya karşı tarafla tüm alanlarda yürüttüğünüz iş ve işlemlerde ilişkilerinize yön veren en önemli araçlardan bir tanesi de belgedir. Uluslararası ilişkilere bir anlamda belgelerle ilişkiler adı da verilebilir. Yapılan hemen her iş belgeye dayanır. Diplomaside yaşanan en yoğun olaylar bilgi ve belgeler savaşı olarak nitelendirilebilir. İttifaklarımızda veya çatışmalarınızda elinizdeki en büyük kozunuz zamanında kullanabileceğiniz orijinal arşiv belgeleridir.

Gelecek tasarımlarımızda önümüze çıkarılacak olası suni meselelere karşı karargâhımızın hazırlıklı olması şarttır. Sun-Tzu'nun ifadesiyle “*Savaşı karargâhta kazanmamız*” için karargâh malzememizin yani arşiv belgelerimizin hazır olması gereklidir. Bundan önceki meselelerde olaylar suni olmakla beraber, bunları dünya kamuoyunda istekleri ve hedefleri doğrultusunda duyurabilmek ve delillendirmek için bazı devletlerce sahte belgeler oluşturulmuştur. Türkiye bu sahteliklere zamanında gerçek arşiv belgeleriyle cevap veremezse, bilgi ve belgesini yönetmeyi, kamuoyuna duyurmayı başaramazsa mazlum olmasına rağmen hep zalim görünecektir (Torunlar, 2006).

Arşiv belgelerimizin tamamını tasnif edip hizmete sunmak ve anında erişilebilir kılmak, strateji tespit etmeyi tek başına yürütülen bir alan olmaktan da çıkartacak, nitelikli bilgi ve belgeyi geçmişten bugüne getirerek günlük çalışmalarımızın içerisinde yer almasını sağlayacaktır. “*Geçmişin ciddi biçimde incelenmesi, bugün ve yarın sağduyulu kararlar almamız için malzeme sağlamaktadır. Atalarımızın yaptığı hataları tekrarlamamalıyız, geçmişteki kahramanların gerçekleştirdiği büyük işleri aşmaya çalışmalıyız*” (Mütercimler, 2006; 42).

Uluslararası İlişkiler Uzmanı Prof. Dr. Türkkaya Ataöv'ün belirttiği gibi: *Hep, 'ileriye, ileriye; geçmişi unut, kimseye kin tutma' felsefesiyle yaklaşıyoruz meseleye ama aslında kimsenin geçmişi unuttuğu yok bizden başka. Böyle geçmişi unutarak ileriye yürünmez mümkün değil*” (Akyol, 2002; 14).

İçinde bulunduğumuz bilgi çağının gerçekleri yalnızca kendi bilgi ve belgenize değil dünyanın her yerindeki bilgi ve belgeye sahip olmayı ve bunu yönetmeyi gerekli kılmaktadır. Savunmamız artık ulusal fiziki sınırlardan çıkarak, küresel sınırları, ittifakları, menfaat birlikteliklerini zorlamaktadır. Bu birliktelikleri sağlamak, ülkemizi uluslararası ilişkilerde güçlü kılarak kendi stratejilerimizi hayata geçirmek için arşiv hazinemize her geçen gün daha fazla gereksinim duymaktayız. Bir an için tüm arşiv belgelerimizin yabancı ülkelerin eline geçtiğini, onlar tarafından kullanıldığını hayal edelim ve daha fazla kâbus görmemek için artık uyanalım.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha. (2002). *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine İlber Ortaylı İle Konuşmalar*, İstanbul: Ufuk Kitapları.

Bilgi, Nejdet. (2003). "Türkiye'nin Ermeni Meselesinde Bilgilenme ve Bilgilendirme Problemleri", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri* içinde (33-45), Ankara: ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Çetin, Atilla. (2006). "Türkiye'de Arşivciliğin Tarihi Gelişimi" *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005, İstanbul; International Symposium on Turkish Archives 17-19 November 2005, İstanbul* içinde (5-21). Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Gökırmak, Mert. (2003). "Bilgi, İktidar ve Üniversite" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1, 80-89.

Kurşun, Zekeriya. (2006). "Körfez Ülkeleri Tarihi İçin Osmanlı Arşivlerinin Yeri Ve Önemi" *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005, İstanbul; International Symposium on Turkish Archives 17-19 November 2005, İstanbul* içinde (510-532). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Laçiner, Sedat. (2004). *Türk Ermeni İlişkileri* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mütercimler, Erol. (2006). *Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekata Geleceği Yönetmek*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ortaylı, İlber. (1998). "Dışişleri Arşivi Konusu" *I. Millî Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Ankara Tebliğler-Tartışmalar* içinde (491-495). Yayl. Haz.: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Özdemir, Hikmet. (2006). "Uluslararası İhtilafların Çözümünde Arşivlerin Rolü" *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005, İstanbul; International Symposium on Turkish Archives 17-19 November 2005, İstanbul* içinde (64-71). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Ricci, Giovanni, (2005). *Türk Saplantısı -Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi*, İstanbul: Kitap Yayınları.

Rukancı, Fatih. (2005). "Ulusal Kültürümüzün Yaşam Kaynağı Olarak Arşivlerimiz" *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: VIth International Congress on Turkish Culture* 25 Kasım 2005, Ankara (Yayımlanmamış Bildiri).

Sarınay, Yusuf. (2006). "Arşivlerimizin Önemi ve İstanbul'un Fethi Üzerine" *Arşiv Dünyası*, 8, 40-42.

Selvi, M. Fatih. (1995). "Tarihin Canlı Şahidi: Fermanlar", *Zaman*, 30 Mart 1995.

Şahin, Hacı Haldun. (2006). “Arşî Kanunu Rafa mı Kaldırıldı? Millî Davamız; Arşivlerimiz” *Arşiv Dünyası*, 8, 2-5.

Torunlar, Mehmet. (2006, Aralık). “Uluslararası İlişkilerde Belge Kullanımı, Bilgi ve Belge Yönetiminin Önemi” 2023, 12 Ağustos 2007 tarihinde <http://www.2023.gen.tr/aralik2006/10.htm>. adresinden erişildi.

Torunlar, Mehmet. (2007, Şubat). “Türkiye-AB İlişkilerine Tarih Ne Diyor?” 2023, 02 Ağustos 2007 tarihinde <http://www.2023.gen.tr/subat2007/9.htm> adresinden erişildi.

Ünal, Osman. (2001). “Stratejik Araştırma ve Etüt Görevi”, *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, 1: 2-7.

BÖLGE VE DÜNYA TARİHİ AÇISINDAN TÜRK ARŞİVLERİNİN ÖNEMİ

SARINAY, Yusuf*
TÜRKİYE/TURPIA

ÖZET

Osmanlı Devleti, tarih sahnesinde bulunduğu altı asır boyunca geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak; Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin tarihinin önemli kaynaklarından birisi de İstanbul’da bulunan Osmanlı Arşividir.

Osmanlı Arşivi’nde yer alan yaklaşık 135 milyon belgenin önemli bir kısmı bu bölge ülkelerine aittir. Böylesine geniş bir coğrafyaya ışık tutan ve insanlığın ortak kültürel mirası olan Türk arşivleri, bu potansiyelinden dolayı “millî” olmanın yanı sıra “milletlerarası” bir arşiv olma özelliğine de sahiptir.

Bildiride, Dünya tarihi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri tarihi ile ilgili araştırmalarda Türk arşivlerinin önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türk Arşivleri.

Arşivler; milletlerin millî kültür ve tarih miraslarını muhafaza ederek gelecek nesillere intikal ettiren ve bu sebeple ait oldukları milletlerin millî hafızaları ve tapu senedi hüviyetinde olan müesseselerdir. Ülkeler arası cereyan eden münasebetler sebebiyle diğer devletlerle ilgili evrakı da saklamaları ve bunları tasnif ederek araştırmaya sunmaları itibariyle arşivler, aynı zamanda “milletlerarası hâfıza” hükmündedirler.

Osmanlı Devleti’nin tarihte hüküm sürdüğü yaklaşık altı asırlık süre içerisinde; milyonlarca kilometre karelik bir coğrafi sahada pek çok ülke ve millet ile münasebet kurduğu, bunların bir kısmını da asırlarca idaresi altında bulundurduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin tarihe mal oluşunun ardından Balkanlar, Orta ve Yakın-Doğu ile Kuzey Afrika’da otuz civarında devletin kurulduğunu görmekteyiz. Bu sebeple; Türk milletinin son altı asırlık tarihine, kültür ve medeniyetine; folklor ve sanatına; sosyal ve iktisadî vaziyetine; mimarî yapısına ve demografik varlığına kaynak teşkil eden ve menşe itibariyle sadrâzama, yani Sadâret Evrakı’na istinat eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi, aynı zamanda münasebette bulunduğu otuza yakın devletin tarihine de kaynaklık etmektedir. İşte bu özelliğinden dolayı Osmanlı Arşivleri millî olmanın yanı sıra milletlerarası bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca Osmanlı

* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü.

devletinin hüküm sürdüğü altı asır boyunca Avrupa devletleri ile siyasi, sosyal ve ekonomik konularda ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin belgeleri de bugün Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin tarihî seyri içerisinde ve cereyan eden muamelelerin neticesinde teşekkül eden *Tapu Tahrir Defterleri*, *Mühimme Defterleri*, *Hatt-ı Hümayûnlar*, *Nâme-i Hümayûnlar*, *İrâdeler* ve *Vakfiyeler* ile muhtelif dairelere, müdürlüklere, nezâretlere ve müfettişliklere ait belge ve defterlerden meydana gelen “Hazîne-i Evrâk”; kendisine bu adı veren Osmanlıların belirttiği gibi Türk ve dünya arşivciliği için gerçek bir hazine hüviyetindedir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut sayısı 135 milyon belgenin tasnifi tamamlanan yaklaşık % 80'ni yerli ve yabancı ilim adamlarıyla araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Araştırmaya açık bulunan bu fonlar arasında, Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki geniş coğrafyada yer alan ülkelerin geçmişine ışık tutacak mahiyette binlerce belge mevcuttur. Bu sebeple, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Akdeniz, Balkanlar ve Doğu Avrupa bölgeleri hakkında Osmanlı Arşivlerine başvurulmadan yazılacak tarih eserinde muhakkak eksiklikler olacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Balkanlar, Ortadoğu ve Avrupa ile İlgili Mevcut Evrak

Tapu Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nde; Arap yarımadası, Mısır, Kuzey Afrika, Kırım ve özel hukukî statüsü olan bölgeler ve yerler dışında, tımar sisteminin gereği olarak yeni fethedilen yerlerde fetihden hemen sonra; diğer yerlerde ise tahtın el değiştirmesinin ardından yapılmakta olan tahrirler, muntazaman defterlere kaydedilirdi. Böylece her bölgeye ait ziraî vaziyet ile vergi hususiyetleri ve nizâmları tespit edilerek örfî âdetlerle birlikte kanunnâme hâlinde ait olduğu defterin başına yazılırdı. Fetihden sonra hazırlanan kanunnâmelerde, fethedilen yerlerin kanunları, nizâmları ve âdetleri, muhakkak surette göz önüne alınır. Tahrir ile vazifeli emin, araziye önce padişah, vezir ve sancak beylerine mahsus *haslar*, *zeâmetler* ve *tımarlar*; *padişah vakıfları*, *diğer vakıflar* ve *mülkler* olmak üzere çeşitli kısımlara ayırır; sonra şehir, kasaba ve köyleri tek tek dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini, içlerinde vergiden muaf olanlar varsa, hangi vergilerden ve ne sebeple muaf olduklarını yazardı. Bu arada topraklı ve topraksız köylü, evli ve bekâr, ihtiyar, sakat ve benzerleri ayrı ayrı kaydedilirdi. Sonra her köyün mer'ası, kışlak ve yaylağı, korusu, ormanı, çayırı ve buralardan elde edilen mahsullerin yıllık hâsılı ve yılda vermekle yükümlü oldukları vergiler yazılarak mufassal defterler ve bunlara istinaden de muhâsebe icmâl defterleri tanzim olunurdu.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1100 adet Tapu Tahrir Defterleri'ndeki bilgilerin, ait oldukları bölgelerin tarihî, coğrafi, iktisadî, ictimai, demografik, kültürel ve dinî yapılarını aksettiren birinci el tarihî kaynaklar olduğu görülmektedir. Bu katalogda şu defterleri örnek olarak verebiliriz.

Balkan Ülkeleri

Yunanistan

Osmanlı Arşivi'nde 1300-1882 yıllarına ait 1100 adet Tahrir Defteri yer almakta olup bu tasnif içerisinde Yunanistan'a ait çok sayıda defter bulunmaktadır. Örnek olarak 3 numaralı ve 1464 tarihli Timurhisar, Nevrekep, Siroz, Ostrama, Drama nahiyeleri, 10 numaralı Fatih dönemine ait Mora'ya dair ayrıntılı, 35 numaralı 1506 tarihli Eğriboz, 105 numaralı 1520 tarihli Tırhala'ya ait nüfus ve vergi kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde anlamamızı sağlayacak defterleri gösterebiliriz.

Bulgaristan

Yine bu seride Bulgaristan'la ilgili pek çok defter bulunmaktadır. Bunlardan 126 numaralı ve 1524 tarihli olan defter Şumnu, Karinova, Yanbolu, Zagra-i Eskihsar nahiyelerinin ayrıntılı kayıtlarını ihtiva etmektedir.

130 numaralı ve 1525 tarihli defterde ise Sofya, Şehirköyü, Berkofça, Direnofça, Samako ve İzenbolu kazalarının ayrıntılı bilgileri yer almaktadır. 145 numaralı ve 1527 tarihli defterde ise Sofya'nın tımar ve vakıf kayıtları ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Makedonya

Aynı seride Makedonya ile alakalı pek çok defter yer almakla beraber şunları örnek verebiliriz.

4 numaralı ve 1476 tarihli defterde Pirlepe, Köprülü, Karaçova, Kalkandelen, Üsküp ve Manastır kazalarının nüfus ve mali kaynaklarının anlaşılmasını sağlayacak ayrıntılı bilgiler vardır.

9 numaralı ve Fatih devrine ait defterde ise Priştine, Vulçitrın, Morava ve Prizrin'e ait detaylı bilgilere ulaşmamızı sağlayacak kayıtlar mevcuttur.

495 numaralı ve 1499 tarihli defterde ise Prizrin Livasının Hoca, Jejne, Trigoştiva ve Bihar nahiyeleri köylerinin nüfusu, gelirleri tımarları ile Prizrin'in içine ait vakıfları gösterir ayrıntılı kayıtlar bulunmaktadır.

Sırbistan

Bu ülke hakkında da birçok defterler bulunmaktadır. Bunlardan: 16 Numaralı ve Fatih devrine ait olan defterde Semendere'nin Rudnik kazası köyleri, Brevnik, Semendire kazalarındaki tımar, zeamet, nüfus ve mali gelirleri; 316 numaralı ve 1559 tarihli defterde ise Semendere'nin kanunnamesi, Lomniç, Belgrad, Valpova, Osad vesair nahiyelerin nüfusu, gelirleri, kaleleri; 657 numaralı ve III. Murad (1574-1595) devrine ait olan defterde de İstolni Belgrad livasının kanunnamesiyle nüfus ve mali durumu hakkında ayrıntılı bilgilerin incelenebilmesi mümkündür.

Karadağ

Bu ülke ile ilgili olarak da 106 numaralı ve 1520 tarihli nüfus ve baştine¹ kayıtlarını gösteren defter ile 122 numaralı ve 1522 tarihli nüfus, mali durum, tuzlalar ile kanunnamesini ihtiva eden defterleri örnek olarak gösterebiliriz.

Bosna

Tahrir Defterleri fonunda Bosna'ya ait çok sayıda defter yer almaktadır. Bunlar arasından örnek vermemiz gerekirse şunları gösterebiliriz:

5 numaralı ve 1477 tarihli defterde Hersek livasına ait nüfus, tımar ve kalelere ait ayrıntılı bilgileri; 18 Numaralı ve 1485 tarihli defterde Bosna'nın tımar ve kalelerine ait ayrıntılı malumatı; 24 numaralı ve 1489 tarihli defterde ise Bosna'nın nüfusu, mali durumu ile İzvornik sancağı haslarına ait bilgileri ihtiva eden ayrıntılı defterler yer almaktadır.

Ortadoğu

Irak

Bu ülkeye ait Tapu Tahrir Defterleri fonunda yer alan bazı defterler aşağıda liste şeklinde verilmiştir.

DEFTER NUMARASI	HİCRİ TARİH	MİLADİ TARİH	ŞEHİR	KONU
195	946	1546	Musul	Musul'un gelirleri ile nüfus ve vakıfları hakkında ayrıntılı defter
245	940-953	1534-1547	Bağdat	Bağdat muhafazasına memur sipahilerini ihtiva eden defter.
282	959	1552	Basra	Basra vilayeti kanunnamesi, cemaatleri, kazaları ve nüfusunu ihtiva eden ayrıntılı defter.
308	965	1558	Musul	Musul'un gelirleri ile nüfus ve vakıfları hakkında ayrıntılı defter
313	966	1559	Bağdat, Basra	Bağdat ve Basra'daki tımarları ihtiva eden tımar ruzmançe defteri
386	Kanuni	1520-1566	Bağdat	Bağdat vilayetinde Kutsal yerlerdeki kıymetli eşyanın evsafını havi ayrıntılı defter
534	982	1575	Basra	Basra gümrüğü kanunnamesi has, mukataa ve tımarları ihtiva eden özet defter.
623	994	1586	Hille	Hille Livasının köylerinin sayısı ile gelirlerini ve malikanelerini ihtiva eden defter

¹ Saraya ve orduya türlü vergiler ödeyen Hristiyan tebanın buna karşılık ziraat yaparak hiçbir vergi ve resim ödemedikleri çiftliklerine verilen isim.

660	III. Murad	1574-1595	Musul	Musul'un gelirleri ile nüfus ve vakıfları hakkında ayrıntılı defter
690	1008	1600	Bağdat	Bağdat livasındaki Çavuşların isimlerini ve zeametlerini havi
746	1035	1626	Bağdat	Bağdat muhasarasında bulunan tımar ve zeamet sahiplerinin isimlerini ihtiva eden defter
998	929	1523	Musul, Sincar	Sincar ve Musul'un vakıflarını ihtiva eden defter.
1028	Tarihsiz		Bağdat	Bağdat, Hille, Ruhaniye, Cevazer Mendilcin, Kerkük sancaklarındaki köylerin gelirleri ve bazı vakıflarını gösteren defter.
1049	Tarihsiz		Bağdat	Bağdat vilayetindeki köylerin nüfus ve gelirlerini gösterir ayrıntılı defter parçası.
1073	III. Murat	1574-1595	Bağdat	Rumahiye livası (Bağdat)tahrir defteri
1022	Tarihsiz		Basra	Basra mukataatının gelirlerini ve haslarını gösterir defter

Suriye

Tahrir Defterleri fonunda Suriye ile ilgili çok sayıda defter yer almakta olup bununla ilgili olarak şu defterleri örnek gösterebiliriz. 127 numarada kayıtlı 1525 tarihli defter Şam'daki cami, mescid, medrese, türbe, darüşşifa vakıflarının muhasebesine aittir. Bir diğer defterde 263 numaralı ve 1548 tarihli Şam şehrinin nüfusu gelirleri, tımarları, vakıflarını gösteren sayımdır. Bu ülke ile ilgili 275 numaralı ve 1551 tarihli defterde Şam eyaletinin köyleri, nüfusu gelir ve giderleri gösterilmektedir.

Filistin

Bu fonda Filistin'le ilgili örnek olarak şu defterleri gösterebiliriz:

- 289 numaralı ve 1553 tarihli Halilülrahman şehrinin ayrıntılı mükellef defteri.
- 342 numaralı 1562 tarihli Kudüs'ün vakıflar ve emlakını ayrıntılı bir şekilde gösteren defter.
- 427 numaralı Kanunî dönemine ait Kudüs ve Safed'in ayrıntılı nüfus ve emlak sayım sonuçlarına ait defter.

Kuzey Afrika

Mısır

Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda Mısır'a dair şu birkaç defteri örnek olarak verebiliriz:

- 642 numaralı ve 1593 tarihli defter Mısır'ın gelir ve giderini göstermektedir.
- 726 numaralı ve 1616 tarihli defter Mısır'ın gelir ve giderini göstermektedir.
- 734 numaralı ve 1617 tarihli defter Mısır'ın gelir ve giderini göstermektedir.

Temettuat Defterleri

Temettuat defterlerinde kaza köy gibi iskan merkezleri hane hane ele alınarak herkese ait şahsi mal varlığı, emlak, arazi, hayvanat vb. ile yaptığı iş tespit edilmiştir.

Temettuat defterlerinin tasnifi ve kataloglanmasında, o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmış olup tarih olarak 1844-1845 yılları aralığına sahip 17.747 adet defter bulunmaktadır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ait temettuat bulunmamaktadır. Bu seri içinde balkan ülkelerinden Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Makedonya ile alakalı yüzlerce defter yer almakta olup ülkelere göre şu örnekleri verebiliriz.

Yunanistan

Selanik, Vodina, Tırhala vs'ye ait defterler yer almaktadır. 11461 numaralı defter ile 11785 numaralı defterler arası toplam 324 adet defterde Selanik şehrinin mahalle ve köylerine ait ayrıntılı kayıtlar mevcuttur.

Bulgaristan

Filibe, Hasköy, Çırpan, Vidin vs. ye ait defterler yer almakta olup bunlardan 5948 numarada kayıtlı Filibe'nin bütün mahallelerine ait 624 sayfalık defteri örnek gösterebiliriz.

Makedonya

Manastır, Tikveş, Üsküp vs. ye ait defterler yer almakta olup bunlardan Üsküp'e ait bütün köylerini ihtiva eden 15474 numarada kayıtlı 700 sayfalık defteri örnek olarak gösterebiliriz.

Sırbistan

Bu seriden Sırbistan'ın Niş şehrinin mahalle ve köylerine ait 169 defter yer almaktadır.

Mühimme Defterleri

Divân-ı Hümâyûn toplantılarında müzakere edilen dahili ve harici meselelere ait siyasi, askerî, ictimai ve iktisadi önemli kararların kaydedildiği bu defterlere "mühimme Defterleri" adı verilmiştir. Bu defterler 1553-1915 tarihleri arasını ihtiva etmektedir.

Mühimme defterlerinde 1649 yılına kadar, her konuda sadır olan hükümler yer alırken, bu tarihten sonra sadece devlet işleriyle ilgili ahkam yer almıştır.

Şahıslarla alakalı olarak verilen hükümler, 1649 yılından itibaren “Şikâyet Defterleri”ne; 1749’dan sonra ise bu defterlerin eyaletlere göre tanzim edilmesiyle oluşan “Ahkam Defterleri”ne yazılmaya başlanmıştır.

Mühimme Defterleri’ndeki malumat sayesinde, Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra teşkilatının yapısını, idaresi altında bulunan her toplumun ictimai, siyasi, iktisadi ve kültürel durumu ile Osmanlı Devleti’nin diğer ülke ve devletlerle olan münasebetlerini öğrenmek mümkündür. Örnek verilmesi gerekirse ülkelere göre şu kayıtları gösterebiliriz.

Sırbistan

3 Numaralı mühimme defterinin 1224. sırasında ve 1560 tarihli hükümde Semendire Sancağı’nda kanunsuz vergi alınmaması ve halka adil davranılması ile yine aynı defterin 1445. sırasında ve aynı tarihli hükümde de Semendire’de halkın refahı için gerekenlerin yapılması emredilmektedir.

Bosna

5 Numaralı mühimme 1701. sırasında ve 1566 tarihli Pojega beyine gönderilen hükümde Drava Nehri üzerine köprü yapmak için gereken hazırlıkların tamamlanması ile 6 numaralı defterin 377. sırasında ve 1564 tarihli hükümde Pojega sancağının yeni yapılan tahririne ait defterin merkeze gönderilmesi emredilmektedir.

Romanya

83 numaralı mühimme defterinin 46. sırasında ve 1627 tarihli hükümde Bükreş’te ticaret yapan tacirlerden öteden beri alına gelen vergi usulünün dışına çıkılmaması ile aynı defterin 59 sırasında ve aynı tarihli hükümde de Eflak köylülerinden Bender toprağına hayvanlarını otlatmak için geçenlerden vergi alımında adaletsizlik yapılmaması emredilmektedir.

Kuzey Afrika

Mısır

Bu defterlerde Mısır ile alâkalı pek çok hüküm yer almaktadır. İlk örnek olarak 7 numaralı mühimme defterinin 721. sırasında yer alan hükmü gösterebiliriz. Bu hüküm 1568 tarihli olup Akdeniz’i Kızıldeniz’e bağlamak üzere bir kanal yapılması hakkındadır.

Hükümde kanalın açılış gerekçesinin Portekiz’in Hindistan’ı istilâ ederek bölgenin Hac yolunu kapatmalarına mani olmak ve Hint Müslümanlarını korumak olduğu belirtilmektedir. Bu konuda mimar ve mühendislere bir keşif yaptırılması, kanalın açılıp açılmayacağı, açılacak ise boyutlarının ne kadar olacağı bildirilmesi istenmektedir.

Yukarıda anlattığımız defterlerden başka konusu sadece Mısır olan defterler vardır. Bunların sayısı 15 dir. Bu defterlerin tarih aralığı olarak 1717-1915’tir.

15. defterde 66-70. sayfaları arasında açılışı 1869 da yapılan Süveyş kanalının işletme ve muhafazasına dair 17 maddelik sözleşme bulunmaktadır.

Libya

İlk örnek olarak 3 numaralı mühimme defterinin 578. sırasında yer alan ferman suretini gösterebiliriz. Bu ferman 1559 tarihli olup Kanuni Sultan Süleyman devrine aittir. Dili Arapça olan fermenda şu konular vurgulanmaktadır.

1. Hristiyan dünyasının Trablusgarp'a saldırısıyla Osmanlı Devleti'nin buralara ilgisi başlamış ve taarruzun önünün alınması için bölge Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.

2. Bölge halkı Osmanlı Devleti'nin diğer tebaası ile aynı statüyü kazanmış ve himaye edilmişlerdir.

3. Osmanlı tarafından kutsal addedilen Trablusgarp'ın korunması için bir beylerbeyi ile kanunun emirlerini icra için bir kadı tayin edilmiştir.

4. Bu yönetici ve görevlilerin tayin edilmelerinin sebebi; halkın adil bir şekilde yönetilerek geçimlerini temin etmeleri ve huzur içinde yaşamalarıdır.

5. Herhangi bir sebeple halkın huzurunu bozacak davranışlarda bulunan olursa en ağır şekilde cezalandırılacaklardır.

Bölgeye ait örnek olarak verebileceğimiz bir diğer hüküm de 262 numaralı defterin 126 ve 127. sayfalarında yer almaktadır.

1865 tarihli bu hükümde, Osmanlı Devleti dahilinde yaşayan her sınıftan halkın emniyet ve huzur içinde yaşamasının devletin temel amacı olduğu belirtiliyor. Bu amaç doğrultusunda ıslahatlar yapılması gerektiği sıralandıktan sonra Trablusgarp eyaletinin vilayete dönüştürülmesine ait emir verilmektedir.

Cezayir

Bu ülke ile ilgili 7 numaralı defterin, 2456. sırasında yer alan 1568 tarihinde Osmanlı Padişahı İkinci Selim'in Cezayir'in adaletle yönetilmesi hakkında gönderdiği hükmü gösterebiliriz.

Ortadoğu

Suriye

Bu seride yer alan defterlerden Suriye'ye dair şu hükümleri örnek olarak verebiliriz:

– 6 numaralı defterin 333. sırasında bulunan 1564 tarihli hüküm. Bu hüküm Şam'da imal edilmekte olan kumaşların standartlara uygun olmasını emir etmektedir.

– 6 numaralı defterin 813. sırasında bulunan 1565 tarihli hükümde ise Şam'da bulunan korudan kaçak ağaç kesenlerin tespit edilmesi istenmektedir.

Name-i Hümayun Defterleri

Padişahlar tarafından İslâm ve Hristiyan hükümdarlar ile Osmanlı Devleti'ne tabi imtiyazlı olan Mekke Şerifine, Kırım hânına, Erdel kralına, Eflak ve Moldovya voyvodalarına, Gürcü ve Dağıstan hanlarına gönderilen mektuplar suretleri ile gelen cevaplar "Name-i Hümayûn" adlı defterlere kayd olunurdu. Osmanlı Hükümdarlarının tahta cüluslarında yeni padişahın hükümdarlığını bildirmek için dost ve civar memleketlere birer elçi ile name göndermek adet olduğu gibi sefir gitmeyen devletlerin sefirlerine de yeni hükümdarın tuğrasıyla Name-i Hümayun verilir ve bunlar da nameyi kendi hükümdarlarına yollarlardı.

Name Defterleri'nde de Balkan ülkelerinin idari mali, askeri konularında tarihi gelişmesini takib etmemizi sağlayacak pek çok kayıtlar vardır. Ükelere göre örnek vermemiz gerekirse şu hükümleri örnek olarak gösterebiliriz.

Balkanlar

Yunanistan

12 numaralı defterin 171. sayfasında 1857 tarihli kayıta Prut'tan Selanik'e kadar bir demiryolu hattı inşa edilmesine dair Emr-i Âli vardır. Ayrıca, 6 numaralı defterin 352. sayfasında 1716 tarihli kayıta da Mora'nın Venediklilerden alındığına dair Acem şahına gönderilen namenin sureti yer almaktadır

Bulgaristan

14 numaralı defterin 116. sırasında ve 1888 tarihli hükümde Pragova merasından dolayı Bulgaristan ile Sırbistan arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümüne dair müzekkire ile aynı defterin 31. sırasında ve 1883 tarihli hükümde ise Bükreş'te Düvel-i Muazzama (Büyük Avrupa Devletleri) elçilerinin Romanya ve Bulgaristan sınırını tayin eden komisyon için verdikleri taktirin tercümesi yer almaktadır.

Karadağ

14 numaralı defterin 55. sırasında ve 1885 tarihli hükümde Karadağ hududuna dair bir layiha ile 15 numaralı defterin 30. sırasında yer alan hükümde Karadağ Hükümeti ile akd edilen ticaret mukavelesi yer almaktadır.

Ortadoğu

Irak

Bu seride yer alan defterlerden Irak'a dair şu hükümleri örnek olarak verebiliriz:

– 12 numaralı defterin 294. sırasında yer alan 1864 tarihli Bağdat ile Kirmanşah arasındaki telgraf hattının birleştirilmesine dair mukavele yer almaktadır.

– 7 numaralı defterin 6. sırasında 1640 tarihli Sultan Murad Han'ın Bağdat'ı Osmanlı yönetimine dâhil etmesini müteakip düzenlenen sulhname sureti yer almaktadır.

Suriye

Bu serinin 12 numaralı defterinin 180. sırasında 1857 tarihli Beyrut'tan Şam'a kadar yapılacak yola dair ruhsatname bulunmaktadır.

Arabistan

Bu seride yer alan defterlerden Arabistan'a dair şu hükümleri örnek olarak verebiliriz:

– 5 numaralı defterin 21. sırasında 1688 tarihli belgede Kabe'nin merdiveninin tamir edilmesi hakkında Mekke-i Mükerrerme Şerifi Ahmed ibn-i Galib'e gönderilen nâme-i hümayûnun sureti bulunmaktadır.

– 5 numaralı defterin 128. sırasında 1699 tarihli belgede Medine'deki Mescîd-i Şerîf ve diğer bazı mescidlerin tamiri hakkında Mekke-i Mükerrerme Şerifi Sa'd ibn-i Zeyd'e gönderilen nâme-i hümayûnun sureti yer almaktadır.

Kuzey Afrika

Fas

Bu seride yer alan defterlerden Fas'a dair şu hükümleri örnek olarak verebiliriz:

– 9 numaralı defterin 387. sırasındaki belge; Fransızların zararlı faaliyetlerini engellemek için Akdeniz'de birlikte hareket edilmesi gerektiği hususunda Fas hâkimine nâme yazılmasına dâirdir

– 9 numaralı defterin 328. sırasındaki 1795 tarihli belge; el konulan Dubrovnik gemilerini geri vermeleri için Fas hâkimi Süleyman'a yazılacak olan Arapça nâmedir.

Muahedeler Tasnifi

Bu tasnifte 1783-1921 yılları arasında Osmanlı Devleti ile çeşitli yabancı devletler arasında akd olunan muahedelerin orjinal belgeleri yer almaktadır.

Adı geçen tasnifte 1410 adet muahede, tasdikname ve protokol yer almaktadır. Ülkelere göre örnek vermemiz gerekirse şu anlaşmaları örnek olarak gösterebiliriz.

Balkanlar

Yunanistan

Muahedeler Tasnifi 106 numarada kayıtlı İstanbul'da 22 Kasım 1897 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında akd edilen sulh anlaşmasının Yunan Kralı tarafından imzalanan nüshası yer almaktadır.

Bulgaristan

Muahedeler Tasnifi 320 numarada kayıtlı Bulgaristan'daki müftülöklere ve evkafa dair Türkiye ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan anlaşmanın Bulgaristan Ticaret Bakanı Liyahçef tarafından 19 Mayıs 1909 tarihli tasdiknamesi yer almaktadır.

Kuzey Afrika

Mısır

Muahedeler Tasnifi 48 numarada kayıtlı Türkiye ile Avusturya-Macaristan, Almanya, İspanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Felemenk ve Rusya arasında Süveyş kanalından serbestçe faydalanmayı sağlayan ve Mısır Hidivi'nin imtiyazını teyid eden İstanbul'da mezkur devletler arasında akdolunan 29 Ekim 1888 tarihli muahedenin Avusturya-Macaristan hükümdarı tarafından 13 Kasım 1888 tarihli tasdiknamesi yer almaktadır

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Hatt-ı Hümayûn; umumiyetle padişahların el yazılarına verilen isim olup, padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. Hatt-ı Hümayunlar sadrazamların tahriri olarak ve kısaca arz ettikleri meseleler dolayısıyla telhis denilen kâğıdın üzerine yazıldığı gibi, doğrudan doğruya da sadır olurdu. III. Murad devrine kadar padişahlar nadiren ve pek mahdud meseleler dolayısıyla yazılı emirler verirlerken, bu padişahla beraber hatt-ı hümayunlar çoğalmıştır. Osmanlı Arşivi'nde 100. 388 hatt-ı hümayun bulunmaktadır.

Bu tasnif; I. Mahmud'dan II. Mahmud devri sonuna kadar olan 112 senelik dönemi ihtiva etmekle beraber, vesikaların çoğu, III. Selim ve II. Mahmud devirlerine aittir.

Hatt-ı Hümayun tasnifinde Balkan ölkelerinin tarihini aydınlatacak pek çok belge vardır. Ölkelere göre örnek vermemiz gerekirse şu belgelerden bahis edilebilir:

Yunanistan

Birincisi 47772 numaralı ve 1823 tarihli Yunan Millet Cemiyeti teşkilatı tarafından bütün Rum milletine hitaben hazırlanan Yunan teşkilatına dair 109 maddelik beyannamedir. Diğeri ise 47724 numarada kayıtlı ve 1834 tarihli olup Dersaadet'e gönderilen Yunan memurunun sefir olarak kabul edildiğine dair olanıdır.

Bulgaristan

Hatt-ı Hümayun Tasnifi'nde 17311 numaralı ve 1834 tarihli belgede Sofya mütesellimliğine halkın hizmetlerini en iyi şekilde yürütecek bir kişinin seçilmesi ile 48358-G numaralı ve 1838 tarihli belgede ise Sofya'da inşa olunan kışlanın inşaat masrafını gösterir defter yer almaktadır.

Sırbistan

Hatt-ı Hümayun Tasnifi'nde 44928-Ç numaralı ve 1837 tarihli belgede Miloş Bey'in zatına ve hanedanına Sırbistan Beyliği'nin tevcih edilmesi ile 44886-C ve 1838 tarihli belgede ise Sırbistan için yazılan kanun ve yönetmelikler hakkında Miloş Bey tarafından yazılan mektup ve tercümesi yer almaktadır.

Kuzey Afrika

Mısır

Hatt-ı Hümayun tasnifinde Mısır tarihini aydınlatacak pek çok belge vardır. Bu tasnifin 48187 numarasında yer alan Mehmed Ali Paşa'nın yazısı bahsettiğimiz bu türdendir. Paşa, 1840 tarihli yazısında Hıdivliğin kendisine irsen verilmesinden dolayı teşekkür etmektedir.

5252 numaralı ve 1797 tarihli bir diğer belge de Mısır'da kullanılan eğerlerin faydası görüldüğünden bunları yapan ustalara İstanbul'da dükkân yapılması hakkındadır.

Tunus

Bu tasnifin 841 numaralı ve 1787 tarihli belgesinde eskiden olduğu gibi Cezayir, Tunus, Trablusgarb gemilerinin Osmanlı gemileri ile birlikte savaşa çıkması vurgulanmaktadır.

Aynı tasnifin 31 numaralı ve 1838 tarihli belgesinde Avrupalılarla mücadele içinde olan Tunuslulara Osmanlı Devletinin yardım etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Cezayir

Bu tasnifin 1835 tarihli ve 47971-D numaralı belgesinde; Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali üzerine meydana gelen karışıklıkları gidermek için Hacı Ahmed Bey'in görevlendirildiği ve bunun Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmesini istirham ettiklerine dair Kostanta kadı, Müftü vesair ileri gelenlerinin mahzarı yer almaktadır.

İrade Tasnifleri

İrade padişahın emri manasına gelir. 1832 senesinden evvel herhangi bir mesele hakkında padişahın mütalaasına lüzum görüldüğünde meselenin hulasası padişaha sunulurdu. Buna arz tezkiresi veya telhis denilirdi.

Bu tarihten sonra arz tezkirelerinin Serkatib-i Şehriarî denilen, padişahın hususi başkatibine hitaben yazılması usul ittihaz olunmuş idi. Başkatip bunu padişaha okur, o da şifahi olarak mütalaasını bildirir ve bu mütalaa, arz tezkiresinin altına ve eğik olarak başkatip tarafından sadrazama hitaben yazılırdı. İşte bu şekilde irade denmiştir. Bu fon, özellikleri itibarıyla da Hatt-ı Hümayun tasnifini tamamlar mahiyettedir

İrade fonlarındaki vesikaların tarih aralığı ise 1839'dan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan irade tasniflerinde Balkan ülkeleri tarihi, sosyal ve iktisadi yapısı ile ilgili hayli miktarda evrak yer almaktadır. Ülkelere göre şu örneklemeleri yapabiliriz.

Yunanistan

İrade Tasnifi Hariciye Kısmı'nda 5968 numaralı ve 1854 tarihli belgede Yunan Devleti ile münasebetlerin yenilenmesi vesilesi ile Yunanistan'a şehbenderler tayin edilmesi emredilmektedir. Aynı tasnifte 12052 numaralı ve 1864 tarihli belgede de Yunan Hariciye Bakanı'na nişan verilmesi emir edilmektedir.

Bulgaristan

İrade Tasnifi Hariciye Kısmı'nda 11050 numaralı ve 1862 tarihli belgede Bulgarca bir gazetenin basılmasına izin verilmesi ile aynı tasnifte 8515 numaralı ve 1858 tarihli belgede ise İstanbul Fener'de Bulgarlara mahsus papazhanenin genişletilerek kilise hâline getirilmesine izin verilmektedir.

Sırbistan

İrade Tasnifi Dahiliye Kısmı'nda 1897 numaralı ve 1847 tarihli belgede Mekteb-i Tıbbiye'ye (Tıp Fakültesi) Sırbistan'dan gelen çocukların tıp tahsiline izin verilmektedir.

Bosna

İrade Tasnifi Meclis-i Vâlâ Kısmı'nda 6684 numaralı ve 1850 tarihli belgede Bosna eyaletinde posta usulünün uygulanması ile aynı tasnifte 6760 numaralı vesika Bosna eyaletinde kaymakamlık merkezlerine bir ortaokul açılması emir edilmektedir.

Kuzey Afrika

Mısır

Mısır hakkında bu tasnif içerisinde binlerce belge yer almaktadır. Örnek olarak şu belgeleri gösterebiliriz.

– Pamuk tarımının geliştirilmesi için 1865 tarihinde Mısır'dan pamuk tohumu satın alınarak Anadolu, Yunanistan ve Bulgaristan'ın çeşitli şehirlerine gönderilmesi hakkında Dahiliye kısmı 37043'te bulunan emir. Günümüzde pamuk ziraatin yapıldığı bu ülkelerde belki de Mısır pamuğunun etkileri devam etmektedir

– Mısır valisine hidiv denilmesine, vali tabirinden vazgeçilmesine dair Mümtaze kısmı 20/839 numaralı ve 6 Haziran 1867 tarihli emir.

– İstanbul Beyoğlu'nda 1870 yılında meydana gelen yangın sebebiyle Mısırlılar tarafından toplanılıp gönderilen nakdi yardımdan Padişah tarafından

duyulan memnuniyetin mektupla bildirilmesi hakkında Mümtaze kısmı 21/875 numarada bulunan emir.

Libya

Libya hakkında bu fonda yer alan şu belgeleri örnek olarak gösterebiliriz:

– Fizan'da Sokna kazasıyla Bin Velid kasabası arasında yeni kurulan ve Asar-ı Mecidiye adı verilen, Mesail-i Mühimme bölümü 2098 numarada bulunan 1847 tarihli kasabanın planı.

– Ticaretin artması dolayısıyla Fizan'da bir ticaret mahkemesi kurulmasının kararlaştırıldığı, Meclis-i Vala kısmı, 14678 numaralı ve 1855 tarihli padişah emri.

– Trablusgarp ve Bingazi'den gelecek olan öğrencilerin yatılı okullara ücretsiz kabul edilmesinin karara bağlandığı, Meclis-i Umumi kısmı, 1330. Ca/2 numara ve 1912 tarihli padişah emri.

– Bingazi şehrine yapılacak çeşme için gereken paranın hazinece karşılanmasının kararlaştırıldığı, Hususi Kısım 1331. L/7 numara ve 1894 tarihli padişah emri.

– Trablusgarp'ta çıkan "TRABLUSGARB" gazetesinin ilk sayısının yer aldığı Dahiliye kısmı 38629 numaralı ve 1866 tarihli belge.

Ortadoğu

Suriye

Suriye hakkında bu fonda yer alan şu belgeleri örnek olarak gösterebiliriz:

– Şam'da imal edilen alaca cins dokuma, Osmanlı ülkesinde üretilen kumaşların en iyisi olduğu için gümrük resminde bu hususun dikkate alınması hakkındaki Meclis-i Vâlâ kısmında bulunan 25281 numaralı ve 1866 tarihli irade.

– Suriye'deki vakıf kütüphanelerinde bulunan kitapların korunması ve geleceğe taşınması için Melikü'z-Zahir Kubbesinin tamir edilerek bütün kitapların burada toplanması ve çalışacak personelin maaşlarının karşılanması hakkında Dahiliye kısmı 70132 numarada bulunan 1883 tarihli irade.

– Suriye vilayeti Duma kazası Şuba isimli çiftlikte buharla işletilmek üzere bir şeker fabrikası tesisi için Şam ileri gelenlerinden Şemazade Ahmed Refik Efendi'ye ruhsat verilmesi hakkında, İmtiyaz ve Mukavelat Kısmı 1312. B/2 numarada bulunan 1895 tarihli irade.

Arabistan

Arabistan hakkında bu fonda yer alan şu belgeleri örnek olarak gösterebiliriz:

– Necid Vali ve Kumandanı Emir Abdülaziz es-Suud Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmesi hakkında DUİT, 67/16 numarada bulunan 1914 tarihli irade.

– Necid Sancağının vilayete dönüştürülerek vali ve kumandanlığına Emir Abdülaziz Paşa es-Suud'un tayin edilmesi hakkında DUIT, 67/16 numarada bulunan 1914 tarihli irade.

Kuveyt

Kuveyt için şu belgeyi örnek olarak gösterebiliriz:

– İstanbul'daki yangın-zedelere yardım maksadıyla beş yüz lira gönderen Kuveyt Kaymakamı Mübarek el-Sabah Paşa'ya birinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmesi hakkında Taltifat kısmı 1329. Za/5 numaralı ve 1911 irade.

Yemen

Yemen hakkında bu fonda yer alan şu belgeleri örnek olarak gösterebiliriz:

– Yemen kahvesinin Osmanlı'nın iklimi elverişli bölgelerinde de yetiştirilmesi Padişahın emirlerinden olduğu için Bingazi'de bir Yemenli usta istihdamı hakkındaki OM, 1315. Za/3 numaralı ve 1898 tarihli irade.

– Hudeyde'ye yarım saat mesafede bulunan kuyulardaki suyun dolablarla çekilmesi zahmetli olduğundan künkler döşenerek şehre getirilmesi hakkındaki Dahiliye kısmı 46622 numaralı ve 1873 tarihli irade.

– Hudeyde'de içime elverişli olmayan suları arıtmak üzere satın alınması düşünülen su arıtma makinesi için gerekli paranın bütçeden karşılanması hakkında Hususî kısım 1323 B/62 numarada bulunan 1905 tarihli irade.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) Yıldız Sarayı'nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan fondur. Bu fonda II. Abdülhamid'in özel olarak ilgilendiği konular, devletlerarası ilişkiler, Şarki Rumeli, Girid hadisesi vb. konular yer almakta olup Balkan ülkelerinin sosyal yapısını, tarihini ve diğer özelliklerini anlamamızı sağlayacak binlerce belge yer almakta olup ülkelere göre şu şekilde örnekleyebiliriz.

Karadağ

Yıldız Esas Evrakı 13-12 numarada kayıtlı ve 1898 tarihli belgede Karadağ Prensiği hakkında İškodra kumandanı Kâzım Paşa'nın layihası ile aynı tasnifin 56-2/10 numarasında kayıtlı ve 1884 tarihli belgede Karadağ prensine İstanbul Emirgân'da bir yalılı hediye edilmesine dair yazı yer almaktadır.

Romanya

Yıldız Esas Evrakı 41-25 numarada kayıtlı ve 1882 tarihli belgede Romanya'nın tarihi, insani yapısı, çeşitli devletlerle ilişkileri, ekonomik ve askeri durumu hakkında genel bir takrirle, aynı tasnifin 62-29 numaralı ve 1886 tarihli vesikada Romanya kralının kendisine iki tane at hediye edilmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti içeren bir mektubu yer almaktadır.

Arnavutluk

Yıldız Esas Evrakı 12-17 numarada kayıtlı ve 1880 tarihli belgede İşkodra'da bulunan Derviş Paşa'nın Arnavutluk'un içinde bulunduğu şartlar ve buraların ıslahına dair layihası yer almaktadır.

Ortadoğu

Suriye

Suriye hakkında bu fonda yer alan şu belgeleri örnek olarak gösterebiliriz:

- Şam'da kurulan kütüphaneye dair Y. EE, 6/1 numaralı ve 1881 talimatname.
- Suriye Vilayeti'nin, Mütenevvia kısmı 29/25 numarada yer alan 1887 tarihli bütçesi.
- Halep'te gece yarısına doğru 4-5 saniye kadar süren şiddetli bir deprem meydana geldiğine dair Y. PRK. DH, 10/38 numarada bulunan 1898 tarihli belge.

Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri Arasındaki İlişkilere Dair Belgeler

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisinde kıtalar üzerinde hâkim olmuştur. Bu hâkimiyeti kurarken komşu ve uzak komşuları ile de çeşitli derecelerde münasebetlere girişmiştir. Ticaret, siyaset ve diğer sosyal konular bu ilişkiler için ilk söylenebilecekler arasındadır. Bu sayılan ilişkilerin birçoğu doğal olarak belgelenmiştir. Meydana gelen bu belgeler de günümüzde Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda muhafaza edilmektedir. Bahsi geçen belgeler günümüz dünyasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olayları daha iyi ve gerçekçi anlaşılması için en temel kaynaklardan olma vasfını taşımaktadır. Yukarıda ileri sürdüğümüz tezin daha somut bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağını düşündüğümüz için Avrupa'da yer alan ülkelere ilişkin örnek belgeler, liste ve içerik olarak aşağıda verilmiştir.

Almanya

- Carl Pancratius adlı Alman besteci tarafından Sultan Abdülaziz için yapılan bestenin notaları.²
- Alman İmparatoru II. Willhelm adına İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda çeşme yapılması.³
- Almanya İmparatoru II. Willhelm'in, Selahaddin Eyyûbi'nin türbesine konulmak üzere yaptırdığı tunç tacın kabul edilmesi.⁴

² BOA. HR. MTV, Nu: 388/42, 3 Mayıs 1876.

³ BOA. MV 101/17, 23 Ekim 1900.

Avusturya

– Avusturya imparatorunun bahçesi mahsûlâtından olarak kendi eliyle koparıp gönderdiği ananas meyvelerinin padişah tarafından beğenildiği hakkında irade.⁵

– Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Josef'in saltanatının 60. yıldönümü münasebetiyle Viyana'da düzenlenen ve imparatorluğu oluşturan milletlerin âdetleri ve kıyafetlerini içeren iki ciltlik fotoğraf albümü.⁶

Belçika

– Belçika Devleti'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınması hakkında hatt-ı hümayun.⁷

– Belçika Devleti tarafından Osmanlı Devleti'ne ilk olarak gönderilen orta elçinin itimatnamesini sunarken söyleyeceği, iki devlet arasında mevcut olan dostluk ve ittifakın daha da arttırılmasına çalışacağına dair nutkunun tercümesi ve padişaha hediye edilen tabanca, av tüfeği, billur saksı ve kadeh, altın mahfaza, sim kandil, altın yaldızlı çeşme gibi eşyanın kaydedildiği defter.⁸

– Osmanlı Devleti ile Belçika arasında yapılan dostluk ve ticaret anlaşması.

Osmanlı Devleti ile Belçika arasında imzalanan dostluk ve eşitliğe dayalı bu anlaşmaya göre:

Osmanlı Devleti ile Belçika Devleti vatandaşları huzur ve emniyet içinde birbirlerinin ülkesinde seyahat ve ticaret edebileceklerdir. Eğer dost iki devletten birisi başka bir devlet ile savaşa girerse anlaşmanın maddelerine halel gelmeyecek ve tarafsızlık ilkesine uygun hareket edilecektir. Her iki devlet vatandaşları, diğer dost devletlerin vatandaşlarına tanınan ayrıcalık ve haklardan faydalanacaktır. Belçika vatandaşlarının, gerek ticaret gerekse seyahat amacıyla Kudüs'e veya başka bir yere gidip gelmelerinde kolaylık sağlanacaktır. Anlaşmaya taraf devletlerin sınırları içinde vefat edenlerin malları konsoloslarına teslim edilecektir.⁹

Danimarka

– Osmanlı ve Danimarka devletleri arasında ticaret, dostluk ve eşitlik ilkesine dayanan anlaşma.

Osmanlı Devleti ile Danimarka Devleti arasında imzalanan dostluk ve eşitliğe dayalı on yedi maddelik ticaret anlaşmasına göre:

⁴ BOA. MV 98-B/232, 16 Aralık 1900.

⁵ BOA. HAT, Nu: 46990, 1823.

⁶ BOA. YEE, Nu: 418, 12 Haziran 1908.

⁷ BOA. HAT, Nu: 47589, 1838.

⁸ BOA. HAT, Nu: 47602, Ç, 1838.

⁹ BOA. Düvel-i Ecnebiye Defteri, Nu: 4/2, s. 8-11, 19 Ekim 1838.

Danimarka tüccarlarına diğer dost devlet tüccarlarına tanınan ayrıcalıklar aynen verilmiştir. Böylece iki devlet arasında deniz ve kara ticaretinin gelişmesi hedeflenmiştir. İki devlet vatandaşları birbirlerinin ülkelerinde emniyet içerisinde bulunacaklardır. Bu anlaşmaya taraf ülke topraklarında ölenlerin mal varlıkları iade edilecektir. Karşılıklı konsolosluklar açılıp mahkeme esnasında tercüman bulundurulacaktır. Dinî ayinler serbestçe yapılabilecektir. Danimarka vatandaşlarından Müslüman olanlara baskı yapılmayacak ve mal varlıklarına dokunulmayacaktır.¹⁰

Finlandiya

Finlandiya'nın bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanındığı ve kendileriyle siyasi ve iktisadi alanlarda iyi ilişkiler kurulmasından memnuniyet duyulacağı hakkında.¹¹

Fransa

Kanunî Sultan Süleyman'ın, Fransa Kralı I. Fransuva'ya gönderdiği iki ülke arasındaki dostluğun devamına dair nâme-i hümayûn.

Fransa Kralı I. Fransuva'nın annesinin, düşmanlarına karşı Kanunî Sultan Süleyman'dan yardım istemesi üzerine Fransa kralına gönderilen nâme-i hümayûn.¹²

– Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa kralına gönderdiği; İngiltere-Fransa arasındaki ilişkilerin düzelmesinden duyduğu memnuniyeti ifade eden nâme-i hümayûnu.¹³

Hollanda

– Osmanlı Devleti ile Felemenk arasında İstanbul'da imzalanan ticaret andlaşması.¹⁴

– Hollanda'da selden zarar görenlere maddi yardım yapılması hakkında Meclis-i Vükela mazbatası.¹⁵

İngiltere

– İngiltere Kralı IV. William tarafından Sultan II. Mahmud'a yazılan iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin ve ticarî imtiyazların devam ettirilmesi hakkında mektup.¹⁶

¹⁰ BOA. Hatt-ı Hümayun 265, 6 Ağustos 1757.

¹¹ BOA. MB, Nu: 918/69, 15 Aralık 1917.

¹² BOA. Mühimme Defteri 3, hüküm 1121, 25 Mayıs 1560.

¹³ BOA. Mühimme Defteri 5, hüküm 93, 15 Ağustos 1565.

¹⁴ BOA. Muahade, Nu: 138, 14 Mart 1840.

¹⁵ BOA. MV, Nu: 200/21, 30 Ocak 1916.

¹⁶ BOA. HAT, Nu: 46314-A, 9 Temmuz 1830.

– Sultan Abdülaziz’in Manchester’i ziyaretinden memnuniyet duyulduğu, pamuk üretimiyle ilgili liberal politikalarının takdirle karşılandığı ve iki ülke arasında bu konuda daha önce yapılan ittifakın devam ettirilmesi temennilerini bildiren Manchester Belediyesi’nin mektubu.¹⁷

İrlanda

– İrlanda’da meydana gelen kıtlık sebebiyle Osmanlı Devleti’nin yaptığı yardımdan dolayı, ülkenin soyluları, ileri gelenleri ve halkının gönderdiği teşekkür mektubu.¹⁸

İsveç

– Mülteci olarak Osmanlı Devleti’nde bulunan İsveç Kralı Karlos’un güvenli bir şekilde kendi memleketine gönderilmesi için ilgililere gerekli talimatın verildiği hakkında hüküm.¹⁹

– Osmanlı Devleti ile İsveç-Norveç Krallığı arasında İstanbul’da imzalanan ticaret ve seyr-i sefâin andlaşması.²⁰

Norveç

– Bağımsızlığı Avrupa devletleri tarafından tasdik edilen Norveç Hükümeti’yle Osmanlı Devleti’nce de münasebet tesis edilmesi hakkında irade.²¹

Vatikan

– Papa’nın, Osmanlı Devleti ile Vatikan arasında mevcut olmasından memnuniyet duyduğu iyi ilişkilerin geliştirilmesine çalışacağı ve fırsat düştükçe Katoliklere hâkimiyetinde buldukları Osmanlı idaresine sadık olmalarını tavsiye ettiği hakkındaki görüşlerinin, İstanbul’daki vekili Monsenyör Bonetti vasıtasıyla bildirildiği tezkire ve tercümesi.²²

Macaristan

– Erdel ve Macar Kralı İstefan’a hizmet ve bağlılığına binaen hil’at gönderildiği ve hâkimiyeti altındaki vilayetleri en iyi ve adaletli bir şekilde muhafazaya devam etmesi hakkında hüküm.²³

– Osmanlı Devleti’ne iltica eden Kursların (Orta Macarlar) Sofya’da iskân edilmesi.²⁴

¹⁷ BOA. Plan-Proje, Nu. 1093, 17 Temmuz 1867.

¹⁸ BOA. Milli Emlaktan Devralınan Belgeler, Nu: 12, 1847.

¹⁹ BOA. Mühimme Defteri, Nu: 119, s. 9, 5 Ağustos 1711.

²⁰ BOA. Muahede, Nu: 216, 274, 5 Mart 1862.

²¹ BOA. İ. HUSUSİ, Nu: 1323. N/67, 24 Kasım 1905.

²² BOA. Y. PRK. BŞK, Nu: 41/37, 18 Mayıs 1895.

²³ BOA. Mühimme Defteri, Nu: 3, h. 408, 10 Ekim 1559.

Polonya

– Yaklaşık 60 seneden beri mülteci olarak Polonezköy’de yaşayan Polonyalıların Osmanlı vatandaşlığını kabul etmeleri.²⁵

– Polonya’nın Osmanlı Devleti tarafından tanınması ve konsolosluk protokolünün imzalanması.²⁶

İspanya

– İspanya Cumhuriyet Hükümeti’nin Osmanlı Devleti tarafından tanındığı hakkında irade.²⁷

– İspanya’da nehirlerin taşması sonucu meydana gelen sel felaketinden zarar görenlere Osmanlı Devleti’nin yaptığı yardımdan dolayı Kral tarafından teşekkür edildiği hakkında İspanya sefirinden gelen tezkirenin sureti ve selden etkilenen yerlerin görünümü.²⁸

İtalya

– İstanbul’da bulunan İtalyan mültecilerinin şiir ve edebiyata dair İtalyanca bir gazete çıkarmalarına izin verilmesi hakkında irade.²⁹

– İki devlet arasındaki münasebetlere verilen önemin bir nişanesi olarak İtalya ordusu generallerinden ve kraliyet şövalyelerinden Giacomo Durando’yu orta elçi olarak tayin ettiklerine dair Sardunya kralı tarafından gönderilen mektup ve tercümesi. (İtalya devleti kurulduğunda da bu elçi görevine devam etmiştir. Dolayısıyla bu tayin iki ülke arasında siyasi ilişkilerin kurulmasında bir dönüm noktasıdır.)³⁰

– Yeni kurulan İtalya Krallığı’nın Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınması hakkında irade.³¹

Portekiz

Kanunî Sultan Süleyman’ın, Portekiz kralına iki ülke arasındaki dostluğun geliştirilmesine dair gönderdiği nâme-i hümayûn.³²

– Osmanlı ile Portekiz devletleri arasında dostluk ve ticaretin geliştirilmesine ilişkin imzalanan onyedili maddelik Dostluk, Ticaret ve Seyr-i Sefâin Andlaşması.³³

²⁴ BOA. Mühimme Defteri 110, hüküm 2807, 2 Mart 1699.

²⁵ BOA. DH. SN. THR 18/62_1, 26 Şubat 1911.

²⁶ BOA. MV 218/26, 19 Ocak 1920.

²⁷ BOA. İ. HR, Nu: 15844, 12 Eylül 1874.

²⁸ BOA. Y. PRK. EŞA, Nu: 2/6, 19 Şubat 1865.

²⁹ BOA. İRADE HARİCİYE, Nu: 2881, 4 Aralık 1849.

³⁰ BOA. İRADE HARİCİYE, Nu: 7130, 25 Eylül 1856.

³¹ BOA. NAME-İ HÜMAYUN DEFTERİ, Nu: 12 Hüküm: 118, 5 Temmuz 1861.

³² BOA. Mühimme Defteri 5, hüküm 161, 25 Ağustos 1565.

Bunlardan başka Osmanlı Arşivi'nde sayısı yüzleri bulan fon ve bunların alt kodları yer almakta ve bu fonlarda da Rusya, Türkistan, Habeşistan, Uzakdoğu ve Amerika'yı ilgilendiren belgeler yer almaktadır.

SONUÇ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler hem bölge ve dünya tarihi hem de altı yüz yıl süren Osmanlı yönetiminin her türlü özelliklerini göstermesi bakımından taşıdığı önem dikkate alınarak tasnifi tamamlanan fonlar hızla tarihi gerçeklerin aydınlatılması için bilim insanlarının, araştırmacıların ve gelecek nesillerin hizmetine sunulmuş bulunmaktadır.

600 yıllık tarihi ve kültürel mirasın sahibi olan Türk arşivlerinde araştırma yapılmadan yazılacak bir bölge ve dünya tarihinin eksik kalacağına bilinciyle modern arşivciliğin ana ilkesi olan açıklık prensibini esas kabul eden Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü araştırmacılara sunulan hizmetlerde çağın gereklerine ve AB standartlarına uygun düzenlemeler yapmıştır.

Dünya bilim çevrelerine kolaylık sağlamak, bilginin paylaşılmasını ve öğrenmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak amacıyla internet ortamında belge kataloglarımız yayınlanmış, araştırma salonlarımızda dijital ortamda hizmet vermeye başlanmıştır.

Bu düzenlemelerle Türk arşivlerinin çağın gereklerine uyması sağlanmış, kolay ulaşılabilir bir arşiv hâline getirilmiş bilgiye ve belgeye ulaşımındaki bürokratik engeller ortadan kaldırılmıştır.

---

³³ BOA. A. DVNS. DVE. d, Nu: 75/1, 5 Mayıs 1843.

MATBAA VE DEĞİŞEN HAYAT: MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E BURSA HALKININ KİTAP SEVGİSİ

SELİMOĞLU, İsmail
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Bursa'da Matbaa'nın kuruluşu ve faaliyetleri. Vilayette matbaanın getirdiği değişim süreci ve okuma alışkanlıkları. Müslim ve gayr-i müslim okurlara sağladığı imkânlar. Hüdâvendigâr gazetesinin yayınlanması ve okur potansiyelinin değerlendirilmesi. Matbaada basılan Salnamelerin değerlendirilmesi.

Anahtar Kelimeler: Matbaa, kitap sevgisi

ABSTRACT

After province printing offices and province newspapers were started to be published in the second half of 19th century, the effect of press on society has increased rapidly. After a while, many private printing offices have been initiated. Then, private local newspapers and magazines started their publication life. As a result of these improvements, authors and scholars were able to improve themselves easily. At the same time both the number of published books and people's interest on books, newspapers and magazines have rapidly increased. Therefore, the rate of the literat people has risen. People's awareness of the events over the world has affected political consciousness positively. The foundation of the province and private printing offices could be seen as an important factor of the transition from Constitutionalism to Republic. In consequence of these printing offices' works, newspapers, books and magazines have spread out easily and cultural life has advanced.

Key Words: Press, love of books.

Osmanlılarda kütüphane ve kütüphaneciliğin gelişimi ve kitap birikimi pek kolay olmamıştır. Uç Beyliği olarak kurulan bu devlette ilk başlarda elde ettiği topraklarda İslam geleneği yoktu. Bu topraklarda, ibadet için mescid ve camiler, eğitim için de medrese ve kütüphaneler kurmak oldukça zordu. Aslında siyasi bakımdan varlığını ortaya koymaya çalışan bir beylikte kültürel faaliyetlerin dikkat çekecek seviyede olması beklenemezdi.

Orhan Gazi, Osmanlı Beyliği'ni komşularına siyaseten kabul ettirmiş ve ilk medreseyi İzmit'te kurmuştu. Şüphesiz bu ilk medreseyle birlikte eğitim

öğretim için gerekli kitaplar temin edilmişti. Fakat o devrin anlayışına göre bir kütüphaneden söz etmek için elimizde yeterli belge yoktur.

I. Murad devrinde (1362-1389) Osmanlı ülkesine Osman Gazi döneminde başlayan ulema akınının hızlanmakta ve gelişmekte olan ilmî hayat sonucunda bir kitap birikiminin başladığı görülmektedir. Devrin uleması Molla Fenarî'nin çok zengin bir kitaplığı olduğu nakledilmektedir.

Yıldırım Bayezid devrinde Bursa bir ilim ve kültür merkezi konumundadır. Bursa'da kurulan Eyne Bey Subaşı Medresesi'nin üst katında müstakil bir kütüphane odası vardı.¹

Bursa'nın fetret devrinde istilâyâ uğraması ilk devir tarihi hakkında, belgelere dayalı bilgiyi elde etmemizi zorlaştırmaktadır. Muhtemelen o devirde mevcut olan kitap koleksiyonları yok olmuştur. Fetret devrinde kültürel faaliyetlerin azaldığını kabul etmemiz gerekmektedir.

Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey'in Bursa, Bergama ve Biga'daki vakıfları için değişik tarihlerde düzenlediği vakfiyeleri ve vakıf kayıtları vardır; H. 843 (M. 1440) tarihli vakfiyesine göre Umur Bey, Bursa'daki camiine, cemaatin okumaları için 33 cild Türkçe kitap vakfetmiştir.²

Kuruluş Devri'nde kitap birikimi daha çok medrese ve camilerde sağlanmıştır. Bu kitap koleksiyonlarının kitap sayısı düşüktür. Bununla beraber bunların korunması için kişilerin görevlendirildiği ve az da olsa ücret ödendiği tespit edilebilmektedir.³

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde kitap ve kütüphanelerinin arttığını ve özellikle büyük merkezlerde kütüphanelerin sayılarının arttığı gibi kitap külliyatı da ziyadeleşmiştir. Bunu medrese eğitiminin yaygınlaşmasına dayandırmak yanlış olmayacaktır.

Vakıf ve arşiv kayıtlarına göre XVII. yy. başlarından itibaren büyük medreselerin hemen hemen tamamında birer kütüphane bulunmaktadır. Bu asrın sonlarına doğru ulemâyâ ve talebeye açık medrese ve türbe kütüphaneleri ile, aynı zamanda halka açık cami ve tekke kütüphanelerine, müstakil binada kurulan ve özel görevlileri olan kütüphanelerin açıldığını görmekteyiz. Ayrıca ücretleri artırılan kütüphane görevlisinin başka bir işle uğraşması istenmemektedir. İlk örneği Köprülü Kütüphanesi'dir.⁴

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I**, İst. 1966, S. 444.

² İsmail E. Erünsal, "Osmanlılar'da Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği" Osmanlı, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. S. 700; Murat Yüksel, "Kara Timurtaş Oğlu Umur Bey'in Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları" **TDA XXXI** (1984), S. 143.

³ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 700.

⁴ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 705; Müjgan Cunbur, "Vakfiyelere göre Eski Türk Kütüphaneleri'nin Yönetimi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Cilt: XI/1-2 (1962) s. 3-4,

Zamanla yeni kütüphane kurma yerine ulemâ ve kitap sahibi olanların kitaplarını mevcut kütüphane veya hayır kurumlarına bağışladıkları görülmektedir. Lâle Devri'nde kitap ve kütüphanecilik alanında önemli gelişmeler görmekteyiz. Yabancı dilde yazılmış kaynakları Türkçeye kazandırmak için bir oluşturulması ve matbaanın kurulması bu devirde yani III. Ahmed zamanında gerçekleştirilmiştir.⁵

Matbaanın kurulmasından önce de kitap sevgisi Osmanlı toplumunda varlığını hissettirmektedir. İlk basılan kitapların fiyatı zannedildiği gibi ucuz değildir.⁶ Zamanla kitap fiyatlarında düşüş gözlenmektedir. Bu daha ziyade XIX. yüzyılda, gerek matbaa sayısının artması ve gerekse geniş okuyucu kitlelerinin oluşmasıyla mümkün hâle gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, eyalet yönetiminden vilayet yönetimine geçilmesine paralel olarak, vilayet matbaalarının hızla geliştiğini görmekteyiz. Tuna Vilayeti Nizamnâmesi'nin 9. maddesinde vilayet mektupçusunun idaresinde vilayet dahilinde bir matbaanın kurulmasını öngörmektedir.⁷

Osmanlı genelinde matbaacılığın yaygınlaşması kuşkusuz vilayet matbaaları ile başlamıştır. İlk olarak vilayetin ihtiyacı olan kırtasiyesinin karşılanmasını hedefleyerek kurulan bu matbaalar sonraları, XIX. yy. Osmanlı coğrafyasının muhtelif açılardan en değerli referanslarını teşkil eden vilayet Salnameleri ile yine kaynak-belge değeri bakımından önemli olan vilayet gazetelerinin basıldığını görmekteyiz. Hiç kuşkusuz vilayet matbaaları taşrada basının gelişmesinde ilk hareket noktaları, hatta ilk ivmeyi kazandıran kurumlar olmuştur. Vilayet matbaalarında yapılan yayınların bir bütünlük hâlinde değerlendirilmesi henüz yapılmamıştır.⁸

1867 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin kurulmasıyla merkez sancağı alan Bursa'da, vilayet nizamnamesinin gereği olarak matbaanın kurulması da gerçekleşecektir. Matbaanın kurulmasından kısa bir süre sonra da **Hüdavendigâr** gazetesi 8 Şubat 1869'da yayın hayatına başlayacaktır. Bir müddet sonra Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, H. 1287 (1870) yılında basılacaktır.

⁵ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 706.

⁶ Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap" Osmanlı, C. 11, s. 733 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2007.

⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İrade Dahiliye No: 1245 ; Ayrıca Bkz.: İsmail Selimoğlu, "Ruşçuk Matbaası ve Tuna Gazetesi", **Papers/Bildiriler: VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Türkiye (VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi**, 18-21 Haziran 1998), edited by Nurcan Abacı, Lulu Pres, 2006, ss. 51-56.

⁸ Hidayet Nuhoglu, "Osmanlı Matbaacılığı" **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.: 14 s. 929. Ankara 2002.

Diğeri Vasil

Diğeri Hakkı Efendi

Muvakkat hademesi Abdullah Ağa

Diğeri Hamdi Efendi

İslahhâne

Şakird Mehmed Efendi

Diğeri Agob Efendi

Yukarıda verildiği üzere Vilayet Matbaası çalışanları Müdür hariç 21 kişiden müteşekkildir. Bu sayılar yıllara göre değişmekle birlikte yine İslahhâne talebelerine uygulama alanı olması bakımından bunlarında değişkenlik arz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

İslahhâne'deki talebeler genellikle öğleye kadar ders görürler, öğleden sonra ise matbaaya çalışmaya gelerek burada bilgi ve becerilerini geliştirirlerdi.¹⁰

1905'te ise vilayet matbaasının yanı sıra iki özel matbaanın varlığını tespit etmekteyiz.¹¹

Burada Bursa'nın kültürel hayatına önemli katkısı olmuş ve ilk özel matbaayı kurmuş olan kişiden bahsetmek yerinde olacaktır. 1869'da ilk gazete Hudâvendigâr'ın yayımlanmasından yaklaşık on yedi yıl sonra, Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, İstanbul'daki örneklerinden esinlenerek Bursa'da da bir dergi çıkarmaya karar verdi. Türkiye'nin ve Bursa'nın öncü sanat adamlarından biri olan Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, 1879'da Vali Ahmet Vefik Paşa tarafından kurulan "Bursa Osmanlı Tiyatrosu"nu desteklemek amacıyla oluşturulmuş "Tiyatro Muhipleri Encümeni" üyelerindendi. Gerek bu tiyatronun, gerekse Türk tiyatrosunun gelişiminde önemli katkıları olduğu bir gerçektir.

Feraizcizade Mehmed Şakir Efendi (1852-1911) "Bursa'da doğdu. Aslen Buharalı bir aileden olan Ferâizâde Hacı Hasib Efendi'nin oğludur. Özel öğrenim göreyerek sağlam bir Doğu kültürüyle yetişti. Küçük yaşta öğrendiği

¹⁰ İsmail Selimoğlu, "Tanzimat Dönemi Balkanlar'da Eğitim –Tuna Vilayeti Örneği– (1864-1878)", **Uluslararası Osmanlı Sempozyumu**, İzmir 8-9 Nisan 1999, ss. 459-464; İzmir 2000, s. 461.

¹¹ Hasan Tâib Efendi, **Hatıra-Yâhud-Mirât-ı Burûsa**, Matbaa-i Vilayet; Bursa 1325(1905); Haz.: Mehmet Fatih Birgül (2007), Hatıra ya da Bursa'nın Aynası, Bursa İl Özel İdaresi, Mayıs 2007 Bursa, s. 24.

Fransızca sayesinde de Batı Kültürünü doğrudan tanıma imkânı buldu. Genç sayılabilecek yaşlarda Maliye Hazine-i Celilesi Mühime Kalemî ve Hüdavendigâr vilayetinde Tahriri-i Emlak ve Tahrirat kaleminde mülazemet görevi yaptı. 1867'de yine mülazemetle Hüdavendigâr Mektûbî Kalemî'ne girdi. 1872 yılında Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası muharrir-i saniliğine 1877'de aynı matbaanın müdürlüğüne getirildi. Bir süre sonra müdürlükten, 1888'de muharrirlik görevinde ayrıldı. Resmî görevi yanında Bursa'da Ferîâizâde Matbaası adıyla özel bir matbaa kuran Mehmed Şakir, bu şehirde yayımlanmış ilk dergi olan Nilüfer (1886-1891) ile Gündoğdu (1894) adlı mecmuaları çıkarmıştır. Nilüfer dergisindeki yazılarında dönemin diğer yazarları gibi daha çok Batı ile Doğu arasında bir denge kurmaya çalışan Ferîâizâde burada Arap ve Acem atasözlerinden çeviriler, İslamiyet'le ilgili hikaye ve kıssalar, astronomi ve sanayi üzerine makaleler, Batı dillerinden çeşitli tercüme ve tiyatro incelemeleri yayımlamış, Gündoğdu'da ise "dilte tasfiyecilik" görüşüne uygun bir anlayışla kaleme aldığı incelemelere yer vermiştir."¹² Türkiye'nin ilk oyun yazarları arasında da seçkin bir yeri bulunmaktadır.

Eserleri

1. İnatçı yahut Çöpçatan Bursa 1301.
2. Evhami Bursa 1301.
3. İcâbı-ı Gurûr yahut İnkılâb-ı Muhabbet Bursa 1301.
4. Teehhül yahut ilk Gözağrısı Bursa 1301.
5. Kırk Yalan Köse Bursa 1302.
6. Yalan Tükendi Bursa 1302.
7. Zavallı Gilbert yahut Bir Mahkumun Zevcesi, İstanbul 1307.
8. Persenk 1310'da (1894) Bursa'da kaleme alınan eser yazma hâlinde olup, 163 büyük varaktır. (Millet Ktp. Ali Emiri Sözlük, nr. 128.¹³

Ferîâizcizâde, daha 1883'te Bursa'nın ilk özel basımevini kurmuş ve bu basımevinde 1884'ten itibaren kendi tiyatro yapıtlarının basımını yapmaya başlamıştı. "Ferîâizcizâde Matbaası", Alacamescit mahallesinde, çağdaş dönemde kendi adıyla anılan Ferîâizcizâde sokağında idi. 1974'te Bursa Hâkimiyet gazetesinin ilk sayılarında yayımlanan bir araştırmada, basımevinin "litoğraf" taşlarının bir duvar kenarında durmakta olduğundan söz edilmekte ve bu taşların bir fotoğrafına yer verilmekteydi.

¹² Nurettin Albayrak, "Ferîâizcizâde Mehmed Şakir Efendi" **DİA**, Cilt: 12, ss. 363-364

¹³ Nurettin Albayrak, a.g.m., ss. 364-365.

Ferâizcizâde'nin matbaasında basarak yayımlamaya başladığı Bursa'nın ilk dergisi Nilüfer'in birinci sayısının tarihi, 1 Rebiülevvel 1305 (9 Aralık 1886) idi. Ancak derginin Ferâizcizâde Mehmet Şakir'den başka bir sahibi daha vardı: Yenişehirli Fenârî Kemâlettin Mahmut

Bursa'da gazetecilik ve yayıncılık alanında Ferâizcizâde gibi bir başka ilginç kişilik de Murat Emrî Efendi'dir. 1850'de Tırnova'da doğan Murat Emrî, daha sonra Bursa'ya göç etmişti 1883'te Bursa'nın üçüncü –ve ikinci özel– basımevini kurarak yayıncılığa başlamıştı. Bu basımevinde Hudâvendigâr'dan 21 yıl sonra, 18 Ekim 1890'dan itibaren Bursa'nın ilk özel gazetesi olan Bursa basılarak yayımlanmaya başlandı. Murat Emrî, bir süre sonra basımevinde Sanayi adlı bir risale ile Fevâid adlı bir dergi de basarak yayımlayacaktır.

Uzun yıllar Bursa'da tek gazete konumunda olan Hudâvendigârı ki resmî nitelikli bir gazetedir. İlk özel gazete olan Bursa takip etti. Murat Emri tarafından 13 Kasım 1890 tarihinde yayınlanmaya başlandı ve 1917 yılına kadar devam etti.

“Bursa” gazetesini “Ertuğrul” gazetesi takip etti. Yine bunları da 1912 yılında yayınlanmaya başlayan “Hukuk-u Abad” izledi “. Ertuğrul”, “İttihat ve Terakki yanlısı”, “Hukuk-u Abat” ise Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarıydı. Bu dönemde “Kurtuluş yolları”, “Telgraf”, Müdafaa gazeteleri de yayın hayatındadır. Bunlardan “Kurtuluş Yolları” gazetesi ilk radikal Türkçü gazetelerden biridir.

Bursa'da gazete en çok Kurtuluş Savaşı yıllarında yayınlanmıştır. Bunun en önemli sebebi, ulusal gazetelerin Bursa'ya ulaşamamış olması ve halkın Anadolu'da neler olup bittiği merakından kaynaklanıyordu. Diğer bir sebebi de, yayında olan gazetenin işgal kuvvetleri tarafından sık sık kapatılmasıyla farkı isimlerle gazete yayınlanmasıdır.¹⁴

Bursa'da basın-yayın yaşamının başlayışından, “Sivas Kongresi” kararlarının uygulamaya konulduğu Ekim 1919'a değin çıkarılan öteki süreli yayınların başlıcaları şunlardır:

Barika-i İrşâd (1908), Bursa Sergisi (1909), Karagöz Özel Sayısı (1909, tek sayı yayımlandı), Ertuğrul (1910), Hukuk-u Abâd (1912), Yavuz (1912), Bursa Mecmuası (1918) ve Âlem-i Mûsiki (1919) vb.

Dönem içinde Bursa basınının, çağdaş anlamda “basın özgürlüğü” kavramına uygun yayın yaptığından söz edilemez. Valilik tarafından Vilâyet Matbaası'nda bastırılarak çıkartılan Hudâvendigâr, resmî nitelikte bir yayın

¹⁴ Raif Kaplanoğlu, “Bursa Basınında Tiraj”, **Bursa Defteri**, Sayı: 26, Haziran 2006, Bursa, s. 51.

organıydı ve dolayısıyla resmî görüşün dışında bir düşünce veya oluşumu savunması olanaksızdı. Ferâizcizâde'nin Nilüfer ve Gündoğdu adlı dergileri ise, esasen felsefe ve sanat alanlarında yayın yapmayı ilke edinmiş bulunmaktaydı.

Murat Emrî, 1890'da yayımladığı Sanayi Risalesi'nde, son derece mâsum bir çıkışı dolayısıyla Bursa'da hakkında soruşturma açılan ilk gazeteci olmuştur. Emrî Efendi'nin, bu risalenin ilk sayısında yazdığı “Sanayiî terakkisine mâni olan Adliye Nizamnâmesi'dir” başlıklı yazısı dolayısıyla hakkında soruşturma açılmıştır –bu soruşturmanın nasıl bir sonuca ulaştığına ilişkin bilgi ve belge elde edilememiştir–. Sonraki dönemde Emrî Efendi'nin de resmî görüşle ters düşmemeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır ki, sonraki yıllarda da basın-yayın etkinliklerini sürdürebilmiştir. Uzun süre yayımlamayı sürdürdüğü Bursa adlı gazetesinde, bazı toplumsal ve ekonomik eleştirilere de rastlanmaktadır.

Dönemin önemli bir yeniliği, Mehmet Baha (Pars) Bey'in yayımlamaya başladığı ilk musiki dergisi olan Âlem-i Mûsiki'dir. Bu dergi, elde yeterli sayısı bulunmamasına karşın, günümüze ulaşan bilgilerden ve Mehmet Baha Bey'in kimliğinden de anlaşıldığı kadarıyla önemli bir çıkış olmuştur.

Âlem-i Mûsiki gibi bir başka önemli çıkış da, “Bursa Muhipleri Encümeni” tarafından çıkarılan ve Pars kardeşlerin en küçüğü Muhittin Baha Bey tarafından yönetilen Bursa Mecmuası'dır. Bu dergi de, Genel Savaş sonrasının aydın karamsarlığını ve ümmetçi-İslâmcı görüşten ulusalcılığa dönüşümün işaretlerini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Genel Savaş sonrasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan “Mondros Ateşkes Anlaşması”yla başlayan ve 10 Eylül 1922 günü Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluşuyla sona eren dönem, Osmanlı aydınınının tüm çelişkilerinin basına da yansıdığı bir süreci kapsamaktadır. Bir grup aydın, Batı'ya öykünen ama emperyalizmin acımasızlığının ayırımına varınca umutsuzluğa kapılarak yeni ideolojiler arayışı içinde bocalamaktadır. Bir ikinci grup, tüm içtenliğiyle Halife'nin kutsal kimliğine bağlanarak skolastik bağnazlıkla her şeyi oluruna bırakan bir boşvermişlik içindedir. Bir üçüncü grup ise, dünyanın her yerinde ve her toplumda görüldüğü üzere, kişisel veya grupçu çıkarlarıyla, emperyalizmin emellerini bağdaştırma uğraşısı içindedir.

Birinci gruptan olanlar, 1917'de patlayan ve tüm dünyayı sarsan Sovyet devriminin etkisindedirler. Ne var ki Marx'ın felsefesi ve Leninizm'in ilkeleri ile, Osmanlı aydınınının geleneksel İslâmcı yapısını bağdaştırabilmek hayli güç bir iştir. Bu grubun aydınları –hiç değilse başlangıçta– kurtuluş umudunun, Sovyet devriminden esinlenen bir “İslâmcı komünizm” uygulamasında olacağına inanmışlar; ancak İslâm ideolojisiyle marksizmin anlaşılabilir bir bireşimini yapmakta pek de başarılı olamamışlardır. Örneğin bireşimi, İslâm'ın “yeşil” rengiyle bolşevizmin (komünizmin) “kıızı” rengini flamalarının

kumaşlarına yansıtarak sağlamaya çalışanları da olmuştur. Bu birinci gruptan olanların büyük bölümü, Mustafa Kemal Atatürk'ün antiemperyalist savaşımına omuz vermişlerdir. Bir küçük bölümü ise, komünizmin gerçek inançlı savunucuları olarak yeraltına inmek zorunda kalmışlardır.

İkinci gruptakiler Halife'ye bağlılıkları nedeniyle, zaman zaman üçüncü grubun bilinçli işbirlikçilerinin tuzağına düşmekten kurtulamamışlardır. Karşı devrimci kalkışmalarda, bu iki grup aydının yönlendirici ve belirleyici rolü olmuştur.

Bu genel görünüm içinde, 1918'den 1919'a doğru Bursa'da, İstanbul'un yadsınması olanaksız etkinliği söz konusudur. Ancak bu durumun, 6 Mayıs 1919'da yayın yaşamına başlayan Mücadele adlı gazete dışındaki yerel basına tam anlamıyla yansıdığı söylenemez. Buna karşın 1919'un sonlarından, Bursa basınında yeni yöntem arayışlarının yansımaları gözlenmektedir. İstanbul'da kurulan ve Bursa'da da şubesi açılan Teâlî-i İslâm Cemiyetinin yayımladığı bir bildiri Bursa Mecmuası'nın 29 Aralık 1919 tarihli 25. sayısında yer almıştır. Cemiyet, bildirisini yayımladığı dönemde işgale karşı topluca savaşım verilmesinden yana tutum içinde idi. Ancak daha sonra tutumunu değiştirecek ve Bursa şubesi de içinde olmak üzere Anadolu'daki örgütlerinin çoğunluğu merkezden kopacaklardır.

Bursa Mecmuası, İslâmcı-bolşevik birleşimi arayışına yönelişin ilk ürünlerine sayfalarında yer vermiştir. Esasen sorumlu yönetmeni olan Muhittin Baha (Pars) Bey, kısa bir süre sonra "Yeşil Ordu Cemiyeti"nin üst yöneticileri arasında yer alacaktır.

15 Ekim 1919 günü, Bursa'nın sosyalist eğilimli ilk gazetesi Yoldaş yayın yaşamına başladı. Genel Savaş'ta Doğu cephesinde Rus ordularına tutsak düşen ve 1917 devriminden sonra bir süre Kırım'da ihtilâlciler arasında kalarak Bolşevizm'den etkilenen emekli öğretmen İbrahim Hilmi Efendi'nin sahibi olduğu bu gazetenin yayın yönetmeni Cezbi Efendi idi. Logosunun altında "İşçi, çiftçi ve emekçi halk faydasına çalışır siyasî, edebî ve içtimâî Türk gazetesidir." cümlesi bulunmaktaydı. Asıl önemlisi, Yoldaş kendisini "Osmanlı" değil, "Türk" olarak tanımlamaktaydı. Bu kimliği bile, dönemin resmî ideolojisine bir tür başkaldırı niteliğindedir. Gazete, çıkarılışından 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgaline değin, Yeşilordu Cemiyeti'nin çizgisiyle uyumlu bir yayın politikası izledi. Ancak Yunan işgali süresince, öteki gazeteler gibi işgalcilerle zıtlaşmamaya özen gösterdi. Kurtuluştan sonra, devletçe benimsenen politikalara sınıksız sarılan rakipleri tarafından güç durumlara düşürüldü, sahibi İbrahim Hilmi 1925'teki "Komünist tevkifatı"nda tutuklandı, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 7 yıl hapis cezasına çarptırıldı ise de 1926'da çıkarılan genel af ile serbest bırakıldı

Kurtuluş Savaşı döneminin Bursa'da ikinci ilgi çekici gazetesi Millet Yolu'dur. Muhittin Baha (Pars) Bey'in 22 Şubat 1920'den itibaren çıkarmaya başladığı bu gazete, ilk sayısından son sayısına değin, Anadolu'daki kalkışmadan yana tavır aldı. Gazete, Bursa'daki aydın yurtsever kadronun, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleme kararlarının ürünü olmalıdır. Millet Yolu'nun da, yörede giderek yaygınlaşmakta olan "İslâmcı-bolşevik" düşünce akımından esinlendiği kuşkusuzdur. Kısa süre sonra Yeşirdi Cemiyeti'nin genel yönetim kurulu üyesi olacak olan Muhittin Baha Bey, niteliği bakımından ilerici ve o döneme özgü sol eğilimli bir aydıydı. Dolayısıyla gazetesi Anadolu'dan yana bir yayın organı olarak İngiliz gizli belgelerinde yakınma konusu olmuştu.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç dönemlerinde Bursa'da, günümüze herhangi bir izi kalmamış yayın organlarının da çıkarıldığı bilinmektedir. Örneğin İstanbul'da yayımlanan Ahrar gazetesinin Ekim 1919 tarihli bir sayısından Bursa'da Kafkas adlı bir gazetenin hiç değilse bir süre çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Yine İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanmakta olan Stamboul'un 24 Ekim 1919 tarihli sayısından, Bursa'da bilinenlerden ayrı olarak Yeni Hayat, Genç Kalemler, Lokman Hekim, Gündüz, Yeni Bursa ve Çocuk adlı yayınların varlığı öğrenilmektedir.

İşgal altında gazetelerin hangi koşullarda yayımlanabildiğini açıklamak için, Yunanlıların ve Hudavendigâr Valiliği'nin bütün yayınları önceden "sansür" etmekte olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. İşgal güçleri, basının denetimi amacıyla ilginç yöntemlere de başvurmuşlardır. Örneğin Bursa Matbaa-i Vilâyet Müdürü Enver Bey'i, Küçük Asya Matbaalar ve Matbuat Müdür-i Umumisi olarak resmen görevlendirmişlerdir. Bu kişi, Yunan sansür subayından ve valilik görevlisinden ayrı, denetim ve sansür uygulamakla yükümlü bulunmaktaydı (esasen Yunanlılarla iş birliği içinde olduğundan, kurtulştan sonra ülkeyi terk etmiştir).

İşgal Bursası'nda gazeteler, işgal güçlerinin bildirimlerinin yanında, gazete sahibi ve yazarlarının birbirleriyle kapışmalarına sayfalarını açtılar. O dönemde Bursa'da çıkan hiçbir yayın organında, Ulusalcıların başarılarına yer verilememiştir. Hatta o denli ki, Bursalılar, 26 Ağustos 1922'de başlayan "Büyük Taarruz"u ve ardından 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşmanın kesin bir yenilgiye uğradığını, bozgun hâlinde Ege'ye doğru kaçmakta olduğunu, ancak 6 Eylül'den sonra, o da fısıltı gazetelerinden öğrenebilmişlerdir. Ne var ki, bu durum dönemin gazetecilerini küçültücü bir gerekçe sayılamaz.

Yoldaş ve Millet Yolu'nun dışında dönemin öteki gazeteleri şunlardır (her biri için açıklama, ilgili maddelerde verildi): Hudâvendigâr (dönem içinde yayını sürdürdü), Ertuğrul (yayını aralıklarla sürdürdü), Kevkeb (1921),

İntibah (1921), İntibah-Yoldaş (1921), Hakikat (1921 sonu veya 1922), Kardeş (1921), Arkadaş (1922).

Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, Bursa'da çok sayıda gazetenin yayın yaşamına devam ettiği veya çıkarılmaya başlandığı görülmektedir. Dönemin başında bazı gazetelerin "İslâmcı-sosyalist" görüşleri savunmayı sürdürdüğü, yada bu izlenimi veren adlarla çıkarıldığına tanık olunuyor. Bunların başında, esasen sosyalist görüşlü olduğunu açıkça belirtmekte olan Yoldaş gelmektedir. Ayrıca 1921 sonu ve 1922 içinde yayın yaşamına giren iki gazete daha vardır. Bunlardan biri Kardeş (1928'den sonra Kardeş), öteki ise Arkadaş'tır.

"1923'ten sonra 1925'teki komünist kesime yönelik tutuklamalara gelinceye değin, Bursa basınında bir kısıtlamanın veya sansürün izlerine pek rastlanmamaktadır. Ancak 1925'te, ülke genelinde komünistlere karşı başlatılan bastırma eylemi sırasında Bursa'da da birtakım önlemler alındı. Bunların başında Yoldaş'ın kapatılması ve sahibi İbrahim Hilmi'nin tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi gelir.

Dönem, tek parti/tek şef dönemidir. Özellikle Sovyetlerle ilişkilerin yavaş yavaş askıya alınmasıyla birlikte, İslâmcı sosyalist modeli savunan veya adlarıyla bu tür bir öykünme içinde görünen gazeteler birbiri ardınca kapanmışlardır. Örneğin Arkadaş 1927 öncesinde yayınına son vermiş; Kardeş, 1928'deki yazı devrimi sonrasında bir süre Kardeş başlığı ile yayını sürdürmüştür, 1933'te kapanmıştır."¹⁵

Avrupa'da kadar olmasa da bizde kitap düşkünleri olmuştur. Ahmet Vefik Paşa, İ. Mahmut Kemal İnal, Ali Emeri, Fuat Köprülü, Seyfeddin Özege, Ağaoğlu Ahmet ve Rıza Nur gibi şahısların kitaplıkları bugün ayrı kütüphaneler olarak yaşamaktadır.

Evlerde ve konaklarda bulunan kütüphanelerin bazılarının bu mekânlarda muhafaza edildiği, ancak zaman içerisinde çeşitli nedenlere dağıldığı bilinmekte. Kitaplıkların bu şekilde yok olmasını önlemek için insanımız vakıflardan yararlanmış. Vakıflar, şahıslar ve kurumlar kütüphaneler kurmuşlardır. Bu kütüphanelerdeki mevcut kitapların sayısı zaman zaman salnamelerde zikredildiğine şahit oluyoruz. Buradan hareket ederek kitap sayısının azlığında söz etmek mümkündür.¹⁶

¹⁵ Yılmaz Akkılıç, "Dünyada ve Osmanlı'da ilk Basımevleri", http://www.cgdbursa.org/cgd_bsntarih.Asp.

¹⁶ Fahri Sakal, a.g.m., s. 733.

Kitapların oldukça pahalı olduğu gözlenmektedir orta sınıftaki insanların kitap satın almaları çok zordur. Bir kitap bir aemele maaşının iki üç misli olabilmektedir.

Yazma eserlerin ağırlığını dinî ve tasavvufî eserler teşkil etmektedir. Ancak matbaanı devreye girmesiyle oranlarda değişiklik olmuş, edebiyat, diplomasi, siyaset kitaplarının oranında ciddi bir artış görülmüştür.

Hakkımızda kitap sayısı çok azdır. Önemli bir kısmı dinî eserlerdir.

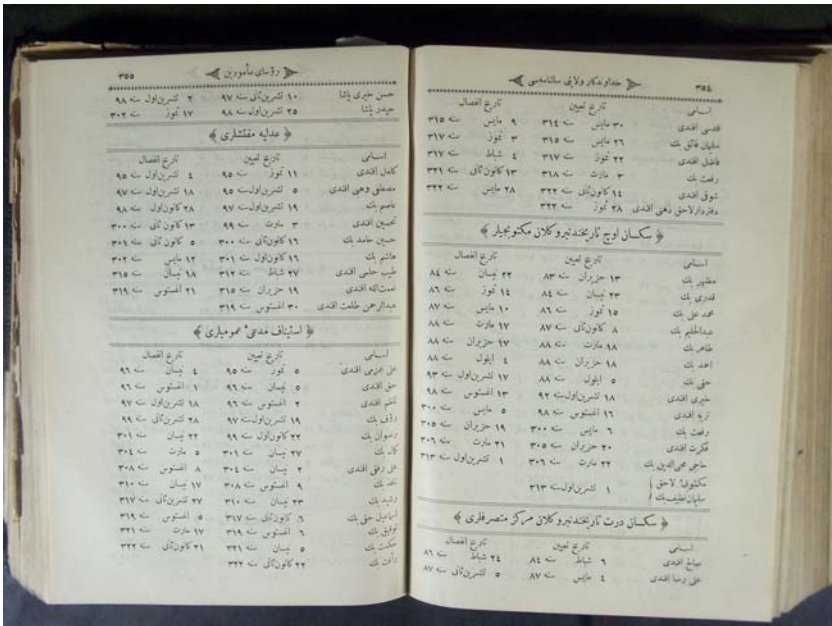
Konu başlığı olarak çeşitlilik arz etmez. Dinî eserleri çıkardığımızda siyasi ve kültürel meseleleri gündeme getiren kitap yok denecek kadar azdır.

Kitaplar çok pahalıdır memur ve işçi maaşının birkaç katıdır. Ancak pašalar, seraskerler veya vezirler gelirleri ile kitap alabilirlerdi. Özellikle yazmalar halkın alamayacağı kadar pahalıdır. İlk yıllarda matbu eserlerde sanıldığıının aksine oldukça pahalıdır.

Kitap sahipleri mesleği icabı kitap alanlardır. İlmiye dışındakilerin kitap biriktirdiklerine çok nadir rastlanır.

Tüm bunlara rağmen halkımız kitap ve bilgiyi ulaşmanın yollarını daima bulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kitaplar gerek camilerde gerekse medrese ve tekkelerde halka açık tutulmuş ve onların istifadesine sunulmuştur. Okuma arzusu taşıyanlar her an elinin altında imiş gibi kitaba ulaşmakta güçlük çekmemiştir.

RESİMLER

THE NATIONAL LIBRARY OF BHUTAN: A WORK IN PROGRESS*

SHAW, Felicity**
ÇİN/CHINA/КИТАЙ

ABSTRACT

Bhutan's National Library was established in 1967 as part of a government program to preserve and promote the rich cultural and religious heritage of this small, newly modernising country. Its primary function was to collect and preserve the religious texts of Buddhism in their various forms (wood-blocks, wood-block prints and manuscript copies). By the time the Library finally moved into purpose-built premises in 1984, stock also included a small collection of foreign books, mainly written in English, with subject emphasis on Buddhist studies and the Himalayan region.

Over the past 10 years major changes have been made concerning collection development philosophy and policy, arrangement of library materials and reader access to the collections. Compilation of a database to the religious literature began in 1996, when the National Library entered into a long-term twinning project with the Royal Library, Denmark, funded by Danish International Development Assistance (DANIDA). Further phases of the project involve classification of the literature and establishing a library network. As the primary focus of the DANIDA Project is the Choekey Collection (religious texts written in classical Tibetan), there has so far been only very modest input to enhance management of the Foreign Books Collection, which in recent years has become a much more important component of the stock than was originally envisaged.

The scope of collection development has further widened with the passing of the Legal Deposit Act, 1999, under which the National Library attained official depository status as the National Library and Archives. Donor funding was obtained for construction of a separate building within the National Library complex in which to house the National Archives, and funding was also made available to send a senior member of staff abroad for postgraduate study in Archives Management. Transfer of archival materials to the new building began in early 2006. Drafting of an Archives Act is now under way.

This paper summarises the library's evolution under each of its directors to date, presenting in more detail a general overview of progress since the mid-

---

* Renkli resimler için bkz.: s. 398

** Honorary Research Fellow, Centre of Asian Studies, University of Hong Kong. e-mail: fmshaw@hkucc.hku.hk.

1990s, with focus primarily on implementation of the DANIDA Project, the setting up of the Archives, and management and future development of the collections.

The National Library of Bhutan: A work in progress

Felicity Shaw

Honorary Research Fellow

Centre of Asian Studies, University of Hong Kong

Founding of the National Library

The National Library was established in 1967 as part of a government program to preserve and promote the rich cultural and religious heritage of this small, newly modernising country. Lopen Geshe Tshewang,¹ a highly regarded scholar monk, was appointed as the Library's founding Director to oversee the collection and safekeeping of religious works acquired for the national collection. These works are written in classical Tibetan (known in Bhutan as Choekey, meaning Dharma language), the religious language of northern Buddhism which does not have a spoken form. When Geshe Tshewang retired in 1973, Pema Tshewang (a scholar monk known familiarly as Lopen Pemala) was appointed as the new Director.

Second Director

By the time Lopen Pemala took over the growing collection had been relocated several times, and from 1975 the collection was housed in quarters above the town. The National Library finally moved to purpose-built premises in 1984. The new building had been consecrated as a lhakhang (temple) to provide the appropriate spiritual environment for preservation of sacred books.²

In January, 1981 Yoshiro Imaeda, a Tibetologist working as a researcher with the Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) in Paris, was appointed Library Adviser. Dr. Imaeda spent nearly 10 years in Bhutan and during that time he set up systems to document and organise the library collections, and also translated a significant amount of work by Lopen Pemala. When the move to the new building took place in September, 1984, stock included 5, 500 volumes of Buddhist literature in Choekey, 4,000 carved wood-blocks for printing, a set of

---

¹ Lopen, which may be translated as "Master" or "Professor", is a respectful form of address for anyone who has received a traditional education, and is used particularly for certain learned monks. Geshe is a form of address bestowed upon highly educated monks of the Kagyupa tradition, and is roughly equivalent to Doctor, for a lay scholar holding a Ph. D.

² For a detailed account of the setting up of the library and the materials which comprise the religious literature of Buddhism see Shaw, F. (1985), "The National Library of Bhutan: preserving the nation's heritage", *Journal of the Hong Kong Library Association*, no. 9, pp. 39-58.

4,400 metal printing blocks, around 300 volumes of foreign books (nearly all in English) and a few journals and newspapers.

The Library Adviser modelled stock arrangement on that used for the Tibetan collection in the CNRS library. Books were shelved in the Stack Building, essentially in the order in which they had been taken into stock. Reader services were conducted from the Administration Building, where card catalogues provided access to individual titles. Readers checked the catalogues and completed request slips, then library staff fetched the books. This rigidly controlled and labour-intensive system made no provision for browsing the shelves, but was proof against loss of or damage to items in the collection. Upkeep of the card catalogues was discontinued in the late 1980s due to various constraints (including staffing levels and breakdown of the card copier) and recognition of the worldwide trend towards computerisation of cataloguing procedures.

A microfilming project started in 1987, and in 1992 a fumigation chamber was installed, from a cultural grant by the Japanese government (which included airtight aluminium boxes for archival wood-blocks in the collection). During Lopen Pemala's tenure, a large collection of literary treasures was amassed, and the principal works in the collection were microfilmed. Lopen Pemala had been able to identify and then secure many privately held old and rare manuscript editions of religious works for the collection and to obtain microfilmed copies of other works held outside, primarily through his standing as a highly respected scholar monk. Lopen Pemala retired in May, 1993. A career librarian – had such a person been available – would not have had either the knowledge or the standing to achieve so much.

Third Director

In September, 1993 Sangay Wangchug, formerly Under Secretary of the Central Monastic Body, was transferred to the National Library as Acting Director, suggesting that the appointment was intended as an interim measure to enable the release of Lopen Pemala who was already past retirement age.

By this time library holdings had grown to approximately 7,500 volumes of Buddhist literature in Choeky, over 8,500 wood-blocks and 2,500 foreign books. During his tenure, Sangay Wangchug introduced measures to encourage use of the collections. He widened the scope of the publications program to include English translations of important Choeky works, and also publication of original works on more general aspects of Bhutan's culture, in English or Dzongkha. He was also instrumental in obtaining funding for a long-term project – the DANIDA Project³ – to create a comprehensive digital catalogue of the library collections.

---

³ DANIDA is an organisation inside the Ministry of Foreign Affairs of Denmark which provides development assistance in developing countries.

Organisation of the collections: By the time Sangay Wangchug was appointed, the stock arrangement system originally introduced had serious shortcomings. As the card catalogues were no longer being kept up, now the only way to find titles and locations of new books was through searching the accessions registers.

The Acting Director was keen for readers to have subject access to the Foreign Books Collection, which he planned to open for browsing. It was decided to rearrange the stock by subject, following the Dewey Decimal Classification (DDC) system, already in use at Thimphu's small public library. As the Foreign Books librarian had not been trained in subject classification, retrospective subject classification of the books (which began in December, 1995) was achieved largely through the voluntary assistance of a professional librarian, a frequent visitor to Bhutan over the years.

Rearrangement of the Stack Building: By September, 1995 all reader services had been transferred from the Administration Building to the Stack Building, which was now open to readers for browsing. Some new furniture had been provided. The library had become much more user-friendly and welcoming. Loans rose dramatically. Security became a worrying issue, as did recovery of increasing numbers of overdue library books. Considerable stock loss in both the Chokey and Foreign Books collections was revealed in a winter 1998 audit, and subsequently borrower services to individuals were suspended. Alterations were made to the entrance area to improve library security in mid-1999, and further renovation and refurbishing work was carried out that same year.

DANIDA Project: In 1996 an agreement was signed to launch a long-term twinning project between the National Library and the Royal Library, Denmark. The DANIDA-funded project, entitled *Institutional strengthening of the National Library of Bhutan*, would be carried out in three phases and was expected to take many years to complete. Under the first phase, a database of the Chokey literature would be compiled. Further phases would involve a nationwide scripture documentation survey, collaborative research and translation projects and the setting up of a library network for online searching of the database. The DANIDA Project would be implemented with the assistance of two Tibetologists as consultants, one of whom also had computer expertise.

The Project started in August 1996, when the consultants made their first visit. Staff meetings were held to draw up a work plan, computer hardware was purchased and set up and program software was installed (including custom-built TrueType fonts for Chokey and Dzongkha data entry which would be made under the Wylie transliteration scheme). WINISIS, the Windows version of CDS/ISIS, was adopted for data input.

An introductory course was held to introduce all staff to Windows 95, following which the four-man Choekey cataloguing team was given more intensive instruction on data entry under Wylie and creation of records in WINISIS. On further visits the consultants fine-tuned procedures, upgraded software, reviewed and tidied up records added to the database, and gave workshops and additional training as required.

Cataloguing start-up: Generally speaking, Tibetan books are not single works authored by one person, but collections of works by either one or a number of different authors. Individual volumes might comprise just the one title (or part of a title, if a multi-volume work) or a number of separate titles – sometimes as many as 60 to 70 – each written by a different person. When the Project first got under way, the consultants had envisaged that record entry would be much as for Tibetan collections in libraries abroad, in which a collected work is catalogued as a single entity. For large academic libraries elsewhere, with Tibetan collections generally comprising only a relatively minor component of total stock, this was the only practical way to go about things. In Bhutan the situation was completely different. The National Library had been established specifically to collect and preserve Choekey materials and it was considered essential that the contents of the volumes should be analysed as closely as possible for the database. After extensive preliminary discussion it was therefore agreed that each item would be minutely analysed, and a separate record created for each and every separate title discovered within a volume.

The consultants next visited in late February, 1997. They discovered new titles daily as they reviewed and tidied up the 2, 000 records which had been created by then. These were exciting times! By June, 1999 the database held nearly 21, 000 records. The cataloguers had soon become adept at data entry and their output was well beyond expectations. The team leader backed up the records on a tape streamer daily, weekly and monthly.

When the consultants visited in early 1998, at the Acting Director's request the computerisation project was extended to the Foreign Books Section, with hardware supplied from Project funds.

Project rollover: After the first phase concluded in April, 1999, a further three-year agreement to cover the second phase was signed that same month. A Legal Deposit Act would be presented to the National Assembly when it met mid-year, and plans for a separate but linked Archives Project were already well-advanced. Sangay Wangchug was soon to leave the National Library, and he would be leaving on a high note.

Fourth Director

In May, 1999 Mynak R. Trulku, Director of the National Museum in Paro for the past 25 years, was appointed Director of the National Library, formally taking

over on July 1, 1999. Under Mynak R. Trulku the DANIDA Project gathered momentum. Phase three of the Project began in April 2002 and was celebrated with the launching of the National Library website (www.library.gov.bt), introducing the library to the international community.

During the early part of the new Director's tenure, further refurbishment and renovation work was carried out in the Stack Building, and a computer room was constructed on the first floor for the Choekey cataloguers, who moved across from the Administration Building in July, 2001. In 2002 the Stack Building was repainted, and a two-storied building erected to house the fumigation chamber (till then in a wooden lean-to by the Administration Building).

In 2000 staff began rearrangement of the Choekey Collection, re-grouping the stock under the four main schools of northern Buddhism, with Canonical works and some rare books shelved separately. This major undertaking took two years to complete.

Research and translation activities: In phase two of the Project priority was given to joint research and translation activities, through which valuable mentoring would be provided to promising young research officers by project counterparts internationally recognised as leaders in their own research fields.

Cataloguing: In August, 2001, four computer-trained school leavers were recruited on contract basis for Choekey data entry. By July, 2002 there were over 70,400 records in the Choekey database and the original estimate of 70,000 records in all had now been revised up to 130,000 records. When data entry for the books was completed in mid-2003, the file of 103,402 records was converted to Microsoft Access and stored on a standalone computer in the reading room for public reference. This was a significant milestone for the Project. The contract staff now created records for works contained in the various editions of the Kanjur and Tanjur, finishing that in late 2004.

Retrospective subject classification of the Foreign Books Collection was finally completed in early 2004; by then computer records had been created for almost all stock, which now amounted to around 5,200 volumes.

Scripture documentation survey: Included in the DANIDA Project was a nation-wide survey to identify literary treasures held in the monasteries, lhakhangs and private houses of each district. After contract staff were taken on for Choekey data entry, the permanent staff could begin work on the survey. The team took a small digital camera and laptop computer on their visits (some of which were to lhakhangs four days' walk from the road). The Choekey Section librarians relied entirely on memory when identifying works to digitise which were not in the National Library. An illustrated catalogue of literary treasures in the western districts of Bhutan was published in 2006.

Legal deposit and the Archives: With the passing of the Legal Deposit Act (1999), the National Library attained official depository status as the National Library and Archives and became responsible for the collecting, conserving and managing of Bhutan's documentary heritage.⁴ In July, 2000 a three-year DANIDA-funded Archives Project was launched, for construction of a two-storied Archives Building on the far side of the Stack Building, to which it would be linked by an enclosed passage. Training in Archives Management was also funded, and in September, 2004 Senior Librarian, Kunzang Delek went to Singapore to study for a Masters degree in Archival Informatics.

Digital library: In 2004, two important digital donations further raised the National Library's international profile as an emerging centre for research and study of northern Buddhist spiritual traditions.

In May, the library received as a gift from Gene Smith, executive director of the Tibetan Buddhist Resource Center (TBRC)⁵ in New York a hard disk containing about 4,000 volumes of treasured religious texts stored in PDF format. The data was later made available on a public access computer for both browsing and the making of page printouts.

In collaboration with the Bodhi Foundation⁶ and the Palri Parkhang⁷ initiative, TBRC also distributes eBooks formatted to print as traditional pecha, and in November, the President of the Bodhi Foundation and representatives from the Palri Parkhang project came to install the software and present the National Library with a digital archive of 4,500 volumes of Buddhist teachings stored on a hard drive, and also a duplex laser printer.

---

⁴ The Act was passed at the 77th meeting of Bhutan's National Assembly and came into force on July 20, 1999. The full text can be retrieved via the Archives section of the National Library website.

⁵ The Tibetan Buddhist Resource Center (www.tbrc.org) is a non-profit corporation established in 1998. Its digital library is an encyclopaedic database of Himalayan scriptures from the Tibetan Buddhist tradition. The present library comprises over 12,000 volumes, of which over 5,000 had been digitised by May, 2005. Books are distributed to users from the TBRC FTP site and through external hard drives. At the Centre's core is the personal library of Executive Director, Gene Smith.

⁶ Incorporated in 1998, the Bodhi Foundation (www.bodhi.org/) assists a number of organisations and programs in support of beneficial activities. Amongst these is Palri Parkhang.

⁷ Palri Parkhang-Glorious Mountain Printery was set up in 2002 as a heart project of TBRC and the Bodhi Foundation. Its goal is to restore and republish TBRC's collection of some 12,000 volumes, in the form of digital eBooks, printable image files and hardcopy texts to support research, study and practice of Tibetan culture and spiritual traditions. A short video describing what Palri Parkhang does can be downloaded from the Khyentse Foundation website.

The project to complete a digital library of the TBRC collection is a major cooperative effort of TBRC, Palri Parkhang and the Khyentse Foundation.⁸ The formatting and print-on-demand centre in Austin which converts TBRC's massive PDF files into printer-ready documents is seen by the Khyentse Foundation as a model for future facilities in Bhutan and India, and efforts are being directed to secure funding from major foundations to make this dream come true.

Fifth Director

The library's fifth director, Dorjee Tshering, took office in January, 2005, following the retirement of Mynak R. Trulku. An educationist by profession and most recently principal of Bhutan's premier degree college, Dorjee Tshering has had many years of experience in managerial positions in the education sector.

The new Director wants more people to know about the library and come to use it. Future plans include educational visits for school classes and other promotional activities targeting Bhutan's young people and their teachers. Sunday opening was introduced in July 2006. A full-colour library information leaflet has been published, also a catalogue to the Foreign Books Collection. Free internet access to students is to be provided in the Stack Building shortly, following upgrading of online connections to the Internet.

National Library conference: The National Library held its first international conference in mid-2005. Papers were presented by around 30 Bhutanese and foreign scholars. Presentations were of a uniformly high standard, and those of some young Bhutanese scholars were particularly impressive. Most sessions were attended by 40 to 50 people, and the question and answer sessions which followed the presentations were vigorous and stimulating. Publication of the three-volume Proceedings (title: *Written heritage of Bhutan: Mirror of the past – bridge to the future*) will take place in late 2007.

Building works and renovation: Within months of Dorjee Tshering taking office, funds were released by the Government of India for construction of a new, three-storied Administration Building. Completed in summer, 2007 the building will house offices for staff and private researchers, the National Library Book-store, the Microfilming Section and the non-archival component of the Wood-block Collection. Space permitting, the Foreign Books Collection will move into the central area of the ground floor. Conference facilities are also provided for.

DANIDA Project: Implementation of the fourth and final phase of the DANIDA Project is now under way. In general terms, phase four aims to

---

⁸ Khyentse Foundation (www.khyentsefoundation.org/) is a non-profit organisation founded in 2001. The TBRC project is supported through its Translations and Publications Fund.

consolidate the library's present position as a central resource for higher level research and to expand its functions so that it is closely linked with the Royal University of Bhutan as an academic library specialising in Bhutanese studies. Some library outreach services to selected centres in eastern Bhutan are also planned. In the academic sphere, cooperation in joint research and translation activities will continue.

This phase is very much IT-centred. Local and wide area networks will be set up to establish the National Library as an integral part of the research infrastructure of Bhutan, and the database will be launched on the Internet to be accessible for online searching worldwide. Archives activities will be strongly supported: the setting up of a local preservation laboratory is envisaged, and further paper preservation workshops and training sessions will be held. Scholarships will be offered so that National Library staff can receive additional work-related training outside the country.

Archives: The Archives Building was formally commissioned in June, 2005, but staff began transferring stock only in March, 2006 so as to allow ample time for the premises to reach the humidity and temperature levels recommended for archival storage. Eighteen months into the job, both the Archivist and the Assistant Conservator remain focused, highly motivated, and brimming over with enthusiasm for their work.

Almost all microfilms of literary treasures have now been relocated in the Archives. A review of the Choekey Collection is under way, and the oldest and most important works have already been transferred from the Stack Building to the Preservation Section of the Archives. All wood-blocks and paper media are sent for fumigation before transfer to the Archives. Over the past year a substantial body of new material has come into the Archives under the provisions of the Legal Deposit Act. The Legal Deposit librarian is now gradually transferring to the Archives the backlog of materials accumulated since the 1999 Act came into force.

Work has begun on the drafting of an Archives Act, which when it comes into force will heighten awareness of the importance of archival material and also alert individuals and organisations to their responsibilities under the Act. The Archivist sees the National Archive as the identity of the country, and is keen to make it as comprehensive as possible for the benefit of historians of future generations. Looking to the future, he is planning for a nationwide survey to identify and collect items of value for the Archives. He also wishes to maintain district archival centres throughout the country, as foci for material to be collected up for the Archives.

Launching of the online catalogue: Since 2006, library computers have been networked and linked to the Internet through a local ISP. VSAT equipment now being installed will enable direct hosting of the website (and hence database) from

the continuously running library server. Soon readers will be able to access the catalogues from online terminals in the Stack Building during office hours (and – remotely – round the clock).

Now that the database has been completed, its management has been taken over by National Library staff. DANIDA has hired a Canadian IT expert-cum-Tibetologist as resident IT adviser to the library for the initial stage of the fourth phase, in which the database will be launched on the Internet. All Choekey records were converted to Unicode in January 2007, in preparation for launching of the online catalogue. Sample entries have been loaded to the Royal Library server for testing under the ALEPH integrated library system. Other software options are also being considered.

A full scale review of the content of the library website began in May 2007. The new, expanded content will appear in both English and Dzongkha versions, and the redesigned web pages should be posted before the end of the year.

In conclusion: Geshe Tshewang and his small team established the nucleus of the National Library. Each Director thereafter has left his own mark, building on the achievements of his predecessors. During Lopen Pemala's tenure many old and rare works were added to the collection, and a very secure system was established for stock management and control. When Sangay Wangchug took over in 1993, he opened up the stacks to the readers and also launched the DANIDA Project, through which the immense scope and richness and sheer volume of works contained within the Choekey Collection would gradually be revealed. Under Mynak R. Trulku, who succeeded Sangay Wangchuk in 2000, the Archives Project was launched and the main thrust of the DANIDA Project was brought to a successful conclusion. Dorjee Tshering, who took over in 2005, is vigorously promoting the National Library's collections and services while shepherding it through the final phase of the DANIDA Project, under which the National Library will become much more connected in every way with the rest of Bhutan and also the wider world.

The National Library had little knowledge of the automated systems for information management and control which libraries in developed countries had been introducing since the 1980s, and the DANIDA Project provided the necessary funding, impetus and also a carefully structured program to shape development. Eleven years on, this ambitious project can certainly be viewed as a resounding success.

As the primary focus is the Choekey Collection, there has so far been only modest input to enhance management of the Foreign Books Collection, which has now become a much more significant component of stock than was originally envisaged. Under phase four of the Project, the National Library's position as a central research resource will be consolidated so that it functions as an academic library specialising in Bhutanese studies, closely linked with the Royal

University of Bhutan. In this situation, the Foreign Books Collection will assume much greater importance as an English language research resource.

There has for some years been a clear need to recruit to the Foreign Books Collection staff with the appropriate skill sets for subject classification, as present staff have received no training in this area and are in any case already fully occupied. For the Foreign Books Collection to adequately support the English language research needs of Bhutanese scholars and achieve its full potential as the English language research resource of the National Library of Bhutan, this management issue needs now to be addressed.

MÜZE EVLER

UZ, Seden
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışmada müze evin ulusal ve uluslararası tanımlarından yola çıkarak müze evlere yeni bir yaklaşım getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ICOM (International Council of Museums) tarafından yapılan müze ev tipolojisi esas alınarak Türkiye'deki müze evler için yeni bir müze ev tipolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tarihî ev ve müze ev arasındaki benzerlikler ve farklılıklar örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Müze evlerin mevcut durumu üzerinden öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müze, müze ev, yaşanmışlık, müze ev tipolojisi.

ABSTRACT

This paper attempts to bring out a new approach to the house museum, beginning with definitions in national and international sphere. Within this context, it is attempted to establish a new typology for house museums in Türkiye based on the typology of the house museums of the International Council of Museums.

It is dealt with through differences and similarities between historical houses and house museums. Some suggestions are provided based on current status of house museums.

Key Words: Museums, house museums, history, typology of house museums.

Ev, insanların içinde yaşadığı ve barındığı yapı türüdür. Bir evin mimari yapısı ve eşyaları o evde yaşayan şahıslarla bir bütünlük içerisinde. Ev içinde yaşayan şahsın sosyal statüsüne, ekonomik durumuna, kişisel özelliklerine ve evin kendi karakteristik yapısına göre çok büyük farklar gösterebilmektedir. Ev koruyucu bir kabuk görevi görür, dışarıya karşı içindekileri korur. Ev aynı zamanda anıların toplandığı yerdir.

Tarihsel olaylarda ön plana çıkmış (politikacılar, askerler, devlet kurucuları vb.) ve içinde bulunduğu kültüre yön veren (sanatçılar, şairler, yazarlar vb.) kişilere toplum "önemli olma" vasfı vermiştir. Bu nedenle yaşadıkları mekânlar herhangi bir kişinin evinden daha özel bir konuma sahiptir. Çünkü bu kişiler, içinde yaşadıkları kültüre bir şeyler katmış, örnek teşkil etmiş şahıslar olabilirler. Kimsenin düşünemediğini düşünüp uygulamaya çalışmış, öncü ve

lider olmuş kişilerdir. Bu nedenle içinde yaşadığı toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, sanatsal veya siyasal hayatına katkı sağlamış bu kişiler “önemli” olarak nitelendirilmiştir. Bu kişiler, bir alanda ünlü oldukları için insanlar, onların hayatlarını merak etmekte, onlara etki eden her ayrıntıyı bilmek istemektedirler. Bu kişilerin ne yediğini, nasıl giyindiğini ve gündelik hayatlarını nasıl geçirdiklerini öğrenmek istediklerinden bu evleri korumak istemişlerdir. Bu bağlamda toplum kendi değerlerine sahip çıkmak, o kişilere olan saygılarını göstermek ya da anılarını yaşatmak adına o kişilerin yaşadıkları bu mekânlara önem vermektedir. Bu önemi gösterebilmek için, evlerini bir anlamda “dokunulmaz” yapmak adına, “müze ev”e dönüştürmüşlerdir. Bazen topluma yön veren bu kişiler, evlerinin müze eve dönüştürülmesini kendileri talep etmişlerdir. Bazen de kendi evlerini bir kuruma bağışlamışlar, bağışladıkları kurum, bu evleri “müze ev” hâline getirmiştir.

“Müze ev nedir?”, “Yurt dışında müze evler ile ilgili bir komite var mıdır?” sorularının yanıtını şöyle vermek mümkündür. “DEM HIST, ICOM’a (Uluslararası Müzeler Konseyi) bağlı müze evlerin yönetimi ve korunmasına odaklanan uluslararası bir komitedir. DEM HIST, Fransızca’da “tarihi konutlar” tamlamasının kısaltılmışıdır. DEM HIST, müze evlerin yönetimi ve korunması konusundaki çözümlerin ve problemlerin tartışıldığı uluslararası bir forum olarak işlevini tanımlar. Komitenin amaçlarından biri, bu evlerin daha iyi anlaşılması konusunda profesyonellere yardım etmektir. Çok fazla sayıda müze ev olduğu için sınıflandırma sistemi yöntemini yaratmak ve bu sayede daha etkin koruma, restorasyon ve güvenlik seçenekleri oluşturarak ziyaretçiler ve diğer profesyoneller arasındaki iletişimi kurmaktır. Elde etmek istenen sonuç az tanınan alanlarda/bölgelerde turizmi artırarak, komitenin ilişkilerini geliştirmektir.” (Pavoni, 2002; 11)

DEM HIST, müze evlerde mevcut olan sanatsal, tarihsel, kültürel ve sosyal zenginliği göz önüne alarak, benzer tüm müze evler için geçerli olan bu özellikleri, konferanslar düzenleyerek ortaya koyar. Konferans sonucunda müze evler hakkında elde edilen bilgileri yayınlarak, profesyonel platformda üyeleri arasında fikir alışverişini sağlar.

DEM HIST, 1997’de Cenova’da Palazzo Spinola’da oluşmuştur. “*Living History. Historic House Museums* (Müze Evlerin Yaşayan Tarihi)” isimli konferans boyunca, ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) müze evlerin yönetimi ve korunmasına odaklanan uluslararası bir komitenin ihtiyacı hissedilmiştir.

Konferans katılımcıları, İtalya’nın ICOM başkanı Giovanni Pinna’nın 1998 de Melbourne’de gerçekleştirilen ICOM genel konferansında sunduğu dilekçeyi imzalamışlardır. Kısa bir zaman sonra, yeni komite ilk toplantısını yapmış ve “Müze Evler/Demeures historiques-Musées/Residencias Históricas-Museo” yani kısa adı Fransızca versiyonu olan DEM HIST ismini almıştır.

(icom, [16 Haziran 2007])

Uluslararası müze evler komitesinin amaçları şu şekildedir:

1. Tarihi evlerin müze evlere dönüşümü esnasında ICOM'un hedeflerini ve amaçlarını desteklemek.
2. ICOM programının uygulanması ve gelişmesine katkıda bulunmak.
3. Müze evlerle ilgili faaliyetlerin tamamlanmasını sağlamak, bunları programlamak ve düzenlemek.
4. İletişim, bilgi alışverişi ve karşılıklı iş birliği konularında, müzeler, profesyonel müze çalışanları ve müze evlerle ilgili olanlar arasında bir iletişim forumu hazırlamak.
5. ICOM içinde müze evlerin çıkarlarını gözetmek.
6. ICOM'a bağlı ulusal komiteler ve bağlı organizasyonlar ile diğer uluslararası komiteler ve bağlı organizasyonlar ile iş birliği yapmak.
7. Komitenin hedefleri ve ilgi alanları üzerine yayınlar yapmak.
8. Müze ev çalışmalarını ile ilgili yayınları desteklemek.

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından 1997 yılında İtalya'nın Cenova kentinde gerçekleştirilen Tarihi Müze Evler ile ilgili toplantıda Pavoni tarafından müze evlerin şöyle tanımlandığını görmekteyiz:

“Tarihi binalar, önceki yaşanmışlıklarıyla halka açıldıklarında kendi orijinal eşyalarını ve koleksiyonlarını halka göstermek durumundadırlar. Bu koleksiyonların tarihi, kültürel, ulusal değerlere sahip olarak tanınmış bu kişilerin ruhunu koruyarak, halkın tarihsel hafızası ile bir bağlantı kuran yapılara müze ev tanımlaması yapılmaktadır. Müze evler, yapının kendisi ve içinde bulundurduğu koleksiyon ile karakteristik bir şema oluşturan, sürekli önemli bir pozisyona sahip olmuş ve bu pozisyonu korumuş olan yapılardır.” (Pavoni, 2001; 17) bu tanımdan yola çıkarak şöyle bir yorum getirmek doğru olacaktır. Herkesin evi müze ev kategorisinde değerlendirilmemektedir. Bir kişinin evinin müze olabilmesi için içinde yaşadığı toplumun o kişiye önemli vasfını vermesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu önemli kişinin evindeki koleksiyon ile yapının birbirini tamamlaması gerekir. Bu şartlar sağlandığında biz bu mekâna müze ev diyebilmekteyiz. Bazen de kişilerin önemini yanı sıra yapının kendi özellikleri, yapının çevre ile olan bağlantısı veya karakteristik özelliği nedeniyle ön plana çıkan evleri de müze ev olarak tanımlamak mümkündür.

DEMİST'e göre müze ev: “Günümüzde halka açılmış, geçmişte mesken olan tarihsel yapıların, orijinal mobilyaların tarihi, kültürel koleksiyonlarını gösteren, ünlü yaratıcıların ruhunu yansıtan ve güçlü bir şekilde bir topluluğun

tarihsel anılarına bağlı, özel bir müze çeşidi olarak tanımlanır.” (icom, [16 Haziran 2007])

Komite'nin çalışmaları sonucunda benimsediği görüşe göre, müze evlerin işlevi sadece mevcut koleksiyonu korumak değildir. Koleksiyonu kendi bünyesinde tekrar değerlendirip müzeye gelen ziyaretçiye bunu müzecilik anlayışı çerçevesinde aktarabiliyor olmalarıdır. Bu bağlamda müze evler müze tipolojisi içinde ayrı bir bölümde ele alınmalıdır. (Pavoni, 2001; 17)

Tarihsel özellikleri olan bir ev eğer olduğu gibi korunuyorsa onu müze ev olarak değerlendirmek çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Böyle bir ev tarihsel bir değer taşımaktadır o nedenle “tarihi evler” kategorisi içerisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır. “Tarihi evlerle müzeleştirilmiş evler arasında büyük farklılıklar vardır. Tarihi evler sadece orijinal bir yapı ile orijinal bir koleksiyondan oluşurken, müze evler orijinal yapı ve koleksiyonun yanı sıra sosyal ve politik yaşanmışlığı doğru bir biçimde yansıtabilen, geçmişi doğru bir biçimde sergileyip bunu müzecilik kriterlerine (bakım, koruma, satış departmanları, güvenlik, pazarlama ile) uygun bir biçimde gelen ziyaretçiye sunulmasını sağlayan mekânlardır.” (Pinna, 2001; 7)

DEMHİST’de müze ev, tarihsel yapıların orijinal koleksiyonu ile birlikte değerlendirildiğinde toplumsal anılarla bağlantı kurulabilen özel bir müze çeşidi olarak tanımlanırken Uluslararası tanımlara farklı bir yorumla yaklaşan Amerika Birleşik Devletleri’nde ise müze evler, Amerikan kültürünün bir yansıması ve toplumsal kimliğin bir göstergisi olarak tanımlandığından gönüllülerin aktif olarak çalıştığı ve söz sahibi olduğu bir kar amacı gütmeyen bir kurum anlayışının hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri’nde müze evler, yönetsel farklılıklar gösterebildiği gibi müzelere ayrılan bütçeden ötürü de daha farklı değerlendirilir.

Amerika Birleşik Devletleri’ndeki müze evlerde durum işlevsel ve yönetsel olarak farklıdır. Önemli bir şahsa ait bir ev müzeleştirildiğinde Amerikan halkı için güven teşkil eder bir nitelik kazanır. Bir evin müzeleştirilmesine halk karar verir. Toplum, aristokrat halkın yaşantısını merak ettiği için sarayları, sanatçıların evini merak ettiği için sanatçıların stüdyo şeklindeki evlerini müze eve dönüştürürken, son zamanlarda kasabalarda yaşayan halkın özellikle kölelerin yaşam biçimini merak ederek bu evleri müzeleştirdiği görülmektedir. İdari yapı itibarıyla diğer müze evlerden ayrı işleyiş biçimine sahiptir. Amerikan halkı tarafından bir ev müzeleştirilmek için bağışlandığı zaman Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti o kişiyi vergiden muaf tuttuğundan evlerin müze ev hâline gelme süreci daha hızlı gerçekleşmektedir. Evlerin hangisinin müzeye dönüştürüleceğine ise Amerikan Müzeler Birliği karar vermektedir. Amerikan Müzeler Birliği’nin onaylamadığı hiçbir ev müzeleştirilemez. Müze evlerde sadece bir idari personel yer almakta diğer çalışanları gönüllülerden oluşmaktadır. Gönüllüler sadece müzelerde

çalışmakla kalmaz aynı zamanda müze evin yönetiminde söz sahibi konumundadırlar. Gönüllülere bu kadar fazla yetki verilmesinin nedeni onların bazı sınavlar sonucunda buraya alınma hakkına sahip olmalarıdır. Gönüllülere herhangi bir ücret ödenmez ama Amerikan Hükümeti tarafından verginin belli bir bölümünden muaf tutulmaktadır. (Butcher, 1993; 12-30) Farklı yerel idare biçiminden ötürü Amerika Birleşik Devletleri'ndeki müze evler, Avrupa'daki müze evlerden farklıdırlar.

Müze evler; içinde buldukları toplum, toplumun kültürel düzeyi, devletin müzelere ayırdığı bütçe ve idari kadro itibarıyla şekillenmekte ve toplumdaki farklılıklar göstermektedir. Bazı kültürlerde toplum, devletin desteği ile müze evleri oluşturup korunmasına destek verip finanse ederken bazı toplumlarda böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Müze evlerin oluşmasına o evde yaşayan kişilerin yakınları veya tanıdıkları, yerel komiteler ya da yerel yönetimler aracı olmaktadır. Bu bağlamda müze evleri incelerken içinde bulunduğu kültürü, devletin yönetim biçimini ve toplumun müze evlerle olan bağlantısını bir bütün olarak düşünmek ve değerlendirmek gerekebilir. Türkiye'de müze evin nasıl tanımlandığını incelemek yerinde olacaktır.

Türkiye'de müze evlerle ilgili olarak farklı kişiler tarafından yapılan tanımlamalar mevcuttur. Doç. Dr. Sümer Atasoy, müze evlere şöyle bir tanımlama getirmektedir: "Müze evler, mimarisi ve içinde yaşayan şahsiyet nedeniyle korunması gereken yapılardır." (Madran, 1999; 14) İkinci bir tanımlama ise Dr. Mehmet Önder'den gelmektedir: "Müze evler, tarihi ve mimari yönden korunması gereken konak ve evlerdir." (Madran, 1999; 14)

Bu bilgiler ışığında; müze evlerin tarihî dönem ya da tarihî kişiliği yansıtmanın dışında; belirli bir mimari özelliği barındıran tek/az sayıda evden biri olduğu görülmektedir. Kendi dönemi yapıları içinde ayırt edici mimari yapı ve süsleme özellikleri ile ön plana çıkmış evlerin içinde kalan son örneklerden biri olma özelliğine sahip olan yapılar da müze ev olarak tanımlanır. Müze evler, tarihsel ve kültürel açıdan bir olaya tanıklık etme özelliğine de sahip olabilirler. Bu nokta göz önünde bulundurulduğunda toplumsal tarih bağlamında önemli bir şahsa ait olan bir evin kamu hizmetine açılması nedeniyle önem kazanan ve o evdeki yaşamışlığı halka çağdaş müzecilik anlayışı çerçevesinde aktaran yapılara müze ev tanımlamasını yapmak uygun olabilir.

Türkiye'de müze ev kavramını iki yaklaşımla değerlendirmek yerinde olacaktır:

1. Mimarî özellikleri, iç düzenlemesi, sabit ve hareketli mobilyaları, içinde kullanılan eşyalarla bir bütün oluşturan müzeler

2. Önemli şahıslara ait evler: Kişilerin belli bir süre yaşadıkları, gündelik hayatlarına dair koleksiyon malzemelerinin sergilendiği, o kişinin neler yaptığına dair bilgi edinilebilecek müzelerdir.

Türkiye’de müze evler toplumsal kimlikleri gösterebildikleri gibi zaman zaman bireysel kimliğinde yansıtıcısı olabilirler. Şahıs evlerinde ise genellikle toplum o kişiye olan saygısını göstermek adına o şahsın evini müze ev hâline dönüştürebilir. Çeşitli etkinlikler düzenlenerek bu yerlerin yaşatılması sağlanmıştır. Osman Hamdi Bey’in ölüm yıl dönümünde evinin bahçesinde anma törenleri düzenlenerek veya Tevfik Fikret’in evinde düzenlenen şiir günleri gibi etkinliklerle bu evlerin ayakta kalması sağlanmaktadır. Türk halkı, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan bir olayın geçtiği evi, ulusal tarihini koruma ve gelecek nesillere aktarma adına müzeleştirilmesine destek olmuştur. Bu müze evleri ziyaret ederek bu fikirlerini desteklemişlerdir.

Ülkemizin çeşitli illerinde yöresel özelliği nedeniyle ön plana çıkmış, önemli bir şahsa ait olan, mimari süslemeleri nedeniyle korunması gereken kültür varlıkları içinde yer alan birçok ev, konak ve köşk müze hâline getirilmiştir. Bu evlerde yakın çevrelerdeki kazılardan çıkartılan arkeolojik eserler sergilenirken aynı zamanda yöre halkından toplanan etnografik malzemelerin de sergilendiği tespit edilmiştir. Bazı konaklarda sadece etnografik malzemeler sergilenip müze ev tanımlaması yapılırken bazı evlerde arkeolojik, etnografik ve o eve ait birebir kullanılmış nesnelere aynı mekânda sergilendiği görülmektedir. Müze evler kendi belirledikleri misyon çerçevesinde, yapı ile koleksiyon arasındaki bütünlüğe sadık kalarak hangi nesnelere kendi koleksiyonunu oluşturacağına karar veriyor olmalıdır. Kendi koleksiyonu kapsamında değerlendirmedeği arkeolojik ve etnografik malzemeleri ise, en yakın etnografya ve arkeoloji müzelerine göndermeleri gerekmektedir.

Bir müze evde önemli olan içinde bulunduğu mekânın o evdeki yaşanmışlığa tanık olmuş olmasıdır. Fakat bazen müze evler, dinî bir görüşün bir sembolü olabilirler; belirli bir dinî görüşü savunan/ortaya çıkaran kişiler, ortak bir alanı paylaşıyor, bu dinî görüşlerini yaymak, uygulamak adına aynı mekânda yaşar, gündelik yaşamlarını bu mekânlarda sürdürürler. Belirli bir dinî görüşün yaşatılması için bu görüşe inanan insanların içinde yaşadığı, ritüellerini gerçekleştirdikleri mekânları da bu çalışma kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Dinî yapılar kategorisinde değerlendirilen Mevlana Müzesi ve Galata Mevlevihanesi Müzesi müze ev kapsamında değerlendirilebilir mi? İki de külliye, birçok yapıyı kendi içinde barındırır. Galata Mevlevihanesi; semahane, derviş hücreleri, şeyh dairesi ve hünkar mahfili, kütüphane, sebil, muvakkithane, mutfak, türbeler ve hazineden oluşmaktadır. Mevlevihane; Mevlevilerin, tarikat kurallarına göre, toplandıkları yer anlamına gelir. Mevlevihaneler şeyhlerin yönetiminde olur, Şeyhlerin kaldığı özel bölümler olduğu gibi dervişlerinde kaldığı derviş hücreleri bulunmaktadır. Şeyh ve dervişler gündelik yaşamlarını bu Mevlevihanelerde geçirir, burası için çalışırlar

ve günlerini ibadet ile geçirirler. İnsanların gündelik zamanlarını geçirdikleri ve barındıkları yeri ev olarak tanımlamamıza rağmen Galata Mevlevihanesi içinde bulunan koleksiyon ile düşünüldüğünde tarihi ev kategorisi içerisinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olabilir. Bir hikaye anlatmanın ötesinde tarihe tanıklık etmiş ve bazı değişimler geçirmesine rağmen tarihsel niteliğini korunmaya çalışılmıştır. Galata Mevlevihanesi, 1975 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı bir müze olarak ziyarete açılmıştır.

Mevlana Müzesi'nin içine girildiğinde kuzey ve batı yönünde derviş hücrelerinin bulunması, sema'ların yapıldığı yer olan semahane bölümünün yer alması nedeniyle de müze ev kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü bu bölümler yaşanmışlığın göstergeleridir. Derviş hücreleri dervişlerin evidir. Derviş hücrelerinde dervişlerin kullandığı eşyalar ve kıyafetleri sergilenmektedir. Bu eşyalar ve mekân, dervişlerin gündelik hayatları, düşünce biçimleri ve kendi idealleri hakkında bilgi vermektedir. mekânın kendisi ve kullanılan her bir eşyanın sembolik bir değeri bulunmaktadır. Semahane; Tanrı'ya ibadette belirli ayinlerin yapıldığı mekânlardır. Bu yönüyle olayların geçtiği mekânlar kategorisinde değerlendirilebilirler. Burada yapılan ayinlerin sembolik anlamları bulunduğu gibi bu mekânların her bir köşesinin de sembolik bir anlamı bulunmaktadır. Kapıların, derviş odalarının sayısının, şeyhin odasının bulunduğu yönün; yapılan ritüellerle ve makrokosmos ile bir bağlantısı bulunmaktadır. Mevlana'nın kendi düşünce sistematığının toplum tarafından benimsenmiş olması, bu düşünce biçiminin yaşatılmak istenmesi adına ve ona duyulan saygının bir göstergesi olarak toplum onun yaşadığı yer olarak tanımladığı mekânı kutsallaştırmış, bunun bir göstergesi olarak da orayı müze yapmıştır. Bu yönüyle Mevlana Müzesi, müze evin anılarla olan bağlantısı ve sembolik anlamı ile birebir örtüşebilir niteliktedir. Galata Mevlevihanesi'ni tarihe tanıklık etmesi nedeni ile tarihi ev kategorisi içerisinde irdelerken Mevlana Müzesi'nin müze ev kapsamında değerlendirmesinin bir diğer nedeni de öne çıkan bir şahsın olması ve onun değerlerine sahip çıkmak adına toplumsal iradenin ön plana çıkması olarak değerlendirilebilir.

Müze evleri tek bir başlık altında toplamak doğru bir değerlendirme olmayacaktır. ICOM'un belirlemiş olduğu müze ev tipolojisi dışında Türkiye'deki müze evleri bağlı oldukları idari birime göre ve tipolojisine göre müze evler olarak iki ayrı kategoride değerlendirmek yerinde olacaktır. Türkiye'de evlerin müzeleştirilmesinde başta Kültür Bakanlığı olmak üzere yerel yönetimlerin ve il özel idarelerin etkin rol oynadıklarını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Müze evler buldukları bölgeye, içlerinde barındıkları koleksiyonun içeriğine, evin içindeki yaşanmışlığa göre farklı kategorilerde irdelenmektedir. ICOM'un belirlemiş olduğu Giovanni Pinna'nın aktarımına göre müze evlerin beş ayrı kategoriden oluştuğu ifade edilmiştir: (Pinna, 2001; 9)

1. Önemli şahsiyetlere ait evler (sanatçı, devlet adamı gibi): (Dante'nin müze evi, Piere Loti'nin müze evi, Charles Dickens'ın müze evi, William Shakespeare'in doğduğu ev vb.)

2. Yöresel özellikleri bünyesinde barındırması nedeniyle müzeleştirilmiş evler (Kuzey Kıbrıs'ta Derviş Paşa Konağı, Tower Grove Evi, Breamore müze evi vb.)

3. Bir bölgede öne çıkan kişilerin evleri (Riccardi Medici Evi, Noah Webster Evi. vb.)

4. Saraylar: (Versailles Sarayı, Louvre Sarayı, Buckingham Sarayı vs.)

5. Önemli olayların geçtiği mekânlar (İrlanda'daki Belfast Kalesi, Rumine Sarayı...vb.)

Bu kategorilerden yola çıkarak Türkiye'de farklı bir kategori yapılabilir. Yukarıdaki kategoride önemli şahıslara ait evler ile bir bölgede öne çıkmış kişilerin evleri ayrı kategoriler olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de ise böyle bir ayrıma gidilmeyerek, tek bir kategori altında değerlendirip Atatürk evleri de bu tipoloji içerisinde farklı bir kategori olarak değerlendirilmiştir.

1. Önemli Şahıslara ait evler (Hüseyin Rahmi Gürpınar evi, Sait Faik Abasıyanık evi, Tevfik Fikreti evi).

2. Etnografik durumu nedeniyle müzeleştirilmiş evler (Birgi Çakırağa Konağı).

3. Saraylar (Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı vb.).

4. Önemli olaylara tanık olan evler (Mudanya Mütarekesi Evi, I. TBMM Binası).

5. Atatürk Evleri (Müze Köşk, Şişli'deki Atatürk Evleri vb.)

1. Önemli Şahıslara Ait Evler

İçinde yaşadığı topluma edebiyat, sanatsal, kültürel ve toplumsal alanlarda eserler vermiş kişilerin evi olabileceği gibi askeri ya da siyasi alanda ön plana çıkmış kişilerin evleri de müze ev kapsamında değerlendirilebilir.

“Türk şairi Tevfik Fikret'in Aşiyân'daki 1906-1915 yılları arasında yaşadığı ev; önemli şahsiyetlere ait mekânlara örnek olabilecek durumdadır. 1945 yılında Edebiyat-ı Cedide Müzesi olarak açılmıştır. Edebiyat-ı Cedide Müzesi olarak açılmasının nedeni, evin içinde Tevfik Fikret'e ait çok az eşyanın bulunmasıdır. Bu nedenle belediye tarafından oluşturulan bir komisyon, Tevfik Fikret'in evinin Edebiyat Müzesi olarak açılması kararını almıştır. İlerleyen zamanlarda Tevfik Fikret'in kullanmış olduğu eşyalar müze koleksiyonunun içinde yer alınca “Aşiyân Müzesi” olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Daha Önceleri Eyüp mezarlığında bulunan naaşı, 1961 yılında doğal görünümü ile çok beğendiği

kendi evinin bahçesine nakledilmiş ve bu tarihten sonra müze ‐Aşiyân Müzesi‐ adı ile anılmıştır.‐ (Geleş, 2003; 72)

‐Tevfik Fikret, evini ‐kuş yuvası‐ anlamında Farsça bir sözcük olan ‐Aşiyân‐ olarak adlandırmış. Evin planları, kendi mimarlık anlayışına göre yine kendisi tarafından tasarlanmıştır. İnşaat 1905 yılında başlayıp 1906’da tamamlanmıştır.‐ (Geleş, 2003; 71)

Üç katlı bir evdir. Tevfik Fikret zamanında zemin katı, yemek odası, mutfak, çamaşırılık ve kiler olarak kullanılmıştır. Tevfik Fikret’in ölümünden sonra yemek odası iç duvarı kaldırılarak genişletilmiştir. Mutfağın denize bakan yüzünde basık yayvan kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencereyi sanatçı ‐Sokrat’ın Penceresi‐ olarak nitelendirmiştir. Giriş katında bir salon ve iki oda yer alırken üst katta ise beş oda, bir banyo bulunmakta olup, girişteki geniş oda sanatçının çalışma odasıdır. Bu kattan dışarıya açılan kapı, arkadan bir köprü ile bahçeye bağlanmaktadır.

Tevfik Fikret yaşarken evinin içi ile bilgiler şöyledir: ‐Ev biblolar, tabaklar ve heykelcikler ile süslenmiştir. Sedef kakmalı, kadife döşeli sedir, cilalı tahtalara serilmiş, seccadeler, yüksek tişre lamba, siyah zemine sırma kartal işlemeli paravan, ince resimli küpler, ocak, minderi, şal örtüleri, işlemeli yastıklar, ayet levhaları, tavandan sarkan arabesk lamba, sedefli oymalı sigara iskemleleri, Gale-Sevr vazoları, heykeller, yağlı boya tablolar, levha, sedef çekmece ve fotoğraflar bulunmaktaydı.‐ (Geleş, 2003; 73)

Aşiyân Müzesinin koleksiyonu şöyle oluşturulmuştur: Belediye 1940 yılında binayı satın almış ve 1945 yılında müze açılmıştır. Aşiyân’a ait eşyaların toplanması girişimleri gerçekleştirilmiş, yazı masası bulunmuş, karyolası bulunamadığı için benzetilerek yeniden yaptırılmıştır.

Öncelikle, Tevfik Fikret’in eşyaları, eşinden bağış ve satın alma yoluyla alınmıştır. Daha sonra şairin yaşarken arkadaşlarına ve dostlarına vermiş olduğu eser veya ona ait eşyalar bu kişiler tarafından müzenin kuruluşu aşamasında müzeye bağışlanmış, gazetelere verilen ilanlar yolu ile elinde mevcut eşya olanların müzeye başvurmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Büyük bir koleksiyon olan Abdülhak Hamid Tarhan’a ait eşyalar 1937 tarihinde şairin vefatının ardından, Abdülhak Hamid Tarhan’ın son eşi Lüsyen Hanım tarafından Belediye’ye bağışlanmış, daha sonra da Aşiyân’a getirilip yerleştirilmiştir.

Edebiyat-ı Cedide Bölümü ise o dönem edebiyatçılarının kendileri veya akrabaları aracılığıyla toplanabilen eserlerden oluşturulmuştur. Ali Ekrem Bolayır’ın kızı tarafından şahsi eşyaları bağışlanmıştır.

Başlangıçta Tevfik Fikret, Abdülhak Hamid ve Edebiyat-ı Cedide mensuplarının fotoğraf ve eşyaları müzenin asıl koleksiyonunu oluştururken,

1959 yılında Şair Nigar Hanım'ın oğulları tarafından bağışlanan Tevfik Fikret'e ait kitaplar ve arşiv müze koleksiyonunda yer alır.

Bina, 17 Ağustos 1999 depremi sonrası meydana gelen çatlaklarla, çevrede toprak kayması nedenleriyle Büyükşehir Belediyesi, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü'nce restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Binanın temelleri sağlam hâle getirilmiş, alt yapısı ve bahçe peyzajı, iç ve dış boyaması eski görünümüne sadık kalınarak yenilenmiştir. Bina 2001 yılı Müzeler Haftası (18-24 Mayıs) kapsamında yeniden ziyarete açılmıştır.

Üç katlı olan müzenin zemin katı idari işler bürosu olarak kullanılmaktadır.

Birinci katta Edebiyat-ı Cedidecilerin fotoğraf, kitap ve özel eşyalarının sergilendiği Edebiyat-ı Cedide Odası, Abdülhak Hamit'e kişisel eşyalar, tablolar, fotoğraflar, çalışma masası ve koltukların bulunduğu Abdülhak Hamit salonu, kadın şairlerimizden Nigar Hanım'a ait kitaplar, fotoğraf, resimler, şahsi arşiv ve eşyalarının sergilendiği Şair Nigar Hanım Odası bulunmaktadır.

Tevfik Fikret'e ayrılmış olan ikinci katta; şairin yatak odası ve çalışma odası yer almaktadır. Şairin yaşadığı yıllarda yatak odası olarak kullandığı odada; şahsi eşyaları, vefat ettiği yatak ve Mihri Hanım tarafından şairin yüzünden alınan maskın kopyası gibi objeler sergilenmektedir. Çalışma odası olarak kullandığı odada ise; çalışma masası ve koltuğu, çeşitli yazı takımı parçaları, kendisi tarafından yapılan yağlı boya tablo ve desenler, natüremort, portre, peyzaj, eşi ve oğlunun portreleri ile, Sis şiirine atfeden Halife Abdülmecid tarafından yapılp armağan edilen Sis tablosu sergilenmektedir.

Aşiyân, Tevfik Fikret'in özel yaşamı ve bağlantıları ile Cumhuriyet öncesi dönemi, sosyal, siyasi, sanatsal yapısını yansıtmaktadır.

Müzenin, Tevfik Fikret yaşarken evin bodrum katında bulunan yemek salonu, çamaşırhane, mutfak, oda ve depo olarak kullanılan alanları, Aşiyân Müzesi'ne dönüştüğünde kendi kullanım özelliklerinden yararlanılarak kalıcı sergi alanı olarak müze ziyaretçisine açılmamıştır. Bunun nedeni Tevfik Fikret'in gündelik hayatını ön plana çıkarmak amacı gütmeyen müzenin, Tevfik Fikret'in edebi kimliğini ön plana çıkarmayı amaçlaması olarak değerlendirilebilir. Giriş katında yazlık oda ve salon olarak kullanılan bölümlerin, Tevfik Fikret'in eserlerine, kullandığı eşyalarına, Abdülhak Hamid'in kullandığı eşyalara ayrılarak, kendi kullanım özelliklerini vermeyip daha çok "edebiyat müzesi" vurgusu yapması sağlanmıştır. Tevfik Fikret'in gündelik hayatı ile bilgiyi evin üst katındaki Tevfik Fikret'in yatak odası ve çalışma odasından öğrenebilmekteyiz. Bunun nedeni ise o bölümlerin olduğu gibi korunmasıdır.

2. Etnografik Durumu Nedeniyle Müzeleştirilmiş Evler

Her yörenin kendine has etnografik özellikleri vardır bu oradaki mimari öğelere de yansımaktadır. Müze evler ise bu yöresel kültürün korunduğu kamusal alanlardır.

Çeşitli bölgelerdeki birçok müze evin de “Türk Evi” özelliği gösterdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda Türk Evlerinin özelliklerine değinmek yerinde olacaktır.

Türkler Anadolu’ya yerleştikten sonra, şehirciliğin de gelişmesiyle birlikte, Anadolu’da “Türk Evi” kavramının ortaya çıktığı görülmektedir.

Türk evlerinin temel özelliklerinin oluşmasında İslam dünya görüşünün etkileri yadsınamaz. Din ve gelenekler evi dışa kapatır, özellikle kadının mahremiyeti önemli olduğundan, yapıda iç avlu fikri benimsenmiştir. Evler sokaktan yüksek duvarlarla ayrılmıştır. Avlu içerisinde bulunan bölümlerde çoğu evde ikili yaşam söz konusudur, erkeklerin oturduğu “selamlık” ve kadınların oturduğu “harem” gibi. Kadının mahremiyeti Türk evi mimarisinde son derece önemli bir etken olmuştur. Bunda amaç kadının eve gelen erkek misafirler ve yabancılar tarafından görülmesini önlemektir. Selamlık bölümü giriş ile doğrudan bağlantılıdır. Eve gelen misafirler selamlık bölümünde ağırlanırlar ve bu kata hizmet, aynı katta bulunan “aşevi” aracılığı ile yapılmaktadır. Evde bulunan dönme dolap, kadının mahremiyeti amacıyla geliştirilmiş bir fonksiyondur. Eve gelen misafir selamlık bölümüne girmeden, ayrı bir çıkışla haremlik katına geçebilir. Harem genelde üst katta yer alır. Pencereler ise komşuyu rahatsız etmeyecek ve dışarıdan bakıldığında içerisi görülmeyecek şekilde düzenlenmiş, kafesle kapatılmıştır. Erkeklerle verilen önem nedeniyle selamlık, daha büyük ve süslüdür. İç mekân düzenlemesi bakımından sofa da evin mahremiyeti açısından önemli bir işlev görür. Ev halkı örtünüp, giyinip burada toplanır. Düğünler, eğlenceler ve çeşitli toplantılar için bu mekân kullanılmaktadır.

Rölöve Restorasyon Anabilim Dalında 1990 yılında “Türk Evinin Çağdaş Yaşama Uyarlanması” adlı Yüksek lisans tezini yapan Sibel Onat’ın Türk evine şöyle bir yaklaşım getirdiği görülmektedir: “Türk ev yaşantısında büyük bir yalınlık vardır. Yerde oturulur, yerde çalışılır, yer yatağında yatılır ve yerde yemek yenir. Yataklar yüklük denilen dolaplar içinde durmakta, uyunacağı zaman yere serilip sabah tekrar dolaba konmaktadır. Yemek yenileneceği zaman yere önce sofa bezi serilip, sininin üzerine konulacağı altlık ve üzerine de bakır sini veya tahta tabla yerleştirilerek yemek düzeni kurulmaktadır. Bu amaçla odanın orta alanı boş bırakılmıştır. Bu yaşam tarzı, ölçü ve orantıların oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Türk evlerinde mutfak olarak ayrılmış ayrı bir alan yoktur. Bunun yerine tüm fonksiyonları içeren odalarda yemek yapılmakta ve yenilmektedir.” (Onat, 1990; 30) Türk evleri müze eve

dönüştürüldüklerinde geçmişteki yaşam koşullarını, gündelik yaşam koşullarını, gündelik yaşamın yapısını sunmak amacı taşıdığı söylenebilir.

Toplumlar diğer toplumlarla olan etkileşimleri, coğrafi ve iklimsel faktörler, inanca bağlı uygulamalar gibi nedenlerle yaşam tarzı, giyim, barınma konularında çeşitli çözümler üretmişlerdir. Toplumun kültürünü oluşturmada son derece etkin olan bu yaşam pratikleri barınılan mekânların şekillenmesinde de önemli rol oynar. Örneğin kapı girişine rüzgarlık eklenmesi, pencerelere kafes yerleştirilmesi gibi mimari ayrıntılar önceleri işlevsel bir takım önlemler iken zaman içinde evlerin süslenmesinde karakteristik mimari özellikler hâline gelirler. İhtiyaç dönüşerek karakteristik bir form hâline gelmiştir. Dolayısıyla bir Türk evine bakıldığında toplumun yaşam biçimi, inançları, beğenileri, ihtiyaçları, bölgenin iklimsel ve coğrafi özelliklerinin yanı sıra, Türklerin kültürel kimliğini anlamlandırmada önemli veriler okunabilir.

Ege bölgesine özgü mimari üsluba sahip konaklardan biri olan müze ev; İzmir Ödemiş ilçesine bağlı Birgi Çakırağa Konağı'dır. Aynı zamanda konak, Türk evindeki kullanım özelliklerini de göstermektedir.

Üç katlı, dış sofalı, çift köşk odalı olan konağın zemin kat duvarları taş örgü, orta ve üst kat duvarları ise ahşap çatki içinde dolgu tekniği ile inşa edilmiştir.

Üst katın tavan ve duvarları, zengin bitki ve meyve motifleri, şehir panoramaları ile süslüdür. Pencereler altta düz, üstte kemerli vitray olmak üzere iki sıra hâlinde aydınlatmayı sağlamaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve resim stilinden de 19. yüzyılın ilk yarısında tezyinatının yapıldığı anlaşılan konak özellikle ahşap işçiliği ve panoramalarıyla dikkati çekmektedir. Bu süslemeler hiç bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu yapının en önemli özelliği iyi bir durumda korunmuş olmasıdır. Bu nedenle eski bir Anadolu konağını en iyi şekilde yansıtabilme özelliğine sahiptir.

O dönemde kullanılan sedir ve kandillikler orijinaldir. O konakta yaşayan kişiler tarafından kullanılmıştır. Konağın bir bölümünde ev yaşantısını anlatan bir canlandırma yapılmıştır. Balmumundan bir manken yer almaktadır. Pencerelerin kenarları boyunca sedir yer alırken bakır sini, yerde o döneme ait halı, pencerelerdeki işlemeli perdeler yer almaktadır. Konağın çok ufak bir bölümü Türk Kültürünü yansıtmak adına bu tarz bir sergileme kurgusu ile düzenlenmiştir. Özellikle bu konakta yapının mimari özellikleri ile süslemeleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

1950 yılına kadar konut olarak kullanılmış olan konak daha sonra Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. 1977 yılında onarımına başlanan konağın çevresindeki bazı evlerin kamulaştırılması ise 1983 yılında gerçekleştirilmiştir.

İç düzenleme ve teşhire yönelik çalışmaların tamamlanmasından sonra konak 1995 yılında ziyarete açılmıştır.

Birgi Çakırağa Konağı Müzesi'nde özellikle mimari özellikler ve süsleme özellikleri ön plana çıkarılmak istendiğinden asıl sergi alanı olarak belirtilen bölümde koleksiyon yer almamaktadır. Bunun nedeni ise yapının ön planda olmasını sağlamak içindir. Konağın diğer bölümlerinde ise konakta kullanılan koleksiyon Ege bölgesinde yaşayan halkın gündelik hayatını nasıl gerçekleştirdiğine dair bir canlandırma ile gelen müze ziyaretçisine verilmeye çalışılmıştır.

3. Saraylar

Saraylar; yönetim merkezi olmaları ve iktidarın gücünü yansıtmalarının yanı sıra hükümdarın yaşadığı mekân olarak da ev kimliğine sahiptirler. Devletin içinde bulunduğu durum hükümdarın yaşamsal alanına yansımaktadır. Batı sarayları ve doğu sarayları temelde iktidarı sembolize etmeleri ile benzerlik gösterirlerken batıda aristokrasinin varlığı ve yönetimin mimariye yansımaları ile Osmanlı saraylarından biraz farklılık göstermektedir.

Batı kültüründe saraylar, aristokrat sınıfa ait olan ya da hükümdarın gündelik hayatının geçtiği mekânlardır. Tarihsel olaylara tanık olmaları, yönetim merkezi olmaları ve mimari özellikleri ile müze ev kapsamında değerlendirilebilir niteliktedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nda saraylar Batıda olduğu gibi genellikle bir yönetim merkezi olarak ön plana çıkmasına rağmen aslında padişahın ve ailesinin yaşadığı yerler olmuşlardır.

Topkapı Sarayı Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuş, Osmanlı'nın devletten imparatorluk dönemine geçişini sembolize eder bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı Devletini yönetmek için tahta gelen her hükümdar saraya yeni bölümler ekletmiş böylece Topkapı Sarayı, Osmanlı'nın gelişmesinin ve büyümesinin simgesi olmuştur. İmparatorluğun batılılaşma döneminin etkileri ise Dolmabahçe Sarayı'nda görülebilir. Saraylar hem mimari karakterleri ile hem sosyal, siyasal, kültürel, ve sanatsal etkinlikleri kendi bünyesinde barındırması yönünden şehir-kent kültürünün oluşturucusu, aktarıcısı ve koruyucusudurlar. Aynı zamanda toplumların, ideallerin, toplumsal ihtiyaçlarının kurgulandığı, devletin idari merkezidirler. Topkapı Sarayı ev ve yönetim merkezi olarak ön plana çıkmaktadır. Gündelik yaşam, mobilyaları ve mekânsal yerleşim özelliği ile harem dairesinde yer alırken buradaki koleksiyon malzemesi sarayın diğer bölümlerinde sergilenmektedir. Koleksiyon malzemesi ile yapının bir bütün olarak hükümdarın gündelik yaşamına dair bilgiyi vermesi gerektiğinden müze ev kapsamında değerlendirmek çok doğru bir yaklaşım olmayabilir. Topkapı Sarayı birçok köşk ve kasırdan oluşmaktadır. Padişahların gündelik yaşamlarına ait bilgiyi ise sarayın bütünü değil Topkapı Sarayı'ndaki Harem Dairesi yapı itibarı ile sembolize ederken içinde gündelik hayata dair bir koleksiyon malzemesi bulunmaması açısından müze ev kapsamında

değerlendirmek doğru olmayabilir. Koleksiyon malzemeleri; malzemenin içeriğine, dönemine veya kullanım şekline göre sarayın diğer bölümlerinde sergilenmektedir. Bu nedenle Topkapı Sarayı'nı gezen müze ziyaretçisi oradaki gündelik hayata dair bilgi elde edememekte bunun yerine dönemsel özelliği hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu nedenle Topkapı Sarayı'nı müze ev kapsamında değerlendirmek çok doğru bir yaklaşım olmayabilir.

Dolmabahçe Sarayı'nda ise durum biraz farklıdır. Saray, Batılılaşma dönemini mimari yapı ve içinde sergilenen koleksiyon ile müze ziyaretçisine yansıtmaktadır. O dönemdeki barok, rokoko, ampir tarzının Osmanlı ve İslam unsurları ile birlikte verildiği gözlemlenmektedir. Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı'ndan farklı olarak o dönemin devlet adamlarının gündelik hayatına dair bilgi vermektedir. Dolmabahçe sarayının içindeki koleksiyon sarayın kendi kurgusuna uygun bir biçimde sergilenmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılan antikalar, avizeler, mobilyalar ve gündelik eşyalar o dönemin dönemsel özellikleri hakkında gelen müze ziyaretçisine bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu koleksiyon malzemelerinin maddi ve tarihi değeri de bulunmaktadır. Sarayın mimari süslemeleri ile içindeki koleksiyon “batılılaşma” dönemini yansıtmaktadır.

Avrupa'da Versailles Sarayı Fransa'nın en görkemli dönemini yansıtmaktadır. 19. yüzyılda inşa edilen Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı, Yıldız Sarayı, Küçüksukasrı, Malta Köşkü ve Şale Köşkü gibi birçok saray ve köşk mimari özellikleri, süslemeleri ve içlerinde barındıkları koleksiyon ile görkemli bir hayatı yansıtırken “Versailles Sarayı'nda benzer özellikler sergilerken çöküş döneminin de simgesi niteliğindedir.” (Versailles Sarayı, <http://members.aol.com/NKnechtel/>, [19 Temmuz 2007])

Saraylar gündelik hayata dair koleksiyon malzemelerini bünyelerinde barındırmalarına karşın genellikle dönemsel özellikleri ve yönetsel özellikleri ile ön plana çıkmışlardır. Batıda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da onların bu yönü baskın çıkmış saraya ait koleksiyon malzemelerinin gündelik hayata dair bilgi verme kaygısı gütmenden koleksiyon malzemeleri sergilenirken, sarayların iktidarı sembolize eden yönlerine dair bir vurgulama yapılmış, imparatorluk döneminin dönemsel özellikleri gelen müze ziyaretçisine verilmeye çalışılmıştır.

4. Önemli Olaylara Tanık Olan Evler

Tarihsel süreç içerisinde bu sürece yön vermiş önemli olayların geçtiği mekânları, bu olaylara tanık olma vasfı nedeniyle müze ev olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu kategoriye örnek olarak Mudanya Mütarekesi evi verilebilir. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi bu evde imzalanmıştır. Türkiye'nin

tarihsel süreci içerisinde önemli bir yere sahip olduğu için bu antlaşmanın imzalandığı ev, müze ev hâline getirilmiştir.

Rus asıllı tüccar Aleksandr Ganyanof'a ait olan ev, Mudanyalı iş adamı, Hayri İpar tarafından satın alınarak onarılmış ve 1937 yılında Mudanya Belediyesi'ne bağlı bir müzeye dönüştürülmüştür. 1959 yılında Eski Eserler Müdürlüğüne devredilmiş, Müzeler Müdürlüğüne devredilmemiştir.

Tarihî evlerde de yapı ile içindeki koleksiyon birlikte korunmaktadır. Tarihi bir evdeki en önemli özelliğin o evin tarihsel özelliği olduğu söylenebilir. Bir evin müze ev olabilmesi için sadece koleksiyon ve tarihsel öneme sahip bir yapı olması yeterli olmamaktadır. Bunun dışında yönetim, idari kadro, bütçe ve mekânsal gerekliliklerin evin yapısına uygun bir biçimde giderilmesi gerekmektedir. Müze evin belirli bir misyon dâhilinde vermek istediği mesajı, uygun sergileme yöntemleri ile müze ziyaretçisine aktarması gerekmektedir. Mudanya Mütarekesi evi, müze ev olarak tanımlanmasına rağmen tarihi bir olaya tanık olması, yapı ile içindeki koleksiyonun korunması ve tarihsel niteliği nedeni ile tarihi ev kapsamında değerlendirmek doğru olabilir.

Müze evin hemen karşısında Mudanya Mütarekesi anıtı yer almaktadır. İlk katta mütarekenin imzalandığı salon ve çalışma odaları, üst katta İsmet İnönü ile Asım Gündüz Paşa'nın ve yaverlerinin yatak odaları yer almaktadır. Üst katta İsmet Paşa'nın çalışma odasında kızgın olduğunda vurduğu mermer masa sergilenmektedir. Mütareke dönemine ait eşyaların korunduğu evde o döneme ait fotoğraflar ve belgeler de sergilenmektedir.

Antlaşmanın imzalandığı an kurgulanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle masada oturur şekilde İsmet İnönü'nün ve antlaşmayı imzalayan yabancı devlet adamlarının balmumundan yapılan heykelleri ile olay anı canlandırılmaya çalışılmıştır. Mudanya mütarekesinin antlaşma metninin orijinali, antlaşmanın yazıldığı daktilo, mürekkepli kalem takımı, antlaşma şartlarına sinirlenip İsmet İnönü'nün kırdığı mermer masa, yaverlerin ve delegelerin giydiği üniformalar, yaverlerin ve İsmet İnönü'nün yattığı yatak ve dolaplar koleksiyon kapsamında değerlendirilebilir.

Sergi alanları binanın iki katında yer almakta yukarıda İsmet İnönü'nün yatak odası, çalışma odası, yaver ve delege odaları ve Asım Paşa'nın yatak odası yer alırken giriş katında ise antlaşmanın imzalandığı salon yer almaktadır. Bu alanlar müze evin asıl sergi mekânlarıdır.

Müzenin personeli İl Kültür Müdürlüğüne bağlı bir müdür (ikamet ettiği yer müzenin içi değil, İl Kültür Müdürlüğüdür.) bir memur ve bir güvenlik görevlisidir. Müzede çalışan memur gerektiğinde rehber olarak da müzeye gelen ziyaretçilere yardımcı olmaktadır.

Müzenin her türlü ihtiyacı İl Kültür Müdürlüğü tarafından karşılanmaktadır. Müze, herhangi bir sponsor desteği almamıştır. Müze evde herhangi bir eğitim

etkinliği gerçekleşmemiştir. Müzeyi genellikle okul öğrencileri ziyaret etmektedir.

5. Atatürk Evleri

Atatürk evlerinin çoğu tarihi Türk evlerine de birer örnek teşkil eder niteliktedir. Atatürk evleri; Atatürk'ün belirli bir süre kaldığı, karargah olarak kullandığı evlerdir. Bu nedenle ‘‘müze ev’’ tanımlaması içinde yer almaktadır. Atatürk'ün kalmadığı bazı evler ise Atatürk'e olan saygıdan ötürü Atatürk evi olarak ziyarete açılırken bazı Atatürk evleri de metaforik anlamı nedeni ile ziyarete açılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, bütün ulusu değişim ve harekete yönlendirebilmek için ülkenin her yerini gezmif, toplantı ve çalışmalar yapmıştır. Atatürk her gittiği yerde Türk misafirperverliği ile karşılanmış ve birçok evde kalmıştır. Bugün Atatürk'ün oturduğu misafir edildiği evler, savaş ynnettiği karargahlar, hatirasını taşıyan değerli eşyaları ile birlikte günümüzde halka açık müze evler hâline getirilmiştir.

Atatürk'ün kullandığı evlerin ortak özelliği, çok kısa süreli ikamet edilmiş olmalarıdır.

Sonuç olarak, koleksiyon açısından bakıldığında müze evlerde mevcut koleksiyonun olduğu gibi korunduğu gözlenirken müze evlerin genellikle bir depo işlevi gördüğü ve sadece mevcut koleksiyonun korunmasının hedeflendiği tespit edilmektedir. Bazı müze evlerin satışı ya da devri sonucunda bulunduğu hâliyle müze eve dönüştürüldüğü müze evde sergilenen koleksiyonun orijinal koleksiyon ile farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir. Bir ev olduğu gibi korunuyorsa müze ev kapsamına girmeden tarihi ev kapsamında değerlendirilebilir. Tarihi ev ile müze ev arasındaki ortak nokta, koleksiyon yapının taşınmaz mobilyaları ve taşınabilir malzemeleri ile yapının bir bütünlük içinde yer alması, koleksiyon malzemesinin evin içindeki gündelik hayata dair bilgi vermesidir. Müze evler gündelik hayata dair bilgi vermenin dışında, müze ziyaretesine kendi belirlediği mesajı da verebilir. Evde yer alan koleksiyon malzemesi içinden seçim yapma ihtiyacı hissedilebilir. Aynı zamanda bir müze evde olması gereken temel gerekliliklerde yapının içinde bazı değişimler gerektirebilir. Her odanın içinde yer alan koleksiyonu sergileyemeyebilir ya da bazı odaları müze için gerekli olan bazı birimlere dönüştürülebilir.

Müze evler müze tipolojisi içerisinde ayrı bir kategori olarak yer almaktadır. Bu kategori içerinde müze evlerin tipolojisinin de yer alması sağlanırken bu bağlamda bir sınıflandırma sistemine gidilmeye çalışılmalıdır. Tarihi öneme sahip, toplumsal kimliğin yansımaları olan ve kültürün koruyuculuğunu yapan bu evlerin koruma, restorasyon, bakım gibi temel ihtiyaçlarının profesyonellerle iş birliği içinde üzülmesi amaçlanmalıdır. Müze evlere ayrı bir bt ayrılarak bu bt içerisinden idari gereksinimler sağlanmalı, idari kadrosunun da bu bt

ile bağlantılı olarak oluşturulması sağlanmalıdır. Müze evlerin turizme olan katkıları göz önünde tutularak tanıtımına özen gösterilmelidir. Müze evler toplumsal öneme sahip kişilerin evi olabileceği gibi, önemli olaylara tanıklık etmiş, etnografik özellikleri nedeniyle diğer evlerden ayrılan bir özelliğe de sahip olabilirler. İçinde bulunduğu kültürün yansıtıcısı ve koruyucusu durumunda olduklarından toplumsal yaşamda ayrı bir önem taşımaktadırlar.

KAYNAKÇA

Butcher-Youngmans, Sherry. 1993. **Historic House Museum**. Oxford: Oxford University Press.

Geleş, Fadime. 2003. “Bir Sanatçının İstanbul’a İzdüşümü; Aşyan.” **Arkitekt**. s. 496.

ICOM, <http://icom.museum>, [16 Haziran 2007].

Madran, Burçak. 1999. **Müze Türleri. Yeniden Müzeciliği Düşünmek**. Ed.: Tomur Atagök. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

Pavoni, Rosanna. 2001. **Towards a definition and Typology of Hhistoric house Museums Museum International**. Paris: Blackwell Publisher. No: 210, Vol. 53.

Pinna, Giovanni. 2001. **Introduction to Historic House Museums. Museum International**. Paris: Blackwell Publisher Vol. 53. No. 2.

Versailles Sarayı, <http://members.aol.com/NKnechtel/>, [19 Temmuz 2007])

MABED VE KİTAP: ULUCAMİ KÜTÜPHANESİ

YEDİYILDIZ, M. Asım*
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Bursa Ulucami Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı bir külliye'dir. Camide başlangıçta olmamakla birlikte sonradan oluşturulmuş bir kütüphane yapılmıştır. Abdullah Münzevî tarafından kurulan bu kütüphaneye başka hayır sahipleri de kitaplar vakfetmiştir. Tebliğde bu kitaplar kısaca tanıtılacak ve bir liste hâlinde ekte sunulacaktır. Koleksiyonda mevcut kitap sayısı altı yüzden fazladır.

Anahtar Kelimeler: Ulucami, kitap, kütüphane, Abdullah Münzevî, Yıldırım Bayezid.

Osmanlı Kütüphanelerinin hangi kitapları içerdiğini, bunların hangi ilimlere ait olduğunu bilmek, o dönemin kültür ve bilim tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bütün kütüphaneler ve özel kitaplıkların envanteri çıkmadan, bir kütüphanenin nasıl oluştuğu ve ne şekilde işletildiği bilinmeden Osmanlı kitap ve yazım dünyası tam olarak anlaşılacak, kültür tarihimizin bir alanı tam olarak aydınlatılamayacaktır. Bu itibarla tebliğimizde, Bursa Ulucami'ne vakfedilmiş kitapları ve özellikle de Hünkâr mahfili altındaki Abdullah Münzevî kütüphanesi tanıtılacaktır.

Bilindiği üzere İslâm toplumlarında cami kütüphaneleri oluşturma geleneği Çmevcuttu (geniş bilgi için bkz.: Pedersen, 1979; 62; Çavdar, 2006; 56; Erünsal, 1991). Ancak Ulucami'de XVIII. asrın son çeyreğine kadar, birçok mushafın yanında muhtelif ilim dallarına ait az sayıda kitap vakfedilmiş olmakla birlikte bir kütüphane oluşturacak şekilde kitap birikmemiştir. Eldeki bilgiler ancak bu tarihten sonra hünkâr mahfili altında Abdullah Münzevî (ö. 1210/1795) tarafından bir kütüphane tesis edildiğini göstermektedir (bkz. **Tablo VI:** Erünsal, 1991; 112, 204, 261).

Kaynaklara göre Ulucami için kitap vakfeden en eski kişi Müftü Ahmed Paşa'dır. Nitekim 930/1523 tarihli bir sicil kaydı Onun, Ulucami'ye bazı kitaplarını vakfettiğini ve bunların muhafazası için de bir hâfız-ı kütüp tayin ettiğini gösteriyor. Söz konusu tarihte bu görevi yürüten Lutfullah adında biri vefat edince yerine ilim sahibi Şüca b. Mustafa tayin edilmiştir(bursa şer'iyeye

* Doç. Dr., U. Ü., İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

sicilleri, A 35; 339a 6 Zilhicce 930). Ayrıca Yıldırım müderrislerinden Hemşirezâde adıyla şöhret bulmuş bir müderrisin vakfettiği kitapların da Ulucami’de korunduğunu 1027/1617 tarihli bir sicil kaydından öğreniyoruz (**Tablo II**, Hemşirezâde’nin Vakıf Kitapları İçin Hâfız-ı Kütüp Olarak İbrahim Efendi Tayin Edilmiştir. bkz. bşs. B 118; 31a Evâil-i Şaban 1027). Hacı Osman b. Mehmed b. Dost Ali adında birisi ise 1093/1682’de bu camide ders gören talebelerin ihtiyaç duyduğu kitapların alımı için 1400 Esedî kuruşun 150’sini vasiyyet etmiştir (bşs. , B 141; 131b 28 Cumâde’l-ûla 1093). IV. Mehmed’in imamı olarak şöhret bulmuş Şeyhülislâm Esbak Mehmed Efendi de Ulucami’ye vaizlerinin yararlanması için çoğu tefsir ve hadise dair kitaplar bağışlamıştır (**Tablo III**; bşs. , B 263; 4b 21 Şevval 1210).

Hünkâr mahfilinin altındaki Abdullah Münzevî Efendi (ö. 1210/1795)’nin¹ (M. Şemseddin, 1332; 344-345)kütüphanesine gelince, vakfiyeye göre içlerinden bir kısmı risale olmak üzere yaklaşık 454 cilt kitap vakfetmiştir (**Tablo: VI**). Vakfın mütevelliliğine Hacı Halil Efendi b. Hacı Ömer Efendi’nin atanması şart koşulmuştur (bşs.,B 352; 87b-88a Gurre-i Muharrem 1201). 1224/1809 tarihli bir kayıttan Münzevî Kütüphanesi’nin tevliyeti için Sultan Abdulhamit Han’ın İstanbul’daki vakıflarından günlük on akçe ücret tahsis edildiği anlaşılıyor. Söz konusu tarihte culûs dolayısıyla tüm beratların yenilenmesi emredildiğinden Ulucami’deki Nâsiruddin Şeyh Abdullah Efendi Kütüphanesi mütevellisi es-Seyyid İbrahim b. es-Seyyid el-Hac Halil’in beratı da yenilenmiş, ücretini de eskiden olduğu gibi Bursa Mizân-ı Harîr Mukataası’ndan alması emredilmiştir (bşs. , B 336; 43a 25 Cemâziye’l-evvel 1224)

Tablo VI’dan da izleneceği gibi kitapların çoğu tasavvufa dairdir. Geriye kalan kısmını ise tefsir, hadis, akâid gibi dînî ilimler, tarih ve tıp gibi sosyal ve müspet ilimlere ait eserler oluşturmaktadır.

Münzevî Kütüphanesi’ne kitap vakfedenler arasında Nakşibendî tarikatine mensup Osman Efendi (ö. 1200/1785) de bulunmaktadır. Rivayete göre, O kitaplarını Abdullah Münzevî’nin teşvikiyle vakfetmiştir(Mehmed Tahir, 1333; 127-128). Bir gün Osman Efendi, talebelerinden biriyle Abdullah Münzevî’ye bir mektup gönderir. Abdullah Münzevî mektubu getiren talebeye daha önce hazırladığı bir başka mektubu uzatarak biz de kendilerine bir mektup hazırlamıştık der ve selamla kendisine iletilmesini rica eder. Verilen bilgilere göre, Osman Efendi, Abdullah Münzevî’ye mektupta inziva ile meşgul olmaktan ne kazandığını sorar. Hâlbuki kendisinin ikinci icâzet merasimini yapmak üzere olduğunu belirtir. Münzevî de mektubunda Osman Efendi’ye ölümüne bir hafta kaldığını, cenaze namazını kıldırmak için kendisine vasiyyette bulunmasını, kitaplarını da Ulucami kütüphanesine vakfetmesini

¹ Karaman’ın Aladağ kasabasından olan bu zat, Kayseri ve Ankara’da ilimle meşgul olduktan sonra, tarik-i sûfiyeye intisap ederek, Albayacılar mevkiinde dergâhını yaptırmıştır. Geniş bilgi için bkz.: M. Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 1332, C.: II, s. 344-345 .

söyler. Bunun üzerine Osman Efendi, talebelerini serbest bırakarak Abdullah Efendi'nin dediklerini yapar (M. Şemseddin, 1332; 346-347).

1167/1753 yılı sayımında, Osman Efendi'nin vakıf kitaplarının 598 cilt olduğu tespit olunmuş, fakat daha sonra yapılan bir sayımda bunların 61 cildinin kayıp olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bunlar arasına Umur Bey'den gelen kitaplar ilave edilmiştir (Ulucami kitap sayım defteri, No: 5279; 1b-5b) Tasavvufa intisap ettiği rivayet edilen Kırımlı Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1234/1818) de Cami-i Kebir kütüphanesine birçok kıymetli kitabını vakfetmiştir (M. Şemseddin, 1332; 149). Yine 1269/1852 yılında hacdan dönerken vefat eden Urgânî es-Seyyid Hacı Ali Efendi b. Hacı Ahmed 104 cilt kitabını bu kütüphane için vasiyyet etmiştir. Vakfiyesine göre bunları Ulucami dersiâmları kullanacaktır (Ulucami kit. sayım def. , No: 5278; 6a 12 Rebû'l-âhir 1269).

Münzevî vakfiyesinin gereği olarak kütüphanede her yıl sayım yapılır, sonuçlar bir deftere kaydedilir ve kaybolan ciltler yazılırdı. Sayım iki hâfız-ı kütüp ve nâzırdan müteşekkil bir komisyonca gerçekleştirilirdi. İlk sayım 1189/1775 Kasım'da yapılmış, 880 cilt kitap olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı, 14 Şevval 1194/13 Ekim 1780'deki sayımda 943 cilde çıkmıştır. Daha sonra vakfedilenlerle birlikte kitap sayısı 1197/1782'de 1073'e, 1207/1792'de 1188'e çıktığı görülmektedir. Bunların 45 cildi, 22 Cemaziyelâhir 1204/9 Mart 1790 tarihinde ilave edilmiştir (ulucami, kit. sayımı def. , No: 5280; 9a 12 Rebû'l-âhir 1269). 21 Şaban 1207/3 Nisan 1793 sayımı ise kitap sayısı 1032 olarak verilmektedir (Ulucami, kit. sayımı def. , No: 5279; 9a) O hâlde 880 cildin haricindekiler Münzevî'ye ait olmayan kitaplardır.

1230/1814 tarihinde Cami-i Kebir şeyhlerinden Şeyh Kemalüddin Efendi'nin varisleri, ellerindeki kitapları hıfz olunmak için Münzevî kütüphanesine bırakmıştır (**Tablo IV**; Bu tarihte kütüphanenin hâfız-ı kütübü Mehmed Efendi adında biridir. Bkz. bşs. , B 336; 2a 15 Rebî'u'l-evvel 1230). Toplam 23 ciltten oluşan bu kitaplar tefsir ve hadisle ilgilidir. Bu kütüphaneye vasiyyeten kitaplarını vakfedenlerden biri de, Çelebi Sultan Mehmed'in medresesinde kalan Hacı Baba Ali Efendi'dir. Ölümü üzerine kütüphaneye nakledilen kitaplar, **Tablo V**'te sunulduğu üzere 33 cilttir (tablo V; bşs. , B 321; 43b 19 Muharrem 1244). Asıl adı Derviş Hacı Ali Sıddık Baba b. Merhum Ahmed Efendi olan zâtın 19. 468, 5 akçe nakit terekesi geride mirasçısı olmadığından beytülmale kaydedilmiştir (bşs. , B 321; 42b-43b 19 Muharrem 1244).

Ulucami sakinlerinden olduğu belirtilen Musannif Mehmed Efendi'nin kitapları **Tablo I**'de sunulmuştur (bşs. , B 157; 1b Evâsıt-ı Safer 1137). Bu eserler ise daha ziyade tefsirle ilgilidir.

Ulucami'deki kitaplar bugün artık camide korunmamaktadır. Bunlar Bursa İnebey medresesinde muhafaza edilmektedir. Biz, söz konusu kitaplardan mevcut olanları tespit edebilmek için Bursa eski Yazma ve Basma Eserleri

Kütüphanesi katoloklarını incelemek istedik. Fakat kütüphane restorasyonda olduğundan sadece bilgisayar ortamına aktarılmış katolokları inceleme imkânı bulduk. Yalnız katolok fişlerinin bir kısmının yanlış tutulduğunu gördük. Dolayısıyla buradan hareketle sıhhatli bir tespit yapabilmek oldukça zordur. Bununla birlikte vakfiyede zikredilen eserlerin önemli bir bölümünün hâlen mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ulucami bölümünde 3986 kayıtlı eser gözükmektedir. Bunların 131'i mushafdır. 3855'ini diğer kitaplar oluşturmaktadır. Ancak birçok risale ayrı ayrı yazıldığından kitap sayısı kabarık görülmektedir. Dolayısıyla ciltli olanların sayısı daha azdır. Kaldı ki her cilt için ayrı bir fiş tutulması da bu sayıyı artıran faktörlerdendir. Bu kitapların bilahare bizzat tespiti gerekecektir. Bunların ne kadarının yazma ve ne kadarının basma olduğunu da o zaman tam olarak bilebileceğiz.

Sonuç Olarak Ulucami kitaplığı, Osmanlılarda mabed-kitap ilişkisinin en önemli kanıtını oluşturmaktadır. Üstelik bu kitaplar içinde yalnız dinî ilimler değil, tıp ve tarih gibi disiplinlere ilişkin kitapların olması da oldukça manidardır. Gerileme sürecinde Ulucami gibi merkezî bir mabedde bir kütüphanenin tesisi ayrıca dikkat çekmektedir.

EK

Tablo: I

Musannif Mehmed Efendi (Ulucami sükkânından. Bkz. BŞS. , B 157: 1b Evâsıt-ı Safer 1137)	
Müdevvenetü'l-Kübrâ	1
Şah Hüseyin? Mantık ve 'adab resâili	1
Mecmû'atü'r-resâil kimi kıt'a	1
Izhar	1
Bahâiyye?	1
Hendese	1
Taşköprüzâde 'Âdâb	1
Mes'ûdî Rumî	1
Muğrib-i 'Avâmil	1
Kafiye Nahv	1
Şeh-i Kâfiye	1
Fenârî fi'l-Mantık	1
Mollazâde fi'l-Hikme	1
Şerhu't-Tehzib	1

Akâ'id-i... ?	1
Kestelli 'Ali el-Akâ'id	1
Matlûb 'ale'l-Maksûd	1
İftidah 'ale'l-Misbâh	1
Misbâh ve gayruhu	1
Şerhu Ebyât-ı Dav'	1
Mecmû'a	1
Felâh 'ale'l-Merah	1
Hâşiye-i Şerh-ı Akâ'id	1
Ferâiz ve Mantık	1
İsagoji ve gayruhu	1
Evrak	
TOPLAM	26

Tablo: II

Hemşirezâde² (BŞS., B 118: 31a Evâil-i Şaban 1027h)	Cilt-aded
Fetevây-ı Kâdihan	Kamil
Şerhu'l-Hidâye li-ibn-i Hümâm	3 c.
Cildi'l-evvel min-Şerhi'l-Hidâye li-Şeyh Ekmelüddin	
Hidâye	1 c.
İtkân	
Tefsîru'l-Kâdı	9
Metnü'l-Miftâh	
Şerhu'l-Miftâh li-Seyyid Şerif	
Şerhu'l-Miftâh li-Mevlana Sa'düddin	
diğer Şerhu'l-Miftâh li-Mevlana Sa'düddin	
Hâşiye-i Mevlana Musannifek 'ala şerhi'l-Miftah li'l-Mevlana Sa'düddin	
Hâşiye-i Mevlana el-Fenârî 'ala Şerhi'l-Miftâh	

² Hemşirezade'nin vakıf kitapları için vakfiyede belirtilen ücret ile hâfiz-ı kütüp olarak İbrahim Efendi tayin edilmiştir. bkz. BŞS., B 118: 31a Evâil-i Şaban 1027h.

Mutavvel	
Telvîh	
Durer ve Gurer	
Seyyid Abdullah	
Muğni'l-Lebib	
Şerhu'l-Kâfiye	
Sihâhu'l-Cevherî (kamil)	3 c.
Diğer Sihahu'l-Cevherî (Nakıs)	3 c.
Şerhu Muhtasarı'l-Kâfiye li'l-Keynânî Bahâüddinzâde Efendi	
Unkud?	
Mufassal	
Islâh ve İzâh	
Şerhu'l-Kâfiye li-Mevlana Abdurrahman el-Câbî	
Eczâ min	
TOPLAM	36 kitap 42 cilt 11 ecza
Merhûm-ı merkûma meşrûat kitaplar	
Tefsîr-i Kâdı (vakf-ı Nurullah)	Nısf-ı samin
<i>Buradan aşağısı Pir Ahmed Çelebi Vakfıdır</i>	
Hâşiye-i Seyyid Şerif 'ale'l-Keşşâf vakf-ı Pir Ahmed Çelebi	
Nısf mine'l-Keşşâf (vk. Pir Ahmed Çelebi)	
el-Evvelü min Zâdı'l-Meysir (Vk. Pîr Ahmed Çelebi)	
el-Cildü's-sâni min Şerhi'l-İşâret (Vk. Pîr Ahmed Çelebi)	
Hâşiye-i Mevlana Sa'düddin 'ale'l-Keşşâf (Vk. Kadızâde)	
Sadru's-şerî'a (Vk. Pir Ahmed Çelebi)	
Şerhu'l-Kâfiye li'l-Rızâ? (Vk. Pir Ahmed Çelebi)	
el-evvel min şerhi'l-Hidâye li-Ekmeüddin (Vk. Pir	

Ahmed Çelebi)	
Şerhu'l-Hidâye el-mevsûm bi'n-Nihâye (Vk. Pir Ahmed Çelebi)	6 c.
Cild mine'n-nihâye (Vk. Pir Ahmed Çelebi)	
Milel ve Nihal (Vk. Pir Ahmed Çelebi)	
TOPLAM	13kitab ³ 18 cilt (Bşs. , A 124: 22b)

Tablo: III

Kitaplar	
Şeyh Kemaleddin (BŞS. , B 336: 2a 15 RE 1230h)	Cilt-aded
Şerh-i Buhâri-i Şerîf Kastalânî	4
Şerh-i Cami'u's-Sağîr Menâvî	4
Şerh-i Buhâri Şerif Kirmânî	2
Haşiye-i Cami'u's-Sağîr	1
Esmâ-i Ricâli'l-Buhâri-i Şerîf	1
Yâsîn'den sonuna Kur'an Tefsiri	1
Mevâhibü'l-Ledünnî	1
Buhâri-i Şerîf	9
TOPLAM	23

Tablo: IV

Şeyhülislam Esbak Efendi (BŞS. , B 263: 4b 21 Şevval 1210)	
Menâvî: Camiu's-sağîr şerhi	4
Buhâri-i şerîf	2
8 cilt Buhâri-i şerîf 'âhar 4 ciltten mevcut	2 kıta mükerrer
Kastalânî	4
Yasîn'den sonuna kadar Kur'an tefsiri Şeyhzâde	1 kıta
Kirmânî Buhâri-i şerîf	2
Mevâhibü'l-Ledünniye	1

³ Bursa Kadısı Şemsüddin izniyle Abdurrahim b. İskender 991'den önceki mütevellî Nasuh Halife'den teslim aldığı kitapları beyan eder. Nasuh Halife'nin de 987'de Edirne'de kitapları teslim aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. BŞS. , A 124: 22b Evâhir-i Rebî'u'l-evvel 991.

Esmâ-i ricâli'l-Buhârî	
Câmiu's-sağîr	1
Hâşiye-i Câmiu's-sağîr	1
TOPLAM	25

Tablo: V

Hacı Baba Ali Efendi (BŞS: , B 321: 43b 19 Muharrem 1244)	
Bend-i Attâr	1
Fâtiha-i Şerîf Tefsîri Farisî Hüseyin Vaiz	1
Divân-ı Hâfız	1
Şifâ-i Şerif	1
Divân-ı Tevhîd	1
Fârisî Kenzü'l-Lüga	1
Nefahâtü'l-Üns	1
Hızb-ı 'Azâm	1
Fârisî 'Avârifü'l-Ma'ârif	1
Kâdı Beyzâvî	1
Hüseyin Vâizî'nin Tefsiri (1. cilt)	1
Mecmû'a-i Münşe'ât	1
Kitâbü'l-Mahbûb	1
Fârisî Necâti'z-Zâtî	1
Fârisî Tecvîd	1
Mecmû'a-i Fârisî	1
Kelimât-ı Hz. Abdullah Ahrârî	1
Mecmû'a-i Fârisî	1
Mesnevi-i Şerîf	1
Kitâbü'l-Hikâye	1
Füsûs Şerhi	1
Şerh-i Şemâil	1
Divân-ı Hâfız	1
Tezhîbü'l-Ervâh	1
Delâilü'l-Hayrât	1
Fârisî Divân-ı Neşet	1
Kütüb-i müteferrika	7
TOPLAM	33

Tablo: VI

Şeyh Abdullah Münzevî (BŞS. , B 352: 87a vd.)	
Mushaf-ı Şerîf(Biri Hocazâde hattıdır)	4
<i>TEFSİR</i>	
Tefsîr-i Kâdi	2 c.
Tefsîr-i Keşşâf	3c.
Tefsîr-i Nisâbûrî	1c.
Tefsîr-i Me'âlim (2 takım)	3c.
Hâşiye-i Kâdî: Şeyhzâde	1
Şihâb 'ale'l-Beyzâvî	5
İ'câzü'l-Beyân fi Tefsîr-i Ümmü'l-Kur'ân	1
Şeyhzâde 'ale'l Beyzâvî	2
Tefsîr-i Ebussuûd	3
Esrâr ü Tenzîl	1
Tefsîr-i Kebîr	3
Esile-i? Kur'ân	1
Kâdî Beyzâvî	1
Tefsîr-i 'Uyûn	2
Tefsîr-i Hâzin Lübâb	5
Tefsîr-i Ebu'l-Leys	2
<i>Kütübü't-Tecvîd ve'l-Vucûhât</i>	
Mukaddime-i Manzûme-i li'l-İmam el-Cezerî ve'ş-şerhu li-ibnihi	1
Şerhu'l-Cezerî li't-Taşköprî	1
Şerhu'l-Cezerî li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Şerhu'l-Cezerî li'z-Zekerîyya	1
Şerhu'l-Şatbî li-ibn-i Kâsîh	1
Şerhu'l-Şâtübî li-Ahî	1
Kitabü'r-Ri'âye li-Mekkî me'a resâilih	1
Kitabü't-Tıbyân fi 'Âdabi'l-Kur'ân li-İmâm Nevevî me'a resâilih (2)	1
Tecîr-I ? Teysir	1
Şatbî	1
Kitâbü't-Tıbyân fi İrâbî'l-Kur'ân	1
Tecvid	1
Resm-i Osmânî ve Tertîb-i Zîba Vây-ı ihtilâfiyye	1

Kitâbü Cevâhir-i Mükedder	1
Durrü'l-yetîm li'l-Birgivî	1
Cevâhir-i Mükellele	1
Husnü'l-Hasîn li'l-Cezerî	1
<i>Kütübü'l-Hadis</i>	
Metn-i Şifâ-i şerif	1
Şerhu'ş-Şifâ li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Mesabih-i Şerîf	1
Şerhu'l-Mesâbih	1
Şerhu'l-Mesâbih li-İbn-i Melek	1
Şerhu'l-Meşârik li-İbn-i Melek	1
Cami'u's-Sağîr	1
Şerhu Cami'i's-Sağîr li'l-Menâvî	1
Metn-i Şemâil-i Şerîf	1
Şerhu Şemâilî'ş-Şerîf li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Şerhu Husni'l-Hasîn li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Târih-i İbn-i Cevzî	1
Ebû Dâvud	1
Kitabü'l-Meşihati li-Fahrudin İbni'l-Buhârî	1
Menakıb-i Eimme'l-Hadis me'a Gayriha	1
Temyizi'l-Mutîb fi'l-habs mimmâ yüdevviru'ale's-sünnet-i'n-Nâsi me'a gayrih	1
Behçetü'l-Hadis	1
Hasâisu'l-Habîb li's-Suyûtî	1
Kitabü Levâmi'il-Münîr fi Cevâmi's-Siyer	1
Es-Sâviku li-İbn-i Hacer	1
Kelimü't-Tayyib li-İbn-i Cevzî	1
Ezkâru'n-Nevevî	1
Et-Terğîb ve't-Terhîb li'l-Münzerî me'a gayrih	1
Şerhu Hızbi'l- 'Azâm li'l-'Uryânî	1
Delâilü'l-Hayrât me'a Hızbi'l-'Azâm	1
Şerhu Delâilî'l-Fârisî	1
Şerhu hızbi'l-'Azam Feyzu'l-Erhâm me'a resâilîh	1
Def'a Şifâ-i Şerîf	1
Hadîs-i Erba'în li-İbn-i Ebî Bekr	1
Şihab (cild-i evvel)	1

Şihâb (cild-i sâni)	1
Buhâri-i Şerif	3
Şerhu 'ale'l-Kârî 'ale'n-Nuhbeti	1
Şerhu Cami'î's-Sağîr li'l-Menâvî	1
Şerhu'l-Meşârik li-Ekme'lüddin	1
Sahîh-i Müslim	1
Mişkât-i Mesâbih	1
Mişkât-i Mesâbih li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Şerhu Mesâbih li'l-Menâvî	3
Şerhu Buharî Kirmânî	4
Sünen-i Neseî	1
Şerhu Müslim li'n-Nevevî	1
Kavlu'l-Bedî' fi Fazîleti's-Salâh 'ale's-Şefî'	1
Hadîs-i Erba'în şerhi li'l-Birgivi	1
Husnû'l-Hasîn li'l-Cezerî ve Şerhu Dâireti's-Şa'zeliyye	1
Kitâbü'l-Müntebah mine'l-Meşârikî'l-Mesâbih	1
<i>Kütübü'l-Mev'ıza</i>	
Akâ'ık	1
Bostânü'l-'Ârifin me'a gayrih	1
Tenbîhu'l-Ğâfilîn	1
Münebbihâtü İbn-i Hacer	1
Vusûlü'l-Müştakîn ve Nüzhetü'l-Müstemi'în me'a gayrih	1
Tarîkat-i Muhammediye	1
Hocazâde 'ale't-tarîkati'l-Muhammediye	1
Şerhu'l-Hâdimîn 'ale't-Tarîkati'l-Muhammediye	1
Mevâizu'l-Ahyâr	1
Seb'ıyyât ve hadîs-i erba'în ve Kuhistânî	1
Ravnaku'l-Mecâlis	1
Bostânü'l-'Ulemâ	1
Arîsu'l-Fünûn li-Nefâyisi'l-Uyûn	1
Metn-i Şir'ati'l-İslâm	1
Şerhu Şir'ati'l-İslâm li-İbn-i es-Seyyid Ali	1
Def'atü Seb'ıyyât	1
Vesiletü Şerhu 'ale't-Tarîkati'l-Muhammediye	1

Mecâlisü Rumî	1
Şerhu Ta'limü'l-Müte'allim	1
Tercüme-i Ta'limü'l-Müte'allim	1
Senâniyyetü'l-Kebîr	1
Tercüme-i Tarîkat-i Muhammediye	1
Kitabü sefînet-i Râğîb	1
Münyetü'l-Muttakîn	1
Şerhu Cilâü'l-Kulûb	1
Kitabü Vezâif	1
Kitabü'l-Fıkh	
Metn-i Kenz	1
Şerhu'l-Kenz li'Zeyle'î	1
Durer	1
Sadru's-Şerî'a	1
Halebi-i Sağîr	1
Halebi-i Kebîr	1
Eşbâhu Nezâir	1
Câmi'u'l-Fetavâ	1
Şerhu li'l-Fıkhî'l-Keydânî	1
Şerhu Tuhfetü'l-Mulûk	1
Tebyînü'l-Ahkâm	1
Fetavâ-i Mecma'ı'l-Müşkilât	1
Tebyîni'l-Mehârim	1
Şerhu's-Sirâciyyet-i Seyyid Şerif	1
Def'a Seyyid Şerif	1
Şerhu Mukaddimetü'l-Gaznevî	1
Metnü'l-Gaznevî	1
Hidâye	1
Muhtar	1
Hızânetü'l-Fıkh me'a gayrih	1
Kudûrî	1
Def'a Sadrû's-Şerî'ati	1
Mültekâ	1
Şerhu'l-Mülteka li'l-Bekânî	1
Hâşiyeti Vâni ale'l-Durer	1
Nefâyise	1

Tâcü'ş-Şeri'ati Sadrü'ş-Şerî'ati	1
Mecma'u'l-Bahreyn	1
Şerhu Mecma'u'l-Bahreyn	1
Camîu's-Sağîr fi'l-Fıkh	1
Metni fi'l-Fıkh	1
Tenvîru'l-Ebsâr	1
Ferâizu Molasî	1
Câmiu'l-Muhtasarat	1
Kâdihan	1
Vikâye	1
Def'a Mecma'u'l-Bahreyn	1
Unvânü'ş-Şerefi'l-Vânî	1
Def'a Durer	1
Ferâiz me'a Ta'lîmü'l-Müteallim	1
Şirunbularî Şerhu 'ale'd-Durer	1
Şerhu 'ale'l-Karî 'ala Menâsık	1
Fetavây-ı Ali Efendi	1
Behçetü'l-Fetavâ	1
Hâşiyetü Durer li'l-Azmî	1
Şerhu'l-Hidâye li-Ekmeleüddin	1
Def'a metn-i Mültekâ	1
Kuhustâni-i Kebîr	1
Kitâbü'n-Netf	1
Şerhu Sirâcü'l-Müntehab mine'd-dû'ı'l-Kebîr	1
Şerhu Sirâciyet-i 'Âhar	1
Şerhu Hidâye-i Nihâye	1
Şerhu Risâle-i Hamza Efendi	1
Def'a Halebi-i Sağîr	1
Şerhu'l-Mültekâ li-Kassabzâde	1
Şerhu Tenvîru'l-Ebsâr	1
Fetavây-ı Bezzâziye	1
Fetavây-ı Hayriyye	1
Hâşiyeye-i Eşbâh-ı li'l-Hamevî	1
Kütübü'l-'Akâ'id	
Şerhu 'Akâ'id	1
Şerhu Fıkhü'l-Ekber li-'Aliyyi'l-Kârî	1

Def'a Şerhu Fıkhü'l-Ekber li-'Aliyyi'l-Kârî	1
Kitâbü'l-Cedel ve'l-Münâzarâti fi'l-'Akâid li-Necmüddin	1
Şerhu Sunûsî Me'a resâil	1
Durer-i Akâ'id es-Sivâsî li'-Türkî ve Divân-ı Rûşânî	1
Ömer Neseî ve Şerh-i Akâ'id	1
Celâlû'd-Devvânî me'a Hâşiye-i Halhâlî	1
Bahru'l-Kelâm li-Ömer en-Neseî	1
Akâ'idü'n-Neseî ve Ebu'l-Müntehâ	1
Ramazan Efendi 'ala Şerh-i Akâ'id	1
Hayâlî me'a Kul Ahmed Hâşiye ale'l-Halhâlî	1
Risâle fi Ta'rîf 'İlmü'l-Kelâm	1
Hâşiye-i Celâl	1
İsbât-ı Vâcip	1
Sirkûtî 'ale'l-Hayâlî	1
Kul Ahmed 'ale'l-Hayâlî	1
Şerhu Nu'niyye	1
Havâşî 'ale'l-Hayâlî Kul Ahmed li-Saçaklızâde	1
Şerhu Birgivi Konevî	1
Şerhu Emâlî me'a sitte resâil li-'Aliyyi'l-Karî	1
<i>Kütübü't-Tasavvuf</i>	
İhyâ-i 'Ulûm	1
Defa İhyâ-i 'Ulûm	1
Futûhâtü Mekkiye	1
Tezkiretü'l-Kurtûbî	1
Şemsü'l-Me'ârifî'l-Kübrâ	1
Şemsü'l-Me'ârifî'l-Sügrâ	1
Havâssu'l-Kur'ân	1
Def'a Havâssu'l-Kur'ân	1
Tezkiretü'l-Mevt ve Süknâ'l-Kubûr	1
Hayâtü'l-Hayavân	1
Resâil-i hakkı Evveluha Resâiluh Câmi'atü li-Mesâil-i Nâfi'a	1
Levâkıhu'l-Envâr li'-Şa'rânî	1
Kitâbü'r-Ri'âye li'l-Muhâsibî	1

‘Avârifü’l-Me’ârif	1
Futûhu’l-Gayb li-’Abdi’l-Kâdir el-Cîlânî	1
Tenbîhu’l-Muğtezîn li’ş-Şârânî	1
Def’ a ‘Avârifü’l-Me’ârif	1
Şerhu’l-Kuşeyrî li-Zekerriyya	1
İşâratu’l-Kuşeyrî	1
Kûtü’l-Kulûb	1
Def’ a Nısfu’l-Evvel fi Kûtü’l-Kulûb	1
Fetevây-ı Sûfiyye	1
Resâil-i li-’Aliyyi’l-Kârî	1
Hadîsi’l-Erba’în fi Hakkı’l-İhlâs li’s-Suyûtî me’a gayrih	1
Meslekü’s-Sü’adâ	1
Resâil-i Nakşibendî	1
Resâil-i Muhyiddin el-’Arâbî	1
Kitabü’l-Ferec li-Ebi’d-Dünya me’a gayrih	1
Hukûku’l-İslam	1
Hadâiku’l-Hakâik li-Muhtasarı’l-Kuşeyrî	1
Misbâhu’ş-Şer’ati Miftâhu’t-Tarîkati	1
Resâili’s-Suyûtî	1
Şerhu Te’arruf me’a metnihi	1
Câmî’u’l-Fezâil ve gayruhu resâil (7) li’l-Hüdâî	1
Mecmû’a-i Resâil Müteferrikat-i Resâil evvelüha risâletü Kemalpaşazâde	1
Def’ a Mecmua-i Resâil Müteferrikat-i resail (8)evvelüha bed’-Emalî	1
Hâviü’l-Kulûb li’l-Mukaddisî me’a gayruh (2)	1
Şerhu Makâmâtî’l-’Ârifin li-Necmüddini’l-Kübrâ	1
Resâil-i müteferrika evvelüha zuhru’l-Müteehhilîn Du’ânâme-i Ebu’s-Su’ûd me’a gayrih	1
Resâil-i Sa’deyn Dâd-ı Hurmüz fihî Resâil uhrâ	1
Minhâcü’l-’Âbidin me’a Kitâbü’n-Necât	1
Kitâbü Kâdü’l-’Aksâ fi Şer’	1
Şerhu Esmâi’l-Hüsna li’l-Gazzâlî me’a gayrih	1
Vesâya Şeyhu’l-Ekber me’a gayrih resâil (5)	1
Letâifü’l-Metin me’a Tâcü’l-’Arûs	1
Resâilü’t-Tasavvuf evvelüha Miftâhu’l-Felâh	1

resâil (15)	
Resâilü Şeyhu'l-Ekber evveluha Rûhu'l-Kuds	1
Tekmiletü'l-Envâr	1
Durretü'l-Fâhire li'l-Gazzâlî	1
Şerhu'l-Fusûs li'l-Kayserî	1
Cevâhiru'l-Kur'ân li'l-Gazzâlî me'a gayrih Resâil (11)	1
Cennetü'l-Esmâi li'l-Gazzâlî	1
Mevlidü'n-Nebî me'a resâil (4)	1
Akvâlü Şâzeli me'a gayrih(2)	1
Mi'râcû'n-Nebî 'aleyhi's-selâm	1
Resâilü Şeyh-i'l-Ekber evveluha Künhu Mâlâ bûde li'l-Mürîdi resail (11)	1
Risâletü'l-Mehdiyye me'a gayruh resâil (8) li 'aliyyi'l-Kârî	1
Hulâsatü'l-'Ahyâr me'a gayruh resâil (4) li'l-Hudâî	1
Def'a câmi'u'l-Fezâil me'a gayrih	1
Siyeru's-sulûk me'a gayrih	1
Kitâbü'l-İntisâr me'a gayrih	1
Muhtasaru şerhi'l-Esmâi'l-Hüsna me'a gayrih	1
Kitâbü'l-Hıyârî fi reddi'n-Nesârâ me'a gayrih resâil(3)	1
Bid'atü's-sâlıkîn me'a tezyîleti	1
Hallü'l-Râmuz 'Izzüddin 'Abdüselam me'a gayruh	1
Resâilü't-Tasavvuf evveluhâ fazîletü's-Salât	1
Kitabü't-Tecrîd fi Esrâri't-Tevhîd li'l-Ahmed el-Gazzâlî me'a gayruh (7)	1
Mevâkı'un-Nucûm li- Şeyhi'l-Ekber	1
Kitâbü'l-Vesâya li-Zeyniddin me'a gayruh (3)	1
'Adâbü'l-Mürîd ve Zuhru'l-'Âbidîn me'a gayruh	1
Mecmû'atü't-Tasavvuf evveluha Risâleti(11) l-Envâr li'ş-Şeyhi'l- Ekber	1
Şerhu Menâzilü's-Sairîn	1
Resâil-i müteferrika evveluha ez-Zeccâc en-Nahvî	1
Kitabü İ'tilâli'l-Kulûb	1

Durerü's-Semîn	1
Resail-i Müteferrika 'âhîruha Kitâbü'l- 'Adâb	1
Resâil-i Müteferrika evveluha risâleti'l-Kulûb	1
Tenvîru fi İskâti't-Tedbîr	1
Şerhu'l-Hukm li-İbn Ibâd	1
Şerhu'l-Hukm li-'ş-Şazâlî	1
Şerhu'l-Hukm li'l-Burnisî	1
Def'a Tacü'l-'Arûs me'a Şerhu'l-Hukm	1
Def'a' Avârifü'l-me'ârif	1
Mecmû'atü evveluha İmsâlü'l?-Kur'an Resâil (11)	1
Mecmû'atü evveluha Müntekîdî'd-Dalâleti li'l-Gazzâlî resâil(6)	1
Mecmû'atü evveluha Fututi's-Sikkî? Türkî	1
Kabsü'n-Nûr li'l-Bûnî me'a gayrih risâleti (3)	1
Havassu'l-Kur'an li'l-Yâfî'ı me'a gayrih	1
Mişkâtü'l-Envâr li'l-Gazzâlî	1
Vesâya-yı İmâm-ı 'Azâm	1
Mecmû'atü evveluhâ risâlâtü'l-Ahyâr	1
Mecmû'atü Kemalpaşazâde evveluha risâletü.....	1
Meşâriku'l-Envâri'l-Kudsiyyeti fi beyâni Fuhûri'l-Muhammediye	1
Şerhu'l-Minhâc me'a 'Adâbi'l-Mürîdîn	1
Fevâidü'l-'Alâmeti's-Sirecî?	1
Tabakâtü's-Sûfiyye fi'l-Fürs?	1
Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr Fî Kerâmâti eş-Şeyh li-Abdi'l-Kadir Geylanî	1
el-Mevâkifü'n-Nadra?	1
Şerhu'l-Mevâkifü'n-Nadra	1
Risâlâti Kuşeyrî	1
Cevâhiru'n-Nusûs fi Hallu Kelimâti'l-Fusûs	1
el-Kelimâtü't-Turuvîyye? an-'Abdillâh et-Tusterî?	1
Mutahharu'l-Kulûb	1
Ta'birnâme li-Kutbiddin	1
Mecmû'atü resâil li-Şeyhî'l-Ekber	1
Bahru'l-'Uyûn et-türkî	1
Levâmiu'l-Beyyinât min şerhi Esmâi'l-Husnâ li-	1

Fahru'r-Râzî me'a gayrih	
Kütübü'l-Lügat	
Sihâhu'l-Cevherî	1
Vankulu	1
Kâmus	1
Lügati Fârisî Hâlimî	1
Ahter-i Kebîr	1
Lügat-i Fârisî	1
Lügat-i Fârisî Ni'metillâh	1
Ta'rifât Seydi	1
Kitâbü fi't-Tevârih	1
Esâmi-i Kütüb	1
Lügat-i Farisî Ferhenk Şugûrî	1
Kütübü Usûli'l-Fıkh	
Ahsubkî Min 'Usûli'l-Fıkh evveluhâ risâle-i Usûl el-Hukm Fi Nizâmi'l-'Alem	1
Mir'ât	1
Şerhu Menâr li-İbn Melek	1
Tavzîh	1
Telvîh Hasan Çelebisi	1
Kitâbü't-Tebyîn	1
Def'a Tavzîh	1
Telvîh	1
Kitâbü Tavzîh	1
Hâşiye Molla Husrev ve 'ale't-Telvîh	1
Kütübü'l-Me'ânî	
Mutavvel	1
Hasan Çelebi 'ale'l-Mutavvel	1
Haşiyetü Ale'l-Hataî 'ale'l-Muhtasar	1
Me'âlî el-Muhtasar	1
Telhîs	1
Cümle-i Arûz Muhabbesi Kayserî ve Endülüsî ve gayruh	1
Hâşiye-i Ebu's-Seyyid el-Kasım ale'l-Mutavvel	1
Hâşiye-i Seyyid 'Ali el-Mutavvel	1
Def'a Muhtasar	1

Hâşiye-i 'Isam Hasan Zibarî	1
Hâşiye-i Telhîs	1
Şerhu Miftâh li-Seyyid Şe'rîf	1
'Isâmüddin me'a Şîranşîn me'a Şîrvânî 'ale'l-Vaz'îyye	1
Şerhu Vaz'îyye	1
Kütübü'n-Nahv	
Dû'ı	1
Kâfiye ve Misbâh	1
Dibâce-i Zâde şerhu Seyyid Alizâde	1
Kâfiye Şerhı mütevassıt	1
Müfassal	1
'Isâm 'ale'l-Câmî	1
'Avâmil-i 'atık me'a bi tevrîhı	1
Mu'ribü'l-Kâfiye	1
İhtâcü Şerhu'l-Misbâh	1
Muharrem Efendi Ale'l-Câmî	1
Zeynizâde 'Ale'l-'Avâmi'l-Cedîd	1
Molla Câmî	1
Şerhu Izhâr-ı Netâyic	1
Kavâidü'l-'Irâb	1
Tertîb-i Cemîl	1
Elfiyye	1
Şerhu Kavâ'idü'l-'Irâb li-Ezherî	1
Kâfiye Mu'ribi Zeynizâde	1
Muğni'l-Lebîb	1
Hâşiye-i Câmî Abdülğafûr	1
Şerhu'l-Mû'ciz	1
Seyyid Alizâde Şerhu Dibâce-i Misbâh	1
Hasan Çelebi 'ale'l-'Isâm el-Câmî	1
İmtihân-ı Ezkiyâ	1
Mu'rib-i Izhâr Zeynizâde	1
Zeynizâde 'ale'l-Kâfiye	1
Mu'ribü'l-Kâfiye	1
Izhâr-ı 'Avâmil-i Cedîd	1
Şerhu Radyıyı 'ale'l-Kâfiyye	1

Kitabü't-Tasrîh 'ale'l-Elfiye	1
Defa Izhâr-ı Mu'ribi bi-Zeynizâde	1
Şerhu Elfiye Eşmûbî?	1
Şerhu Muğni'l-Lebîb li'd-Demanî	1
Şerhu Kavâ'idü'l-İ'râb	1
Defa Şerhu Muğni'l-Lebîb ed-Demanî	1
Kütübü'd-Divân	
Şerhu Divân-ı Mütenebbi li'l-imam el-vahıdî	1
Metn-i Makâmât-i Harîri	1
Şerhu Makâmât-ı Harîri	1
Kasîde-i Bürde Şerhi	1
Tercüme-i Kasîde-i Bürde ve gayruh	1
Kasîde-i Hayriyye Nâbî Efendi	1
Kütübü's-Sarf	
Dinkoz 'ale'l-Merâh	1
Hasan Paşa 'ale'l-Merâh	1
Şâfiye	1
Şerhu'l-Binâ	1
Mazbut li-Şerhi'l-Maksûd	1
Çârîpurdî 'ale's-Şâfiyye	1
Merah 'Izzî Maksûd	1
Izzî şerh-i Sa'düddin me'a gayruh	1
Sarf Cümlesi	1
Def'a Sarf cümlesi	1
Dede Cenkî?	1
Şerhu Emsile	1
Şerhu Binâ	1
Seyyid Abdullah 'ale's-Şâfiyye	1
Şeyh Râzî 'ale's-Şâfiyye	1
Kütübü'l-'Adâb	1
Huseyniyye	1
Mes'ûd-i Rumî ve Dinkoz	1
Taşköprü ve Isam 'Ale'l-Va'ziyye	1
Huseyniyye Hâşiyesi Firdevsî	1
Velediyye ve Hanefiyye	1
Kâdî 'Adud ve Hanefiyye ve Mir Ebu'l-Feth	1

‘Adâb mecmû’ası evveluha Hüseyin Şah	1
Def’ a Mes’ûdî ve Rûmî	1
Takrîr-i Kavânîn	1
Hâşiye-i Mir Ebu’l-feth el-Kufevî	1
Şerhu Velediyye	1
Kütübü’l-Hikme	
Mollazâde ale’l-Hidâye	1
Tebsiretü mine’l-hey’et	1
Hıkmütü’l-’ayn mine’l-merzucân	1
Kadı Mir me’a Lârî ve Halhâlî	1
Kütübü’l-Farisî	
Gülistân	1
Gülistân şerhu Surûfî	1
Bostân	1
Şâhidî	1
Lügati Fârisî	1
Pend-i Attar	1
Şerhu Pend-i Attar	1
Def’ a Pend-i Attar	1
Tabirnâme	1
Divân-ı Hâfız	1
<i>Kütübü’t-Tevârih</i>	
Şekâ’ıku’n-Nu’maniyye	1
Tevârihu ‘Alâm?	1
Tevârih-i Hâmis	1
Kütübü’t-Tıp	
Tıbbü’n-Nebî (sav) ve gayruhu li’t-Türkî	1
Teshîl fi’ş-Şifâ	1
Hülâsâtü’t-Tıb	1
Risâle-i Evrâd-ı Şerîf Hazret-i Üstad El-Celîl Muhyiddin Abdülkadir Geylanî	
Hızbü’l-’Azâm ve’l-vird ve’l-İfhâm li’ş-Şeyh Nureddin li-’Aliyyî’l-Kârî Şârih-i Mişkâtî’l-Mezâbih ? ve gayruhu	1
Virdü’l-İmâm Rabbânî Kutbu’l-’Ârifin	1
Evrâdü’l-Hâc Bayram Sultan Nurullah	1

Salavât-ı Şerîfe	1
Du'âi's-Seyfi Rahîmehullâh	1
Evrâd-ı Seyyidinâ el-'alâmeti	1
Şerhu Bahâiyye	1
Râhatü'l-Ervâh	1
Kitâbü Minheli'l-Veradi fi'l-Habs? 'alâ Kırâeti'l-Evrâd me'a gayruh	1
TOPLAM	454

KAYNAKÇA

Bursalı Mehmed Tahir, (1333) *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, C. I.

Çavdar, Tüba, (2006) “Vakıf Kütüphaneleri”, *Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti*, Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Erünsal, İsmail, (1991) *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2. bsk.

Mehmed Şemseddin, (1332), *Yâdigâr-ı Şemsî*, C. II.

Pedersen, JOHS, (1979) “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 3. Bsk., C. VIII.

Bursa Şer'îye Sicilleri, (Defterlerin İlk numaraları verilmiştir) A 35, A 124, B 118, B 141, B 263, B 157, B 321, B 336, B 352.

Ulucami Kitap Sayım Defteri: No: 5278, No: 5279; No: 5280 (Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi).

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

TARİHİN TANIKLARINI KORUMAK

PROTECTION OF THE WITNESSES OF HISTORY

БЕРЕЖНОЕ ОТНОШЕНИЕ К СВИДЕТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель:

Hikmet DENİZLİ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Konuşmacı/Panel Member/Докладчики:

Mustafa METİN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Melek YILDIZTURAN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Latif ÖZEN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Oğuz BOSTANCI-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Okan CİNEMRE-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Asuman ALPAGUT-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

TARİHİN TANIKLARINI KORUMAK

Hikmet DENİZLİ (Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель)**: Saygıdeğer katılımcılar, sayın dinleyiciler, “**Tarihin Tanıklarını Korumak**” konulu panelimize hoş geldiniz. Ben “**Çağdaş Müzecilikte Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği**”^{*} konulu konuşmamla paneli açıyorum.

Müzenin Tarihçesi

Eski Ankara’yı gösteren gravürlere veya kitap sayfaları arasında kalmış soluk eski fotoğraflara bakıldığında, kale tepesinin güneybatısında iki büyük yapı hemen fark edilir (**Resim 1**; bkz.: s. 401). Yerli Ankara taşı, koyu kırmızı andezitten yapılmış olmaları bakımından kale ve diğer anıtsal yapılarla da uyum gösteren Osmanlı döneminin yalın fakat etkileyici bu yapı ikilisinde, Mahmut Paşa Bedesteni¹ ve Kurşunlu Han’da² Türkiye’nin ve hatta dünyanın en önemli müzelerinden biri yer almaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi (**Resim 2**; bkz.: s. 401).

Ankara’da ilk müze, Kültür Müdürü Mübarek Galip Bey tarafından 1921 yılında kalenin Akkale olarak isimlendirilen burcunda kurulmuştur (**Resim 3**; bkz.: s. 402). Bu müzenin yanı sıra Augustus Mabedi (**Resim 4**; bkz.: s. 402) ile Roma Hamamı’nda da eser toplanmıştır.

Atatürk’ün telkinleriyle merkezde bir “Eti Müzesi” kurma fikrinden hareket edilerek diğer bölgelerdeki Hitit eserleri de Ankara’ya gönderilmeye başlanınca geniş mekânlara sahip bir müze binası gerekli görülmüştür. O zamanki Kültür (Hars) Müdürü Hamit Zübeyr Koşay tarafından, devrin maarif vekili Saffet Arıkan’a metruk hâlde bulunan Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han’ın onarılarak kullanılması önerilmiş (**Resim 5, 6**; bkz.: s. 403), bu fikir kabul edilerek, 1938 yılından 1968 yılına kadar devam eden bir restorasyon çalışması başlatılmıştır. Bedestenin orta bölümünde yer alan kubbeli mekânın büyük bir kısmının onarımının 1940 yılında bitirilmesi ile eserler, Alman Arkeolog H. G. Guterbock başkanlığındaki bir heyet tarafından yerleştirilmeye başlanmış, 1943

---

* Bu konuşmanın renkli resimleri için bkz.: ss. 401-411.

** Hikmet DENİZLİ, Sanat Tarihçisi-Müze Müdürü.

¹ Bedesten; Fatih Dönemi baş vezirlerinden Mahmut Paşa tarafından 1464-1471 tarihleri arasında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kitabesi yoktur. Ankara sof kumaşlarının buradan dağıtıldığı yazılıdır. Yapının planı klasik tiptedir. Ortada 10 kubbe ile örtülü dikdörtgen planlı kapalı mekân, karşılıklı yerleştirilen üstü beşik tonozla örtülü 102 dükkandan meydana gelen bir arasta ile çevrilmiştir.

² Kurşunlu Han, tahrir defterlerine ve sicil kayıtlarına dayanan son araştırmalara göre Fatih Dönemi baş vezirlerinden Mehmet Paşa’nın İstanbul’un Üsküdar semtindeki imaretine vakıf olarak yaptırılmıştır. Kitabesi yoktur. Han, Osmanlı Devri hanlarının tipik plan karakterinde olup, ortada avlu ve revak sırası ile, bunları çeviren iki katlı odalardan oluşur. Zemin katta 28, birinci katta 30 oda yer alır. Odalar ocaklıdır.

yılında binaların onarımı devam ederken, orta bölüm ziyarete açılmıştır. Müzenin genel restorasyon çalışmaları devam ederken 1948 yılında Müze idaresi Akkale’yi depo olarak bırakıp, Kurşunlu Han’ın onarımı tamamlanan dört odasına yerleşmiştir. Teşhir bölümünün yer aldığı bedestende, kubbeli mekânın çevresindeki arastanın restorasyon ve teşhir projeleri gereği; beş dükkan orijinal hâlde bırakılmış, dükkan aralarındaki bölmeler kaldırılmış ve böylece, teşhir için geniş bir çevre koridoru elde edilmiştir. Müze yapısı 1968 yılında son şeklini almıştır. Bugün idarî bina olarak kullanılan Kurşunlu Han’da araştırmacı odaları, kütüphane, konferans salonu, laboratuvar ve iş atölyeleri yer almakta, Mahmut Paşa Bedesteni ise teşhir salonu olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde, kendine özgü koleksiyonları ile dünyanın sayılı müzeleri arasında yer alan Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde, Anadolu Arkeolojisi, Paleolitik Çağ’dan başlayarak günümüze kadar Osmanlı Devri’nin bu tarihi mekânlarında kronolojik bir sırayla sergilenmektedir.

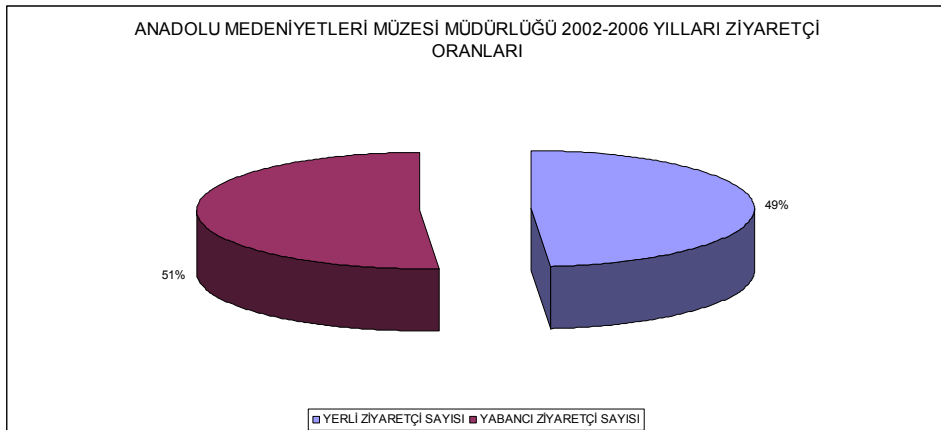
Anadolu Medeniyetleri Müzesi Ziyaretçi ve Eser Durumu

Kurtuluş Savaşının zorlu günlerinde Atatürk’ün direktifleri ile Ankara Kalesinin “Akkale” olarak tanımlanan burcunda kurulan Asar-ı Atika Müzesi üç çeyrek asrı geçkin yaşamında önce “Hitit Müzesi”, “Arkeoloji Müzesi” isimlerini almıştır. Daha sonra adı “Anadolu Medeniyetleri Müzesi” olarak değiştirilen müze, Anadolu topraklarında yaşamış pek çok uygarlığa ait eşsiz koleksiyonları bünyesinde toplaması ve bunları insanlığın görüşüne sergilemesi nedeniyle, dünya müzeleri arasında saygın yerini almıştır. Müzemiz bu saygınlığını büyük bir başarıyla da pekiştirmiş, 1997 yılında Avrupa Konseyi bünyesinde görev yapan “Avrupa Müze Formu” kısa adıyla “EMF” tarafından 20 Avrupa ülkesinden 68 Müzenin katıldığı yarışmada “Avrupa’da Yılın Müzesi” büyük ödülüne de layık görülen ilk ve tek Türk Müzesidir.

Müzedeki eşsiz eserlerin, iki tarihî mekân içerisinde bütüncül bir yaklaşımla sergileniyor ve korunuyor olması şüphesiz ki bu müzeyi bir cazibe merkezi haline getirmektedir.

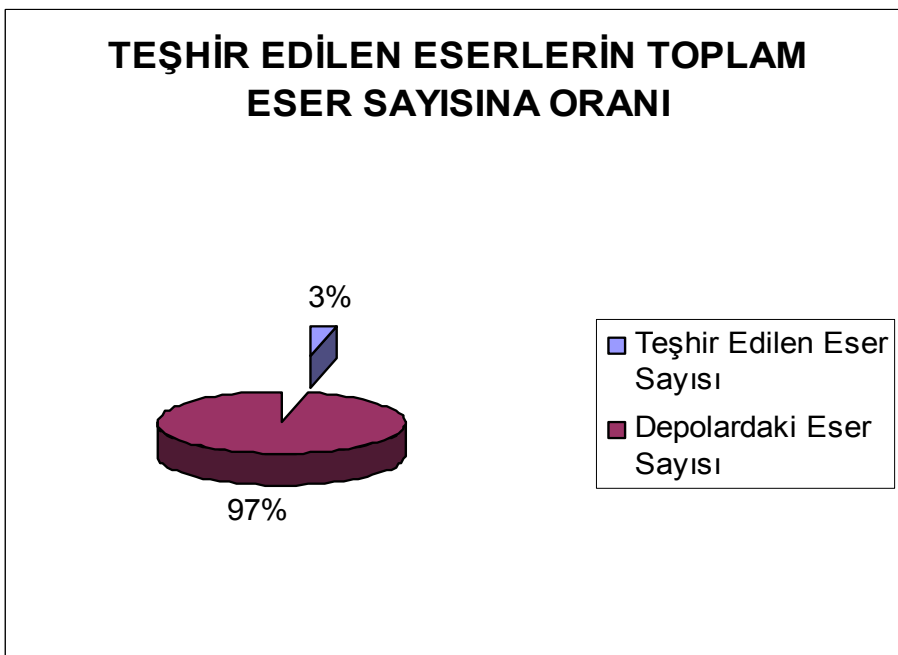
Müzemiz yılda yaklaşık 400,000 kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçi profiline bakıldığında yabancı turistlerin % 51’lik bir bölümü oluşturduğu, geriye kalan % 49’luk dilimde yerli turistlerin yer aldığı görülmektedir (**Tablo 1**)³.

³ 2000’li yılların başına değin yabancı ziyaretçi sayısı yerli turist sayısının iki katı kadardı. Müzemizin eğitim faaliyetleri ile halkımıza “Müze” bilincini aşılmasıyla bu oran birbirine yaklaşmıştır. Bu da Müzelerde eğitimin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Zira halkımıza üzerinde yaşadıkları toprakların tarihini öğretmek beraberinde koruma bilincini de getirecektir.

Tablo 1

Müzemiz koleksiyonlarında 185,845 eser bulunmakta olup, bunların sadece 6,475 adedi ziyaretçi ile teşhir salonlarında buluşabilmektedir (**Tablo 2**). Koleksiyonlarımızın çeşitliliğini tam olarak yansıtamıyor olmamız Müze Müdürlüğünü yeni açılımlara yönlendirmiştir. Bu bağlamda geliştirilen bir projeden burada kısaca söz etmek faydalı olacaktır (**Resim 7-8**; bkz.: s. 404).

Tablo 2

Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çevresi Düzenlemesi Ortak Hizmet Projesi

Daha çok eseri ziyaretçilerimizle buluşturabilmek amacıyla Müze Müdürlüğü tarafından hazırlanan genişleme projesi Kültür ve Turizm Bakanlığına sunulmuş, Bakanlığımızın olumlu görüşleri ardından yine Bakanlık girişimleriyle Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ankara Büyükşehir Belediyesi arasında 5272 sayılı Belediye Kanununun 75. Maddesi uyarınca, “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çevresi Düzenlemesi Ortak Hizmet Projesi**” bir protokole bağlanmıştır. Bu proje Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve çevresinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili yapılacak mülkiyet, proje ve uygulama çalışmalarını içermektedir. Projenin amacı uluslararası öneme sahip müzemizin çağdaş müzecilik anlayışı içinde yeniden düzenlenmesi, müzenin konumu nedeniyle çevresinin tarihi doku ile bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak, ziyaretçilerin ihtiyaçlarının ve müze güvenliğinin sağlanacağı bir düzenlemesinin yapılmasıdır. Büyükşehir Belediyesi proje kapsamındaki yapıların restorasyon ve sağlıklılaştırma uygulamalarını 5 yıl içerisinde tamamlayacak ve Kültür ve Turizm Bakanlığına devri gerçekleştirilecektir. Projenin koordinasyon görevi Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğüne verilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Birimleri

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı

Müzemizdeki eski eserleri onarım çalışmaları 1950’li yıllarda başlamıştır. 1958 yılında idarî bölümlerin bulunduğu Kurşunlu Han’da iki oda birleştirilerek atölye özelliği taşıyan ilk laboratuvar kurulmuştur (**Resim 9**; bkz.: s. 405). Bu yıllarda ilk çalışmalar yabancı uzmanlarla birlikte yürütülmüştür. Amerikalı uzmanlar tarafından yürütülen Gordion eserleri, İngiliz uzmanlar tarafından yürütülen Çatalhöyük eserleri üzerindeki çalışmalar müze personelinin de yardımlarıyla yıllarca sürdürülmüştür. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti’nden bilim adamları ve restoratörlerle taş ve mermer eserler üzerinde uygulamalar yapılmıştır. Müze personelinin bir grup, bu uzmanlara yardım ederek bu çalışmalarda yer almışlar, daha sonraki yıllarda birçok yabancı kazıya katılarak ilgi ve deneyimlerini arttırmışlar ve böylece müzenin ilk restoratörleri olmuşlardır.

1965 yılında şimdi kullanılan bina yapılarak laboratuvar bölümü müze bünyesinde oluşturulmuş, çalışmalara burada devam edilmiştir. 1979 yılında laboratuvara ilk kimya mühendisi alınarak, restorasyon konusunda kurslara ve seminerlere yollanmış, bilgi ve deneyim kazanması sağlanmıştır.

1990 yılında laboratuvarımızda hızlı bir gelişme dönemi başlayarak modern müze laboratuvarlarında bulunması gereken alet ve cihazlar temin edilmeye başlanmıştır. 2005 yılında Japon Hükümeti’nin Kültürel Yardım Programı

çerçevesinde alınan laboratuvar aletleri (**Resim 10-11**; bkz.: ss. 405-406) ile donanım bakımından güç kazanan laboratuvarımız 2007 yılında Atom Enerjisi Kurumu ile imzaladığı protokol neticesinde çeşitli analizleri de gerçekleştirebilecek güce kavuşmuştur (**Resim 12**, bkz.: s. 406).

Diğer taraftan yine 1990'lı yılların başından itibaren laboratuvara konuyla ilgili eğitim görmüş personel alımı yapılmıştır. Böylece laboratuvarımızda personel sayısı ve iş hacmi artmış; mevcut laboratuvar mekânı ise yetersiz kalmış ve zaman içerisinde, ilave bölümler yapılarak laboratuvar genişletilmiştir (**Resim 13**, bkz.: s. 407).

Türkiye'deki tek müze laboratuvarı olan Anadolu Medeniyetleri Müzesi Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarının kurulmasındaki amaçlardan en önemlisi, müzemiz depolarında bulunan ve teşhir salonlarında sergilenen ayrıca kendi bünyesinde yürüttüğü kazılardan gelen eserleri; restorasyon ve konservasyon işlemlerine tâbi tutarak, gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır.

Laboratuvarımızda işlem gören eserlerin büyük bir çoğunluğunu, metal, pişmiş toprak ve taş eserler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra cam, deri, ahşap, kemik vb. organik kökenli eserler üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır.

Laboratuvarımız, müze eserlerine verdiği hizmet dışında, ülkemizin laboratuvar imkanı olmayan diğer müzelerinden ve çeşitli kazılardan gelen, yılda yaklaşık 3000 adet eserin, restorasyon ve konservasyon işlemlerini de yürütmektedir.

Yabancı bilim adamları ile yürütülen ortak çalışmalar sayesinde, hem teorik bilgi alışverişi sağlanmakta, hem de farklı uygulama yöntemleri ve yeni malzemeler tanınmaktadır. Ayrıca, restorasyon ve konservasyonla ilgili okullardan gelen öğrencilere uygulamalı eğitim olanağı tanınmaktadır.

Fotoğrafhane

Başlangıçtan günümüze Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne ait eserlerin fotoğraflarını arşivinde barındıran Müzemiz fotoğrafhanesi (**Resim 14**, bkz.: s. 407), diğer taraftan özellikle Ankara ve çevresinin taşınmaz kültür varlıklarına ait eşsiz koleksiyonları da bünyesinde bulundurmaktadır. Profesyonel bir fotoğrafçının denetiminde bulunan fotoğrafhane stüdyo, karanlık oda ve arşiv bölümünden oluşmaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen çeşitli kazılara ait eser fotoğraflarının da çekildiği fotoğrafhanemizde yaklaşık 50000 adet negatif, 10000 adet dia pozitif ve 100 video film, 100 adet eski tip cam film bulunmaktadır.

Raci Temizer İhtisas Kütüphanesi

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kütüphanesi yaklaşık 7350 adet envanterli kitabıyla bir ihtisas kütüphanesidir. Koleksiyonlarını bağış, satın alma ve çeşitli kütüphanelerle yapılan antlaşmalarla geliştiren kütüphanemizde Arkeoloji,

Sanat Tarihi, Hititoloji, Asuroloji ve Tarih alanında kitaplar ile süreli yayınlar bulunmaktadır. Bir kütüphanecinin kontrolü altındaki Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kütüphanesi başta müzemiz uzman personeli olmak üzere, konuyla ilgili öğrencilere, akademisyenlere ve diğer öğrencilere hizmet vermektedir.

Bilgi İşlem

Başlangıçtan günümüze Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin tüm çalışmalarını ihtiva eden Bilgi İşlem Merkezi, şüphesiz ki, en önemli idari birimlerimizden biridir. Dört uzman personelin çalıştığı Bilgi İşlem Biriminde müze içi-müze dışı işler, il-ilçe bazında konularına göre tasnif edilmiştir. Erişimde kolaylığı sağlamak ve verilerin gelecek nesillere daha sağlıklı aktarılabilmesi adına Bilgi İşlem Merkezi'ndeki verilerin sayısal ortama aktarılması çalışmaları devam etmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Birimi

Uzun yıllar önce müze bünyesinde ve okullarda düzenlenen konferans ve seminerler ile başlayan Anadolu Medeniyetleri Müzesi eğitim etkinlikleri günümüzde, Müze Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olarak çalışan "Eğitim Bölümü" tarafından müze eğitiminin amaç ve programları doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye başlamıştır.

Eğitim Bölümü rehberliğinde müze gezisi ve atölye etkinlikleri için randevu sistemi geliştirilmiştir. Salı ve Perşembe günleri kabul edilen randevulu her okul grubu ile iki eğitim bölümü üyesi ilgilenmektedir. Ayrıca daha büyük gruplar halinde müze ziyareti gerçekleştiren öğrenciler ve diğer ziyaretçiler için Müze Orta Salonu'nda Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan Dönem ve Uygarlıkların tanıtıldığı Türkçe ve İngilizce video CD gösterilmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde randevulu sistemde gerçekleştirilecek günlük müze gezi programı, kalabalık gruplar halinde ve gelişigüzel olmaması açısından üç aşamadan oluşmaktadır.

Müze ziyareti öncesi müze gezisinden ve atölye çalışmasından yararlanacak öğrencilerin yaş grubu, sayısı, ziyaretin süresi ve yaptırılacak atölye çalışmaları hakkında öğretmenlerle yapılan ön görüşme, müzede eğitim birinci aşamasını oluşturmaktadır.

Yaş gruplarının gereksinimlerine göre ve dikkat sürelerini aşmayacak şekilde gerçekleştirilen müze gezisi, müze eğitiminin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Müze ziyareti sonrası, Müze Eğitim Atölyesinde yaş gruplarına göre yaptırılan çeşitli atölye çalışmaları ise müze eğitiminin son aşamasını oluşturmaktadır.

Müzede gerçekleştirilen günlük programların dışında daha uzun soluklu çalışmalar ise belli bir proje kapsamında ele alınmaktadır. Belli bir temanın ele alındığı eğitim faaliyetlerinde öğrenciler, hem müzede daha fazla zaman geçirerek Anadolu Uygarlıkları konusunda daha kalıcı bilgiler edinirken, hem

de müze ve eğitim atölyesinde gerçekleştirdikleri çalışmaların ürünlerini Müze’de sergileme fırsatı bulabilmektedirler.

Müze Seksiyonları

Paleolitik Çağ (Yontma Taş Çağı) MÖ 90000-10000

Yontma Taş Çağı insanları mağara ve kayaaltı sığınaklarında barınan, avcı ve toplayıcı topluluklardır. Bu insanlara ait taş, kemik aletler bu devri belirleyen buluntulardır.

Neolitik Dönem (Cıvalı Taş) MÖ 8000-5500

İnsanlık tarihinde besin üretimi yanında ilk yerleşik toplulukların kurulmasıyla başlayan bu dönem müzemizde Çatalhöyük ve Hacılar gibi çağın iki önemli merkezinde ele geçen buluntularla temsil edilmektedir. Buluntular arasında ana tanrıça heykelcikleri, damga mühürler, pişmiş toprak kaplar, kemik tarım araçları, obsidyenden yapılmış kozmetik araç gereçleri (en önemlisi tarihteki ilk aynadır) yer alır.

Kalkolitik Dönem (Bakır Taş) MÖ 5500-3000

Taş aletler yanında bakırın işlenerek günlük hayata girdiği bu döneme ait zengin buluntular müzemizde Hacılar, Canhasan, Tilkitepe, Alacahöyük ve Alişar’dandır.

Eski Tunç Çağı MÖ 3000-1950

MÖ III. binin başlarında Anadolu’da yaşayan insanlar bakıra kalay katarak tunç elde etmişlerdir. Tuncun yanı sıra devrin bilinen bütün madenlerini dökme ve dövme tekniğinde olağanüstü bir ustalıkla işlemişlerdir. Alacahöyük kral mezarlarından ele geçen değerli madenlerden yapılmış görkemli ölü hediyeleri yanında Hasanoğlan, Mahmatlar, Eskiyaar, Horoztepe, Karaoğlan, Merzifon, Etiyokuşu, Ahlatlıbel, Karayavşan, Bolu, Beycesultan, Semahöyük, Karaz, Tilkitepe, buluntuları zengin bir Eski Tunç koleksiyonu olarak sergilenmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı MÖ 1950-1750

Bu dönem Anadolu’da yazılı tarihin başlangıcıdır. Anadolu’nun zenginliğini bilen Mezopotamyalılar Asur’un öncülüğünde kuzey komşuları ile geniş ve sistemli bir ticari ilişkiye girmişler, beraberinde Anadolu’ya yabancı olan dillerini ve silindir mühür geleneklerini getirmişlerdir. Böylece Anadolu’da MÖ 1950 yıllarından itibaren tarihi çağlara girmiştir.

Eski Hitit Ve Hitit İmparatorluk Çağı MÖ 1750-1200

MÖ II. binde Anadolu’da ilk siyasi birlik Kızılırmak kavsi içinde Hititler tarafından kurulmuştur. Başkentleri Boğazköy (Hattuşa) ile birlikte İnandık, Eskiyaar, Alacahöyük, Alişar zengin buluntu veren Hitit merkezleridir.

Geç Hititler MÖ 1200-700

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Hititlerin bir kısmı güney ve güneydoğu Anadolu'da şehir devletleri kurarak Geç Hitit Beyliği dönemini yaşamışlardır. Malatya Arslantepe, Kargamış, Sakçagözü, önemli Geç Hitit yerleşimlerini temsil eder.

Frigler MÖ 1200-700

MÖ yaklaşık 1200 yıllarında Balkanlar üzerinden gelen Frigler, merkezleri Gordion şehri olmak üzere Orta Anadolu'da egemen olmuşlardır. Gordion Tümülüslerinden ve ören yerinden ele geçen eserler Frig sanatının en güzel örnekleridir.

Urartular MÖ 850-600

Altıntepe, Adilcevaz, Kayalıdere, Patnos, Van, Çavuştepe gibi merkezlerde mimarlıkta ve madencilikte ileri bir düzeye ulaşan Urartular, Doğu Anadolu'da Friglere çağdaş olarak yaşamışlardır.

Klasik Devirler ve Çağlar Boyu Ankara

MÖ I. binin II. yarısından itibaren Hellenistik, Roma, Bizans dönemlerine ait altın, gümüş, cam, mermer, bronz ve ilk paradan başlayarak günümüze kadar kullanılan madeni paraları içeren eserler ile Çağlar Boyu Ankara Seksiyonu adı altında Ankara çevresinde bulunmuş eserler müzemizin alt katında sergilenmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne Bağlı Birimler

Gordion Müzesi

1963 yılında bugün Yassıhöyük olarak tanınan 500 nüfuslu küçük bir köyün yanında kuruldu (**Resim 15**; bkz.: s. 408). Bugün Gordion Müzesi'nde kronolojik bir sergileme sunulmakta, her dönem karakteristik örneklerle temsil edilmektedir.

Gordion Müzesi ziyaretçi sayısı bakımından Türkiye'de 17. sırada yer alan bir köy müzesidir. Diğer taraftan aynı köy müzesi Avrupa'da Yılın Müzesi yarışmasında finale kalmış tek köy müzesi olarak dikkati çekmektedir.

Ziyaretçi sayısındaki bu yoğunluk nedeniyle, Gordion Müzesi'nin depo, teşhir salonu, laboratuvar, fotoğrafhane, konferans salonu, şenlik şölen alanı gibi ihtiyaçlarının karşılanması ve büyük bir proje yapılarak hayata geçirilmesi için 116 dönüm alanın tapusu hazine arazisinden devir yoluyla müzemize alınmıştır (**Resim 16**; bkz.: s. 408).

Burada Gordion Müzesi'nin yukarıda bahsi geçen genişleme planının da dahil olduğu bir başka projeden de bahsetmekte fayda görülmektedir. Bilindiği üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen **Frig Vadisi Projesi** kısmen Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir ve elbette ki vadiye

adını veren Friglerin başkenti Gordion'un sınırları içersinde bulunduğu Ankara illerini kapsayan⁴, bu illerin turizm pastasından daha fazla pay almasını amaçlayan bir projedir. Bu bağlamda Müze Müdürlüğümüzün projeye katkıda bulunmak amacıyla hazırladığı bir ek proje Bakanlığımız yetkilileri tarafından olumlu karşılanmış ve hemen hayata geçirilmiştir. Şüphesiz Türkiye'nin toprak piramitleri olarak bilinen Gordion çevresindeki tümülüslerin⁵ yakınındaki çarpık yapılaşma bu mezarların ihtişamlarını gölgelemektedir. Bu öneri, "Gordion Örenyeri Çevre Koruma Amaçlı İmar Planının Hazırlanması" şeklinde hayat bulmuş, planın hazırlanması için İl Özel İdaresi ile mutabakata varılmış olup ilgili ödenek, DÖSİM tarafından Polatlı Belediyesi'ne aktarılmıştır. Plan çalışmalarında son aşamaya gelinmiştir.

Hacı Tuğrul Höyüğü Ören Yeri

Ankara İli, Polatlı İlçesi, Temelli Belediyesi, Hacı Tuğrul Köyü sınırları içinde yer alan Hacı Tuğrul Höyüğü Kalkolitik Çağ'dan Osmanlı Dönemine kadar kesintisiz yerleşim görmüş Anadolu'nun en büyük höyüklerinden biridir (**Resim 17**; bkz.: s. 409).

Hacı Tuğrul Höyüğü Kral Yolu üzerinde ve etrafında en yüksek 29 m olan 5 Tümülüsü ile çok önemli bir merkez olup, Ankara ve çevresinin özellikle Pers, Frig ve Hitit Dönemleri için birçok arkeolojik problemi çözecek öneme sahip arkeolojik merkezidir.

Karalar

Karalar antik yerleşimi, Ankara İli, Kazan ilçesine bağlı Karalar Köyü sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşimde ilk araştırmalar 1933 yılında Remzi Oğuz Arık tarafından yapılmıştır. Bu dönemde çeşitli sektörlerde gerçekleştirilen kazılarda ele geçen arkeolojik objeler Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

1985-1987 yılları arasında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda, Helenistik ve Roma Dönemine ait çanak çömlek parçaları ve genişliği kademeli olarak üç metreye kadar ulaşan Helenistik Dönem özellikleri taşıyan bosajlı olarak işlenmiş andezit bloklardan yapılmış sur tespit edilmiştir.

Külhöyük

Ankara İli, Haymana İlçesi, Oyaca Kasabası sınırları içerisinde yer alan Külhöyük, dünyaca tanınmış Hitit Kült Merkezi Gavurkale'ye yaklaşık 8 km uzaklıkta ve Boyalık köy yolunun hemen batısındadır (**Resim 18**; bkz.: s. 409). 1978 yılında bir vatandaşın Haymana Kaymakamlığına yaptığı başvuru ile

⁴ Frig Vadisi Projesi, Ankara İli ile ilgili Müdürlüğümüz tarafından hazırlanan geniş kapsamlı projenin yayın çalışmaları devam etmektedir.

⁵ Frig soyluları için yapılmış üzeri toprak yığma mezarlar.

Müzemiz gündemine girmiş ve 1992 yılında kamulaştırılmış olan höyükte aynı yıl kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Külhöyük yaklaşık 250 m uzunluğunda, 150 m genişliğinde ve 22 m yüksekliği olan orta ölçekli bir höyüktür. Kazısı Anadolu Medeniyetleri Müzesi uzmanları tarafından yapılmakta olan höyükte şimdiye kadar Hitit Dönemi ve Eski Tunç Çağı yerleşimleri açığa çıkartılmıştır. Güneyinde bir potern, batı tarafında ise Batı I tüneli ve sarnıç açığa çıkartılan höyüğün kuzey bölümünde ise, savunma sistemi ile ilgili kalıntılar bulunmuştur. En yüksek bölümünde ise kalın duvarlarla yapılmış büyük bir yapı yer almaktadır.

Kazılarda elde edilen hiyeroglif yazıtlı bir bulla, Mitanni Kültürüne ait bir silindir mühür ve Eski Hitit Dönemine ait bir taş damga mühür en önemli buluntulardır. Bunların yanında pişmiş toprak buluntular, bronz iğneler, bıçaklar, sileks ve obsidyen yontma taş aletler, tarımın çok önemli olduğunu belgeleyen öğütme ve ezme taşları, madencilğin yapıldığını gösteren taş kalıplar, çok miktarda pişmiş toprak ağırlıklar diğer buluntuları oluşturmaktadır.

Sinap Formasyonu

Müzemize bağlı Sinap Formasyonu Ankara İli, Kazan İlçesi'nde yer almakta olup, buradaki kazılar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Berna Alpagut'un bilimsel danışmanlığında sürdürülmektedir. Formasyondan Miyosen döneme tarihlenen hayvan fosilleri ele geçirilmiştir. Söz konusu alan çevresinde Açık hava Doğa Tarihi Müzesi kurma çalışmaları devam etmektedir.

Ankara Roma Hamamı ve Açık hava Müzesi

Roma Hamamı, Ulus Meydanı'ndan Beyazıt Meydanı'na uzanan Çankırı Caddesi üzerinde, Ulus'tan itibaren yaklaşık 400 m. uzaklıkta, yolun batısında, caddeden 2,5 m. kadar yükseklikteki bir plato üzerinde bulunmaktadır (**Resim 19**; bkz.: s. 410).

Hamamın bulunduğu bu yüksek alanın bir höyük olduğu bilinmektedir. Burada Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık başkanlığında 1937 yılında kazılar yapılmış olup, höyüğün Frig ve Roma Devri katları ortaya çıkarılmıştır. Höyükte yapılan kazılar 1938-1939 yıllarında Müzeler Müdürü H. Zübeyr Koşay'ın nezaretinde sürdürülmüştür. Bu kazılar sonucunda ortaya çıkan Hamam binası, 1939-1943 yıllarında yapılan kazılarla bütünüyle açığa çıkarılmıştır. Bu dönemdeki kazıları Türk Tarih Kurumunun destekleriyle, yine H. Zübeyr Koşay'ın bilimsel başkanlığında Arkeolog Necati Dolunay yönetmiştir. Kazının mimarî buluntularını Arkeolog Mahmut Akok değerlendirmiş ve daha sonra rekonstrüksiyon planlarını çizerek kısmen de restorasyon çalışmalarını başlatmıştır.

Bugün Roma Hamamı olarak adlandırılan bu ören yerinin bir höyük olduğu, aşağıdan yukarıya doğru Frig, Roma, kısmen de Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim gördüğü anlaşılmıştır.

Eskilerin Çankırıkapı dedikleri bu ören yerinde, bugün görülebilen Roma Çağı binaları arasında iki ayrı tesis ile karşılaşmaktayız.

1. Antik Ankyra şehrinin sütunlu yolundan bir kısım (**Resim 20**; bkz.: s. 410). Hamam binası ve Palaestra'nın kısmen doğusunda yer alan bu sütunlu yolun, antik *Ancyra* şehrinin kutsal alanı olan Augustus Tapınağı'nın bulunduğu yere kadar uzandığı bilinmektedir. 2007 yılında aşağıda detaylandırılacak olan Müze Müdürlüğüne ait "Ankara'da Beş Romalı ve Dinlerin Hoşgörüsü Projesi" kapsamında bir kez daha ele alınan kutsal yolda gerçekleştirilen kazı-temizlik ve restorasyon çalışmaları sonucunda açığa çıkarılan ve İmparator Heykeli, 2,20 m. yüksekliğinde olup birinci sınıf işçiliğe sahiptir ve arkeoloji camiasından büyük bir heyecana yol açmıştır (**Resim 21**; bkz.: s. 411). Burada yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda amacımız kutsal yolu orijinaline sadık kalarak ayağa kaldırıp, protokol yolu üzerindeki bu ören yerini dışarıdan geçenlerin algılayabileceği şekilde sunabilmektir.

2. Roma Hamamı ve Palaestra'sına ait binalar. Bunların etrafında da yine Roma Devri'nden başka yapıların temel izlerine rastlanmıştır. Tektosag Galatları'nın şehri olan antik *Ancyra*, Roma Devri'nde de Galatia'nın başkenti olması ve doğudan-batıya geçen yolların birleştiği bir noktada olması nedeniyle bu dönemde çok gelişmiştir. 1937-1944 yıllarında yapılan kazılarla ortaya çıkartılan bu muhteşem anıt, biri Palaestra, öteki kapalı hamam kısımları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Son zamanlarda yine Ankara'da Beş Romalı ve Dinlerin Hoşgörüsü projesi kapsamında söz konusu alanın dış etkilere karşı korunabilmesi için üzerinin uzay çatı sistemi ile örtülmesi gündemdedir. Çatı altında oluşturulacak gezi yolları ziyaretçiye görsel bir şölen sunacağı kanaatindeyiz.

Yaklaşık 65,000 m²'lik bir alanı kaplayan Roma Hamamı ören yeri, 1997-2001 yılları arasında yapılan çalışmalarla bir Açık Hava Müzesi görünümüne kavuşturulmuştur. Ören yerinde bulunan yaklaşık 1000 adet çeşitli eser, mezar stelleri, kitabeler ve mimari parçalar biçiminde 3 ana gruba ayrılmıştır. Bunun dışında müzemizin kazısını gerçekleştirdiği Balgat Mezarı mezar odası kurul kararıyla buraya taşınmış ve teşhire sunulmuştur. Diğer taraftan 1930'lu yıllarda Gar çevresinde yapılan kazılarda açığa çıkarılan Bizans Mezarı da Roma Hamamı Açık Hava Müzesi'nde ziyaretçi ile buluşmaktadır.

Augustus ve Roma Tapınağı

Monumentum Ancyranum olarak bilinen tapınağın, Roma döneminde, MÖ 25 yılından sonra, İmparator Augustus'a bağlılık nişanesi olarak yapıldığı ve Augustus ile Tanrıça Roma'ya adandığı düşünülmektedir (**Resim 4**; bkz.: s. 402 ve 22; bkz.: s. 411). Tapınak MS V. yüzyılda kiliseye dönüştürülmüş ve 15.

yüzyıldan sonra tapınağın kuzey duvarına bitişik, günümüzde de hâlen aktif olan Hacıbayram Camii inşa edilmiştir.

Büyük bir bölümü ile ayakta kalmış olan Augustus Tapınağı, mimari öneminin yanında, duvarlarında bulunan, Roma İmparatoru Augustus'un yaptığı işleri aktaran kitabeleri "Res Gestae Divi Augusti" ile önemine önem katmaktadır.

Augustus Tapınağı ilk olarak 1930 yılında Dr. Hamit Zübeyr Koşay tarafından kazılmıştır ve bugünkü hâli ile ortaya çıkarılmıştır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Projeleri

Yılda yaklaşık 400,000 kişinin ziyaret ettiği ve birçok konuda Türk Müzeciliği'ne öncülük eden Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ni gelecek kuşaklara taşıyacak bir kısım projelerin Müze Müdürlüğü ve değerli uzmanları tarafından üretilmesi öncelikli misyonumuzdur. Bu büyük projelerden ikisine (**Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çevresi Düzenlemesi Ortak Hizmet Projesi ve Frig Vadisi Projesi**) yukarıda kısaca değinmeye çalıştık. Bunlardan özellikle Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çevresi Düzenlemesi Ortak Hizmet Projesi çevre düzenlemesi yapılmadan tek başına ele alınacak olursa bir ayağı eksik olacağı inancından hareketle yeni bir proje geliştirilmiştir: **Ankara'da Beş Romalı ve Dinlerin Hoşgörüsü Projesi**.

Ankara'da Beş Romalı ve Dinlerin Hoşgörüsü Projesi

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ VE ÇEVRESİ DÜZENLENMESİ ORTAK HİZMET PROJESİ kabulü ve hayata geçirilmiş olması elbette müzemiz adına oldukça sevindirici bir durumdur. T.C. Devletin başkenti Ankara'nın eski şehir merkezi Ulus ve Kale'nin bir cazibe merkezi haline getirilmesi şehrimizin turizm potansiyeline büyük katkıda bulunacaktır. Bu düşünceden hareketle Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğüne hazırlanan "ANKARA'DA BEŞ ROMALI VE DİNLERİN HOŞGÖRÜSÜ PROJESİ" ile; Çankırı Caddesi üzerindeki Roma Hamamı'ndan başlayan tarihi yolculukla, yine tarihi Ankara Evlerinin bulunduğu Telgrafçılar Sokağı üzerinden Hükümet Meydanına ulaşılması, Hükümet Meydanındaki Ankara Defterdarlığı ve Gümrük Müsteşarlığına ait binaların, konaklama, yeme-içme tesisleri olarak düzenlenmesi ve Hükümet Konağı'nın Kent Müzesi'ne dönüştürülmesi önerilmektedir. Projenin diğer bir ayağını ise; Hacıbayram Veli Camii ve Augustus Mabedi oluşturmaktadır. Camii ve Mabedin çevre düzenlemesinin yapılması büyük önem arz etmektedir. Dik bir tepe üzerinde kurulan Ankara Kalesi'nin gelen ziyaretçiler için en büyük problemlerinden biri de hiç şüphesiz ki ulaşımdır. Bu sorunu çözmek için Augustus Mabedi'nin alt kesiminden Akkale ve müzeye giden çift hatlı bir teleferik yapılması önerilmiştir. Bilindiği üzere Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1921 yılında Akkale Burcunda kurulmuştur. Daha sonra mevcut yerine taşındıktan sonra Akkale Burcu Müzenin etütlük eser deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Proje kapsamında yeniden teşhire açılması planlanan Akkale Burcu ziyaretçiye eşsiz panoramik Ankara manzarası da sunacaktır. Yeniden ele alınacak olan müzenin planı hazırlanmıştır. Tarihi Ulus gezisi gereği, Alitaşı ve Hisar Kapı Sokaklarının “Sokak Sağlıklaştırma Projesi” ile ıslah edilmesi ön görülmektedir. Bu yolları takiben Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ne ulaşılacak buradan da Roma Tiyatrosuna geçilecektir.

Söz konusu bu tarihi tur güzergahı turist kabilelerini daha uzun süre Ankara’da tutacak ve mutlak surette Ankara kültür turizmine büyük katkı sağlayacaktır. ANKARA’DA BEŞ ROMALI VE DİNLERİN HOŞGÖRÜSÜ ROJESİ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na ve şehrimizi yönetenlere iletilmiş, hemen meyveleri alınmaya başlanmıştır. Zira Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin hazırlattığı, Ulus Tarihi Kent Merkezi Projesi’nde önerilerimize yer verilmesi sevindiricidir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kültürel Etkinlikleri

Yayınlar

Çağdaş müzecilik anlayışı çerçevesinde müzeler salt eserlerin korunup saklandığı ve sergilendiği yerler olmayıp, bunun dışında yaptığı çeşitli yayınlarla bilim dünyasını ve halkı bilinçlendiren bilimsel hüviyete sahip kurumlardır. Bu tanımı ilke edinmiş olan Anadolu Medeniyetleri Müzesi köklü yayınları ile de Türk Müzeciliğinde önder konumdadır.

Müzemizde düzenlenen geleneksel Perşembe konferanslarının duyurusu niteliğindeki “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi Takvimi**” yenilenen biçimiyle yaklaşık 40 yıllık bir geleneğin devamı olarak hala yayın hayatındadır. Takvimde her sene bir konu işlenmekte ve buna paralel olarak koleksiyonlarımızdaki eserlerimiz tanıtılmaktadır.

Diğer taraftan 20 senelik bir geçmişe sahip “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı**” başta müzemiz uzmanlarının bilimsel çalışmaları olmak üzere, diğer bilim insanlarının gerçekleştirdiği çalışmaları da arkeoloji camiasına sunmaktadır.

8 dilde yayımlanan “**Müze Rehberi**” müzemizi ziyaret eden misafirlerimizin müzeyi anlayarak gezmeleri için yayın hayatına girmiş, büyük beğeni toplamış ve sayısını hatırlayamadığımız kez baskısı yeniden gerçekleştirilmiştir.

Bunun dışında müzemiz koleksiyonlarını bilim dünyasına tanıtan çeşitli kataloglarımız “**Tanrı ve Tanrıçalar**”, “**Metal Kaplar**” vb. gibi arkeoloji dünyasında önemli yere sahip yayınlardır. Hedefimiz bu katalogların sayısını arttırarak yolumuza devam etmektir.

Ücretsiz olarak dağıtılan çeşitli “**Müze Broşürleri**” de müzemizi gezenlere verilmekte ve böylece müzenin daha iyi anlaşılabilmesi sağlanmaktadır.

Son yıllarda Müzelerde Eğitim konusuna büyük önem veren Anadolu Medeniyetleri Müzesi bunu yayın hayatına kazandırdığı bir seri kitap ile de taçlandırmıştır. “**Anadolu Uygarlıkları Eğitim Seti Projesi**” ile bir ilke imza atan Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin hedef kitlesi 7-12 yaş arası çocuklardır. 16 kitapçıktan oluşan “Anadolu Uygarlıkları Eğitim Seti Projesi”nin temelleri 2006 yılında atılmıştır. Kolektif bir çalışmanın ürünü olan Eğitim Seti içerisinde yer alan her döneme ait bilgi ve belgeler Müze Uzmanları tarafından araştırılarak oluşturulmuştur.

ODTÜ Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü, Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Y.O. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü, Oluşum Drama Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Başkent MYO Restorasyon-Konservasyon Programı ve Ankara Üniversitesi DTCF Arkeoloji Bölümü’nden konusunda uzman akademisyenlerden oluşan eğitim danışmanları, ressamı, öyküleştireni ve tasarım ekibi ile proje hayata geçirilmiştir.

Senden Önce Anadolu Projesi Eğitim Seti’nin ilk aşaması: Yontmataş Çağı, Yeni Taş Çağı, Bakır Taş Çağı, Eski Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, Hititler, Geç Hititler, Urartular, Frigler ve Batı Anadolu Uygarlıkları’na ait 10 adet kitapçıktan oluşmaktadır. Bu set içerisinde yer alacak olan diğer Hellenistik Dönem, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Osmanlılar ile Atatürk ve Cumhuriyet’ten oluşan 6 kitapçığa ait çalışmalar devam etmekte olup Mayıs 2008 de tamamlanarak yayınlanması hedeflenmiştir.

Diğer Kültürel Etkinlikler

Müzelerin yaşayan canlı mekânlar, şehir hayatının kalbi konumunda olması çok önemlidir. Bunun için kitleleri müzelere çeşitli etkinliklerle toplamak büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde çeşitli konferans, sergi, konser ve kokteyller düzenlenmekte; interaktif, çağdaş bir müzecilik anlayışı içerisinde hizmet verilmektedir.

Konuşmama burada son veriyor sözü Sayın Mustafa Metin’e bırakıyorum.

Sayın Metin, “**Geçmişten Günümüze Ankara**” konulu bir konuşma yapacaklar buyurun...

Mustafa METİN*: Teşekkürler.**

13 Ekim 1923 tarihinde TBMM kararıyla, Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti ilan edilen Ankara, Orta Anadolu Platosunun kuzeyinde, doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan yol kavşağında yer almaktadır. Kuzeyde Kayağdı Dağı, doğuda İdris Dağı, güneydoğuda Elmadağ, güneybatıda Çal Dağı ile kuşatılmıştır. Elmadağ ve Çal Dağı zincirinin güneyinde bir çöküntü alanı

* Bu konuşmanın renkli resimleri için bkz.: ss. 412-416.

** Sanat tarihçisi.

içinde Eymir ve Mogan Gölleri oluşmuştur. İdris Dağından doğarak Kayaş vadisinden geçen Hatip Çayı (Bent Çayı), Elmadağ'dan ve Haymana Yaylasından doğan İncesu ve Aydos Dağından çıkan Çubuk Çayları, Ankara'nın 20 km kadar batısında birleşerek Ankara Çayı'nı oluşturur ve Çağlayan Kasabası yakınlarında Sakarya Nehri ile birleşir. Ankara'nın güneyinde İç Anadolu ikliminin özelliklerinden olan sert step iklimi, kuzeyinde ise Karadeniz'in ılıman ve yağışlı iklimi görülmektedir. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede kışları sert ve soğuk, yazları kurak ve sıcak geçer.

Türkiye'nin Konya'dan sonra ikinci önemli tarım ili olan Ankara'nın 1/3 ünde tarım yapılmaktadır. Bitkisel üretimde ön sırayı öncelikle buğday, arpa, yulaf olmak üzere tahıllar alır. Hayvancılık Ankara yöresinde eskiden beri önemli bir uğraştır. En çok koyun ve dünyaca ünlü Ankara (Tiftik) keçisi yetiştirilir. İl genelinde sanayi, tarıma oranla daha az ağırlıklıdır. Başlıca sanayi kuruluşları dokuma, gıda, çimento ve ağaç işleri dallarındadır.

Tarih

Tarihi binlerce yıl öncesine dayanan Ankara ve yakın çevresinde araştırmacılar tarafından yapılan yüzey araştırmalarında Uzağıl, Dudullu Köyü, Maltepe, Gölbaşı, Keçiören, Ergazi, Ziraat Fakültesi, Akkaş-Gödekırı, Üreğil-Hüseyingazi, İn Önü Sarılar, Peçenek-Dodurga, İlhan-Ayaş, Güdül, Gavurkale-Haymana, Çeçtepe-Kızılcahamam, Beynam-Gölbaşı, Tuz Gölü-Şereflikoçhisar, Mogan-Gölbaşı, Karaköy-Beypazarı, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Çubuk Çayı sekilerinde Paleolitik Döneme ait birçok el baltaları ve taş aletler bulunmuştur. Etiyokuşu kazılarında da Alt Paleolitik Döneme tarihlenen aletler ele geçmiştir.

Mezolitik çağa ait buluntular ise Macunköy sekilerinden toplanmıştır. Ayrıca Haymana İlçesi Yenice Köyü civarındaki Ayvaz Höyük II' de ve Şereflikoçhisar İlçesi Akın köyü civarındaki Çatal Höyük II'de Neolitik Döneme ait yerleşimler tespit edilmiştir. Bu höyükler, daha yerleşik döneme geçmeden insanların Ankara yöresinde yaşadığının kanıtıdır. Bugünkü il sınırları içinde gözlenen pek çok höyük ise yörenin MÖ III. binden itibaren yoğun yerleşmelere sahne olduğunu gösterir. Kazı yapılan Ahlatlıbel, Bitik, Asarcık Höyüğü, Yazır Höyük, Yassihöyük, Karayavşan, Yalınca, Koçumbeli, Etiyokuşu, Karaoğlan ve Polatlı Karahöyük'te (MÖ 3000-2000) Eski Tunç Çağı hem mimari hem de küçük buluntularla tespit edilmiştir.

MÖ II. binde Anadolu tarihinde önemli bir yeri olan Hititlerin izlerine şehir içinde ve yakın çevresinde rastlanılmamıştır. Hitit yerleşmeleri Gölbaşı civarında Karaoğlan, Kazan yakınındaki Bitik, Ayaş yakınlarındaki Asarcık, Polatlı Karahöyük ve Yassihöyük kazılarında tespit edilmiştir. Bitik'te yapılan kazıda bulunan kabartmalı ve boyalı bir vazo parçası Hitit sanatı açısından önemlidir. Asarcık Höyük yakınındaki Ilıca Mezarlığı önemli birkaç Hitit Mezarlığından biridir. Yassihöyük'te (Gordion) şehrin dışında Hitit Dönemi

Mezarlığı bulunmuştur. Haymana yakınlarında bulunan Gavurkale adı ile anılan Hitit kaya kabartmaları, arkasındaki mezar odası ve kale kalıntısının Hititlerin Batı Anadolu seferlerinde konakladıkları bir ön karakol olabileceği düşünülmektedir. Bu kabartmalarda oturan bir tanrıça karşısında iki Hititli Tanrısı tasvir edilmiştir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren kent ve çevresinde ortaya çıkarılan, üzerinde hayvan kabartmaları bulunan Ankara taşından bloklar, Hitit Döneminden Frig Dönemine geçişin kanıtı olarak karşımıza çıkar. Bu kabartmaların Frig ana tanrıçası Kybele için yapılmış sunaklara ait olduğu anlaşılmıştır. Ankara civarındaki yoğun Eski Tunç yerleşimine rağmen kent merkezindeki yerleşim şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonuçlarına göre Friglere (MÖ VIII. yy.) dayanmaktadır.

Ankara'nın ilk kuruluşuna ilişkin antik dönem yazarlarından, MÖ III. yüzyılda yaşamış aslen Mısırlı bir rahip ve âlim olan "Karya Tarihi" adlı eserin yazarı Aphrodisias'lı Apolloniyos, Ankara'dan bahsederken "Galatların MÖ 278 yılında Bosphoros (İstanbul Boğazı) yoluyla Trakya'dan Anadolu'ya geçip, Pontus Kralları ile birlikte İskender'in komutanlarından Ptolemaios hanedanından gelen Ptolemaios II Philadelphos komutasındaki Mısırlılara karşı savaşarak, Mısırlıları yenilgiye uğratmış ve bu galibiyete karşılık, Pontus Krallarınca Galatlara ödül olarak yerleşmek için arazi verdiklerini" söylemektedir.

Galatlar verilen topraklarda üç kent kurmuşlardır. Bunlar Ankyra, Pessinus ve Tavium'dur. Yine MÖ 69-MS 19 yılları arasında yaşamış Strabon (MÖ 50 yıllarında kaleme aldığı eserinde), Q. Kurtius Rufus (İskender'in MÖ 333 yılında Ankara'dan geçtiğini ifade etmiştir.), MS95-175 yılları arasında yaşayan Arrianos ve MS II. yüzyılda yaşamış olan Pausanias, Justinian I (MS527-565) zamanında yaşayan Stefan Byzantinos, Gaius Pilinius Sekundus ve MS I yüzyılda yaşamış Herakleya'lı Memnon eserlerinde Ankara'dan bahsetmektedirler.

Apolloniyos'un açıklamalarına karşın Pausanias, Ankara'nın, Gordios'un oğlu Midas'ın kurduğu bir Frig kenti olduğunu, kente ismini veren gemi çapasının Midas tarafından icat edildiğini ve kendi zamanına (MS II. yy.) kadar Zeus Tapınağında bulunduğunu ifade etmektedir. Pausanias'ın söyledikleri daha mümkün gibi görünmektedir. Çünkü bugüne kadar Augustus Tapınağı'nın bulunduğu tepede, Çankırıkapı höyüğünde, Türk Tarih Kurumu binası temel hafriyatında ve Ulus'ta yapılan kazılarda ana toprağın hemen üstünde Frig kültürüne ait eserler ve mimari kalıntılar elde edilmiştir. Bununla birlikte Anıtkabir civarında ve Fidanlıkta bulunan 20'ye yakın Frig Tümülüsü ile istasyon inşaatı esnasında ortaya çıkarılan ölü gömme ile ilgili Frig malzemeleri bize Ankara-Ulus mevkiinde ilk yerleşimin Galatlardan daha önce Frigler tarafından kurulduğunu, daha sonra MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğinin sonundan itibaren Galatlar tarafından iskân edilmiş olabileceğini göstermektedir. Frig

Döneminde ismi kesin olarak belirlenemeyen Ankara'nın Galatlardan itibaren Ankyra ismini taşıdığını, Romalılar zamanında Metropolis, Sebaste Tektosagon, Neokoros ve Lamprotate gibi unvanlar aldığını görüyoruz. Daha sonra Ankara'nın ismi bazı kaynaklarda Ankagra, Orta Çağdan itibaren Avrupalı yazarlar tarafından Angora, İslamî yazarlar tarafından yazılan eserlerde ise Engürü olarak geçmektedir.

MÖ VIII. yüzyılda Frigler döneminde kurulan Ankara, MÖ 696/95 yılında Kimmerlerin Frigya'yı istilası ile 6. yy'ın ortalarına kadar Lidya, daha sonra da Pers egemenliği altına girmiştir. Büyük İskender'in MÖ 334-333 kışını Gordion'da geçirdiğini ve buradan Ankara'ya hareket edip Pers ordusunu beklediğini tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Büyük İskender'in Pers ordusunu beklemesi için Ankara'yı seçmesi, Ankara'nın o dönemde coğrafi ve stratejik öneminden kaynaklanmaktadır.

Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ölümünden sonra imparatorluk satraplıklara bölünür. Bu dönemde Frigya'nın yönetimini ele geçirmiş olan Antigonos, egemenliğini MÖ 301 yılına kadar sürdürür.

Ankara, MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğinde (MÖ 278-277) üç büyük kol halinde Avrupa'dan Anadolu'ya gelen Galatların eline geçer. Galatlar Pontus Kralı Büyük Mitridates VI'nın MÖ 63 yılında Romalılara kesin yenilgisine kadar geçen zaman içinde bazen Bergama Krallığının bazen de Pontus Krallığının yönetimini kabul etmek zorunda kalır. Ancak Roma'nın yardımı ile birkaç kez bağımsızlığına kavuşur. Ankara bu dönemde Galatya Birliğinin bir kolu olan Tektosagların başkentidir ve MÖ 85 yılından sonra ise Roma'ya bağlı kukla yöneticiler ile yönetilmeye başlar. Roma İmparatoru Augustus zamanında ise Galatya bir takım haklar elde etmekle beraber Roma'nın bir ili haline gelir.

Galatlar her ne kadar dillerini, geleneklerini, yönetim biçimlerini Hristiyanlık çağına kadar devam ettirmiş olsalar da, Bizans yönetiminde yerel halk içinde eriyip gider.

Ankara'nın en parlak dönemi, Roma İmparatorluğu yönetimi içinde taşra örgütünün başkenti olarak seçilmesi ile başlar. Ankara'nın askeri ve ticari yönden stratejik konumunun önemini kavrayan Augustus, kenti Sebaste (İmparatorluk yandaşı) unvanı ile onurlandırır. Bundan sonra kent hızla askeri, dini ve sivil mimari yapılar ile donanmaya başlar. Bu dönemde Ankara 100.000 kişilik nüfusu ile görkemli bir imparatorluk kenti olur.

MS 395 yılında İmparatorluğun ikiye ayrılmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu içinde kalan Ankara, önemini korumaya devam eder. Antioch (Antakya)'da oturmayı tercih eden erken dönem Bizans İmparatorları, İstanbul-Antakya yolu üzerindeki Ankara'da konaklamaktaydılar. İmparator Arkadius Ankara'yı bir süre tatil kenti olarak kullanır. Bu da Ankara'nın ekonomik yönden daha gelişmesine ve zenginleşmesine neden olur. Ayrıca Frig döneminden beri üretilen keçi yünü ticareti bütün dünyada aranan bir numaralı

ürün durumundadır. Ankara zenginleştikçe pek çok saldırıya da hedef olur. Ama her seferinde yeniden onarılır.

Doğu Roma sınırları içinde kalan Ankara'da Hristiyanlık dinî açıktan açığa büyük bir hızla yayılmaya başlar. Augustus tapınağı Hristiyan kilisesi hâline getirilir böylece Ankara Hristiyanlığın bölgedeki sayılı merkezlerinden biri olur.

Ankara tarihin değişik dönemlerinde tüm Anadolu'da olduğu gibi birçok kavimlerin işgaline uğramış, burada birçok devlet kurulmuş ve birçok devlete de merkezlik yapmıştır. Ancak bunların hiç biri şehrin ebedi sahipleri olacak olan Türkler tarafından fethedilerek büyük Türk Devleti'nin kuruluşu kadar önemli izler ve sonuçlar bırakmamıştır.

1071 yılında Malazgirt meydan savaşında büyük Türk Sultanı Alparslan'dan bir darbe yiyen Bizans artık bir daha ayağa kalkamayacak kadar zayıf düşer, kendi içlerindeki didişmeler bunu daha da arttırır. Böylece Anadolu artık ebedi sahiplerine kapılarını ardına kadar açar ve tüm Anadolu Türklerin eline geçer. Ankara'nın Türklerin eline geçişi Malazgirt Savaşından yaklaşık 2 yıl kadar sonraya yani 1073 yılına rastlar.

1101 yılında Haçlı Kuvvetleri komutanı Raymond D. Tuluse Ankara'yı ele geçirmeye çalışarak Türk Garnizonunu hunharca kılıçtan geçirir. Bu sırada Ankara bir süre Bizans sınır kalesi olarak kalır.

Ankara 1127'de Danişment Hükümdarı Emir Gazi'nin sonra oğlu Mehmet Gazi'nin nihayet Selçuklu Hükümdarı I. Mesud'un eline geçer. 1155'te Mesud'un ölümünden sonra, oğlu Şahinşah bu bölgeye egemen olur ise de, büyük kardeşi II. Kılıçarslan şehri ele geçirir. Kılıçarslan'ın uzun süren saltanati sırasında Ankara, diğer Selçuklu kentleri gibi sakin bir yaşam sürdürür. Kılıçarslan'ın 1192'de ölümünden sonra birlik dağılır. Ankara oğlu Muhiddin Mesud'a düşer. (Ankara'da Türk Devrinden en eski kitabe de Alaeddin Camii minberi de bu devirdendir 1197). Kardeşi Rüknettın Süleyman sultan olunca Mesud'un sahip olduğu yerleri almaya başlar ve Ankara'yı 2-3 yıl süren kuşatmadan sonra ele geçirir ve Mesud'u oğulları ile birlikte idam ettirir (1204). Fakat Süleyman Şah 5 gün sonra hastalıktan ölür. Kısa süre ile önce III. Kılıçarslan sonra da Gıyaseddin Keyhüsrev Ankara'nın hakimi olur. Alaeddin Keykubat 1210-1219 yılları arasında tahta geçinceye kadar Ankara'da İzzettin Keykavus'a karşı gelir. Alaeddin Keykubat'ın devri (1219-1237) Ankara'nın sakin dönemidir. Kızılbaş'ın Vali olduğu bu dönemde Ankara'yı batıya bağlayan Akköprü (1222) inşa edilmiştir. Alaeddin'den sonra Selçuklu Devleti'nin zayıflaması Ankara'da da hissedilir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Moğolların hücumu karşısında Ankara Kalesine kapanır, fakat devlet 1243'te Moğol hakimiyetine girer. 1249-1250'de II. Keykavus kent surlarını tamir ettirir. 1300'den sonra Ankara'da Moğol hâkimiyeti ağır basar. 1304 tarihini taşıyan bir Moğol parası da bunu gösterir. Daha önce de Selçuklu Sultanlarının idaresi altında kalır, asıl idare Moğol hükümdarlarından Emir Alan Ahi reislerinden, bir süre de Germiyan Oğullarında olur. Ankara'da 1343'e kadar tarihli çeşitli

İlhanlı parası bulunmuştur. İlhanlılar Ankara'da sıkı bir idare ve vergi sistemi kurmuşlardır. İlhanlı Valisi Hasan Celahiri İran'a gitmek için Anadolu'dan ayrıldığında yerini Alaeddin Eretna'ya bırakır. Ankyra adı İslami devirde Engürü ve Angora biçimlerine dönüşür. Ankara 1356 yılında Orhan Gazi devrinde Osmanlı devletine katılır. I. Murad 1362-1363 yıllarında Ankara da hüküm sürer. Timur'un Anadolu'yu istilası sırasında kent 1402 yılında Çubuk Ovası'nda yapılan ve Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenilmesi ile sonuçlanan Ankara Meydan Savaşına sahne olur. Daha sonra Timur'un Anadolu'dan çekilmesi ile başlayan karışıklıkta kent yönetimi bir kaç kez el değiştirir.

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde eyalet teşkilatı meydana getirildiği sırada, Ankara Büyük Anadolu Eyaleti'nin merkezi olur. Daha sonraları, eyalet merkezinin Kütahya'ya nakledilmesi üzerine Ankara, bir süre sancak merkezi olarak kalır. Ancak eyalet sayısı artınca, Ankara Büyük Anadolu Eyaleti'nden ayrılan bir eyalet merkezi olur.

Ankara 17. yüzyılın başında Celali isyanlarının merkezi olur. 1832-1833 yılları arasında Sultan II. Mahmud'a karşı ayaklanan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın orduları Ankara'yı kısa bir süre işgal eder. 19. yüzyılda sakin bir yaşam sürdüren Ankara Cumhuriyet'in ilanı ile tarih sahnesindeki önemine tekrar kavuşur ve Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modern başkenti olma yolunda büyük atılımlara sahne olur.

Ankara Adının Kaynağı

Ankara adının kaynağına ilişkin ilk bilgileri antik yazarlardan Stephenos Byzantinos'un "Coğrafya Sözlüğü" isimli yapıtında bulmaktayız. Yazar kitabında, Mısırlı rahip ve tarihçi Aphrodisias'lı Apollonias'a dayanarak kentin Galatlar'ca kurulduğunu belirtmektedir. İlk adı Yunanca "ANKYPA", Latince "ANCYRA" dır. Bu sözcük gemi çapası anlamına gelmektedir.

Yazar Pausanios'a göre Galatlar, kentin ilk kurucuları olmayıp, burayı sonradan ele geçirmişlerdir. Kentin asıl kurusu Frig Kralı Gordios'un oğlu Midas'tır. Bu durumda Ankyra (Gemi Çapası) sözcüğünün anlamını başka bir temele dayandırmak gerekecektir. Çünkü Frig söylencelerine göre, Kral Midas gemi çapasını bulan kişidir.

Bazı kaynaklara göre ise Ankara'nın ismi ya bir şahıs adından ya da en eski Küçük Asya Tanrısı olan Mên'in bir kült adından gelmektedir. Çünkü Tanrı Mên tasvirlerinde, omuzlar üzerinde hilali andıran boynuz şekilleri bulunmaktadır. Bu şekil Ankyra kelimesinin "Ank" kökünün anlamı olan "çengel, kıvrıntı, bükük kol" kelimeleri ile de benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra Hatip Çayı'nın bent deresinin de kıvrılarak geçmesi, "Ank" kelimesi kentin ismine kaynak olabileceği de araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir.

Afrodisias'lı Apollonias'a dayanarak Stephan Byzantinos'un verdiği bilgiye göre Galatlar, Pontus Kralı Mithridates (MÖ 302-265) ve Ariobarzanes

(MÖ 265-255 ile askerî bir ittifak yapmışlardır. MÖ III. yüzyılın ortalarına rastlayan bir zamanda, Mısır'da bulunan Ptolemaios Devleti'nin kralı II. Ptolemaios'un (MÖ 285-246) donanmasını Çanakkale ve İstanbul Boğazı yoluyla Karadeniz'e çıkmış, kara ordusu ise Ege bölgesinden Bithynia topraklarını aşarak Sinope'ye doğru ilerlemekteydi. Pontus ordusu yanında savaşa giren Galatlar askeri becerileri ve üstün savaş taktikleri ile zaferde büyük pay sahibi olurlar. Bu yardımlarından dolayı Galatlara toprak ve hediyeler verilir. Bu hediyeler arasında Pontusluların ele geçirmiş oldukları Mısır donanmasının amiral gemisinin çapası da yer almıştır. Galatlar Çapa'yı yeni yerleşip kurmakta oldukları Ankyra'daki Mên tapınağına tanrının kendilerinin savaştaki ve hayattaki başarılarını daim etmesi için sunmuşlardır. İşte bu tarihten sonra Ankyra adı daha çok anılır olur.

Ankara Kalesi (Resim 1, bkz.: s. 412)

Yaklaşık 850 m. yükseklikteki ovidan 978 m. ye yükselen ve kuzeyde dik yamaçlarla düzlükten ayrılan Ankara Kalesi, kurulmuş olduğu tepe itibariyle savunma açısından uygun imkanlar sağlamaktadır. İç ve dış olmak üzere iki bölümden oluşan yapının dış surları kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 350 m doğu-batı doğrultusunda ise 180 m. boyunca uzanır. Kalenin doğu duvarı tepenin girinti-çıkıntılarını izler. Kuzey yamaç ise farklı tekniklerle yapılmış duvarlarla korunur. Birbirinden yaklaşık 40 m. uzaklıkta tekrarlanan 19 burca sahiptir. 15 burcu ve aradaki duvarların bir kısmı günümüze kadar sağlam kalmış olan dış kalenin en önemli girişi güneydeki Hisar Kapısıdır. Çevresi 1150 m. olan İç Kale, yaklaşık 20 m ara ile yükselen beşgen biçimli 42 burçtan oluşmaktadır. Güney ve batı sur duvarları bir dik açı meydana getirir. 8-10 m. yüksekliğe kadar bazalt blok taşlardan, üst kısımları ise tuğladan inşa edilmiştir. Başlıca giriş kapısı güneydeki Zindan Kapısı olan İç Kale'nin güneydoğu köşesinde Şark Kale, kuzeydoğu köşesinde ise kalenin en yüksek noktası olan Akkale bulunmaktadır.

MÖ II. yüzyılın başında Galatların Ankara'ya yerleşmeleri sırasında kalenin var olduğu bilinmektedir. Romalılar ile Galatlılar arasındaki savaş esnasında, Galatlar birliğinin bir kolu olan Tektosaglar kaleye sığınır. Roma İmparatoru Caracalla, Anadolu seyahatinde Kalenin surlarını tamir ettirir. MS 222-260 yılları arasında İmparator Severus Alexander ve Valerianus'un Perslere yenilmesi ile kale kısmen tahrip edilir ve surlar bu dönemde yeniden onarılır. Roma Döneminde kalenin surları, Augustus mabedi çevresinde de devam etmekteydi. Ancak günümüzde bu kalıntılar mevcut değildir.

MS 620 yılında Sasani Hükümdarlarından II. Hüsvrev'in Ankara'yı ele geçirerek tahrip etmesi ve 629 yılında mağlup edilerek buradan çıkarılması üzerine, Bizanslılar kaleyi yeniden inşa ederler. İmparator II. Konstantinos dış kaleyi yaptırır, İmparator III Leon ise kale duvarlarını onartır ve iç kale surlarını da yükseltir.

Ankara'nın ilk kez Selçukluların eline geçtiği 1073 yılından Osmanlılara kadar geçen dönemde, Türk Beylikleri ile Bizans arasında birkaç kez el değiştirmiş olan kale, bugünkü şeklini bu dönemde almıştır. 1101 yılında Haçlı Komutanı Raimond Ankara Kalesi'ni Selçuklulardan alır, ancak 1227 yılında bir kez daha Selçukluların eline geçer. I Alaeddin Keykubad kaleyi yeniden onartır. 1249 yılında ise II. Keykavus kaleye yeni ilaveler yaptırır. Osmanlılar Döneminde kale çok ihmal edilmiş, bununla beraber zaman zaman onarılıp şehrin dış duvarları genişletilmiştir. Kalenin son şeklinde özellikle Roma Dönemine ait devşirme malzemeler kullanılmıştır. Büyük bir çoğunluğu 19. ve 20. yüzyıla tarihlenen sivil mimarlık örneklerinin en güzelileri kale içerisinde yer almaktadır (Bkz.: Ankara Evleri). 1921 yılında Ankara'da ilk müze Atatürk'ün telkinleriyle merkezde bir Eti Müzesi kurma fikrinden hareket edilerek kalenin Akkale olarak isimlendirilen burcunda kurulmuştur. 1948 yılından itibaren müzeye bağlı depo olarak kullanılmaktadır.

Augustus Tapınağı (Resim 2, 3; bkz. s. 412-413)

Romalılar MÖ I. yüzyılın sonlarına doğru Galatya'yı eyalet haline getirip Ankara'yı metropolis-başkent yaptıktan sonra, bir takım imar faaliyetlerine girişmişler ve şehrin büyüüp gelişmesini sağlamışlardır. Roma-Augustus Tapınağı'nın bu dönemde yapılarak imparator kültürünün de Ankara'ya getirilmesi bu kente verilen önemin bir belgesidir.

Augustus Tapınağı, Ulus'ta Hacıbayram Camii'nin bitişiğinde yer almaktadır. Roma Döneminin önemli yapıtlarından biri olan tapınak, son Galat Hükümdarı Amintos'un oğlu Kral Pylamenes tarafından Augustus'a bağlılık nişanesi ve Galatya Eyaletinin Roma'ya katılmasını kutlamak amacıyla MÖ 25 yılından sonra yapılmış olmalıdır. Roma Döneminde Ankara, Augustus Tapınağı'nın bulunduğu kutsal tepenin etrafında kurulmuştur. Her ne kadar M. Schede tarafından MÖ II. yüzyıla tarihlenmiş olsa da, tapınakta bulunan mimari öğeler erken Augustus Dönemini (MÖ27-MS14) işaret etmektedir. Frig Döneminde Tapınağın bulunduğu tepede bereket tanrıçası Kybele ile Ay tanrısı Men'e tapınıldığını, Roma Dönemi sikkelerindeki tasvirlerden ve yazıtlardan anlamaktayız. Ayrıca kolonadın kuzey-batı antası üzerindeki yazıttan ise tapınağın Augustus ve Tanrıça Roma'ya adandığını biliyoruz.

Tapınağı kiliseye dönüştüren Hristiyanlar Cellan'ın güney duvarına üç pencere eklemişler ve cella ile opisthodomos arasındaki duvarı yıkarak naos'un gerisine de bir krypta yapmışlardır. 15. yüzyıl başlarında Türklerin Ankara'yı almasıyla tapınağın kuzey-batı köşesine Hacıbayram Camii eklenmiştir. Cellan'ın kuzey-batı duvarının bir bölümü 1834'de yıkılmış olmakla beraber tapınak bu gün iyi korunmuş durumdadır. MÖ VIII. yüzyıldan günümüze değin tüm kutsal yapıların üst üste ve yan yana bulunmasını bir eski Anadolu geleneği ve Anadolu insanının hoşgörüsü olarak yorumlamak yanlış olmaz.

Tapınak, basamaklarla çıkılan 36x54,82 m ölçülerinde bir podyum üzerine oturmuştur. Cella giriş yüksek bir kapı ile sağlanmaktadır. Naos 12,8x28,21

m'lik bir alanı kaplamaktadır. Pronaos'unda 4, opisthodomos'unda 2 korint tarzında sütun yer almaktadır. MS II. yüzyılda ion düzeninde kısa kenarına 8, uzun kenarına 15 sütun eklenerek peripteral ve pseudodipteros bir plan oluşturulmuştur. Plan olarak benzemesi nedeniyle Hadrian Dönemi'nde yapılmış Aezanoi Zeus Tapınağına (Kütahya-Sivrihisar) öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca tapınak yerli Anadolu geleneğini sürdüren Efes, Sardes Menderes Magnesiası ve son yıllarda Pessinus'da ortaya çıkarılan tapınak gibi batıya dönüktür.

İmparator Augustus ölümünden önce Vesta rahibelerine dört adet belge teslim eder. Bunlardan birisi vasiyetnamesi, ikincisi cenaze töreni hakkındaki emirleri, üçüncüsü imparatorluğun parasal ve askeri durumunu belirtmekte, dördüncüsü ise yaşadığı sürece yaptığı işleri anlatmakta idi. Bunlardan ancak dördüncüsü “index rerum gestarum” tapınağın duvarında iki dilde, Latince ve Helence yazılmış olarak günümüze kadar gelmiştir. Roma'da İmparatorun mezarının önünde yer alan orijinal Latince metin kaybolduğu için tapınağın önemi daha da artmıştır. Pisidia bölgesindeki Antiochia'da (Yalvaç) yapılan kazılarda “Res Gestae Divi Augusti'nin (tanrılaştırılmış Augustus'un işleri) adını taşıyan kitabenin kopyasına ait parçalar ele geçmiştir. Bu da, şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan tapınağa ait olan yazıtların eksik bölümlerinin tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Bu yazıt tapınağın Hacıbayram Camii'ne yakın olan duvarın üstünde tanrılaştırılmış Augustus'un icraatı sözcükleri ile başlar ve duvarın büyük bir bölümünü kaplar. Latince yazıtın arkası onun karşısında kalan duvarın iç yüzünde devam eder. Hellence çevirisi ise doğu-batı duvarının dış yüzündedir.

Roma Hamamı (Resim 4, bkz.: s. 413)

Hamamlar, Roma Dönemi antik kentlerinin vazgeçilmez yapıtlarındandır. Hypokaust sisteminin kullanıldığı bu anıtsal hamam yapıları özellikle MS I. yüzyıl sonlarında başlayarak Romalıların bedensel ve kültürel gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Ankara Roma Hamamı, Ulus Meydanı'ndan Yıldırım Beyazıt Meydanı'na uzanan Çankırı Caddesi üzerinde, caddenin batısında, 2,50 m kadar yüksek bir plato üzerinde bulunmaktadır. Ulus Meydanına yaklaşık 400 metre uzaklıktadır. 1938 yılında Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü tarafından yapılan kazılarda Bizans, Roma ve Frig katları bulunmuştur. 1939-1942 yılları arasında ki kazılarda hamamın hemen hemen tamamı ortaya çıkarılmıştır. Kazıda yılan tutan bir elin bulunması hamamın sağlık tanrısı Asklepios'a ithaf edildiğini göstermektedir.

Hamam iki bölümden oluşmaktadır. Palaestra (Oyun yeri) ve hamam kısmı. Palaestranın dört tarafı revaklarla çevrilmiş yaklaşık kare planlı bir alandır. Hamam kısmı palaestraya bağlı olup, tüm Roma Hamamlarında olduğu gibi aşağıdaki kısımlardan oluşmaktadır.

1. Frigidarium (Soğuk kısım)
2. Tepidarium (Ilık kısım)
3. Caldarium (Sıcak kısım)

Frigidariumda bir yüzme havuzu (Piscina) ile, soyunma yeri (Apoditorium) vardır. Caldariumda ise terleme yeri (Sudatorium) bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli avlular, Külhan olarak adlandırılan ocaklar, servis kısımları ve su depoları bulunmaktadır. Hamamın yıkanmaya ait olan kısmı 130x80 metredir.

Hamamda bulunan sikkeler yoluyla beş yüz yıllık süre içinde devamlı kullanıldığını ve zaman zaman onarıldığını anlamaktayız. Ancak Hamamda bulunan en eski sikke Caracalla dönemine (MS 212-217) tarihlendirilmektedir. Bu tarih, kentlin ileri gelen kişilerinden olan Tiberius Julius Julianus'un birkaç yazıtında da doğrulanmaktadır. Hamamın bir istila sonucu yangın geçirerek harap olduğu sanılmaktadır.

Hamamın Çankırı Caddesi'ndeki girişi 128 mermer sütunlu palaestraya açılır. Küçük yuvarlak tuğlalardan yapılmış 1,30 m yüksekliğindeki direkler hamamın döşemesini taşımakta ve ocaklarla sağlanan sıcaklığı korumaktaydı. Soğukluk kısmındaki yüzme havuzunun kenarına oturmak için küçük basamaklar yapılmıştır. Ender rastlanan bir büyüklüğe sahip olan ve kısmen restore edilen hamam, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü tarafından düzenlenerek bir açık hava müzesi haline getirilmiştir.

Roma Tiyatrosu (Resim 5, bkz.: s. 414)

Ankara'nın Ulus Semtinde Hisar Caddesi ile Pınar Sokak arasında yer almaktadır. Doç. Dr. Coşkun Özgünel ve Doç. Dr. Orhan Bingöl'ün bilimsel danışmanlığında, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'nce 1982-1986 yılları arasında kazısı yapılmıştır. Antik yazarların Ankara hakkında verdikleri bilgiler arasında tiyatrodan hiç söz edilmemesine karşılık, Ankara'da bulunan bazı yazıtlarda dolaylı olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Roma Hamamında korunan bir heykel kaidesi üzerinde yer alan yazıt, Dionysos şenlikleri hakkında bir kararnameyi içermektedir. Yazıt, Ulpis Aelius Pompeianus'un Agonluğu sırasında çıkarılan bir kararnamedir ve üzerinde tiyatronun belli bir yerine konulduğu yazılıdır. Buna göre Ankara'da bir tiyatro yapısının bulunduğu açıkça belli olmaktadır. Ancak 1982 yılına kadar tiyatronun nerede olduğu bilinmiyordu. Bizans Dönemi'nde muhtemelen iki evreli değişikliğe uğramış; birinci değişiklikte orkestra su oyunlarının düzenlendiği bir havuza dönüştürülmüş, ikinci değişiklikte ise skene binasının içinin ve doğu paradosa bitişik tonozlu bölümlerin başka bir amaçla kullanıldığı sanılmaktadır. Geç Bizans Döneminde ise oturma sıralarının kaldırıldığı muhtemeldir. Buna rağmen tiyatronun tipik Roma tiyatrolarında olduğu gibi yarım daire biçiminde bir orkestrası ve iki diozomasının olduğu anlaşılmaktadır. MS II. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Birçok tiyatrodada olduğu gibi yerli kayanın oyulması ve doldurulması ile elde edilen oturma sıraları moloz taş-harç dolgusuyla oluşturulmuştur. Cavea beş merdivenle dört cunei'e ayrılmaktadır. Orkestraya girişi sağlayan doğu ve batıda iki tane parados yer almaktadır. Paradoslara bitişik olan cunei'lerin belirli kısımları Perge ve Aspendos Tiyatrolarında olduğu gibi parados tonozlarının üzerinde de devam etmektedir. Skene binası orkestraya beş kapı ile açılmaktadır. Kazı sırasında bulunan attik-ion biçimli tam veya yarım sütunların proskene için kullanıldığı sanılmaktadır.

Dört yıllık kazı sırasında, gerek işçilik gerekse mermer kalitesi bakımından birinci sınıf boyalı bir kadın başı, çıplak bir erkek heykeli, damarlı mermerden bir erkek büstünün başsız gövdesi, oturan Rhetor heykeli ayakta duran bir kadın heykelinin büyük bir bölümü ve bir çok heykelin büyüklü küçüklü parçaları bulunmuştur. Tek kabartma örneği, kilit taşı olması muhtemel çelenkli silen başıdır. Tiyatroyu örten dolgu toprak içinde bulunan çanak çömlek parçaları ise, Geç Bizans ve İslami Döneme aittir. Bu çanak-çömlekler arasında MS II. yüzyıldan Osmanlı Dönemine kadar tarihlenebilen kandiller sağlam ele geçmiştir.

Balgat Roma Mezarı (Resim 6, bkz.: s. 414)

Ankara İli, Çankaya İlçesi, Balgat Mahallesiinde inşaat hafriyatı sırasında bir mezar yapısının tahrip edildiğinin belirlenmesi üzerine 1998 Martında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Mezar yapısı ön oda ve asıl odadan oluşmaktadır. Andezit bloklardan doğu-batı istikametinde yapılmıştır. Mezar odasını çevreleyen blok taşları altında blokaj sistemi uygulandığı ve taş blokların dış çerçevesinin moloz taşlarla desteklendiği tespit edilmiştir.

Mezarda ele geçen eserleri hiçbiri in-situ durumda bulunmamıştır. Ancak bu eserlerin kalitesi ve zenginliği mezar sahiplerinin varlıklı ya da önemli kişiler olduğunu, kalıntılarında da mezarın anıtsal özellik taşıdığı düşünülmektedir. Ölü hediyeleri arasındaki zaman farklılığı birden fazla gömünün değişik tarihlerde yapıldığını göstermektedir. Mezarda bulunan altın diademlerin, cam koku şişelerinin, pişmiş toprak ve bronz eserlerin tarihlendirilmeleri, MS I. ve II. yüzyılda Roma döneminin tipik mezarlarından olduğunu açıklamaktadır. (Resim 7; bkz.: s. 415)

Julien Sütunu (Resim 8, bkz.: s. 415)

Ankara'nın Ulus semtinde yer almaktadır. Ankara Başkent olmadan önce Maliye Bakanlığını bahçesinde yer alan Julien Sütunu, şimdi Defterdarlık ile Valilik binasının arasında ikinci yerinde durmaktadır. Etrafını çevreleyen ağaçlar ve yüksek binalar sütunun görünüşünü engellemektedir.

Sütunun üzerinde ne zaman ve niçin dikildiğine dair bir bilgi yoktur. Julien tarafından dikildiği de bilinmemektedir. Ancak, İmparator Julian'ın MS362

yazında Ankara'yı ziyareti anısına dikilmiş olduğu söylenmektedir. Altlığı ve gövdesi sade bir şekilde işlenmiştir. Gövde de birçok parçalardan meydana gelen halkalar sütunu tek parça görüntüsü vermektedir. Yüksekliği 15 metre kadardır. Korinth başlığının üzerinde bugün birde leylek yuvası yer almaktadır. Bizanslılar tarafından IV. yüzyılda yapıldığı sanılan eser iyi korunmuş olup, halk arasında Belkıs Sütunu diye de anılır.

Beştepelер Tümülsleri

1945 yılında Anıtkabir alanında yapılan toprak düzeltilmesi nedeniyle bir kaç tümülüs tespit edilmiştir. Türk Tarih kurumunun yardımı ile 1945 yazında Arkeolog Tahsin Özgüç, Mahmut Akok ve Nezih Fıratlı tarafından kazılara başlanmıştır.

Anıtkabir'in batısında yer alan 1 no'lu tümülüste ardıç kalaslardan yapılmış bir sanduka ve kuzeydoğu köşesinde kalın kütükten yapılmış bir bank ele geçirilmiştir. Bu bankın kenarına pişmiş toprak kaplar bırakılmıştır. Ölü hediyeleri arasında bir üç ayak, üzeri örgülerle işlenmiş tunç kemer parçası, (üzerinde bulunan deliklerden kumaşa dikildiği anlaşılıyor) tunç kap parçaları, 7 tane mızrak ucu dikkat çeken parçalardır.

2 no'lu tümülüste birinci tümülüs gibi, doğu-batı, güney-kuzey doğrultusunda yapılmıştır. Ölünün gömüldüğü yerden oldukça yukarıda tunç bir düğme, bir ok ucu ve Frig kapları bulunmuştur. Sağlam olarak bulunan bir kabın içerisinde insan külü ele geçmiştir. Kül konulmamış kapların içinde ise, ölü için yiyecek ve içecek şeylerin bulunduğu şüphesizdir. Ayrıca mezarda, tunçtan iki kulp, bir üç ayak, bir çatal, iki tunç mızrak ucu, kaplar ve çiviler ele geçmiştir. Kaplar üzerine yapışmış kumaş izlerinden bunların örtüyle sarıldığı düşüncesine varılmaktadır. Her iki tümülüste de elde edilen ölü hediyeleri birbirine benzemektedir. Şimdiye kadar ele geçen eserlerden Friglerin ölümlerinin bir kısmını yakarak, bir kısmını ise yakmadan gömdükleri ortaya çıkmıştır. Gordion tümülüsleri ile büyük benzerlikler göstermektedir ve MÖ VIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Ulus Roma Caddesi (Resim 9, bkz.: s. 416)

1995-1996 yıllarında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü başkanlığında Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu'nun bilimsel danışmanlığında yapılan kazılarda, bu bölgede Friglerden itibaren (MÖ VIII. yüzyıl) günümüze değin kesintisiz bir yerleşim olduğu mimari ve küçük buluntularla açığa çıkarılmıştır. Bununla birlikte uygarlıkların devamlı iskanını esnasında önceki uygarlıklara ait mimariyi büyük ölçüde tahrip ettiği belirlenmiştir. Bu tahribata rağmen Frig Dönemine ait temel kalıntıları, Helenistik Döneme ait bosajlı andezit bloklardan yapılmış büyük bir yapının güney duvarı, yine andezitten yapılmış Roma Caddesi ve bu caddenin doğusundaki alanda Erken Bizans Dönemine ait Opus-Sektileler tespit edilmiştir. Ayrıca Friglere ait boyalı, siyah ve gri seramik parçaları, Helenistik Döneme ait kabartmalı seramik parçaları,

Galatlara ait olduğu tahmin edilen pişmiş toprak at figürünleri, Roma Dönemi'ne ait mermer kadın heykeli, bronz sikkeler, pişmiş toprak figürünler ve kandiller, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait bol miktarda seramik parçaları bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arslan, M., (2004)., *Galatya Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri* (Ankara 2004).

Bayburtluoğlu, İ., (1986) “Ankara Antik Tiyatrosu” **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1986 Yıllığı** (Ankara 1987).

Buluç, S., (1941) “ İlk Çağda Ankara” **Ankara Dergisi 2/1** (Ankara 1991) : 13 28

Dolunay, N., (1941) “Türk Tarih Kurumu adına yapılan Çankırıkapı Hafriyatı” **Belleten XIX** (1941): 261-266

Erzen, A., (1946) **İlk Çağda Ankara**, TTK (Ankara 1946).

Erzen, A., (1953) “Ay Tanrısı Men’in Adı ve Menşei Hakkında” **Belleten XVII** (1953): 1-14.

Eyice, S., (1996) ”Bizans Döneminde Ankara” **Prof. Afif Erzen’ e Armağan Kitabı, Anadolu Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İstanbul 1996): 243-264

French, D., (2003) **Roman, Late Roman and Byzantine Inscriptions of Ankara** (Ankara 2003).

Kaya, M.A., (2000) ”*Anadolu’daki Galatlar ve Galatia Tarihi*”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 112** (İzmir 2000).

Lequenne, F.,(1979) **Galatlar** (çev. S. Albek). TTK, (Ankara 1979).

Mitchell, S., (1977) “R.E.C.A.M. Notes and Studies No. I Inscriptions of Ankara”, **Anatolia Studies 24** (1977): 63-103.

Özgüç, T.,(1946) “*Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları*” **Belleten X**, TTK VIII (Ankara 1946).

Sams, G.K., (1994) **The Early Phrygian Pottery**, (Pennsylvania 1994).

Temizsoy, İ.-Demirdelen, H., (1999) “Balgat Roma Mezarı” **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı** (Ankara 1999).

Hikmet DENİZLİ: Sayın Mustafa Metin’e verdiği bilgiler için teşekkür ederiz. Şimdi sözü Melek Yıldızturan’a veriyorum. Sayın Yıldızturan “**Türk Müzeciliği**” konulu bir konuşma yapacaklar buyurun...

Melek YILDIZTURAN* : Teşekkürler Sayın Başkan. **

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün bir sözüyle başlamak istiyorum konuşmama *“Bir vatanın sahibi olmanın yolu, o topraklarda yaşamış tarihi olayları bilmek, doğmuş uygarlıkları tanımak, sahip olmaktan geçer.”*

Grekçe “Mouseion” kelimesinden türetilmiş “Müze” sözcüğü, mitolojide “Musa’lar (İlham Perileri) olarak anılan tanrıçalara adanmış tapınak ve Atina’da Musa’lara ayrılan tepe” anlamına gelmektedir. Bu kelime Museum şeklinde Latinceye ve daha sonrada tüm ulusların dillerine geçmiştir.

Müzeciliğe geçmeden önce tüm dünyada ve ülkemizde müzeciliğin kökenini oluşturan koleksiyonculuğa kısa bir göz atalım.

İnsanların geleceği düşünen yeryüzüdeki tek canlı olmaları, unutmaya ve unutulmaya karşı bir direniş içinde bulunmaları müzelerin kökenini oluşturan en önemli etkenlerdir. Anadolu’da Paleolitik dönemden itibaren toplayıcı olarak tanımlanan insanlar, ihtiyaç fazlası yiyecek ve eşyalarını gelecek için bir köşeye yığmışlardır. Neolitik dönemle birlikte yerleşik hayata geçip ürün üretmeye, hayvanları evcilleştirmeye ve daha kentsel bir yaşam sürmeye başladıklarında yarınları garantiye alma tutkusunu çeşitlenerek devam etmiştir. Özellikle Eski Tunç Çağı’nda Alacahöyük Prens Mezarları’nda ele geçen ve bu gün Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde sergilenen eserler mezar sahibinin hayatı boyunca biriktirdiği koleksiyonu olabilir mi, diye düşünmek gerek. Hayatın öldükten sonra devam ettiğine inandıkları için ölen kişinin hayattayken sevdiği eşyaları mezarlarına bırakıyorlardı.

Tanrı ve tanrıçalara adanan eşya ve yazıtlardan oluşan koleksiyonların zamanla müzelere dönüştüğüne Anadolu, Mezopotomya ve Yunanistan’da rastlıyoruz. Ancak müze düşüncesine hizmet eden ilk kurumlar güzel sanatlardır. Ünlü tarihçi Pausanias’dan öğrendiğimize göre Atina Akropolü’nün ana giriş kapısının sol tarafına yapılan resim galerisi bu fikre ilk öncülük edenlerdendir.

Helenistik Dönem’de MÖ III. yüzyılın ortalarında önemli bir kültür merkezi olan İskenderiye’deki sarayın bir bölümü bilimsel ve sistematik bir biçimde düzenlenmiş ve müzeye dönüştürülmüştür. Museion –“Musa’lar tapınağı adı verilen sarayın bu bölümü, çağın ünlü bilim adamları ve filozoflarının ortaklaşa düzenlediği sergi salonları ve kütüphanesi, çeşitli temalarda sergilenen eserleri ile kompleks bir yapıydı.

Roma Dönemi’nde koleksiyon yapma ve kopya alma geleneği kültürlerinin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Özellikle MÖ I. yüzyıldan başlayarak gerek Anadolu’da gerekse Yunanistan’da bir taraftan görkemli sanat eserleri

* Bu konuşmanın resimleri için bkz.: ss. 345-351)

** Arkeolog

birakırken, diğer taraftan o ülkelerde kendilerinden önce yapılmış tarihî eserler askerler kanalı ile İtalya'ya taşınıyordu. Yağma edilen bu heykeller, heykelcikler, değerli madeni eşyalar ve öteki sanat eserleri koleksiyoncuların evlerini süslüyordu.

Ortaçağ'da önemli kiliseler ve katedraller zengin koleksiyonları ile birer müze görünümündeydi. İkonalar, azizelere ait kutsal eşyalar heykeller, kabartmalar ve diğer dini eşyalar ve sanat eserleri korunmaktaydı.

Rönesans döneminde ise antik eserlerle birlikte çağdaş sanat eserleri de biriktirilmeye başlanmış, koleksiyonlar zaman zaman teşhir edilmiştir. Dönemin zenginlerinin yanı sıra imparatorlar, krallar, prensler ülkenin ileri gelenleri tarafından toplanan bu sanat eserleri müzeciliğinde doğuşunu da hızlandırmıştır. Bu koleksiyonlar kişilerin aynı zamanda servetlerinin ve saygınlıklarının dışarıya vurumuydu. Günümüzde olduğu gibi toplanan kültür eserleri sahiplerinin merakını, zevkini ve kültürünü de yansıtmaktaydı.

Koleksiyoncuların ellerindeki eserlerin gittikçe çoğalması, saklayacak yer sıkıntısı, bakımını ve korunması gibi güçlükleri ortaya çıkarmıştır. Hem fazla bir kitlenin gezip görmesi hem de böyle bir yükten kurtulmak için bağışlama ve satılma yoluyla el değiştirmeye başlaması müze adı verilen kurumların ortaya çıkmasını sağlamış ve bu kurumlar daha sonra devlet himayesi altına alınmıştır.

Koleksiyonların gerçek anlamda müzeye dönüşmesi ilk kez İngiltere'de, 1679-1683 yılları arası kurulan Ashmolean Müzesi, İngiliz koleksiyoncu Elias Ashmole koleksiyonu ile oluşmuştur.

Koleksiyonculuğun bir sonucu olarak gelişen müzeler, geçmişin değerlerini geleceğe taşıyan ve bu değerleri gelecek nesillere tanıtan kutsal mekânlardır. Geçmişe duyulan merakın bir başka sonucu kazı ve araştırmaların başlaması ve hızla gelişmesi sanat tarihi ve arkeoloji biliminin doğmasına neden olmuştur.

Türkiye'de Müzecilik

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığu şaşırtacak bir mahiyet alır.” Mustafa Kemal ATATÜRK

Müzeler bir ulusun kimliği olma misyonunu taşımasının yanı sıra, aynı zamanda uygarlıkları bize bırakan insanların zevklerinin, sevdalarının, düşüncelerinin, inançlarının, davranışlarının, yaşam tarzlarının korunduğu ve bu mirasın geleceğe taşındığu mekânlardır. Tarihi belgeler üzerinde kalem oynatmayı imkansızlaştıran en etkili araçtır. Öyle ki; müzeler tarihin arşivi, tarihin laboratuvarı, tarihin kütüphanesidir. Ülkeler için tarihin önemini, 1998 yılı Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün sahibi ünlü tarihçi Prof. Bernard Lewis **“geleceği görebilmek için tarihi bilmek çok önemli. Birey için hafıza ne ise, bir ulus için de tarih odur. Tarihini çarpıtan bir toplum nörotik bir**

kişi, tarihini bilmeyen toplum ise hafızasını kaybetmiş bir insan gibidir.” şeklinde değerlendirmiştir.

Ünlü tarihçi Herodot’un gök kubbenin altındaki en güzel coğrafya, diye tanımladığı ülkemizde koleksiyonculukla başlayan müzeciliğin ilk izlerine 13. yüzyılda Selçuklu döneminde rastlıyoruz. Eski Konya’nın bulunduğu höyüğü çevreleyen ve günümüze hiçbir izi kalmayan sur duvarlarındaki her döneme ait kabartmalı eserler nizami bir şekilde dizilmişlerdir. Dulkadiroğulları Beyliği (1339-1522) döneminde Kahramanmaraş Kalesi etrafında Geç Hitit eserlerinin biriktirildiği bilinmektedir. Osmanlı dönemi’nde ise, Saraylarda bulunan hazine dairelerinde ata yadigarı kıymetli eserler, hediyeler ve savaşlarda elde edilen ganimetler korunmaktaydı. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet zamanında sarayın bir bölümünün hazine dairesi haline getirilmesi, özellikle Yavuz Sultan Selim’in doğu seferinden sonra halifelüğün Osmanlılara geçmesi ile birlikte başta kutsal emanetler olmak üzere çok değerli sanat eserlerinin Osmanlı sarayına taşınması zengin bir koleksiyon oluşmasını sağlar. Bu koleksiyonlar ve zengin Anadolu tarihi Türk müzeciliğinin başlamasına öncülük etmiştir.

Gerçek anlamda Türk müzeciliğinin temellerinin atılmaya başladığı tarih Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş dönemine rastlamaktadır. Sultan Abdülmecit’in 1845 yılında Yalova gezisi sırasında yerde gördüğü yazıtlı taşların ne olduğunu sorduğunda üzerinde kral Konstantin’in adı yazılı olduğu söylenir. Bunun üzerine Sultan Abdülmecit “böyle büyük bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerde yatması doğru değildir.” diyerek bu taşların İstanbul’a gönderilmesi ister. 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından İstanbul’da MS IV. yüzyılda inşaa edilen ve silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi’nde mevcut silahlar ve Yalova’dan getirilen eserlerle ilk müze kurulur. İki bölüm halinde açılan müzenin birinci bölümü askeri malzemelere ikinci bölümü ise arkeolojik eserlere ayrılır. Fethi Ahmet Paşa’dan sonra müzeyi Sadrazam Ali Paşa (1815-1871) yeniden düzenleyerek Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adını verir. (**Resim 1**, bkz.: s. 345) Müze Müdürlüğüne önce 1869 yılında İrlandalı Edward Goold, daha sonrada 1872 yılında Alman Dr. P. A. Dethier getirilir ve müze Çinili Köşk’e taşınır. (**Resim 2**, bkz.: s. 345)

Bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin temelini oluşturan Müze-i Humayun’un Müdürlüğü’ne 1881 yılında Osman Hamdi Bey getirilir ve Türk müzeciliği için yeni bir dönem başlar. 1884 yılında yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlanır ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanır ve arkeolojik eserler hızla artmaya başlar. Osman Hamdi Bey Çinili Köşk’ün bahçesine İstanbul Arkeoloji Müzesini yaptırır ve 13 Haziran 1891 açılışı yapılır. (**Resim 3, 4, 5**; bkz.: ss. 346-347)

Osman Hamdi Bey'in 1910 yılında ölümünden sonra yerine kardeşi Halil Ethem Bey getirilir. Halil Ethem Bey özellikle Anadolu müzelerinin gelişmesine katkıda bulunur, Türk İslam Eserleri (1914), İstanbul Şark Eserleri Müzesi (1925) O'nun zamanında kurulur.

Türk müzeciliği son yıllarda çağdaş müzecilik anlayışı ve gösterilen gayretler sonucu dünya müzeleri ile boy ölçüşecek duruma gelmiştir. Avrupa Müze Forumu'nun her yıl düzenlediği yarışmada Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin 1997 yılında "**Avrupa'da Yılın Müzesi**" ile ödüllendirilmesinin yanı sıra, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi-Mansiyon, İstanbul Arkeoloji Müzeleri-Avrupa Konseyi Özel Ödülü, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi-Mansiyon, Antalya Müzesi-Mansiyon ile ödüllendirilmişlerdir. Bu da bize Türk müzeciliğinin geldiği noktayı göstermektedir. Yarışmada özel müzelerin de kazandığı ödüllerle başarıları takdire değer. Sadberk Hanım Müzesi-Mansiyon, Rahmi Koç Endüstri Müzesi-Özel Müze Ödülü, Edirne Sağlık Müzesi ise Avrupa'da Yılın Müzesi ödülü ile ödüllendirilmiştir.

Günümüzde arkeoloji ve etnoğrafya müzelerinin yanı sıra özel müzelerle de sayıları gün geçtikçe artan Türk müzeciliği, sadece eserlerin sergilendiği depolandığı soğuk mekânlar olmaktan çıkmış, halkın eğitimi için ulusal ve uluslararası konferansların, seminerlerin yapıldığı, çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlerin düzenlediği, sergilerin açıldığı, bilimsel kazı ve yayınların yapıldığı; Ülkemiz tanıtımına katkıda bulunan eğitim ve kültür kurumları haline gelmiştir.

Cumhuriyetimizin ilk müzeleri için genelde tarihî binalar kullanılmıştır. Burada amaç eski binanın bakımı ve korunmasını sağlamanın yanı sıra tarihi, tarihî binada sunmanın daha etkili olmasıydı. Günümüzde de bu müzelerin birçoğu ilk kuruldukları binalarda hizmet vermektir. Bu tür müzelere en iyi örnek Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Osmanlı Dönemine ait Kurşunlu Han ve Mahmutpaşa Bedesteni 1881 yılında yangın geçirip terk edilmiştir. Şimdi ise kendine özgü koleksiyonu ile dünyanın sayılı müzelerinden biridir

Ülkemizde müzelerin teşkilatlanması gerek Osmanlı Dönemi'nde gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde 1971 yılında Kültür Bakanlığı kurulana kadar Maarif Vekaleti (Millî Eğitim Bakanlığı) bünyesinde olmuştur.

1920'li yıllarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte millî tarih ve millî kültürün gelişmesi adına bir çok kararlar alındığını görüyoruz. Ülkemizde yaratılmış uygarlıkların bize bıraktıkları tüm kültür varlıklarına birer tapu senedi gibi sahip çıkılmasının gerekli olduğunu vurgulayan Ulu Önder Büyük Millet Meclisi'nin açılışının hemen arkasından 9 Mayıs 1920'de göreve başlayan ilk hükümetin yapacağı işler arasında eski eserlerin derlenmesi ve yeni müzeler kurulmasını ister. Bu amaçla Maarif Vekaletine bağlı Eski Eserler Müdürlüğü (Asar-ı Atika Müdürlüğü) kurulur. Bu müdürlük ata yadigarı mimarî eserlerin ve ören yerlerinin korunmasından sorumludur. Daha önce vilayetlerde kurulan Müze-i Humayun şubelerinin gözetim ve idari işlerini de

yürüten müdürlük, bir yıl sonra Asar-ı Atika Müdürlüğü, Hars (Kültür) Müdürlüğü'ne dönüştürülerek kadrosu daha da genişletilir. 5 Kasım 1922'de bir genelge ile Arkeolojik ve Etnografik eserlerin toplanması, envanterlenmesi ve yeni müzelerin kurulması istenir, 14 Ağustos 1923 tarihli hükümet programında Müzecilik geniş boyutları ile ele alınır. Atatürk'ün isteği üzerine 1923'te kurulan Heyet-i İlmiye'nin görevleri arasında Ankara'da bir millî müzenin kurulması, Türk Etnografya Müzesinin hemen açılması ve Asar-ı Atika Nizamnamesinin gözden geçirilmesi konuları da yer alır.

İlk olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1921 yılında Ankara Kalesi'nin Akkale Burcunda Eti Müzesi olarak mütavazi iki odada kurulur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün telkinleriyle kurulan ve 1997 yılında Avrupa'da Yılın Müzesi olmak gibi önemli bir başarıya imza atan Müze, Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden önce açılan ilk müze olması bakımından önemlidir. İlginç bir de kuruluş öyküsü vardır; Ankara'nın 90 km ötesinde Sakarya Meydan Savaşının (23 Ağustos-13 Eylül 1921) tüm hızı ile devam ettiği, top seslerinin Ankara'ya ulaştığı belirsizlik günlerine rastlar. Burada amaç, işgal güçlerine biz müzemizi de kurduk bir ulus olarak geliyoruz. Bu toprakların geçmişi de geleceği de bizim mesajının iletilmesi olsa gerek (**Resim 6,7**; bkz.: ss. 347-348).

Yakın geçmişimizin sergilendiği Cumhuriyetimizin ilk müze binası olarak inşaa edilen Etnografya Müzesi'nin Mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu hatıralarında; soğuk tipili bir kış günü Atatürk'ün inşaat sırasında kendilerini ziyaret ettiğini, Türk kahvesi ikram ettiklerini, ön cephedeki kapıdan karlar altında görülen Ankara Ovası'nın bembeyaz manzarasına bakarak bu gün Atatürk Orman Çiftliği'nin bulunduğu yerdeki bataklıkım ağaçlandırarak güzel bir çiftlik haline getirilmesini, arkasından müzenin kubbesi altında oturup manzarayı seyretmenin çok hoş olacağını, işini gücünü bitirdikten sonra bu güzel manzaraya karşı bu kubbenin serinliği altında yatıp istirahat etmek istediğini anlatmaktadır. Ne garip tesadüftür ki işini gücünü bitirmeden önce, milletin kendisine çok ihtiyacı varken 1938-1953 yılları arasında o kubbenin altı ebedi istirahatgahı olmuştur. (**Resim 8, 9**; bkz.: ss. 348-349)

Etnografya Müzesi 25 Mayıs 1928 tarihinde Afgan Kralı Amanullah Han'ın da katıldığı devlet töreniyle açılmıştır.

“Geçmiş bilinmezse, gelecek bilinmez. Geçmiş modern bir devlet kurmada en iyi örnektir.” Mutafa Kemal ATATÜRK

Cumhuriyet'in ilanının hemen arkasından geçmiş tarihimizin önemli binaları peş peşe müze binası olarak değerlendirilmeye başlar. Osmanlı Uygarlığı'nın en canlı müzesi olan Topkapı Müzesi'nin koleksiyonları padişahların bir araya getirdiği hazinelerden oluşmaktadır. İlk 1909 yılında Sarayın hazine bölümünü müzeye çevirme girişimleri olsa da Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk'ün direktifi ile 3 Nisan 1924 yılında Bakanlar Kurulu kararında Topkapı Sarayının Müze olarak ziyarete açılması kararlaştırılır. Atatürk Sarayın müzeye

dönüştürülmesi çalışmalarını bizzat takip eder. Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan ve daha sonraki eklemelerle 700.000 m²lik bir alanı kaplayan Saray, 1855 yılına kadar 400 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olmuştur.

Atatürk'ün 1934 yılındaki son ziyaretinde sarayın kütüphanesinde bulunan Piri Reis'in 1513 yılında çizdiği haritanın yayınlanarak dünyaya tanıtılması dünyaya tanıtılması, özellikle bu bilginin Amerika'ya gönderilmesini ister.

Her fırsatta tarihi yerleri ve müzeleri ziyaret eden Atatürk, 1929 yılında Sultan Ahmet Camii'nin restorasyonunu inceler ve onarımın çabuklaştırılmasını ister. Bu sırada Ayasofya'nın harap halini görür. Avlusu parsellenmiş kahvehane olarak işletilmekte, çatısında güvercinler uçmaktadır. Binayı Maarif Vekaleti'ne bağlayarak müze olmasını sağlar ve "...*Ehli salıp artıklarının her devirde tamahın çeken Ayasofya'yı müze yapıp ilim alemine hediye ediyoruz...*" demiştir. MS 532-537 yılında yapılan Ayasofya 926 yıl kilise, 481 yıl cami ve etrafına eklenen yapılarla külliye olarak kullanıldıktan sonra, 1934 yılından bu yana en çok ziyaretçisi olan müzelerden biri olarak hizmet vermektedir.

O'nun döneminde kurulan Türkiye'nin ilk resim heykel müzesi olan İstanbul Resim Heykel Müzesi için Dolmabahçe Sarayı'nın 9000 m²lik Velihaht Dairesi tahsis edilir. 1937 yılının Eylülünde açılan Müze'ye, Ankara Halkevi, Dolmabahçe Sarayı, Maarif Vekaleti ve TBMM gibi yerlerdeki resim ve heykeller gönderilir.

Atatürk çıktığı yurt gezilerinde müze ve ören yerlerine de uğramış birçok müzenin kuruluşu ile bizzat ilgilenmiştir. Konya gezisi sırasında 21 Şubat 1931 tarihinde İsmet İNÖNÜ'ye çektiği telgrafında "**Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerde ki müzeleri ve eski sanat medeniyet eserlerini gözden geçirdim;**

1. İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmende ecnebi mütehassıslar yardımıyla tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere (Arkeoloji) mütehassıslarına kat'i lüzum vardır. Bunun için Maarifce harice tahsile gönderilecek talebelerden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim. (Devlet bursuyla ilk yurt dışına arkeoloji eğitimi almak için gönderilen Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Arif Müfit Mansel, Halet Çambel çok sayıda öğrenci yetiştirerek arkeoloji biliminin ülkemizde gelişmesini sağlamışlardır).

2. “Konya’da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk Medeniyeti’nin hakiki mimari şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebani vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaeddin Camii, Sahip Ata Medrese Camii derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi ve abidelerin kamilen indirasını mucip olacağından evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin mütehasıs zevat nezaretiyle tamirinin temin buyrulmasını rica ederim.” Mustafa Kemal ATATÜRK.

Atatürk zamanında kurulan müzelerden bazıları; Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi-1921, Antalya Müzesi 1922, Sivas Müzesi-1923, Adana Müzesi-1924, Bergama Müzesi-1924, Topkapı Sarayı Müzesi-3 Nisan 1924, İzmir Müzesi-1925, Edirne Müzesi-1925, Ankara Etnoğrafya Müzesi-1925, Tokat Müzesi-1926, Konya Müzesi-1926, Amasya Müzesi-1926, Sinop Müzesi-1932, İzmir Müzesi-1925, Kayseri Müzesi-1929, Efes Müzesi-1930, Afyon Müzesi-1931, Van Müzesi-1932, Ayasofya Müzesi-1934, Diyarbakır Müzesi-1934, Manisa Müzesi-1935, Tire Müzesi-1935, Çanakkale Müzesi-1936, Niğde Müzesi-1936, Tire Müzesi-1936, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi-1937. (**Resim 10**, bkz.: s. 349)

Cumhuriyetin ilanının arkasından hızla gelişen Türk Müzeciliği T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı 99 müze, 91 bağlı birim, 103 özel müzesi ve çağdaş müzecilik anlayışı ile sadece eserlerin sergilendiği depolandığı soğuk mekânlar olmaktan çıkmış, halkın eğitimi için ulusal ve uluslararası konferansların, seminerlerin yapıldığı, çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlerin düzenlediği, sergilerin açıldığı, bilimsel kazı ve yayınların yapıldığı; eğitim ve kültür kurumları hâline gelmiştir.

TÜRKİYE’DE KAZI ÇALIŞMALARI

“Tabiatın esrar dolu sinesine her gün daha çok girmekte olan insan zekası, realiteye kavuşmak için çalışanları tatmin edecek ve insanlık tarihini aydınlatacak ilimler bulmuş ve tespit etmiştir. İşte Arkeoloji ve Antropoloji, o ilimlerin başında gelir. Tarih, bu son ilimlerin bulunduğu belgelere dayandıkça temelli olur. Onun içindir ki, bizim tarih belgelerimizin her parçası klasik sayılan kültür eserlerinin de aynasıdır.” Mustafa Kemal ATATÜRK

Tüm hayatını vatanına ve ulusuna adayan Ulu Önder kültürün bir devlet politikası olduğunu düşünür. Bu topraklarda yaşamış tüm uygarlıkların incelenmesi ve korunması için 15 Nisan 1931 yılında Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasını sağlar. Ölümünden sonra da bu çalışmaların aksamaması için mirasının büyük bir kısmını araştırmalarda ve kazılarda kullanılmak üzere bu kuruma bırakır.

1935 yılında Florya Köşkü’ne çağırıldığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Fehmi Çambel ve Afet İnan’a yazdırdığı, her türlü kültürel ve arkeolojik belgeleri toplanma, koruma, restorasyonu için yeterli tedbirlerin alınması,

gerekli kurumlarla iş birliği, yerel çevrelerin duyarlı olmaları, yalnızca kazıların yeterli olmayacağı, buluntuların restorasyonu yapılarak korunmaları ile ilgili ve bugün de önemini koruyan 10 maddelik emrinde şöyle der;

1. Her türlü tarihî vesika, malzeme ve abideleri bulmak, toplamak, muhafaza ve restore etmek.

2. Memleket içinde ve dağınık bir halde açıkta duran tarihi eserleri tahrip olunmak, çalınmak, satılmak, ziya'a uğramak ve zamanla kendi kendine harap olmak tehlikesinden masun bulundurmamak için hükümetçe bütün tedbirleri almak,

3. Hükümet otoritelerinin ve belediyelerin yakın ilgi, takip ve mesuliyetleri altında Cumhuriyet Halk Partisi Halk Evleri'ne ve parti organlarına açtıracağı sürekli ve usanmaz bir propaganda faaliyeti ile ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü nezareti ve takibi altında günlük gazete ve mecmualarda yaptırılacak sürekli, tesirli, popüler neşriyatla, bu millî tarih mallarının asıl sahibi olan Türk halkına muhafaza ettirmek,

4. Gerek içeride ve gerek dışarıdaki müzeler ve kütüphanelerde mevcut eski eserlerin ve tabloların kopyalarından koleksiyonlar vücuda getirmek,

5. Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne'de muayyen devirlere ve költürlere ait eserleri toplayarak bu şehirleri büyük üslupta birer eski eser ve abideler merkezi haline koymak,

6. Ecnebi tarih ekspedisyonlarının büyük sermayelerle başardıkları kazıları, ileride mali kudretimizin vüs'atlı zamanında yapmak üzere şimdilik, küçük mikyaslarda kazılar tertibi ile arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve keşifler yapmak,

7. Memleket içinde ve dışındaki mühim kazı ve keşif yerlerine seyahatler tertip ederek, bulunan tarihi eserler ve abideler üzerinde ilmi tetkikler yapmak,

8. Hükümete düşen işleri, bu projeleri uygulamakla görevli komisyonların Hükümet nezdinde takip etmeleri,

9. Yabancı bilim müesseseleriyle ve otoriteleriyle, mütehasıslarla iş birliği kurmak,

10. Kültür Bakanlığı'nın verimli yardımı, iş birliğini sağlamak.(Resim 11, bkz.: s. 350)

Cumhuriyetimizin kuruluşundan hemen sonra Atatürk'ün yaptığı reformlardan birincisi eğitim reformudur. Önce çağdaş eğitim veren ilkokul ve liseler açılır. Yüksekokul olarak sadece İstanbul Üniversitesi vardı, orası da günün koşullarına göre yeterince eğitim veremiyordu. Atatürk arkeologların ülke çapında eğitilerek uzmanlaşmasını ister. 31 Mayıs 1933 yılında kabul edilen "Yeni Üniversite Yasası"nda Arkeoloji ve Tarih bölümleri bulunmaktadır. 1935 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuş, Ankara ve İstanbul'da

Arkeoloji bölümleri açılmıştır. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yıllarında okuduğu kitaplardan Türk tarihi ve dilleri ile ilgilendiğini bugün Anıtkabir'de bulunan kendi özel kütüphanesine ait kitaplar ve onların üzerine düştüğü notlardan öğreniyoruz.

Bir taraftan “Yeni Üniversiteler Yasası” hazırlanırken diğer taraftan da yurt dışına öğrenci gönderiliyordu. Bu sırada Almanya’da Hitler’in iktidarından (31 Ocak 1933) kaçan Yahudi ve ailesinde Yahudi bulunan bilim adamlarına bu üniversitelerde özgürce çalışma imkanı sağlanıyordu. Bu bilim adamları arkeoloji, tarih ve sanat tarihi dallarında Türk öğrenciler yetiştirirken yapılan anlaşmayla da, Türk Hükümeti, gelen profesörlerin korunmasını üstleniyordu. Bu anlaşmayı imzalayan Maarif Vekili Reşit Galip Bey; *“Bundan sonra bu şahıslar ister serbest, ister hapiste olsunlar, Türk Hükümeti'nin memuru sayılarak Hükümetimizin koruması altına alınmışlardır. Alman Hükümeti onlara bir zorluk çıkarmayacaktır. Eğer çıkaracak olursa, onlarla nasıl başa çıkacağımızı biliyoruz.”* demiştir.

Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Atatürk'ün talimatı ile Millî kazılar başlamıştır. Atatürk özellikle Hitit Uygarlığı'nın araştırılmasını istemiş Ankara yakınlarında; Gavurkale 1930, Ahlatlıbel 1933, Karalar 1933, Çankırıkapı (Roma Hamamı), Etiyokuşu 1937, Alacahöyük 1934, Pazarlı ve Büyük Güllücek 1934 kazıları, 1930 yılında başlayan Trakya Bölgesi araştırmaları ve 1932 yılında başlayan Hasankeyf yüzey araştırması O'nun direktifleri ile başlayan çalışmalardan bazılarıdır. Bu kazılarda Atatürk Cumhuriyeti'nin ilk arkeologları, tarihçileri, sanat tarihçileri, filologları, antropologları çalışmışlardır. 1933 yılından itibaren Çanakkale-Truva, Çorum-Boğazköy, Malatya-Aslantepe başta olmak üzere yurdun dört bir yanında kazılara başlanmıştır. Özellikle 1935 yılında başlayan Alacahöyük kazısı Ülkemizde yapılan ilk millî kazı olması açısından önemlidir Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski eserlerin korunması başta Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere devletin üst düzey yöneticileri tarafından titizlikle takip edilmiştir. (**Resim 12,13**; bkz.: ss. 350-351)

Atatürk Sultan Vahdettin ile birlikte gittiği Almanya’da Berlin Müzesini ve Pastdam sarayını gezmiş ve Bergama Zeus Sunağı'nın kendisini çok etkilediğini, Türkiye’den kaçırıldığını duyduğunda çok üzüldüğünü, sonraki yıllarda kuruluş çalışmalarını denetlerken, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin ÖZ'e anlatmıştır. Çeşitli tarihlerde Alacahöyük, Gavurkale, Ahlatlıbel, Efes, Bergama, Aspendos Tiyatrosu'nu gezmiş, İmparator Marcus Aurelius Dönemi'nde (MS161-180) yapılan Aspendos Tiyatrosunu ziyareti esnasında tiyatronun restore edilerek çeşitli etkinliklere açılmasını istemiştir.

Son yıllarda gerek yerli gerekse yabancı bilim adamlarının T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla ülkemizde yaptığı kazılar ve yüzey araştırmaları Türk Arkeoloji ve Sanat tarihi biliminin hızla gelişmesine katkı sağlamaktadır.

“Tarih, bir milletin neler başarabilme gücünde olduğunu gösteren en doğru bir kılavuzdur. Mustafa Kemal ATATÜRK

Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt dışına kaçırılmış olan eserlerinde tekrar yurda getirilmesine de çalışılmış, Amerikan Konsolosluğu tarafından 30 Ağustos Zaferinden sonra Yunan ordularının İzmir’i terk etmelerinden önce İzmir Lisesi depolarında korunan Sardes Kazısı eserlerini bir gemi ile New York Metropolitan Müzesi’ne gönderilen eserler zaferin arkasından Atatürk’ün emri ile 1924 yılında tekrar yurda getirilmiştir. Günümüzde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın üstün gayretleri ile ata yadigarı bir çok eser tekrar yurda getirilmiş ve tarihi eser kaçakçılığının önlenmesi için büyük adımlar atılmıştır.

Bugün müzelerin ve müzeciliğin gelişmişlik seviyesini, ülkelerin çağdaşlığının ölçütü olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı; bu topraklar üzerindeki kültürel miras, hangi tarihte kimler tarafından bırakılmış olursa olsun, insanlığın evrensel değerlerine sahip çıkma bilinci ile yarınlara taşımaya başlıca görevleri arasında saymaktadır.

“Türk Milleti! tarihinle öğün, çünkü senin ecdadın, medeniyetler kuran, devletler, imparatorluklar yaratan bir mevcudiyettir.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

KAYNAKÇA

AKDITYK 1999, Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 37, Ankara, 1999.

BAYBURTLUOĞLU 1991,İ. Bayburtluoğlu *“Müze Belgelerine Göre Kuruluşundan Günümüze Kadar Anadolu Medeniyetleri Müzesi”* **Ankara Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 2, s. 96-124, Ankara.

İNAN 1969, A. İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1969.

İNAN 1971, A. İnan, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım,** Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

GERÇEK 1999, F. Gerçek, **Türk Müzeciliği,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

REŞİT GALİP 1933, R. Galip, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi,** Sayı: 1, İstanbul, 1933.

YAŞA, D. Yaşa, Atatürkçülüğün Esasları, (Basımevi), Ankara, (Yıl).

YILDIZTURAN, M. Yıldızturan “Atatürk ve Müze”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı,** s. 309-324, Ankara, 2007.

RESİMLER

Resim 1: İstanbul Aya İrini Müzesi

Resim 2: İstanbul Çinili Köşk Müzesi

Resim 3: İstanbul Arkeoloji Müzesi

Resim 4: Atatürk'ün İstanbul Arkeoloji Müzesini Ziyaretleri

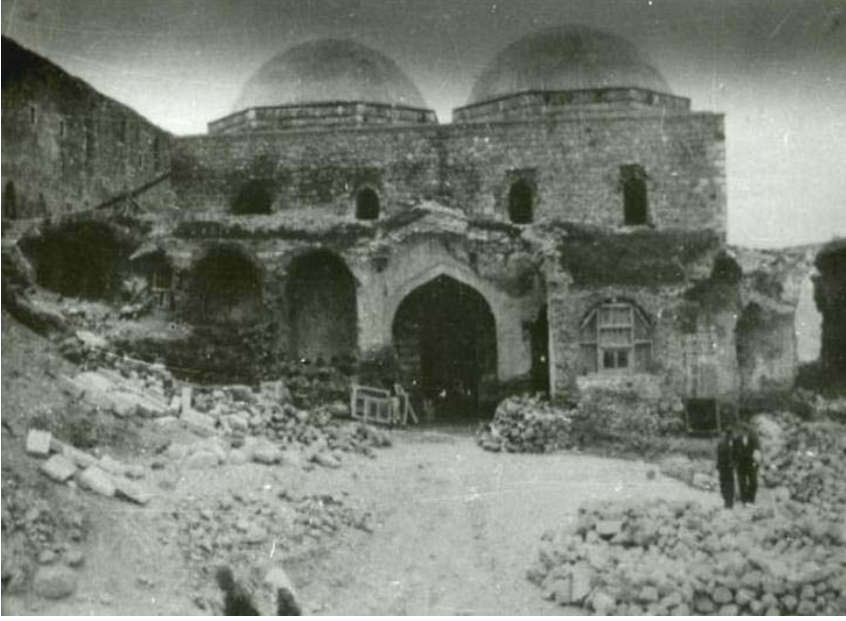

Resim 5: Atatürk'ün İstanbul Arkeoloji Müzesini Ziyaretleri

Resim 6: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Resim 7: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Girişin Eski Resmi

Resim 8: Ankara Etnoğrafya Müzesi

Resim 9: Ankara Etnoğrafya Müzesi (Atatürk'ün Naaşı Taşınırken)

Resim 10: Atatürk Edirne Müzesinin Açılışında

Resim 11: Atatürk'ün Antalya Aspendos Tiyatrosu'nu Ziyaretleri

Resim 12: Atatürk'ün Ahlatlıbel Kazılarını Ziyaretleri

Resim 13: Atatürk'ün Alacahöyük Kazılarını Ziyaretleri

Hikmet DENİZLİ: Sayın Yıldızturan'a verdiği bilgiler için teşekkür ederiz. Şimdi sözü Latif Özen'e veriyorum. “**Kültür Varlıklarının Korunması**”* konulu bir konuşma yapacaklar buyurun Sayın Özen...

Latif ÖZEN**: Teşekkürler Sayın Başkan.

Bir toplumun kendisine özgü olan değerlerine atfedilen her obje kültür varlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu değerler; tarihi, sanatsal, estetik, belgesel, bilimsel, kurumsal, ruhsal veya dinsel olabilmektedir. Kültür varlıkları bir koleksiyon, bir anıt ya da kişisel bir obje olabilir.

Atalarımızın yüzyıllar, binyıllar boyunca yaptığı, yarattığı paha biçilmez ve yeri doldurulamaz kültür varlıklarının korunarak gelecek nesillere aktarılması günümüz dünyasının en başta gelen görevlerinden birisidir ve giderek önem kazanmaktadır. Çünkü koruma olmadan kültür varlıklarımızı uzun süre yaşatamayacağımız, ayakta tutamayacağımız daha iyi anlaşılmalıya başlanmıştır.

Niçin Koruma?

Evrendeki bütün maddeler içerisinde bulunduğu ortamla yani çevresi ile dinamik bir denge hâlinindedir. Bu denge durumunda madde durağandır yani herhangi bir değişime uğramaz. Kültür varlıklarını içine alan bu çevre şartları; nem, sıcaklık, basınç, asidite, biyolojik ortam, tuzluluk oranı, oksijen seviyesi, ışık seviyesi gibi çok çeşitlidirler. İşte bu çevre şartlarında olabilecek bir değişiklik maddenin çevresi ile olan dengesini de bozacaktır. Dolayısıyla madde veya malzeme termodinamik kanunlarına uygun olarak çevresi ile yeniden bir denge kurma durumunda kalır ki, bu kurulacak yeni dengenin bütün

* Konuyla ilgili renkli resimler için bkz.: s. 416-419.

** Kimya Mühendisi.

parametreleri çevre tarafından tayin edilir. Başka bir deyişle madde değişen çevresel koşullara uymak zorunda kalır. Bunun anlamı malzemenin kendisinin değişmesidir. Bu değişim fiziksel, kimyasal ya da biyolojik değişimler olabilir. Konservasyon bilimi açısından bütün bu değişimler bozulmadır.

Fiziksel bozulmalar: kırılma, çatlama, burulma, büzüşme, genleşme, kırılma, aşınma gibi yapısal bozulmalardır. Kimyasal bozulmalar ise metallerin korozyonu, taş eserlerin alçılması, gibi maddenin iç yapısına yönelik bozulmalar olmakla birlikte biyolojik bozulmalar da yosunlaşma, mantarlaşma gibi maddenin hem iç hem de dış yapısına yönelik bozulmalar şeklinde kendilerini gösterirler.

Kültür varlığı yaratıldığı günden itibaren bir bozulma sürecine girer; Önce kullanıldığı dönemlerde, çeşitli etkenlere maruz kalarak bir miktar bozulmuştur. Sonra toprak altına girmiş ve kendisini yeni bir ortamda yeni bir bozulma süreci içerisinde bulmuştur. Eğer şanslı ise yani toprağın karakteri o tip bir eserin yaşaması için uygunsa, bu bozulmaların hızı giderek yavaşlayarak, eser çevresi ile bir dengeye ulaşmış ve bozulmaların hızı çok yavaşlamış hatta durmuştur. Daha sonra kazı sırasında eser toprak üzerine çıkarılır ve kendisini önceki çevresel koşullardan çok farklı bir ortamda bulur ve hızla yeniden bozulmaya başlar ki bu süreç çevresi ile yeni bir denge kuruluncaya kadar devam eder. Eğer eserin yeri sık sık değişiyorsa bu denge süreci sürekli olarak kesintiye uğrar ve bozulmalar devam eder.

ANCAK KÜLTÜR VARLIKLARIMIZI TEHDİT EDEN TEHLİKELERİN BÜYÜKLÜĞÜ VE ÇEŞİTLİLİĞİ, BİZİ BİTMEK BİLMİYEN SÜREKLİ BİR KORUMAYA KONSANTRE OLMAMIZ İÇİN UYARMAKTADIR.

Kültür Varlıklarını koruma biliminin adı konservasyondur. **Konservasyon** genel olarak, kültür varlıklarının bozulmasına yol açan nedenleri ve etkileri tespit ederek, gerekli olan en iyi koruma yöntemlerini bulmak ve uygulamaktır. Kapsamı çok geniş bir bilim dalıdır. Çünkü konservasyon; kimya, fizik, mineraloji, metalografi, biyoloji, jeoloji gibi çok çeşitli bilim dallarına ait, ilgili konularının bilinmesini gerektirdiği gibi, tarihin; sanat, estetik ve teknolojik konularında da bilgi sahibi olunmasını ve ayrıca sağduyu, el becerisi ve göz hafızası da gerektiren bir bilim dalıdır.

Günümüz anlamıyla konservasyon kapsamını daha da genişletmiş hatta kendi içerisinde birçok alt gruplara ayrılmış, bu işle uğraşan kişileri belirli konularda uzmanlaşmaya yöneltmiştir.

Konservasyon kavramı kültür varlıkları ile ilgili her alandaki her kişiye sorumluluklar yüklemektedir. Bu anlamda konservasyon biliminin kapsamının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak iki kavramdan söz etmek gerekir.

1. Önleyici Koruma

2. Etkin Koruma (Konservasyon)

1. Önleyici Koruma: Kültür varlıklarının korunması için en uygun koşulları temin ederek, çeşitli tehlikeler karşısında oluşabilecek herhangi bir hasarı önlemek ve kültür varlıklarının bozulmalarını yavaşlatmayı amaçlayan **dolaylı koruma** yöntemlerini **planlamak ve uygulamaktır**.

Önleyici Koruma: Eseri tutuş şeklinden, bir yerden bir yere nakline; paketlenmesinden, uygun depolama ve teşhir koşullarının sağlanmasına; sel, yangın, hırsızlık gibi tehlikelere karşı önlem almaktan, deprem gibi doğal afetlerden kültür varlıklarını korumak için hazırlanmaya; eserlerin tam olarak belgelenmesinden, ticaretinin yapılmasına engel olunmasına; kültür varlıklarının tanıtımından, koruma bilincinin uyandırılmasına kadar çok geniş yelpazede yer alan planlı bir prosedür gerektirir.

Önleyici koruma süreklidir ve kültür varlıklarının yaşamları boyunca devam eder. Aktif anlamda hiçbir işlem bu süreci sona erdirmez ve kültür varlıkları ile ilgili olan herkesin öncelikli görevleri arasında olmalıdır.

2. Etkin Koruma: Kültür varlıklarının daha ileri bozulmalarının önüne geçmek için yapılan direkt müdahalelerdir. Aktif anlamda hem restorasyon hem de konservasyon uygulamalarını içerir. Uzman personel tarafından yapılması zorunludur.

Restorasyon ise, tanım olarak kültür varlıklarının fiziksel, tarihsel ve estetik bütünlüklerine mümkün olduğunca bağlı kalarak tahrip olmuş veya bozulmuş objelerin izleyiciler tarafından tanımlanmalarını kolaylaştırmayı amaçlayan onarımlardır.

Bir kültür varlığı bu amaçlarla işleme alınırken restorasyon ve konservasyon birbirinden ayrı düşünülemez. Her iki bilimsel yaklaşım eş zamanlı olarak uygulanır.

Bu uygulamaları yapan kişiler restoratör ve konservatör olarak tanımlanmaktadır. Restoratör ve konservatörün temel görevi şimdiki ve gelecek nesillerin yararına kültür varlıklarını onarmak ve korumaktır.

Kültür varlıkları korunması için, restoratör ve konservatöre veya bu iş ile ilgili herhangi bir kişiye emanet edildiğinde, bu kişiler yalnızca kültür varlığının sorumluluğunu almaz, ayrıca eserin sahibine, o kültür varlığını yaratana, tarihe, topluma ve gelecek kuşaklara karşı da sorumluluğu üzerinde taşır. Bu nedenle başta restoratör ve konservatörler olmak üzere eski eserleri korumakla görevli kişiler, kültür varlığının sahibine, devrine, eksik olup olmadığına, önemine ve değerine bakmaksızın bütün hepsini korumak için hizmet verir.

Restoratör ve konservatör ne bir sanatçı ne de bir zanaatçıdır. Sanatçı ya da zanaatçı ya yeni şeylerin yaratılması ya objelerin bakımı ya da objelerin tamiri ile ilgili iken restoratör ve konservatör kültür varlıklarının asıllarına bağlı kalarak onların onarımı ve korunması ile yükümlüdür.

REFERANSLAR

SEASE Catherine, *“A Conservation Manual for the Field Archaeologist.”*, University of California, Los Angeles, 1988.

IRKML, *“Müzelerde Koruma: Çevresel Koşulların Denetimi.”*, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı, İstanbul, 1987.

CRONYN, J. M., *“The Elements of Archaeological Conservation.”*, New York, 1990.

PLENDERLEITH H. J., WERNER A. E. A. *“The Conservation of Antiquities and Works of Art.”*, London, 1979.

RIEDER Josef, *Restaurieren & Bewahren + Restoration & Preservation*, the Goethe Institute, Munich, 1989.

MONCRIEFF Anne, WEAVER Graham, *“Cleaning”*, Science For Conservators, Vol:2, London, 1992.

MONCRIEFF Anne, WEAVER Graham *“An Introduction to Materials”*, Science For Conservators, Vol:1, London, 1992.

HALLEBEEK P.B., *“Wrong Use of Materials in Storage Rooms”*, [Dut. w. Eng. Sum.], in Art and Archaeology Technical Abstract, Vol: 29, No: 2, IIC, 1992.

BLADES Nigel, “*Gaseous Pollution in the Museum Environment: the Uses and Abuses of Monitoring Campaigns*”, in *The Conservator*, No: 22, p.: 44-48, London, 1988.

VeRes, “*Code of Ethics*”, The Dutch Association of Professional Restorers, web page: <http://palimpsest.stanford.edu/byorg/veres/vereseth.html>.

ECCO, “*The Profession and the Code of Ethics*”, European Confederation of Conservator-Restores’ web page:

http://www.ecco-eu.info/matador/eccosite/ecco_contents.php?doc_id=170

AIC, “*Code of Ethics and Guidelines for Practice*”, American Institute for Conservation, **web page**: <http://palimpsest.stanford.edu/aic/pubs/ethics.html>

AIC, “*Preventive Conservation*”, American Institute for Conservation, web page: <http://palimpsest.stanford.edu/aic/pubs/comment20.html>

AIC, “*Definitions of Conservation Terminology*”, American Institute for Conservation, web page: <http://palimpsest.stanford.edu/aic/geninfo/defin.html>

ICOM, “*ICOM Code of Professional Ethics*”, web page: <http://icom.museum/ethics.html>

FEILEN Bernard M., “*The Principles of Conservation*”, Abbey Newsletter, web page: <http://palimpsest.stanford.edu/byorg/abbey/an/an05/an05-1/an05-107.html>

Hikmet DENİZLİ: Sayın Özen’e verdiği bilgiler için teşekkür ederiz. Şimdi sözü Sayın Oğuz Bostancı’ya veriyorum. “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müze Bilgi Sistemi (MUBİS)**”^{*} konulu bir konuşma yapacaklar buyurun...

Oğuz BOSTANCI^{**}: Teşekkürler Sayın Başkan.

Ülkemizin taşınır kültür varlıkları zenginliğinin önemli bir bölümünün kontrolü Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir. Ancak müzelerimizde ve kazı alanlarımızda yapılan envanter verileri eksik, gelişigüzel ve dağınık olup; kolay erişilebilir ortamlarda değildir. Koleksiyon yönetimine ilişkin bu sorunun bir veritabanı ile çözümü ve aynı zamanda kurumsal hizmetlerin geliştirilmesi ile mümkündür. Bu amaç doğrultusunda geliştirilen Müze Bilgi Sistemleri^{***} (MUBİS) müze ünitesinde, koleksiyon yönetimi (arşiv oluşturma, izleme ve erişim), koruma, belge yönetimi, personel yönetimi, araştırma ve sergileme gibi müze görevlerinin otomasyonuna imkan verecek bir veritabanı olarak

* Bu konuşmanın resimleri için bkz.: ss. 419-423.

** Arkeolog.

*** Bu proje Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü adına Müze Müdürü Sayın Hikmet DENİZLİ tarafından yürütülmektedir. Diğer taraftan projenin fikrîsel platformda oluşturulması ve yürütülmesinde müzemiz uzmanlarından Sayın Latif ÖZEN’in çok büyük katkıları olmuştur. Her ikisine de katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

düşünülmüş ve bir müze için en önemli ayağı olan envanter bilgilerinin sayısallaştırılması çalışmaları hayata geçirilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonlarında 185,845 adet envanterli eser bulunmaktadır. Söz konusu eserlerin sayısallaştırılma çalışmalarına 1998 yılında başlanmıştır. Müzemizde geçtiğimiz yıllarda kullanılmakta olan “**4th Dimension (4D)**” veri işleme programı, kurumun ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte değildi. Tek kullanıcı sistem üzerinden çalışan 4D, envanter verilerinin toplu şekilde durmasına olanak sağlamamaktaydı.

Envanter bazlı bu sistemin yetersiz görülmesi üzerine, müzelerin koleksiyon yönetimi operasyonlarını hızlandıracak ve kolaylaştıracak; müze personelinin bu anlamda yürüttüğü iş yükünü hafifletecek; izlenebilirliği arttıracak ve her türlü raporlama işlemini kolaylaştıracak, karar vermeye esas verilere daha hızlı erişilebilmesine, dolayısıyla çalışmalarının daha etkin yürütülmesi imkânını sağlayacak bir sisteme geçilmesine karar verilmiş ve bu doğrultuda çalışmalara başlanmıştır.

Bu tür meşakkatli bir işin zorluğunun bilincinde olan Müze Müdürlüğü, böyle bir çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli ana prensipleri ortaya koyarak ve bunu yetkili makamlardan onay alarak çalışmalarına başlamıştır. Kendisine aşağıda belirtildiği şekilde bir yol haritası belirleyen Anadolu Medeniyetleri Müzesi, çalışmanın ilkelerini şu şekilde belirlemiştir.

- YÖNETİM
- İŞ YÜKLENME
- PLANLAMA
- İŞBİRLİĞİ
- ZAMAN
- GAYRET
- ARAŞTIRMA
- ÖDENEK

Müze Bilgi Sistemi Oluşturulurken İzlenen Aşamalar

Böylesine yüksek maliyetli bir çalışmada maliyeti düşürebilmek, sağlıklı ilerleyebilmek amacıyla öncelikle gereksinim analiz dokümanının çıkarılması gerekmektedir. Bununla birlikte projenin amacı, gerekçesi, çıktıları, ürünleri, raporlarının analiz edilmesi ve belirlenmesi şarttır. Bu tip bir gerekliliğin yerine getirilebilmesi için de mevcut envanter bilgilerinin incelenmesi ve doğru yorumlanması lazım gelmektedir.

Ancak gereksinim analizi ortaya konulduktan sonra çizilen kapsam müze uzmanları ile tekrar gözden geçirildi ve revize edildi.

MUBİS’de üçüncü aşamayı sistemin mimari yapısının ortaya konulması oluşturmaktadır. Bunun için müze içerisinde akla gelebilecek tüm alternatifler irdelenerek tespit edilmiştir (**Şekil 1**, bkz.: s. 419).

Sistem yapısını doğru bir şekilde ortaya koyduktan sonra olası takvim ve bütçe olanakları çıkarılmıştır. Yapılan ön çalışmalar neticesinde mevcut envanter bilgilerinin tamamının sayısal ortama geçirilmesi 2009 yılında sona erecektir. Ancak bu tip programlar sürekli gelişen ve değişen bir yapıya sahiptir. İleride duyulacak yeni ihtiyaçlar çalışma takvimini değiştirebilecektir. Diğer taraftan bütçenin doğru hesaplanması ve finansın sağlanması önemli bir husustur. Bunun için Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü sponsor arayışına girmiş ve çalışmalarını finanse edecek bir kurum temin edilmiştir. Bu konu aşağıda geniş bir biçimde anlatılacaktır.

Program girdi ve çıktıları olan form ve rapor formatlarının toplanarak incelenmesi, izlenen yolda bir diğer adımı oluşturmaktadır. Bu amaç için geliştirilebilir MUBİS katmanı ve veritabanı için gerekli olan ortak alanlar belirlenerek, veri giriş alanının tüm seksiyonlar için aynı olması temin edilmiştir.

Takiben envanter kayıt formları ve defterlerine ait örnekler incelenerek sistem analizi oluşturulmuş ve sayısal ortama aktarılacak bilgi alanları belirlenmiştir (**Tablo 1**).

Hiç şüphe yok ki Koleksiyon Yönetimine ilişkin bu tip bir çalışmayı dünyada ve Türkiye’de hayata geçiren ilk müze Anadolu Medeniyetleri Müzesi değildir. Ancak şurası da bir gerçektir ki ülkemizde bu kadar kapsamlı olarak bir otomasyon sistemi oluşturan ve bunun üzerinde ciddi bir çalışma gerçekleştiren bir başka müze daha yoktur. Dünya örneklerine bakıldığında ise, birçok müzenin bu konuda uzun süredir çeşitli çalışmalar sürdürdükleri görülmektedir. Ancak koleksiyonları bakımından ülkemiz müzeleri kadar geniş bir yelpazeye sahip olmadıkları için buradaki örneklerin yetersiz kaldıkları görülmüştür (**Tablo 2**).

Yukarıda bahsi geçen koleksiyon yönetimine ilişkin veritabanlarının incelenmesinin ardından ortak paylaşılan alanlar için terminoloji ve standart veri girişi sağlayacak listeler belirlenmiştir. Zira bilindiği üzere Arkeoloji bilimi terminolojisinde bir birliktelik sağlamak oldukça güçtür. Dil birlikteliği oluşturulmadan hayata geçirilen bir koleksiyon yönetim sisteminden de doğru şekilde faydalanmak mümkün değildir. Bunun için koleksiyonlarımızdaki eserler kapsamlı bir şekilde tekrar incelenmiş, eser grupları, türleri, yapım malzemeleri vb. gibi gruplara ayrılarak standartları ortaya konulmuştur. Ancak yaklaşık 186,000 eseri bulunan bir müzede bu tip bir standardı bir kere de oluşturmak güç olacaktır. Bunun için Müze Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan bir komisyon böyle bir standardizasyondaki gerekliliklere ait prensipleri ortaya koymuş ve sistem gerektiğinde sistem yöneticisi tarafından değiştirilebilir ve geliştirilebilir bir halde planlanmıştır.

Tablo 1

ARKEOLOJİ MÜZELERİ İÇİN SİSTEM ANALİZİ	
Örnek Anadolu Medeniyetleri Müzesi Özelinde Hazırlanmıştır.	
Arkeolojik Eser Seksiyonu Modülü	Arkeolojik eser envanteri ile ilgili her türlü bilgi ve multimedia elemanları girilir.
Arkeolojik Eser Sekmesi	Arkeolojik eser envanterinden MUBİS'i ilgilendiren veri alanları transfer edilir.
Sikke Seksiyonu Modülü	Sikke envanteri ile ilgili her türlü bilgi ve multimedia elemanları girilir.
Sikke Sekmesi	Sikke envanterinden MUBİS'i ilgilendiren veri alanları transfer edilir.
Tablet Seksiyonu Modülü	Tablet envanteri ile ilgili her türlü bilgi ve multimedia elemanları girilir.
Tablet Sekmesi	Tablet envanterinden MUBİS'i ilgilendiren veri alanları transfer edilir.
Laboratuvar Modeli	Eser üzerinde uygulanan her türlü restorasyon ve konservasyon müdahalelerine ilişkin bilgiler, görüntüler, diagnostik, işlem ve işlem sonrası raporu ile ilgili görüntüler girilir.
Onarım Sekmesi	Eser üzerinde uygulanan onarımların numara, tarih ve rapor bilgileri MUBİS'e transfer edilir.
Fotoğraf/Görüntü Modülü	Eseri tüm yönleri ile belgeleyecek ve kayıt altına girmiş olan görüntüler ile bu görüntülerin çekim tarihleri, çeken kişiler, açıklamalar ile ilgili alanlar bulunur.
Fotoğraf/Görüntü Sekmesi	Esere ait bir ya da iki görüntü ile görüntüleri çekim tarihi MUBİS'e verilir.
Kütüphane Modülü	Kütüphanede bulunan bütün kitapların arşivi ile eser üzerinde yapılan yayınların kütüphane formatına ilişkin bütün bilgileri girilir.
Yayın Sekmesi	Eser ile ilgili yayın(lar)ın yayın adı, yazarı, tarih vb. gibi bilgileri transfer edilir.
Kurumsal Modül	Müze'yi ve eserlerle ilgili bütün yazışmalar, belgeler, personel listeleri, tutanaklar vb. evrakların evrak yönetim sistemine göre arşivlendiği modül.
Kurumsal Sekme	Eseri ilgilendiren tutanak, yazışma ver personel isimleri bir arayüzle MUBİS'e verilir.
Dokümantasyon Modülü	Taşınmaz Tescil Kayıtları, koleksiyoner defterleri, sergi formları, kazı ve araştırma çalışmalarına ilişkin belgelerin arşivleneceği modül her eleman kendi standardına uygun form ve formatlarda veri giriş alanlarına göre arşivlenir.

Tablo 2

KOLEKSİYON PROGRAMLARI	YÖNETİMİNE İLİŞKİN	DATABASE
PROGRAM		
ADLIB Museum		
ARGUS Collections Management Systems		
ARGUS for Windows		
Artsystems Collections		
EMBARK		
GENCAT		
Heritage Sentinel		
HyperMuséo		
IO		
KE Emu		
KE Texpress		
M3-MINISIS Management for Museum		
Micromusée		
MIMS Museum Information Management Systems		
MINISIS		
MINT (MINISIS Integrator)		
Multi MIMSY		
Multi MIMSY 2000		
PastPerfect Museum Software		
SNAP for Windows		
STAR		
The Museum System		
The Visual Archiver		
Vernon (previously called COLLECTION)		
Virtual Collections		

Elbette ki bu tipte bir sistem oluşturulduğunda bunun çalıştıracak bir donanım da ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun da belirlenmesi ayrı bir prosedür gerektirmektedir ve sözü edilen doğrultuda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Tüm bu ön hazırlıkların ardından çalışma gruplarından gelen doküman, rapor ve sonuçlar ışığında sistemin gereksinimleri ve düşünülen yöntem çerçevesinde MUBİS'in detaylı projelendirilmesi çıkarılmıştır.

Böyle bir çalışmada müzenin uzman personelinin büyük bir sorumluluğu üstleneceği herkesçe malumdur. Ancak bu işin salt müze personeli ile sonuçlandırılmayacağı da bilinen bir gerçektir. Bunun için bilgisayar teknolojilerini bilen ve program yazabilen bilgisayar mühendislerine ihtiyaç duyulmuş olup iletişime geçilmiştir.

Dışarıdan alınacak profesyonel yardım, donanım, programın yazılması ve sürekliliklerinin sağlanması yüksek bir maliyeti gerektirmektedir. Düzenli bir şekilde finanse edilmesi gereken bu işin projelendirilmesinin ardından Ankara İl Genel Meclisi'ne başvurulup yukarıda özetlenen iş kapsamında yapılmak istenenler meclis toplantısında yapılan bir sunumla anlatılmıştır. Kendileri konuyla yakından ilgilenmişler ve MUBİS'i gündemlerine taşımışlardır. Takiben 25.11.2005 tarih ve 2005/120 sayılı kararları doğrultusunda projeye maddi destek sağlanmasına karar vermişlerdir. Katkılarından dolayı Ankara İl Genel Meclisi ve İl Özel İdaresi'ne teşekkürü bir borç biliriz (**Resim 1-3**; bkz.: ss. 420-421).

Bunların yanı sıra, Anadolu Medeniyetleri Müzesi yılda yaklaşık 400,000 ziyaretçisi olan, Ankara İli ve çevre illerdeki tüm arazi görevlerini yürüten bir müzedir. Bu denli yoğunluğu olan bir müzede uzmanların düzenli olarak envanteri sayısal ortama aktarmalarının olanağı yok denilecek kadar azdır. Bu sebeple yeni bir çözüme yönelik formül Müze Müdürlüğüne geliştirilmiş ve veri sayısallaştırması için arkeolog ve sanat tarihçileri operatör olarak işe alınmış böylelikle çalışmalara hız verilmiştir (**Resim 4**, bkz.: s. 421). Bu anlamda MUBİS, iş imkanı bulamayan kısıtlı sayıdaki meslektaşımıza iş imkan sağlaması açısından da önemli bir proje olarak hayat bulmuştur.

Bir sonraki aşamada MUBİS modüllerinin veri giriş alanları derlenerek belirlenmiş, alanlar arası ilişkiler tespit edilmiş, dünya örnekleri bazında Kataloqlama Değer Standartlarına ilişkin dokümanlar incelenmiş (**Tablo 3**) ve bunun Anadolu Medeniyetleri Müzesi envanterine nasıl uyarlanabileceği konusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3

Kurum	Name	İçerik
Uluslar arası proje; Dublin Core İnisyatifi İngiltere, Kanada, Avustralya.....	<u>Dublin Core</u>	Belgelere ve Koleksiyon yönetimini esas alan Standartlar
CHIN (Canadian Heritage Information Network)	<u>CHIN Data Dictionaries</u>	Kültür Varlıklarının belgelenmesi ile ilgili her konuda yapılmış surveyler
ICOM, uluslar arası proje	<u>CIDOC CRM Spectrum Html Standard Handbook</u>	Koleksiyon Yönetimi ve tanımlama
RSLP (Research Support Libraries Program)	<u>SLP</u>	Müze koleksiyonlarını genel olarak arşivlenmesi için geliştirilmiş Standartlar
J. Paul Getty Trust	<u>(CDWA) Categories for the Description of Works of Art Data Standards</u>	Koleksiyon yönetimi ve değer atama için geliştirilmiş
VRA Data Standards Committee	<u>CCO (Cataloguing Cultural Objects)</u>	

Şu ana kadar anlatılanlar programın çalışmaya başlamadan önceki dönemlerine açıklık getirmesi açısından önemlidir. Buradan sonra ise programın yazım aşaması ve kullanım aşaması detaylandırılacaktır.

Bu aşamada ilk olarak MUBİS ve modüllerinin kayıt, sorgulama, görüntüleme ve arayüzleri belirlenmiş daha sonra da görevli ekip ve danışmanların desteği ile veritabanı hazırlanmıştır. Ayrıca hazırlanan MUBİS veritabanının işleyişi ve performansına ilişkin tüm detaylar test edilmiştir (**Resim 5-6-7**, bkz.: ss. 422-423).

Söz konusu şekilde işleyişe sahip programlarda sistemin bir ya da iki kişi tarafından yönetilmesi, verilerin kontrolü ve özellikle yedeklenmesi önemli bir

husustur. Zira bilindiği üzere bilgiyi korumak, en az bilgiyi elde etmek kadar önemlidir. Bu yüzden müze personelinden seçilen sistem yöneticilerinin eğitimleri veritabanının oluşturulması ve test edilmesinin hemen akabinde başlamıştır. Bu kişilerin eğitimleri ve oryantasyonu hem sistem bazında hem de yazılımın sorgulanması, ilerleyen aşamada raporlama gibi tüm yönleri ele alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bundan sonra ise yukarıda bahsi geçen operatör ve müze uzmanlarına MUBİS kullanımı konusunda eğitim ve seminerler verilmiştir.

Eğitim çalışmalarını takiben sistem katman ve ünitelerdeki tüm kullanıcıların kullanımına açılmış olup veri girişi başlamıştır. Yukarıda etraflıca aktarılan çalışma prensiplerine sahip programlarda yetkilendirme son derece önemlidir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde mevcut 19 depo bulunmakta olup, her depo bir ya da birkaç uzmanın sorumluluğu altındadır. MUBİS içerisindeki yetkilendirme de depo uzmanlarına göre gerçekleştirilmiştir. Daha açık bir deyişle her uzman sadece sorumlusu olduğu deponun verilerine ulaşabilmektedir. Böylece depo sorumlusunun haklarının suiistimal edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

SONUÇ

Yukarıda özetle bahsedilen tüm bu çalışmalar sonrasında MUBİS envanter ayağına yaklaşık 83,000 eser aktarılmış, bunların yaklaşık 46,000 adedinin tüm güncellemeleri bahsi geçen standartlara uygun hale getirilmiş ve 30,000 adedinin dijital fotoğrafları çekilmiştir.

Sistemin işlerliğini kazanması ve MUBİS veri tabanlarının kullanımının tüm yönleri ile yerleşmesi ve geliştirme gereksinimleri zaman almaktadır. Bu nedenle gerek donanım, gerekse veri tabanlarının üst versiyonlarının hazırlanması çalışmaları devam etmektedir. Bu anlamda sistem sürekli geliştirilen ve değişen canlı bir organizmaya benzetilebilir.

Diğer taraftan envanter veri girişi büyük oranda gerçekleştirilen MUBİS'in önümüzdeki yıllarda Laboratuvar, Arşiv ve Fotoğrafhane modülleri de kullanıma açılacaktır.

Yaptığı birçok işle Türk Müzeciliği'ne önderlik etme misyonuna sahip Anadolu Medeniyetleri Müzesi inanıyoruz ki; yukarıda prensipleri ortaya konulmaya çalışılan Müze Otomasyonu ile de bir ilki gerçekleştirecek, Avrupa Birliğine girmeye hazırlandığımız bu dönemde taşınır kültür varlıklarımıza ait bilgileri Avrupa normlarına uygun bir şekilde sokulmuş olacaktır.

Hikmet DENİZLİ: Sayın Bostancı'ya verdiği bilgiler için teşekkür ederiz. Şimdi sözü Okan Cinemre'ye “**Eski Eser Kaçakçılığı**”^{*} konulu bir konuşma yapacaklar buyurun...

Okan CİNEMRE^{**}: Teşekkürler Sayın Başkan.

19. yy. başlarında ekonomik olarak belirli bir rahatlama sağlayan Avrupa ülkeleri ve ABD güzel sanatlarla beraber çeşitli koleksiyonlar oluşturmaya yönelmiştir. Özellikle zengin ve zengin-orta sınıfın çok itibar ettiği bu koleksiyonerlik tutkusu sanatta ve arkeolojik eserlere yönelmeyi sağlamıştır. Bu yönelmeden ülkemiz, eserlerinin yurt dışına kaçırılması ile nasibini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki başıbozukluk ve vurdumduymazlık eski eser kaçakçılığının boyutlarını büyütmüştür.

İşte bu nedenler ve ülkemizin henüz ekonomik refah seviyesini yükseltmemesi, ekonomik zorluklar ve bilinçsizlik kaçakçılığı tetiklemiştir.

Bu gün dahi devam eden kaçakçılık artık organize biçimde ve çok yönlü olarak devam etmektedir. Gelişen teknoloji sayesinde kaçakçılık artık internet üzerinden bile kolayca yürütülmektedir. Koruma önlemleri de aynı teknolojileri kullansa bile bazen yetersiz kalabilmektedir. “Yerinde koruma” önlemlerinin arttırılması, anında müdahale ve motorize kurtarma ekiplerinin oluşturulması acil alınacak önlemlerdendir.

Ayrıca, ülkelerarası iş birliği, ileride oluşturulabilecek çalışma grupları sayesinde henüz suç oluşmadan önleyebilecek mekanizmaların kurulması elzemdir.

Günümüzde Afganistan, Pakistan gibi ülkeler ve bugün Irak'ta yapılmış olan eski eser kaçakçılığı, yukarıda sayılan nedenleri ve çözüm önerilerinin derhal yapılması gerektiğini bizlere çok iyi bir şekilde anlatmaktadır.

Ülkemizden kaçırılan eski eserlerin yanı sıra camilerden kaçırılan kültür varlıkları da bu konunun ne kadar yayıldığını bize çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Camilerimizden kaçırılan halı, kilim, minber, çini örnekleri yurtdışındaki birçok müzede vitrinleri süslemektedir.

Kültür Varlığı Kaçakçılığının İç Nedenleri

Müzelerimiz, bağlı ören yerlerinden eserlerin, taşınmaz kültür varlıklarının mimari elemanlarının kaçakçılığının yapılmasını çeşitli nedenlere bağlayabiliriz;

- Eğitim ve bilinçlendirme eksikliği,
- Ekonomik nedenler,

^{*} Bu konunun renkli resimleri için bkz.: ss. 423-426.

^{**} Arkeolog

- Yetişmiş eleman azlığı,
- Müze ve Ören yerlerinde yeterli Güvenlik Görevlisi ve Bekçi kadrolarının bulunmayışı,
- Eski eser kaçakçılığının önlenmesi için cezai müeyyidelerin caydırıcı nitelik teşkil edecek şekilde uygulanmaması,
- Mevzuattan kaynaklanan sorunlar,
- Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan camii, mescit, türbe ve külliyelerin iyi korunmaması ve eserlerin envanterlerinin bulunmaması,
- Kütüphanelerde araştırma ve inceleme yapanların iyi denetlenmemesi ve gece korumalarının yetersiz olması,
- Eski eserin nadirliği nedeniyle ticaretinin karlılığı,
- Eski eser kaçakçılığını önlemeye yönelik çalışan kamu kurum ve kuruluşlarının iyi organize olmaması ve yeterli koordinasyon sağlanamaması.

Ülkemiz topraklarında daha önce yaşamış medeniyetlere ait olan kültür varlıklarımızın tarihsel değerlerinin göz önüne alınarak gelecek dönemlere aktarılması amacıyla tahrip olmasının önlenmesi ve çıkarıldıkları veya buldukları ortamda kültür bütünlüğü içerisinde korunması bilinci, ülkemizde henüz tam olarak yaygınlaşmamıştır. Bu amaçla eğitim kurumlarında sanat tarihi derslerinin genişletilerek kültür varlığı kavramına ve korunmasına yönelik dersler verilmesi, kitle iletişim araçlarının etkili kullanılması, Radyo-Televizyon kanallarında ve yazılı basında bilgi verici ve eğitici programlar ile makaleler yayınlanması kültür varlığı kavramına ve korunmasına yabancılaşmayı engelleyecektir.

Kültür Bakanlığı'nın genel bütçe içindeki yeri % 0.2 civarında olması Bakanlığımız ve bağlı birimlerindeki donanım, onarım vb harcamalarda ve eski eser satın alımlarında yetersiz kalmaktadır. Yurtiçinde yasadışı yollarla yüksek fiyat veren kültür varlığı ticareti yapanların bulunması, yurtdışında kültür varlığı pazarlarının bulunması ve kültür varlıklarının yüksek fiyatlara alınması, yurtiçindeki vatandaşların müzelere eser getirmelerini engellemektedir.

Bakanlığımıza bağlı; müze müdürlükleri ve ören yerlerinde bekçi sayısı yetersiz bulunmaktadır. Bekçisiz veya bekçi sayısı yetersiz müze, ören yerleri ve arkeolojik alanlarda yapılan hırsızlık ve tahribatlar gün geçtikçe artmaktadır. Ancak eksik kadrolar Bakanlığımızca sürekli talep edilmesine rağmen Maliye Bakanlığı'ndan sağlanamamaktadır. Ayrıca Bakanlığımızda görev yapan Arkeolog, Prehistoryen, Etnolog, Filolog, Antropolog, Sanat Tarihçi, Epigraf, Sümerolog, Hititolog ve benzeri meslek guruplarından müzelerimizde çalışacak elemanlara gereksinim bulunmaktadır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 1983 yılından beri uygulanmaktadır. Ancak gerek ceza hükümleri gerekse ikramiyeler günümüz koşullarında yetersiz kalmaktadır. Kültür varlığı sevgisini geliştirmek ve kaçakçılığını caydırıcı hale getirmek amacıyla yeniden düzenleme çalışmaları yapılmaktadır.

Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan camii, mescit, türbe ve külliyelerin korunmaması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın camii, mescit, türbe ve külliyelerde bulunan teberrukat eşyalarından 2863 Sayılı Kanun kapsamına girenlerin fotoğraf ve envanter bilgilerinin çıkarılması, kendi bünyesinde kaçakçılık ve istihbarat bürosunun kurulması ve söz konusu eşyaları sergileyecek müze teşkilatının oluşturulması konusunda Bakanlığımız Vakıflar Genel Müdürlüğüne yardımcı olmuş ve kaçakçılık ve istihbarat bürosu kurulmuştur.

Geçmiş dönemlerden günümüze miras kalan kültür varlıklarının tarihsel sanatsal ve bilimsel açıdan değerli olmaları, koruma altında olmaları, cezai müeyyidelerin az olması, yasa dışı olmasına rağmen ticaretini cazip hale getirmektedir. Kültür varlıklarının ülkemize ait olması, korunması bilincine sahip olmayan bireyler, ülkemizin ekonomik koşullarına bağlı olarak kısa yoldan para kazanmaya yönelmektedirler.

Kültür Varlıklarının Yurt Dışına Kaçırılma Nedenleri

Bugün Avrupa ülkelerinde ve ABD'de bulunan pek çok sayıda Anadolu kökenli kültür varlığı bulunmaktadır. Kültür varlığı kaçakçılığını teşvik eden ve cazip hale getiren yurtdışından yapılan taleplerdir. Bunların sebeplerini;

- Avrupa ve ABD müzelerinin ve koleksiyonerlerin yüksek satın alma gücü,
- Eserlerin uluslararası “kültürel etkisinin” çok yüksek olması, uluslararası sanatsal ortam oluşturması,
- Uluslararası anlaşmaların tüm Avrupa ülkeleri tarafından onaylamamış olması,
- Mevcut uluslararası anlaşmalarda ve ikili anlaşmalarda konunun gereğince vurgulanmaması,
- Uluslararası örgütlerin etkin çalışmaması ve eski eser kaçakçılığından zarar gören ülkeler arasında yeterli iş birliğinin bulunmaması, olarak sıralayabiliriz.

Buldukları ortamda kültür bütünlüğü içerisinde tarihsel ve bilimsel olarak betimlenebilen kültür varlıklarının tek başına herhangi bir müzede veya koleksiyonda buldukları zaman tarihsel süreç içinde belli bir yere oturtulmaları oldukça güçtür. Avrupa insanının kendi medeniyetlerini arama ve öğrenme isteği zengin Akdeniz ülkelerindeki eski eserlerin talep sonucu

Avrupa'ya ve ABD'ye taşınmasına sebep olmuştur. Avrupa ve ABD göturdükleri eserler ile müzelerini eğitim merkezleri haline getirmiştir. Vergi sisteminin katı olduğu ABD gibi ülkelerde sanat ve tarihi eserin müzelere bağış yolu ile sağlanan vergi indirimleri, eser için kaçakçılara ödenen miktardan çok fazla olmaktadır. Böylece elde ettiği eseri müzelere hibe eden şahsa vergi indiriminde büyük menfaat sağlamaktadır. Yurtdışındaki bu vergi muafiyeti tarihi eser kaçakçılığına pazar yaratmakta, desteklemekte, özel kurumlar da kültürel miras açısından zengin ülkelerden gizli taleplerini sürdürmeye devam etmektedir.

Yurtdışına kaçırılan kültür varlıklarının ülkelere iadesi konusundaki uluslararası düzenlemelerden bazılarını kültürel miras açısından zengin ülkeler imzalamış bazı pazar ülkeler imzalamamıştır. Ancak mevcut anlaşmaların da bu sorunun çözümünde fazla bir yaptırım gücü bulunmamaktadır.

Yurtiçi Faaliyetleri

Ülkemizde eski eser kaçakçılığının önlenmesi çalışmaları Osmanlı döneminden beri devam etmektedir.

1980 öncesinde silah ve uyuşturucu kaçakçılığı yapan örgütler ve terör örgütleri bu tarihten sonra, cezai müeyyideleri daha az olan eski eser kaçakçılığına yönelmişler, kaçak kazıların yanı sıra müze ve ören yerleri, cami, mescit, kilise, türbe, kütüphane vb. yerlerde korunan eserler çalınmaya başlanmıştır.

Kaçakçılık olaylarının ülkemizin sosyo-ekonomik yapısına olan olumsuz etkilerinin, tarihi eser kaçakçılığı ile ayrı bir boyut kazandığı maddi değerlerle ölçülemeyecek kayıplara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Ekonomik koşulların zorlaşmasına paralel olarak artan kültür varlığı kaçakçılığını önlemek için yapılan çalışmalar çok yönlü olarak gerek doğrudan mücadele içerisindeki resmi birimler ile ve gerekse yurtiçi-yurtdışı diğer kuruluşlar ile iş birliği içinde gerçekleştirilmektedir.

Bakanlığımızca yurtiçinde çalınan eserlerle ilgili olarak;

– Fotoğraflı envanter bilgileri, Bakanlığımıza bağlı tüm müze müdürlüklerine, özel müzelere, koleksiyonerlere, eski eser ticareti yapanlara ve müzayede evlerine gönderilmektedir.

– Yurtdışına çıkışların önlenmesi amacıyla fotoğraflı envanter bilgileri, Gümrük Müsteşarlığı, Denizcilik Müsteşarlığı, İçişleri Bakanlığı Sahil Güvenlik Komutanlığı'na gönderilerek tüm gümrük kapılarımız uyarılmaktadır.

– Kaçakçılığı ve hırsızlığı gerçekleştirenlerin yakalanarak adli makamlara iletilmesi İçişleri Bakanlığından veya Valiliklerden istenmektedir.

Ayrıca Müzelerimizin Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü, Sahil Güvenlik Teşkilatı ekipleri ile koordineli çalışmaları sonucunda kaçak kazıyı gerçekleştirenlerin yakalanması sağlanmaktadır.

2863 sayılı Kanun kapsamında Bakanlığımıza bağlı tüm müze ve ören yerlerindeki kültür varlıklarının fotoğraflı envanter bilgileri çıkarılmaktadır. Bu işlem, ülkemizde gerçekleştirilen bilimsel kazı ve araştırmalar sonucu bulunan eserler ile halkımız tarafından edinilen ve müzelerimize kazandırılan varlıklar nedeniyle sürekli devam etmektedir.

Yine 2863 Sayılı Kanun çerçevesinde özel müzelerde bulunan eserlerin fotoğraflı envanterleri ilgili müze müdürlükleri kontrolünde özel müze müdürlüklerince yapılmakta ve her yıl Bakanlığımızca denetlenmektedir.

Kaçakçılık olaylarının ülkemizin sosyo-ekonomik yapısına olan olumsuz etkilerinin, tarihî eser kaçakçılığı ile ayrı bir boyut kazandığı maddi değerlerle ölçülemeyecek kayıplara yol açtığı bilinen bir gerçektir.

Bu nedenle gerek doğrudan mücadele içerisindeki resmi birimler, gerekse yazılı-görsel medyanın ve eğitimcilerin kendi alanlarında gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir.

Ülkemizde bu konuda iş birliği içerisinde olan birimler:

- **Başbakanlık**

- Gümrük Müsteşarlığı (Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü)

Tarihî Eser Kaçakçılığı yasadışı yollar kadar, yasal yollardan (sınır kapıları) da yapılmaktadır. Gümrük kavramı aslında ithalat ve ihracat politikaları ile doğrudan bağlantılıdır.

- Vakıflar Gen. Müd. (Mülkiyetinde bulunan Müzeler, Camiler, Türbeler vb.)

- * Diyanet İşl.Bşk. (Tarihi Camiiler, Türbeler vb.)

- * MTA Gen.Müd. (2863 Sayılı Kanun'da belirtilen Tabiat Varlıkları)

- **ADALET BAKANLIĞI**

- Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Gen.Müd.

- **KÜLTÜR BAKANLIĞI**

- Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Sorumluluğunda bulunan Müzeler, Örenyerleri, Özel Müzeler, Koleksiyonerler, vb.)

- Kütüphaneler Genel Müdürlüğü (Yazma Eserler vb.)

- **DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI**

- Yurtdışı Tanıtma ve Kültür İşleri Genel Müdürlüğü

- **İçişleri Bakanlığı**

- Emniyet Genel Müdürlüğü
- Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı
- İnterpol Daire Başkanlığı
- KİHBİ Daire Başkanlığı
- Jandarma Genel Komutanlığı
- Sahil Güvenlik Komutanlığı
- BAŞBAKANLIK
- Gümrük Müsteşarlığı
- Denizcilik Müsteşarlığı

- **Yurtdışı Faaliyetleri**

2863 Sayılı Kanun'un 5. ve 24. Maddeleri gereği Devlet malı niteliği taşıyan, Devlet elinde ve Müzelerde bulundurulması ve korunup değerlendirilmesi Devlete ait olan kültür ve tabiat varlıklarımız, aynı kanununun 32. maddesine göre yurt dışına çıkarılamazlar.

Ülkemizde yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılan Anadolu kökenli eserlerin iadesi amacıyla;

- Herhangi bir müzeden veya ören yerinden çalınan esere ilişkin fotoğraflı envanter bilgileri Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı İnterpol Dairesi kanalıyla, yurt dışı temsilciliklerimize iletilerek; müze, koleksiyoner, müzayede evlerinden araştırılması, eserin bulunması halinde İnterpol kanalıyla iadesi sağlanmakta,

- Eser kaçak kazılarla bulunup kanunsuz yollarla yurtdışına çıkarılmışsa, 1970 UNESCO Sözleşmesi veya Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (ülkemizce onaylanmış ancak henüz uluslararası anlamda uygulanması için bir talep götürülmemiştir) ve ikili anlaşmalar ile iadesi sağlanmaya çalışılmakta,

- Eserin kanunsuz yollarla yurtdışına çıkarıldığının belgelerle ispat edilmesi halinde iadesi talep edilmekte, isteğin kabul edilmemesi halinde yurtdışında bulunan avukatlık firmaları aracılığıyla dava yoluna gidilmektedir.

- Kültür varlıklarının kanunsuz dolaşımını önlemek amacıyla, eski eser kaçakçılığına ilişkin uluslararası sözleşmeler, yasal düzenlemeler takip edilerek ilgili uluslararası toplantı ve faaliyetlere katılmaktadır.

– Ülkemizden mevzuatımıza aykırı olarak yurtdışına kaçırılan Anadolu kökenli eserlerin iadesi konusunda iş birliği içinde çalıştığımız organizasyonlar İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı INTERPOL dışında

1. UNESCO Kültürel Varlıkların Kanunsuz İthal İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle ilgili Sözleşme

Paris; 14.11.1970 Türkiye: 21.4.1981

– UNESCO çerçevesinde Uluslararası Çalınmış ve Kanunsuz Şekilde İhraç Edilmiş Kültürel Varlıkların Geri Verilmesi UNIDROIT Sözleşmesi

Roma 24 Haziran 1995

2. Avrupa Konseyi, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, tadil edilmiş, 16/01/1992 (ETS No: 143) Türkiye 29 Kasım 1999 .

– UNESCO

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Genel Konferansı Paris'te yaptığı XVI. Dönem toplantısı sonunda 14 Kasım 1970 tarihinde; Kültürel Varlıkların Kanunsuz İthal İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle ilgili Sözleşmeyi Türkiye 21.4.1981 tarihinde onaylamıştır.

Unesco'yu imzalayan her ülke sözleşmeyi imzalayan diğer ülkelerden eski eser alımları hususunu ithal kısıtlayıcı kanunlardan dolayı bırakmış durumdadır. Ülkemizde olduğu gibi eski eserlerin ihracını yasaklayan kesin kanunlar, eski eser ithalini serbestçe yapılmasına izin veren diğer ülkelerde uygulanamaz durumdadır. Çok az pazar ülke bu sözleşmeyi imzaladığından sözleşmeyi imzalayan kültürel açıdan zengin ülkelerle sözleşmeyi imzalamayan pazar ülkeler arasında ikili anlaşmalar yapılmasını veya acil isteklerde bulunulmasını imkansız kılmaktadır.

Bu nedenle yaptırım gücü az olmasına rağmen, UNESCO Kültürel Varlıkların Ülkelerine İadesi veya Kanunsuz Alıkoyma Durumunda Geri Verilmesini Teşvik Etme Hükümetlerarası Komitesi Toplantılarına katılmakta ve iadesi için gündeme getirilen, halen Berlin Müzesinde bulunan Boğazköy Sfenksi ile ilgili görüşmelere devam edilmektedir.

– UNIDROIT

1970 Unesco Sözleşmesinin pratikte uygulanışını kolaylaştırmak ve tamamlamak amacıyla merkezi Roma'da bulunan ve Uluslararası Özel Hukukun Birleştirilmesi Enstitüsü (UNIDROIT) tarafından hazırlanan "Çalınmış ve Kanunsuz Şekilde İhraç Edilmiş Kültürel Varlıkların Geri Verilmesi"ne ilişkin sözleşme taslağının üye ülkelerinde görüş birliğine varılarak düzenlenmesi çalışmaları ile ilgili uluslararası konferanslara ülkemiz

1991 -1995 yıllarında arasında katılmıştır. Sözleşme, çalınmış ve kanunsuz ihraç edilmiş kültürel varlıkların geriye kazandırılmasında devletlerin özel kanunlarının tanınmasına ve uygulanmasına hitap etmektedir.

Ülkemiz ve üye ülkeler tarafından değiştirilmesi önerilen maddeler 7-24 Haziran 1995 tarihinde Roma’da yapılan son Diplomatik Konferans’da görüşülmüş ve sözleşme kabul edilmiştir. Ancak sözleşmede ülkemiz açısından da sakıncalı maddeleri bulunmaktadır. 1 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe giren sözleşme ülkemiz tarafından onaylanmamıştır. Pek çok pazar ülke de (Avrupa ülkeleri) Unidroit sözleşmesini imzalamamıştır.

– Avrupa Konseyi

Konu ile ilgili başka bir yasal düzenleme de Avrupa Konseyi, (European Convention of the Protection of the Archaeological Heritage) Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesidir. (No:66) 06/04/1969’da imzaya açılmış, 22 ülke onaylamış, ancak kaçırılan kültür varlıkların ülkesine iadesini sağlayan hüküm içermediğinden ülkemiz imzalamamıştır. Tadil edilmiş şekli 16/01/1992 (ETS No: 143) tarihinde ülkemiz ile birlikte 20 ülke onaylamıştır (ülkemizde 29 Kasım 1999 tarihinde).⁶

Hikmet DENİZLİ: Sayın Okan Cinemre’ye yaptığı konuşma için teşekkür ederim. Şimdi sözü Sayın Asuman Alpagut’a bırakıyorum. Sayın Alpagut “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Etkinlikleri ve Müze Eğitim Atölyesi**”^{*} konulu bir konuşma yapacaklar. Buyurun Sayın Alpagut...

Asuman ALPAGUT**: “**Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Etkinlikleri ve Müze Eğitim Atölyesi**” konulu konuşmama başlamadan evvel hepimizi saygıyla selamlıyorum.

Müze ve Eğitim

Müzeler, toplumun ve onun gelişiminin hizmetinde olan halka açık, insana ve yaşadığı çevreye tanıklık eden, materyallerinin üzerinde araştırma yapan, toplayan, koruyan bilgiyi paylaşan, inceleyen ve bu materyalleri eğitim amacı ile topluma estetik zevkler verebilme doğrultusunda sergileyen kar düşüncesinden bağımsız, sürekliliği olan kuruluşlardır (Akyol vd, 2003).

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından yapılan müze tanımından da anlaşacağı üzere birer kültür ortamı olan müzeler, bir yandan konusu gereği topladığı, depoladığı, arşivlediği, koruduğu eserlerle kültür ortamı olma işlevini

^{*} Bu konuşmanın renkli resimleri için bkz.: ss. 426-430.

^{**} Antropolog.

⁶ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003, **Yitik Miras’ın Dönüş Öyküsü**, YKY Yayıncılık.

gerçekleştirirken, diğer yandan sergileme, atölye çalışmaları vb. yollarla ziyaretçi ile iletişim kuran eğitim merkezleridir.

Eğitim, geniş boyutlu bir kavramdır ve insanı düşündürmeye yönelik çabaların tamamı olarak insanları geleceğe hazırlayan en etkin değişim aracıdır. Yaşadığımız çağın gereği olarak bu değişim aracının uygulama anlayışı da değişmiş, geçmişten gelen geleneksel eğitim kalıpları yıkılmıştır. En başta süre gelen değişim, eğitimin yaşam boyu bir nitelik kazanmasıdır ki artık insanların her yaşta ve her yerde eğitilebileceği kabul edilmektedir (Onur, 2000; 47). Diğer önemli bir değişim ise, eğitimde artık sözel ve sembolik ağırlıklı öğretimin yerini, görsel ve yaşantıya dayalı öğretimin yer almasıdır (Öztürk ve Adıgüzel, 1999; 9). Yapılan çalışmalarda yöntem olarak sözel ağırlıklı öğrenmede hatırlama oranı % 10 iken nesnelere dokunularak nesnelere hakkında konuşularak yapılan öğrenimde hatırlama oranı % 90'a ulaşmaktadır (Hooper-Greenhill, 1994; 145).

Ezberciliğe tamamen karşı olan çağdaş eğitim sisteminde öncelikli olarak bireylerin gelişmesi amaçlanmakta, hayal gücünün, yaratıcılığın gelişmesi ön planda ele alınmaktadır. İnsan psikolojisi ve davranışlarının araştırılması, değişik öğrenme yöntemlerinin uygulanması ve eğitim için elverişli ortamların çeşitlendirilmesi, çağdaş eğitimin gerekliliği olarak kabul edilmektedir (Abacı, 2003; 3).

Müzeler de diğer eğitim kuruluşları gibi çağın kendisine yüklediği eğitsel görevin farkına vararak, çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusunda aktif öğrenmenin gerçekleştirilebileceği bir öğrenme ortamı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla müzelerin, artık nesnelere korunduğu ve sergilendiği yerler olmadığı, bir eğitim kurumu da olduğu tüm dünyada önem kazanmıştır.

Müzeler, özellikle çocuklarda hayal gücünün, yaratıcılığın ve estetik duygunun gelişmesini sağlayarak; nesnelere bakmak, nesnelere çalışmak, karşılaştırma yapmak, anımsamak, ilişki kurmak, sınıflandırmak, sorgulamak, somut gözlemlerden soyut kavramlara geçmek, bilinenden bilinmeyene uzanmak, belirgin gözlemlerden genellemelere ulaşmak gibi birçok farklı yöntem ile düşünmenin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Sınıf ortamında, geleneksel öğretim biçimleri ile zorluklar yaşayan ve öğrenmeyi zor bulan bazı öğrenciler, müze ortamında nesnelere ve çeşitli etkinlikler aracılığıyla daha kolay öğrenebilirler (Hein, 1998; 151). Bu anlamda müzelerimiz, dünyanın gelişmiş bir çok ülkesindeki eğitim amaçlı yaygın eğitim kurumları gibi kullanılması gerekmektedir.

Eğitimde aktif katılım ve görsel eğitim araçlarının benimsenmesi ile birlikte müzelerin aktif öğrenmeye verecekleri katkıların keşfedilmesi, eğitim-müze iş birliğini en iyi biçimde açıklayan “müze pedagojisi” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Genel olarak müze eğitimi olarak bilinen müze pedogojisi, temel eğitimde ve yaşam boyu eğitim sürecinde yaşantılara dayalı çok yönlü öğrenme ve yaşam alanları olarak müzelerin etkin kullanımı kavramını içermektedir (Adıgüzel, 2000; 132).

Kendi kültürünü ve farklı kültürleri çok yönlü ve hoşgörülü bir yaklaşımla tanımak, benzerlik ve farklılıkları anlamak ve kültürler arası anlayış ve empatiyi geliştirmek, eğitimin kalitesini arttırmak, çevreyi ve kültürel varlıkları koruma bilincini etkili bir biçimde geliştirmek ve müzelerin arkeoloji, sanat tarihi vb. alanlarda yetişmiş elemanlarını kaliteli hizmet verecek biçimde işlevsel olarak kullanma ve istihdam olanaklarını yaratmak için ortaya çıkan müze eğitimi (Paykoç ve Baykal, 2000; 104), çağdaş müzeciliğin en önemli sonucudur.

Bugün müze eğitimi, okullar için rehberli turlar düzenleme anlamını çoktan aşmış, sergileri atölye çalışmalarını, yayınları da içeren, sadece okulları değil, aileleri, yetişkinleri de içerisine alan çok daha geniş bir etkinlikler bütünü olarak anlaşılmaktadır (Onur, 2000; 49).

Müzeler, yapacakları eğitim faaliyetleri ile öğretime destek olmanın yanında öğrencilerde, doğal ve kültürel varlıkları koruma bilincinin geliştirilmesini sağlanabilmektedir. Her yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyleri farklı insanların, müzeye yeni bir şeyler görmek, bilgilenmek, geçmişin izlerini görmek için gittiklerini göz önünde tutarsak, bu bağlamda müzeler, bireysel bilgi toplama ve doğayı, kültürü ve tarihi koruma bilinci arttırmada rol oynadıkları gibi toplumsal yarar sağlayacak konularda, halkın uyarılması ve katılımın sağlanmasında da büyük rol oynamaktadır (Atasoy, 1999, Tezcan Akmehtem, 2003). Bu anlamda müzeler, eğitsel, bilimsel, çevresel ve turistik açıdan en önemli yaşam boyu öğretim merkezleridir.

Yaşadığımız şu günlerde başta canlılığın ne olduğu ve nasıl devam edeceği, doğal, kültürel ve tarihsel çevrelerin önemi ve nasıl korunacağına ilişkin sorularının yanıtının eğitim yoluyla insanlara verilmesi gerekmektedir. Canlılığın geleceği için oldukça önemli bir yere sahip olan “çevre için eğitim” sürecinde, doğal ve kültürel varlıkları koruma bilincinin oluşabilmesi, ancak bireyin tarihsel, kültürel ve doğal çevrelerini tanımasını ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda toplumların çevre koruma politikaları oluşturmaları, doğal ve kültürel çevreyi sürdürülebilir kılabilmeleri adına gerçekleştirilen bu tür çalışmalar ile müzelerin çevre için eğitimdeki rolü de önem kazanmaktadır (Alpagut, 2002).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Bölümü

Çağdaş müzecilik anlayışını benimseyen müzeler, toplumla bağı ve okullarla bağ kuracak, müze-okul iş birliğini sağlayacak ve yürütülecek “Eğitim Bölümleri”ni kurmuşlardır (Abacı, 2003; 4).

Birçok kaynakta, Ülkemizde müze-okul ilişkisinin sadece Müzeler Haftası'nda okulların müzelere yaptığı gezilerle sınırlı kaldığı, müzelerde eğitim programları düzenleyecek ve yürütecek, öğretmenlere ve öğrencilere danışmanlık yapacak Eğitim Bölümlerinin olmadığı belirtilmektedir.

Ülkemizde 150 yıllık geçmişi bulunan müzeciliğin, günümüzde geldiği nokta her ne kadar sergilemeden ileriye gidemiyorsa da gerek üniversitelerin eğitim programlarında gerek devlet müzelerinde gerekse özel müzelerde süre gelen yeni gelişmeler, müzelerde daha sistemli eğitim faaliyetlerinin başladığını göstermektedir.

“Sergileyen” ve “gösteren” müzecilik anlayışından “paylaşan” ve “eğiten” müzecilik anlayışına doğru dönüşümü yaşayan Anadolu Medeniyetleri Müzesi, uzun yıllardır sürdürdüğü eğitim faaliyetlerini çağdaş müzecilik anlayışı ile daha sistemli ve etkin olarak yürüteceği bünyesinde bir “Eğitim Bölümü” kurmuştur. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, oluşturduğu Eğitim Bölümü* ile pek çok alanda olduğu gibi müze-eğitim ilişkileri konusunda da bir ilki gerçekleştirmiş olmaktadır.

Uzun yıllar önce müze bünyesinde ve okullarda düzenlenen konferans ve seminerler ile başlayan Anadolu Medeniyetleri Müzesi eğitim etkinlikleri günümüzde, Müze Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olarak çalışan “Eğitim Bölümü” tarafından müze eğitiminin amaç ve programları doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye başlamıştır.

Müzedeki eğitim faaliyetlerini daha sistemli olarak yürütmeye çalışan Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Bölümünün temel amaçları; müzenin birer eğitim ortamı haline gelmesini sağlayarak, müzenin var olan eğitsel potansiyelini en üst düzeyde kullanmak, müzenin içerdiği nesnelere ve dolayısıyla tarihi ve kültürü topluma yakın ederek toplumda tarih ve kültür bilincinin gelişmesine katkıda bulunarak, Anadolu Uygarlıklarına ait bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmaya çalışmaktır (Akyol vd, 2003).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Seksiyonu kendisine çalışma ilkesi olarak aşağıdaki maddeleri benimsemiştir (Akyol vd, 2003):

- Eğitim Seksiyonu toplumun her kesimi ve her yaş grubu için etkinlikler ve eğitim programları hazırlar. Bu etkinlikler ve eğitim programlarında “yaşam boyu eğitim” yaklaşımını benimser.
- Eğitim Seksiyonu müze eğitiminde ziyaretçilerin gönüllü katılımını temel alır.

---

* Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Bölümü: Müze Müd.Hikmet DENİZLİ, Müze Müd. Yrd. Nihal TIRPAN, Halil DEMİRDELEN, Mustafa METİN, Asuman ALPAGUT, Nuray DEMİRTAŞ, Canan GELERİ, Tolga ÇELİK, Uğur GÜNDÜZ, Sevinaz GÜNAY, Başak YILDIZ, Sevdije BAYRAM, Tülay ERDOĞAN.

- Eğitim Seksiyonu, ziyaretçilerin Anadolu Medeniyetleri Müzesi mekânı ve koleksiyonlarıyla etkileşim içinde bulunmalarını sağlar.
- Eğitim Seksiyonu ziyaretçilere olguları, bilgileri iletmekten çok onların duyularına, düş gücüne ve yaratıcılıklarına yönelik çalışmalar gerçekleştirir.
- Eğitim Seksiyonu için temel olan müze eğitiminde nesnelerin kendileri değil, nesnelere üzerinden ulaşılabilecek kavramlar bütünüdür.
- Eğitim Seksiyonu müzede “nesnelere öğrenme” yöntemini temel alır. Bu öğrenme süreci yaşantıya dayanır.
- Eğitim Seksiyonu ziyaretçilerin ilgi ve gereksinimleri doğrultusunda onların hoşlarına gidecek etkinlik programları hazırlar. Bunu müze eğitiminin sürekliliği için gerekli görür.
- Eğitim Seksiyonu müzenin eğitim ortamı olarak kullanımına yönelik gerçekleştirilecek çalışmaları destekler, ortam ve olanak sağlar, planlamalar yapar.
- Eğitim Seksiyonu müze eğitimi alanında gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası çalışmalardan elde edilen bilgileri toplar, yayınları inceler ve arşiv çalışması yapar.
- Gerçekleştirdiği çalışmaları yayın haline dönüştürerek ilgili kişi ve kuruluşlarla paylaşır.

Bu çerçevede planlanan eğitim etkinliklerine ait yapılması öngörülen projeler her ay, çeşitli üniversite, kurum ve dernek üyelerinin de yer aldığı “Eğitim Toplantıları”nda görüşülerek, programlanmaya çalışılmaktadır. Bu programlar aracılığı ile müzeye randevulu olarak gelen okul grupları ile daha etkin, daha eğlenceli etkinliklerin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Oldukça geniş bir ziyaretçi kitlesine sahip olan Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde oluşturulmaya çalışılan eğitim programlarının amacı sadece Anadolu Uygarlıkları konusunda bilgi vermek değildir. Gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim ortamı ile özellikle çocukların ve gençlerin düş gücü ve yaratıcılığını arttırması, geçmiş ve günümüz kültürleri arasındaki fark ve benzerliklerden yola çıkarak yeni bilgiler üretmesi, soru sorması amaçlanmaktadır. En önemlisi Müzenin ilk orta ve üniversitelerin eğitim programlarında yer alan derslerin bir kısmının uygulama alanı olarak da kullanılması hedeflenmektedir (Denizli vd, 2006: 39). Derslerin müze ortamında uygulamalı olarak yapılmasının istenmesindeki amaç, kurumsal bilgilerin dokunulabilir ve canlı kalmasını sağlamaktır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Etkinlikleri

Anadolu Medeniyetleri Müzesi, okul öncesi ve okul çağı grubu çocuklarından üniversite öğrencilerine, engelli, madde bağımlısı gençlerden, yerli ve yabancı turistlere kadar oldukça geniş bir ziyaretçi profiline sahiptir.

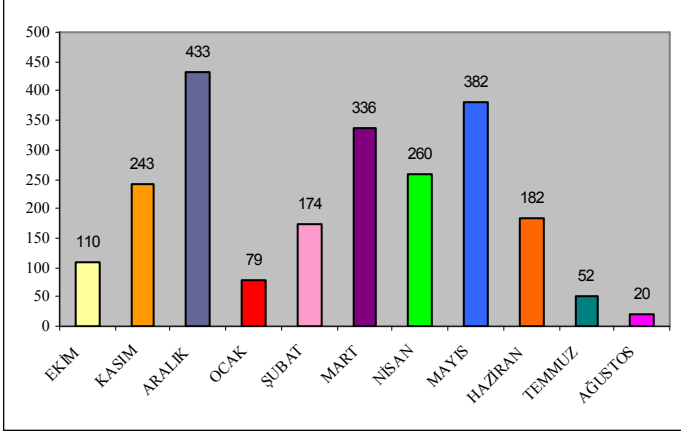
Müzedeki sunulan eğitim hizmetleri, iki ana iletişim yönteminden olan uzaktan öğrenme ve yüz yüze öğrenme yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir (Onur, 2003; 10). Özellikle uzaktan öğrenme yöntemleri olan gösterimler, sergiler, yayınlar, videolar ile yüz yüze öğretilen kullanılan elle yoklama, çizim yapma, konuşma, drama, atölye ve konferanslardan yararlanılmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen Anadolu Medeniyetleri Müzesi eğitim etkinlikleri; randevulu olarak gelen okul öncesi ve okul sonrası yaş grubu öğrencileri ile gerçekleştirilen günlük çalışmalar, müze-okul iş birliği ile gerçekleştirilen proje tabanlı eğitim çalışmaları, atölye çalışmaları, yayınlar, video gösterimleri, seminer, konferans, sergiler, konserler, şiir dinletileri şeklindedir. Ayrıca Müzeler Haftası kutlamaları çerçevesinde gerçekleştirilen “Çocuk Şenliği” ve “Çocuk Olimpiyatları” ile çeşitli kurum ve kuruluşlarla gerçekleştirilen yaz dönemi etkinlikleri eğitim çalışmaları içerisinde oldukça büyük bir öneme sahiptir.

1. Müze-Okul İş Birliğinde Gerçekleştirilen Etkinlikler

Çocuklar gelişimlerinin her basamağında öğrenmeye açıktırlar. Doğaları gereği öğrenme ve keşfetme arzusuyla dolu olduklarından, açık bir belleğe ve içten gelen yaratıcı düşünceye sahiptirler. Karşılaştıkları her şey öğrenmek için bir araçtır (Abacı, 2003; 11). Bu nedenle okul grupları, Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle okul öncesi ve okul sonrası yaş grubundaki çocuklara, müzede yer alan eserlerin anlamlarının daha anlaşılır hale getirilmesi için “Müze Eğitim Bölümü” tarafından hazırlanan eğitim faaliyetleri günlük, haftalık ve aylık olarak programlanmaktadır.

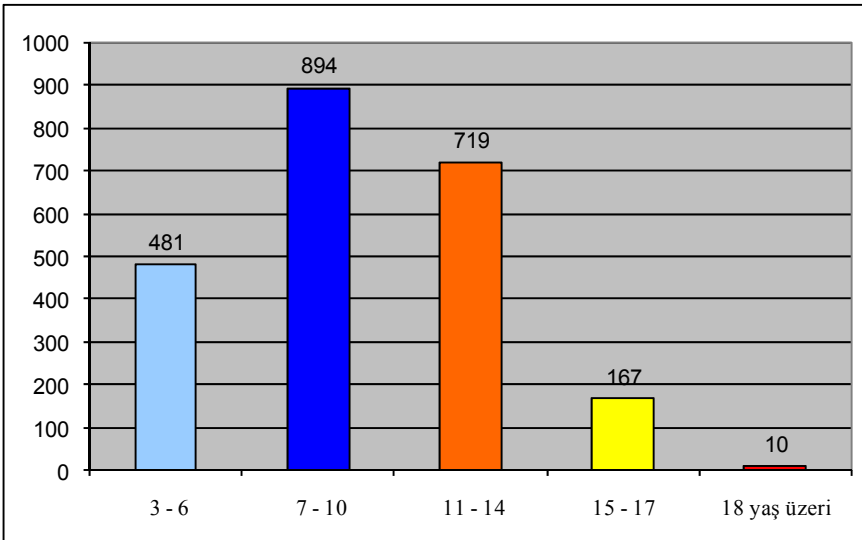
Eğitim Bölümü rehberliğinde müze gezisi ve atölye etkinlikleri için randevu sistemi geliştirilmiştir. Salı ve Perşembe günleri kabul edilen randevulu her okul grubu ile iki eğitim bölümü üyesi ilgilenmektedir. Ayrıca daha büyük gruplar halinde müze ziyareti gerçekleştiren öğrenciler ve diğer ziyaretçiler için Müze Orta Salonu’nda Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde yer alan Dönem ve Uygarlıkların tanıtıldığı Türkçe ve İngilizce video CD gösterilmektedir.

2006-2007 yılları arası randevulu sistemde gelen öğrencilerin yıl içerisindeki müze ziyaretlerine baktığımızda okulların ağırlıklı olarak Kasım, Aralık, Mart, Nisan ve Mayıs aylarını tercih etmiş oldukları görülmektedir (Grafik 1). Daha önceki yıllarda sadece Mayıs ayında özellikle de Müzeler Haftası’nda oluşan öğrenci yoğunluğunun, eğitim ve öğretim dönemine ait diğer aylara da yayılmış olması okulların müze ziyaretlerini daha bilinçli olarak yapmaya başladıklarını göstermektedir.

Grafik 1: 2006-2007 Yılları Arası Anadolu Medeniyetleri Müzesi Randevulu Sistemde Gelen Öğrencilerin Aylara Göre Dağılımı (N=2271) (Eylül ayında öğrenci ziyareti olmadığı için grafikte yer almamaktadır)

Çocuk ve gençlerden oluşan toplam 2271 ziyaretçinin yaş dağılımına baktığımızda ise 7-10 yaş grubu ile 11-14 yaş grubu öğrencilerinin daha fazla sayıda, 15 yaş ve üzeri öğrencilerinin ise daha az sayıda oldukları görülmektedir (**Grafik 2**). 3-6 yaş grubu kreş çocuklarının daha sık müze ziyaretçisi olmasına karşın daha az sayıda yer alması, müzeye küçük gruplar halinde gelmesinden kaynaklanmaktadır. En az sayı ise 18-25 yaş grubuna aittir. Bu yaş grubuna giren üniversite öğrencilerinin daha çok bireysel olarak müze ziyareti yaptıkları gözlenmektedir.

Grafik 2: 2006-2007 Yılları Arası Anadolu Medeniyetleri Müzesi Randevulu Sistemde Gelen Öğrencilerin Yaş Grubuna Göre Dağılımı (N=2271)

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde randevulu sistemde gerçekleştirilecek günlük müze gezi programı, kalabalık gruplar halinde ve gelişigüzel olmaması açısından üç aşamadan oluşmaktadır.

Müze ziyareti öncesi müze gezisinden ve atölye çalışmasında yararlanacak öğrencilerin yaş grubu, sayısı, ziyaretin süresi ve yaptırılacak atölye çalışmaları hakkında öğretmenlerle yapılan ön görüşme, müzedeki eğitimin birinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşama okulların bir öğretim aracı olarak müzelerden daha fazla yararlanabilmesi için müzenin içeriğini ve uygulanacak programları konusunda bilgilenmeleri açısından oldukça önem taşımaktadır.

Yaş gruplarının gereksinimlerine göre ve dikkat sürelerini aşmayacak şekilde gerçekleştirilen müze gezisi, müze eğitiminin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Müze eğitimcisi eşliğinde yapılan müze turunda anlatımlar, onların zaman kavramını daha iyi algılamaları için eski-yeni karşılaştırılması soru cevaplarla gerçekleştirilmektedir. Müze turu sırasında eğitim elemanları elinde, içerisinde vitrinde yer alan bazı eserlerin mulajlarının bulunduğu bir sepet kullanmaktadırlar. Okul öncesi ve sonrası çocuklara yönelik yapılan bu uygulama ile çocukların sadece vitrin içerisinde sergilenen eserleri görmeleri ile yetinmeyip onların, bu kopya eserlere dokunmaları, kullanmaları ve hissetmeleri sağlanmaktadır. Dokundukları nesne hakkındaki çeşitli soru-cavaplarla oldukça ilgi çeken bu gezi şekli, hem çocukların eserlere olan ilgisini çekmekte hem dikkatlerini toplayarak, zihinsel olarak uyarıcı etki sağlamaktadır. Müze ziyareti sonrası, Müze Eğitim Atölyesinde yaş gruplarına göre yaptırılan çeşitli atölye çalışmaları ise müze eğitiminin son aşamasını oluşturmaktadır.

Müzedeki gerçekleştirilen günlük programların dışında daha uzun soluklu çalışmalar ise belli bir proje kapsamında ele alınmaktadır. Belli bir temanın ele alındığı eğitim faaliyetlerinde öğrenciler, hem müzede daha fazla zaman geçirerek Anadolu Uygarlıkları konusunda daha kalıcı bilgiler edinirken, hem de müze ve eğitim atölyesinde gerçekleştirdikleri çalışmaların ürünlerini Müze'de sergileme fırsatı bulabilmektedirler.

Eğitim Gönüllüleri Vakfı Nusret Arsel Etimesgut Eğitim Parkı ile birlikte gerçekleştirilen; 2004 yılında "Benim Gözümle Anadolu", 2005 yılında "Arkeolojik Kazıdan Bir Gün", 2006 yılında "Çocuk Elinden Antik Dönem Takıları", 2007 yılında "Çocuk Düşüyle Mozaik Çalışması" en önemli proje tabanlı çalışmalardandır (Denizli vd., 2006). Etimesgut ve Sincan İlçe okulları öğrencilerinin katıldığı ve yaklaşık sekiz hafta süren bu projelerde, öğrencilerin çalışmaları sonucu yaptıkları eserler müze ve atölyede sergilenmiştir.

Müze-okul iş birliği çerçevesinde yapılan bir diğer çalışma ise İDV Bilkent İlköğretim Okulu sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilen “Çocukların Gözüyle Anadolu Medeniyetleri Müzesi” broşür ve web sayfası hazırlığıdır. “Müzeyi Çocuklar Çocuklara Tanıtıyor” programı çerçevesinde, sosyal bilgiler, resim ve bilgisayar desteği ile oluşturulan bu çalışmada; yaşadıkları şehrin ve ülkemizin kültürel mirasına ilgi çekmek ve bu konuda koruma bilinci kazandırmak amacı ile çocuklar tarafından Müzenin broşür, afiş ve web sitesi hazırlanmıştır. Yaklaşık 4 haftalık bir süreyi kapsayan bu çalışmada, öğrencilerin birbirleriyle görüş alış-verişi yapmaları, geçmiş ile şimdiki zaman arasında bağ kurmaları, müze izlenimlerini sanatsal ve dijital uygulamalara dönüştürmeleri sağlanmıştır (Şahin vd., 2006).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi yaz döneminde de çocuk ve gençlerle olan ilişkisini canlı tutabilmek için, hem kendi bünyesinde hem de diğer kurum ve kuruluşlardan gelen eğitim etkinlikleriyle çalışmalarına devam etmektedir. 2003 yılında Müze ve Eğitim Atölyesinde gerçekleştirilen TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Çocuk ve Mimarlık Grubu “Mimarlık ve Kent” Yaz Okulu çalışmasında öğrenciler, Müze ve Ankara çevresi gezisi sonrası ellerindeki malzemeler ile kentin mimari dokusunu yansıtan maketler hazırlamışlardır. Teorik ve uygulamalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma öğrencilere yaratıcılıklarının yanında kentin tarihsel ve kültürel kimliğini tanıma fırsatını vermiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2-3 Haziran 2006 tarihinde TÜBİTAK BİLİM-ÇOCUK tarafından Altınpark'ta düzenlenen VI. Buluş Şenliği'ne Bilim Atölyelerinden, “Arkeolojiyle Uğraşalım” teması ile katılmıştır. Bu atölye çalışmasında çocuklar, kilden tabletler yaparak üzerlerine çivi yazısı ile denemeler yapmışlardır. Yine kil malzeme ve Müze'nin vitrinlerinde yer alan bazı eserlerin kopyalarından oluşan hazır alçı kalıpları kullanarak kendilerine küçük heykel, kolye ve anahtarlıklar yapmışlardır.

Yukarıda da görüldüğü gibi genel olarak okul gruplarıyla yapılan eğitim etkinliklerinin yanı sıra her yaş ve eğitim düzeyinden gelen diğer ziyaretçilerle de çeşitli eğitim aktiviteleri yapılmaktadır. Örneğin, Ankara Kalesi Halkı, Ankara Çocuk İslahevi tutuklu ve hükümlü çocukları ve madde bağımlısı gençler ile müze ziyareti ve sonrasında kültür varlıkları ve kültürel mirasımız gibi konularda yapılan konuşma ve drama çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte, uzun yıllardır müze uzmanları tarafından verilen seminer ve konferanslarla her yaş ve eğitim düzeyindeki insanlarla iletişim kurmaya devam etmektedir. Bilindiği gibi her yaştan insanın müzeye gitme alışkanlığı ancak eğitim yoluyla kazandırılabilir; bu da müzelerin okullara, ailelere ve çevre halkına eğitim programları düzenlemesi ile gerçekleşebilmektedir (Seidel ve Hudsan, 1997; 7).

2. Seminerler, Konferanslar ve Sergiler

Müzelerin ziyaretçiler ile iyi bir iletişim kurmasını sağlayan seminer, konferans ve sergiler, müze-toplum ilişkisinde oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Müzenin sahip olduğu koleksiyonu ve bilgi birikimini insanlarla paylaşmada etkili bir yöntem olan seminer ve konferanslar, insanlarla iletişim kurmayı sağlamaktadır. Müzelerin, kurum ve kuruluşlar iş birliğinde düzenlenen seminer ve konferanslar, konunun uzmanları tarafından verileceği için insanlar üzerindeki etkisi daha fazla olacağı gibi, öğrenme de daha kalıcı ve etkili olacaktır.

Okullarla müzeler arasındaki ilişki, müzelerin öğretmenlere vereceği seminerler sayesinde gelişmektedir. Öğretmenler bu seminere katılarak, öğrencileri daha bilinçli bir biçimde müzeyi gezdirebilirler. Özellikle müze eğitimi konusundaki bilgi paylaşımı, öğretmenlerin müze ziyareti öncesi ve sonrası yapacakları hazırlıkları açısından oldukça yarar sağlayacaktır. (Shabbar, 2001; 68).

Seminer ve konferansların eğitimdeki etkinliğinin bilincinde olarak 1992-2005 yılları arasında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü ile Millî Eğitim Bakanlığı, Hizmet İçi Eğitim Dairesi Başkanlığı'nca, Ankara ve diğer illerde görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmenlerine beş gün süreyle "Kültür ve Tabiat Varlıklarımızın Korunması, Kaçakçılığın ve Tahribatın Önlenmesi" konulu seminerler düzenlenmiştir. Önümüzdeki yıllarda da devam edeceğini ümit ettiğimiz seminerlerde, müze uzmanları tarafından; "Kültür ve Tabiat Varlıklarımızın Tanıtımı ve Korunması, Anadolu Uygarlıkları, Müze Eğitimi, Sikke, Eski Eser Kaçakçılığı, Restorasyon ve Konservasyon" vb. konularında bilgisayar ortamında hazırlanan sunumlar yapılmaktadır.

Seminerler sonucunda yapılan anket çalışmaları ve izlenimlere göre katılımcıların müze, arkeoloji, kültür varlıklarımız, müze eğitimi gibi konularında aydınlatıldıkları görülmüştür.

Uzun yıllardır Müze'de gerçekleştirilen diğer seminer programı ise Müze Müdürlüğü ve Dışişleri Mensupları Dayanışma Derneği iş birliğinde düzenlenen "Kültür Varlıklarının Tanıtımı" semineridir. Müze uzmanları tarafından Ülkemizde bulunan yabancı büyükelçi eşlerine verilen bu seminer programı ile sahip olduğumuz; kültür ve tabiat varlıklarımız, müzelerimiz, arkeolojik alanlarımız tanıtılarak, tarihi ve kültürel zenginliğimiz gözler önüne serilmektedir (Denizli vd, 2006; 41) .

Müze Müdürlüğü tarafından hazırlanan bu seminer programları, müze dışında çeşitli kurum ve kuruluşlarda da gerçekleştirilmektedir. Örneğin, 17-19 Mayıs 2006 tarihleri arasında Kırıkkale İl Jandarma Komutanlığı'nda

düzenlenen “Kültür ve Tabiat Varlıkları” konulu seminer programı ile jandarma personelinin, tarihi eser kaçakçılığı olaylarına daha hassas ve bilinçli yaklaşabilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Müze eğitim programları içerisinde yer alan, “Anadolu Uygarlıkları, Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribatın Önlenmesi” konulu konferanslar, okulların yanı sıra Ankara İlçelerine bağlı çeşitli köylerde verilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi seminer ve konferansların dışında pek çok sergi, konser ve şiir dinletilerine de ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, 2005 yılında İtalyan ressam Domingo NOTARO’nun resim sergisi, 2006 yılında Alman heykeltıraş Erst BARCLAH’ın heykel sergisi, Erzinç BAKLA’nın “Hatti ve Hitit Sanatı Üzerine Yorumlar” konulu sergisi, insanları müze ile buluşturması açısından büyük bir öneme sahiptir.

3. Yayınlar

Müzeler, araştırmaları sonucu koleksiyonları hakkında elde ettiği bilgileri, sergiler ve çeşitli etkinlikler kadar yayınlarıyla da öğrenme durumu yaratırlar (Ambrose ve Paine, 1993; 116).

Her yıl yayını sürdürülen; Müze Yıllığı, Müze Konferansları ve Müze Takvimi gibi periyodikler ile Müze Rehberi, Broşür ve Müze Koleksiyonlarına göre hazırlanmış Katalog çalışmaları da Müzenin yayın konusundaki zenginliğini göstermektedir.

Arkeoloji, tarih, kültür konularından oluşan konferanslara ait duyuruların yer aldığı her yıl çeşitli temalarda hazırlanan geleneksel Müze Takviminin yanı sıra, 2007 yılında hazırlanan “Çocuk Takvimi” ile de Anadolu Medeniyetleri Müzesi bir ilki gerçekleştirmiştir. Tamamıyla çocuklar için düşünülen ve bu yönde tasarlanmış olan takvimde hem tarihi eser, arkeoloji ve kazı görşelliği hem de Müze Eğitim Atölyesinde yer alan atölye çalışmaları ve bu çalışmaların ürünleri yer almaktadır. Her sayfada çocukların müze ile ilgili görüşlerin yer aldığı takvim, büyük ilgi görmüş ve olumlu tepkiler almıştır.

Yayın konusunda yine bir ilk Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından hazırlanmıştır. 7-12 yaş arası çocuklara yönelik “Senden Önce Anadolu” isimli 16 kitapçıktan oluşması planlanan “Anadolu Uygarlıkları Eğitim Seti Projesi”nin temelleri 2006 yılında atılmıştır. Kolektif bir çalışmanın ürünü olan Eğitim Seti içerisinde yer alan her dönem, Müze Uzmanları tarafından araştırılarak bilgi ve belge oluşturulmuştur. ODTÜ Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü, Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Y.O. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü, Oluşum Drama Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Başkent M.Y.O. Restorasyon-Konservasyon Programı ve Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Arkeoloji Bölümü’nden konusunda uzman akademisyenlerden oluşan eğitim danışmanları;

ressamı, öyküleştireni ve tasarım ekibi ile proje hayata geçirilmiştir (Denizli vd, 2007).

Senden Önce Anadolu Projesi Eğitim Seti; Yontmataş Çağı, Yeni Taş Çağı, Bakır Taş Çağı, Eski Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, Hititler, Geç Hititler, Urartular, Frigler ve Batı Anadolu Uygarlıkları'na ait 10 adet kitapçıktan oluşmaktadır. Bu set içerisinde yer alacak olan diğer Helenistik Dönem, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Osmanlılar ile Atatürk ve Cumhuriyet'ten oluşan 6 kitapçığa ait çalışmalar ise devam etmektedir.

Oldukça yoğun ve özverili bir çalışmanın ürünü olan Eğitim Seti ile Yontma Taş Çağı'ndan günümüze kadar olan zaman sürecinde Anadolu toprakları üzerinde yaşamış uygarlıklara ait önemli bilgiler, ilköğretim düzeyindeki çocuklara öğretici, eğlenceli, akılda kalıcı bir tarzda aktarılmaktadır. Çocukları sıkıcı bilgilerle boğmadan zaman içinde geriye doğru yolculuğa çıkarmayı amaçlayan bu kitapçıklarda, her çağ ve uygarlık güneş ve bir çocuk kahraman tarafından anlatılmaktadır. Genel olarak bu kahramanlar çocuklara, yaşadıkları dönemin özelliklerini ve yaşam biçimlerini anlatmaktadırlar. Çocuklara hitap eden ve bol görsel malzemenin bulunduğu sayfalarda arkeolojik kazı ve müzede bulunan eserler ve yaşam alanı ile birlikte boyama, bulmaca ve tamamlamalardan oluşan etkinlik sayfaları yer almaktadır. Söz konusu Set, ilköğretim öğrencileri ve öğretmenlerinin müze gezileri ve müzede yapacakları etkinlikler esnasında onlara yol gösterecek önemli bir kaynak olacaktır.

Kültür, tarih ve doğa bilinci yaratmak, kendi kültürünün evrensel kültür içerisindeki yerini tüm boyutları ile tam ve doğru olarak algılanmasını sağlamak, müzelerin bünyesinde yer alan öğelerdir. Koleksiyonların, çocuklar, gençler ve aileler tarafından bir kez değil, birkaç kez görülmesini sağlayarak, doğal ve kültürel varlıkların içerdiği birikimin toplumun bilgisine aktarılmasında etkileyici rol oynayan müzeler (Alpagut, 2002;164), hazırladıkları ya da hazırlayacakları bu tür eğitim yayınlarıyla, tarihsel ve kültürel çevrelerin korunması bilincinin oluşturulmasında daha büyük katkılar sağlayacaktır.

Müze Eğitim Atölyesi

Müze gezisi sonrasında ve müze eğitim programları çerçevesinde uygulanacak atölye çalışmaları, çağdaş eğitimde etkin rol oynamaktadır. Atölye çalışmalarıyla, çok sayıda duyu organını kullanarak etkileşimde bulunan kişilerin yaratıcılık güçleri geliştirilerek aktif eğitimin gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Belli hedef davranışlara eriştirecek atölye çalışmaları, müze koleksiyonundaki konularla örtüşmelidir (Atasoy, 1997; 104). Müze koleksiyonlarından yola çıkılarak hazırlanan atölye çalışmalarında, müzede gördükleri nesnelere kendilerinin yapmaları, yaratıcı düşüncelerini geliştirmekle birlikte öğrendiklerini unutmamaları sağlanmaktadır.

Çağdaş müzecilikteki gelişmeleri yakından takip eden Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin, eğitim faaliyetlerini daha sistemli ve etkin olarak yürütüp, atölye çalışmalarını gerçekleştirebileceği "Eğitim Atölyesi"nin oluşturulması girişimini, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 19.11.2004 tarih ve 138 sayılı kararı ile takdirle karşılayarak onay vermiştir.

Karşılıklı 6 atölyeden oluşan Müze Eğitim Atölyesi'nde, müzenin sahip olduğu koleksiyonlardaki içerikle bağlantılı olarak seçilmiş olan atölyeler, günümüzde şu şekilde sıralanmaktadır:

- Tablet Atölyesi
- Seramik Atölyesi
- Seramik Tanıma ve Yap-Boz Atölyesi
- Sikke Atölyesi
- Restorasyon ve Konservasyon Atölyesi
- Neolitik Dönem Yaşam Alanı ile ilgili atölye çalışmalarının sergileneceği vitrinlerin bulunduğu galeriler yer almaktadır. Atölyede ayrıca, ziyaretçiyi bilgilendirme amacıyla hazırlanan sunumların gösterimi için bilgisayar donanımı da yer almaktadır.

Müze Eğitim Atölyesi, İl Genel Meclisi'nin 25.11.2005 tarih ve 2005/120 sayılı kararı ile 2007 yılı Ocak-Şubat aylarında yenilenmiştir. Atölye yeni vitrinleri, klimaları, bilgisayarlı sunum için gerekli olan perde ve projeksiyon sistemi, , panjurları, sandalye ve diğer oturma grupları, masaları ile daha verimli çalışılabilecek bir ortam haline getirilmiştir.

Eğitim Atölyesinde yukarıda belirtilen atölye çalışmalarının yanı sıra, arkeolojik kazı, resim, desen, kalıp çıkarma, ebru sanatı, origami, yap-boz, takı tasarımı, yontu, duvar resmi, sergiler, film-belgesel gösterimleri vb. etkinlikler de gerçekleştirilmektedir.

Atölye çalışmaları çeşitli ziyaretçi grupları ile yapılmakla birlikte hedef kitle okul gruplarıdır. Okul gruplarının (3 yaş-20 yaş) gelecekte müzelerin potansiyel ziyaretçileri olduğu gerçeğinden yola çıkarak, ülkemizin sahip olduğu doğal ve kültürel varlıkları koruma bilincini etkili bir biçimde geliştirmek için hedef kitle olarak bu yaş grubu seçilmiştir.

Tablet Atölye Çalışması: Müzede Anadolu'nun yazı ile tanışması, yazının Anadolu'ya geliş öyküsü ve bu dönem toplumlarının bizlere belge olarak bıraktıkları yazılı tabletler ve kullanılan alfabe konularında bilgilendirilen öğrenci gruplarına, tablet şeklinde hazırladıkları ıslak kil üzerine, Eski Asurca ve Hititçe çivi yazısı hecelerini kullanarak yazı yazmaları sağlanmaktadır. Hititolog ve Sümerologların rehberliğinde yapılan bu etkinlik ile öğrencilerin,

Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri konusundaki bilgileri, uygulamaya dökülmektedir.

Kalıp Atölye Çalışması: Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki vitrinlerde yer alan bazı eserlerden hazırlanan alçı kalıplardan, kilden malzeme ile kalıp alma tekniği gösterilmektedir. Daha çok okul öncesi ile ilköğretim 1. ve 2. sınıf çocuklarının ilgi gösterdiği bu etkinlikte çocukların el becerilerinin geliştirilmesi sağlanmaktadır.

Arkeolojik Kazı Çalışması: Müzenin önceleri üzeri açık çiçek serası olarak kullandığı alan, bugün kopya objelerin kırık veya tam olarak gömüldüğü ve adına "Sera Höyük" dediğimiz yapay bir höyüğe dönüştürülmüştür. Bu atölye çalışmasında, çocuklara bilimsel bir kazının nasıl yapıldığını gösterilerek onlara, kültürel mirasımızı tanıtmak, sevdirmek, korumak adına arkeolojik kazıda geçen bir gün yaşatılmaktadır. Bu çalışmadaki en önemli amaç, kazılardan çıkan eserlerin, müzelerde teşhir edilmesine kadar geçen süreç içerisindeki aşamaların uygulamalı olarak anlatılmasıdır.

Seramik Tanımlama ve Yap-Boz Atölye Çalışması: Müze uzmanları tarafından, Anadolu'da tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar yaşamış insanların üretmiş oldukları seramik örnekleri hakkında bilgi verilen öğrencilerden, kutularda karışık olarak bulunan seramik parçalarının dönemlerine göre ayırmaları istenmektedir. Daha uzun süreli Müze ziyareti sonrası gerçekleştirilen bu atölye çalışmasında öğrencilerin, soru-cevap yoluyla elde ettikleri ipuçlarından, ellerindeki seramik parçalarını doğru döneme tarihlemeleri sağlanmaktadır. Ayrıca bu atölyede Neolitik Dönem Çatalhöyük evi ve Eski Tunç Çağı Alacahöyük dinsel törenin resmedildiği yap-bozlar tamamlanmaktadır..

Sikke Atölye Çalışması: Anadolu'da para kullanılmadan önceki ve sonraki alış-verişin nasıl yapıldığına ilişkin bilgilerin bulunduğu bu bölüm, Eğitim Atölyesi'nin en sevilen bölümlerinden biridir. Ön yüz ve arka yüzünde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin logosu olan Hitit Kralı IV. Tuthalya'nın mührünün çevresinde Türkçe-İngilizce olarak Müzemizin ismi yazılarak hazırlanan kalıp ile öğrencilerin kendilerine o günün şartlarına uygun hatıra sikke (para) basmaları sağlanmakta ve bastıkları sikkeler kendilerine hediye edilmektedir.

Restorasyon ve Konservasyon Atölye Çalışmaları; Eğitim Atölyesinde uygulamalı laboratuvar çalışmaları için hazırlanan mekân iki bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden biri metal ve seramik objelerin uygulama alanı, diğeri ise mozaik uygulama alanı olarak belirlenmiştir. Müze vitrinlerinde ve depolarda bulunan tarihi eserlerin korunması, sağlamaştırılması ve onarımı hakkında çocuklara algılayabilecekleri düzeyde bilgi veren müze laboratuvarında görevli uzmanlar tarafından öğrencilere; uygulamalı olarak seramik parçaların kendi içinde bulma, bir araya getirme ve yapıştırma işlemlerinin yanı sıra, metal objelerin bozulma çeşitleri ve nedenlerine ait

bilgiler verilmektedir. Atölyenin diğer bölümünde ise daha önceden oluşturulan desenler üzerinde renkli taşlarla mozaik çalışması gerçekleştirilmektedir. Her iki çalışma süresince büyük bir sabır, ilgi ve beceri sergileyen çocuklarla keyifli, verimli paylaşımlar yaşanmaktadır. Çocuklar uygulamalarda gösterdikleri başarıdan dolayı, laboratuvar ekibi tarafından tasarlanan ve hazırlanan üzerinde Eski Tunç Dönemi Alacahöyük ikiz idolünün bulunduğu madalyalarla ödüllendirilmektedirler.

Neolitik Yaşam Alanı Atölye Çalışması: Müze Eğitim Atölyesinde daha önce yer almayan ve İlk olarak 2007 yılında oluşturulan Neolitik Dönem Atölyesi, dönemin temel özelliklerine göre hazırlanmış yeni bir çalışma alanıdır. Yerleşik yaşamın başlamasıyla gerek tarım hayatında gerek günlük yaşamda kullanılan aletlerin birer örneklerinin yer aldığı atölyede; tarımda ilk evcilleştirilen buğday ile un elde edebilmekte, ilk el matkabını kullanarak deriyi delebilmekte, deniz kabuğu, kemik ve ahşaptan kolyeler yapabilmektedir. Burada bulunan obsidiyenden yapılmış çeşitli alet, dokuma tezgahı, öğütme taşı gibi sergileme amacından çok çocukların birebir kullandığı aletler, erken çağlardan günümüze kadar değişmiş olan yaşam alanlarımıza birer örnektir. Müze salonlarında Neolitik Dönemi gezen çocuklar, bu atölye çalışması ile öğrendiklerini uygulamaya dökmektedirler.

Duvar Resmi Atölye Çalışması: Anadolu insanının yazıyla henüz tanışmadan önceki dönemlere ait en önemli belgelerinden biri olan duvar resimlerinin dönem insanları tarafından ne amaçla ve nasıl yapıldığı bu etkinlikle verilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak çocuklardan Cilalı Taş Çağının en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Çatalhöyük yerleşim yeri hakkındaki izlenimleri ya da neyi hayal ettikleri yapacakları duvar resminde ifade etmeleri istenmektedir. Sıva görünümü yaratmak için ısıtılarak hazırlanmış olan ambalaj kağıtlarına ve daha önceden hazırlanmış sıva kalıplar üzerine, isteğe bağlı olarak mürekkep, pastel veya sulu boyalar kullanılarak duvar resim örnekleri yaptırılmaktadır.

Yontu Atölye Çalışması: Müze orta salonunda ve bahçede sergilenen duvar kabartmaları ve heykeller hakkında bilgilendirilen öğrenciler, Nevşehir'den getirilen düzgün kesme blok şeklindeki ponza taşlarından çekiç, murç gibi heykeltıraş malzemeleri ile eldiven ve gözlük kullanarak heykel ve taş kabartmalar yapmaktadırlar. Bu etkinlikte çocukların hem el işçiliği hem de yaratıcılıkları geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Müze ve Eğitim Atölyesinde yaptırılan tüm bu etkinliklerdeki temel amaç, çocukların, gençlerin müzeye gelme fikrini sevdirmek ve benimsetmek, müzeyi eğlenerek öğrenecekleri yaşayan bir mekân olarak görmelerini sağlamaktır. Atölye çalışmaları ile aktif bir öğrenme ortamı yaratılarak; çocuklar ve gençlerin hayal güçlerinin, yaratıcılıklarının ve sentez güçlerinin geliştiği uygulanabilir bir eğitim verilmesi düşünülmektedir.

Müze teşhir salonlarında uygulanan eserlere dokunma yasağı, Eğitim Atölyesinde her türlü objeye dokunabilme formatıyla ortadan kalkmaktadır. Burada yaparak, dokunarak, konuşarak öğrenme kuralı geçerlidir.

Müzeler Haftası Çocuk Şenliği ve Çocuk Olimpiyatları

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin en önemli amaçlarından biri de eğitimin laboratuvarı olmaktır. Müzemiz, bu amaçla başlayan müze eğitimi etkinliklerine, Müzeler Haftası kutlamaları çerçevesinde düzenlenen Çocuk Şenliği ve Çocuk Olimpiyatları'nı da katmıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü Uzmanları, Müzeciler Derneği, Ayışığında Agora Atölye, Eğitim Gönüllüleri Vakfı, çeşitli Belediye Başkanlıkları ve Gönüllü Müze Dostlarının katılımıyla gerçekleştirilen etkinlikler, Müze Müdürlüğü ve Eğitim Birimi koordinesinde yürütülmektedir. Müzeler Haftası kutlamaları çerçevesinde gerçekleştirilen her iki büyük etkinlik, müze personelinin, çeşitli üniversitelerden gelen arkeoloji, müze eğitimi, restorasyon ve konservasyon ve güzel sanatlardan gelen öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmektedir.

Çocuk Şenliğinde ve Çocuk Olimpiyatları'nda yer alan etkinlikler, okullara afişler vasıtasıyla duyurulmaktadır. Afişler, Müzede eğitim etkinliklerine katılan çocukların yapmış oldukları resimler, desenler ve onların müze hakkındaki duygu ve düşüncelerinin yer aldığı sloganlardan oluşmaktadır.

Çocuk Şenlikleri

İlki 2003 yılı'nda düzenlenen "Çocuk Şenlikleri", Müzeler Haftası'nın çocuklar tarafından daha eğlenceli geçmesi, ve etkinliklerde çocukların da yer alması fikrinden yola çıkarak, Eğitim Atölyesi ve çevresinde düzenlenmektedir.

Atölyede gerçekleştirilen etkinliklerden önce davet edilen her okula, onları karşılayan müze uzmanları ve gönüllü öğrenciler tarafından müze, arkeoloji, kültür varlıklarımız başlıkları altında bilgi verilmektedir. Şenliğe katılan her okulun başında öğrenci sayısına göre bir veya birden fazla grup ve atölye etkinlik sorumluları bulunmaktadır. Grup sorumluları, sorumluluğunda olan okulun Müzede geçireceği süre içerisindeki tüm faaliyetlerinde onlara eşlik etmektedir. Yapacakları etkinliklere göre Müze'nin ilgili seksiyonlarında uzman eşliğinde gezdirilen öğrenciler, Anadolu Uygarlıkları ile tanışmış olarak etkinliklerde yer almaktadırlar. Müze gezisinden sonra öğrenciler, Müze Bahçesi'nde ve Eğitim Atölyesi'nde yaptırılan atölye çalışmalarına katılmaktadırlar. Müze gezisi ve etkinlikler sonunda ise çocuklara, kumanya ve hediyeler verilmektedir.

Yukarıda belirtilen tüm etkinlikler bitiminde çocukların şenlik hakkındaki duygu ve düşüncelerini almak için 10 sorudan oluşan mini bir anket düzenlenmektedir. Ankette yer alan soruların asıl amacı, çocukların Müze ve Çocuk Şenliğine ait izlenim ve görüşlerini almaktır. 2003-2006 yılları arasında

yapılan anket sonucundan, çocukların müzede olmaktan ve katılmış oldukları atölye çalışmalarından oldukça keyif aldıkları anlaşılmaktadır.

Çocuk Olimpiyatları

Bugün Roma Hamamı olarak adlandırılan örenyerinde insanları tarihle buluşturmak, özellikle öğrencilerin kentin merkezinde yer alan bu tarihsel dokuyu daha iyi tanımalarını sağlamak için mekâna uygun olarak “Çocuk Olimpiyatları” düzenlenmektedir.

Antik Dönemlerde düzenlenen Olimpiyatların anlamını ve amacını içeren latince kelimelerin, CITIUS, ALTIUS, FORTIUS (Daha Hızlı, Daha Yüksek, Daha Güçlü) yer aldığı bir düşünce ile ziyaretçi kitlesine ulaşılmaya çalışılan “Çocuk Olimpiyatları” çerçevesinde düzenlenen etkinliklerde amaç, centilmence yarışmak ve eğlenmektir.

Birincisi 2005 yılı Müzeler Haftası’nda Roma Hamamı Açık Hava Müzesi’nde yapılan Çocuk Olimpiyatları’nda; çuval yarışı, yastık güreşi, arabul (orienting), halat çekme, topaç çevirme, kaşıkla yumurta taşıma, ördek yürüyüşü, frizbi atma yarışmaları ile birlikte kostüm giydirme, yüz boyama, ebru, kil çalışması, köpükle balon yapma, origami, kukla ve tiyatro gösterileri yapılmaktadır.

Çocuk Şenliği’nde olduğu gibi Çocuk Olimpiyatları’nda da gelen okullara, grup sorumluları rehberliğinde müze gezisi ve etkinlikler yaptırılmaktadır. Açık Hava Müzesi gezisi ve etkinlikler sonunda ise çocuklara, kumanya ve hediyeleri verilmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi eğitim çalışmaları ile okul-müze ilişkisinin sadece Müzeler Haftasında okulların müzeye yaptıkları ziyaret ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Her geçen yıl artan katılımı ve maddi manevi desteklerle büyüyen ve çeşitlenen Anadolu Medeniyetleri Müzesi eğitim etkinlikleri, bundan sonrada müzemizin ayrılmaz bir parçası olarak devam edecektir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin eğitim politikasının bir yansıması olan yukarıda bahsettiğimiz eğitim çalışmaları ile özellikle çocukların ve gençlerin yaşantıya dayalı aktif öğrenimin gerçekleştiği bir müze ortamı sağlanmaya çalışılmaktadır.

Akademik çevrelerin desteğini de alarak devam eden Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak yapılan eğitim etkinliklerinde yer alan müze uzmanlarına, müzemiz eğitim birimi üyelerine, eğitim danışmanlarına, kurum ve kuruluşlara, gönüllü müze dostlarına, öğretmen ve öğrencilere teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Abacı, Oya, (2003), “Müze ve Eğitim”. K. Tezcan Akmehmet (ed) **Eğitim Ortamı Olarak Müzeler**. İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.1-16.

Adıgüzel, Ömer, (2000), “Müze Pedagojisinin Türkiye’deki Yansımaları ve Müzelerdeki Yaratıcı Drama Uygulamaları”. B. Mardan (ed) **Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı, İstanbul, 130-143.

Alpagut, A., (2002). Çevre İçin Eğitimde Müzelerin ve Müzeciliğin Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Çevre Anabilim Dalı **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara.

Akyol, A.vd., (2003), “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eğitim Seksiyonu Projesi”. **IV. Çocuk Kültürü Kongresi**. Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÇOKAUM).

Ambrose, T., Paine, C., (1993). *Museum Basics*, London: ICOM and Routledge.

Atasoy, Nazan, (1997), “Müzelerimizdeki Eğitime Yönelik Çalışmaların İrdelenmesi”, **Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III. Bildirileri** (24-26 Eylül 1996), Ankara, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, 104-112.

Atasoy, Nazan, (1999), “Çağdaş Eğitimde Müzelerin İşlevi”, **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**. T. Atagök (ed), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, 131-142.

Denizli, H., Alpagut, A., Demirdelen H., Metin, M., Demirtaş, N. (2006), “Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005-2006 Yılı Eğitim Etkinlikleri, Müze Eğitim Atölyesi III:Çocuk Şenliği ve Roma Hamamı I. Çocuk Olimpiyatları”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı**, Ankara, 35-85.

Denizli, H., vd, (2007), “Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005-2006 Yılı Eğitim Etkinlikleri, Müze Eğitim Atölyesi III:Çocuk Şenliği ve Roma Hamamı I. Çocuk Olimpiyatları”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı (Baskıda)**.

Hein, G.E., (1998), **Learning in the Museum**. London: Routledge.

Hooper-Greenhill, E., (1994), **Museum and Their Visitors**. London: Routledge.

Onur, B., (2000), “İletişim ve Eğitim Ortamı Olarak Müzeler”, **1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara, 47-57.

Onur, Bekir, (2003). “Müze Eğitimi: Temel İlkeler ve Politikalar”. B. Onur (ed) **Müze Eğitim Semineri (I)**, Akdeniz Bölgesi Müzeleri, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.7-23.

Öztürk, F., Adıgüzel, Ö., (1999). “Türk Eğitim Düşüncesinden Müze Pedagojisine”, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, T.E.D. Yayınları.1-14.

Paykoç, Fersun ve Baykal, Serçin, (2000)., “Müze Pedagojisi: Kültür, İletişim ve Aktif Öğrenme Ortamı Olarak Müzelerin Etkinliğine İlişkin Bir

Çalışma”. B. Mardan (ed) **Müzecilikte Yeni yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 102-113.

Seidel, S. ve Hudson, K. (1999), **Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik-Uluslararası İkiÇalışma Raporu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları (12), Ankara.

Shabbar, Nihad, (2000), “Çocuklar İçin Müze Eğitimi”. B. Mardan (ed) **Müzecilikte Yeni yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 68-73.

Şahin, Ş., Kılıç, M., Tuti, S., Denizli, H., Tırpan, N., (2006), Görsel Sanatlar Dersleri Proje Tabanlı Uygulamalardan bir Seçki www.bilkent.edu.tr/~sukran/proje3.doc

Tezcan Akmehmet, Kadriye, (2003), “Müzelerin Eğitime Katkısı: Okul-Müze İlişkisi”. K. Tezcan Akmehmet (ed) **Eğitim Ortamı Olarak Müzeler**. İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi. 33-43.

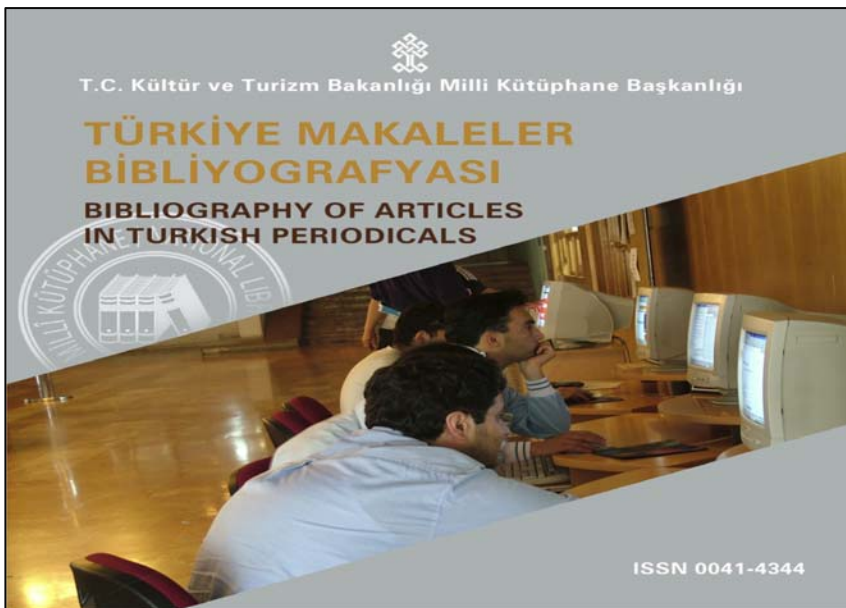
Hikmet DENİZLİ: Sayın Alpagut’a verdiği bilgiler için teşekkür ederiz. Panelimiz burada son bulmuştur. Hepinize bizi sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederiz. Saygılar...

BİLDİRİLERDEKİ RENKLİ RESİMLER
THE COLOURED PICTURES OF THE PAPERS
ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ

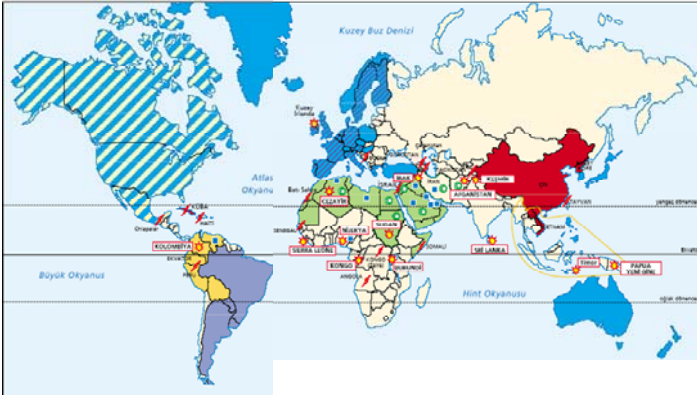

OSMANLI ARŞİVLERİ'NİN TÜRKİYE'NİN YAKIN KOMŞULARI AÇISINDAN ÖNEMİ

ALTINTAŞ, Ahmet
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

HARİTALAR

**ISPARTA MÜZESİ ÖRNEĞİ VE SÜLEYMAN DEMİREL
ÜNİVERSİTESİ GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ
ÖĞRENCİLERİ ÇALIŞMALARI**

**KARTAL, Zerrin
TÜRKİYE/TURÇIA**

Isparta Müzesi

Müzenin Sergi Ssalonlarına Giriş Kısmı

Arkeoloji Salonu

Hazine Salonu

Etnografya Salonu

Halı Salonu

**THE NATIONAL LIBRARY OF BHUTAN:
A WORK IN PROGRESS**

SHAW, Felicity
ÇİN / CHINA / КИТАЙ

PANELDEKİ RENKLİ RESİMLER
THE COLOURED PICTURES OF PANEL
ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ
КРУГЛОГО СТОЛА

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

TARİHİN TANIKLARINI KORUMAK PROTECTION OF THE WITNESSES OF HISTORY БЕРЕЖНОЕ ОТНОШЕНИЕ К СВИДЕТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Hikmet DENİZLİ: “Çağdaş Müzecilikte Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği”

Resim 1: Ankara'nın eski bir tablosu. Yağlıboya. Amsterdam Rijks Müzesi

Resim 2: Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Resim 3: Ankara'da ilk müze 1921 yılında kalenin Akkale olarak isimlendirilen burcunda kurulmuştur.

Resim 4: Eserler bir süre Augustus Mabedi ve Roma Hamamı'nda da toplanmıştır.

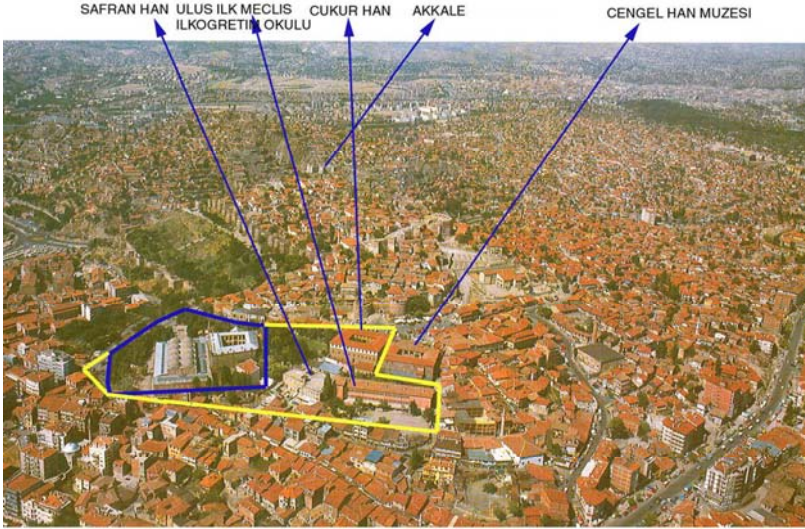

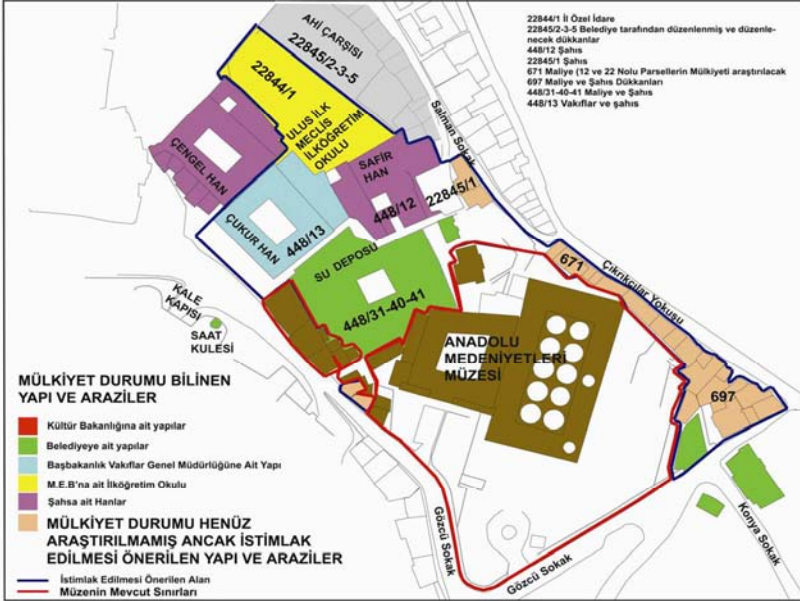
Resim 5: Mahmut Paşa Bedesteni Restorasyon Öncesi

Resim 6: Kurşunlu Han Restorasyon Öncesi

— ANADOLU MEDENİYETLERİ MUZESİ
— İSTİMLAK EDİLECEK ALAN

Resim 7-8: Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çevresi Düzenlemesi Ortak Hizmet Projesi

Resim 9: Restorasyon Atölyesi

Resim 10: Japon yardımı ile müzemize gelen X-Ray cihazı

Resim 11: Japon yardımı devir teslim töreni

Resim 12: Atom Enerji Kurumu ile protokol imza töreni.

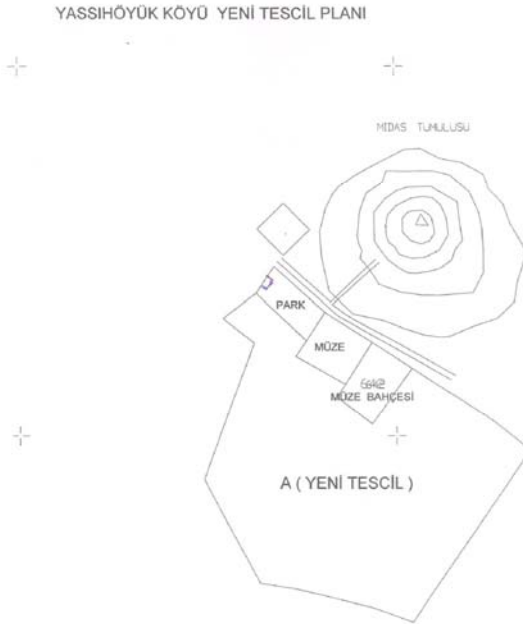
Resim 13: Tüm Bu Yardımlardan Sonra Laboratuvar'ın Bugünkü hâli

Resim 14: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Fotoğrafhanesi

Resim 15: Gordion Müzesi genel görünüm

Resim 16: Gordion Müzesi genişleme alanı

Resim 17: Hacituğrul Höyüğü Genel Görünüm

Resim 18: Külhöyük Genel Görünüm

Resim 19: Roma Hamamı Genel Görünüm

Resim 20: Kutsal Yol Temizlik Çalışmaları

Resim 21: Roma Hamamı'ndan 2007 Kazılarında Ele Geçen İmparator Heykeli

Resim 22: Hacıbayram Veli Camii ve Augustus Mabedi

Mustafa METİN: “Geçmişten Günümüze Ankara”

LEVHA I

Resim 1: Ankara Kalesi
–Ankara'nın eski bir yağlı boya tablosu–
17. Yüzyıl. Amsterdam Rijks Müzesi

LEVHA II

Resim 2: Augustus Tapınağı'nın olası görünümü

Resim 3: Augustus Tapınağı'nın bugünkü görünümü

Resim 4: Çankırıkapı Höyüğü üstünde bulunan Roma Hamamı kalıntıları

Resim 5: Roma Tiyatrosu Kalıntısı

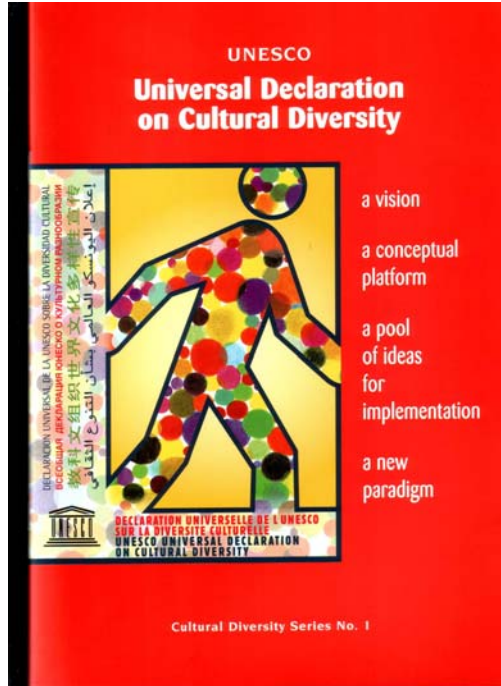
Resim 6: Balgat Mezarı

LEVHA IV**Resim 7:** Balgat Mezarı'ndan Ele Geçirilen Eserler**Resim 8:** Jülien Sütunu

Resim 9: Roma Caddesi

Latif ÖZEN: “Kültür Varlıkların Korunması.”

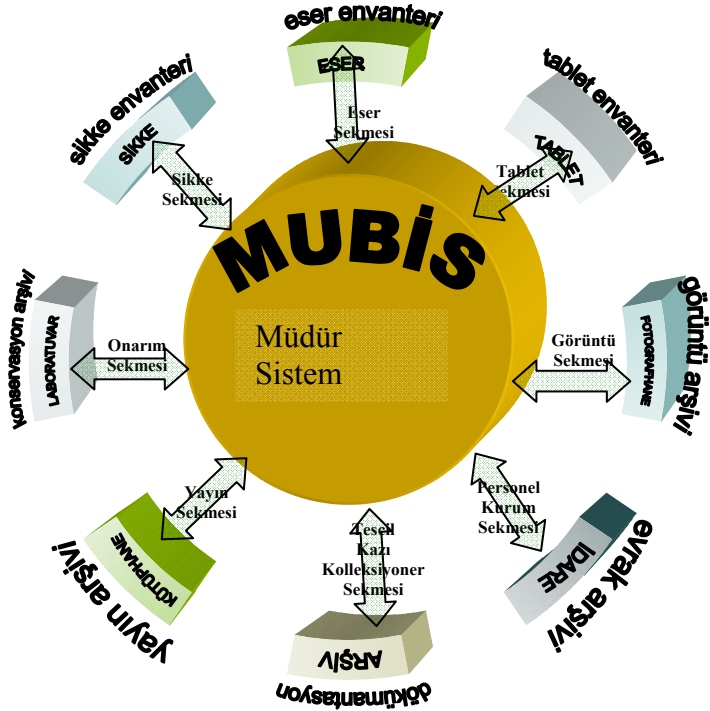

Oğuz BOSTANCI: “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müze Bilgi Sistemi (MUBİS)”

Şekil 1: MUBİS sistem yapısı

Resim 1: Envanter Sayılaşdırılması alışmalarında Kullanılmak Üzere Alınan Donanım.

Resim 2: Sistem Odası

Resim 3: Veri Sayıllaştırmasını Gerçekleştirecek Operatörler için Verilen Eğitim Semineri

Resim 4: Sistem Odasından Görünüm

Resim 5: MUBİS Ana Sayfa

Resim 6: MUBİS Ekran Kayıt Fişi

oguz.bostanci

Eser Envanter Fişi (1967 Yılı/1/001)

Yasam.Mabnemi   Özyenler   İhtil.Kazılar   İhtil.Kararlar

Envanter no	157-1-67		
Kazi Nosu	İk.1/67		
Adı ve cinsi	Vazo (Seramik)		
Kazının Yapıldığı			
İl	ÇANKIRI	İlçe	
Yeri	Inandık	Buluntu Yeri	
Devri	Dönemi	Hitit	
Ölçümler	Eni 7,6 cm , Yüksekliği 18.2 cm ,		
Müzeye Geliş Tarihi	01.01.1967		
Müzeye Geliş Şekli	Kazıdan		
Depo	İdari Bina 8 Nolu Depo Çelik Dolap Çekmece 4		
Açıklama/Tanım			
Vazo, Pişmiş toprak. Kiremidi hamurlu, kırmızı astarlı ve perdelidir. Yuvarlak ağızlı, (ağız kısmının kırık olması mümkündür) bait ağız kenarlı, aşağı doğru hafifçe genişleyen silindirik boyunlu, geniş omuzlu, aşağı doğru daralan gövdeli, halka diplidir. Boyunla gövdenin birleştiği yerde bir sıra yiv vardır. omuzdan çıkan dikey çift kulpludur. Kırıklan ve çatlakları vardır.			
Envanter Tarihi	28.01.1976	Kazi Tarihi	
Değeri (TL)		Turu	
Sınıfı		Şehir	
Bölge			

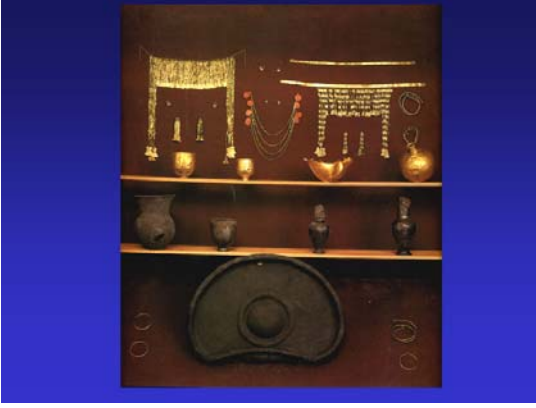
Resim 7: MUBİS Envanter Fişi

Okan CİNEMRE: “Eski Eser Kaçakçılığı”

LEVHA 1¹

¹ Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003, **Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü**, YKY Yayıncılık, ss. 50-55.

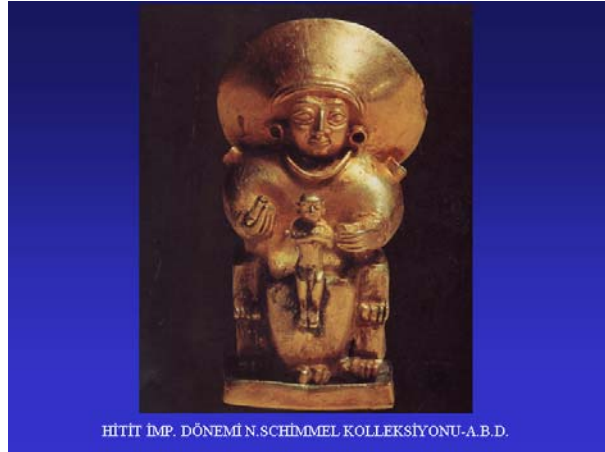

LEVHA 2²

Norbert Schimmel Kolleksiyonu
A.B.D.

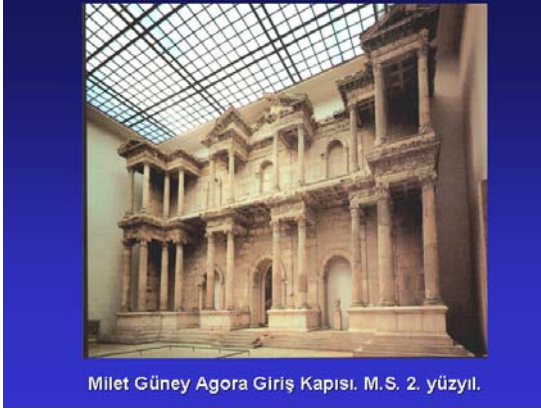
² <http://www.metmuseum.org/n.simmelcollections>.

LEVHA 3³

³ [http://www.smb.spk-berlin.de/smb/sammlungen/collection of classical Anticimities.](http://www.smb.spk-berlin.de/smb/sammlungen/collection%20of%20classical%20Anticimities)

Asuman ALPAGUT: “Anadolu Medeniyetler Müzesi Eğitim Teknikleri ve Müze Eğitim Atölyesi”

Resim 1: Çocuklarla Müze Turu

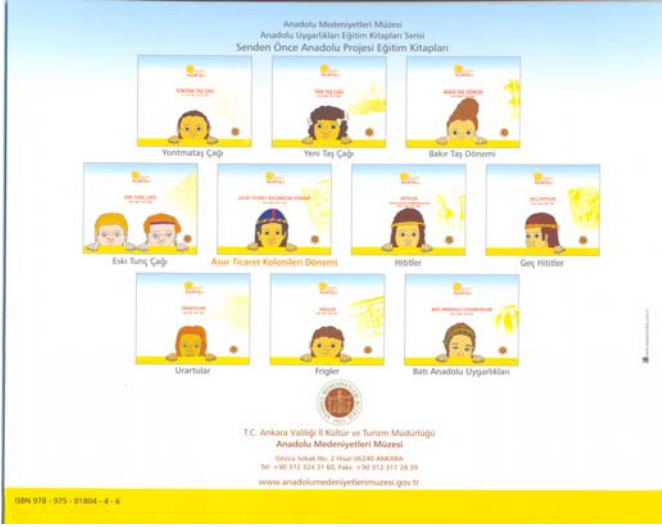

Resim 2: Çocuk Elinden Antik Dönem Takıları Sergisi

Resim 3: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Çocuk ve Mimarlık Grubu “Mimarlık ve Kent” Yaz Okulu Çalışması

Resim 4: Senden Önce Anadolu Eğitim Seti

Resim 5: Müze Eğitim Atölyesi

Resim 6: Arkeolojik Kazı Atölye Çalışması

Resim 7: Çocuk Şenliği Neolitik Dönem Yaşam Alan Atölye Çalışması

Resim 8: Çocuk Olimpiyatları Yüz Boyama Etkinliği